Dar niekas taip intymiai ir šiurpiai nepasakojo apie Pirmąjį pasaulinį karą.

- El País

KARO LIŪDESYS IR GROŽIS

PETER ENGLUND

OBUOLYS

PETER ENGLUND

KARO LIŪDESYS IR GROŽIS

Iš švedų kalbos vertė
VIRGINIJA JURGAITYTĖ

UDK 940.3
En89

Versta iš: Peter Englund
Stridens skönhet och sorg
Atlantis, 2008

SWEDISH
ARTSCOUNCIL

Knygos vertimą rėmė Švedijos menų taryba

Knygoje panaudotos nuotraukos iš įvairių archyvų.

ISBN 978-609-403-492-3

Skiriama atminti
Karlą Englundą,

Australijos armijos eilinį Nr. 3304 iš 3-iosios divizijos,
11-osios brigados, 43-iojo pėstininkų bataliono.
1917 metais jis kovėsi mūšiuose prie Meseno ir Pašendeilo.
Žuvo mūšyje prie Amjeno 1918 metų rugsėjo 13 dieną.
Kapas nežinomas.

SKAITYTOJUI

Tai knyga apie Pirmąjį pasaulinį karą. Tačiau ji ne apie tai, *kas* vyko, – ne apie priežastis, eigą, pabaigą ir pasekmes, o apie tai, *kaip* viskas vyko. Skaitysite ne apie veiksnius, o apie žmones, ne apie procesus, o įspūdžius, išgyvenimus ir nuotaikas. Nes man buvo svarbiau atkurti ne įvykių eigą, o jausmų pasaulį.

Čia rasite devyniolikos žmonių istorijas. Jie tikrai gyveno tuo laikotarpiu (knygoje nėra nieko išgalvota, ji parašyta remiantis įvairiais tų žmonių paliktais dokumentais); visi buvo niekuo nepasižymėję arba kitų pamiršti eiliniai žmonės. Nors Pirmasis pasaulinis karas žmonijos sąmonėje ne be pagrindo įsiminė kaip Vakarų fronto purvynė, tačiau daugelis šių asmenų sukosi kitose karo veiksmų arenose, tokiose kaip Rytų frontas, Alpės, Balkanai, Rytų Afrika ir Mesopotamija. Dauguma jų jauni, vos dvidešimties.

Iš tų devyniolikos du žuvo, du pateko į nelaisvę, du tapo šlovinamais didvyriais, du baigė gyvenimą visiški luoši. Prasidėjus karui, keli iš jų apsidžiaugė, tačiau laikui bėgant išmoko juo bjaurėtis; kai kurie bjaurėjosi karu jau nuo pirmos dienos; vienas žavėjosi juo nuo pradžios iki galo. Vienas iš jų išprotės tikrąja to žodžio prasme ir atsidurs psichiatrijos ligoninėje, o kitas liks neišgirdęs nė vieno šūvio. Ir taip toliau. Nepaisant skirtingų likimų, vaidmenų, lyties ir tautybės, šiuos žmones vienija faktas, kad karas iš visų kažką atims: jaunystę, iliuzijas, viltį, žmogiškumą – gyvenimą.

Dauguma iš šių devyniolikos patirs ir dramatiškų, ir siaubingų dalykų, bet nepaisant visko, svarbiausia bus karo kasdienybė. Tam tikra prasme

šis pasakojimas yra antiistorija, nes aprašydamas šį įvykį, pakeitusį epochą visomis prasmėmis, aš stengiausi atskleisti pačias mažiausias jo sudedamąsias dalis – atomų lygį, kitaip sakant, pavienius žmones ir jų išgyvenimus. Apie melancholiškai skeptišką požiūrį į savo profesiją, kuri mane paskatino rašyti būtent iš tokios perspektyvos, galbūt papasakosiu kitą kartą.

2008 m. birželio 30 d., pirmadienis, lietui barbenant į langą.

P. E.

*(...) juk visos kančios ir šiurpas, kada nors nutikęs ant ešafotų, kankinimo kamerose, beprotnamiuose, operacinėse, patiltėse vėlyvą rudenį: visos tos baisenybės yra gajos ir amžinos, jos reikalauja sau vietos ir, pavydėdamos kitai būčiai, įsikibusios laikosi savo kraupios tikrovės. Žmonės norėtų daugumą jų užmiršti; jų miegas švelniai užgludina tokias rieves smegenyse, bet sapnai pergali miegą ir atnaujina linijas. Ir jie pabunda šniokštuodami ir užsidega žvakę, kurios šviesa ištirpsta tamsybėse ir geria poskaidrį nusiraminimą it pasaldintą vandenį. Menkiausias kryptelėjimas, ir žvilgsnis vėl peršoka pažįstamus ir malonius dalykus, ir kontūras, ką tik teikęs tokią paguodą, išryškėja kaip siaubo apybraiža.***

Raineris Marija Rilkė,
„Maltės Lauridso Brigės užrašai“,
1910 m.

Vasara buvo graži kaip reta ir žadėjo būti dar gražesnė; mes visi be rūpesčių žvelgėme į pasaulį. Prisimenu, dar paskutinę dieną Badene su draugu ėjau per vynuogyną, ir senas vynuogių augintojas mums pasakė:

*– Tokios vasaros kaip ši seniai nebuvo. Jei oras nepasikeis, vyną gausime kaip reta. Žmonės dar prisimins šią 1914-ųjų vasarą!***

Stefanas Cveigas,
„Vakarykštis pasaulis“,
1942 m.

---

* Iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius, 1997.

** Iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, 2005.

DRAMATIS PERSONÆ*

ELFRYDĖ KUR – vokietė mokinė, 12 metų

RICHARDAS ŠTUMFAS – vokiečių karinio laivo jūreivis, 22 metų

PALAS KELEMENAS – austrų-vengrų armijos kavaleristas, 20 metų

ANDREJUS LOBANOVAS-ROSTOVSKIS – rusų armijos inžinierius, 22 metų

FLORENSĖ FARMBOROU – anglė, rusų armijos medicinos sesuo, 27 metų

KRESTENAS ANDRESENAS – danas, vokiečių armijos kareivis, 23 metų

MIŠELIS KORDĖ – prancūzas valdininkas, 45 metų

ALFREDAS POLARDAS – britų armijos pėstininkas, 21 metų

VILJAMAS HENRIS DOKINSAS – australų armijos inžinierius, 21 metų

SOFIJA BOČARSKAJA – rusų armijos medicinos sesuo, 21 metų

RENĖ ARNO – prancūzų armijos pėstininkas, 21 metų

RAFAELIS DE NOGALESAS – osmanų armijos kavaleristas iš Pietų Amerikos, 35 metų

HARVIS KUŠINGAS – amerikiečių armijos karo lauko chirurgas, 45 metų

ANGUSAS BJUKENENAS – britų armijos pėstininkas, 27 metų

VILIS KOPENSAS – belgų karinių oro pajėgų lakūnas, 22 metų

OLIVĖ KING – australė, serbų armijos vairuotoja, 28 metų

VINČENCAS D'AKVILA – Amerikos italas, Italijos armijos pėstininkas, 21 metų

EDVARDAS MUSLIS – britų armijos artileristas iš Naujosios Zelandijos, 28 metų

PAOLAS MONELIS – italų armijos kalnų jėgeris, 23 metų

Čia nurodytas jų amžius karui prasidėjus ir pagrindinės pareigos.

---

* Elfriede Kuhr, Richard Stumpf, Pál Kelemen, Andrej Lobanov-Rostovskij, Florence Farmborough, Kresten Andresen, Michel Corday, Alfred Pollard, William Henry Dawkins, Sophie Botjarskij, René Arnaud, Rafael de Nogales, Harvey Cushing, Angus Buchanan, Willy Coppens, Olive King, Vincenzo D'Aquila, Edward Mousley, Paolo Monelli.

1914

Traukti į karą ne dėl grobio ar aukso, ne dėl tėvynės ir garbės, ne priešų žudyti, o kad užgrūdinčiau savo charakterį, užgrūdinčiau jį galia ir valia, įpročiais, sumanumu ir rimtimi. Štai kodėl noriu eiti į karą.

CHRONOLOGIJA

Birželis:

28 d. Sarajeve nužudomas Austrijos-Vengrijos sosto įpėdinis Francas Ferdinandas su žmona.

Liepa:

23 d. Austrija-Vengrija paskelbia Serbijai ultimatumą.

28 d. Austrija-Vengrija paskelbia Serbijai karą.

29 d. Rusija paskelbia mobilizaciją ir rengiasi paremti Serbiją prieš Austriją-Vengriją.

31 d. Vokietija pareikalauja, kad Rusija nutrauktų mobilizaciją, bet ji vyksta toliau.

Rugpjūtis:

1 d. Vokietija paskelbia mobilizaciją, tą patį padaro ir Rusijos sąjungininkė Prancūzija.

2 d. Vokiečių kariuomenės būriai įžengė į Prancūziją ir Liuksemburgą, rusų – į Rytų Prūsiją.

3 d. Vokietija reikalauja, kad Belgija per savo teritoriją leistų žygiuoti vokiečių kariams. Reikalavimas atmetamas.

4 d. Vokietija įsiveržia į Belgiją. Didžioji Britanija paskelbia Vokietijai karą.

6 d. Prancūzų kariuomenės būriai įžengia į vokiečių koloniją Togolandą.

7 d. Rusija užima vokiečių Rytų Prūsiją.

13 d. Austrija-Vengrija įsiveržia į Serbiją. Po kiek laiko paaiškėja, kad kampanija nepavyko.

14 d. Prancūzų būriai įžengia į vokiečių Lotaringiją, bet juos išstumia atgal.

18 d. Rusija įsiveržia į Austrijos-Vengrijos provinciją Galiciją.

20 d. Krinta Briuselis. Vokiečių armija traukia į pietus link Paryžiaus.

24 d. Sąjungininkai pradeda invaziją į vokiečių koloniją Kamerūną.

26 d. Prasideda mūšis prie Tanenbergo. Rusų kariuomenė išstumiama iš Rytų Prūsijos.

Rugsėjis:

1 d. Prasideda mūšis prie Lembergo. Austrija-Vengrija patiria didžiulį pralaimėjimą.

6 d. Prie Marnos prasideda prancūzų-britų puolimas. Sustabdomas vokiečių žygis į Paryžių.

7 d. Prasideda antroji Austrijos-Vengrijos invazija į Serbiją.

11 d. Vakaruose įsibėgėja vadinamosios „Lenktynės link jūros".

23 d. Japonija paskelbia karą Vokietijai.

Spalis:

12 d. Prasideda pirmasis iš kelių mūšių Flandrijoje.

29 d. Osmanų imperija įsitraukia į karą ir stoja Vokietijos pusėn.

Lapkritis:

3 d. Rusija užima Osmanų imperijos provinciją Armėniją.

7 d. Japonų ir britų kariuomenės Kinijoje užima vokiečių koloniją Čingdao.

8 d. Prasideda trečioji Austrijos-Vengrijos invazija į Serbiją.

21 d. Britų kariuomenė Mesopotamijoje okupuoja Basrą.

Gruodis:

7 d. Prasideda antrasis mūšis dėl Varšuvos.

1.

1914 m. rugpjūčio 4 d., antradienis
ELFRYDĖ KUR MATO 149-ĄJĮ PĖSTININKŲ PULKĄ, IŠŽYGIUOJANTĮ IŠ ŠNEIDEMIULIO

Vasaros vakaras. Šilta. Tolumoje vos girdisi muzika. Elfrydė su broliu namuose, Alte Banhofsštrasė 17, bet ir jie girdi muzikos garsus, kurie pamažu stiprėja. Ir vaikai staiga susigaudo, iš kur. Juodu išbėga į gatvę ir pasileidžia link geltono, į tvirtovę panašaus stoties pastato. Ten jau susirinkusi didžiulė minia, įjungtas elektros apšvietimas. Elfrydė pagalvoja, kad dėl tos baltos, blyškios šviesos kaštonų lapai atrodo tarsi iš popieriaus.

Ji užsiropščia ant geležinės tvoros, skiriančios stoties pastatą nuo minios. Muzika skamba vis arčiau. Trečioje perono platformoje stovi prekinis traukinys. Mergaitė mato iš garvežio kamino kylančius garus. Ji mato, kad vagonų durys atidarytos, o viduje šmėkščioja civiline apranga vilkintys atsargos kariškiai, keliaujantys į mobilizacijos vietą. Vyrai išlenda pro duris, mojuoja ir juokiasi. Muzika vis garsėja, vis aiškiau aidi šį vasarišką vakarą. Jos brolis sušuko: „Ateina! Tai šimtas keturiasdešimt devintasis!"

Visi laukia būtent jų – miesto dalinio, 149-ojo pėstininkų pulko. Vyrai keliauja į Vakarų frontą. Taip, tai nauja sąvoka – Vakarų frontas. Iki šiol Elfrydė nebuvo apie jį girdėjusi. Juk visi žino, kad karas susijęs su rusais, kad vokiečių armija buvo mobilizuota kaip atsakas į rusų mobilizaciją; juk visi žino, kad rusai greitai puls.* Grėsmė iš rytų kėlė nemenką nerimą Pomeranijos gyventojams ir Šneidemiuliui taip pat. Rusijos siena vos už šimto penkiasdešimties kilometrų, be to, per miestą eina didysis plentas, jungiantis Berlyną su Kionigsbergu, todėl daugeliui atrodo, kad tai bus savaime suprantamas galingo rytinio priešo taikinys.

---

* Visiškai teisingai: dar mėnesiui nepasibaigus, vokiečių teritorijoje stovėjo dvi rusų armijos.

Šneidemiulio gyventojai mąstė panašiai kaip politikai ir generolai, kurie apgraibomis, spėliodami, klupinėdami įstūmė Europą į karą: informacijos yra, bet ji beveik visada neišsami arba pasenusi, faktų spragos užpildomos spėlionėmis, prielaidomis, lūkesčiais, baimėmis, įkyriomis idėjomis, suokalbių teorijomis, svajonėmis, košmarais ir gandais. Čia, Šneidemiulyje, taip pat kaip tūkstančiuose miestų ir kaimų visame žemyne, šiomis dienomis pasaulis įsivaizduojamas remiantis neapibrėžta menka informacija, taip pat ir gandais. Elfrydei Kur dvylika metų. Ji sunerimusi, protinga mergaitė rusvomis kasomis ir žaliomis akimis. Ji girdėjo, kad prancūzų lėktuvai bombardavo Niurnbergą, kad buvo užpultas geležinkelis prie Aichenrydo, kad rusų būriai juda link Johanisburgo, kad rusų agentai Berlyne mėgino nužudyti sosto įpėdinį, kad rusų agentas bandė susprogdinti lėktuvų gamyklą miesto pakraštyje, kad rusų agentas norėjo užkrėsti miesto vandenį cholera, o vienas prancūzų agentas ketino susprogdinti tiltus per Kiudovą.

Viskas yra netiesa, bet paaiškės tik vėliau. Atrodo, kad dabar žmonės pasiruošę patikėti bet kuo, kad tik būtų bent kiek įtikima.

Šneidemiulio gyventojai, kaip ir dauguma kitų vokiečių, manė, kad šis karas – pirmiausia gynybinis, kad šalis buvo priversta jame dalyvauti ir dabar neturi kito pasirinkimo. Ir jie, ir tokie pat žmonės Serbijos, Austrijos-Vengrijos, Rusijos, Prancūzijos, Belgijos ir Didžiosios Britanijos miestuose ir kaimuose apimti tokios pat baimės ir lūkesčių, be to, stipriai, karštai įsitikinę savo teisumu, nes jų laukė lemtinga kova su tamsos jėgomis. Per Šneidemiulį, Vokietiją ir Europą eina galinga jausmų banga, nušluodama drauge visus ir viską. Tai, ką mes suvokiame kaip tamsą, kitiems atrodo šviesa.

Elfrydė išgirsta brolio šūksnį ir netrukus pamato pati: link jų žygiuoja eilės kareivių pilkomis uniformomis, trumpaauliais batais iš šviesios, neišdirbtos odos, su didelėmis kuprinėmis ir smailiais šalmais, aptrauktais pilka medžiaga. Priešais juos žengia karinis orkestras. Priartėjęs prie stoties ir minios, užgroja visiems gerai pažįstamą melodiją. Kariai uždainuoja, o

kai ateina eilė priedainiui, iš karto prisijungia ir žiūrovai. Daina galingai nuaidi rugpjūčio vakarą:

Lieb' Vaterland, magst ruhig sein,
lieb' Vaterland, magst ruhig sein,
fest steht und treu die Wacht, die Wacht am Rhein!
Fest steht und treu die Wacht, die Wacht am Rhein! *

Oras virpa nuo būgnų, karių žingsnių, dainos ir sveikinimo šūksnių. Dienoraštyje Elfrydė užsirašė:

Ir atžygiavo 149-asis petys petin, ir užliejo peroną kaip pilka potvynio banga. Visiems kariams ant kaklo arba krūtinės buvo užkabinti ilgi gėlių vainikai. Iš šautuvų vamzdžių kyšojo astros, lapų puokštelės ir rožės, lyg kareiviai ketintų apšaudyti priešą gėlėmis. Jų veidai buvo rimti. O aš maniau, kad jie juoksis ir džiūgaus.

Visgi Elfrydė išvydo vieną besijuokiantį, jai pažįstamą leitenantą. Jo pavardė Šionas. Mergaitė mato, kaip jis atsisveikina su giminėmis ir prasibrauna gilyn pro žmones. Ji stebi, kaip aplinkiniai plekšnoja jam per nugarą, apkabina ir bučiuoja. Ji norėtų šūktelti: „Sveiki, leitenante Šionai“, bet nedrįsta.

Muzika groja, minia mosikuoja skrybėlėmis ir nosinaitėmis, mobilizuotųjų traukinys suūkia ir ima riedėti, visi šūkčioja, šaukia „valio“ ir mojuoja. Tuoj išvyks ir 149-asis. Elfrydė nušoka nuo tvoros ir pakliūva į kamšatį. Mergaitei atrodo, kad ją suspaus, uždusins. Ji pamato senutę nuo verksmo paraudusiomis akimis. Moteris šaukia širdį veriančiu balsu: „Pauliuk! Kur mano Pauliukas? Leiskit man bent pamatyti sūnų!“ Elfrydė nežino, kas tas Paulius. Ji tarsi paskendo besistumdančių nugarų, rankų, pilvų ir kojų

* Laisvas vertimas iš vok. k.: „Būk rami, brangi tėvyne / tvirtai ir ištikimai stovi sargybiniai prie Reino.“ Daina „Sargybiniai prie Reino“ nuo XIX a. vidurio buvo tapusi neoficialiu Vokietijos himnu.

spūstyje. Sukrėsta, o gal tik dėkinga, kad turi į ką sutelkti dėmesį šiame trikdančiame, visus užplūdusiame vaizdų, garsų ir jausmų knibždėlyne, suspausta Elfrydė greitai sukalbėjo maldelę: „Gerasis Dieve, apsaugok tą Paulių! Sugrąžink jį tai moteriai! Labai, labai, labai prašau tavęs!"

Mergaitė žiūri į pro šalį žygiuojančius kareivius, o šalia jos stovintis mažas berniukas iškišo rankytę pro šaltus metalinės tvoros strypus: „Sudie, kareivi!" Vienas iš uniformuotųjų paspaudė jam ranką: „Sudie, mažasis brolau!" Visi nusijuokia, orkestras groja „Deutschland, Deutschland, über alles"*, kai kurie dainuoja, o prie pirmos platformos pripūškuoja gėlėmis išpuoštas ilgas traukinys. Nuaidi trimitas ir kareiviai iškart ima lipti į vagonus. Girdisi keiksmai, juokai, komandos. Pro Elfrydę, stovinčią už tvoros, praskubėjo atsilikęs kareivis.

Sukaupusi drąsą, ji ištiesė ranką ir droviai sumurmėjo: „Sėkmės!" Vyras ją pastebėjo, nusišypsojo ir praeidamas paspaudė jai ranką: „Iki pasimatymo, mergaite!"

Elfrydė žiūrėjo, kaip jis nutolsta, įlipa į vieną iš prekinių vagonų, atsisuka ir pažiūri į ją. Traukinys pajuda iš vietos, iš pradžių rieda lėtai, bet po truputį įsibėgėja.

Džiaugsmo šūksnius pakeitė riksmai, vagonų tarpduriuose grūdosi kareiviai, žmonės švysčiojo gėles, ir staiga daugelis pradėjo verkti.

„Iki pasimatymo! Vėl susitiksime čia, namuose!"
„Nebijokite! Mes greitai grįšime!"
„Kalėdas švęsime su mama!"
„Taip, taip, tik grįžkite sveiki!"

Vyrai riedančiame traukinyje galingai užtraukė dainą. Elfrydė spėjo suvokti tik dalį priedainio: „In der Heimat, in der Heimat, da gibt's ein Wiedersehen!"** Vagonai dingo nakties tamsoje. Vasaros naktis. Šilta.

---

* Vokietija, Vokietija aukščiau visko. (vok.)

** Ten namie, ten namie, pasimatysime ir vėl!

Elfrydė sukrėsta. Ji grįžta namo beveik verkdama. Eidama laiko ištiesusi ranką, kurią paspaudė kareivis, lyg delne būtų likę kažkas labai brangaus ir trapaus. Lipdama į priebutį prastai apšviestais laipteliais Alte Banhofštrasėje 17, ji skubiai pabučiuoja tą ranką.

2.

1914 m. rugpjūčio 20 d., ketvirtadienis

RICHARDAS ŠTUMFAS SĖDI KARO LAIVE „SMS HELGOLAND" IR PERSIRAŠO EILĖRAŠTĮ

Jis pasipiktinęs iki sielos gelmių. Dar viena valstybė paskelbė karą, dar viena prisijungė prie Vokietijos priešų – dabar Japonija. Jos valdantieji Tokijuje tapo vienais pirmųjų karo oportunistų, kurių vis daugėja ir kurie šioje neaiškioje, permainingoje situacijoje nori pasinaudoti proga ir pasipelnyti – dažniausiai užimti kieno nors teritoriją. Japonija įteikė Užsienio reikalų ministerijai Berlyne ultimatumą, kuriuo reikalauja, kad visi vokiečių karo laivai paliktų Aziją, o Vokietijos kolonija Čingdao* atitektų japonams.

Štumfas verda iš pykčio ir svaidosi rasistiniais užgauliojimais: „Tokį žeminantį reikalavimą galėjo pateikti tik tie pageltę skeltaakiai azijatai." Tačiau jis įsitikinęs, kad vokiečių karinės pajėgos Azijoje gerai įkrės į kailį „toms apgaulingoms geltonoms beždžionėms".

Richardas Štumfas yra dvidešimt dvejų metų jūreivis, tarnaujantis Vokietijos kariniame jūrų laivyne neteritoriniuose vandenyse. Jis kilęs iš darbininkų, – prieš įstodamas į laivyną prieš dvejus metus, Štumfas dirbo skardininku; be to, jis tikintis katalikas, darbininkų krikščionių profsąjungos narys ir tikras nacionalistas.

Kaip ir daugelis kitų jis be galo džiaugėsi prasidėjusiu karu, ypač dėl to, kad pagaliau galės suvesti sąskaitas su išdavikais anglais; jis mano, kad „tik-

* Čingdao yra pusiasalio pietinėje pakrantėje, Šandongo provincijoje; šią teritoriją Vokietija nuomojosi nuo XIX a. pabaigos, gavusi tarsi kompensaciją už kelis nužudytus vokiečių misionierius. Vokiečių palikimą galima atpažinti pagal vietinį alų, kuris yra pats geriausias Kinijoje. Japonija, kurios nevaržomos imperialistinės ambicijos užvaldyti Aziją jau sukėlė karą su Rusija ir Kinija, toliau vykdė ekspansinius planus, prisidengdama 1902 metų sąjunga su Didžiąja Britanija. Nuo rugpjūčio vidurio, likus savaitei iki aukščiau minėto ultimatumo, Japonijos karinės pajėgos jau buvo pasiruošusios pulti Čingdao.

roji priežastis", kodėl Anglija įsitraukė į konfliktą, yra „pavydas dėl mūsų ekonominės pažangos". „Gott strafe England"*, sako kai kurie kariškiai užuot pasisveikinę, o kiti jiems būtinai atsako: „Er strafe es."**

Štumfas protingas, šovinistiškų pažiūrų, smalsus ir prietaringas. Jis muzikalus, daug skaito. Nuotraukoje matome tamsiaplaukį, rimtą, jauną vyrą ovaliu veidu. Jo burna maža, ryžtingai sučiaupta, tarpas tarp akių nedidelis. Šiandien Štumfas yra dideliame karo laive „SMS Helgoland" jūroje prie Elbės žiočių. Šiame laive jis tarnauja nuo pat įstojimo į armiją***. Čia jis buvo ir karui prasidėjus.

Richardas prisimena slogią nuotaiką, kai laivas įplaukė į uostą, nes kol buvo jūroje, jų nepasiekė jokios nerimastingos naujienos. Visur girdėjosi skundai dėl „tokio sąmyšio dėl menkniekio". Tačiau niekam nebuvo leista išlipti į krantą; vietoje to jie pasikrovė amunicijos ir paliko „nereikalingus daiktus". Pusę šešių buvo duota komanda „Visa įgula ant denio", ir jie išsirikiavo. Vienas iš laivo karininkų, susikaupęs, su lapeliu rankoje, pranešė, kad naktį bus mobilizuota kariuomenė ir laivynas: „Jūs žinote, ką tai reiškia – karą." Laivo orkestras užgrojo patriotinę melodiją, ir visi uždainavo – „užsidegę". „Mūsų džiaugsmas ir įkarštis buvo beribis, nenurimome iki pat nakties."

---

* Dieve, nubausk Angliją. (vok.)

** Jis nubaus juos. (vok.)

*** 1909 m. Kylyje į vandenį nuleistas *SMS Helgoland* buvo ikikarinio ginklavimosi varžybų pavyzdys: jis buvo pastatytas kaip atsakas į Britanijos karo laivą *HMS Dreadnought*, kuris tuo metu buvo didžiausias ir galingiausias pasaulyje. Garo turbinos, šarvuotė ir sunkioji ginkluotė davė pradžią naujai epochai, – per vieną naktį visi senesni šarvuočiai virto atgyvena, o viso pasaulio laivynų strategams teko atsisakyti biudžeto apribojimų. *SMS Helgoland* ginkluotė atitinka britų karo laivo, o šarvas netgi truputį storesnis už *HMS Dreadnought*. (Taip nutiko todėl, kad vokiečių karo laivai buvo pastatyti plaukioti ne taip toli kaip britų, todėl sumažinus anglies talpyklų plotą, buvo galima sustiprinti šarvus.) *SMS Helgoland* turi dvylika 30,5 cm skersmens patrankų ir yra vienas iš moderniausių Vokietijos karinio laivyno laivų, todėl jis ir dar trys tokie laivai *Ostfriesland, Thüringen* ir *Oldenburg* žadina didelių vilčių visuomenei, admirolams, įgulai ir imperatoriui Vilhelmui. Visi žino, kad daug kainavęs laivynas (ir kvailas užmojis) yra vienas iš svarbiausių imperatoriaus projektų. Kaip tik dėl jo Vokietija prieš karą ėjo link konflikto su Didžiąja Britanija.

Tame džiūgavime jau galima pastebėti keistą asimetriją. Buvo išlaisvintos didžiulės jėgos, ir atrodo, kad jos įtraukia visus. Be viso kito, Štumfas su pasitenkinimu pastebėjo, kad keli radikalūs rašytojai, pagarsėję kaip griežti ir užkietėję Vilhelmo laikmečio kritikai, dabar išleido keletą perdėm patriotinių kūrinių. Šiame įtampos kupiname jausmų potvynyje pranyko klausimas, *kodėl* kariaujama. Yra daug tokių, kurie, kaip ir Štumfas, manosi žiną, kas vyksta „iš tikrųjų", manosi supratę „tikrąją priežastį", bet tą „iš tikrųjų" ir „tikrąją priežastį" jau užgožė faktas, kad *kariaujama.* Jau matosi ženklų, kad pats karas tampa tikslu. Mažai kas kalba apie Sarajevą.

Pačiam Štumfui atrodo, kad dalis propagandos, nukreiptos prieš besitelkiančius Vokietijos priešus, artėja prie abejonių keliančios ribos. Pavyzdžiui, kaip ką tik parduotuvėje matytas vulgarus atvirukas, kuriame pavaizduotas vokiečių kareivis, pasiguldęs sau ant kelių vienos priešų kariuomenės kareivį ir pasiruošęs įkrėsti jam į užpakalį, tuo pat metu sakydamas kitiems, laukiantiems šalia: „Nesigrūskite! Gausite visi iš eilės." Arba ta dabar populiari skanduotė, kurią šūkčioja gatvės berniūkščiai, jau aprašinėję kreida ir traukinių vagonus, kuriais vežami mobilizuoti kareiviai: „Jeder Schuss ein Russ, Jeder Stoss ein Franzos, Jeder Tritt ein Britt."* Tuo tarpu kiti dalykai Štumfą giliai sujaudino, pavyzdžiui, populiariojo rašytojo Oto Ernsto eilėraštis, kurį galima perskaityti nacionalistiniame laikraštyje *Der Tag.* Jame konstatuojamas faktas, kad Vokietija kariauja su septyniomis valstybėmis. Tas eilėraštis jį taip sujaudino, kad nutarė persirašyti į savo dienoraštį. Du posmeliai:

O mein Deutschland wie musst du stark sein
Wie gesund bis ins innerste Mark sein
Dass sich's keiner allein getraut
Und nach Sechsen um Hilfe schaut.

* „Kiekvienu šūviu – po rusą, kiekvienu dūriu – po prancūzą, kiekvienu spyriu – po britą." Tomis dienomis buvo pridurta dar viena eilutė: „Jeder Klaps ein Japs", t. y.: „Kiekvienu pliaukštelėjimu – po japoną." Buvo sukurta daugybė panašių kvailų skanduočių.

Deutschland wie musst du vom Herzen echt sein
O wie strahlend hell muss dein Recht sein
Dass der mächtigste Heuchler dich hasst
*Dass der Brite von Wut erblasst.**

Ir pabaigoje:

Morde den Teufel und hol dir vom Himmel
Sieben Kränze des Menschentums
*Sieben Sonnen unsterblichen Ruhms.***

Įkaitusių jausmų retorika ir itin rėksmingas propagandos tonas iš tikrųjų nerodo, kad daug kas būtų pastatyta ant kortos, atvirkščiai. Kaip žinoma, po visu tuo slypi konfliktai, bet jie nėra tokie neišsprendžiami, kad reikėtų kariauti, ir tikrai ne tokie opūs, kad karas būtų neišvengiamas. Jis tapo toks tą akimirką, kai buvo nutarta, kad yra neišvengiamas. Kai priežastys miglotos, o tikslai neapibrėžti, reikia suteikti energijos išpūstiems, gražiems žodžiams.

Richardas Štumfas siurbia į save žodžius, o paskui lyg sklando, apsvaigęs nuo jų. O pilkai dažytas, nesuvokiamai sunkus „SMS Helgoland" siūbuoja ant bangų, laukdamas savo laiko. Priešų dar nematyti. Juntamas tam tikras nekantrumas.

* O mano Vokietija, kokia stipri turi būti, / kokia sveika iki pat šerdies, / kad niekas nedrįso vienas (užpulti), / o prašė kitų šešių pagalbos. // Vokietija, kokia sąžininga tavo širdis, / kokia švytinti ir tyra tavo teisė, / kad pats galingiausias veidmainis ėmė tavęs nekęsti, / o britas išbalo iš įsiūčio.

** Užmušk velnią ir paimk iš dangaus aukštybių / septynis žmonijos pergalės vainikus, / septynias nemirtingos šlovės saules.

3.

1914 m. rugpjūčio 25 d., antradienis

PALAS KELEMENAS PASIEKIA FRONTĄ PRIE HALIČO

Iš pradžių jam buvo sunku atsikratyti jausmo, kad čia iš tikrųjų tik dar vienos pratybos. Viskas prasidėjo Budapešte. Palas prisimena, kaip žmonės į jį žiūrėjo, kai jis krovėsi daiktus į puskarietę, kaip jis, pasipuošęs husaro uniforma – raudonomis kelnėmis, mėlynu munduru, siuvinėtu šviesiai mėlynu husarišku kiteliu, ir ilgaauliais odiniais batais – brovėsi per neaprėpiamą žmonių minią rytinėje stotyje, kaip skynėsi kelią alkūnėmis, kad įsibruktų į traukinį ir gautų stovimą vietą koridoriuje. Jis prisimena verkiančias moteris: viena iš jų būtų pargriuvusi, jei nebūtų sugavęs nepažįstamas žmogus. Paskutinis dalykas, kurį dar spėjo pamatyti traukiniui pamažu išriedant iš stoties, buvo pagyvenęs vyras, kuris bėgo iš paskos, kad paskutinį kartą pamatytų sūnų.

Po tvankios, bet neilgai trukusios kelionės jis – kaip visada – prisistatė į husarų pulką Sibiu; beje, Kelemeną užregistravęs kariškis net nepažvelgė, tik nurodė, kur eiti; paskui, po pietų, kaitinant rugpjūčio saulei, jis nukeliavo į mobilizacijos vietą Erfalu ir apsigyveno pas ūkininką – kaip visada.

Paskui visos įprastos procedūros iš eilės: pasiimti daiktus, ginklus, taip pat arklį ir balną, paskui atlyginimą; tada ilgas, be galo ilgas, neištveriamai ilgas instruktažas apie praktinius dalykus tvankioje patalpoje, kur žmonės alpo, bet žodžiai liejosi toliau.

Paskui visgi pasitaikė nukrypimų nuo įprastos tvarkos.

Iš pradžių teko keliauti iki vietos, kur laukė traukinys. Tada prasidėjo užsitęsusi kelionė, kai kiekvienoje stotyje traukinį pasitikdavo entuziastingų žmonių minios, „muzika, fakelai, vynas, atstovai, vėliavos ir sveikinimai: Valio armijai! Valio, valio!“ Paskui išsilaipinimas ir pirmas žygis. Tačiau

vis dar jokių tikrų karo požymių – nei patrankų griausmo, nei ko nors panašaus; vis dar buvo *galima* manyti, kad čia tik pratybos. Žydras dangus, arklių mėšlo kvapas, prakaitas, šienas.

Palui Kelemenui dvidešimt metų. Jis gimė Budapešte, ten lankė lotyniškąją mokyklą ir grojo smuiku orkestre, kuriam vadovavo paskui išgarsėjęs dirigentas Frizas Raineris. Daugeliu atžvilgiu Kelemenas yra tipiškas dvidešimto amžiaus pradžios urbanistinės Vidurio Europos produktas: pakeliavęs, apsiskaitęs, aristokratiškas, ironiškas, rafinuotas, santūrus, jaučiantis silpnybę moterims. Jis buvo studijavęs Budapešto, Miuncheno ir Paryžiaus universitetuose, be to, kurį laiką net Oksforde. Kai jie įjojo į austrų Galicijos sostinę Stanislavivą (jaunas, stilingas leitenantas – ar gali būti kas nors stilingiau už jauną vengrų husarą?), Kelemenas galvojo ne apie karą, o moteris. Vaikinas teigia, kad pažiūrėjęs į jas gali suprasti, jog patekai į provincijos miestą: „Jų oda balta, labai blyški, o akyse dega ugnis.“ (Skirtingai nuo didmiesčių moterų, kurių akys atrodo labiau pavargusios, apsiblaususios. Palui atrodo, kad jis išmano tuos dalykus.)

Iliuzija, kad čia galbūt tik dar vienos pratybos, žlunga tada, kai divizija pasiekia Haličą.

Pakeliui jie sutiko besitraukiančių ūkininkų ir žydų. Mieste vyrauja nerimas ir sąmyšis; sklando gandai, kad rusai jau kažkur netoliese. Kelemenas dienoraštyje užsirašo:

Mes miegame palapinėse. Apie pusę dvylikos nakties – pavojaus signalas! Prie miesto artėja rusai. Man atrodo, kad visi truputį bijo. Užsimetu rūbus ir lekiu į lauką pas savo būrį. Ant kelio stovi išsirikiavę pėstininkai. Griaudi patrankos. Maždaug už penkių šimtų metrų trata šūviai. Plataus kelio viduriu lekia automobiliai. Ilga jų kolona karbidinėmis lempomis nušviečia kelią nuo Stanislavivo link Haličo.

Aš praeinu pro sargybinius postuose, perlipu per tvorą, per kelio pylimo griovius. Mano būrio vyrai laukia manęs balnuose ir mes jau pasiruošę naujiems įsakymams.

Išaušus rytui, gyventojai palieka miestą ilgomis voromis – vežimuose, pėsčiomis, raiti. Visi gelbėjasi, kaip kas išmano. Visi nešasi, kas ką gali. Jų veiduose matosi nuovargis, dulkės, prakaitas ir panika, baisus nusiminimas, skausmas ir kančia. Žmonių akys ir judesiai išduoda baimę – juos slegia siaubas. Atrodo, kad pačių sukelti dulkių debesys prilipo prie jų ir nepaleidžia.

Aš guliu šalikelėje ir stebiu šį pragarišką kaleidoskopą. Pabėgėlių sraute pastebėjau netgi kariškių vežimų, o laukuose šmėžuoja atsitraukiantys kareiviai, paniškai bėgantys pėstininkai, pavieniai raiteliai. Nė vienas neturi visos ginkluotės. Slėniu traukia išsekusi marga minia. Visi bėga atgal link Stanislavivo.

Čia, gulėdamas šalikelėje, jis išvysta vieno iš pirmųjų kruvinų susidūrimų su puolančia rusų kariuomene pasekmes. Tačiau jam, kaip ir visiems kitiems, visai neaišku, kas iš tikrųjų atsitiko, ir praeis ne vieneri metai, kol kas nors surašys įvairių žmonių įspūdžius į vieną pasakojimą, pavadintą mūšiu prie Lembergo. Tačiau nereikia jokių išsamių ataskaitų iš generolų štabų, kad suprastumei, jog austrų-vengrų armijai jis baigėsi visišku ir netikėtu pralaimėjimu.

4.

1914 m. rugsėjo 2 d., trečiadienis

ANDREJUS LOBANOVAS-ROSTOVSKIS MOKOTOVE MATO APNIUKUSIĄ SAULĘ

Dabar siųs juos. Jų eilė. Pranešimai labai prieštaringi. Atrodo, kad Rytų Prūsijoje rusų invazija patyrė rimtų bėdų. Renenkamfo armija lyg ir traukiasi, o Samsonovo bėga. Kažin ar tai gali būti tiesa? Atrodo, kad Galicijoje geriau sekasi puolantiems rusams. Lembergas turėtų būti užimtas bet kurią dieną. Bet nors pastiprinimo iš tikrųjų labiau reikėtų prieš vokiečius šiaurėje nei prieš austrus Galicijoje, Lobanovo-Rostovskio šaulių brigada siunčiama į Pietų frontą, kad padėtų pribaigti jau silpstančias austrų-vengrų divizijas prie Lenkijos sienų.*

Dabar jie stovi Varšuvoje kaip atsarginiai pulkai, apsistoję didžiuliame Mokotovo lauke. Andrejus Lobanovas-Rostovskis rusų armijoje tarnauja pionieriumi** ir gvardijos leitenantu, – šį laipsnį gavo labiau dėl kilmės, o ne už nuopelnus. Nors jis yra subtilus ir apsiskaitęs dvidešimt dvejų metų jaunuolis, – jis nuolat ką nors skaito, dažniausiai prancūziškus romanus bei istorinius veikalus. Lobanovas-Rostovskis turi gerą išsilavinimą (jis studijavo teisę ne tik Petrograde, bet ir Nicoje bei Paryžiuje). Jis šiek tiek baikštus, o fiziškai nelabai tvirtai sudėtas. (Jo tėvas diplomatas.)

Prasidėjęs karas jam tapo keistu potyriu. Vaikinas lėkdavo į miestą kiekvieną laisvą minutę, kaip ir kiti įsikarščiavę žmonės, ir grūsdavosi prie laikraščių kioskų paskaityti skelbimų ir iškabintų telegramų. Jaudulys pasiekė

* Kadangi rusų armijos frontai iš esmės yra savarankiški ir turi savo rezervus, traukinius, tiekimo grandį ir taikinius, sunku įsivaizduoti, kad resursai būtų perkelti labai greitai; to nenutiks bent jau tol, kol rusų generolai pavydžiai ir pykdamiesi saugos savo nubrėžtas valdas.

** T. y., jis buvo karo inžinierius, kurio pagrindinis uždavinys – statyti įtvirtinimus ir nuvalyti arba suardyti kelius.

kulminaciją, kai jie sužinojo, kad apšaudytas Belgradas, kad tose pačiose gatvėse, kur prieš kelias dienas vyko spontaniški streikai, kilo spontaniškos karo šalininkų demonstracijos. Jis matė, kaip žmonių minios užstojo kelią tramvajams ir ištraukusios iš jų karininkus ėmė mėčioti į orą, šaukdami „valio". Jis puikiai prisimena apgirtusį darbininką, kuris apkabino vieną pro šalį ėjusį karininką ir pabučiavo jį, o aplinkiniai nusijuokė.

Rugpjūtį buvo labai daug dulkių ir neįprastai karšta, Nors Lobanovas-Rostovskis kaip ir visi karininkai žygiuose jojo, nedaug trūkó, kad jį būtų ištikęs saulės smūgis.

Kol kas jis dar nedalyvavo nė viename mūšyje. Baisiausias patirtas iki šiol dalykas buvo tada, kai prieš kurį laiką, įsikūrus nedideliame Lenkijos miestelyje, kilo gaisras; ką tik mobilizuoti kareiviai, apsvaigę nuo įkarščio ir šnipų baimės, nužudė aštuonis žydus, nutarę, kad tie ketino sutrukdyti užgesinti gaisrą.* Visuomenėje vyravo didelė įtampa.

Antrą valandą visa brigada išsirikiavo lauke prieš daugybę mažų palapinių. Laikas maldai. Kažkur arčiau minios vidurio įvyko kažkas keista. Apniuko saulė. Pažiūrėję viršun jie pamatė, kad prasidėjo dalinis saulės užtemimas. Daugumai pasidarė truputį šiurpu. „Ypač didelį įspūdį" jis paliko prietaringesniems kareiviams.

Brigada išžygiavo iškart po mišių. Kareiviai sulipo į laukiančius traukinius. Kaip visada tai užtruko ilgiau, nei numatyta. Kai atėjo Lobanovo-Rostovskio dalinio eilė, buvo jau naktis. Bet ir sulipus tempas nepagreitėja. Traukinys tamsoje rieda į pietus visai neskubėdamas. Lėtumas – įprasta 1914-ųjų metų traukinių ypatybė. Pilni karių kartais jie rieda tokiu pat greičiu kaip dviratininkas.** Nes geležinkelio linijos yra užgrūstos traukinių,

* Buvo neįrodytų spėjimų, kad gaisras sukeltas norint įspėti vokiečius apie priartėjusią rusų kariuomenę.

** Priežastis susijusi su logistika. Visos armijos juda pagal minučių tikslumu sudėliotus ir be galo sudėtingus tvarkaraščius. Viena iš svarbiausių tokio sudėtingo plano – šimtų tūkstančių išvykimų ir atvykimų – sąlygų yra greitis, kuris iš principo turi būti tolygus, bet iš tikrųjų traukiniai juda labai lėtai. Kai kurie teigia, kad kai kuriuose iš šių reisų palei bėgius buvo galima spėti pasiskinti gėlių. Galbūt jie perdeda. Nors ir tikėtina, kad kai kurie bandė.

kurie šiame karo etape juda ta pat kryptimi ir su tuo pat tikslu – pirmyn, link fronto.*

Čia ne pirmas kartas, kai Lobanovas-Rostovskis sėdi uždarytas geležinkelio sąstate, kur kariuomenės traukiniai tikrąja to žodžio prasme laukia eilės. Dvi su puse mylios jie važiuoja parą. Tarpai tarp bilstelėjimų, kai traukinio ratai rieda per pabėgių sujungimus, labai ilgi. Būtų buvę daug greičiau judėti pėsčiomis, bet įsakymas yra įsakymas.

* Tuo metu Rusija buvo pradėjusi tvarkyti savo geležinkelių tinklą pagal didžiulę karinę modernizavimo programą. Labiausiai Vokietijos generolų štabą išgąsdino geležinkelio tinklo plėtimas rusams priklausančioje Lenkijoje. Kuo greičiau armija gali susirinkti ir pradėti karinius veiksmus, tuo daugiau galimybių ji turi laimėti, – tai buvo aksioma. Vokietijos generolo Alfredo fon Šlyfeno (Alfred von Schlieffen) planas, – kuris, mūsų supratimu, nebuvo joks planas, o tik paprastas memorandumas, pasirašytas 1905 metais, remiantis situacija, susidariusia po didžiulio Rusijos pralaimėjimo Japonijai, – buvo pagrįstas spėjimu, kad rusai spėtų imtis veiksmų tik tada, kai prancūzai jau būtų sumušti. Geležinkelis buvo svarbus faktorius. Dar 1910 metais Rusijos armija mobilizacijai būtų galėjusi pasitelkti tik du šimtus penkiasdešimt traukinių, kai tuo metu Kelno regiono geležinkelio linijas aptarnavo septyni šimtai traukinių. Tačiau [Rusijos] modernizavimo programoje buvo numatyta žymiai daugiau traukinių ir jie galėtų pristatyti krovinį kuo arčiau Vokietijos sienos.

5.

1914 metų rugsėjis

FLORENSĖ FARMBOROU MASKVOJE PIRMĄ KARTĄ PAMATO NEGYVĄ ŽMOGŲ

„Aš norėjau jį pamatyti; aš norėjau pamatyti Mirtį." Taip pasakoja ji pati. Dar niekada jai nebuvo tekę stovėti prie negyvo žmogaus. Taip, tik visai neseniai pamatė ir suaugusį gulintį ligonį, o tai truputį keista, nes jai visgi jau dvidešimt septyneri. Bet galbūt viską galima paaiškinti tuo, kad iki 1914 metų rugpjūčio gyveno gana saugų gyvenimą. Florensė Farmborou gimė ir užaugo Anglijos kaime, Bakingamšyro grafystėje, bet nuo 1908 metų gyveno Rusijoje, Maskvoje. Mergina dirbo vietinio įžymaus širdies chirurgo dukterų guvernante.

Tarptautinė krizė, prasidėjusi gražios ir šiltos 1914-ųjų metų vasaros pabaigoje, Florensės beveik nepalietė, nes tuo metu su šeimininkų šeima gyveno jų vasarnamyje už Maskvos. Tačiau grįžus į sostinę, ją, kaip ir daugelį kitų, užvaldė toks pat „jaunatviškas entuziazmas". Jos senoji ir naujoji tėvynės dabar susivienijo prieš tą patį priešą – Vokietiją, ir ši jauna, energinga, aktyvi moteris iškart ėmė svarstyti, kaip jai prisidėjus prie karo. Gana greitai jai kilo mintis tapti medicinos sesele. Jos darbdaviui, įžymiajam chirurgui, pavyko įkalbėti atsakinguosius asmenis vienoje iš privačių karo ligoninių, steigiamų Maskvoje, kad priimtų Florensę ir dvi jo dukteris savanorėmis. „Mes buvome tokios pakylėtos, kad trūko žodžių. Net ir mes galėsime prisidėti prie mūsų šalies reikalo tuo, kuo sugebėsime."

Tai buvo nuostabios dienos. Po kiek laiko pradėjo vežti sužeistuosius – po du, po tris. Iš pradžių daug kas kėlė šiurpą, ir ji net atsitraukdavo pamačiusi kokią neįtikėtinai baisią žiojinčią žaizdą. Bet po kiek laiko priprato.

Be to, susidarė labai gera atmosfera – nepatirtas bendrumo, vieningumo jausmas, taip pat ir tarp karių.

> *Tarp jų visada jusi nepaprastą draugystę: baltarusiai kuo draugiškiausiai bendrauja su ukrainiečiais, kaukaziečiai – su vyrais iš Uralo, totoriai su kazokais. Dažniausiai tai nuolankūs, kantrūs vyrai, dėkingi už slaugymą ir dėmesį; jie skundžiasi retai arba niekada.*

Nemažai sužeistųjų nekantrauja kuo greičiau sugrįžti į frontą. Ir kariai, ir medicinos personalas nusiteikę labai optimistiškai: žaizdos greitai užgis, kareiviai greitai grįš į tarnybą, karas greitai bus laimėtas. Ligoninė dažniausiai priima tik lengvai sužeistus karius, turbūt todėl Florensė iki šiol, praėjus trims savaitėms, dar nematė nė vieno mirusio.

Šįryt, atvykusi į ligoninę, ji praeina pro vieną iš naktinių seselių. Florensei atrodo, kad ji „pavargusi ir įsitempusi". Budėtoja jai praneša: „Anksti ryte mirė Vasilijus." Jis vienas iš tų, kuriuos Florensė padėjo slaugyti. Vasilijus buvo kareivis, bet dirbo tik vieno karininko arklininku, o jo žaizda – kaip ironiška – nebuvo tikras karo lauko sužeidimas. Vienas baikštus, išsigandęs arklys smarkiai įspyrė jam į galvą. Išoperavus prisidėjo dar viena ironiška detalė – buvo aptiktas nepagydomas smegenų auglys. Tris savaites šis šviesiaplaukis, smulkus vyras gulėjo lovoje netardamas nė žodžio ir sulyso tiesiog akyse, nes jam buvo sunku valgyti. Bet jis visą laiką prašė vandens. Ir štai numirė be jokio dramatizmo, taip pat tyliai ir vienišas, koks buvo ir visą gyvenimą.

Florensė nutarė pažiūrėti į kūną. Ji įsmuko į patalpą, kurioje laikomi lavonai, ir atsargiai uždarė duris. Tylu. Štai ten, ant neštuvų, guli Vasilijus ar tai, kas anksčiau buvo Vasilijus. Jis buvo

> *toks plonas ir liesas, toks susitraukęs, kad labiau panešėjo į vaiką, o ne suaugusį vyrą. Jo sustingęs veidas buvo pilkai baltas, – dar niekada nebuvau mačiusi tokios keistos veido spalvos, – o skruostai buvo įdubę.*

Kad vokai neatsimerktų, ant jų padėti cukraus gabalėliai. Ją apima nemalonus jausmas, bet ne tiek dėl negyvo kūno, kiek dėl ramybės ir tylos. Ji galvoja: „Mirtis yra kažkas siaubingai nejudru, tylu ir tolima.“ Mergina sukalba trumpą maldelę už mirusįjį ir greitai išeina iš kambario.

6.

1914 m. rugsėjo 26 d.
RICHARDAS ŠTUMFAS DALYVAUJA RUOŠIANT „SMS HELGOLAND“ MŪŠIUI

Šį rudens rytą trimitas pažadino jau ketvirtą valandą. Laivo ir jo įgulos laukia karštligiškas ruošimosi pusdienis. Pagrindinė užduotis – kaip galima greičiau iškrauti tris šimtus tonų anglies. Kaip ir visada, karininkai jiems nieko nepranešа, bet sklando gandas, kad anglų laivynas paliko uostus ir traukia link Baltijos jūros. Kažkas sako, kad jie jau pasiekė Didįjį Beltą.

Štumfas mato, kad pirmoji ir trečioji eskadros taip pat įplaukė į uostą. „Vyksta kažkas rimta.“

Štumfas spėja, kad anglis iškraunama tam, kad laivas palengvėtų, ir jie kaip įmanoma greičiau perplauktų Kylio kanalą.* Dienoraštyje jis rašo:

Visa įgula įtemptai dirbo iki pat pietų. Atėjus pietų metui, kai buvome iškrovę šimtą dvidešimt tonų, eskadros flagmanas davė ženklą: „Pasiruošimas atšaukiamas.“ Dar vienas baisus nusivylimas. Prakeikti anglai! Visgi atrodo, kad esame labai gerai informuoti apie jų laivyno judėjimą.

* * *

Paskui jis prirašo: „Per kitas dienas ir savaites neįvyko nieko ypatinga, ką būtų verta paminėti.“

* Atsikračius papildomo svorio, laivas iškils iš vandens apie pusę metro.

7.

1914 m. rugsėjo 28 d., pirmadienis

KRESTENAS ANDRESENAS FLENSBURGE IŠMOKSTA TVARSTYTI ŠAUTINES ŽAIZDAS

Netrukus išmuš jų valanda. Praeis gal diena, gal dvi ar trys, tačiau netrukus pajudės ir jie. Tai ne šiaip įprastos kalbos kareivinėse. Gandų netrūksta niekada: spėliojimai virsta tikimybėmis, lūkesčiai – faktais, o būgštavimai – teiginiais. Neužtikrintumas yra karo prigimtis, o nežinomybė – jo tarpininkė.

Ne, esama ir tikrų ženklų bei įrodymų: niekas neišleidžiamas į miestą, uždrausta išeiti net iš kareivinių. Šiandien nebuvo ir rikiuočių bei instrukcijų apie nelabai reikalingus dalykus. Vietoj to juos mokė gyvybiškai svarbių dalykų: kaip sutvarstyti šautinę žaizdą, kokios yra būtinųjų (neliečiamųjų) atsargų taisyklės, kaip elgtis keliaujant geležinkeliu ir kas nutinka už dezertyravimą (mirties bausmė). Trumpai tariant, štai keturi kertiniai šauktinio kareivio gyvenimo akmenys: mūšis, maisto davinys, transportas, prievarta.

Krestenas Andresenas sunerimęs, susirūpinęs ir išsigandęs. Mintys apie frontą nekelia jokio susižavėjimo. Jis priklauso vienai iš tautinių mažumų, be įspėjimo ir jokios kaltės staiga įtrauktų į didelį karą, kuriame jos neturi jokių interesų. Žmogus stovi apstulbęs ir nieko nesupranta, atsidūręs šalia juodos karo energijos, nesusijęs su nacionalistine retorika, sukėlusia karą, ir neįtikėtinais lūkesčiais, kylančiais per karą. Šiomis dienomis daugybė žmonių ruošiasi mirti ir žudyti už šalį, su kuria jie susiję tik paviršutiniškai: elzasiečiai ir lenkai, rutėnai ir kašubai, slovėnai ir suomiai, pietų tyroliečiai ir zybenburgiečiai, baltai ir bosniai, čekai ir airiai.* O Andresenas priklauso tokiai mažumai: jis

---

* Taip pat reikia paminėti, kad buvo tam tikrų etninių mažumų, kurios iš tikrųjų sveikino karą, nes tikėjosi ištikimu tarnavimu įgyti sau didesnės pagarbos. Tokią strategiją pasirinko daug Vokietijos ir Rusijos žydų – ypač tie, kurie buvo labiau prisitaikę; labiau pavyko gyvenantiems Vokietijoje, o ne Rusijoje, – paprasčiausiai dėl to, kad vokiečių antisemitizmas buvo žymiai mažiau išsiplėtojęs nei rusų (ir prancūzų). Vokiečių laikraščiuose buvo rašoma apie žydus, kurie, prasidėjus karui, nelengvais keliais grįžo iš Palestinos namo ir užsirašė savanoriais.

kalba daniškai, turi Vokietijos pilietybę, gyvena senoje danų teritorijoje Pietų Jutlandijoje, kuri daugiau kaip pusę amžiaus priklauso Vokietijai.*

Visos šalys, turinčios dideles etnines mažumas, labai aiškiai suvokia problemą ir kokių rūpesčių ji gali sukelti kariaujant. Tačiau pirmiausia į tai žiūrima kaip į policijos reikalą, pavyzdžiui, daniškai kalbančiame Vokietijos regione. Iškart, kai tik valdžia pranešė apie mobilizaciją, šimtai danų buvo areštuoti kaip esami ar galimi neramumų kurstytojai. Tarp jų pateko ir Andreseno tėvas, kuris buvo areštuotas naktį ir išgabentas dengtu automobiliu.** Tokia atmosfera tvyrojo ir pirmomis savaitėmis: džiaugsmas, sumišęs su isterija, lūkesčiai su siaubu, o baimė virto agresija. Ir, žinoma, gandai, gandai, gandai.

Prasidėjęs karas sukėlė keistų jausmų ir Andresenui. Jis buvo ką tik baigęs rankraštį – „Knyga apie pavasarį ir jaunystę“. Tai buvo ilgas eilėraštis proza apie žmonių gyvenimą, gamtą ir jaunuolių meilę (o gal labiau apie meilės ilgesį). Pats rankraštis buvo tarsi meilės aktas: šviesiai mėlyni viršeliai, dailiai nuspalvotos vinjetės ir ranka pieštos pirmosios pavadinimo raidės, – viskas padaryta jo paties. Šį kūrinį jis užbaigė eilutėmis: „Laikrodis tyla, dar vienas, ir dar vienas; laikrodžių tiksėjimas silpsta vis labiau; vis tylesnis ir tylesnis, nykstantis jų garsas, kol galiausiai nutyla visai. Mirtie, kurgi tavo grobis? Pragare, kurgi tavo pergalė?“ Tą akimirką, kai baigė rašyti paskutinius žodžius, į kambarį įžengė tėvas ir pasakė, kad prasidėjo mobilizacija. Tad paskutiniame, švariame lape Krestenas paskubomis prirašė kelias eilutes: „O, Dieve, pasigailėk mūsų, kuriems teks išvykti! Kas žino, kada sugrįšime.“

Andresenas vilki vokiečių uniformą septintą savaitę. Kai pateko į perpildytas Flensburgo kareivines, jiems buvo pranešta, kad keturias savaites vyks mokymai, o paskui jie bus išsiųsti į Prancūziją. Tą pačią naktį išgir-

---

* Kaip žinoma, po Danijos–Vokietijos karo 1864 metais (dažniau vadinamo paskutiniu skandinavizmo atodūsiu), Šlėzvigo, Holšteino ir Lauenburgo hercogystės atiteko Prūsijai. Tuo metu šioje teritorijoje buvo labai daug vokiškai kalbančių gyventojų.

** Tokie būgštavimai, kaip ir daugelis kitų išankstinių isteriškų įtarinėjimų šnipinėjimu ir išdavyste, laikui einant išsisklaidė, juolab kad paaiškėjo, jog danai – tokie kaip Andresenas – stojo po vokiečių vėliava neprieštaraudami. Areštuotieji, taip pat ir jo tėvas, buvo paleisti. 1914 metų rugpjūčio mėnesį Vokietijoje tvyrojusį įkarštį ir isteriškas šnipų paieškas linksmai ir įžvalgiai, remdamasi asmenine patirtimi, savo esė „Karo belaisviai“ aprašė Klara Johanson.

do iššygiuojantį, mūšiui parengtą batalioną, kuris dainavo „Die Wacht am Rhein“. Paskui praėjo daug, regis, nesibaigiančio muštro dienų kepinančioje kaitroje, – oras išties buvo puikus. Andresenas jautėsi žymiai geriau, nei drįso tikėtis. Nors jo kuopoje danų nedaug, vaikinas nesijaučia atstumtas. Ir nors kai kurie žemesnio rango karininkai priekabiauja, vyresnieji karininkai laiko juos už trumpų vadžių. Sunkiausia ištverti, kad net laisvalaikiu kalbama tik apie „karą ir karą“, – ir Andresenas jau pradėjo priprasti prie minties, kad jų laukia mūšis, nors iš tikrųjų labai norėtų to išvengti. Šaudyti sekasi gana gerai. Iš pirmo karto pataikė į du dešimtukus ir septynetą.

Iki šio laiko jau išžygiavo keli daliniai, dainuodami, bet neaišku, koks jų likimas. Andresenas vis dar kareivinėse dėl banalios priežasties, – trūksta amunicijos; be to, pirmiausia imami savanoriai. O kadangi Krestenas labiau už viską norėtų išvengti mūšio, jis, savaime suprantama, prie pastarųjų niekada neprisijungia. Pasibaigus pratyboms, kuopa išsirikiuoja, ir jiems tiesiai šviesiai pranešama: netrukus į frontą bus išsiųstas naujas dalinys. Ar yra savanorių?

Visi pakelia rankas. Išskyrus tris. Vienas iš jų yra Andresenas. Jo paklausia, kodėl nenori, bet paskui palieka ramybėje. Vėliau su kitu danu juodu nueina pas draugą ir „be galo iškilmingai nusiteikę“ suvalgo vištą, atsiųstą Andreseno motinos. Vakare dienoraštyje vaikinas užrašo:

> *Žmonės tokie atbukę, kad iškeliauja į karą ramiai, be ašarų ir baimės, nors visi žinome, kad esame pakeliui į tikrą pragarą. Tačiau, suveržta uniformos, širdis plaka ne taip, kaip norėtų. Vyrai kaip nesavi, beveik net nebe žmonės, – greičiausiai tik labai gerai veikiantys automatai, kurie atlieka viską daug negalvodami. O, Viešpatie Dieve, kad mes vėl galėtume virsti žmonėmis!*

Graži ir šilta bobų vasara, vyravusi nuo pat karo pradžios, pasidavė rudeniniams vėjams. Per Flensburgą švilpia stiprus ir atšiaurus šiaurės vakarų vėjas. Šnara lapai, o nuo medžių lyja kaštonais.

8.

1914 m. spalio 4 d., sekmadienis

ANDREJUS LOBANOVAS-ROSTOVSKIS DALYVAUJA MŪŠYJE PRIE OPATOVO

Priešaušrio pilkumoje vėl pratrūksta artilerija. Andrejus Lobanovas-Rostovskis iškart pabunda nuo artėjančio drebinančio griausmo. Vaikinas kiek apdujęs iš nuovargio, nes miegojo tik kelias valandas. Jis šiaip ne taip atsikelia. Nuo aukštumos, kur jie apsistojo nakčiai, tolumoje matosi besiskleidžiančios baltų sprogimo dūmų eilės. Matosi, kaip dūmai sklinda virš žemų kalvų pietuose ir vakaruose, matosi, kaip žaibuojantys, sklendžiantys kamuoliai traukiasi tolyn, nesustodami lyg lava. Jis mato, kaip šokanti ugnis artinasi prie miesto, kaip jį užpuola. Ten apačioje, gatvėse, laksto panikos ištikti miestiečiai. Galiausiai Opatovas beveik visai pradingsta detonuojančių sviedinių ir degančių namų dūmuose. Paskui iš besiritančių debesų kyšo tik bažnyčios bokštas.

Artilerijos ugnis stiprėja. Iš abiejų pusių užgriūna galingos garso bangos: sproginėjančių sviedinių, šaudančių ginklų, tarškančių kulkosvaidžių. Vyrai iš viršaus mato nedaug, ir patys vyksme nedalyvauja, bet sprendžiant iš mūšio griausmo, kova kaip tik vyksta „puslankiu aplink mus“. Kuopa tebestovi ant aukštumos, kaip ir įsakyta: „Stovėti ir laukti nurodymų.“ Vienuoliktą valandą ateina nauji nurodymai: reikia šiek tiek atsitraukti.

Po pusvalandžio Lobanovas-Rostovskis atsigręžia. Spalio dangus aptrauktas begaliniu dūmų šydu. Opatovą baigia praryti liepsnos. Ir ne tik Opatovą – dega visi aplinkiniai kaimai. Jiems vis sunkiau keliauti tolyn, nes kelyje pilna panikos apimtų vyrų, moterų ir vaikų, kurie, garsėjant mūšio dundesiui, pakrikusiomis bangomis bėgioja pirmyn ir atgal. Kažkur toje vietoje kuopa sustojo.

Kas atsitiko iš tikrųjų? Na, rusų armija nepersekioja austrų į pietus nuo Krokuvos. Priežastis – rudeninis purvas, tiekimo problemos (žinoma, taip nutinka beveik visada, kai staiga užstringa ir būna sustabdomos greitos ir gražios puolimo operacijos) ir netikėtai pasirodę vokiečių būriai.*

Apie dvyliktą valandą Lobanovo-Rostovskio kuopa stovi apsupta „ugnies rato". Vis dar niekas nežino, kas dedasi. Sprendžiant iš garsų, kova vyksta net ir už jų, kelyje link Sandomiero.

Patys dar nebuvo papuolę į ugnį, bet atrodo, kad sviediniai sproginėja vis arčiau. Jie prasilenkia su būriu karių, kurie savo kulkosvaidžius buvo sukrovę ant arklių. Trumpai pasitaręs su nepažįstamu štabo karininku, Lobanovas-Rostovskis gauna įsakymą vadovauti dvidešimčiai vienkinkių vežimų, prikrautų sprogstamųjų medžiagų ir kitokios amunicijos, ir pasukti su kulkosvaidininkų būriu atgal, iš apsupties. Į pagalbą jam paskiriama dvidešimt karių, o visa kuopa lieka vietoje.

Taigi Lobanovas-Rostovskis iškeliauja: jis raitas, dvidešimt vyrų dvidešimtyje vienkinkių vežimų ir – kiek netikėta – viena karvė, kurią šiaip jau buvo numatyta paskersti vakarienei, bet dėl netikėtos įvykių eigos nuosprendis buvo laikinai atidėtas. Lobanovas-Rostovskis labai sunerimęs, nes raitų kulkosvaidininkų būrys juda taip greitai, kad jis netrukus gali nuo jų atsilikti. Paskui jis pasakos: „Aš neturėjau jokių žemėlapių ir nė mažiausio supratimo, kaip atrodo ši vietovė, ar kur aš esu." Prie vieno tilto, kur buvo trijų kelių sankryža, jie įstrigo didžiulėje pabėgėlių spūstyje tarp galvijų, arklių ir jų traukiamų greitosios pagalbos vežimų, prikrautų sužeistų karių. Tiltą buvo užtvėręs vežimas su pabėgėliais, – du jo ratai

* Karo vadų „kompanija" *Hindenburgas & Ludendorfas* dar kartą sugebėjo įvykdyti tokią strateginę traukinių rokiruotę, apie kokią rusų karo vadai galėjo tik pasvajoti: vokiečiai greitai perkėlė pajėgas iš apsaugotos vietos (Rytų Prūsijos) ten, kur grėsė pavojus (į Pietų Lenkiją). Tačiau negali būti nė kalbos apie naują Tanenbergą. Priešininkų armijos žygiavo be plano tai šen, tai ten, arba nerasdamos viena kitos, arba nenumanydamos, kur yra priešas. O dabar paprasčiausiai atsitiko taip, kad čia, prie Opatovo, aktyviai puolantys vokiečiai ir lėtai besitraukiantys rusai netikėtai susidūrė. Karui šis mūšis neturės jokios reikšmės. Vėliau abi pusės teigs, kad mūšis buvo sėkmingas.

kybojo virš vandens. Kol kareiviai vargo, bandydami jį iškelti, virš galvų ėmė sprogineti kartečių sviediniai:*

Sąmyšis tarp valstiečių buvo nenusakomas. Moterys ir vaikai spiegė iš siaubo, vyrai bandė suvaldyti panikos apimtus kinkomuosius gyvulius, o viena isterijos ištikta moteris įsikabino į mano žirgą ir klykė: „Pone karininke, kaip galima iš čia saugiai pabėgti?" Savaime suprantama, aš nežinojau, ką atsakyti, ir visai negalvodamas mostelėjau ranka. Vienas vyriškis stūmė tris besispyriojančias karves, bet vos jam pavyko nuginti jas į šalutinį kelią, ten irgi pasipylė kartečės. Tada jis pasuko link kito kelio, bet pamatė, kad ir tas apšaudomas. Galiausiai jis visai pakvaišo ir nulėkė atgal į degantį kaimą.

Galiausiai persigavęs per tiltą, Lobanovas-Rostovskis kelyje išvysta tiek daug bėgančių civilių su vežimais, kad pats su savo būriu patraukia per laukus. Raitieji kulkosvaidininkai dingo tolumoje. Lobanovas-Rostovskis ir vėl nesigaudo, kur esąs. Jis bando susiorientuoti pagal mūšio gaudesį. Kartais aplink juos pasipila kartečės, kartais pasigirsta kažkur toli esančių kulkosvaidžių salvės. Jis bando spėlioti, kur eiti toliau.

Leidžiantis link dar vieno tilto, virš jų nedidelės kolonos sprogsta kelios kartečės. Kareivis, vadeliojęs vežimą pačiame kolonos priekyje, iš baimės ima ginti arklį pavojingai stačiu šlaitu žemyn, link tilto. Kad panika nepersiduotų kitiems, Lobanovas-Rostovskis pasiveja vežimą ir padaro tai, ko anksčiau niekada nebuvo daręs ir nebūtų pagalvojęs, – jis perliejo išsigandusį kareivį botagu. Tvarka buvo atstatyta. Jiems pavyksta persikelti per upę, o toliau keliauja dauba tarp stačių šlaitų.

* Karo pradžioje kartečės buvo labiausiai paplitę lauko artilerijos sviediniai visose armijose. Tai tipiškas popieriuje genialaus ginklo pavyzdys. Kiekviename sviedinyje tilpdavo keli šimtai kietų švininių kulkų, kurias iš jo išstumdavo nedidelis juodojo parako užtaisas sviedinio dugne, – būdavo panašu į galingą šūvį šratiniu šautuvu. Specialus sprogdiklis turėdavo susprogdinti sviedinį ore tiesiai priešais numatytą taikinį, o tai nebuvo labai paprasta. Jei sprogdavo virš galvos, kulkos nepasiekdavo tikslo. Be to, taikinys turėdavo būti virš žemės, todėl ši ginkluotė būdavo beveik bevertė, jei kariai slėpdavosi apkasuose. Dėl juodojo parako kartečės paskleisdavo būdingus baltus dūmų debesis, kurie iš pradžių leisdavosi žemyn.

Dauboje tikras chaosas. Keli artileristai bando išvilkti tris įklimpusias patrankas. Nuo šlaitų, bėgdami nuo pavojaus, leidžiasi vis daugiau sužeistųjų; Lobanovas-Rostovskis klausinėja, kas vyksta ir kokiam daliniui jie priklauso, bet krauju paplūdę vyrai per daug sukrėsti ir sutrikę, kad galėtų ką nors paaiškinti. Pro juos visu greičiu prašuoliuoja karininkas, prie balno prisirišęs išgelbėtą pulko vėliavą, – tai 1914-ųjų metų atavizmo pavyzdys: ne tik kova po plazdančia vėliava, bet ir beveik šventas reikalas niekada nepalikti vėliavos priešo rankose. Karininkui su vėliava daugelis šūkteli, linkėdami sėkmės: „Būkit atsargus!" Abiejose daubos pusėse sprogineja sviediniai. Ore pilna dulkių, atsiduoda gaisro dūmais ir korditu.

Dar kiek paėjęs dauba su kompasu rankoje, ir ne tik su savo kolona iš paskos, bet dar trimis ar keturiais šimtais sužeistųjų, Lobanovas-Rostovskis išsigandęs supranta, kad jie... spąstuose. Netrukus jie būtų išlipę iš daubos ir patraukę link didelio kelio į Sandomierą. Deja, visai netoliese buvo įsikūrusi vokiečių artilerijos baterija, kuri iškart ėmė šaudyti į iš daubos išlindusią rusų grupę. Lobanovui-Rostovskiui ir kitiems teko nedelsiant sukti atgal. Toliau, dešinėje kelio pusėje, matosi dar kelios vokiečių baterijos. Lobanovas-Rostovskis nusimena ir nebežino ką daryti.

Tada atsitinka kai kas keista, nors kare tokių dalykų pasitaiko.

Arčiausiai jų stovinčias patrankas apšaudo kiti vokiečiai anapus kelio, savo tėvynainius palaikę rusais. Tarp vokiečių artilerijos baterijų užverda pašėlusi dvikova. Tuo metu Lobanovas-Rostovskis su kitais rusais prasmunka pro šalį. Vokiečių artileristai netrukus susigaudo apsirikę, bet jų priešas jau nutolęs saugiu atstumu ir žygiuoja keliu link Sandomiero. Iš visų mažų keliukų ant didžiojo kelio renkasi besitraukiantys daliniai. Galiausiai jie susilieja į „vieną ilgą juodą eilę vežimų, prikrautų sužeistų kareivių, artilerijos ir įvairių kitokių ginklų liekanų".

Tada pasirodo dar vienas atavizmo pavyzdys: link kelio atjoja itin tvarkingai mūšiui išsirikiavęs kavalerijos pulkas – tarsi gražus vaizdelis iš karo su Napoleonu laikų. Vokiečiai? Ne, rusų husarai. Pirmieji ant kelio išjoja karininkai. Jų ramios šypsenos – ryškus kontrastas vyraujančioje sumaiš-

tyje tarp siaubo apimtų, besitraukiančių karių. Pasirodo, kavalerijos pulkas priklauso visai kitam korpusui, tad jie nežino, kas atsitiko ir kas vyksta dabar.

Kai Lobanovas-Rostovskis su savo nedidele kolona temstant priartėja prie Sandomiero, atrodo, kad blogiausia jau už nugaros. Abiejose didžiojo kelio pusėse apkasus rausia ką tik atvykusi išsiilsėjusi šaulių divizija. Įžengus į miestą paaiškėja, kad gatvės per siauros, o mieste per didelė spūstis, todėl Lobanovas-Rostovskis liepia savo dvidešimčiai vežimų palaukti šalikelėje. Jis pamatė, kad karvė vis dar kolonoje ir, atrodo, ji puikiai atlaikė sumaištį. Dangus apsiniaukęs.

Pro šalį slenkančių išvargusių dalinių srovėje Lobanovas-Rostovskis atpažįsta vieną pėstininkų pulką, su kuriuo susitiko naktį, kai ilsėjosi sugulę Opatovo gatvėse po atviru dangumi, virtę vienu ištisu galvų, kojų, rankų ir kūnų knibždėlynu, nušviestu ryškios mėnesienos. Šįryt jie suskaičiavo keturis tūkstančius vyrų. Iš jų dabar liko trys šimtai kareivių ir šeši karininkai. Pulkas beveik sunaikintas, bet nesumuštas. Jie vis dar nešasi vėliavas ir žygiuoja pakankamai tvarkingai.

Vakarop ima lyti. Tik dabar Lobanovas-Rostovskis susivokė, kad visą dieną nieko nevalgė. Dėl susijaudinimo ir nerimo jis visai nejautė alkio. Apie vienuoliktą pasirodė likusi kuopos dalis, smarkiai sumažėjusi, bet visgi. Kokia laimė, kad su jais išliko ir lauko virtuvės vežimai. Dabar visi gaus pavalgyti. Patrankų griausmas tolumoje silpsta. Galiausiai įsiviešpatauja visiška tyla. Baigėsi tai, kas nuo šiandien bus vadinama Opatovo mūšiu.

Lietus vis dar pila. Jau beveik vidurnaktis.

Slėpdamiesi nuo lietaus, Lobanovas-Rostovskis ir keletas kitų palenda po vežimais. Iš pradžių viskas gerai, bet netrukus lietaus čiurkšlės pasiekia juos ir ten.

Likusią naktį jie praleidžia sėdėdami pakelėje, nesikalbėdami ir budėdami, laukdami aušros ir šviesos su beveik žvėriška kantrybe.

9.

1914 m. spalio 10 d., šeštadienis*

ELFRYDĖ KUR KLAUSOSI KARO ISTORIJŲ PER KVIESTINĘ KAVUTĘ ŠNEIDEMIULYJE

Rudens spalvos. Spalio dangus. Žvarbu. Mokytojas į pamoką atsinešė naujienų telegramą ir dabar skaito: „Prieš dvi dienas krito Antverpeno miestas. Dabar kapituliavo ir paskutinė tvirtovė, tai reiškia, kad užsitęsusi apgultis baigėsi, ir dabar vokiečių armija galės toliau žygiuoti pajūriu link Flandrijos.“ Paskutinius žodžius Elfrydė išgirdo nelabai aiškiai, nes visi vaikai ėmė spiegti iš džiaugsmo.

Jos mokykloje tas garsus šūkavimas tapo ritualu, – jie šaukia kaskart, kai pranešama apie dar vieną vokiečių pergalę. Elfrydei atrodo, kad daugelis rėkia tik todėl, jog tikisi, kad pergalės proga bus duota laisva diena. Arba kad rektorius – griežtas, aukštas ponas su pensnė ir balta smailia barzdele – taip susižavės jaunatvišku patriotizmu, kad paleis juos iš paskutinių pamokų. (Kai mokykloje buvo pranešta apie prasidėjusį karą, rektorius net apsiašarojo iš susijaudinimo, jam buvo sunku kalbėti. Jis uždraudė mokykloje vartoti užsienietiškus žodžius. Nusikaltusieji turi sumokėti penkis pfenigus. Reikia sakyti „Mutter“ (vok. „mama“ – čia ir toliau *red. past.*), o ne „Mother“ (angl. „mama“), „Auf Wiedersehen“ (vok. „iki pasimatymo“), o ne „Adieu“ (pranc. „sudie“), „Kladde“ (vok. „juodraštis“), o ne „Diarium“ (dėl analogijos su angl. *diary* – „dienoraštis“), „fesselnd“ (vok. įdomus“), o ne „interessant“ (dėl analogijos su angl. *interesting* – „įdomus“), ir panašiai. Elfrydė irgi džiugiai šaukia, išgirdusi apie Brendonko forto kritimą, bet ne todėl, kad tikisi laisvadienio, o todėl, kad jai paprasčiausiai smagu: „Nuos-

* Elfrydė nurodo spalio 11 dieną, bet, iš visko sprendžiant, ji klysta: pirma, minėtoji kapituliacija įvyko spalio 10 d., o antra – net ir vokiečių vaikai sekmadieniais į mokyklą neidavo.

tabu, kad gali parėkauti iš visų plaučių įstaigoje, kurioje šiaip jau visada privalu tylėti." Klasėje kabo žemėlapis, kuriame mažomis juodos, baltos ir raudonos spalvų vėliavėlėmis kruopščiai pažymimos visos vokiečių armijos pergalės. Mokykloje ir visoje Vokietijoje vyrauja agresyvus nusiteikimas, pasipūtimas, šovinizmas ir triumfas.

Po pamokų Elfrydė dalyvauja kviestinėje kavutėje. Jos tėvai išsiskyrę. Su tėvu ji visai nebendrauja, o motina dirba – ji turi nedidelę muzikos mokyklą Berlyne. Todėl Elfrydė ir jos brolis gyvena pas močiutę Šneidemiulyje.

Kaip visada, kalba sukasi apie karą. Kažkas stotyje matęs dar vieną vagoną su rusų karo belaisviais. Anksčiau visi pastebėdavo jų „ilgas rudas milines ir suplyšusias kelnes", o dabar nekreipia dėmesio. Vokiečių armijai pergalingai žygiuojant į priekį, laikraščiai vis pažeria naujų belaisvių statistikos, tarsi kokioje karo biržoje. Šiandienos kursas: 27 000 Suvalkuose, 5800 į vakarus nuo Ivangorodo. (Jau nekalbant apie kitus, akivaizdžius pergalės simbolius: laikraščiai šį mėnesį rašo, kad reikės 1630 vagonų išvežti karo grobiui po didžios pergalės prie Tanenbergo.) Ką *su jais* daryti? Panelė Ela Gumprecht – netekėjusi vidutinio amžiaus mokytoja putniais skruostais ir kruopščiai subanguotais plaukais, turinti tvirtą nuomonę, žino, ką reikia daryti: „Kodėl jų paprasčiausiai nesušaudo?" Kitiems tokia mintis atrodo siaubinga.*

Suaugusieji aptaria karo nutikimus. Panelė Gumprecht papasakoja apie vyrą, kurį kazokai įmetę į degantį namą, bet vyriškiui pasisekę pabėgti dviračiu, persirengus moterimi. Vaikai irgi papasakoja nutikimą Berlyne, – apie tai jiems laiške parašė mama:

> *Vokietis atsargos grandinis, o civiliame gyvenime – romanų kalbų profesorius Getingene – turėjo lydėti prancūzų belaisvių grupę iš Mobežo į Vokietiją. Tolumoje griaudėjo patrankos. Staiga vyresnysis*

* Tuo metu Rytų fronte su karo belaisviais, – kaip pasakojo Alonas Rachamimovas, – buvo elgiamasi žymiai geriau nei per Antrąjį pasaulinį karą, kai abi pusės labai dažnai ar tiesiog sistemingai smurtavo. Pirmojo pasaulinio karo metu santykiai buvo gana humaniški. Po karo namo grįžo apie devyniasdešimt procentų belaisvių. (Labiausiai prisikentėjo vokiečių ir austrų-vengrų belaisviai rusų karo stovyklose, kur trūko maisto ir siautėjo šiltinė.)

leitenantas pastebėjo, kad jo grandinis įsivėlė į smarkų ginčą su vienu prancūzu. Tas supykęs mosikavo, o piktas grandinio žvilgsnis nežadėjo nieko gero. Leitenantas prijojo, nes baiminosi, kad gali kilti muštynės, ir nusikeikęs juos išskyrė. Įpykęs grandinis paaiškino, kad prancūzas belaisvis, avintis suplyšusiais batais, suraišiotais virvelėmis, anksčiau dirbo profesoriumi Sorbonoje. Ponai susiginčijo dėl tariamosios nuosakos vartojimo senojoje provansalų poezijoje.

Visi nusijuokia. Panelė Gumprecht juokiasi taip, kad užspringsta riešutiniu šokoladu. Močiutė paklausia Elfrydės ir jos brolio: „Vaikai, sakykit, argi negaila ir ne gėda, kad du profesoriai turi šaudyti vienas į kitą? Kareiviai turėtų mesti šalin ginklus ir pasakyti: „Mes nebenorime šaudyti“, ir iškeliauti namo.“ Panelė Gumprecht pasipiktina ir šaižiu balsu išrėžia: „O kaip mūsų imperatorius? O mūsų, vokiečių, garbė? O mūsų karių gera reputacija?“ Močiutė taip pat pakelia balsą ir atkerta: „Visos motinos turėtų nueiti pas imperatorių ir pasakyti: „Gana, tebūnie taika!“

Elfrydė sutrinka. Ji žino, kad močiutė, sužinojusi apie mobilizaciją, labai nuliūdo. Čia jau trečias karas per jos gyvenimą: pirmas buvo su danais 1864 metais, paskui su prancūzais 1870 metais. Ir nors močiutė, kaip ir visi kiti, yra tvirtai įsitikinusi, kad Vokietija vėl laimės, o pergalė vėl bus greita, jai visgi neatrodo, kad karas gali reikšti ką nors gera. Bet kad ji šitaip kalbėtų? Elfrydė dar nebuvo girdėjusi nieko panašaus.

10.

1914 m. spalio 13 d., antradienis

PALAS KELEMENAS PRALEIDŽIA NAKTĮ KALNŲ PERĖJOJE PRIE LUZUNOS

Pirmyn ir atgal, ir vėl pirmyn. Iš pradžių karštligiškas puolimas Galicijoje pirmą karo mėnesį, pasitinkant įsibrovusius rusus, visi tie kruvini susirėmimai („mūšis dėl Lembergo" arba gal „mūšis *prie* Lembergo"), paskui traukimasis, be jokios tvarkos bėgant nuo upės prie upės, kol staiga atsidūrė prie Karpatų ir Vengrijos sienos, – negirdėtas dalykas. Tada atokvėpis, tyla, jokių veiksmų. Vėliau gavo įsakymą vėl žygiuoti pirmyn, palikti Karpatų kalnų perėjas, leistis į lygumas šiaurės rytuose, link apgulto Peremislio. Nuostoliai buvo didžiuliai.*

Žiema atėjo neįprastai anksti. Ji prasidėjo didele pūga, dėl kurios visi keliai staiga tapo nepravažiuojami, todėl austrų-vengrų daliniai nebegalėjo pajudėti nei pirmyn, nei atgal. Palo Kelemeno divizija įstrigo vienoje iš užsnigtų kalnų perėjų. Aplink arklius vėjas supustė aukštas žvarbaus sniego pusnis. Šąlantys kareiviai susigūžę tupėjo aplink menkus lauželius arba trepsėjo ir daužė save rankomis. „Niekas nekalbėjo."

Palas Kelemenas dienoraštyje užrašo:

*Kalnų perėjoje yra tik vienas namas – nedidelė užeiga prie sienos.*** *Pirmame kambaryje buvo įkurtas karo lauko telegrafas, kitame įsikūrė kavalerijos štabo karininkai. Aš atvykau vienuoliktą vakaro ir išsiunčiau vadovybei pranešimą, kuriame paaiškinau, kad šiuo metu tęsti*

* Dar niekas tiksliai nežino, kiek kareivių žuvo, bet gali būti apie 400 000 vyrų. Mažiau kaip per mėnesį. Istorikas Normanas Stone'as rašė: „Karas susiklostė šitaip: Vakaruose – mirtinas sąstingis, Rytuose – beveik nuolatinė austrų-vengrų krizė."

** T. y., siena tarp Galicijos ir Vengrijos.

žygį neįmanoma. Paskui atsiguliau kampe ant čiužinio ir apsiklojau savo apklotu.

Vėjas švilpia per kiaurą stogą taip, kad langai virpa. Lauke aklina tamsa. Kambarį apšviečia tik vienos žvakės drebanti liepsnelė. Telegrafas dirba be pertraukos, vis siunčia įsakymus prieš rytdienos puolimą.

Priebutyje ir palėpėje guli eilės žmonių, nepajėgusių išvykti su savo daliniais: nusilpusieji, ligoniai, lengvai sužeistieji, – rytoj jie bandys nusigauti į užnugarį.

Aš snūduriuoju, esu išsekęs. Aplink mane pasimetę šieno ilsisi keli karininkai. Virpantys, drebantys nuo šalčio vyrai lauke aplink namelį susikūrė laužus iš šalia stovinčios arklidės lentų. Naktinį dangų laižančios liepsnos priviliojo dar daugiau pasiklydusių kareivių.

Įeina seržantas ir paprašo leidimo įnešti vieną iš savo draugų – vyras beveik be sąmonės, jei liktų lauke šaltyje, neabejotinai mirtų. Jie paguldo susigūžusį kareivį ant glėbio šieno netoli durų. Pro pravertus vokus boluoja akių baltymai, galva giliai įtraukta į pečius. Keliose vietose jo paltas buvo peršautas kulkų, o kraštas nusvilęs prie kokio nors naktinio laužo. Rankos sustingusios iš šalčio, o sulysęs, suvargęs veidas apaugęs šiurkščia, neprižiūrėta barzda.

Miegas mane įveikė. Telegrafo „titi-tata" signalai virto tolimu šniokštimu.

Auštant mane pažadino pakilusių vyrų bruzdesys, – kai kurie ruošėsi žygiuoti toliau. Apsvaigęs ir nelabai susigaudydamas apsidairiau varganame nakvynės kambaryje. Per žemus langus, padengtus šerkšno gėlėmis, brovėsi pilkšvas rytas, užliedamas kiekvieną užkaborį ir kampą balzgana šviesa. Vis dar gulėjo tik tas kareivis, įneštas vakar, nusisukęs į sieną, veidu į šieną.

Atsidarė kito kambario durys ir pas mus įžengė vienas iš adjutantų, princas Šionau-Gracfeldas. Švariai nusiskutęs, su pižama, pūsdamas dūmus iš ilgos, siauros turkiškos pypkės į pritroškusį, drėgną kambarį.

Jis pastebėjo kampe gulintį nejudantį kareivį ir priėjo prie jo, bet išsigandęs atšoko. Pasipiktinęs jis įsakė nedelsiant išnešti lavoną. Buvo visiškai akivaizdu, kad vyras mirė nuo choleros. Supykęs adjutantas grįžo į aną kambarį. Jam iš paskos du eiliniai nuvilko kelioninę guminę vonią, papuoštą kilmingųjų herbu. Ji buvo pilna šilto vandens.

11.

*1914 m. spalio 25 d., sekmadienis**
MIŠELIS KORDĖ TRAUKINIU GRĮŽTA Į BORDO

Kartais jis vaikšto tarp žmonių, lyg būtų kitoje planetoje, kurioje pilna absurdiškų ir nesuvokiamų dalykų. Ar čia tikrai jo pasaulis? Vienareikšmiškai ne. Mišelis Kordė – keturiasdešimt penkerių metų Prekybos ir pašto ministerijos valdininkas, taip pat socialistas, pacifistas ir literatas. Jis rašo literatūros kritikos ir politinius straipsnius laikraščiuose ir žurnaluose, be to, netgi išleido kelis romanus, iš kurių keli buvo pakankamai gerai įvertinti. (Jis yra tarnavęs kariuomenėje ir keliuose iš jo kūrinių atsispindi ta patirtis – „Intérieurs d'officiers"**, išleistame 1894 metais, ir „Coeurs de soldats"***, išleistame 1897 metais. Kituose kūriniuose rašoma apie visuomenės arba širdies kančias.)

Mišelis Kordė iš pradžių buvo jo *nom de plume*****. Šis santūrus, ūsuotas vyras yra gana tipiškas tos amžių sandūros intelektualas, gyvenantis dvigubą gyvenimą: jis negali pragyventi iš savo kūrybos, tad tenka plušėti ministerijoje. Tačiau tarp šių dviejų gyvenimo pusių visgi nėra neperžengiamos prarajos: jis pasikeitė pavardę ir dabar net jo valdininkiškasis „aš" vardu Kordė. Visi žino, kad jis rašytojas. Juodu su Anatoliu Fransu yra geri draugai.

---

* Data nėra tiksli. Datos žymėjimas Kordė dienoraštyje iš 1914–1918 metų yra šiek tiek ekscentriškas: užrašai chronologiški, bet ne visada aišku, kada baigiasi viena diena ir prasideda kita. Savo šeimą Sent Amane jis lankė kažkurią dieną tarp spalio 22 ir 26, o kadangi darbo dienomis jis turėdavo dirbti ministerijoje, galima spėti, kad buvo keliaujama savaitgalį, spalio 24–25.

** „Karininkų gyvenimas" (pranc.)

*** „Kareivių širdys" (pranc.)

**** Prisiimtoji pavardė Kordė atsirado iš to, kad šeima kažkokiais giminystės ryšiais buvo susijusi su Šarlote Kordė – moterimi, kuri 1793 metais nužudė revoliucijos vadą Maratą; kaip visi žino, šį poelgį visiems laikams įamžino Ž. L. Davidas. Keista, kad užkietėjęs respublikonas Mišelis Kordė pasirinko kontrrevoliucionierės Šarlotės Kordė pavardę. Tai rodo tam tikrą tuštybę ar bent jau norą susikurti įdomesnę savo kilmės istoriją.

Pirmomis rugsėjo dienomis, kai tikrai atrodė, kad vokiečių sulaikyti nepavyks, vyriausybė išvyko iš Paryžiaus, o su ja ir ministerijų darbuotojai. Jie išvažiavo automobiliais ir paliko panikos apimtą miestą, – „stotyje bėgantieji trypė vieni kitus lyg gaisro apimtame teatre"; paskui jie įsikūrė Bordo mieste. Kordė ministerija buvo įkurdinta kurčiųjų ir nebylių prieglaudoje Sent Serni gatvėje. O dabar, praėjus daugiau kaip mėnesiui nuo vokiečių sustabdymo prie Marnos, vis daugiau žmonių ima kalbėti, kad vyriausybei ir ministerijoms laikas grįžti į sostinę. Kordė šeima buvo evakuota į Sent Amaną. Šįvakar, aplankęs namiškius, jis grįžta į Bordo.

Prasidėjus karui, Kordė kankino gėda ir pralaimėjimo jausmas, ir jis iki šiol negali susitaikyti su tuo, kas įvyko. Tuo metu jis gydėsi kurorte prie jūros, todėl naujienas sužinojo iš laikraščių ir telefonu. Tikrasis įvykių vaizdas susidarė labai negreitai. Kurį laiką jis bandė prasiblaškyti skaitydamas, bet nepadėjo. „Kiekviena mintis ir veiksmas, kilęs dėl karo, skaudžiai ir mirtinai žeidė mano gilų įsitikinimą-idėją apie nepertraukiamą pažangą ir judėjimą link vis didesnės laimės. Nemaniau, kad gali atsitikti kas nors panašaus. Dėl šito mano tikėjimas mirė. Karas privertė pabusti iš svajonės, kurią puoselėjau nuo to laiko, kai pradėjau mąstyti."

Pakrantėje vaikai žaidė karą: mergaitės buvo seselės, o berniukai – sužeistieji. Per savo langą jis pamatė su daina išžygiuojantį artileristų būrį ir apsiverkė.

Tomis šiltomis rugpjūčio dienomis už džiūgavimo ir chaoso iš tikrųjų iškilo kitas, nepažįstamas pasaulis.

Iš dalies jis atrodė kitoks išoriškai: moterys liovėsi vartoti kosmetiką – „iš patriotinių sumetimų"; visur pilna uniformuotų, nes tapo labai madinga; ilgiausios eilės prieiti išpažinties ir patekti į mišias; gausybė pabėgėlių, apsikrovusių ryšuliais; tamsios miesto gatvės, kelių užkardos, saugomos perdėm priekabių ir griežtų policininkų; sunkvežimiai su sveikais vyrais, išvykstančiais į karą, ir su sužeistaisiais, grįžtančiais iš ten.

Iš dalies pasaulis pasikeitė ir vidumi: nesibaigiantis švaistymasis įvairiais patriotiniais pareiškimais, kurie ir be galo egzaltuoti, ir privalomi; naujasis

bekompromisiškumas: „draugystė, humanizmas – viskas nubraukta"; isteriškas propagandos ir civilių pokalbių tonas apie karą (viena moteris jam pasakė, kad reikia verkti ne dėl tų vyrų, kurie išvyksta į frontą, o dėl tų, kurie negali dalyvauti kare); trikdantis dosnumo ir savanaudiškumo mišinys; staiga dingęs sugebėjimas suvokti nors kokius niuansus: „Nedrąsu pasakyti apie karą ką nors bloga. Karas tapo Dievu." Bet Kordė atlieka savo pareigas kaip geras valdininkas.

Važiuojant pas šeimą, traukinį užgulė moterys, kurios visiems uniformuotiems kište kišo vaisius, pieną, kavą, sumuštinius, šokoladą ir cigaretes. Viename mieste matė berniukus su policininko šalmais, tempiančius neštuvus. Nė vienoje stotyje neliko laukimo salių, – visos buvo paverstos laikinomis ligoninėmis sužeistiesiems arba kariniais sandėliais. Grįžtant, kažkur tarp Sen Pjero ir Tūro, jis paslapčia klausėsi dviejų šeimų pokalbio: „Abi pusės pasibaisėtinai nuolankiai išvardijo savo žuvusiuosius, lyg būtų kalbėjusios tik apie gamtos katastrofos aukas."

Anguleme į traukinį įkelia vyrą neštuvuose ir paguldo gretimoje kupė. Jam sviedinio skeveldra sužeidė nugarą. Jis paralyžiuotas. Kartu važiuoja seselė, kuri tvarsto žaizdas, ir šviesiaplaukė moteris, kurią Kordė spėja esant žmoną arba meilužę. Jis girdi, kaip moteris seselei sako: „Jis nenori tikėti, kad aš jį vis dar myliu." Kai seselė nueina nusiplauti rankų, šviesiaplaukė ir sužeistasis ima aistringai bučiuotis. Grįžusi seselė apsimeta nematanti, tiesiog žiūri pro langą į naktį.

Kordė kupė sėdi neaukštas puskarininkis, ką tik grįžęs iš fronto. Juodu ima šnekučiuotis. Apie ketvirtą ryto traukinys sustoja vienoje stotyje ir puskarininkis išlipa. Prie jo pripuola ir įsikabina mergaitė. Kordė: „Tik pagalvok, kad tiek daug meilės – visų motinų, seserų, žmonų ir mylimųjų meilė iki šiol bejėgė prieš visą šią neapykantą."

Stočių, kurias pravažiuoja, kioskeliuose matosi daugybė spalvingų žurnalų, tačiau visų datos rodo, kad jie buvo atspausdinti pirmomis rugpjūčio dienomis. Nuo to laiko naujų nepasirodė. Atrodo, tarsi laikas būtų pradėtas skaičiuoti kitaip.

12.

1914 m. lapkričio 4 d., trečiadienis
PALAS KELEMENAS SUŽEIDŽIAMAS VIETOVĖJE Į ŠIAURĘ NUO TURKOS

Graži, giedra, žvaigždėta, šalta naktis. Jo žirgas nenoriai išeina iš šiltos arklidės į žvarbų vėją. Armija ir vėl traukiasi. Pirmyn, atgal, pirmyn, atgal. Jiems duotas įsakymas pasirūpinti, kad besitraukiantys būriai nesudarytų grūsties ir nesustotų vietoje. Dabar organizuojama nauja gynybos linija. Ji turi būti baigta šiąnakt antrą valandą. Reikia tikėtis, kad ten jau bus naujų pėstininkų, kurie dabar žygiuoja link perėjos. Kelemenui ir jo husarams paskirta užduotis beveik neįmanoma, nes tamsoje sunku ką nors įžvelgti. Kelyje jau kilo chaosas. Jie lėtai joja prieš neskubrią, pilką vyrų, arklių, vežimų su amunicija, patrankų ir nešulinių asilų srovę.

Mėnesienoje baltame sniege matosi ilgi juodi dryžiai – tai neseniai iškasti apkasai. Girdisi šaudymas, – rusai pradėjo spausti juos ten, priekyje. Kelemenas pastebi, kad besitraukiančiųjų srovė kiek praskydo, bet nuo jos vis dar atsiskiria bėgančiųjų grupelės. Kelemenas su savo vyrais parodo jiems teisingą kryptį. Kelias apledijęs ir slidus it stiklas. Jie turi nusėsti nuo žirgų ir vesti juos. Kelemenas dienoraštyje rašo:

> *Tuo metu toje fronto vietoje pradeda šaudyti rusų artilerija. Aš įšoku į balną ir joju ta kryptimi, kur aidi patrankų griausmas. Spigina šaltis, mėnulis jau leidžiasi, dangus ima niauktis. Po debesimis, sproginėjant granatoms ir kartečėms, driekiasi sunkios dūmų sankaupos.*
>
> *Ant kelio stovi keli palikti kariuomenės vežimai be žmonių ir arklių. Vos prajojus, kažkas stipriai smogia prie pat kairio kelio, mano žirgas išsigąsta. Pagalvojau, kad tamsoje į ką nors atsitrenkiau. Pačiupinėju koją ir instinktyviai paliečiu pirštinėta ranka veidą. Ji šilta ir drėgna. Tada koją nugelia veriantis, pulsuojantis skausmas.*

Mogoras joja šalia manęs. Sakau jam, kad, regis, mane sužeidė. Jis prijoja arčiau ir pamato, kad ir mano žirgas sužeistas – matosi nedidelė žaizda ant sturplio. Tačiau ir aš, ir žirgas galime judėti toliau. Čia vis tiek negalima nusėsti – nėra jokio sanitarinio punkto. O bandyti nusigauti iki pėstininkų pirmosios pagalbos punkto priekinėje linijoje būtų žymiai pavojingiau, nei joti atgal, nes dabar jie smarkiai apšaudomi.

Mogoras visokiausiais įmanomais būdais draugiškai bando nukreipti mano dėmesį nuo sužeidimo. Jis bando mane paguosti vis patikindamas, kad netrukus tikrai sutiksime kokį nors būrį, kuriame bus gydytojas.

Darosi vis šviesiau. Auštant rytai nušvinta ryškia spalva. Dangus švyti, tamsiai žalių spygliuočių miškų fone išryškėja snieguoti kalnai. Jausmas toks, lyg mano koja vis auga ir ilgėja. Veidas kaista. Sustirusia ranka gniaužiu vadeles. Mano žirgas, šis subtilus, protingas gyvūnas, vis dar atsargiai žengia per sniego grumstus ant kelio.

Galiausiai pasiekiame pietinį perėjos šlaitą. Čia, apsaugotas nuo vėjų, kelias ne toks apledijęs, o kai saulė nušviečia slėnį visa savo malone, priešais išvystame pirmuosius trobesius kaimo pakraštyje.

Atviroje turgaus aikštėje susitinkame su Vasu, kuris sunerimęs klausia, kodėl mes taip vėluojame. Kai Mogoras paaiškina, kas atsitiko, matau, kad Vasas kiek supanikuoja. Naktį kaimo mokykla buvo skubiai paversta sanitariniu punktu. Lydimas abipus jojančių Vaso ir Mogoro, prijoju prie mokyklos kiemo vartų.

Staiga vaizdas ima lietis, aš nebeturiu jėgų nulipti nuo balno, nejaučiu kairės kojos. Du sanitarai iškelia mane iš balno, o Mogoras nuveda žirgą. Jie atsargiai pasodina mane. Kai kaire pėda paliečiu žemę, bate sušliurpsi kraujas. Negaliu atsistoti. Nieko negalvodamas – kaip būdinga jaunuoliams – Vasas pakiša man kišeninį veidrodėlį, ir jame vietoj savo atvaizdo išvystu svetimą pageltusį ir susenusį veidą.

13.

*1914 m. lapkričio 8 d., sekmadienis**
ALFREDAS POLARDAS KASA APKASUS PRIE LA BASĖ

Iš tikrųjų jų čia nereikia. Juos atsiuntė kasti daugiausia tam, kad būtų kuo nors užimti, belaukdami naujo įsakymo žygiuoti toliau.** Niekas neliepia saugotis.

Juk daugelis dalykų jiems čia nauji ir neįprasti. Fronto linija Vakaruose dabar įstrigo jau rimtai, o tikrieji mūšiai kol kas vyksta tik Flandrijoje – pirmasis įvyko prie Ipro. O čia abi pusės daugiausia laiko leidžia kasdamos apkasus. Nors tai ne visada taip paprasta, kaip gali atrodyti. Kadangi niekas nebuvo matęs tokio keisto pozicinio karo, mažai kas išmano, o juo labiau neturi patirties, ką tokiu atveju reikia daryti. Vėliau Polardas konstatuos, kad „1914-aisiais apkasai buvo baisūs“: vanduo nenuteka, niekas nepalaiko švaros, nėra jokių slėptuvių ar bunkerių – tik nedidelės pastogės, kurios geriausiu atveju apsaugo nuo lietaus, bet tik tiek. Taip, pozicinio karo kraštovaizdis – naujas dalykas, taip pat ir jo apgailėtina tuštuma. Ir kaip žinoti, kur iš tikrųjų yra priešas? Čia jo nesimato. O kur vyksta pats karas, jei aplink taip tylu?

Taigi jie tiesiog atžygiavo į šią vietą vos už kilometro nuo fronto linijos, nutarė, kad jokio priešo nesimato, – vadinasi, nėra ir jokio rimto pavojaus, – ir pradėjo kasti. Pirmą dieną vokiečiai leido jiems kapstytis: jie darbavosi kastuvais ir kapliais, be jokios maskuotės (beje, jos net nebuvo), atvirai matomi, saulėkaitoje. Antrą dieną vokiečiai matyt nutarė, kad tokio įžūlumo gana.

---

* Galėjo vykti diena anksčiau, o gal diena vėliau.

** Tos atkarpos vadas tikėjosi, kad pastiprinimui jiems bus atsiųstas artileristų būrys, tačiau dėl paprasčiausio nesusipratimo gavo pėstininkų dalinį – Polardo batalioną.

Tai trečias Polardo mėnuo armijoje. Rugpjūčio aštuntą dieną, penktą valandą popiet, Alfredas Polardas – draudimo kompanijos Švento Džeimso gatvėje darbuotojas išėjo iš biuro ir daugiau niekada čia nesugrįš. Apsisprendė lengvai. Prieš kelias dienas jis stovėjo minioje prie vieno iš didelių armijos barakų Londone ir stebėjo pražygiuojančius kareivius, išvykstančius į karą. Visi šaukė „valio", rėkavo – jis taip pat – bet kai kareiviai žygiavo pro šalį, į taktą mušdami kojomis ir ritmingai mosuodami rankomis, jam gerklę užspaudė susitvenkusios ašaros. Jis verkė ne iš pasididžiavimo kaip daugelis kitų, ne todėl, kad jį staiga sujaudino akimirkos rimtis, ne dėl suvokimo, kad šalis be jokio tikro įspėjimo buvo įtraukta į karą – didelį karą, ne į dar vieną tų nuotykių tolimose kolonijose, o į didžiulį karą, kuris grasino apversti pasaulį aukštyn kojomis. Nors gal ne tiek grasino, o greičiau žadėjo. Kaip tik todėl kai kurie šaukė „valio": karas buvo tarsi pažadas, kad įvyks didelės ir radikalios permainos. Betgi net ne tai sukrėtė Alfredą Polardą iki ašarų. Jis verkė iš pavydo, – troško būti vienas iš jų. „Kodėl man neteko išvykti kartu su jais?"

Karas daugeliui tikrai buvo didžiulis pažadas, kad viskas pasikeis. Tuo jis žavėjo Polardą. Be to, darbas Polardui jau buvo gerokai įgrisęs, ir jis net svarstė emigruoti. Bet prasidėjo karas. Dabar vaikinui dvidešimt vieneri.

Kartu su kitais jis stovėjo eilėje beveik tris valandas. Kai atsivėrė verbavimo punkto kiemo vartai, jis ir dar vienas vyrukas – pažįstamas iš teniso klubo alkūnėmis prasibrovė į priekį, o paskui iš visų jėgų pasileido link pagrindinio pastato, kad būtų pirmieji. O jeigu vietų skaičius ribotas? (Jo brolis iš pradžių užsirašė savanoriu tame pačiame dalinyje, bet greitai dezertyravo, kad paskui kitu vardu užsirašytų į kitą dalinį vien todėl, kad tas turėjo būti tarp pirmųjų, siunčiamų į frontą.)

Polardui labai patiko muštras, ilgas žygiavimas jam atrodė smagus, o gavęs ginklą vos tvardėsi iš džiaugsmo: „Aš ginkluotas. Šis ginklas sukurtas žudyti. Aš norėjau žudyti." Dažnai paslapčia jis žaisdavo su savo durtuvu, liesdavo jo ašmenis: „Mano troškimas atsidurti fronte virto apsėdimu." Jie žygiavo per Londoną grojant pučiamųjų orkestrui. Per ginklų pratybas jie

iššovė penkiolika kartų. Įsakymas išvykti atėjo taip staiga, kad jis nespėjo pranešti tėvams. Traukiniui važiuojant pro Sautamptono stotį, jis per langą išmetė trumpą laiškelį, skirtą motinai. Motina jį gavo.

Po ilgo laukimo, Polardas pagaliau prie fronto. Dabar kasa. Kasa jau antrą dieną. Tvyro žemės ir pūvančių lapų kvapas. Staiga pasigirsta garsas, „panašus į greitojo traukinio, lekiančio neįtikėtinu greičiu“, o paskui – metalinis, džeržgiantis sprogimas. Netoli jų iškyla dūmų kamuoliai. Polardas atsiremia į kastuvą ir sužavėtas spokso:

> *Aš tikrai papuoliau į apšaudymą. Širdis daužosi iš susijaudinimo. Tada sprogo antras sviedinys, paskui trečias. Toliau palei liniją kilo sujudimas: vyrai ėmė bėgioti, vienas pralėkė pro šaulį, šaukdamas gydytoją. Taiklus šūvis – turime pirmą sužeistąjį.*

14.

1914 m. lapkričio 13 d., penktadienis

VILJAMAS HENRIS DOKINSAS SĖDI LAIVE „ORVIETO" IR RAŠO SAVO MOTINAI

Šiluma, jūros vėjas. Gyvenimas kariniame transportiniame laive nuostabus. Tikriausiai jam dar nėra tekę gyventi taip patogiai. Nors Viljamas Henris Dokinsas tapo leitenantu dar visai neseniai, visgi jis karininkas, todėl gavo atskirą pirmos klasės kajutę laive, kuris kiek daugiau kaip prieš mėnesį buvo vienas iš geriausių ir moderniausių Rytų linijos laivų. Čia yra dušas ir vonia su šiltu vandeniu, visai šalia – graži valgomojo salė, kurioje triskart per dieną patiekiami prašmatnūs valgiai: „Mums ruošiami patiekalai yra skanesni už tuos, kurių galima paragauti geriausiuose Melburno viešbučiuose." Čia yra ir laivo orkestras, grojantis uniformuotiems keleiviams.

Vienintelis dalykas, gadinantis idilę, tai dvokas, sklindantis nuo arklių, laikomų krovinių skyriuje. Ir vis didėjantis karštis plaukiant po kepinančia saule tolyn į šiaurę per Indijos vandenyną. „HMAT* Orvieto" yra vienas iš didelės vilkstinės laivų, lydimų konvojaus. Daugelis eilinių kareivių naktį miega denyje, tikėdamiesi, kad bus vėsiau. Per tą laiką, kai išplaukė iš Australijos, Dokinsui sukako dvidešimt dveji. Nuotraukoje, padarytoje prieš pat embargą, žvelgia švelniai besišypsantis vaikinas ovaliu veidu, smailia nosimi ir atviromis, smalsiomis akimis. Jis ką tik pradėjo želdintis ūsus, uniformos kaklaryšis sumegztas tradiciniu mazgu.

Bet nors jis ir kiti karininkai gyvena tiesiog prabangiai, kasdien tinginiauti nėra kada. Dažniausiai jie keliasi jau be penkiolikos šeštą, kiauras dienas treniruojasi, moko kareivius, rengia sporto varžybas ir bokso bei

* Angliškas trumpinys: *His Majesty's Australian Transport* – Jo Didenybės Australijos transportas.

prancūzų kalbos kursus. (Planuojama, kad laivų vilkstinėje plaukiantys dvidešimt tūkstančių australų ir aštuoni tūkstančiai karių iš Naujosios Zelandijos pateks į Vakarų frontą.) *Le prochain train pour Paris part à quelle heure?**

Iš pradžių karas buvo kažkur labai toli.** Laivai plaukė su visu taikos laikmečiui būdingu apšvietimu, o gražiojo kruizinio laivo „Orvieto" atveju tai reiškė tūkstančius ryškiaspalvių lempučių nakties metu. Bet dabar laivai kruopščiai užtamsinti. Denyje po saulėlydžio uždrausta netgi rūkyti. Baiminamasi plėšikaujančių vokiečių kreiserių, kurie plaukioja skersai išilgai po Indijos vandenyną ir per daugybę nenuspėjamų antpuolių jau nuskandino beveik dvidešimt sąjungininkų prekybinių laivų. Be to, konvojus iš Australijos išplaukė vėliau, nes buvo gauta žinių, kad netoliese*** sukiojasi vokiečių kreiserių eskadra. Dabar jie plaukia į šiaurės vakarus, apsupti lydinčių karinių laivų iš sąjungininkų šalių. Pažiūrėjęs per dešinį bortą, Dokinsas mato japonų kreiserį „Ibuki", kurio dideli kaminai kažkodėl dūmija žymiai labiau nei to kreiserio, kuris plaukia paskui britų ir australų laivus. Konvojus su trisdešimt aštuoniais laivais atrodo įspūdingai. Tą dieną Dokinsas sėdi savo kajutėje ir rašo motinai:

> *Nuostabu regėti karinę jūrinę Didžiosios Britanijos galybę. Didžiulė vilkstinė su apsauga nesustodama plaukia į priekį, pačios nustatytu kursu ir greičiu. Kartais pasirodo koks laivas, pavyzdžiui, „Osterley", keliaujantis įprastu pašto maršrutu į Australiją ir atgal. Įvairiu laiku matosi įvairiomis kryptimis plaukiantys kreiseriai su mūsų vėliava ant stiebo. Tai liudija visišką viešpatavimą jūroje. Šiandien sužinojome*

* Kelintą valandą išvyksta kitas traukinys į Paryžių? (pranc.)

** Visgi pirmieji šūviai kare tarp Vokietijos ir Didžiosios Britanijos buvo paleisti būtent Australijoje, Sidnio uoste, rugpjūčio 4 dieną, kai Vokietijos prekybinis laivas bandė išsmukti į jūrą, bet buvo sustabdytas įspėjamuoju šūviu.

*** Paniką sukėlė į rytus plaukusi ir viską pakeliui skandinusi Maksimiliano fon Špė (Maximilian von Spee) netrukus pagarsėjusi Ramiojo vandenyno eskadra. Tuo metu eskadra jau buvo pasiekusi Pietų Amerikos vakarinę pakrantę prie Čilės, kur lapkričio 1 dieną prie Koronelio netikėtai sumušė britų flotilę. Dabar link Pietų Atlanto plaukia didelis pastiprinimas iš Britanijos. Jų tikslas – atkeršyti už Koronelį ir bet kokia kaina sustabdyti fon Špė ir jo eskadrą.

apie Čingdao kritimą ir mes draugiškai apsikeitėme komplimentais su japonų laivu.

Iš tikrųjų Viljamas Henris Dokinsas ketino tapti mokytoju. Šeima neturėjo nei pinigų, nei išsilavinimo siekimo tradicijų (jo mama buvo siuvėja, o tėvas darbininkas), bet tėvai pastebėjo, kad jis gabus mokslams. Gavęs stipendiją, berniukas galėjo toliau mokytis internatinėje mokykloje Melburne. Sulaukęs šešiolikos metų, Dokinsas gavo mokytojo padėjėjo vietą* bandomajam laikotarpiui vienoje mokykloje, kuri buvo vos už keturių mylių nuo namų. Galbūt jis būtų buvęs laimingas dirbdamas šį darbą (kuris jam labai patiko), jei laikraštyje nebūtų perskaitęs, kad Dantrūne bus įkurta kadetų mokykla. Dokinsas pabandė įstoti, išlaikė egzaminus ir, savo nuostabai, buvo priimtas.

Kadetų mokykla dar nebuvo baigta statyti, kai buvo surinktas pirmas būsimųjų karininkų kursas. Nuvylė tik institucijos aplinka: išdžiūvusios, šaltos, negyvenamos apylinkės, spartietiškai įrengti vienaukščiai betoniniai gyvenamieji barakai. Bet mokykla buvo gera, ir ambicingasis Dokinsas gavo aukščiausius pažymius ir iš teorinių, ir iš praktinių dalykų. Jis buvo gana žemo ūgio – maždaug 167 cm, gana liesas, tad akivaizdu, kad dėl šių aplinkybių ir protinių sugebėjimų turėjo pasirinkti tokią sritį, kur svarbiau mąstymas, o ne brutali jėga. Dauguma iš trisdešimt septynių vyrų, baigusių mokyklą 1914 metais, nutarė tapti pėstininkais arba kavaleristais, o Dokinsas ir dar vienas labai gabus jaunas kariškis pateko į inžinierių būrius. Kaip tik tokia ginklų rūšis labiausiai tiko jo temperamentui: nors Dokinsas džiaugėsi dalyvaudamas australų ekspedicinėse pajėgose, nors kaip ir visi kiti džiūgavo dėl britų pergalių, jo visgi neužvaldė beprotiška karo karštinė. Iš jo laiškų galima suprasti, kad tai ambicingas, ramus ir šiek tiek manieringas jaunas vyras – mokytojas su kariškio uniforma. Jis mielai lankosi

* Naujų mokytojų ruošimas Australijoje buvo paremtas tam tikra pameistrių sistema, pagal kurią ką tik diplomą gavę kandidatai (angl. *Junior Teachers* – jaunesnieji mokytojai) turėdavo dirbti vadovaujami paskirto mokytojo.

bažnyčioje, yra vyriausias iš šešių vaikų: jauniausios yra devynmetės dvynės Selma ir Vaida, kurias Dokinsas labai myli ir kurioms visada skirdavo daug dėmesio.

Prasidėjęs karas jo visai nenustebino, nes gandų būta jau anksčiau. Bet tuo metu mažai kas žiūrėjo į juos išties rimtai. Jei kas nors atsitiktų, tai kitoje Žemės rutulio pusėje tiesiogine žodžio prasme. Be to, karas vyktų nežinomose, mažai kam girdėtose vietovėse, o dar mažiau atsirastų tokių žmonių, kurie sugebėtų tuos vietovardžius ištarti. Kai galiausiai buvo paskelbta, ir visi suprato, kad net ir jų šalis kažkokiu nesuvokiamu būdu buvo įtraukta į karą, Dokinsas ir kiti kariūnai kelias dienas jautėsi visai sutrikę. O kas dabar bus? Juk jiems liko mokytis dar keturis mėnesius. Tada buvo pranešta, kad egzaminus jie laikys anksčiau, idant galėtų prisijungti prie renkamos karinės ekspedicijos. Juodu su draugu nudžiugę susipakavo daiktus, o nereikalingus atidavė arba pardavė. Užbaigimo proga jų garbei buvo surengta didelė, jaudinama vakarienė. Ir štai jie jau plaukia.

Nors Europa dar toli, Dokinsas jau spėjo pamatyti šiek tiek karo. Na, bent jau beveik pamatyti. Kai prieš keturias dienas plaukė pro Kokosų salas, konvojus pasuko rytų, o ne vakarų kryptimi, kaip buvo įprasta. Priežastis – baimė susidurti su labiausiai pagarsėjusiu, visiems baimę keliančiu vokiečių kreiseriu „SMS Emden".* Paaiškėjo, kad atsargumas pravertė, nes „Emden" tikrai tykojo. Konvojus gavo telegramą ir pasiuntė didžiausią lydintį karinį laivą. 10 valandų 25 minutės „Orvieto" gavo pranešimą: „Puolame priešą." Kai kuriems denyje atrodė, kad tolumoje girdi patrankų griausmą. Australų laivas buvo žymiai pranašesnis ir suvarpė „Emden", kuris paskui dar užplaukė ant seklumos.

* Iki to laiko šis kreiseris jau buvo nuskandinęs septyniolika prekybinių laivų ir susikūręs šiek tiek romantišką įvaizdį, didele dalimi dėl jo vado, fregatos kapitono Miulerio gudrumo, bet taip pat ir dėl jo rodomo humaniškumo: jis visada paima į savo kreiserį nuskandintųjų laivų įgulas, gerai su jomis elgiasi ir greitai pristato į krantą. Tokio riteriško elgesio kare vis dar tikisi dauguma žmonių.

Dabar visi kalba apie tai, kad sužeistieji ir belaisviai, išlikę po dvidešimt penkias minutes trukusio mūšio, bus paimti į Dokinso laivą. Dokinsas laukia susidomėjęs. Jie artėja prie Ceilono, iš kurio vaikinas tikisi išsiųsti mamai laišką, užbaigtą šitaip:

Tikiuosi, kad tikrai jautiesi gerai. Man einasi kuo puikiausiai, sveikata puiki. Labai tikiuosi, kad teta Merė pasveiks. Perduok geriausius linkėjimus visiems tiems, kurie apie mane klausinėja. Tuo ir baigiu. Lauksiu tavo laiško, kai pasieksime Kolombą. Nuoširdžiausi linkėjimai visiems nuo Vilio [ir]xxxxxxxxxx mergaitėms.

15.

1914 m. lapkričio 19 d., ketvirtadienis
KRESTENAS ANDRESENAS PERŽIŪRI SAVO AMUNICIJĄ PRIEŠ IŠVYKDAMAS Į PRANCŪZIJOS FRONTĄ

Andreseno draugai išvyko vienas po kito. Kadangi jis vis vengdavo tapti savanoriu, jam pavyko likti kareivinėse dar kurį laiką. Išsigandęs, savimi nepasitikintis žmogelis, laukiantis to, kas neišvengiama. Tačiau jį paveikė tai, kad visi kiti jau išvyko, galiausiai ir jo bendrapavardis Tiogė Andresenas. Tiogė, kitaip nei Krestenas, pasiprašė į frontą savanoriu. Kodėl? Tiogė norėjo „kare gauti vyriškumo krikštą“. Žinoma, Krestenas Andresenas supranta, ką galvoja Tiogė ir kiti. Dienoraštyje jis rašo:

> *Traukti į karą ne dėl grobio ar aukso, ne dėl tėvynės ir garbės, netgi ne priešų žudyti, o užgrūdinti savo charakterį, užgrūdinti jį galia ir valia, įpročiais, sumanumu ir rimtimi. Štai kodėl noriu eiti į karą. Tačiau šią pamoką priimsiu ne savo noru, nes manau, kad to paties tikslo galima pasiekti ir kitu būdu.*

Andresenas žino, kad ilgai išsisukinėti nepavyks. Bet jis vis tiek džiaugiasi, kad pavyko laimėti laiko.

Vakar juos paskiepijo nuo šiltinės ir choleros. Šiandien skiepys nuo difterijos. Jis peržiūri savo amuniciją, kuri dabar jau visa:

Pilka uniforma su raudonais krašteliais ir bronzinėmis sagomis.
Tamsus apsiaustas.
Žalia medžiaga aptrauktas šalmas su smaile, R 86.
Pilka uniforminė kepurė.
Nuosavi auliniai, pirkti Vejlė.
Geltoni kariški sniego batai.

Veršelio odos kuprinė.
Geltonas belgiškas diržas.
Belgiška lauko viryklė.
Belgiškas odinis maišas su dirželiais.
*Palapinė su kuoleliais.**
Virtuvės rykai iš aliuminio.
Tokia pat gertuvė.
Toks pat butelis.
Kastuvas.
Pilkos pirštinės.
Duonmaišis.
Du indeliai kavai.
Indelis ginklų tepalui.
Bazinio maisto porcija, kuri susideda iš dviejų maišelių sausainių, skardinės mėsos konservų ir pakelio žirnių.
Du pakeliai tvarsliavos pirmajai pagalbai.
Šautuvas, modelis 97.
Valiklis.
Du vilnoniai megztiniai.
Dveji marškiniai.
Dvi poros trumpikių, viena pora mėlynos spalvos.
Storas juodai mėlynas megztinis.
Pilkas šalikas.
Mova rankoms.
Du diržai.
Pora šiltų movų keliams.
Pora medžiaginių pirštinių.
Asmens tapatybės ženklelis: ANDRESENAS, KRESTENAS K.E.R.R. 86.
Keturios poros kojinių, iš kurių viena pora plonų, megztų kiaurarasčiu (meilės dovana).

* Ta palapinės dalis, kurią nešiojasi kiekvienas kareivis, kariuomenėje juokais buvo praminta „didvyrio karstu", nes į ją laidojant karo lauke dažnai susuka žuvusiuosius.

Gobtuvas.
Balta skiriamoji apyrankė kovojant nakties metu.
Maišelis druskos, užrištas šilkine virvele.
Pusė kilogramo kumpio.
Pusė kilogramo sviesto.
Skardinė vaisių džemo. *
Naujasis Testamentas.
„Elnio pabėgimas.“ **
Karinio lauko pašto atvirukai, 30 vienetų.
Rašomasis popierius.
Anyžių aliejus.
Pleistras.
Siuvimo reikmenys.
Žemėlapis.
Trys užrašų knygelės.
Danijos vėliavėlė. (Šiuo metu neturi.) ***
Durtuvas.
150 šovinių.
Pusė kilogramo lašinių.
Dešra su lašinukais.
Duonos kepalas.

Visa manta sveria apie trisdešimt kilogramų, o tai, „galima sakyti, yra pakankamas svoris“, kaip Andresenas rašo dienoraštyje. Laikraščiuose rašoma apie jaunų studentų būrius, ėjusius į mūšį su daina „Deutschland, Deutschland, über alles“.****

Žiema jau čia pat.

---

* Marmeladas, pagamintas iš obuolių ir apelsinų.

** Populiarus danų rašytojo Kristiano Vinterio (Christian Winther) (1796–1876) romanas.

*** Vėliau Andresenas tikrai turėjo danišką vėliavėlę, kuri kartu su Vinterio romanu jam reiškė „tai, kas danams vertingiausia“. Taigi Andresenas neišvengė nacionalistinių jausmų, tik tiek, kad jie buvo skirti visai ne Vokietijai.

**** „Vokietija, Vokietija aukščiau visko.“ (vok.)

16.

1914 m. lapkričio 28 d., šeštadienis

MIŠELIS KORDĖ BORDO MIESTE PIETAUJA SU DVIEM MINISTRAIS

Prie pietų stalo sėdi šeši asmenys ir šnekučiuojasi apie šį bei tą. Tačiau pokalbis vis grįžta prie karo – tokią galingą gravitacijos jėgą turi šis įvykis. Kalbama, pavyzdžiui, apie tai, kad yra žodis, apibūdinantis moterį, netekusią vyro (našlė), bet nėra žodžio apibūdinančio moterį, netekusią vaiko; arba kalbama apie tai, kad visai įmanomas daiktas, jog vokiečių dirižabliai pasieks Paryžių ir jį subombarduos; arba kad Londone ant gatvių žibintų pradėti kabinti specialūs gaubtai, kuriuos sukūrė įžymus choreografas Lua Fulė; arba apie pradėjusius sklisti keistus grandininius laiškus su maldomis, kuriuose raginama jas perrašyti ir persiųsti kitiems devyniems žmonėms, nes kitaip „nelaimė ištiks tave ir tuos, kuriuos myli".

Ne, karo išvengti sunku, ypač tada, kai prie stalo sėdi du vyriausybės nariai.

Vienas iš jų yra Aristidas Brianas – teisingumo ministras, iš tų vyrų, kuriuos gali pavadinti senais politikos vilkais, sumanus pragmatikas (kai kurie sakytų oportunistas), šiek tiek rausvas ir akivaizdžiai nusiteikęs prieš klerikalus. Iškalbusis Brianas tampa vis svarbesne politine figūra, ir daugelis kitų ministrų jam pavydi, nes jis lankėsi fronte. Be to, šį mėnesį jis pradėjo populiarinti ypatingą idėją: kadangi atrodo, kad karas Vakarų fronte įstrigo, kodėl nenusiuntus prancūzų ir britų armijų kur nors kitur, pavyzdžiui, į Balkanus?

Antras ministras – Marselis Sembatas, viešųjų darbų ministras, advokatas, žurnalistas ir vienas vadovaujančiųjų Prancūzijos socialistų partijoje. Dabar abu minėtieji sėdi koalicinėje vyriausybėje, pradėjusioje dirbti po

karo pradžios. Mažai kas stebisi, kad vyriausybėje sėdi Brianas: jis pagarsėjęs karjeristas, įpratęs prie valdžios, jos sąlygų ir galimybių. O Sembatas nustebino daugelį, ypač radikaliuosius, – šioje stovykloje daugelis laiko tai išdavyste, kuri prilygsta Vokietijos socialdemokratų pritarimui karo kreditams.*

Besikalbant darosi aišku, kad net ministrai nelabai žino, kiek kariuomenėje yra kareivių. Iš dalies taip yra todėl, kad aukštieji karininkai, – kurie neretai visiškai atvirai rodo panieką civilinei valdžiai, – yra pagarsėję polinkiu viską užslaptinti, o iš dalies todėl, kad po didžiosios mobilizacijos vasaros pabaigoje ir didžiulių praradimų rudenį, ypač per mūšį prie Marnos, dar nesutvarkytas registras ir sąrašai. (Žuvusiųjų skaičius yra paslaptis ir liks net karui pasibaigus.) Nė vienas ministras nedrįsta pakelti balso prieš generolus, nes visose kariaujančiose valstybėse pastarieji vis dar turi neklystančių dievų statusą. Visgi pavyko nustatyti apytikrį skaičių, gavus duomenis, kiek maisto davinių kariuomenėje išdalijama kiekvieną dieną. Remiantis šiais duomenimis skaičiuojama, kiek butelių šampano vyriausybė turės patiekti frontui per Kūčias.

Po pietų Kordė jaučiasi kiek nusivylęs, pamatęs, kad jo senas idealas Sembatas puikiai jaučiasi ministro vaidmenyje ir *mėgaujasi* savo titulu. Kordė dienoraštyje rašo:

> *Išskirtinės aplinkybės davė jam progą mėgautis valdžios postu, kurį jis anksčiau niekino iš principo. Skaudu matyti šiuos vyrus dabar, kai jie važinėja savo automobiliais arba išsidrebia specialiuose traukiniuose, kaip jie patenkinti atvirai ir godžiai naudojasi valdžia.*

* Ypač dėl to, kad Marselis Sembatas (Marcel Sembat) dirbo su Žanu Žorė (Jean Jaurès) – socialistų vadu, kuris mėgino sustabdyti karą, organizuodamas generolų streiką. Tačiau liepos 31 dieną jį nužudė jaunas prancūzas nacionalistas. Negana to, Sembatas dar žinomas kaip paplitusio ir aptarinėjamo pacifistinio manifesto autorius.

17.

1914 m. gruodžio 11 d., penktadienis

KRESTENAS ANDRESENAS TAMPA LASINJI MIESTELIO APIPLĖŠIMO LIUDININKU

Išvykstant iš Flensburgo miestas buvo nuklotas ką tik iškritusiu šlapiu sniegu. Palydėtuvių ritualas toks pat kaip ir kitur: moterys iš Raudonojo Kryžiaus jį ir kitus karius apipylė šokoladu, pyragėliais, riešutais ir cigaretėmis, į šautuvų vamzdžius prikaišiojo gėlių. Jis priėmė visas dovanas, išskyrus gėles: „Aš dar nepasiruošęs mirti." Kelionė traukiniu truko devyniasdešimt šešias valandas. Jis miegojo visai nedaug. Iš dalies dėl nerimo ir blogos nuotaikos, iš dalies tiesiog iš gryno smalsumo. Daugiausia sėdėjo prie kupė lango (laimei, jiems nereikėjo kaip daugeliui kitų važiuoti gyvuliniuose vagonuose) ir dairėsi išpūtęs akis: karo laukai aplink Lježą, kur beveik visi namai atrodė suodini arba sugriauti per įnirtingus rugpjūčio mūšius (pirmasis didelis mūšis Vakaruose), dramatiškas Mezo slėnio kraštovaizdis ir daugybė tunelių, gražios ir žiemą žaliuojančios lygumos šiaurės vakarų Belgijoje, horizontas, išpaišytas pabūklų ugnimis, blyksniais ir dūmais, vieni kaimai ir miestai dvelkia giliausia ramybe visiškai nepaliesti karo, kiti – smarkiai paženklinti, pilni jo vaiduoklių. Galiausiai jie išsilaipino Nuajone šiaurės vakarų Prancūzijoje ir nužygiavo į pietus šviečiant mėnuliui. Pro šalį bildėjo artilerijos pabūklai, vežimai ir automobiliai, vis garsiau griaudėjo sprogimai.

Jų pulkas užėmė pozicijas palei geležinkelio pylimą prie pat Lasinji miestelio Pikardijos regione. Andresenui palengvėjo pamačius, kad nepaisant šiurpių, bet šiaip jau nesėkmingų artilerijos apšaudymų*, šioje fronto

* Andresenas, kaip ir dauguma kitų, pastebėjo tą patį: dažniausiai naudojama artilerijos amunicija – kartečės sviediniai – nelabai pasiekia geruose apkasuose tūnančius karius.

atkarpoje ramu. Tarnyba nelabai sunki: keturios dienos purvinuose apkasuose, keturios poilsio. Jiems reikia tik budėti ir laukti, kartais kokią naktį tenka budėti klausantis, kas vyksta tarp linijų. Prancūzai guli už kokių trijų šimtų metrų. Priešininkus skiria paprasčiausia spygliuota viela* ir lygus laukas, kuriame pūva susmegę rugių pėdai – 1914 metų derlius. O šiaip nelabai ką daugiau pamatysi. Tačiau žymiai daugiau gali išgirsti: šautuvų kulkos tik *čy*, tik *čiū*, automatai – *dadera-dadera*, sviediniai – *pum-ciū-ū-y-ū-ū-pum*.** Valgis puikus. Kasdien du kartus duoda karšto maisto.

Kai kas iš tikrųjų yra geriau, nei Andresenas baiminosi, kai kas blogiau, nei įsivaizdavo. Artinasi Kalėdos ir jis ilgisi namų. Ilgesys kankina ypač todėl, kad nebegauna namiškių laiškų. Miestelis, kuriame jie leidžia dienas,

* Spygliuota viela, kokią dabar žinome, buvo išrasta JAV kaip pagalbinė priemonė žemės ūkiui – tapo nepalyginamai lengviau aptverti gyvulius. Pirmą kartą kaip karinė priemonė, kliudanti atakuoti, ji buvo panaudota per prancūzų–vokiečių karą 1870–1871 metais. Žinoma, kad per ispanų–amerikiečių karą 1898 metais amerikiečių pajėgos panaudojo šią vielą savo stovyklavietėms apsaugoti. Nors britų armijos reglamente viela minima jau 1888 metais, 1914-ųjų kare priešininkų armijos jos neturėjo, nes visi tikėjosi, kad karas bus judrus ir greitai baigsis. Kai ankstyvą 1914 m. rudenį buvo pradėta kasti pirmuosius apkasus, greitosiomis suręstoms barikadoms vielos buvo parsigabenta iš aplinkinių kaimų. (Tačiau tai, kad sąvoka „spygliuota viela" buvo pradėta vartoti ne iš karto, rodo, kad tokia gynybos priemonė buvo gana neįprasta. Pavyzdžiui, kai kurie sakydavo „spygliuota aptvarų viela".) Karo pradžioje buvo naudojama bet kokia po ranka pasitaikiusi viela, taip pat ir nespygliuota. Be to, barikados dažnai būdavo tik pavienės ir jas neretai atstodavo vienintelė eilė stulpelių, sujungtų trimis ar keturiomis vielos eilėmis. Tačiau netrukus buvo pradėta gaminti karo laukui pritaikyta spygliuota viela. Metre vielos, kuri iki šiol buvo naudojama žemės ūkyje, dažniausiai būdavo septyni aštrūs mazgai. Karinės vielos metre – keturiolika ir daugiau. Be to, barikados tapo platesnės ir tankesnės. 1915 metų prancūzų reglamente nurodyta, kad barikadas turi sudaryti mažiausiai dvi kuolų eilės, tarp kurių turi būti maždaug trys metrai, o britų 1917 metų reglamentas nurodo, kad spygliuotos vielos barikados turi būti mažiausiai devynių metrų pločio. Be to, netrukus atsirado įvairių variantų, iš kurių dalis buvo kilnojamų barikadų: „ispanų riteriai", „kubai", „ežiukai", „agrastai" ir „peilių laikikliai". Aukščiau minėtame britų reglamente taip pat įrašytos kelių tipų stacionarios barikados iš spygliuotos vielos: „prijuostė", „dviguba prijuostė", „tvora ir prijuostė", „įtempta ir palaida viela", „koncertina" (taip pat vadinama „Bruno viela"), „įtempta viela ir sukryžiuoti skersiniai", „stati dviguba tvora", „žemai nuleista viela", „prancūziška stati viela", „aukštai ir žemai nutiestos vielos derinys" – vien pastarosios būta šešių rūšių. Kurį laiką buvo eksperimentuojama ir su elektrinėmis kliūtimis, bet paaiškėjo, kad jos nepraktiškos. Prancūzas Olivjė Razakas rašė, kad spygliuota viela, nors ir netapusi Pirmojo pasaulinio karo metafora, visgi atliko svarbų vaidmenį menininkų mėginimuose „atvaizduoti siaubingą destruktyvių jėgų, išlaisvintų šiuolaikinio karo, sublimaciją".

** Onomatopėjos užrašytos paties Andreseno.

laisvas nuo tarnybos priešakinėje fronto linijoje, beveik nuolat apšaudomas, todėl gyventojai laikui bėgant išvyko. Šiandien kažkas pranešė, kad namus paliko paskutiniai prancūzų gyventojai. Civiliams vos spėjus pasitraukti, vokiečių kariškiai pradėjo plėšti namus.

Iš tuščių, apleistų pastatų jie pasiima viską, ką nori. Todėl ir barakai, ir tranšėjų slėptuvės atrodo keistai ir rėksmingai, išpuoštos grobiu iš prancūzų namų: čia rasi krosnelių ir minkštų lovų, namų apyvokos daiktų ir gražių sofų bei minkštasuolių.* (Bunkeriuose prikabinėta ironiškų devizų. Vienas populiariausių skelbia: „Mes, vokiečiai, nebijome nieko, tik Dievo ir savo pačių artilerijos.“) Kai paaiškėjo, kad išvyksta jau paskutiniai gyventojai, kariškiai apėjo namus įprasta tvarka: pirma, ką norėjo, pasiėmė karininkai, o paskui eiliniai.

Andresenas nuėjo su dešimt kitų vyrų, kuriems vadovavo feldfebelis. Lasinji miestelis atrodo vis niūresnis. Ten, kur anksčiau stovėjo aukšti balti namai su langinėmis, liko tik aplytos, pajuodusios žvyro, plytų ir suskilinėjusios medienos krūvos. Gatvėse guli kartečių sviediniai ir sviedinių skeveldros. Miestelis pamažu lyginamas su žeme. Iš bažnyčios liko tik sušaudytas skeletas. Viduje ant kelių nugriuvusių sijų dar laikosi senas varpas, bet greitai ir jis nukris, suskambėdamas paskutinį kartą. Ant bažnyčios fasado kabo didelis kryžius, perskeltas granatos. Andresenas susijaudino:

> *Visgi karas žiaurus ir negailestingas! Jis sutrypia didžiąsias vertybes: krikščionybę, moralę, namus ir jų židinį. O tuo pat metu tiek daug kalbama apie kultūrą. Kyla noras nebetikėti kultūra ir (kitomis) vertybėmis, kai jos šitaip negerbiamos.*

---

* Buvo imta taip rūpestingai įrengti apkasus todėl, kad vokiečių armija Vakaruose jau buvo pradėjusi ruoštis ilgalaikei gynybai. Netrukus jau buvo galima rasti slėptuvių su elektriniais šviestuvais, kilimais ir medžiu išmuštomis sienomis. O prancūzų armija iš grynai ideologinių sumetimų nenorėjo parodyti, kad ketina ilgai pasilikti apkasuose, todėl per visą karą jų tranšėjos atrodė gana laikinos. Tuo tarpu austrų-vengrų armija Rytų fronte greitai įsikūrė gana patogiai ir nieko tuo nenustebino. Sakoma, kad jų slėptuvės buvo su įstiklintais langais, todėl atrodė šiek tiek oksimoroniškai.

Jie prieina ką tik apleistus namus. Feldfebelis, kuris civiliame gyvenime buvo mokytojas, įžengia pirmas ir uoliai apšniukštinėja spintas ir kampus. Bet neranda nieko gero. Namas jau nusiaubtas. Visur nenusakoma netvarka. Andresenas stovi kiek tolėliau, susikišęs rankas į kišenes. Jam slogu visa tai matyti, bet nieko nesako.

Ką tik išgrobtos parduotuvės tarpduryje jie susiduria su gražiai apsirengusia moterimi, tik be skrybėlaitės. Ji vilki švarkelį su kailine apykakle. Moteris klausia kareivių, kur galėtų rasti savo vyrą. Andresenas atsako, kad nežino. Jųdviejų akys susitinka. Jos žvilgsnis niūrus. Andresenas nesupranta, ar tai nevilties, ar neapykantos kupinas žvilgsnis, tačiau jam pasidaro taip gėda, kad trokšta „pabėgti kur nors toli“ ir pasislėpti.

18.

1914 m. gruodžio 15 d., antradienis
ELFRYDĖ KUR PADEDA DALYTI MAISTĄ KAREIVIAMS ŠNEIDEMIULIO STOTYJE

Šerkšnas, migla, baltas sniegas, žvarbus šaltis. Daugeliui mažesnių vaikų taip šalta, kad jie nebenori žaisti kareiviais. Elfrydė, kuri jų būryje vyriausia, visgi randa priežasčių, kodėl svarbu treniruotis – reikia grūdintis: „Nepaisant visko, būriams karių fronte žymiai šalčiau nei mums." Tačiau mažasis Fricas Vegneris tikrai gerokai peršalęs, ir Elfrydei vis tenka nušluostyti jam varvančią nosį, nors ir atrodo, kad tai nelabai suderinama su būrio karininkės orumu.

Paskui mergaitė nueina į geležinkelio stotį, kur jos mama dirba Raudonojo Kryžiaus savanore beveik kiekvieną dieną. Dažniausiai ji padeda dalyti maistą kareiviams, kurių traukiniai trumpam stabteli stotyje. Traukiniai rieda dieną naktį: vieni vagonai, pilni sveikų, dainuojančių vyrų, rieda į rytus ir ten vis dar vykstančius mūšius, kituose vagonuose – tylūs, kraujuojantys vyrai, grįžtantys iš ten. Šiandien atvyks keli traukiniai sužeistųjų, tad darbo bus tikrai daug.

Elfrydė padeda pamaitinti – nepaisant draudimo – tris šimtus civilių darbininkų, kurie atvažiuoja traukiniu iš Rytų Prūsijos, kur kasė tranšėjas ir ruošė kitokius įtvirtinimus. Ji žiūri, kaip valgo alkani, nekalbūs vyrai. Jie bijo, kad kas nors pamatys. Sriuba, duona ir kava. Jie greitai praryja septynis šimtus sumuštinių ir įsmunka į laukiantį traukinį. Elfrydė padeda skubiai sutepti naujų sumuštinių. Dešra baigėsi, tad jos užtepa taukų, o žirnių sriubą tenka praskiesti vandeniu, bet atvykę sužeistieji nesiskundžia.

Vakarėjant ją pasiunčia nupirkti daugiau dešros. Teko užeiti pas du mėsininkus, kol gavo reikalingą kiekį. Grįždama sutinka vieną iš savo draugių, Gretelę:

Gindamasi nuo šalčio ji buvo taip prisirengusi, kad matėsi tik nosis ir mėlynos akys. Aš užkabinau jai ant kaklo riestę česnakinių dešrelių ir pasakiau: „Padėk man nešti, kad neužsikrėstum tinginyste.“

Mergaitės padeda stotyje, tampo didelius puodus su kava. Artėjant dešimtai vakaro, juodvi gauna atlygį – po sumuštinį su dešra ir žirnių sriubos. Paskui pareina namo visiškai išsekusios, bet labai patenkintos. Pradeda gausiai snigti. „Gražu stebėti snaiges, sūkuriuojančias dujinių žibintų šviesoje.“

19.

1914 m. gruodžio 22 d., antradienis

MIŠELIS KORDĖ PARYŽIUJE DALYVAUJA PARLAMENTO ATIDARYMO SESIJOJE

Vyriausybė ir ministerija grįžo į sostinę, vėl pradeda dirbti parlamentas. Kaip aukštesnio rango valdininkas vienoje iš ministerijų Kordė turi teisę stebėti ceremoniją viename iš balkonų. Viską suorganizuoti lengva nebuvo. Dėl vieno iš klausimų kilo didelių debatų net vyriausybės lygmeniu – leisti ar neleisti parlamento deputatams vilkėti uniformą. Visi, kurie ją turi, nori pasirodyti. Bet gal deputatai turėtų vilkėti civiliais drabužiais? Galiausiai buvo nutarta, kad visi privalo vilkėti surdutą.*

Politikų kalbos ir jų poveikis klausytojams Kordė gąsdina: „Ach, kaip šiuos žmones užburia žodžiai!" Jis pastebi, kad kuo labiau koks nors tuščiažodžiautojas rodo ryžtą atsilaikyti „iki paskutinio atodūsio", tuo labiau persistengia gestikuliuodamas ir keldamas balsą.

Vėliau koridoriuje jis sutinka pažįstamą vyrą, kuris dabar yra aukšto rango generolo adjutantas. Civiliame gyvenime jis buvo „Opéra Comique" direktorius. Jis papasakoja, kad kiekvieną vakarą suplūsta beveik pusantro tūkstančių klausytojų daugiau, nei jie gali įsileisti – toks didelis poreikis. O ložėse sėdi daugiausia moterys gedulo drabužiais: „Jos ateina paverkti. Nes tik muzika gali apmalšinti ir sumažinti jų skausmą."

Vyras dar papasakoja istoriją, kurią išgirdo tarnaudamas štabo karininku. Viena moteris negalėjo atsiskirti nuo savo vyro kapitono ir kartu išvyko į frontą. Juodu buvo sutarę, kad Kompjene pasuks skirtingais keliais, nes vyrui reikėjo į priešakinę liniją, tačiau atėjus tam laikui, moteris atsisakė

* Viską nulėmė pagarba hierarchijai: kaip atrodytų, jei leitenantas imtų uždavinėti opius klausimus savo aukščiausiam vadui – karo ministrui?

ir užsispyrusi laikėsi savo. Draudimas civiliams lankytis karo veiksmų vietoje galioja visiems, taip pat ir kariaujančių vyrų žmonoms, netgi tokioms užsispyrusioms. Manoma, kad jų buvimas šalia blaško. (Išimtis taikoma tik prostitutėms, kurioms išduodami tam tikri leidimai, kad galėtų užsiimti savo profesija. Sakoma, kad tuo pasinaudoja kai kurios, ypač nevilties apimtos moterys, ir taip bando susisiekti su savo vyrais.) Kapitono vadas įspėjo, kad tokiu atveju nelieka nieko kita, kaip tik atšaukti įsakymą vykti į frontą ir išsiųsti kapitoną atgal į mobilizacijos vietą. Kaip pasielgė vyras, susidūręs su tokiu grasinimu? Ogi nužudė savo žmoną.

20.

1914 m. gruodžio 26 d., šeštadienis

VILJAMAS HENRIS DOKINSAS SĖDI PRIE PIRAMIDŽIŲ IR RAŠO MAMAI

Lūkesčius pakeitė pasibjaurėjimas, paskui nusivylimas, paskui vėl sugrįžo viltis. Taip mainėsi australų karių jausmai keliaujant su didžiuoju konvojumi į Europą ar bent jau ten, kur jie įsivaizdavo, yra Europa. Keturios savaitės jūroje gerokai nuslopino pradinį entuziazmą. Daugelis jaunų karių ėmė labai ilgėtis namų, nes dar niekada nebuvo atsiskyrę nuo šeimų tokiam ilgam laikui. (Paštas – dėl suprantamų priežasčių – buvo nereguliarus ir nepatikimas.) Nuobodulys laive vis stiprėjo. Kylant oro temperatūrai, ėmė trūkti vandens. Kai buvo pranešta, kad net ir Adene jie nebus išleisti į krantą, visus apėmė nepasitenkinimas. Jis nesumažėjo ir tada, kai po kelių dienų jie buvo informuoti, kad kelionė į Europą nutraukiama ir kad visi išsilaipins Egipte. Kaip ir Dokinsas daugelis tikėjosi, kad Kalėdas švęs Anglijoje.

Planai pasikeitė, nes į karą įsitraukė Osmanų imperija. Sąjungininkai jau baiminosi, kad naujasis priešas puls strategiškai svarbų Sueco kanalą, todėl išlaipindami australų ir zelandiečių dalinius Egipte jie užsitikrino, kad ten bus pakankamai atsarginių pajėgų, kurias bus galima panaudoti, jei įvyktų blogiausia. Be to, valdantieji Londone planavo pasinaudoti karu ir paversti formaliai osmanams priklausantį Egiptą* Britanijos protektoratu. Tie 28 000 karių pravers, jei egiptiečiai imtų triukšmauti, skųstis ir protestuoti.**

Pranešimas apie išsilaipinimą Egipte šiek tiek nuvylė ir Viljamą Henrį Dokinsą. Tačiau ūpas greitai pakilo supratus, kad iš to turės naudos. Jų

* Egiptas nuo 1882 metų *de facto* buvo kontroliuojamas Didžiosios Britanijos. Karo metu Britanijos valdantieji ėmė planuoti padalyti ir išardyti Osmanų imperiją, – tai būtų buvusi precedento beveik neturinti sąjungininkų ekspansija į Viduriniuosius Rytus. Be to, Rusijai buvo pasiūlyta perimti Konstantinopolį.

** Beje, taip neatsitiko.

didžiulė stovykla buvo įkurta piramidžių papėdėje tiesiogine žodžio prasme. Stovykla gerai tvarkoma, turi nuosavą vandens tiekimą vamzdynu, parduotuves, kino teatrą ir teatrą, kareiviai gerai maitinami. Oras stebėtinai puikus kaip tam metų laikui. Dokinsui atrodo panašu į pavasarį Pietų Australijoje, tik čia mažiau lyja ir ne taip vėjuota. Be to, vietiniu traukiniu galima nuvykti į nerimstantį Kairą, esantį vos už pusantros mylios. Traukinys būna sausakimšas kareivių, norinčių papramogauti. Neretai keleiviai įsitaiso ir ant traukinio stogo. Vakarais šio didžiulio miesto gatvėse pilna australų, zelandiečių, britų ir indų karių.

Didelėje palapinėje Dokinsas gyvena kartu su keturiais žemesnio rango karininkais. Ant smėlio jie paklojo spalvingų kilimų, pastatė lovas, kėdes ir stalą su staltiese. Kiekvienas turi po spintą ir lentyną. Lauke prie palapinės stovi vonia. Šiltais vakarais jie užsidega žvakių ir šnypščiančią acetileno lempą. Šiandien Dokinsas sėdi palapinėje ir vėl rašo motinai:

Vakar buvo Kalėdos ir visi galvojome apie Australiją. Kai kurie iš mano būrio valgė tiesiog nuostabią vakarienę iš maždaug šešių patiekalų. Jie sakė, kad užteko užsimerkti ir vėl pasijuto kaip namie. Čia yra daug muzikantų, vakar auštant jų orkestrai grojo kalėdines giesmes. Mama, kas būtų galėjęs pasvajoti, kad Kalėdas švęsiu prie piramidžių? Geriau pagalvojus, atrodo labai keista.

Niekas nežino, kas bus toliau. Jie leidžia laiką mokydamiesi ir treniruodamiesi, treniruodamiesi ir mokydamiesi. Šiuo metu Dokinsas su savo kariais inžinieriais mokosi kasti apkasus ir duobes minoms, o lakiame dykumos smėlyje tai ne taip lengva. Dokinsas dažnai jodinėja savo žirgu. Ilgai keliaujant laivu žirgo kailis apsišėrė, o karčiai išretėjo, bet šiaip jis guvus. Dokinsas užbaigia laišką:

Mama, dabar turiu baigti. Tikiuosi, kad tavo Kalėdos buvo gražios ir kad gavai mano telegramą.
Tavo brangus sūnus Vilis.
Xxxxxxxxxx mergaitėms.

1915

Asmeninė patirtis tokiame dalyke kaip karas, geriausiu atveju yra bandymas prisiminti sunkiai suvokiamą, painų sapną. Vienas kitas įvykis prisimenamas aiškiau nei kiti, nes tuomet buvo iškilęs rimtas pavojus tau pačiam. O paskui net pačios pavojingiausios situacijos tampa kasdienybe, kol ima atrodyti, kad dienos slenka pro šalį neatnešdamos nieko ypatinga, išskyrus nuolatinį mirties artumą. Bet net ir nuo šios minties, kad ir kokia įkyri ji iš pradžių būna, žmogus atsiriboja, nes ji yra pastovus, todėl ir nereikšmingas dydis.

CHRONOLOGIJA

Sausis:

1 d. Prasideda trečiasis mūšis dėl Varšuvos. Jis baigiasi nežymia rusų pergale.

Rusų ir austrų batalijos Galicijoje ir Karpatuose užsitęsia iki balandžio.

4 d. Osmanų puolimas Kaukaze baigiasi po katastrofos prie Sarikamiso.

14 d. Britų būriai okupuoja Vokietijos Pietvakarių Afriką.

Vasaris:

3 d. Osmanų būriai užpuola Sueco kanalą. Ataka nepavyksta.

Kovas:

8 d. Britų puolimas prie Nev Šapelio tęsiasi savaitę. Nežymūs pasiekimai.

22 Galicijos miestas Premislis kapituliuoja ir pasiduoda jį apgulusiems rusams.

Balandis:

25 d. Britų pajėgos išsilaipina Galipolio pusiasalyje, kad atvertų kelią į Bosforo sąsiaurį.

Osmanų imperijoje prasideda didžiulės armėnų skerdynės.

28 d. Rytuose vokiečiai ir austrai pradeda galingą ir sėkmingą puolimą.

Gegužė:

7 d. Povandeninis vokiečių laivas paleidžia torpedą į britų keleivinį laivą „Lusitania".

23 d. Italija paskelbia karą Austrijai-Vengrijai, užima Tirolį ir Dalmatiją.

Birželis:

23 d. Italai pradeda pirmąjį puolimą prie Izonco. Nedidelės pergalės.

Liepa:

9 d. Kapituliuoja Vokietijos Pietvakarių Afrika.

15 d. Rytuose pradeda masiškai trauktis Rusijos kariuomenė.

18 d. Antrasis italų puolimas prie Izonco. Nereikšmingos pergalės.

Rugpjūtis:

5 d. Vokiečiai užima Varšuvą.

Rugsėjis:

19 d. Vokiečių ir austrų kariuomenės įsiveržia į Serbiją.

25 d. Vakaruose prasideda didelis prancūzų ir britų puolimas. Nedidelės pergalės.

26 d. Vienas britų korpusas pradeda kilti Tigrio upe.

Spalis:

3 d. Prancūzų ir britų armija išsilaipina prie Salonikų padėti serbams.

9 d. Belgradas krinta. Serbų žlugimo pradžia.

11 d. Bulgarija paskelbia Serbijai karą ir iškart įsiveržia į jos teritoriją.

18 d. Trečiasis italų puolimas prie Izonco. Nesėkmingas.

Lapkritis:

10 d. Ketvirtasis italų puolimas prie Izonco. Nedidelės pergalės.

22 d. Mūšis prie Ktesifono. Sustabdomas britų puolimas link Bagdado.

Gruodis:

5 d. Britų korpusas, nepasiekęs Bagdado, apsupamas Kut-el-Amaroje.

10 d. Pradedama evakuoti sąjungininkų pajėgas iš Galipolio pusiasalio.

21.

1915 m. sausio 17 d., sekmadienis

RICHARDAS ŠTUMFAS ŠVEIČIA „SMS HELGOLAND“ DENĮ PRIE HELGOLANDO

Šalta, plieno pilkumo jūra. Laukimo įtampą išsklaido žiovulys. Jie nedalyvavo dar nė viename mūšyje, dar nematė nė vieno priešo. Kai rugpjūčio pabaigoje vyko mūšis prie Helgolando, tolumoje *girdėjo* patrankų griausmą, bet patiems prisidėti neteko. Štumfas pažymi, kad jam ir visai įgulai tai „juoda diena“. Arčiausiai mūšio vietos jie buvo Kalėdų dieną, kai *girdėjo* britų lėktuvus. Kadangi „SMS Helgoland“ skendėjo miglose, priešas jų nepuolė, bet toliau nuo jų bombardavo kreiserį ir krovininį laivą ir viename iš jų sukėlė gaisrą. Štumfo laivas šovė į tą pusę, iš kur sklido garsai. Žinoma, visiškai aklai, užtai atrodė dar įspūdingiau.

„SMS Helgoland“ ir kiti vokiečių karo laivai tikrai nesistengė laikytis nuošalyje, tačiau jų flotilės strategija buvo tokia: atidžiai rinktis, kada galima kautis su žymiai gausesniu britų karo laivynu. Planuojama, kad sunkiausią kasdienį darbą atliks povandeniniai laivai, – jie turės žingsnis po žingsnio susilpninti priešininką, sustabdydami tiekimą į britų salas.* Kol kas nebuvo jokių įspūdingų jūros mūšių. Abiejų pusių admirolai puikiai suvokė, kad gali pralaimėti šį karą per vieną pusdienį. Pergalių jūroje nebuvimą žmonės Vokietijoje pateisino įvairiomis istorijomis. Prasidėjus karui, šen bei ten pasaulio jūrose vokiečiai turėjo nedidelių eskadrų, dažnai plaukiojusių netoli Vokietijos kolonijų. Labai greitai tarp šių susidūrimo vengiančių plėšikaujančių laivų ir sunkiosios britų karo flotilės prasidėjo keistas katės ir pelės žaidimas.** Iki šiol Vokietijos tolimųjų vandenų laivy-

* Pradžia buvo daug žadanti: rugsėjo mėnesį vokiečių povandeninis laivas *U 9* kiek daugiau kaip per valandą nuskandino tris britų kreiserius, kurie, reikia pripažinti, buvo seni. Bet visgi.

** Kaip buvo minėta, vokiečių Ramiojo vandenyno eskadra netikėtai laimėjo prie Koronelio 1914 metų lapkričio 1 dieną, bet gruodžio 8 dieną buvo sunaikinta mūšyje prie Folklando salų.

nas apsiribodavo patruliavimu savuosiuose vandenyse, saugodamas tėvynę nuo priešų išsilaipinimo. Be to, kartais šen bei ten apšaudydavo Anglijos Šiaurės jūros pakrantę.*

Nuo Kalėdų „SMS Helgoland" patruliuodavo kas antrą dieną. Tai varginantis užsiėmimas, todėl daugeliui trūksta miego. Be to, baisiai monotoniškas. Štumfas dienoraštyje rašo: „Nevyksta nieko, ką būtų verta paminėti. Jei kasdien rašyčiau, kuo užsiimu, visada būtų tas pats."

Šiandien laukia dar viena įprastų darbų kupina diena.

Pirmiausia Štumfas ir kiti jūreiviai šveičia denį. Paskui iki švytėjimo nublizgina visas žalvarines detales. Galiausiai pedantiškai susitvarko uniformas. Dėl pastarojo dalyko Štumfas baisiai pyksta. Dienoraštyje jis rašo:

> *Nors dėl vilnos trūkumo laivo atsargų sandėlyje jau senokai nėra naujų uniformų ir mes negalime pasikeisti sudėvėtos aprangos, divizijos vadas** atkreipia dėmesį į kiekvieną raukšlelę ir dėmelę ant mūsų uniformų. Kai bandome aiškintis, jis kaskart atšauna taip pat: „Blogas pasiteisinimas!" Viešpatie, man nusibodo toks elgesys laivyne. Dauguma nebekreipia dėmesio. Džiaugiamės, kad ne visi karininkai tokie.*

Štumfas atlaiko „tuos šlykščius patikrinimus" sukandęs dantis, bet patyliukais linki, kad priešų lėktuvas „numestų seniui ant galvos bombą". Dar guodžiasi tuo, kad popietė bus laisva.

Tada ateina įsakymas: „SMS Helgoland" turi pasukti atgal link Vilhelmshafeno, kur bus pastatytas į sausąjį doką. „Velniai griebtų, – rašo jis, – dar vienas sugadintas sekmadienis." Karas toliau griauna Štumfo lūkesčius. Pusė dienos praeina veltui dėl nesklandumų šliuzuose. Temstant jie nustoja bandę įplaukti ir išmeta inkarą nakčiai.

---

* 1914 metų gruodžio viduryje vokiečių kreiseriai bombardavo Skarborą, Hartlepulą ir Vitbį. Daugiausia nukentėjo Skarboras, kur žuvo devyniolika civilių gyventojų ir buvo sugriautas švyturys.

** Šiame kontekste divizija yra tam tikra karo laivo artileristų grupė.

22.

1915 m. sausio 22 d., penktadienis

PAS ELFRYDĘ KUR ŠNEIDEMIULYJE ATEINA KEPĖJO PAMEISTRYS

Vėlus metas. Suskamba durų skambutis. Elfrydė atidaro. Lauke žiemos tamsoje stovi miltuotas kepėjo pameistrys baltais darbiniais drabužiais ir klumpėmis. Jis paduoda uždengtą krepšį, prikrautą šviežių, dar karštų bandelių. Šviežios duonos į namus atneša kasryt, bet kas čia dabar? Juk dabar vakaras. Vaikinukas nusijuokia ir praneša: „Daugiau taip nebus, panele." Dėl naujų valdžios apribojimų miltams, kepti naktimis uždrausta. Bet dėl to jis visai nenusiminęs – dabar galės miegoti kaip visi normalūs žmonės. Ir nubėgdamas šūkteli: „Viskas dėl karo!"

Elfrydės močiutė mano, kad taip tik geriau. Vokiečiai ir taip valgo per daug duonos. Laikraščiuose griežtai įspėjama grūdais nešerti gyvulių: „Kiekvienas, kuris gyvulius šeria grūdais, nusideda Tėvynei ir už tai gali būti nubaustas." Vokiečių tautos mitybos įpročiai bus visiškai pakeisti: užuot gavę kalorijų aplinkiniu keliu per mėsą, žmonės turės suvartoti jų daugiau pirminiu – augaliniu – pavidalu. (Valgydamas grūdus gausi keturiskart daugiau kalorijų nei iš mėsos, kuriai pagaminti tie grūdai būtų panaudoti.) Nuo dabar ant vokiečių stalo turės karaliauti ne mėsa, o daržovės. Šiuose kraštuose žemę dirba du trečdaliai gyventojų. Bet tai nereiškia, kad visi gyvena vienodai. Smulkieji ūkininkai ir ūkių darbininkai jau pajuto atėjus blogesnius laikus, o stambieji tvarkosi kuo puikiausiai. Elfrydė girdėjo kalbant, kad stambieji ūkininkai, nepaisydami draudimo, vis dar šeria karves ir arklius grūdais, – tai akivaizdu, matant nusipenėjusius gyvulius ir jų žvilgantį kailį.

Ne, stambieji ūkininkai ir dvarininkai karo dar nepajuto.

Kasryt pusryčių jie valgo nuostabią kvietinę duoną, kuri kartais būna su razinomis ir migdolais; prie jos valgo kiaušinių, dešrų, sūrio, rūkyto kumpio, rūkytos žąsienos, įvairių uogienių ir dar nežinia ko. Kas tik nori, gali gerti šviežio pieno, kas nori – kavos arba arbatos, į kurią įsideda pilnus šaukštus vaisių želės.

Elfrydė labai piktinasi tokiu ūkininkų gyvenimu ir pavydi jiems, tačiau šiandien jai sukirbėjo sąžinė. Net ir ji tam tikra prasme nusikalsta Tėvynei. Jai labai patinka arkliai ir kartais, pamačiusi kokį, ji paslapčia atiduoda jam savo duonos riekę ar obuolį. Tačiau dabar nebėra tiek daug arklių kaip prieš karą – visus, kurie nebuvo tiesiogiai naudojami žemės ūkyje, pasiėmė kariuomenė.

23.

1915 m. vasario 3 d., trečiadienis

MIŠELIS KORDĖ PARYŽIUJE SUTINKA DIDVYRĮ

Dar vieni pietūs. Pats garsiausias svečias šioje draugijoje, be abejonės, – įžymusis rašytojas ir keliautojas, akademikas Pjeras Loti*; pats keisčiausias – leitenantas Simonas, kuris iki karo dirbo prancūzų kalbos mokytoju ir vertėju Anglijoje. O taip, vertėjas Simonas išvertė *vieną* knygą iš anglų kalbos į prancūzų, bet ji netapo populiari. Joje rašoma apie vokietį (Gėtę). Visgi, nepaisant menkų literatūrinių nuopelnų, leitenantas vertas vietos šioje draugijoje – jis yra mūšio prie Marnos veteranas. Tame mūšyje jis neteko akies ir susižeidė ranką. Už lango matosi apsnigęs, šaltas Paryžius.

Marnos mūšį gaubia ypatinga aura. Viena priežastis iš dalies aiški: tada buvo sustabdyta, regis, nesustabdoma vokiečių armija, buvo išgelbėtas Paryžius, išnyko grėsmė pralaimėti karą. (Be to, triumfas prie Marnos užgožė tikrai didelį nusivylimą, tiksliau labai daug kainavusią prancūzų puolimo operaciją vokiečių Lotaringijoje karo pradžioje.) Bet yra ir kita priežastis: galima lengvai apžvelgti patį mūšio lauką. Šiaip jau karo zonos būna visiškai atitvertos, į jas nepatenka nė vienas civilis; tam reikia specialaus leidimo, kad galėtum ten bent paskambinti. (Kartais sunkumų iškyla net aukšto rango politikams, norintiems nuvykti į frontą. O ten apsilankyti jiems labai maga, nes visuomenė tai vertina; be to, galima pasipuošti į uniformą panašiais rūbais. Kartą, kai Brianas lankėsi fronte, kažkas palaikė jį delegacijos vairuotoju.) Tačiau Marnos mūšio vieta atvira visiems, be to, pakankamai arti Paryžiaus, todėl mūšio laukas tapo populiaria išvykų vieta. Nuvažiavę ten žmonės prisirenka ir namo parsiveža suvenyrų – po mūšių likusių

* Dabar apie Loti (Pierre Loti) daugiausia kalbama tik todėl, kad juo labai žavėjosi Prustas (Marcel Proust).

šiukšlių, kuriomis vis dar nuklotas mūšio laukas: vokiškų šalmų, kepurių, sagų, šovinių tūtų, sviedinių skeveldrų, kartečės kulkų. O tie, kurie negali ar nepajėgia surengti nedidelės dienos išvykos, turi galimybę įsigyti autentiškų relikvijų kai kuriose prekyvietėse – krepšiais, jei nori, ką tik surinktų.

Leitenantas Simonas ima pasakoti apie savo išgyvenimus mūšyje, ir kaip jis buvo sužeistas. Kordė pasipiktina pastebėjęs, kad kiti svečiai prie stalo beveik nesiklauso. Šiuo metu jau jaučiamas didvyrių ir dramatiškų karo istorijų perteklius. Kordė prisimena karininką, kuriam buvo amputuotos abi kojos, ir kuris pasakė: „Taip, dabar aš didvyris. Bet po metų būsiu tik dar vienas luošys.“

Vis dar negalima prasitarti, kad norisi taikos. Tikrai pasigirstų pasipiktinusiųjų reakcija: „Neįtikėtina!“ Restoranuose vėl pilna žmonių.*

* Galima paminėti, kad tądien mirties bausme pakariant nubausti du iš trijų vyrų, kurie praėjusių metų birželio pabaigoje dalyvavo pasikėsinime Sarajeve. Gavrilas Principas – tas, kuris nužudė erchercogą ir jo žmoną, – išvengė mirties bausmės, nes dar nebuvo sulaukęs dvidešimties metų. Principas sėdi užrakintas Teresienstado tvirtovėje, nuteistas kalėti dvidešimt metų. Ten jis išbus iki 1918 metų balandžio 28 dienos, kai mirs nuo tuberkuliozės, iki paskutiniosios fanatiškai įsitikinęs esąs visiškai nekaltas dėl savo poelgio.

24.

1915 m. vasario 6 d., šeštadienis

VILJAMAS HENRIS DOKINSAS SĖDI PRIE PIRAMIDŽIŲ IR RAŠO SAVO MOTINAI

„Brangioji mama, – pradeda jis. – Deja, šią savaitę negavome jokių laiškų, nes trūksta pašto laivų." Pašto siuntos australų būriams Egipte *išties* pristatomos nereguliariai. Prieš tris savaites jis ir kiti kariai gavo laiškus, kurių laukė nuo lapkričio, – atvežė šimtą septyniasdešimt šešis maišus. O iki to – nė vieno. O štai tada – per daug – kai kurie vos spėjo atsakyti į visus. Dabar – ir vėl nieko.

Bet Dokinsas sužinojo, kokie reikalai namuose: dabar žino, kad visi sveiki, kad mama dvynes vedė pas dantistą, kad pažįstama mergina, kuriai bandė nusiųsti gėlių, jų, deja, negavo, kad Australijoje pakilo kainos. Jo nuotaika gan gera. Tačiau pradeda pabosti situacija ir Egiptas: niekad nesibaigiančios pratybos, be to, teko patirti pirmą smėlio audrą tais metais. Jie vis dar nežino, kas bus toliau, – ar jie trauks į Europą, ar liks čia, Egipte.

Karas pamažu artėjo, bet jis vis dar nematomas ir negirdimas. Vos prieš savaitę britų žvalgybos lėktuvas aptiko osmanų būrių, žygiuojančių link Sueco kanalo per Sinajaus dykumą. O prieš tris dienas įvyko ilgai lauktas puolimas. Du australų pėstininkų batalionai buvo nusiųsti padėti Ismailijai, kuriai tuo metu buvo iškilęs didžiausias pavojus, ir netrukus ataka buvo atremta.* Dokinsas ir daugelis kitų truputį pavydi tiems, kurie išžygiavo link kanalo; laiške motinai galima įžvelgti šiek tiek slepiamo pavydo:

* Osmanų puolimas Rytuose nebuvo vienintelė grėsmė britams Egipte. 1915 metų pabaigoje Egipto vakarines sienas pradėjo puldinėti vahabitų įkvėpta grupuotė Libijoje, kuri dėl islamo kovojo ir prieš prancūzų, ir prieš italų kolonijinę ekspansiją Šiaurės Afrikoje. Atakose dalyvaudavo ir osmanų būriai. Britų pajėgoms teko rimtai pasistengti, kad atremtų puldinėjimus. (Verta paminėti ir neramumus Šiaurės Afrikoje: Maroke jie prasidėjo tada, kai ši teritorija 1912 metais tapo Prancūzijos protektoratu, ir tęsėsi toliau.)

Prie kanalo įvyko šiokios tokios peštynės, tu tikrai galėsi perskaityti visas naujienas ir dar daug ko kita vietiniuose laikraščiuose. Ketvirtadienis mums buvo įsimintina diena, nes išžygiavo pirmieji daliniai, kurie gins kanalą - septintasis ir aštuntasis batalionai. Viljamas Hamiltonas ir net mano senasis vadas, majoras Maknikolas [sic**]. Visi jiems pavydėjo, bet aš abejoju, kad jiems ten patiks, nes laukti turkų tikrai nuobodu, - akivaizdu, kad pastarieji nėra geri kariai.*

Na, o jis didžiąją laiko dalį statąs, griaunąs ir vežąs pontoninius tiltus.*** Tačiau šiandien jie laisvi. Kartu su kitu karininku nujojo į Memfį - senąjį griuvėsių miestą. Didžiausią įspūdį jam padarė dvi milžiniškos Ramzio II statulos. Laiške jis rašo: „Jos išmoningai ištašytos. Turbūt joms sukurti prireikė daugelio metų."

Dabar vakaras, jis sėdi savo palapinėje:

Kai gausi šį laišką, didieji vasaros karščiai pas jus jau turėtų būti atslūgę. Tikiuosi, kad nuėmus derlių, galėsite šiek tiek pigiau nusipirkti miltų ir kviečių. Jaučiuosi gan pavargęs, todėl baigiu ir siunčiu visiems karštus linkėjimus. Vilas [ir]xxxxxxxxx mergaitėms.

* Senas pažįstamas iš kadetų mokyklos Dantrūne.

** Lot. trumpinys vietoje *sic erat scirptum* - „taip parašyta". (*Vert. past.*)

*** Jo lakoniškame dienoraštyje apie tą laikotarpį yra tik viena frazė - „pontonų statymas".

25.

1915 m. vasario 12 d., penktadienis

FLORENSĖ FARMBOROU MASKVOJE PERŽIŪRI SAVO KELIONINIUS DRABUŽIUS

Dabar viskas praeityje: šeši mėnesiai privačioje karo ligoninėje Maskvoje, atkaklus mokymasis siekiant gauti medicinos seselės diplomą (praktinius dalykus ji mokėjo puikiai, bet sunkumų kėlė teorija, parašyta sudėtinga rusų kalba), egzaminai, baigimo ceremonija cerkvėje (kur popas, mėgindamas ištarti jos vardą, pavadino ją Floronze), bandymai įsidarbinti neseniai įkurtoje kilnojamojoje lauko ligoninėje Nr. 10 (ir jai pavyko, kai vėl įsikišo jos ankstesnis darbdavys – garsusis širdies chirurgas).

Farmborou savo dienoraštyje rašo:

> *Uoliai ruošiuosi išvykti. Aš taip nekantrauju iškeliauti, bet dar daug ką reikia nuveikti, o ir pati ligoninė dar ne visai įrengta. Mano seselės uniformos, prijuostės ir kepuraitės jau pasiūtos. Nusipirkau juodą odinę striukę su flanelės pamušalu. Prie jos taip pat gavau storą žieminę avikailio liemenę, kurią rusai vadina „dušegrejka“ – „sielos šildytoja“. Girdėjau, kad mūsų skyrius kurį laiką bus dislokuotas rusų–austrų fronte Karpatuose, ir kad mums teks jodinėti. Mano drabužinę papildė ilgaauliai batai ir juodos odinės kelnės iki kelių.*

26.

1915 m. vasario 13 d., šeštadienis

SOFIJA BOČARSKAJA VĖL PAMATO KAPINES PRIE GERARDOVO

Šerkšnota, apsiniaukęs žiemos dangus. Jie supranta, kad mūšis baigėsi, nes girdisi vis mažiau sprogimų, sumažėjo ir atgabenamų sužeistųjų srautas. Baigėsi beveik nepertraukiamas savaitę trukęs darbas. Bočarskaja ir kitos seselės visiškai išsekusios. Jų viršininkas tai puikiai supranta ir duoda jai bei porai kitų seselių užduotį, dėl kurios jos turės išvykti iš punkto, atstojančio ligoninę. Joms liepta nuvykti į netoliese esančią ketvirtąją diviziją ir išdalyti kariams dovanas, kurias atsiuntė įvairūs žmonės iš Rusijos, vykstant mūšiams, jos tiesiog gulėjo sukrautos į krūvas.

Merginų laukia automobilis. Jos įsėda ir apledijusiu žiemos keliu išvyksta iš miestelio. Pravažiuoja karių kapines, kurias Sofija Bočarskaja pirmą kartą pamatė atvykusi į Gerardovą. Ji pastebi, kad kapinės išsiplėtė trigubai ir virto „medinių kryžių mišku". Sofija visai nesistebi.

Praėjo savaitė. Tiems, kurie čia guli, o tam tikra prasme ir pačiai Sofijai, praslinko visas amžius. Iki tol ji buvo tik viena iš daugelio nepatyrusių, idealistiškai mąstančių ir šiek tiek arogantiškų aukštuomenės mergaičių, kurios apsvaigusios nuo patriotizmo ir karo įkarščio tapo savanorėmis medicinos seserimis. Nepaisant to, kad ten, kur gyveno Sofija, žmonės nelabai džiūgavo dėl prasidėjusio karo. Sofija prisimena vyrą, atšuoliavusį į jų dvarą ir palikusį dokumentą. Ji prisimena, kaip ankstų kitos dienos rytą arkliai buvo išvesti į kaimą, kur patys geriausi buvo atrinkti karo tarnybai. Ji prisimena, kaip jauni vyrai, dirbę dvare, pasipuošę sekmadieniniais rūbais dainuodami išžygiavo keliu, ir kaip jų motinos ir žmonos ėjo šalia, kartais prisidengdamos galvas prijuostėmis, taip išreikšdamos savo skausmą. Vasaros pabaigos diena aidėjo nuo jų garsėjančių ir tylančių aimanų.

Ji prisimena, kaip nuo aukštumos žvelgė į slėnį, upę ir toliau plytintį didelį mišką, o visais keliais traukė būriai žmonių, arklių ir sunkvežimių – visi ta pačia kryptimi: „Kur bepažvelgsi – tokia daugybė žmonių, lyg pati žemė būtų atgijusi."

Bočarskaja pateko į vieną Raudonojo Kryžiaus skyrių. Medicinos sesers uniforma atrodė žavinga. Iš tikrųjų Sofija ne kažin ką mokėjo. Kai vieną dieną jai buvo liepta išplauti operacinės grindis, merginai nusviro rankos, nes gyvenime dar nebuvo to dariusi. Didžiąją laiko dalį jos su draugėmis praleisdavo nieko neveikdamos, tiesiog laukdamos ir grimzdamos į vis didesnę apatiją. Bet prieš keturiolika dienų vokiečiams pradėjus puolimą visa tai baigėsi.

Tada ji pirmą kartą išgirdo tolumoje vykstantį mūšį: pavieniai sprogimai susiliejo į vieną, sukeldami nenutrūkstamą urzgiantį gaudesį, drebindami grindis ir langus, raižydami nakties dangų degančiomis žvalgybinėmis šviesomis. Po dar vienos laukimo savaitės prie tokių duslių garsų kulisų, vieną šaltą popietę joms buvo įsakyta vykti į Gerardovą. Pakeliui jos pravažiavo begalines eiles rogių, pilnų sužeistųjų. Vieni gulėjo ant šiaudų, kiti ant spalvotų pagalvių, paimtų iš kokio išplėšto namo. Vežikai ėjo šalia rogių, pašokinėdami ir pabėgiodami, kad apsigintų nuo sausio šalčio. Galiausiai Bočarskaja kartu su kitais privažiavo didelį fabriką. Kieme buvo prisigrūdę įvairiausių transporto priemonių. Jų greitosios pagalbos automobilis turėjo sustoti prie vartų.

Nugalėjusi rusų kariuomenės dalis, įsiveržusias į Rytų Prūsiją, vokiečių kariuomenė kelis kartus bandė prasiveržti į pietus, link Varšuvos ir lygumų aplink Vyslą. Tačiau šios operacijos nebuvo tokios sėkmingos, nepaisant pirmą kartą pasaulio istorijoje panaudotų karinių dujų.* Paskutinis bandymas taip pat buvo gana greitai nutrauktas ir viskas galėjo tuo pasibaigti, jei

---

* Tai įvyko trimis mėnesiais anksčiau nei vakaruose prie Ipro 1915 metų balandį, nors būtent Ipras paprastai nurodomas kaip pirmasis atvejis. (Vienintelė rusų armijos turėta apsauginė priemonė buvo moliniai puodai su amoniaku, kuriuo neutralizavo dujas šaudymo apkasuose.) Visgi poveikis nebuvo toks stiprus, nes dujos šaltame ore nepasklido tiek, kiek tikėtasi.

priešininkai rusai patys nebūtų pradėję visos serijos sau labai nuostolingų kontratakų.

Jų nuostoliai buvo tokie dideli, kad žlugo visas rusų medicinos aparatas. Nebelikus vietos fabriko viduje, sužeistuosius guldė neštuvuose lauke, ir ten palikti per naktį jie mirtinai sušaldavo. Fabrike buvo pilna sužeistųjų, jie gulėjo net laiptinėse ir tarp įrengimų, dauguma ant neštuvų arba ant ištaršytų medvilnės ritinių. Ten dirbę keli medicinos darbuotojai net nebespėjo nešti lauk mirusių nuo žaizdų. Vos įžengusi Bočarskaja užuodė nežymų puvimo kvapą ir vos nenualpo. Buvo tamsu. Grindimis tekėjo kraujas. Iš visų pusių jos pagalbos maldavo žmonės, rankomis griebdami už sijono. Dauguma sužeistųjų buvo jauni, išsigandę, sutrikę, sušalę, jie verkė ir vadino ją „motinėle", nors patys buvo jos amžiaus. Kai kurie kalbėjo be perstojo. Salėse kišeninių žibintuvėlių šviesos mirgėjo „tarsi klejojančios akys".

Ir šitaip tęsėsi diena po dienos.

Klausydamasi fragmentiškų sužeistųjų pasakojimų, ji susidarė šiokį tokį įvykių vaizdą. Iš vieno pasakojimo: „Sesute, aš vis dar matau tą lauką. Ten nebuvo kur pasislėpti, nė vieno medžio. Mes buvome priversti eiti per tą atvirą, lygų lauką, kur laukė daugybė vokiečių kulkosvaidžių." Iš kito: „Jie pasiuntė mano vyrus į atvirą lauką, be durtuvų. Ir ką jie sau galvojo?" Iš trečio: „Kiekvieną dieną į apkasus atvykdavo naujų karių, o atėjus vakarui vėl likdavo vos keli." Iš ketvirto: „Mums negalima naudoti vokiečių pagamintų sviedinių, o veltui prarasti žmones – galima." Keli įnirtingiausi mūšiai vyko aplink didelę degtinės gamyklą, kurios vidiniame kieme per intensyvų artilerijos apšaudymą krito daug arklių ir liko ten gulėti.

Jų automobilis įsuko į siauresnį keliuką. Sofija mato nukapotus medžius. Dešinėje plyti laukas. Snieguotoje plynėje išsibarstę daugybė rudo purvo duobių, atsiradusių sprogus sviediniams. Jas lydintis karininkas parodo į tolį – ten stovi pagarsėjusi degtinės gamykla. Sofija pažvelgia per žiūronus. Staiga pasigirsta „gūdus švilpesys", o netrukus ir sprogimas. Dešinėje nuo automobilio ištrykšta žemės fontanas. Paskui vėl sprogimas, šįkart kairėje. Jie greitai važiuoja toliau, alėja, link nedidelio dvaro. Įžengia vidun, perėję

salę, kurioje sėdi telefonistai, patenka į didelę tuščią salę, kurioje palinkę virš įspūdingo stalo stovi du aukšto rango karininkai.

Jiems atneša arbatos. Sofija sėdi šalia vyro, kuris, kaip paaiškėja, yra divizijos vadas, mandagusis, dailiai vilkintis generolas Milianas. Jis patenkintas. Paaiškina, kad mūšis esąs „didelė rusų armijos pergalė". Ir priduria: „Vien savo divizijoje netekau mažiausiai šešių tūkstančių durtuvų." Sofija suklūsta, nes „niekada nebuvo girdėjusi, kad nuostoliai skaičiuojami durtuvais, o ne sužeistais ir mirštančiais vyrais". Nuotaika kiek praskaidrėja atvykus artilerijos majorui, su kurio žmona Sofijai anksčiau teko bendrauti. Ji buvusi „elegantiškiausia moteris Petrograde". Susitikimas baigiasi gana maloniai. Išties jaučiamas palengvėjimas. Visi jaučiasi taip, lyg ką tik būtų patyrę tai, ką galima vadinti sėkme. O Sofija Bočarskaja tikriausiai pasijuto suaugusi. Prie stalo visi juokavo.

27.

1915 m. vasario 28 d., sekmadienis

RENĖ ARNO PRIE SOMOS PERPRANTA ISTORIJOS RAŠYMO LOGIKĄ

Šaltas pavasario rytas. Saulė dar nepatekėjusi, bet jaunesnysis leitenantas Renė Arno jau nubudęs. Brėkštant jis kaip įprastai apeina apkasus, nuo posto iki posto, kuriuose kariai budi po dvi valandas, patikrina juos, o kartu pasidairo ir į priešo pusę, ar tas ko nors nerengia. Visi žino, kad tai pats geriausias paros metas netikėtam užpuolimui. Nors toks dalykas čia, prie Somos, retai pasitaiko.

Čia ramus fronto ruožas, pavojų nedaug. Kartais prašvilpia koks vokiečių sviedinys, bet ne iš didžiųjų, o koks nors septyniasdešimt septinto kalibro, skleidžiantis būdingą garsą „šūūūūū...būūm“. Žinoma, esama ir snaiperių, kurie tyko visų neatsargiųjų, taip pat tenka judėti tranšėjomis, einančiomis per kalvą. Vienoje vietoje jos yra atviros ir pasiekiamos tykančiam vokiečių kulkosvaidžiui. Kaip tik ten buvo nušautas jo pirmtakas – kulkosvaidžio kulka pataikė jam į galvą. Beje, tai buvo pirmas kartas, kai Arno pamatė mūšyje kritusį žmogų. Kai pro šalį nešė neštuvus su kūnu, galva ir pečiai buvo uždengti brezentu, o raudonas uniformos kelnes dengė mėlyni apsauginiai rūbai. Arno, nepaisant patirties stokos, tas vaizdas nesukrėtė. „Aš jaučiausi toks kupinas gyvybės, kad negalėjau įsivaizduoti savęs, gulinčio jo vietoje ir tokio abejingo, kokie būna mirusieji.“

Prasidėjus karui Arno buvo vienas iš tų, kurie džiūgavo. Jam buvo ką tik sukakę dvidešimt vieneri, bet atrodė ne vyresnis nei šešiolikos. Jis bijojo tik vieno dalyko, – kad karas pasibaigs jam nespėjus pasiekti fronto: „Koks būtų pažeminimas – nepatirti didžiausio savo kartos nuotykio!“

Paskutinė pamažu besitraukiančios tamsos valanda nepatyrusiam žmogui gali ištampyti nervus.

Kartais, sustojus apkasuose ir besidairant per jų kraštą po niekieno teritoriją, man imdavo rodytis, kad mūsų menkos spygliuotos tvoros stulpai panašūs į vokiečių sargybinį, kuris klūpo, pasirengęs pulti. Spoksodavau į tuos stulpus ir man rodydavosi, kad jie juda, girdėdavau šlamančias milines, skimbčiojančius durtuvų dėklus... O tada atsisukdavau į sargyboje budintį kareivį ir jo ramybė persiduodavo ir man. Kol jis nieko nemato, tol ten tikrai nieko nėra – tik mano haliucinacijos, kilusios iš baimės.

Tada ateina laikas, kai horizontas ima blykšti, ima čiulbėti pirmieji paukščiai, o pilkšva ryto šviesa nepastebimai išryškina kraštovaizdžio reljefą.

Pasigirsta šūvis. Paskui dar vienas, du, dar keli. Nepraėjus nė minutei, pokši jau palei visą apkasų liniją. Arno nulekia žadinti miegančiųjų. Žeminės tarpduryje susiduria su jau išbėgančiais kareiviais, kurie nešasi ginklus ir tuo pat metu bando užsisegti kuprines. Arno mato, kaip iš priešo apkasų kyla raudona signalinė raketa. Jis žino, ką tai reiškia – signalą vokiečių artilerijai.* Netrukus pasijunta pasekmės: priešais prancūzų apkasus, virš ir už jų ima siautėti sviedinių uraganas. Apkasų kraštas aiškiai matosi sprogimų ugnyje. Aplink girdisi „gaudesys, švilpesys ir sprogimai“. Nosį erzina sprogstamosios dujos.

Mano širdis daužėsi, turbūt buvau išblyškęs, drebėjau iš baimės. Prisidegiau cigaretę, nes jaučiau, kad tai padės nusiraminti. Pastebėjau, kad kareiviai susigūžę tupi siaurame apkase, galvas prisidengę kuprinėmis, ir laukia apšaudymo pabaigos.

Arno pagalvojo, kad galbūt vokiečiai jau žygiuoja per niekieno teritoriją. Jis greitai peržengė gulinčių kareivių nugaras ir nuskubėjo link posūkio

* Galima sakyti, kad per Pirmąjį pasaulinį karą raudona, žalia ir balta buvo nakties ikonografijos spalvos. Visos armijos naudojo tas pačias spalvas ir jų derinius įvairioms žinioms perduoti. Įprastai raudona reiškia „Priešas puola!“, o žalia – kad nuosava artilerija šaudo nepakankamai toli ir turi persikelti arčiau.

apkasuose, nes žinojo iš ten galėsiąs apžvelgti priešo linijas. Aplink viskas traška, švilpia ir šniokščia. Atsidūręs vietoje, iškart nužvelgia vokiečių liniją: „Kai ėmiausi to, ką privalau daryti, iškart atsikračiau baimės.“ Jis įsispokso į šlaitą, skiriantį vokiečių ir prancūzų pozicijas. Nieko.

Pamažu artilerijos ataka nurimsta, nutyla.

Leidžiasi dulkės. Vėl įsivyrauja tyla. Kariai ima raportuoti. Du žuvo šalia esančiame būryje, penki – kuopoje iš dešinės.

Pamažu Arno išsiaiškino, kas atsitiko. Dviem nuobodžiaujantiems sargybiniams kilo mintis pašaudyti į po žiemos grįžtančius paukščius, iš visko sprendžiant – didžiąsias kuolingas, keliaujančias į perėjimo vietas Skandinavijoje. Išgirdę jų šūvius kiti sargybiniai pagalvojo, kad kilo kažkoks nematomas pavojus, todėl taip pat pradėjo šaudyti. O po akimirkos palei visą apkasų liniją kilo šaudymo panika. Dėl staigiai prasidėjusio šaudymo prancūzų apkasuose kažkoks vokietis, matyt, išsigando, kad prasidėjo puolimas, ir pasikvietė į pagalbą artileriją.

Oficiali versija buvo gauta kitą dieną. Prancūzų armijos komunikate buvo parašyta: „Prie Bekuro, netoli Alberto, mūsų artilerija visiškai sutriuškino vokiečių puolimą.“ Arno komentaras: „Šitaip rašoma istorija.“

* * *

Tą pačią dieną, vasario 28, Viljamas Henris Dokinsas motinai rašo:

Šią savaitę gavau tavo laišką, parašytą sausio 26 d., ir gali būti, kad jis paskutinis, pasiekęs mane Egipte, nes greitai žygiuosime toliau. Niekas nežino kur. Šiandien 3-oji brigada, 3-oji lauko ligoninė, 1-oji kuopa ir 4-asis armijos tiekimo padalinys išžygiavo link Aleksandrijos, o per kitas dvi savaites paskui juos patrauksime ir mes. Spėju, kad mūsų tikslas yra Dardanelai, bet tai gali būti ir vietovė kur nors Prancūzijoje, Turkijoje, Sirijoje arba Juodkalnijoje. Kad ir kaip būtų, kažkur kelsimės ir pagaliau pajudėsime.

28.

1915 m. kovo 3 d., trečiadienis

ANDREJUS LOBANOVAS-ROSTOVSKIS IR DIDŽIOJI PŪGA PRIE LOMŽOS

Žiema eina į pabaigą. Silpsta ir vokiečių puolimas. Tačiau abu reiškiniai nėra visiškai nuspėjami – jie nepaiso meteorologijos dėsnių ir strategų planų. Tad kai Lobanovo-Rostovskio pulkas gauna įsakymą pulti – galbūt paskutinį ar beveik paskutinį kartą, kad būtų ištiesinta kiek įlinkusi fronto linija, arba kad būtų pašalinta kokia grėsminga pozicija, arba kai reikia atlikti ką nors tokio, kas aiškiai matosi tik abstrakčiame štabo žemėlapyje, kurio mastelis 1:84 000, – visada, žinoma, per patį pūgos siautėjimą.

Čia, šiaurės vakarų Lenkijoje, ši žiema buvo šiurpi daugeliu atžvilgiu. Paskutinis Hindenburgo puolimas neatnešė jokių didesnių pokyčių.* Rusų frontas šiaurės vakarų Lenkijoje šiek tiek braškėjo, bet atsilaikė.

Andrejus Lobanovas-Rostovskis priklauso gvardijos divizijai – tokiam patikimam elitiniam daliniui, kuris dažnai pasitelkiamas tarsi gaisrininkų būrys ir permetamas tai šen, tai ten – kur kyla didžiausias pavojus.

Andrejus ir vėl išvengė sunkiausių mūšių. Iš pradžių gulėjo ligoninėje Varšuvoje, paskui laikas bėgo išlipant ir sulipant į traukinius arba tiesiog važinėjant tai viena, tai kita kryptimi, kol generolai bandė apsispręsti, kur ši divizija praverstų labiausiai: „Toks mūsų kelionių maršrutų kaitaliojimas rodė, kad situacija keitėsi kas minutę.“ Galiausiai jie išlipo prie Lomžos. Divizija nužygiavo link linijos, žemėlapyje nubrėžtos šiaurės vakaruose nuo miesto. „O kai priešas priartėjo, ta linija virto frontu.“

---

* Žinoma, vokiečiai pasiekė vietinės reikšmės pergalių: prie Augustavo net buvo apsupę visą rusų korpusą – Bulgakovo dvidešimtąjį, kurį sunaikino; savaime suprantama, vokiečių spauda nedelsdama ėmė trimituoti Tanenbergo trimitais. Rusų nuostoliai taip pat buvo dideli, kartais net sukrečiantys. Bet ir vokiečių nuostoliai buvo žymūs ir, kaip minėta, be jokios naudos.

Žiema baigsis, žiemos mūšiai taip pat. Dabar, kaip sakoma, kalba eina tik apie „vietinės reikšmės“ mūšį. Sniego pūga neturi sutrukdyti rusų puolimo, pradėto pagal planą. Lobanovas-Rostovskis dar kartą tampa žiūrovu, – jis juk pionierius ir iš tikrųjų nereikalingas tokiose situacijose kaip ši. Jam ypač baisu, kai karas, o gal greičiau generolai, atsisako paklusti gamtos jėgoms: „Artilerijos pasiruošimų ir patrankų šūvių garsai sumišo su kaukiančiu vėju ir pustomu sniegu.“ Nuostoliai didesni nei įprastai, net matuojant šio karo masteliu, nes dauguma sužeistųjų mirtinai sušalo ten, kur susmuko, o didelė dalis tų sužeistųjų, kurie nepaisant visko atlaikė vėją, sniegą ir šaltį, smarkiai apšalo. Ligoninės pilnos pacientų po amputacijos operacijų.

Andrejus Lobanovas-Rostovskis jaučiasi nekaip. Ypač vargina tuščias laukimas už fronto linijos. Neveiklumas ir užsiėmimų trūkumas jį „labai slegia“. Monotoniją nutraukia tik praskrendantys ir kelias bombas numetantys vokiečių lėktuvai, dažniausiai auštant arba vėlai vakare.

29.

1915 m. kovo 7 d., sekmadienis

KRESTENAS ANDRESENAS LASINJI KAIME PIEŠIA ASILĄ

Per pamokslą kapelionas pasveikino juos turint galimybę gyventi tokiu lemtingu laiku. Paskui jie giedojo „Mūsų Dievas mums – galinga tvirtovė“, bet peršoko antrą posmelį, nes jį galima interpretuoti kaip abejonę ginklų galia.* Praėjo keli keisti mėnesiai. Kažkur toliau įvyko tik keli mūšiai. Per visą tą laiką, praleistą fronte, Andresenas paleido tik tris šūvius. Jis beveik įsitikinęs, kad visos kulkos įstrigo kažkur kliūčių ruože priešais jų pozicijas. Kartais, kai būdavo tikrai ramu, jį apimdavo tas pats keistas nerealumo jausmas, kuris anksčiau ar vėliau apima visus kariaujančius: pasidaro sunku suvokti, kad karas tikrai vyksta.

Galbūt pastaruoju metu jis taip jaučiasi dėl ramybės ir tylos, – nes kalbama visų pirma apie jausmą, – tarsi nepaaiškinamai artėtų pabaiga? Bet kokiu atveju, jis labai daug svajoja apie taiką. Andresenas sapnavo ir keistų sapnų. Kaip vakar naktį: sapnavo, kad vaikščiojo Londono gatvėmis, vilkėdamas geriausią kostiumą, gautą konfirmacijos dieną, paskui staiga atsidūrė vaikystės namuose, kur dengė pietų stalą.

Paukščių čiulbesys, šiltai mėlynas dangus virš kraštovaizdžio, kuriame visa, kas buvo išdžiūvę ir gelsvai ruda, ima po truputį ryškiai žaliuoti. Į Pikardiją atėjo pavasaris. Žydi krokai, miške žiedus krauna žibutės ir kalijos, o tarp naujų griuvėsių Andresenas rado ir eleborų, ir snieguolių. Paprastai tokiu laiku prasideda sėja, bet ne dabar ir ne čia. Taip, kažkur ūžia garinė kuliamoji, bildanti kažkokiame kaimo skersgatvyje. Tačiau iškultais grūdais prancūzų ūkininkas nepasidžiaugs; jam netgi uždrausta arti savo žemę. Draudimas kelia dar didesnį kartėlį todėl, kad buvo paskelbtas tada, kai ūkininkas jau buvo spėjęs nemažai pasisėti – akivaizdžiai be reikalo.

---

* „Mūsų pačių jėga nepadės / Mes greitai pasklistume“ ir pan.

Andresenui nuoširdžiai gaila prancūzų civilių, kurie dar laikosi kaimuose prie pat fronto linijos. Jų maistas

> *nepaprastai vienodas. Meras duoda jiems kelis apvalius kepalus duonos, didelius kaip karučio ratas, iškeptus perpus iš kviečių ir rugių. Dažniausiai duoną valgo vieną, kartais su gabalėliu mėsos arba pora keptų bulvių. O šiaip minta pienu, pupomis ir burokais.*

Kadangi pats kilęs iš kaimo, Andresenui lengva suprasti prancūzų ūkininkų kančias ir sunku nesipiktinti beprasmišku neūkiškumu, kuris tapo karo kasdienybe. Atvažiavę čia jie iš pradžių kasnakt klodavosi guolį nauju glėbiu nekultų kviečių iš lauko, o subombarduotame Lasinji kai kurios gatvės storai išklotos nekultomis avižomis, kad mažiau dundėtų vežimų ratai.

Galbūt todėl, kad pats iš kaimo, viename iš Lasinji kiemų Andresenas atkreipė dėmesį į asiliukę, vardu Paptistė. Tačiau meilė neabipusė, – kam nors priartėjus, gyvulys prunkščia ir aiškiai parodo, kad gali įspirti. Tačiau Andresenui asilas atrodo be galo juokingas dėl savo kvailumo ir įgimto tingumo, tad šį sekmadienį nutarė jį nupiešti, stovintį kieme ir besimėgaujantį šilta pavasario saule. Piešinį ketino nusiųsti namo.

Asilė – ne vienintelė jo pažįstama šioje vietovėje. Lasinji jis susipažino su dviem prancūzėmis – šviesiaplauke ir tamsiaplauke. Jos pabėgo iš netolimo kaimo, patekusio į niekieno teritoriją. Susipažinti tikriausiai padėjo tai, kad jis ne vokietis, o danas. Tamsiaplaukė turi vienuolikametę dukrą Suzanę, vadinamą Suze, kuri pakrikštija Andreseną „Danu Kristijanu“. Tamsiaplaukė nieko negirdėjo apie savo vyrą nuo rugpjūčio pabaigos. „Ji labai prislėgta.“

> *Neseniai jos manęs paklausė, kada vėl bus taika, bet aš žinau tiek pat mažai. Guodžiau jas, kaip sugebėjau. Jos verkė dėl visų baisybių. Šiaip retai kada pamatysi jas verkiančias, nors priežasčių turėtų į valias.*

Tamsiaplaukei Andresenas padėjo parašyti Raudonojo Kryžiaus biurui Ženevoje, kad ji gautų žinių apie dingusį vyrą. Be to, padovanojo Suzei lėlę vardu Lotė. Patenkinta mergaitė vežioja ją tuščioje cigarų dėžėje. Krestenas nutarė sumeistrauti jai lėlių vežimėlį.

30.

1915 m. kovo 12 d., penktadienis
RAFAELIS DE NOGALESAS ATVYKSTA Į ĮGULĄ ERZURUME

Didžiausią įspūdį šiame ilgame ir varginančiame žygyje per snieguotus kalnus palieka tai, kad nesimato jokių medžių. Ir jokių paukščių. Jis manė, kad ten turėtų būti bent jau varnų, grifų arba kitų maitėdų, nes kelionės pabaigoje matė didžiulės katastrofos prie Sarikamiso liekanas – tūkstančius sušalusių arklių ir kupranugarių gaišenų. „Čia tikrai sunku gyventi, jei net plėšrūs paukščiai vengia šios vietos."

Tačiau nesimato nė ženklo, kad vyras graužtųsi. Pats šito norėjo.

Rugpjūtį prasidėjus karui, daugelis netrumpais ir sudėtingais keliais nusigavo į Europą, kad galėtų jame dalyvauti. O Rafaelio de Nogaleso kelias turbūt buvo vienas ilgiausių ir, be abejonės, sudėtingiausių. Jei kas nusipelno titulo „tarptautinis nuotykių ieškotojas" – tai būtent jis. Gimęs Venesueloje, senoje konkistadorų ir piratų šeimoje (jo senelis kovėsi už šalies nepriklausomybę), užaugęs ir išsimokslinęs Vokietijoje, bet genamas neįprasto nuotykių troškimo.

Rafaelio Inčauspės de Nogaleso Mendeso nepalietė nei kvaitinantis nacionalizmas, nei pusiau utopiniai judėjimai, įtraukę milijonus. Šiuo metu jam nieko nereikia įrodinėti nei sau pačiam, nei kitiems. Jis jau seniai – nebijodamas, nerimdamas ir nesigailėdamas – susikūrė tokį gyvenimą, kad nuolat juda. 1898 metais jis kovėsi ispanų–amerikiečių kare, pasirinko netinkamą pusę Venesuelos perversme 1902 metais, todėl buvo priverstas bėgti iš šalies; taip pat dalyvavo savanoriu rusų–japonų kare 1904 metais (buvo sužeistas), ieškojo aukso Aliaskoje (ir laiko save vienu iš Ferbankso miesto įkūrėjų), dirbo kaubojumi Arizonoje. Rafaeliui de Nogalesui dabar trisdešimt šešeri. Jis energingas, žavingas, išdidus, užsigrūdinęs, išsilavinęs,

tamsaus gymio, žemo ūgio, ovalaus veido, atsikišusiomis ausimis ir nedideliu tarpu tarp akių. Išvaizda jis primena Lotynų Amerikos Erkiulį Puaro: gerai apsirengęs, nedideli ir kruopščiai prižiūrėti ūseliai.

Vos išgirdęs apie karą, jis tvirtai nusprendė dalyvauti ir sėdo į pašto laivą, plaukiantį į Europą. Laivas vadinosi „Cayenne".

Kai po ilgos ir painios kelionės jis pagaliau atvyko į Kalė, ten išvydo dramatišką vaizdą: gatvės pilnos pabėgėlių – daugiausia moterų ir vaikų, nešančių „apgailėtinus ryšulėlius" savo daiktų, kuriuos pavyko pasiimti. Kartais pražygiuodavo būrys kareivių arba pradardėdavo artilerijos baterija, o žmonės tuomet spausdavosi palei namų sienas. Jiems teko brautis tarp sunkvežimių, kurie buvo pilni sužeistųjų su įvairiomis uniformomis: „Regis kažkur vyko mūšis, tik niekas nežino kur." Jam įsiminė du garsai: grėsmingas lėktuvų gaudimas, kai šie kartais imdavo sukti ratus jiems virš galvų – „plieniniai, panašūs į erelius", ir nuolatinis, nesibaigiantis tūkstančių klumpių kaukšėjimas akmenimis grįstomis gatvėmis.

Visi viešbučiai perpildyti. De Nogalesas pirmą naktį miegojo ant fotelio.

Vyras užaugo tokioje aplinkoje, kuri išmokė jį palaikyti centrinės valdžios pusę, bet sužinojęs, kad vokiečių pulkai įpėdino į vieno iš savo mažiausių kaimynų žemę, nusprendė „paaukoti asmenines simpatijas ir pasisiūlyti padėti mažai, bet didvyriškai Belgijai". Bet paaiškėjo, kad lengviau pasakyti, nei padaryti. Nes mažoji, bet didvyriškoji Belgija mandagiai atsisakė jo pagalbos. Tada jis kreipėsi į Prancūzijos valdžią, bet ir ta nesutiko priimti jo į reguliariąją armiją. Vyras įsižeidė ir supyko. Paskui jam buvo pasiūlyta kreiptis į... Juodkalniją. Viskas baigėsi tuo, kad ten, kalnuose, jis buvo suimtas kaip šnipas. Jo paslaugų atsisakė net serbai ir rusai. Žinoma, kaip įmanydami mandagiau, bet visgi. Rusų diplomatas, kurį jis sutiko Bulgarijoje, užsiminė, kad galbūt reikėtų pabandyti Japoniją – „galbūt jie..." De Nogalesas jautėsi toks įsiutęs ir nusivylęs, kad vos nenualpo toje gražioje Rusijos ambasados salėje Sofijoje.

Rafaelis de Nogalesas nežinojo ko griebtis. Apie grįžimą namo nebuvo ko ir galvoti. Taip pat negalėjo pasilikti „ir nieko neveikti, nes tai reikštų

pražūtį – jei ne iš bado, bent iš nuobodulio". Viską išsprendė atsitiktinis susitikimas su Turkijos ambasadoriumi Sofijoje: de Nogalesas nusprendė padėti priešininkams. Sausio pradžioje jis buvo įrašytas į turkų kariuomenę, o po trijų savaičių iš Konstantinopolio* išvyko į Kaukazo frontą.

Už nugaros liko balti kalnai. Kariuomenė joja pro nedidelius fortus, kurie sudaro išorinę tvirtovės gynybos liniją. Pilkas dangus kabo virš „Dievo užmirštos žemės tarsi švininis dangtis". Kai kur matosi neseniai iškasti apkasai. O gal tai masiniai kapai? Jis mato sušalusius lavonus. Ir juos draskančius šunis. (Vėliau sužino, kad siautėja šiltinės epidemija.) Jų dalinys pasiekia Erzurumą. Miestas susižavėjimo nekelia – siauros gatvelės užpustytos. Bet nepaisant šalčio miestas kupinas gyvybės – ir turguje, kur pirkliai sėdi eilėmis, apsirengę kailiais ir sukryžiavę kojas, rūkydami „savo amžinus kaljanus", ir įguloje, kurioje nuolat keičiasi karių būriai, nešikai ir krovininiai karavanai. Čia įsikūręs Trečiosios armijos – ar bent jau to, kas iš jos liko – vyriausiasis štabas.

Po pietų de Nogalesas prisistato tvirtovės komendantui.

Karas sustojo dėl šalčio ir gilaus sniego. Niekas nedrįstų rengti dar vienos žiemos kampanijos iškart po brangiai atsiėjusio pralaimėjimo metų sandūroje, kai išžygiavo šimtas penkiasdešimt tūkstančių vyrų, o grįžo aštuoniolika tūkstančių. Net rusai, be galo patenkinti didele netikėta pergale, tūno savo beveik neįveikiamose kalnų tvirtovėse priešais Kiopriukiojų.

Kartais tolumoje pasigirsta rusų artilerijos griausmas. Jis persirita per aplinkinius kalnus, o sprogimai kartais sukelia griūtis nuo Ararato: „Žemyn šliaužė didžiulės baltos ledo masės, krisdamos nuo viršūnės ant viršūnės, nuo uolos ant uolos, kol baisingai dundėdamos sudužbeing ant tylių Arakso krantų."

* Net patys turkai tuo metu miestą vadino Konstantinje.

31.

1915 m. kovo 18 d., ketvirtadienis

PALAS KELEMENAS KARPATUOSE DAIROSI TUŠČIOJE MOKYKLOS KLASĖJE

Sužeidimas tą naktį perėjoje nebuvo pavojingas. Kelemenas vėl fronte. Prieš tai jis kurį laiką gulėjo ligoninėje Budapešte, paskui reabilitacija, o po jos buvo atsakingas už naujus arklius* vengrų pasienio mieste Margitoje, kur, be to, spėjo užmegzti, bet taip ir neišplėtojo romano su viena iš labai saugomų miestelėnų dukterų – nepaprastai aukšta ir liekna mergina.

Tęsėsi susirėmimai ir stumdymasis pirmyn atgal įvairiose Karpatų perėjose. Jie buvo nuobodžiai nuspėjami ir nedavė jokio rimto rezultato. Pastaraisiais mėnesiais abi pusės tai šen, tai ten užimdavo tam tikrą teritoriją, tuo pat metu prarasdamos begalę žmonių, visų pirma dėl šalčio, ligų ir higienos nepaisymo.** Kelemenas užuodė dvoką, tvyrantį šiame krašte, nes pavasario saulė atitirpdo senus lavonus, o ant jų prigula naujų. Mažai kas bekalba apie greitą karo pabaigą.

Kelemeno dalinys dabar dislokuotas užfrontėje. Jų pagrindinė užduotis – tarsi papildomos policijos pajėgos, kurios turi padėti ir saugoti ilgas besiranganČias provizijos gurguoles, kurių visada sutiksi purvinuose keliuose. Šis darbas lengvas. Ir saugus. Kelemenas neturi jokio didesnio noro grįžti į pirmąsias linijas. Jo husarai dažniausiai įsikuria tuščiose kaimo mokyklose. Kaip šiandien. Palas Kelemenas dienoraštyje rašo:

* Tai arkliai, kurie paimami iš gyventojų ir atiduodami frontui vietoj sužeistų ar kritusių.

** Nuo metų pradžios austrų-vengrų armija neteko apie aštuonių šimtų tūkstančių vyrų, kurie žuvo, buvo sužeisti, o daugiausia susirgo ir sušalo. Tačiau šie skaičiai paskelbti tik 1918 metais. Visos valstybės slepia savo nuostolius. Klausinėjimas apie juos beveik prilyginamas valstybės išdavystei.

Išgriautose klasėse, virtusiose purvinomis arklidėmis, į kurias prinešta šiaudų, mokykliniai suolai stovi kaip išgąsdintos gyvulių bandos, tai išblaškytos, tai sugintos krūvon, tai pašaliais; rašalinės atrodo lyg nuo išeiginių rūbų nuplėštos sagos, tarsi šiukšlės, išmėčiotos po kampus arba ant palangių.

Ant sienos kabo himno žodžiai ir natos, Europos žemėlapis. Lenta paguldyta ant mokytojo stalo rašomuoju paviršiumi žemyn. Lentynoje guli sąsiuviniai, vadovėliai, rašikliai ir kreida. Viskas atrodo tik smulkmenos, bet visgi patrauklios, bent jau man, ištisas valandas regėjusiam baisenybes. Vadovėliuose skaitydamas paprastus žodžius – žemė, vanduo, oras, Vengrija, būdvardis, daiktavardis, Dievas – vėl atgaunu pusiausvyrą, be kurios taip ilgai buvau vėtomas aplink, tarsi nevaldomas kontrabandininko laivas nežinomose jūrose.

32.

1915 m. balandžio 3 m., šeštadienis

HARVIS KUŠINGAS KARO LIGONINĖJE PARYŽIUJE SUDARO ĮDOMIŲ ATVEJŲ SĄRAŠĄ

Pilka, juoda ir raudona. Būtent šias spalvas jie matė visą laiką, prieš dvi dienas važiuodami autobusu iš Orleano stoties, per upę, pro Santarvės aikštę, link Neji laukiančios ligoninės. Smalsiai ir net godžiai jis spoksojo į miesto gatves. Visi kariniai automobiliai buvo pilki, nudažyti tokia pat uniformine spalva: štabo ir greitosios pagalbos automobiliai, šarvuočiai. Visi gedintys vilkėjo juodai: „atrodo, kad kiekvienas, nedėvintis uniformos, vilki juodai“. O raudonos buvo kareivių kelnės ir ligoninių bei greitosios pagalbos automobilių kryžiai. Jis – Harvis Kušingas, amerikietis gydytojas iš Bostono, atvykęs į Prancūziją studijuoti karo chirurgijos. Už kelių dienų jam sukaks keturiasdešimt šešeri.

Šią dieną Kušingas yra Pastero licėjuje Paryžiuje, arba, kaip vadinama dabar – *Ambulance Americaine**. Tai privati karo ligoninė, karui prasidėjus įkurta veiklių amerikiečių, gyvenančių Prancūzijoje, ir finansuojama per įvairias rinkliavas. Dauguma dirbančiųjų yra iš Valstijų – savanoriai iš įvairių universitetų medicinos fakultetų. Savanoriai dirba tris mėnesius. Kai kurie atvyko iš idealistinių paskatų, kiti – kaip Kušingas – susidomėję iš profesinės pusės. Čia gali tekti tvarkyti tokias žaizdas, kokių nepamatysi neutralioje ir nuo pasaulio politikos atsiribojusioje Amerikoje. Kadangi Harvis Kušingas yra smegenų chirurgas, be to, labai gabus,** jis, žinoma,

* Tuo metu Prancūzijoje sąvoka „ambulance“ reiškė karo ligoninę.

** Jeilyje ir Harvarde studijavęs Kušingas tuo laiku savo srityje jau buvo nusipelnęs pripažinimo. Jis buvo išskirtinai gabus ir vos sulaukęs trisdešimt dvejų metų tapo chirurgijos profesoriumi Džono Hopkinso universitete. Harvis Kušingas buvo pasaulyje pirmaujantis mokslininkas, tyrinėjantis įvairius smegenų centrus ir jų funkcijas.

tikisi daug pamatyti ir išmokti karo apimtoje Prancūzijoje. Iš tikrųjų jis neturi aiškios nuomonės apie karą. Kaip protingas, išsilavinęs žmogus jis šiek tiek ironiškai ir skeptiškai priima daugybę vaizdingai ir išsamiai pasakojamų siaubo istorijų, – kaip vokiečiai elgiasi, ką padarė, ir kokie jie yra. Jis manosi įžvelgiąs nepagrįsto patoso.

Harvis Kušingas šviesaus gymio, žemas ir liesas. Jis žvelgia prisimerkęs, tarsi kiaurai, burna maža, lūpos suspaustos. Šis vyras panašus į žmogų, kuris įpratęs pasiekti tai, ko nori.

Vakar, Didįjį penktadienį, buvo pirmoji tikra darbo diena ligoninėje. Jis jau pradeda susidaryti vaizdą, ką reikės dirbti. Kušingas lankė sužeistuosius – dažnai jie kantrūs ir tylūs vyrai sužalotais, suluošintais kūnais, kenčiantys nuo infekuotų, ilgai gyjančių žaizdų. Iš jų kūnų ištraukiama ne tik kulkų ir sviedinių skeveldrų, bet ir to, kas medicinos kalba vadinama antriniais šaudmenimis: drabužių skutų, akmenukų, medžio atplaišų, tūtų, įrangos fragmentų, kitų žmonių kūno dalių fragmentų. Jis jau suprato, kokios yra didžiausios problemos. Pirma: daugybei karių skauda pėdas – jos pamėlusios, nušalusios ir, ko gero, neišgydomos; tikriausiai pasekmė to, kad žmonės ištisas dienas mirko šaltame, purviname vandenyje. Tačiau terminas „apkasų pėdos“ dar nesugalvotas. Antra: apsimetėliai ir tokie, kurie iš gėdos ar paikumo išpučia savo problemas. Be to – „suvenyrinė chirurgija“ – kai kartais rizikuojant išoperuojami šoviniai, kurie šiaip jau būtų galėję likti kūne; operuojama be viso kito ir todėl, kad patys sužeistieji labai nori tos kulkos ar sviedinio skeveldros, kad didžiuodamiesi galėtų parodyti kaip trofėjų. Kušingas papurto galvą.

Šiandien – Velykų išvakarės. Iki šiol buvo šaltas, bet giedras pavasariškas oras, o dabar be perstojo lyja.

Pusdienį iki pietų Kušingas vaikšto po puspilnes sales ir registruoja iš neurologijos pusės įdomiausius atvejus. Kadangi yra tik keli tikrai rimti kaukolės sužalojimo atvejai, jis į sąrašą įtraukia ir įvairius nervų pažeidimus. Beveik visi pacientai atvežti iš Pietrytinio fronto. Dauguma jų prancū-

zai, keli tamsiaodžiai kareiviai iš kolonijų,* keli anglai. (Pastarieji dažniausiai nugabenami į ligonines prie Lamanšo sąsiaurio arba namo.) Pamažu sąrašas baigiasi. Jis atrodo šitaip:

Vienuolika įvairių nervų pažeidimų atvejų viršutinėse galūnėse: nuo žasto-peties žaizdų iki nedidelių plaštakų žaizdų; penki iš atvejų – nugaros raumenų paralyžius su komplikuotomis fraktūromis.

Du skausmingi kojos sužalojimai; po operacijos Taueris žaizdas susiuvo.

*Trys suparalyžiuoti veidai. Vienam iš pacientų iš skruosto žaizdos buvo ištraukta delno dydžio „un morceau d'obus"**, kurią, tai yra, sviedinio skeveldrą, jis išdidžiai parodė.*

Vienam vyrui, kuriam buvo šauta į pravirą burną – cervikalinis paralyžius simpatinėje nervų sistemoje.

Du sulaužyti stuburai – vienas iš pacientų merdėja, o kitas gyja. Ant jo užgriuvo žeminės sija, nukirsta sprogusio sviedinio tame [apkasų] ruože, kur vyras tuo metu buvo.

Tik vienas tikrai rimtas kaukolės sužalojimas. Tai toks Žanas Ponisjė, prieš penkias dienas sužeistas Vogėjuose ir dėl neaiškių priežasčių atvežtas čia greitosios pagalbos automobiliu.

Per pietus vienas iš medikų Kušingui papasakojo, gal prieš dieną matęs bekojį 1870–1871 metų veteraną, kuris siūbuodamas atsistojo, pasiremdamas ramentais, ir atidavė pagarbą keturiasdešimt penkeriais metais jaunesniam vyrui, taip pat bekojui – vienam iš dabartinio karo aukų. Popiet Kušingas apsilankė dantų chirurgijos skyriuje, kuriame jam didelį įspūdį padarė nauji, išmoningi ir efektyvūs metodai. „Nuostabu matyti, kaip puikiai jiems pavyksta atstatyti dantis ir žandikaulius vargšeliui, kuriam šūvis nuplėšė didelę dalį veido."

* Jam pasakojo, kad juodukų vokiečiai neima nelaisvėn, bet jis tuo abejoja.

** Granatos skeveldra. Tiksliau – granatos gabalas.

33.

1915 m. balandžio 9 d., penktadienis

ANGUSAS BJUKENENAS LAUKIA TRAUKINIO VATERLO STOTYJE

Dar viena lietinga diena. Sutemoms apgaubus Londoną, jis atrodo neįprastai pilkas ir šlapias. Angusas nuo šešių vakaro laukia septintajame perone, bet jų traukinys dar neatvyko. Laukiančiųjų daug. Perone daugybė žmonių – ne tik rusvai žalsvos spalvos uniformas vilkinčių vyrų, bet ir civilių: atvykusių išlydėti giminaičių ir draugų. Oras gal ir prastas, bet laukiantieji nusiteikę smagiai, jie stovi būreliais ir šnekučiuojasi. Jei kas ir pyksta dėl vėlavimo, šito neparodo.

Susirinkusieji perone – 25-ojo karališkojo fuzilierių savanorių bataliono dauguma. Jie kaip tik pasiruošę išvykti į ilgą kelionę link Rytų Afrikos. Jau žinoma, kad europiečiams toje Afrikos dalyje lengva nebus, bet dauguma karių yra išbandę karštą klimatą arba nepalankias gamtos sąlygas. Šis „pėdsekių ir pasienio gyventojų legionas“ surinktas iš tokių skirtingų vietų kaip Honkongas, Kinija ir Ceilonas, Malaka, Indija ir Naujoji Zelandija, Australija, Pietų Afrika ir Egiptas; čia esama ir buvusių ašigalio tyrinėtojų, ir buvusių kaubojų. O Bjukenenas, kai prasidėjo karas, buvo tolimoje laukinėje Kanados šiaurėje, kur rinko arktinės floros ir faunos pavyzdžius, todėl apie įvykius sužinojo tik spalio pabaigoje. Jis iškart pasuko į pietus. Pirmą didesnę gyvenvietę pasiekė per Kalėdas, bet nedelsdamas keliavo toliau, nes norėjo užsirašyti į kariuomenę.

Kaip tik Bjukeneno kuopai vadovauja patyręs stambių žvėrių medžiotojas Frederikas Kortnis Seliusas, žinomas dėl dviejų labai populiarių knygų apie Afriką.* Seliusas yra klasikinio Viktorijos laikų keliautojo simbolis: bebaimis,

* *A Hunter's Wandering in Africa* ir *Travel and Adventure in South-East Africa*. Seliusas (Frederick Courtney Selous) dar labiau išgarsėjo – kaip ir daugelis kitų atradėjų ir keliautojų – važinėdamas ir pasakodamas savo įspūdžius per paskaitas. Istorijoje jis nusipelnė vietos kaip pirmasis, kuris kartu su garsiuoju Sesiliu Rodesu Rodezijos plynaukštę pasiūlė kaip tinkamą vietą britams užsiimti didelių mastų žemdirbyste. Pakankamai ironiška, kad vėliau jis pats visgi susidūrė su sunkumais šioje srityje, su tokiais sunkumais, apie kuriuos žino kiekvienas, skaitęs Doris Lesing romanus ir noveles apie Afriką. Apimtas kolonijinio įkarščio, Seliusas galimų problemų visai

optimistas, beatodairiškas, tyros sielos, stipraus charakterio ir smalsus. Jis turi trumpą baltą barzdelę, jam šešiasdešimt ketveri, tačiau juda kaip trisdešimtmetis. (Batalione nustatyta tikrai aukšta keturiasdešimt aštuonerių amžiaus riba, bet yra nemažai vyresnių vyrų, kurie, matyt, bus pamelavę apie savo amžių – tuo metu noras kariauti dar buvo didžiulis.*)

Batalionas nuo pat pradžių įgijo elitinio rinktinių vyrų dalinio reputaciją. Tarp laukiančiųjų perone iš tikrųjų yra tokių, kurie pabėgo iš kitų dalinių, kad galėtų įstoti į šį – 25-ąjį karališkąjį fuzilierių batalioną. Be to, faktas kalba pats už save – tai vienintelis išvykstantis britų dalinys, nedalyvavęs jokiose karinio parengimo pratybose, nes manoma, kad vyrai yra tokie patyrę, jog jiems to nereikia, nes šiems *gentlemen adventurers*** tai būtų beveik įžeidimas. Nieko keisto, kad šįvakar jaučiama *a spirit of romance**** atmosfera.

Dauguma vyrų vieni kitų nepažįsta, ir nemažai daliai šių išskirtinių individualistų nėra įprasta staiga susitikti į save panašių, pasislėpusių po uniformomis, – kitokioje aplinkoje jie akivaizdžiai išsiskirtų. Visi labai nori susipažinti. Angusas Bjukenenas yra dvidešimt aštuonerių metų gamtos žinovas, botanikas ir zoologas, ypač besidomintis paukščiais. Turėdamas laisvo laiko, jis ketina rinkti Rytų Afrikos floros ir faunos pavyzdžius.

Laikas eina. Žmonės, susibūrę grupelėmis, šnekučiuojasi ir juokiasi vis garsiau. Apie vienuoliktą vakaro giminėms ir draugams nusibosta laukti ir nusiminę jie po du, po tris dingsta iš perono. Naktį po pirmos lieka tik uniformuoti kariai. Atrieda traukinys, visi sulipa. Prieš pat išvykstant staiga pasirodo policininkai ir ima šukuoti vagonus, ieškodami dezertyrų. Tačiau pastarieji buvo įspėti ir skubiai išlipo kitoje vagonų pusėje, kur tūnojo tol, kol pasišalino policija.

Antrą nakties traukinys paliko Vaterlo stotį. Kelionės tikslas – Plimutas. Ten laukia garlaivis „HMTS Neuralia", kuris nuplukdys juos iki pat Rytų Afrikos.

---

neįvertino.

* Bataliono vadas yra tas žmogus, kuriam kilo mintis suburti tokį dalinį. Pulkininkas Danielis Patrikas Driskolis per būrų karą vadovavo pagarsėjusiam nereguliariajam daliniui *Driskolio skautai*. Seliusas siekia suburti panašų dalinį.

** Ponai nuotykių ieškotojai (angl.)

*** Sunkiai išverčiamas posakis, nes jo reikšmė kito. Galbūt artimiausia reikšmė būtų „svajingas nuotykių troškimo ir jausmingų lūkesčių mišinys". Pažodžiui – romantinė dvasia (angl.) (*vert. past.*)

34.

1915 m. balandžio 15 d., ketvirtadienis

VILIS KOPENSAS PRIE DE PANĖ PAMATO DIRIŽABLĮ

Didžiulis, pailgas orlaivio kūnas didingai ir beveik be garso sklendžia vakaro dangumi. Vaizdas kelia ir šiurpą, ir nuostabą, jį beveik galima pavadinti tauriu. Būtent šioje situacijoje neverta prisiminti, kad orlaivis yra priešo. Vien orlaivio vaizdas tik dar labiau sustiprina seną belgų grenadieriaus Vilio Kopenso troškimą tapti pilotu, troškimą, kuris, kad ir kaip būtų keista, kilo būtent čia, De Panė, maždaug toje pačioje vietoje, kur dabar stovi ir stebi vokiečių dirižablį, skrendantį per Lamanšo sąsiaurį.

Tuo metu jam buvo penkeri ir jis kopose paleido savo pirmąjį aitvarą sklęsti jūros brize. Vėliau jam kilo mintis, kad tas aitvaras „turėjo kažkokios okultinės galios, kuri be jokio mano pasipriešinimo kažkokiu būdu traukė mane į dangaus begalybę". Kai plona virvelė įsitempdama sudūzgė vėjyje, berniukas net pašiurpo iš susižavėjimo ir – baimės.

Vilis Kopensas tarnauja belgų armijoje – ar junginyje, kuris iš jos liko po vokiečių invazijos praėjusių metų rugpjūtį. Vokiečių invazija į šią neutralią šalį suteikė Didžiajai Britanijai oficialų pretekstą įsitraukti į karą.*

Kopensas sėdi tame apkasais perraustame belgų žemės ruože, kuris liko neokupuotas ir tęsiasi nuo Nivporto prie Lamanšo sąsiaurio iki Ipro ir Meseno prie Prancūzijos sienos. Jo šeima yra kitoje fronto pusėje – Briuselyje. Kai pernai rugpjūtį buvo paskelbta mobilizacija, jam teko apsivilkti 3-ojo

* Kaip parodė Nijalas Fergiusonas (Niall Ferguson), Britanijos politikai labai abejojo, ar iš viso verta veltis į šį karą. Kam stoti autokratinės Rusijos pusėn prieš Vokietiją, kuri daugelyje sričių, – kad ir kalbant apie socialinius įstatymus, meną ir mokslą, – buvo laikoma sektinu pavyzdžiu? Dauguma vyriausybėje iš pradžių aiškiai pasisakė prieš karą. Kai kurie manė, kad būtų galima toleruoti nedidelį Belgijos neutraliteto pažeidimą, o kai kurie tvirtino, kad iškilus būtinam reikalui jį pažeistų ir pačios Britanijos ginkluotosios pajėgos. Bet vėliau apie tai buvo kalbama tik pašnibždomis.

bataliono 3-iosios kuopos 2-ojo grenadierių pulko uniformą – jam kliuvo numeris 49800. Paskui teko laukti mobilizacijos vietoje. Toks laukimas nežinioje jam galiausiai tapo toks „siaubingas", kad „pagaliau paskelbtas karas atnešė tikrą palengvėjimą".

Suvokimas, kad jo šalis užpulta, o gimtasis miestas okupuotas, jam, žinoma, įkvepia jėgų ir motyvacijos. Niekas nebemini vokiečių žiaurumų tomis rugpjūčio savaitėmis (skerdynių Dinane, Andene ir Tamino*, nusiaubto Leveno ir kitų panašių įvykių), apie kuriuos sąjungininkų propaganda pasakojo vėl ir vėl, iliustravo, dramatizavo ir išpūtė tiek, kad tikruosius nusikaltimus ėmė dengti rėksmingų spalvų klišės. Galbūt Kopensas yra vienas iš tų, kurie galiausiai ėmė manyti, kad gal, nepaisant visko, tai buvo tik propaganda? O gal senųjų, kitų papasakotų siaubingų įvykių vietą užėmė nauji, akivaizdesni ir paties patirti skausmingi išgyvenimai? O gal viską užgožė nuotykio jausmas? Juk jam visgi tik dvidešimt dveji.

Bet, žinoma, būta ir kartėlio, ir baisios neapykantos vokiečiams. Vėliau, prisimindamas epizodą su dirižabliu virš De Panė, jis pasakė, kad „visada gailėjosi, jog niekada negavo užduoties susprogdinti priešo jo paties žemėje". Tačiau dabar, šį balandžio vakarą, stebėdamas dirižablį, išnykstantį jūros tolyje, jis galvoja ne apie tai. Orlaivio įgula yra ne jo neapykantos, o pavydo objektas. Akimis sekdamas sutemose išnykstantį orlaivį jis galvoja: „turbūt jie ten patiria nuostabų jausmą".

Kopensas jau pasiprašė perkeliamas iš pėstininkų į oro pajėgas. Tai padarė sausį, bet atsakymo dar negavo.

Dirižablis jau buvo dingęs tamsoje, kai praūžė du belgų lėktuvai, medžiojantys didįjį orlaivį. Kopensas atkreipia dėmesį, kad „biplanai iš priešistorinės eros, visiškai nebetinkami karui". Jis įtaria, kad tai grynas spektaklis, – kad tuodu buvo pasiųsti tik dėl kovinės moralės: juk ką nors

* Dinane buvo nužudyta 612 žmonių, Andene – 211, o Tamino – 384. Tarp aukų buvo net moterų ir vaikų. Visus nužudė reguliariosios vokiečių kariuomenės kareiviai, apimti isterijos, išgirdę apie neva įvykusius vietinių partizanų išpuolius.

daryti visgi reikia. Dar nė vienas pilotas nėra pašovęs dirižablio.* Šie orlaiviai vis dar apgaubti aukštųjų technologijų nepažeidžiamumo ir brutalumo auros. Kaip tik todėl vokiečiai juos ir naudoja, nepaisydami priklausomybės nuo oro ir vėjo bei fakto, kad jie lengvai pasiekiami priešlėktuvinei artilerijai. Bet jie kelia baimę. Jie – pirmasis teroristinis ginklas.**

* * *

Tas dirižablis, kurį virš kanalo matė Kopensas, buvo vienas iš trijų, tą vakarą užpuolusių pietryčių Angliją. Orlaivis L7 padarė platų lankstą palei Norvičo pakrantę, bet nerado nė vieno verto taikinio. Orlaivis L5, vadovaujamas kapitono leitenanto Brokerio, skrenda grupuotės priešakyje ir numeta bombas ant Henhemo Holo, Sautvoldo ir Loustofto, tačiau į nieką nepataiko.

Šį vakarą pridaryti žalos pasiseka tik vienam cepelinui – L6, vadovaujamam oberleitenanto Fraiherio fon Butlaro. Jo orlaivis priartėja prie Londono iš šiaurės rytų, bet kadangi vis dar galioja griežtas draudimas bombarduoti Britanijos sostinę, fon Butlaras numeta penkias sprogstamąsias ir trisdešimt padegamųjų bombų ant Maldono ir Heibridžo. Paskui jis vėl pasuka link jūros.

O apačioje lieka vienas apgadintas namas ir sužeista mergaitė.

---

* Birželio 7-osios naktį priešų lėktuvas visgi numuša pirmą dirižablį (*LZ37*). Negalima sakyti, kad jis buvo pašautas, nes tas, kuris tai padarė – britų pilotas R. A. J. Vornefordas – iš tikrųjų ruošėsi atakuoti didelius dirižablių angarus Bercheme, kai staiga pamatė *LZ37*. Vornefordas pakilo virš didžiulio orlaivio ir numetė ant jo bombą – dirižablis nukrito. Už tai Vornefordas buvo apdovanotas Viktorijos kryžiumi. O po dešimties dienų jis žuvo per paprastą nelaimingą atsitikimą.

** Labiausiai, žinoma, gąsdina faktas, kad tai visai naujas kariavimo metodas. Pirmiausia todėl, kad nukenčia tiek daug civilių. Antra – kad grėsmė kyla iš oro. Britai labai pasipiktinę. Netgi pasitaiko reikalavimų, kad į nelaisvę paimti dirižablių pilotai būtų nuteisti mirties bausme.

35.

1915 m. balandžio 16 d., penktadienis

VILJAMAS HENRIS DOKINSAS RAŠO MOTINAI LAIŠKĄ LEMNO UOSTE

Pagaliau kelyje. Dabar neliko abejonių dėl kelionės tikslo – Dardanelai. Gandai apie operaciją sklandė nuo vasario. Tada jie sužinojo, kad sąjungininkų karo laivai – matyt, be ypatingo pasisekimo – puolė osmanų artilerijos baterijas, blokuojančias sąsiaurį; praėjusį mėnesį buvo atakuota dar kartą, tačiau rezultatas toks pat neįspūdingas.* Dar kovo pabaigoje didelė Dokinso brigados dalis per Viduržemio jūrą išplaukė į Lemno salą Egėjo jūros šiaurėje. O Dokinsas kurį laiką dar išbuvo didžiulėje stovykloje prie Kairo. Tačiau puikiai suprato, kad vyksta kažkas svarbaus. Ankstesniame laiške namiškiams jis rašė: „Anot gandų, mes prisijungsime prie milžiniškos armijos – prancūzų, rusų, balkanų [sic!] ir britų – kurios užduotis bus iš pradžių parklupdyti Turkiją, o paskui žygiuoti į Austriją.“**

* Šios prastai suplanuotos ir perdėm ambicingos operacijos tikslas – šaudant iš karinių laivų prasiveržti per Dardanelus, o paskui per Bosforą, kad būtų galima gabenti karinius krovinius spaudžiamiems rusams, taip pat pagelbėti jiems Kaukaze, kur grėsmingos osmanų atakos tuo metu buvo aprimusios dėl šalčio, sniego ir chaoso. Be to, buvo tikimasi pagaliau išmesti Osmanų imperiją iš karo žaidimo. Tuo metu vyko nuolatiniai debatai tarp vadinamųjų „vakariečių“ ir „rytiečių“: pirmieji, dažnai kariškiai, pirmiausia norėjo pamėginti prasiveržti Vakarų fronte, o antrieji, dažnai politikai, norėjo veikti prieš silpnuosius Centrinių valstybių sparnus, visų pirma Balkanuose ir pietinėje Viduržemio jūros dalyje. Dardanelų operacija didele dalimi buvo suplanuota jauno, manipuliatyvaus ir kontraversiškai vertinamo Britanijos karinio jūrų laivyno ministro Vinstono S. Čerčilio. Britų flotilė dar 1907 metais buvo išanalizavusi ir padariusi išvadą, kad vien flotilės ataka tikrai nebūtų sėkminga, tačiau tokie nereikšmingi duomenys avantiūristo bruožų turinčiam Čerčiliui pasirodė visai neįdomūs.

** Tai pritemptas, bet ne visai neteisingas plano apibendrinimas. Sausumos kariuomenės prireikė tada, kai po skausmingo pralaimėjimo buvo suvokta, kad sąjungininkų karo laivai vieni Dardanelų neįveiks. Sausumos pajėgos turės pirmiausia neutralizuoti pakrančių artilerijos baterijas, kurios pridarė daug bėdos sąjungininkų jūrų pajėgoms. Baterijos taikliai apšaudė ir minų tralerius, plaukusius flotilės priekyje.

Jau laikas ko nors imtis. Ištisi mėnesiai nieko neveikiant, – jei pratybas galima vadinti nieko neveikimu, – neigiamai veikė kovingumo dvasią ir visų pirma drausmę. Australai pradėjo vis nepagarbiau elgtis su britų karininkais, o visų tautybių kariai Kaire ėmė vis dažniau nusižengti statutui. Kulminacija pasiekta prieš dvi savaites, Didįjį penktadienį, kai miesto pramogų kvartale kilo riaušės. Kai kurie sako, kad Kairas yra vienas iš nuodėmingiausių miestų pasaulyje: čia daugybė viešnamių ir lošimo užkaborių, kur ištroškusieji linksmybių gali pasimėgauti viskuo, pradedant narkotikais ir baigiant striptizu. O pagal senąjį pasiūlos ir paklausos dėsnį, situaciją dar sustiprino staiga plūstelėję dešimtys tūkstančių jaunų kareivių, turinčių pakankamai daug pinigų. Riaušės iš dalies prasidėjo dėl susilpnėjusios disciplinos, iš dalies – dėl didėjančios trinties tarp kariuomenės ir vietinių gyventojų.*

Taigi Didįjį penktadienį šimtai kareivių, visų pirma iš Australijos ir Naujosios Zelandijos, vienoje pramogų kvartalo gatvėje sukėlė riaušes. Jie kaip pašėlę nusiaubė barus ir viešnamius, daiktus išmetė į gatvę ir sudegino. Triukšminga siautėjanti minia vis didėjo, nes prisijungė vis daugiau karių.

Riaušininkus bandė suvaldyti karo policija, bet buvo apmėtyta buteliais; policininkai ėmė šaudyti ir sužeidė keturis kareivius. Iškviesti britų kariai puolė durtuvais, bet buvo nuginkluoti ir priversti stebėti, kaip jų ginklai sudeginami. Riaušių nepavyko numalšinti net kavalerijai. Tačiau pamažu viskas nurimo savaime. Dokinsas prisidėjo saugant vieną iš gatvių barikadų. Po kelių dienų įpykę, įsisiautėję kareiviai sudegino stovyklos valgyklą ir kino teatrą.

Dokinsas – jausdamas palengvėjimą – išvyko iš Egipto dalinio maždaug prieš savaitę. Tuo metu Aleksandrijos uostas buvo sausakimšas karinių laivų. Po dviejų dienų Dokinso būrys pasiekė Lemną. Sala per maža, kad sutalpintų tiek kareivių, todėl daugelis jų paprasčiausiai turėjo likti laivuose. Šią dieną Viljamas Henris Dokinsas sėdi transportiniame laive „Mashobara“ Lemno uoste ir rašo motinai:

* Dokinso laiškuose akivaizdi vis stiprėjanti antipatija egiptiečiams: be viso kito juos vadino „vertais paniekos“.

Čią esama keistų senų vėjo malūnų, kuriuose malami grūdai. Tai dideli akmeniniai pastatai su dideliais sparnais, padarytais iš burių. Ir vietovė, ir žmonės labai švarūs. Ačiū Dievui – čia viskas atrodo visai kitaip. Žaliuoja žolė, nuostabūs laukai, žydintys raudonomis aguonomis ir saulutėmis. Vakar visi išlipome į krantą. Mūsų kuopa, paprastai apibendrinant, pasimankštino ir apžiūrėjo salą. Žmonės čia kaip ir visur kitur – stengiasi išpešti iš kareivių kaip įmanydami daugiau. Didelių parduotuvių nėra, tad mes pasivaikščiojome ir pasidairėme į žmones. Vienas po pažastimi nešėsi apvalų sūrį, kitas turėjo ryšulėlį figų, trečias – pilną kišenę riešutų, ketvirtas – maišelį džiūvėsių... Visi stengėsi parduoti savo prekes. Mes labai maloniai praleidome laiką.

Dokinsas žino, kad jie greitai keliaus toliau, žino, kokia užduotis laukia jo ir kuopos: jie bus atsakingi už vandens tiekimą brigadai. Laive „Mashobara" yra daugybė siurblių, vamzdžių ir grąžtų, taip pat kasimo įranga ir įrankiai. Tuo pat metu kitas laivas pertvarkomas ypatingai paskirčiai – jo priekyje buvo padaryti dideli išsilaipinimo vartai. Buvo išdalyti išsilaipinimo vietos žemėlapiai. Vietovė vadinasi Galipolis – tai siauras, ilgas pusiasalis, saugantis įplaukimą į Marmuro jūrą. Tačiau šito jis laiške nepamini.

Laišką užbaigia šitaip:

Jau baigsiu, nes nežinau, ką dar papasakoti. Perduok, kad visus be galo myliu. Tave mylintis sūnus Vilis. Xxxxxxxxxx mergaitėms.

36.

1915 m. balandžio 25 d., sekmadienis
RAFAELIS DE NOGALESAS MATO, KAIP SUNAIKINAMOS DVI DIDŽIAUSIOS VANO MIESTO ŠVENTOVĖS

Aušta. Jis pabunda prašmatniuose pūkų ir Nilo žalumos šilko pataluose. Kambarys įrengtas tokiu pat stiliumi kaip ir prabangi lova: prie lubų kabo arabiška lempa su įvairiaspalviais kristalais bronzos apvaduose, ant grindų – rankų darbo kilimai, stovas su dekoratyviniais Damasko plieno ginklais, brangios Sevro porceliano skulptūrėlės. Anksčiau čia būta moters kambario. Jis suprato pamatęs akių pieštukus ir raudonus karmosino lūpų dažus ant stalelio.

Tolumoje dunda prabundanti turkų artilerija – viena baterija po kitos paleidžia ugnį. Savo šaižiu tratėjimu ji prisideda prie tirštėjančio triukšmo ir netrukus vėl vyrauja įprastas fonas: pokšėjimai, tarškesys, bildesys, traškesys, gaudimas, šaudymas, riksmai.

Paskui Rafaelis de Nogalesas išjoja. Šįryt jis tikrins rytinį sektorių.

Vyras atsidūrė seno armėnų miesto Vano pakraštyje. Tai miestas vienoje iš Osmanų imperijos šiaurės rytų provincijų, visai netoli Persijos, o iki Rusijos sienos – tik kiek daugiau kaip šimtas penkiasdešimt kilometrų, važiuojant tiesiai į šiaurę. Mieste vyksta sukilimas. De Nogaleso daliniui buvo įsakyta jį numalšinti.

Padėtis sudėtinga. Armėnų sukilėliai užėmė senamiesčio dalį, kurią supa mūro siena, ir priemiestį Aikesdaną. Turkų gubernatoriaus pajėgos valdo citadelę ant uolos virš miesto ir kitus pastatus aplinkui. O kažkur šiaurėje yra rusų armijos dalinys, šiuo metu įstrigęs sunkiai praeinamoje kalnų perėjoje prie Koturo Tepės. Na, bent jau teoriškai iki ten reiktų žygiuoti trumpiau nei dieną. Abiejose pusėse nuotaika svyruoja tarp vilties

ir nevilties, tarp baimės ir pasitikėjimo savimi. Krikščionys armėnai neturi kito pasirinkimo – jie žino, kad turi atsilaikyti, kol ateis rusai. O jų musulmonai priešininkai žino, kad turi laimėti, kol horizonte nesimato rusų, – kad netektų iš puolančiųjų virsti apgultaisiais.

Tai iš dalies paaiškina, kodėl mūšiai tokie žiaurūs. Belaisvių niekas neima. Per visą šį laiką de Nogalesas iš arti matė tik tris gyvus armėnus: patarnautoją, vertėją ir vyrą, kuris buvo rastas šulinyje, kažkodėl pabėgęs nuo savų ir prasėdėjęs jame devynias dienas. Dabar jis apklausiamas ir maitinamas, kol bent kiek atsigaus, o paskui bus nušautas „be jokių ceremonijų". Žiaurumą galima paaiškinti ir tuo, kad dauguma vyrų nepriklausė reguliariajai armijai; tai entuziastingi savanoriai, civiliai, kuriems staiga buvo duoti ginklai ir nevaržoma galimybė atkeršyti už senas neteisybes – tikras ar įsivaizduojamas – bei užkirsti kelią būsimoms, taip pat tikroms ar įsivaizduojamoms. Tarp vyrų, kuriems vadovauja de Nogalesas, yra karinių kurdų būrių, vietinių žandarų, turkų atsargos karininkų, čerkesų karių ir tikrų banditų gaujų.*

Karas suteikia pretekstų, gimdo gandus, trukdo sklisti naujienoms, pateisina smurtą. Rusų pusėje kaunasi penki armėnų savanorių batalionai. Vyksta agitacija, kurios tikslas – sukelti visuotinį sukilimą prieš osmanų valdžią. Nedidelės ginkluotos armėnų aktyvistų grupės organizuoja sabotažus ir išpuolius. Jau nuo 1914 metų pabaigos vis pasitaikydavo, kai neginkluoti

* Krikščionių skerdynių pasitaikydavo ir anksčiau, o konfliktas tarp armėnų ir centrinės osmanų valdžios jau senas; tačiau pastaraisiais dešimtmečiais jis dar pagilėjo. Dėl karo jis paaštrėjo staiga, neplanuotai ir tikrai šiurpiai. Turkus apėmė tarsi baimė dėl išlikimo. Kai 1914 metų spalį Konstantinopolio valdžia nutarė stoti į Centrinių valstybių pusę, Osmanų imperija buvo ką tik pralaimėjusi dar vieną karą (vadinamąjį 1912–1913 m. Balkanų karą, kuriame suvienijusios pajėgas laimėjo Serbija, Graikija, Bulgarija ir Rumunija) ir dar kartą turėjo stebėti, kaip atsiskiria teritorijos, kuriose dauguma gyventojų krikščionys. Kitos teritorijos, tokios kaip Egiptas ir Libanas, iš esmės buvo pavaldžios Vakarų didžiosioms valstybėms. Ar šis irimas tęsis? Prie senojo kokteilio prisidėjo naujas ingredientas – gana lemtingas – šiuolaikinis nacionalizmas. Tai per jį kai kuriems Konstantinopolio valdantiesiems dar iki 1914-ųjų spalio kilo mintis apie masinius tautų perkraustymus, siekiant sukurti etniškai vienalytę valstybę ar bent jau svarbias provincijas, išvalytas nuo nemusulmoniškų „auglių". Tuo tarpu vis labiau spaudžiamoms mažumoms – taip pat ir aktyviai nusiteikusiems armėnams – nacionalizmas įkvepia separatistinių fantazijų ir vilties apie atskirą valstybę.

armėnai būdavo išžudomi be atodairos, baudžiant už aktyvistų veiksmus, kaip įspėjimas kitiems armėnams arba keršijant už pralaimėjimus fronte.* Arba tiesiog todėl, kad taip *galima*. Vietinis turkų dalinio vadas buvo toks bukas ir ciniškas, kad surengdamas paskutines skerdynes įsivaizdavo, jog tai kažkodėl turėtų padėti užgniaužti sukilimą, bet išėjo atvirkščiai – žmonės sukilo.

Rafaelis de Nogalesas jau girdėjo gandų, išklausė būgštavimų, matė požymių (pabėgėliai, sudegintos bažnyčios, sudarkyti armėnų lavonai pakelėse). Viename miestelyje, pakeliui link Vano, jis pats matė, kaip minia pusantros valandos medžiojo ir išžudė visus armėnų vyrus, išskyrus septynis, kuriuos jis pats išgelbėjo, nukreipęs į persekiotojus pistoletą.** Žinoma, jį tai labai sukrėtė. Bet čia, Vane, situacija kitokia, paprastesnė. Čia jis yra osmanų armijos karininkas ir privalo numalšinti ginkluotą sukilimą. Ir kuo greičiau, kol negriuvo užtvanka prie Koturo Tepės. Be to, de Nogalesui armėnai nepatinka. Žinoma, jis žavisi šios tautos ištikimybe krikščionybei, bet šiaip laiko juos klastingais, godžiais ir nedėkingais. (Tarp kitko, jis nelabai žavisi ir žydais bei arabais. O turkai jam patinka, vadina juos „Rytų džentelmenais“. Kurdus jis gerbia, ir nors laiko juos nepatikimais, vadina „jauna ir gyvybinga tauta“.)

Įveikti Vano gyventojus nelengva. Armėnai ginasi su laukine, beatodairiška drąsa. Jie žino, kad pralaimėjimas reikš mirtį. Tuo tarpu daugelis savanorių, priklausančių de Nogaleso būriui, yra nedrausmingi, nepatyrę, elgiasi savavališkai, ir daugeliu atvejų tikruose mūšiuose iš jų jokios naudos. Negana to, senasis Vanas yra tikras prekyviečių, siaurų skersgatvių ir molinių namų labirintas, jame sunku ir susigaudyti, ir per jį brautis. Todėl paimti miestą buvo įsakyta osmanų artilerijai. Kaip žinoma, dauguma

* Daug pralaimėjimų, nes blogai baigėsi ne tik skubota Kaukazo invazija. Tuo metu pralaimėjimu baigėsi ir osmanų invazija į nepriklausomą Persiją. Rusų dalinys, stovintis prie Koturo Tepės, laimėjo abiem atvejais.

** Tuos septynis jis perdavė aukštam vietiniam valdininkui, kuris pažadėjo juos apsaugoti. Vėliau de Nogalesas sužinojo, kad tą pačią naktį valdininkas įsakė juos pasmaugti.

patrankų labiau tinka muziejui – tai senoviniai, apvaliais sviediniais per žiotis užtaisomi pabūklai* – tačiau de Nogalesas pastebėjo, kad pastatams tie sviediniai pridaro daugiau žalos nei naujoviški, kurie iš inercijos dažnai pramuša vieną molinę sieną ir išskrenda pro kitą.

Tokiu būdu jie sprogdina sau kelią per Vano gatvelių ir skersgatvių rezginį kvartalas po kvartalo, namas po namo; „jų plaukai varva prakaitu, veidai pajuodę nuo parako, jie pusiau apkurtę nuo kulkosvaidžių tratėjimo ir ginklų poškėjimo aplinkui." Kai namas virsta griuvėsiais, o jo gynėjai žūsta, viskas padegama, kad armėnai negalėtų grįžti tamsoje. Virš miesto ištisą parą kybo tiršti gaisrų debesys.

Jodamas palei rytinį sektorių de Nogalesas aptinka patranką, palaidotą po namo griuvėsiais. Jis nušoka nuo arklio. Laikydamas ginklą ir smarkiai rizikuodamas, sugeba tą patranką išvilkti. Šalia jo buvusiam kapralui kulka pataiko į veidą.

Po valandos jis atsiduria ant citadelės brustvero. Iš ten per žiūronus stebi, kaip atakuojamas vienas iš įtvirtintų armėnų kaimų prie pat miesto. Šalia jo stovi provincijos gubernatorius Dževdedas Bėjus – keturiasdešimtmetis ponas, kuris mielai kalbasi apie literatūrą, rengiasi pagal paskutinę paryžietišką madą, o vakarais mėgaujasi vakariene, pasipuošęs kostiumu, balta kaklaskare ir gėlės žiedu švarko atlapo kilputėje. Trumpai tariant ir iš visko sprendžiant – tai inteligentiškas ponas. Tačiau turėdamas artimų ryšių su valdžia Konstantinopolyje, ir būdamas visiškai negailestingas, jis tapo vienu iš svarbiausių šios tragedijos architektų. Iš tikrųjų jis yra šio amžiaus pradžios naujo žvėriškumo pavyzdys: iškalbus ir savo ideologija tikintis masinis žudikas puikiai pasiūtais drabužiais; jis pjauna žmones sėdėdamas prie rašomojo stalo.

De Nogalesas stovi šalia gubernatoriaus ir stebi, kaip puolamas kaimas. Jis mato, kaip trys šimtai kurdų raitelių atkerta armėnams kelius iš apsupties. Jis mato, kaip jie peiliais pribaigia išgyvenusius. Staiga pro pat de No-

* Vėliau bus panaudotos net kelios daugiau kaip penkių šimtų metų senumo mortyros, kurios pridarė daug žalos priešui, bet taip pat sukėlė didelį pavojų ir saviškiams.

galesą ir gubernatorių prašvilpia kulkos. Į juos šovė keli armėnai, užsilipę ant didelės Šv. Pauliaus katedros Vano senamiestyje. Iki šiol abi pusės dar gerbė šią seną šventovę, tačiau dabar gubernatorius duoda įsakymą katedrą subombarduoti. Įsakymas įvykdomas. Artilerijai teko šaudyti dvi valandas, kol aukšta, senovinė šventovė susmego dulkių debesyje. Per tą laiką armėnų snaiperiai užsiropštė ir ant didelės mečetės minareto. Šįkart gubernatorius neskuba duoti įsakymo bombarduoti. De Nogalesas nedvejodamas pasako: „Karas yra karas."

„Šitaip, – pasakojo de Nogalesas, – per vieną dieną buvo sunaikintos dvi svarbiausios Vano šventovės, iki tol beveik devynis šimtus metų garsėjusios kaip istoriniai paminklai."

* * *

Tą pačią dieną Viljamas Henris Dokinsas išsilaipina prie Galipolio.

Jis pabunda jau pusę keturių ryto ir išsimaudo šiltoje vonioje. Jų laivas, užgesinęs žibintus, plaukia į šiaurės rytus. Pasirodžius saulei jie išmeta inkarą. Aplink juos – kitų laivų šešėliai, priešais – ištįsęs Galipolio pusiasalis, lyg vos matomas akvarelės potėpis. Paskui – pusryčiai ir pasiruošimas išsilaipinti. Per tą laiką prabunda karo laivų patrankos. Dokinsas su savo vyrais persėda į minininką, kuris nuplukdo arčiau kranto. Paskui jie persėda į medines valtis, velkamas motorlaivių.

Bangos. Aidi sprogimai. Jis pastebi, kad jau sužeisti keli vyrai. Jis mato, kaip iš sproginėjančių šrapnelių pasipila kulkos ir sukapoja vandens paviršių, sukeldamos šimtus fontanėlių. Jis mato artėjantį krantą, iššoka iš valties. Vandens iki šlaunų. Anapus stačių šlaitų girdisi šūviai. Krantas akmenuotas.

Aštuntą valandą jo vyrai stovi išsirikiavę prie vandens su paruoštais durtuvais. Dokinsas dienoraštyje įrašė:

Apie valandą laukiame pakrantėje. Pro šalį praeina generolas su savo štabu. Generolas atrodo tikrai geros nuotaikos, o tai geras ženklas. Niekas nežino, kas atsitiko iš tikrųjų. Išsilaipina likusi mūsų kuopos dalis. Aš ir vienas patrulis patraukiame pakrante į pietus, ieškodami vandens. Šalia turkų lūšnos randame duobę, pilną vandens. Gyventojų daiktai išmėčioti. Perlipę gūbrį, nusileidžiame į gilų tarpeklį, bet pėstininkai už mūsų ima rėkti ir mes atsigręžiame. Vieną grupę nusiunčiu iškasti šulinį netoli lūšnos, antrą grupę – padaryti gręžinį tame pačiame tarpeklyje, o trečią – sutvarkyti vietą aplink šaltinį pakrantėje. Tarpeklyje netoli lūšnos prašvilpia spiečiai kulkų, bet per aukštai, todėl neranda jokio taikinio. Pėstininkai ant kalvos priešais mus visą laiką nervingai šaukia, kad mes apšaudomi. Mes ir patys tai žinome.*

Toliau viskas vyko taip: Dokinsas su vyrais lakstė pirmyn ir atgal, žyrant sviedinių skeveldroms ir kartečės kulkoms, kasdami, gręždami, tempdami kabelius. Du jo vyrai buvo sužeisti – vienas į alkūnę, kitas į petį. Kartečės detonatorius kliudė jo batą, bet nepaliko jokio pėdsako. Apie dešimtą vakaro pasigirdo aršus šaudymas – „didingas garsas" – šaudė ant aukštumų prie pat kranto, – turkai pradėjo kontrataką.** Visą laiką nuo aukštų pakrantės šlaitų nesibaigiančia vorele leidosi sužeistieji. Dokinsas mato sutrikusį pulkininką, kurį, matyt, pritrenkė sprogimo smūgio banga, ir kuris įsako apšaudyti kalvas, ant kurių ginasi saviškiai. Dokinsas padeda iškrauti amuniciją iš krovininės baržos.

---

* Tiksliau, Viljamas Bridžas, pirmos australų divizijos vadas, kurį Dokinsas pažinojo gana gerai, nes tas pats vyras vadovavo ir kadetų mokyklai Dantrūne.

** Osmanų pėstininkai, šiomis dienomis gynę Galipolį, buvo drąsūs, tačiau jų buvo mažiau, neturėjo pakankamai ginklų ir buvo tiesiog pasmerkti mirti prieš patrankas. Šį faktą gerai apibūdina garsi frazė, kurią ištarė tuometinis 19-osios osmanų divizijos vadas pulkininkas leitenantas Mustafa Kemalis, vėliau pagarsėjęs kaip Kemalis Atatiurkas. Kaip tik tą dieną prie Ariburnu, susidarius kritinei situacijai, jis vedė pulką, kuris beveik neturėjo amunicijos. Jie turėjo sulaikyti pavojingą *Anzac* (Australijos ir Naujosios Zelandijos Armijos korpuso) puolimą. Tada Mustafa Kemalis sušuko kariams: „Aš nesitikiu, kad jūs pulsite, aš įsakau jums mirti." Ir šis 57-asis pulkas buvo visiškai sunaikintas. Q. E. D. – ką ir reikėjo įrodyti.

Jis eina miegoti devintą vakaro, „mirtinai pavargęs". Jau po pusantros valandos jį pažadina majoras ir praneša, kad situacija kritiška. Likusią nakties dalį Dokinsas padeda pristatyti pastiprinimą ir amuniciją suskaldytiems ir smarkiai spaudžiamiems pėstininkų būriams priešakinėje linijoje. Susišaudymas tęsiasi visą naktį. Dokinsas vėl atsigula pusę keturių ryto.

37.

1915 m. gegužės 1 d., šeštadienis

FLORENSĖ FARMBOROU PRIE GORLICĖS GIRDI GRIAUDINTĮ FRONTĄ

Kaip ir milijonams kitų, didingiausias potyris buvo būtent atsisveikinimas geležinkelio stotyje. Daugumai jis tapo vieninteliu. Spūstis Aleksandro stotyje Maskvoje buvo didžiulė. Sugiedotas Rusijos himnas, dosniai dalijami palaiminimai ir paraginimai, gėlės ir šokoladas, visi glėbesčiuojasi ir linki sėkmės. Traukinys išrieda aidint griausmingiems „valio", išlydintieji mojuoja rankomis, o jų veiduose atsispindi viltis ir nežinia. Florensė jautėsi „beprotiškai pakylėta": „Mes pakeliui, pakeliui į frontą! Aš taip džiūgavau, kad vos galėjau kalbėti."

Dabar ji su savo padaliniu apsistojo Gorlicėje, skurdžiame provincijos miestelyje toje Austrijai-Vengrijai priklausančioje Galicijos dalyje, kurią daugiau kaip prieš pusmetį užėmė rusai. Gorlicė yra prie pat fronto. Austrų artilerija miestelį apšaudo kasdien, kiek atsainiai, lyg labiau iš principo nei iš reikalo. Neatrodo, kad kariškiams labai rūpėtų, jog dauguma aukų yra Austrijos imperatoriaus pavaldiniai kaip ir jie. Didelės bažnyčios bokštas skilo pusiau. Iš daugelio namų liko tik griuvėsiai. Iki karo čia gyveno dvylika tūkstančių žmonių, o dabar liko tik pora tūkstančių, kurie nepabėgo. Dabar jie dienas leidžia susigūžę savo rūsiuose. Iki šiol Farmborou ir kiti lauko ligoninės medikai daugiausia rūpinosi piliečių poreikiais, – pirmiausia padalijo maisto, kurio čia labai trūksta.

Kraštovaizdis džiugina malonia pavasario žaluma.

10-oji kilnojamoji karo lauko ligoninė sudaryta iš trijų padalinių: du vadinami „skraidančiais", nes juos lengva perkelti ten, kur labiausiai reikia. Juose budi po karininką, puskarininkį, du gydytojus, vieną gydytojo asis-

tentą, keturis sanitarus vyrus, keturias medicinos seseris, trisdešimt greitosios pagalbos darbuotojų, du tuzinus arkliais traukiamų dviračių greitosios pagalbos vežimų (su raudonais kryžiais, nupieštais ant brezento) ir po tiek pat vežikų bei arklių prižiūrėtojų. Trečias padalinys yra pagrindinis, kuriame yra daugiau slaugos vietų, atsargų sandėlis, daugiau transporto priemonių, tarp kurių yra ir du automobiliai. Florensė dirba viename iš „skraidančių“ padalinių. Laikiną ligoninę jie įkūrė apleistame name, kurį iššveitė ir išdažė. Čia įrengė ir operacinę bei vaistinę.

Kaip minėta, Gorlicė yra netoli fronto linijos, Karpatų papėdėje, ir tarp namų kasdien nukrinta sviedinių. Visgi ši atkarpa jau ilgą laiką buvo rami, tad rusų kareiviai spėjo tapti abejingi ir pasyvūs. Tai akivaizdu bet kam, atsidūrusiam priešakinėje linijoje. Čia nerasi stiprių įtvirtinimų, kokie dabar būdingi nejudančiam Vakarų frontui.* Apkasai čia negilūs, aplaidžiai išrausti ir labiau panašūs į paprastus griovius, kuriuos saugo kelios menkos eilės spygliuotos vielos. Žinoma, žiemą kasti žemę buvo sunku, bet ir dabar, kai pašalas jau išėjo, niekas nekasa – iš dalies dėl tingėjimo, iš dalies dėl kastuvų trūkumo.

Rusų artilerija retai atsako į padrikus austrų apšaudymus. Sakoma, kad trūksta amunicijos, tačiau sandėliuose užnugaryje jos yra pakankamai. Uniformuoti biurokratai, kurie kontroliuoja tokius dalykus, mieliau pasilaiko amuniciją sau, laukdami svarbesnių mūšių. Rusijos armija planuoja naują puolimą toliau į pietus, link garsiųjų Karpatų perėjų (vartų į Vengriją!), kurios vis dar dvokia nuklotos lavonų po įnirtingų, bet bevaisių mūšių. Štai kur amunicijos reikia labiau. Tik kyla klausimas, – ar taip yra iš tikrųjų. Jau kelios dienos, kai tarp rusų būrių prie Gorlicės sklinda nerimas ir gandai, kad austrams į pagalbą ateina vokiečių pėstininkai ir sunkioji artilerija.

Šį šeštadienį Florensę ir kitus ligoninėje dar prieš aušrą pažadina sunkioji artilerija.

* Apkasų sistema Rytų fronte retai kada būdavo tokia plati ir paini kaip Vakaruose, nes Rytų fronto linija keisdavosi dažniau. Atstumas tarp priešų linijų Vakaruose būdavo pora šimtų metrų, dažnai ir mažiau, o Rytuose – pora kilometrų ir daugiau.

Ji pašoka iš lovos. Laimei, kad miegojo nenusirengusi. Visi – išskyrus nebent Radko Dimitrijevą, Rusijos Trečiosios armijos vadą – nujautė, kad kažkas vyksta. Rusų artilerija atsako įvairiausio stiprumo ir garsumo šūviais, o gaudesys dar sustiprėja. Gatvėse ir ant stogų pažyra sproginėjančių kartečių kulkos.

Per virpančius langus Florensė mato šviesas, žybčiojančias dar tamsiame danguje. Ji mato, kaip iš didelių pabūklų žiočių sekundę plyksteli liepsnos ir susilieja su blyškiais sprogimų žaibais. Ji mato prožektorių šviesas ir ryškiaspalves signalinių raketų šviesas, susiliejančias su duksliu staiga pašokančių liepsnų žioravimu. Visi tupi viduje. Sienos ir grindys dreba.

Tada pasirodo sužeistieji.

Iš pradžių spėjome padėti visiems, paskui jų plūstelėjo ir mes nebesusitvarkėme. Jų ėjo šimtai iš visų pusių; vieni dar galėjo paeiti patys, kiti ropojo, treti – šliaužė.

Vienintelė išeitis medikams šioje beviltiškoje padėtyje – pamiršti gailestį. Kas dar pastovi – pagalbos nesulaukia, – jie tiesiog paraginami trauktis į užnugarį ir susirasti vieną iš pagrindinių padalinių. Nepaeinančių tiek daug, kad juos eilėmis suguldo lauke ir pirma duoda skausmą malšinančių vaistų, o paskui apžiūri žaizdas. „Buvo gaila girdėti sužeistųjų dejones ir šauksmus.“ Florensė ir kiti stengiasi kaip įmanydami, nors viskas atrodo beviltiška, nes sužalotų, sudarkytų kūnų srovė, atrodo, niekada nesiliaus.

Taip eina valanda po valandos. Kartais įsivyrauja ilgesnė tyla.

Dienos šviesa išblykšta. Sutemsta.

Aplink aidint šauksmams ir riksmams, slankioja šešėliai, apšviečiami ryškių tolimų šviesų.

* * *

Kitą rytą, apie šešias, Florensė ir kiti išgirsta naują, gąsdinantį garsą: staigus, vibruojantis, į krioklio panašus ūžimas, kurį skleidžia devyni šim-

tai visų įmanomų kalibrų pabūklų, pradėjusių šaudyti vienu metu, – po vieną penkiasdešimčiai metrų fronto linijos. Po kelių sekundžių grįžta ištęstas, kapotas sprogimų aidas. Įvairiais tonais džeržgiančių sprogimų gaudesys susilieja į garso sieną, stiprėja, auga tarsi sūkuriai, tarsi gamtos jėga.

Pagal tai, kaip aidi sprogimai palei rusų fronto liniją, tampa akivaizdu, kad čia taikoma nauja, baisi artilerijos šaudymo schema, kurią apibūdina vokiškas terminas *glocke* – „laikrodis". Šaudoma pirmyn ir atgal, iš šonų link centro, palei rusų liniją ir jungiamąsias tranšėjas. Čia visai kas kita nei lengvabūdiškai atsitiktinis austrų artilerijos pašaudymas, nepalyginsi net su galingais šeštadieniniais griaudėjimais. Šis šaudymas paremtas mokslu, apskaičiuotas sekundžių ir kilogramų tikslumu, siekiant maksimalaus efekto. Čia kažkas nauja.

Iš pradžių jie nepatiki, išgirdę žodį „atsitraukti".

Paskui išvysta tokį vaizdą: pro šalį ilgomis, pakrikusiomis voromis ėmė traukti molini, pavargę kareiviai. Galiausiai ateina įsakymas: nedelsiant atsitraukti, palikti įrangą ir sužeistuosius. Palikti sužeistuosius? Taip, palikti sužeistuosius! „Skubiai! Skubiai! Vokiečiai jau prie miesto!"

Florensė griebia savo paltą ir kuprinę ir išlekia iš namo. Sužeistieji šaukia, meldžia, prašo ir keikiasi. „Dėl Dievo, nepalikite mūsų." Kažkas sugriebė Florensę už sijono. Ji atgniaužia to vyro pirštus ir nubėga su kitais nelygiu keliu. Šilta ir saulėta pavasario diena, bet šviesa keistai blyški. Užsidegė degalų cisternos prie miesto, tad dangų temdo tiršti, juodi dūmai.*

---

* Šiose apylinkėse yra beveik tiek pat kareivių kapinių kaip Flandrijoje, – tuo gali įsitikinti bet kas, šiandien važiuojantis iš Tarnovo į Gorlicę keliu 977. Tačiau skirtingai nuo Flandrijos, čia daugelis kapinių yra apleistos ir atrodo melancholiškai, kartais romantiškai, bet dažniausiai jų vaizdas slegia. Daugumoje palaidoti įvairių armijų kariai.

38.

1915 m. gegužės 12 d., trečiadienis
VILJAMAS HENRIS DOKINSAS ŽŪSTA PRIE GALIPOLIO

Galima spėlioti, kas tądien jam rūpėjo labiau: darbas pakrantėje ar danties skausmas. Tikriausiai darbas. Dokinsas buvo tikrai pareigingas ir siekiantis tikslo. Visgi vizitai pas gydytoją liudija apie tai, kad dantų skausmas, ko gero, buvo tapęs kasdienybe, blaškė jo dėmesį, neleido susikaupti;* tomis dienomis didingi istoriniai įvykiai jam turėjo atrodyti keistai persipynę su grynai asmeniniais dalykais – kaip visada, – ir su tam tikra tuščia zona tarp šių dviejų dalykų: turbūt jis gana greitai nebesigaudė tokiuose paprastuose dalykuose kaip savaitės dienos.

Nuo pat išsilaipinimo prieš daugiau kaip dvi savaites, oras buvo puikus, nors naktys šaltos. Tačiau šiandien ėmė dulksnoti ir vis nesiliauja. Daugybė žmonių ir gyvulių nuolat juda tarp pakrantės ir apkasų ant stačių kalvų, tad takai virto klampia purvyne ir dabar įdubose sunku maknoti per šlapią, klampų molį. Viljamas Henris Dokinsas ir jo kapralas miega vienoje pridengtoje įduboje pakrantės šlaite. Jie turi tik vieną tikrą baldą – seną fotelį, kuris išplaukė į krantą prieš kelias dienas. Kartais Dokinsas sėdi jame duodamas nurodymus. Šį rytą, kai prabunda, labai stipriai lyja.

Visi supranta, kad ši didelių užmojų operacija įstrigo.

Sąjungininkai iš tikrųjų sugebėjo užimti tik du strategiškai svarbius taškus: šio pusiasalio pietinio iškyšulio pačiame pakraštyje ir čia, Galipolio kairiajame pakraštyje, prie Gaba Tepės.** Visgi Dokinsas su kitais išsilaipino ne ten, kur reikia – daugiau kaip už kilometro į šiaurę nuo nurodyto taš-

* Dar būdamas Egipte, Dokinsas kelis kartus lankėsi pas dantistą, bet, matyt, buvo sutaisyti ne visi dantys. Paskutinį kartą jis kreipėsi į gydytoją dėl skausmo gegužės dešimtą.

** Dabar jis labiau žinomas Anzako įlankos vardu. (Angl. *ANZAC – Australian and New Zealand Army Corps.*)

ko. Tam tikra prasme jiems pasisekė, nes kaip tik čia osmanų gynyba buvo neįprastai silpna, mat vietovė buvo tokia sunkiai praeinama, kad turkai nusprendė, jog sąjungininkai nemėgins čia išsilaipinti.* O išėjo taip, kad pastarieji išbrido į krantą be didelių nuostolių, bet tikrai labai sunkiai brovėsi per painų stačių, krūmais apaugusių tarpeklių labirintą ir aštrius kalnagūbrius stačiais skardžiais, nusileidžiančiais prie pakrantės. Kai skubiai pasiųsti turkų pėstininkai atvyko į vietą ir pradėjo pirmą iš daugybės nepaprastai aršių kontratakų, australų ir zelandiečių kuopos buvo spėjusios nusigauti gilyn geriausiu atveju apie du kilometrus. Ir ten sustojo tarsi ironiškas nejudančio Vakarų fronto atspindys. Visai taip pat kaip Prancūzijoje ir Belgijoje atakos keitė kontratakas, kol abi pusės – išsekusios ir nusivylusios – suprato, kad priešininkas šiuo metu nepasiduos, ir prasmego apkasų karo rutinoje.

Rutinos dalis buvo tvarkymasis, maisto ir vandens tiekimas. Atsakingieji *tikrai* viską apgalvojo. Visi žinojo, kad bus sunku gauti vandens, ypač dabar, šilčiausiu metų laiku. Tad čia su jais atplaukė baržos, prikrautos vandens talpų iš Lemno. Vandens turėjo užtekti būtiniausiems poreikiams, kol inžinierių būriai iškas šulinių. Dokinsas su savo vyrais dirbo greitai ir iškasė kelis šulinius bei paruošė vandenvietes, kur troškulį galėjo numalšinti ir gyvuliai, ir žmonės.

Tačiau vandens niekada nėra pakankamai. Pavyzdžiui, jo nepakanka prausimuisi, tad praustis tenka jūroje. Visi įspėti, kad neskalautų jūros vandeniu burnos, nes aplink plaukioja gyvūnų gaišenos ir atliekos iš laivų, stovinčių netoli kranto. Viena iš problemų yra ta, kad daug gėlo vandens netenkama per vamzdžius, kuriais vanduo atiteka per siurblius iš šulinių: vamzdžius dažnai prakiurdo arba artilerija, arba tiesiog neapdairūs kareiviai, kurie nekreipia dėmesio, kad vežimai ir patrankos rieda per plonus ir lengvai sulaužomus vamzdžius. Todėl jau kurį laiką Dokinsas su vyrais kasa griovius ir slepia vamzdžius po žeme.

* Apie netikėtumo momentą teko pamiršti. Savaime suprantama, pastaraisiais mėnesiais pasikartojančios flotilės atakos prieš Galipolį patraukė turkų generolų, vadovaujamų vado vokiečio Limano fon Sanderso, dėmesį, ir ten jie nusiuntė visas pajėgas, kokias pavyko sukrapštyti.

Įprastas rytas, nors apniukęs ir lietingas. Dokinsas kaip įprastai išrikiuoja savo karius ir paskirsto grupėms dienos užduotis. Viena iš jų – toliau užkasinėti vamzdžius. Garbės mažai ir vaizdelis netiktų ryškiaspalvėms žurnalų iliustracijoms, bet šį darbą atlikti būtina. Į jo būrį atsitiktinai papuolė keli iš didžiausių kuopos peštukų. Reikalo rimtumas kartu su Dokinso talentu vadovauti ir jo nuoširdus rūpestis visgi padėjo apmalšinti nepaklusniausius ir tarp jauno, malonaus kapitono bei iš pažiūros nepataisomų bambeklių ir dezertyrų užsimezgė stiprus ryšys.

Jie pradeda dirbti iš pat ryto.

Lyja.

Vienos iš grupių laukia nepaprastai pavojinga, atvira, maždaug šimto metrų atkarpa: ten guli apie trisdešimt mulų, kritusių nuo turkų sviedinių. Tačiau griovys jau iškastas, – tą vyrai padarė naktį. Dabar reikia tik suguldyti ir sujungti vamzdžius. Kol kas dar ramu ir tylu. Turkų artilerija tyli. Vienintelis nemalonus dalykas – tie negyvi mulai išpampusiais pilvais ir styrančiomis kojomis. Griovys eina pro gaišenas, šalia jų, po jomis, kartais ir per jas. Septyni kareiviai išsikruvina, Dokinsas taip pat. Be penkiolikos dešimta.

Staiga pasigirsta sviedinio švilpesys.

Šįryt jis pirmas. Švilpesys perauga į zvimbimą. Paskui – šaižus sprogimas. Sviedinys sprogo tiesiai virš kareivių, pasilenkusių prie vamzdyno, bet nesužeidė nė vieno, nes tai buvo kartečės sviedinys, ir jo apvalių kulkų užtaisas pažiro ant žemės už penkiolikos metrų.* Vienas iš kareivių, Morėjus, atsigręžia ir spėja pamatyti Viljamą Henrį Dokinsą griūvantį taip, kaip

* Jei tai būtų buvęs paprastas sprogstamasis sviedinys, Dokinsas būtų išgyvenęs, o jo pasilenkę kareiviai būtų buvę sužeisti arba žuvę. Kartečė paskleidžia kulkas ilgo konuso formos lauke, o sprogstamųjų sviedinių skeveldros skrieja beveik tik į šonus. Todėl, jei sprogstamasis sviedinys sprogsta vos už kokio metro, sužeidimo galima išvengti, jei žmogus yra sviedinio skrydžio trajektorijoje. Jei prisiminsime, kad metalurgija tuo metu nebuvo labai išvystyta, ir sprogstamieji sviediniai kartais suskildavo į vos kelis, bet didelius gabalus, galima suprasti, kodėl žmonės kartais išgyvendavo, nors būdavo visai šalia sprogimo vietos. Gimė teorija, kad būtent dėl tokio sukrėtimo atsiranda grynai fiziologinių priežasčių, kurios sukelia reiškinį, vadinamą „sviedinio šoku“: buvo manoma, kad susidaręs vakuumas pažeidžia smegenis.

krinta sunkiai sužeistas žmogus, – kai kritimą valdo ne įprasti refleksai, o paprasti gravitacijos dėsniai.

Jie pribėga. Dokinsui sužeista galva, gerklė ir krūtinė. Jie pakelia jį nuo šlapios žemės ir nuneša, kur saugu. Trumpas, galingas sprogimas – už jų sprogsta dar vienas sviedinys. Dokinsą paguldo. Kraujas ir lietaus vanduo susimaišo. Jis miršta jų akyse neištaręs nė žodžio.

39.

1915 m. gegužės 14 d., penktadienis

OLIVĖ KING TRUA MIESTE ŠVEIČIA GRINDIS

Šalta ir vėjuota diena. Galima sakyti – nors kartą kitaip dėl įvairovės, nes paskutiniu laiku lepino šiluma. Jos netgi galėjo miegoti po atviru dangumi gretimame miške, atsigulusios ant dar nenaudotų neštuvų. Tačiau į lauką išviliojo ne šiluma, o paprastas dalykas: nors dvarelis Šato Šantelup nusavintas jų reikmėms, bet visai tuščias ir prišnerkštas. Be to, didžioji dalis jų įrangos atsidūrė nežinia kur. Jos negali priimti sužeistųjų, neturėdamos nei palapinės, nei veikiančios virtuvės. Tačiau dvarelis stovi gražioje vietoje, tiesa, prie pat kelio, bet yra puikus sodas ir daržas, kelios didelės pievos ir viliojantis miškelis šalia.

Olivė King kaip visada atsikėlė anksti. Po aštuonių penkiolika ji jau sėdi prie vairo savo greitosios pagalbos automobilyje, – reikia rasti suolų ir stalų. Su ja važiuoja viena iš viršininkių – transporto vadovė ponia Harli. Olivei Mei King dvidešimt devyneri. Ji australė, gimusi Sidnėjuje, sėkmingo verslininko šeimoje. (Daugeliu atžvilgiu ji yra tėvelio mergaitė, nes mama mirė, kai Olivei buvo penkiolika metų.)

Ją augino ir auklėjo tradiciškai (paskutinė mokykla buvo Dresdene, kur į tvarkaraštį buvo įtrauktas ir porceliano dekoravimas bei muzika), tačiau gyveno ji toli gražu ne taip. Nuoširdus ir naivus troškimas turėti vyrą ir vaikų joje nuolat varžosi su energinga ir neramia prigimtimi. Iki karo ji daug keliavo po Aziją, Ameriką ir Europą, tačiau visada su palyda. Ji yra trečioji moteris pasaulyje, įkopusi į 5452 metrų Popokatepetlio vulkaną į pietryčius nuo Meksiko, ir pirmoji, išdrįsusi nusileisti į rūkstantį kraterį. Tačiau kažko trūksta. Eilėraštyje, parašytame 1913 metais, ji meldžiasi Dievui: „Atsiųsk man skausmo [...] kad mano siela pabustų iš visa praryjančio snaudulio." Ji yra viena iš tų, kurioms karo evangelija reiškia pokyčius.

Todėl nenuostabu, kad prasidėjus karui, King rado būdą, kaip iš stebėtojos tapti dalyve; ją ginė nuotykių ištroškusi prigimtis ir stiprus patriotizmas. Olivė pasirinko vienintelį kelią, 1914 metais prieinamą moterims – slaugą. Daug pasako faktas, kad mergina nesileido paverčiama slauge, o ėmėsi žymiai ypatingesnio užsiėmimo – tapo vairuotoja ir už tėvo pinigus nusipirko „Alda" markės greitosios pagalbos automobilį. Gebėjimas vairuoti automobilį – dar viena išties išskirtinė moters savybė. Olivė King dirba organizacijoje „Škotijos moterų ligoninė". Tai viena iš daugelio privačių ligoninių, įkurtų 1914 metų rudenį, kai visi buvo apimti entuziazmo, tačiau ši yra kiek neįprasta, nes ją įkūrė radikalios sufražistės ir čia dirba tik moterys.*

Šįryt King vairuoja savo automobilį, kurio numeris 9862. Olivė trumpai vadina jį Ela vietoj *Elephant.*** Automobilis gana didelis, beveik kaip autobusiukas: jame telpa šešiolika sėdinčių žmonių. Speciali gale sukonstruota bagažinė yra sunki, todėl Olivė retai kada gali išspausti daugiau kaip 40–45 kilometrus per valandą.

Jos grįžta apie pusę vienuolikos. Padedama dar vienos vairuotojos – ponios Vilkinson – King iškrauna surankiotus stalus ir suolus ir sustato juos sode. Paskui jos persirengia ir ima šveisti vieną namelį, kur apsistos vairuotojos. Jos šveičia šepečiais ir kempinėmis, kelis kartus keičia vandenį, ir baigia plušėti tik tada, kai visos grindys tampa švarios. Jos taip pat ketina viename iš kambarių perklijuoti sienų apmušalus, bet tai turės palaukti.

Vakarienei valgo šparagų, kurių dabar pats sezonas, jie skanūs ir pigūs. Kaip visada turi žiūrovų: valgomojo langai išeina į kelią, ir smalsuoliai dairosi, norėdami pamatyti tas keistas moteris, kurios savo noru atvažiavo padėti kare ir kurios išsiverčia be vyrų.

---

* Olivė susidomėjo šia organizacija greičiausiai ne dėl jos lyčių politikos, o grynai praktiniais sumetimais: pirmas pirmosios pagalbos būrys, į kurį ji buvo įstojusi, buvo sustabdytas beveik iškart, vos tik įvažiavęs į Belgiją, nes nepranešė iš anksto. Olivė ir kitos dvi vairuotojos buvo suimtos įtariamos šnipinėjimu. O šiai organizacijai gauti leidimą dirbti padėjo, savaime suprantama, tas faktas, kad ponia Harli – viena iš „Škotijos moterų ligoninės" vadovių (kuri šiandien su Olive važiavo ieškoti baldų) – yra sero Džono Frenčo – Britanijos ekspedicinių pajėgų vado – sesuo.

** Dramblys. (angl.)

Paskui moterys išsiskirsto po kambarius rašyti laiškų, – paštas išvažiuos rytoj anksti iš ryto. Olivė rašo savo seseriai:

> *Nemanau, kad karas truks ilgiau kaip kelis mėnesius. Manau, kad faktas, jog tos prakeiktos dujos, ačiū Dievui, nesuveikė, privers Vokietiją gerokai atsitraukti. Argi nenuostabu, kad naujosios dujokaukės taip puikiai veikia? Ačiū, Viešpatie, už tai. Dievas turėtų leisti, kad tie baisūs dujų sviediniai sprogtų savaime ir nužudytų pusę milijono vokiečių. Tai būtų nuostabus kerštas už visus mūsų vargšus užmuštus karius. Norėčiau, kad jis pasiųstų gaisrą arba potvynį ir susprogdintų arba sugadintų visus vokiečių amunicijos fabrikus.*

King rašo savo ką tik sutvarkytame kambaryje, prigulusi ant sulaužytų neštuvų, kurie dabar atstoja lovą. Be jų kambaryje dar stovi kėdė ir prisukamas gramofonas. Be to, yra židinys marmurine atbraila. Į jį moterys sumeta nuorūkas, degtukus ir kitas šiukšles. Sienos išmuštos apmušalais, kurie jai labai patinka: su rudomis papūgomis, kurios tupi rožių krūmuose ir gliaudo riešutus. Jai šalta, jaučiasi mieguista. Kada jos karas prasidės iš tikrųjų?

40.

1915 m. gegužės 26 d., trečiadienis

PALAS KELEMENAS GLEBOVKOJE NUSIPERKA KETURIS KEPALUS BALTOS DUONOS

Rusai tikrai traukiasi. Pastarosiomis dienomis tai akivaizdu. Jodamas iš vienos nuniokotos vietovės į kitą, jis matė, ką paliko besitraukianti priešo armija: atliekas, šiukšles, nukautus arba mirštančius kareivius, naujus kelių ženklus su neperskaitomais pavadinimais kirilica. (Prieš metus rodyklė nukreipė į Lembergą, dabar – į Lvovą, o netrukus vėl rodys į Lembergą.*)

Kelemenui patinka, kad jie vėl žygiuoja ir kad užpuolikų rusų pajėgos buvo nublokštos atgal. Tačiau naujieną apie didįjį proveržį prie Gorlicės kareiviai sutiko žymiai abejingiau, nei buvo galima tikėtis. „Visi tapo abejingi, – rašo jis savo dienoraštyje, – išsekę dėl nuolatinės įtampos."

Nuo vakar jie stovi Glebovkos miestelyje. Čia įjojusį su kitais husarais, Kelemeną nustebino du dalykai: namas su nesudaužytais langais ir baltomis nėriniuotomis užuolaidomis bei jauna lenkė su baltomis pirštinaitėmis (jis nuolat dairosi jaunų moterų), kuri vaikščiojo tarp kareivių ir rusų belaisvių. Praeina nemažai laiko, kol jis pamiršta tas pirštines ir užuolaidas, jų nepriekaištingai baltą spalvą šiame nešvaros ir purvo pasaulyje.

Šiandien Kelemenas sužinojo, kad galima gauti baltos duonos, ir nuėjo nusipirkti, nes jam jau buvo įgrisusi įprastinė davinio duona, kuri būna arba neiškepusi, arba perkepusi. Nusipirko keturis didelius kepalus. Dienoraštyje jis pažymi:

Vieną perpjaunu – dar nespėjęs atvėsti. Šnerves užpildo stiprus, sodrus kvapas. Paimu neskubėdamas, beveik kaip šventą daiktą, ir

* Po karo rodyklė nukreips į Lvovą. Šiandien – į Lvivą.

atsikandu, stengdamasis pajusti visą skonį. Pagalvoju, kad čia tokia pat duona, prie kokios buvau įpratęs prieš karą.

Valgau susikaupęs, bet gomurys skonio visai neatpažįsta, todėl valgau šią duoną tarsi kokį naują maistą, kokio nebuvau nei ragavęs, nei girdėjęs.

Paskui supratau, kad duona tikrai tokia pat, kokią valgydavau namuose. Tik aš pasikeičiau. O ankstesnei skaniai baltai duonai, kuri man būdavo savaime suprantamas dalykas, karas suteikė naują skonį.

41.

1915 d. gegužės 31 d., pirmadienis

SOFIJA BOČARSKAJA MATO, KAIP PRIE VOLOS-ŠYDLOVECKOS PANAUDOJAMOS FOSGENO DUJOS

Jas pažadina ne šūviai, – prie šito garso jos jau seniai priprato. Ne, šįkart pažadina „žemas, nesiliaujantis būgnų dundesys."* Nelaukdamos įsakymo, jos keliasi, neramios susižvalgo, nieko nesuprasdamos. Tas garsas visada nemalonus ir nieko gero nežadantis. Jis reiškia ataką, sužeistuosius, mirtį. Jos apsirengia ir kartu su apsnūdusiais medicinos studentais susirenka didesniame kambaryje. Nuotaika prislėgta. Kažkas bando pajuokauti, bet nevykusiai. Visiems tylint, „į kambarį įsėlina pilka aušra".

Tada į kambarį įžengia jų viršininkas ir praneša, kad vokiečiai vėl apšaudo Volą-Šydlovecką, kur vasarį vyko tokie smarkūs mūšiai: „Laukiama puolimo." Tada įvyksta kai kas netikėta. Sofija žino, kokius garsus skleidžia „būgnų artilerija", žino, ką tai reiškia, taip pat žino, kad apšaudymas gali tęstis ištisas valandas, kartais ištisas dienas. Bet jiems bestovint ir besikalbant, staiga viskas nutyla. Išnyksta ir sprogimų aidas. Kas čia dabar? Sofija ir kiti išeina iš namo ir pilkšvoje ryto šviesoje bando ką nors įžvelgti palei kelią, vedantį link fronto linijos. Staiga įsivyravusi tyla baugina beveik taip pat kaip artilerijos griausmas.

Va ten! Keliu atbėga keli kareiviai. Po kiek laiko keli išnyra ir iš gretimo miško. Pasirodo vis daugiau vyrų. Visi lekia apimti panikos. Sofija ir kiti spėja, kad jie atskuba į ligoninę, bet tie pralekia pro šalį, net nepasukdami galvos, kaip pakvaišę. Sofija pastebi, kad vienų kareivių veidai

* Sąvoka „būgnų artilerija" kilo iš dalies todėl, kad šaudant griaudžia taip tankiai, jog aidi lyg mušami būgnai, o iš dalies todėl, kad kartais sprogimai visai atsitiktinai susilieja taip, kad susidaro tam tikras ritmas.

pamėlę, kitų – beveik geltoni, kai kuriems iš burnos drimba putos, kai kurie vemia. Pro šalį pradarda arklių traukiamas greitosios pagalbos vežimas. Jie važiuoja taip greitai, kad vežimas siūbuoja. Vežiko vietoje sėdi du sanitarai „be kepurių, o veidai iškreipti siaubo". Jie irgi nesustoja, tik vienas iš vyrų pravažiuodamas rikteli, kad „visi mirė". Vežimas dingsta taip pat. Vienas iš bėgančiųjų visgi stabteli ir atsakydamas į jų klausimus sušvokščia: „Mus baigia išnuodyti kaip žiurkes. Vokiečiai paleido miglą, kuri mus persekioja."

Panika apima ir ligoninės darbuotojus. Sofija su kitais pasileidžia link miško, kur nubėgo kareiviai. Ligoninėje lieka tik vienas vaikinukas, kuris atsisako bėgti, – jis nori kautis ir griebiasi ginklo. Atsigręžę jie mato jį stovintį tarpduryje. Vaikinukas pirštais kabina uogienę iš skardinės, kurią buvo įsikišęs į švarko kišenę.

Jie ilgai slėpėsi miške tarp panikos apimtų, vemiančių vyrų. Paskui medikams buvo duotas įsakymas nusigauti link apkasų. Vis dar tvyro visiška tyla. Jie išvyksta automobiliais, pervažiuoja Volą-Šydlovecką, iš kurios likę tik „kaminai, kyšantys tarp plytų krūvų"; jie barška laukais, išartais sviedinių,– prieš akis plyti „išdegusi ir sudarkyta" niekieno žemė. Žmonių nesimato, bent jau stovinčių. Tyla ir ramybė tarsi ragina važiuoti toliau. Triukšmą kelia tik automobiliai. Jie privažiuoja iki pat apkasų arabeskų iš žemių. Šiaip tai būtų beprotybė, bet net ir vokiečių apkasuose keistai ir nenatūraliai tylu.

Ore tvyro keistas kvapas.

Sofija nusileidžia į apkasus ir ten išvysta kūnus, daugybę kūnų: kai kurie su rudomis rusų uniformomis, kiti – pilkomis vokiečių. Lavonų ji buvo mačiusi ir anksčiau, bet čia kažkas kitaip. Kūnų pozos „tokios iškreiptos, nenatūralios, bylojančios apie didelę kančią, kad žmones vos galėjome atskirti vieną nuo kito". Tos pačios dujos, atėmusios gyvybę rusų kariams, paskui tapo prakeiksmu puolantiems vokiečiams. Eidama su kitais Sofija randa daugiau lavonų žeminėse ir tranšėjose, kur visi bėgo apimti panikos, bet dujos juos pasivijo. Už vieno kulkosvaidžio, apėjusio

raudonomis dulkėmis, jie randa susigūžusį sanitarą, bet palietus vyras nugriūva – negyvas.

Turintys gyvybės ženklų išvežami ir suguldomi lauke. Sofija ir kiti nuvelka dujomis dvokiančias milines, bet niekuo daugiau padėti negali. Per ankstesnę dujų ataką Rytuose* vokiečiai naudojo „T-Stoff" – bromo acetoną: tam tikras ašarines dujas, labai dirginančias, bet nemirtinas. O šįkart buvo panaudotos visai naujos – chloro – dujos.** Nedaug trūksta, kad Sofiją ir kitus apimtų panika. Ką daryti? Jie visiškai sutrikę. Kažkam kyla mintis suleisti kenčiantiesiems druskos tirpalo. Baigiasi tuo, kad žmonės iš karto mirė. Sofijai ir kitiems nelieka nieko kito kaip tik beviltiškai stovėti ir stebėti pamėlusius vyrus, mirštančius „siaubingose kančiose"; visi iki pat galo išliko sąmoningi ir beviltiškai švokšdami bandė įtraukti oro. Jų veidai tokie mėlyni, kad akys, ne, akių baltymai atrodo šiurpiai.

Prie jų prieina moteris ir pasako ieškanti sūnaus. Jie leidžia jai ieškoti. Bočarskaja mato, kaip ji tolsta lauke, eidama nuo vieno gulinčio kūno prie kito. Ji ieško ir tarp gyvų, ir tarp mirusių. Veltui. Galiausiai, nepaisant visko, ją nuveža prie apkasų. Dabar viešpatauja toks chaosas ir neviltis, – argi dar gali atsitikti kas blogo tokioje situacijoje? Moterį nuveža vienas sanitaras. Po kiek laiko jie grįžta. Automobilyje šalia moters guli jos mirusio vaiko kūnas.

„Visą naktį, – pasakoja Sofija Bočarskaja, – pasiėmę žibintus vaikščiojome tarp dūstančių vyrų, niekuo negalėdami padėti." Auštant gavo įsakymą suleisti kamparo aliejaus – preparato, vartojamo apsinuodijimo ir išsekimo atvejais. Tiems, kurie dar gyvi, suleidžia po dešimt gramų. Atrodo, kad tai šiek tiek palengvina jų kančias.

* Tiksliau, šių metų sausį prie Bolimovo. Balandį prie Ipro buvo panaudotos mirtinos chloro dujos. Beje, šių dujų debesys yra blyškiai žalios spalvos.

** Jų gamintojas – *IG Farben*. Jie panaudojo produktus, likusius po tekstilės dažymo proceso. Dėl šių dujų plaučiuose išsiskiria daug skysčio, ir sunkiai apsinuodiję žmonės uždūsta – tarsi prigeria savo pačių kūne.

42.

1915 m. birželio 6 d., sekmadienis

KRESTENAS ANDRESENAS EVAKUOJAMAS IŠ NUAJONO LIGONINĖS

Galbūt jį išgelbės atsitiktinumas, kaprizingas atsitiktinumas? Vieną tamsią naktį gegužės pradžioje Andresenas įkrito į siaurą tranšėją ir susilaužė dešinės kojos blauzdikaulį iškart virš kulkšnies. Nuo tada jis daugiausia laiko leidžia ligoninėje, gulėdamas didelėje salėje (anksčiau čia buvo teatras), slaugomas malonių prancūzių vienuolių; jam nuobodu, nes neturi ką paskaityti, nusibodo ir prastas maistas, – manoma, kad ligoniams reikia mažiau nei kariaujantiems fronte*. Bet nepaisant visko jis labai patenkintas. Gydytojas pasakė – mažiausiai šešios savaitės. Jei pasiseks, gal išsisuks nuo fronto iki pat liepos, o tada – gal, gal, gal – karas jau bus pasibaigęs?

Gulėdamas lovoje Andresenas, kaip įpratęs, daug fantazuodavo apie karą, apie tai, kas greitai gali įvykti, apie taiką ir kas gali įvykti tada. Gegužę Italija paskelbė karą Centrinėms valstybėms, britai puolė Flandrijoje, o prancūzai su dideliu įkarščiu atakavo prie Araso; tikrai aršūs mūšiai vyksta ant krateriais nusėtos Loreto aukštumos; sklinda gandų, kad netrukus prie Vokietijos priešininkų prisijungs JAV ir kelios Balkanų valstybės. Andresenas stebėjosi, kad daugelis vokiečių taip pasitiki savimi ir taip ramiai reaguoja į didėjančią grėsmę: jie sako, kad karas turbūt užsitęs, bet galų gale Vokietija vis tiek laimės. O jis pats tikisi, kad tie didieji politiniai manevrai – tikri ar įsivaizduojami – prives prie taikos. Jis žino, ką tokiu atveju darys. Iki 1914 metų rugpjūčio jis maždaug pusmetį Vindinge dirbo mokytoju. Po

* Kai kurių daiktų, kuriuos jie fronte gauna nemokamai, pavyzdžiui, muilo, ligoninėje tenka nusipirkti pačiam. Tai nelengva, nes jų alga maža, o kainos vos keliose ne per daugiausia prekių turinčiose krautuvėlėse yra be proto aukštos. Todėl šį mėnesį laiškuose namiškiams Andresenas rašo ne tik apie džiaugsmą, kad išsisuko nuo fronto ugnies, bet ir labai prašo padėti materialiai.

karo jis norėtų dirbti toliau, šviesti žmones ir dirbti su jaunimu. Krestenas svajoja pasistatyti namuką, ne didesnį už „tetos Dorotėjos vištidę, bet labai romantišką viduje ir išorėje".

Tačiau pastarosiomis dienomis paaštrėjo situacija aplink Rua, kuris yra tik už maždaug dešimties kilometrų nuo tos fronto atkarpos, kurioje stovi jo pulkas. Artilerijos ugnis neduoda ramybės nei dieną, nei naktį; kalbama, kad prasiveržė prancūzų pėstininkai. Ačiū Dievui, šito mūšio jis išvengs. Be to, kadangi ligoninės lovų greitai reikės daugybei naujų sužeistųjų, visi dabartiniai pacientai bus evakuoti, sprendžiant iš gandų – į Vokietiją.

Iš pradžių Andresenas to nežino. Bent pusę sekmadienio jis pragulėjo pavasario žolėje po kriauše, o iš kažkur toli šiltas vėjas nešė duslų patrankų dundėjimą. Vakarop jis nueina į bažnyčią paklausyti koncerto. Tik paršlubčiojęs į ligoninę sužino, kas dedasi. Andresenas iškart susirenka daiktus. Į Vokietiją! Ginklai ir didžioji karinės įrangos dalis atsiduria vienoje krūvoje, o asmeniniai daiktai – kitoje. Jie šaukiami pagal pavardes, gauna kelionės dokumentus ir kartoninę kortelę su savo duomenimis: vardu, dalinio numeriu, diagnoze ir panašiai. Kortelę jiems užriša ant krūtinės. Vienuoliktą valandą vakaro ateina įsakymas išvykti. Jie sulipa į automobilius – po penkis į kiekvieną – ir išdarda naktyje. Pakeliui pravažiuoja kelis aukšto rango karininkus, stovinčius šalikelėje ir stebinčius horizontą, kibirkščiuojantį pabūklų ugnimis ir sprogimų liepsnomis, prožektorių šviesomis ir lėtai krintančiomis signalinėmis raketomis. Bet jam nerūpi.

Visi išvykstame į Vokietiją. Negaliu apsakyti, kaip džiaugiuosi. Tolyn nuo mūšių ir sviedinių. Patrankų greitai nebegirdėsime. Važiuojame per derlingas vietoves, per besišypsančius kaimus. Aš džiūgauju, apimtas sekmadienio ramybės ir klausydamasis varpų skambesio. Namo, namo ir dar toliau.

Pagal planą, Šoni jie turės perlipti į traukinį, ir savaime suprantama, važiuoti toliau. Jie susirenka dideliame parke ir gydytojas dar kartą visus

apžiūri. Priėjęs prie Andreseno jis perskaito dokumentus ir nuplėšia nuo krūtinės kortelę. Vaikino kelionė baigėsi. Gydytojas nusprendžia, kad Andresenas jau pakankamai pasveikęs ir po kelių dienų galės grįžti į frontą.

Krestenas pasitraukia apimtas begalinio nusivylimo; staiga viskas pasidaro „juoda, juoda".

Po kiek laiko grįžęs į parką jis mato išsirikiavusius vyrus, o keli iš jų šaukia jį ateiti. Jo pavardė buvo sąraše. Taip, jis važiuos į Vokietiją! Vos spėja atsistoti į rikiuotę, karininkas pastebi, kad jis ant krūtinės neturi tos kartoninės kortelės. Ir Andresenui vėl įsakoma pasitraukti iš rikiuotės. „Sudie, atostogos! Sudie, namai! Aš vėl grįžtu į karą!"

43.

1915 m. birželio 11 d., penktadienis

FLORENSĖ FARMBOROU IŠGIRSTA KALBANT APIE PROVERŽĮ PRIE SANO

Eina trečia savaitė Molodyche. Pirmasis, paniškas atsitraukimas prie Gorlicės jau pamirštas, na, beveik pamirštas. Nuo tų dienų gegužės pradžioje Trečioji armija neteko 200 000 vyrų, iš kurių 140 000 pateko į nelaisvę. Tačiau dabar užimtos naujos, kaip atrodo, stiprios pozicijos palei plačią Sano upę. Pagaliau atvyko pastiprinimas. Iš vyriausiojo štabo gautas įsakymas: čia, būtent čia vokiečiai ir austrai turi būti sustabdyti galutinai – daugiau jokių atsitraukimų!* Palei upę griaudėja mūšiai, abi pusės rengia nedideles atakas.** Vieną vėlyvą vakarą Florensė pirmą kartą pamatė nemažą būrį pilkai vilkinčių vokiečių belaisvių: jie atėjo keliu, šviečiant mėnesienai, ant galvų turėjo jų kariuomenei būdingus šalmus *pickelhaube.* Belaisvius sergėjo raiti kazokai. Eina gandai, kad priešai patyrė daug nuostolių. Gimė nauja viltis.

Ten, kur dirba Florensė, nevyksta jokie mūšiai, todėl sustiprėja jausmas, kad krizė, ko gero, baigėsi. Atsirado daug laiko kitokiems dalykams, pavyzdžiui, skalbti prie upės arba švęsti Italijos įsitraukimą į karą arba pačios Florensės vardadienį. Ji dažnai vaikštinėja po tylius, žalius miškus, skindama vasaros pradžios gėles, kurių ten gausybė. Neskaičiuojant įprastų šiltinės ir choleros atvejų, ligoninėje pasidarė taip ramu, kad kelios medicinos

* Kategoriškas draudimas atsitraukti – ne naujiena. Po proveržio gegužės 2 d. šis įsakymas kartojosi nuolat. Tačiau jis atnešė tik žalos, nes ir taip spaudžiama 3-oji armija buvo priversta ginti įvairias neapginamas pozicijas, todėl nuostoliai tik didėjo.

** Gegužės viduryje priešas tikrai buvo persikėlęs per Saną keliose vietose, lygiai taip pat užtikrintai, žiauriai ir nesulaikomai kaip ir prie Gorlicės. Tačiau dabar atrodo, kad tie proveržiai buvo sustabdyti.

seserys ėmė nekantrauti ir kalbėti apie perėjimą į kokį kitą dalinį, kur būtų naudingesnės. Viršininkas bandė jas apraminti, užsiminė, kad jų padalinį greitai vis tiek perkels į 8-ąją armiją prie Lembergo, o gal net į Kaukazą. (Iš ten sulaukiama gerų naujienų, kurių visi laukia: rusų daliniai pradėjo judėti į pietus, per osmanų sieną; be to, juos įkvepia kalbos apie sukilimus ir neramumus turkų užnugaryje.)

Trečia po pietų. Florensė Farmborou sėdi prie savo palapinės ir ilsisi po darbo dienos. Kaip įprastai visur ramu. Keturi nešikai išneša palaidoti kelis mirusiuosius netoliese atsiradusiose kapinėse. Kalena gandrai, įsikūrę valstiečio sodyboje ant šiaudinio stogo. Prie jos prieina vyras iš kito „skraidančio" padalinio ir paduoda laišką, skirtą jų gydytojui. Florensė pasiteirauja, kaip sekasi jų padaliniui. Vyriškis, „stengdamasis nesijaudinti", papasakoja, kad ryte netoli jų krito kartečių kulkos, o jie rengiasi trauktis. Vokiečiai prasiveržė prie Sano!

Naujiena sukrečianti, tačiau nežinia, ar ja galima tikėti. Žinoma, čia girdisi sunkiosios artilerijos griausmas, tačiau prieš vakarienę pasikalbėjusi su kitais Florensė pamatė, kad ir kiti abejoja. Po vakarienės ji grįžta į savo šiltą palapinę, kurioje sutinka vieną iš seselių – Aną. Mergina pavargusi. Ji patvirtina, kad gandai apie proveržį prie Sano – tiesa.

Kalba, kad jie plūste plūsta, ir niekas negali jų sustabdyti. Mes turime karių, bet nėra šaudmenų. Sako, kad visame pulke nėra nė šovinio, kad amunicijos dar turi tik kai kurios artilerijos baterijos.

Ana priduria: „Mūsų armija bus išskersta, nors mes tik už dienos kelio nuo Rusijos sienos." Jos vaizduotėje iškyla okupuotos, nusiaubtos Rusijos vaizdas, ir tai ją sukrečia. Mergina krinta ant lovos, užsidengia veidą rankomis ir ima raudoti balsu. Florensė sutrikusi bando ją nuraminti: „Anuška, liaukis. Tokios prigimties merginai taip nedera." Ana patraukia nuo veido rankas ir niūriai pažiūri į Florensę: „Prigimtis! Kokia čia kalba apie prigimtį?" Ji prapliumpa: „Ar tokia Dievo prigimtis – leisti tokias skerdynes? Ne

tik prigimtį prarasi, bet ir sielą!" Ana verkia. Florensė tyli. „Guosti nemėginau. Nežinojau, kaip ją paguosti."

Paskui gaunamas galutinis patvirtinimas – ateina įsakymas susiruošti į žygį. Visi pradeda pakuotis, tačiau darbus staiga nutraukia pasirodžiusi didelė grupė sužeistųjų:

> *Pamatę juos supratome, kad įvyko blogiausia, ką galėjome įsivaizduoti. Jie buvo sutrikę, o veiduose atsispindėjo nerimas, kuris užgožė net aštrų skausmą. Pažiūrėjus jiems į akis dingo noras ko nors klausinėti.*

Temsta. Tolumoje duslėja, rimsta, nutyla pabūklų griausmas. Netoliese lauke apsistoja artilerijos baterija ir užima pozicijas. Florensė su kitais ardo palapines perregimame nakties rūke. Staiga ant kelio pasigirsta triukšmas. Paėjusi arčiau ji išvysta daugybę kazokų. Pro šalį pralekia susilenkęs ūkininko sūnus ir dingsta miške. Girdisi šauksmai ir pikti rėkavimai. Kazokai sistemingai pereina visas sodybas ir surenka visus gyvulius, kuriuos galima pasiimti su savimi: kiaules, karves, taip pat ir vištas; be to, jie surenka visus vyrus ir suriša juos.* Florensė mato, kaip keli kazokai pargriauna ant žemės jauną vyrą. Šalia jų šaižiai klykia moteris.

Paskui kazokai dingsta su savo dvikoju ir keturkoju grobiu. Moterys nenustoja klykusios. Kai Florensės padalinys tamsoje susėda į prikrautus vežimus ir išrieda, juos palydi aimanos. Graži, žvaigždėta naktis.

---

* Florensė Farmborou nežino, ar kazokai tik vykdė įsakymą, ar tai buvo tiesiog savavališkas plėšikavimas. Dauguma dalykų rodo, kad jiems buvo įsakyta. Vėl atsitraukdama rusų armija prisiminė savo seną taktiką – išdegintos žemės taktiką, kai besitraukianti kariuomenė pasiima visus įmanomus šalies resursus, taip pat ir gyvulius, bei sunaikina viską, ko dėl įvairių priežasčių negali pasiimti. Nesvarbu, kad civiliai pasmerkiami dideliam vargui, netgi badui. Dabar kariuomenė stovėjo Austrijai-Vengrijai priklausančioje teritorijoje, todėl pasiėmė ir jaunus vyrus. Taip yra buvę ir anksčiau, nors vyko ne taip planingai, – kai 1914 metais buvo įsiveržta į Rytų Prūsiją. (Tada besitraukiantys rusai privertė kartu eiti ir daugiau kaip dešimt tūkstančių vokiečių vyrų, moterų ir vaikų.) Tokio pat masto organizuotas grobimas ir deginimas tęsėsi ir kirtus sieną – savo žemėje. Rusijos piliečiai labai prisikentėjo, todėl karui nepritarė.

44.

1915 m. birželio 15 d., antradienis

ALFREDAS POLARDAS PRIE HOGĖS LAUKIA AUŠROS

Karšta diena, jokio vėjo. Jie nešasi visą ekipuotę ir dar turi nužygiuoti dvylika kilometrų iki vietos, iš kurios prasidės puolimas. Iš pradžių sekasi gerai, – kol žygiuoja keliu nuo Poperingės link Ipro. Čia eismas didelis kaip visada. Tenka grūstis su kitais pėstininkų būriais – dideliais ir mažais, su „vežimais, traukiamais arklių arba mulų, begalinėmis amunicijos kolonomis, sunkiąja artilerija ir haubicomis, sunkvežimių eilėmis, motorizuotais depešų pasiuntiniais“. Visi supranta, kad dalyvaus didelėje ir svarbioje atakoje, nes matosi net kavaleristai, pasirengę mūšiui, laukiantys, kol visų minima skylė pagaliau bus pramušta vokiečių linijose, ir jie galės veržtis su iškeltais kardais, vaizdingai plazdančiomis gairelėmis ir dramatiškai dėkingomis pozomis. Pagaliau jie pasieks, kad kare vėl būtų galima judėti.

Tai pirmoji Alfredo Polardo ataka. Jis labai nekantrauja, jaučiasi beveik laimingas. Pagaliau baigėsi įtampos ir nusivylimo mėnesiai. Iki šiol karas vyko visai ne taip, kaip jis įsivaizdavo. Polardas susirgo gelta, bet buvo įtarta, kad jis apsimetinėja (jis?! Kad jis apsimetinėtų?!), tarnavo vienam karininkui, dirbo virėju. Moteris, kurią įsimylėjo, jam rašo retai. Karas atrodo visai ne taip, kaip jis įsivaizdavo. Ir visai nėra tokios drąsos, apie kokią svajojo. Bet dabar, dabar – pagaliau.

Kuo arčiau frontas, tuo labiau keičiasi būrio vyrų nuotaika. Šis reiškinys jam pažįstamas.

> *Kai atsiduri už linijos ir sulig kiekvienu žingsniu tolsti nuo jos, kulkų ir sviedinių, visi atsipalaiduoja: skamba dainos, girdisi pokštai ir juokas. O kai artėji link fronto, atrodo visai kitaip: tada viešpatauja rimtis, į replikas atsakoma vienu žodžiu; dauguma tylūs ir paskendę*

savo mintyse. Kai kurie juokiasi ir pliauškia, lyg norėdami parodyti, kad jie tikrai nebijo, arba kad neįsisiūbuotų jų pačių vaizduotė; kiti šitaip stengiasi palaikyti silpnesnių draugų drąsą. Vos keli elgiasi natūraliai.

Prieš pat garsųjį tašką kelyje, vadinamame Pragaro ugnies užkampiu, į taktą žingsniuojanti vyrų minia nuvedama nuo kelio į saulės nušviestus laukus. Kol kas dar niekas nešaudo. Tik staiga iš žydro dangaus atšvilpia vienišas sviedinys ir sprogsta, išversdamas iš balno bataliono adjutantą. Prasideda. Rikiuotė visiškai nuščiūva. „Mums teks atlaikyti tai, ko nesame patyrę. Nė vienas iš mūsų nebuvo įsitikinęs, kad išgyvens šį išbandymą."

Galiausiai jie sustoja lauke, kuriame lauks sutemų. Atrieda virtuvės vežimai, ir kariai gauna karštos arbatos. Iškart po to arkliai vėl nutempia vežimus į stovyklą užnugaryje, kur saugu. Stebėdamas juos nuvažiuojančius, iš pradžių Polardas svarsto, kiek jo draugų iš tikrųjų norėtų nusekti paskui virėjus, toliau nuo pavojaus. Paskui jis paklausia savęs kitaip: galbūt dalis tų, kurie dabar nuvažiuoja, pavydi tiems, kurie lieka čia.

Saulei nusileidus jie žygiuoja toliau. Išsirikiavę į vieną vorą, jie išnyksta prietemoje ir klupinėdami eina palei geležinkelį. Jų laukia neseniai iškasti apkasai – ankšti ir negilūs. Juose tenka laukti „susigrūdus kaip silkėms", su visa ekipuote, nepatogiomis pozomis. Vyrai rūko, kalbasi. Jų laukia grubiai sukaltos, paprastos, trijų pakopų kopėčios, kurių primėčiota visur. Nors nieko neįvyks iki aušros, o miegas – vienintelė likusi tikra palaima šio karo kareiviams, Polardas užmigti negali.

Savo pozicijoje jaučiausi nepatogiai, be to, buvau per daug įsikarščiavęs. Po kelių valandų pirmą kartą dalyvausiu atakoje. Nė trupučio nebijojau ir nesijaudinau, tik nekantravau kuo greičiau pajudėti. Laikas taip užsitęsė. Nejaugi niekada neišauš?

Likus valandai iki atakos Polardą pasiunčia į priešakinę liniją, kad grįžęs raportuotų, kaip sekasi pirmajai bangai. Jis labai patenkintas. Ir visai

nesusimąsto, kad padidėja pavojus būti sužeistam arba nužudytam. Taip yra ne dėl neišmanymo. (Kovą – tuo pat metu, kai mūšis prie Nev Šapelio, kaip jis vėliau buvo pavadintas, baigėsi britų nusivylimu ir kruvinais nuostoliais, – Polardas iš arti bejėgiškai stebėjo, kaip puolančio dalinio vyrus beveik iki paskutinio išskina kryžminė vokiečių „Maxim" kulkosvaidžių ugnis.) Dar kartą išryškėja naivus ir vaikiškas Polardo bruožas – jis mano, kad kiti gali žūti, o jis – ne. Be to, dabar jiems pažadėta galinga artilerijos parama (aną kartą kovo mėnesį britų artilerijos indėlis buvo beveik simbolinis). Be to, jam paskirta užduotis suteikia dar ir vilties, kad pagaliau pavyks padaryti tai, apie ką seniai svajoja – panaudoti ginklą. „Jei pasiseks, galėsiu suvaryti durtuvą į kokį vokietpalaikį."

Prasideda ataka. „Bum! Bum! Bum! Bum! Bum! Sviš! Sviš! Sviš! Sviš! Krump! Krump! Krump! Krump! Krump!"* Netrukus puolimas tampa toks intensyvus, kad neužtenka šūktelėti, norint atkreipti kieno nors dėmesį – reikia rėkti tiesiai į ausį. Kai ant galvos ėmė birti žemės, Polardas suprato, kad vokiečiai irgi bombarduoja. Kareiviai užsimauna ant šautuvų durtuvus. Aplink griaudžia. Kapitonas šypsodamasis nužvelgia juos ir iš jo lūpų kariai supranta įsakymą: „Liko tik minutė." Visi atsistoja. Pastatomos tos trumpos kopėčios. Kareiviai atsistoja šalia jų, koją padėję ant apatinės pakopos, su šautuvais ant nugaros. Kapitonas nuleidžia ranką, duodamas ženklą, ir išlipa iš apkaso. Polardas iš karto lipa paskui jį.

Ataka pavyksta. Nuostoliai siaubingi.

* Taip perteikia pats Polardas. Tas, kuris yra girdėjęs mūšyje griaudėjančią artileriją, supras, kad Polardas perteikė garsus gana tiksliai: kiek ištęstas „bum" vaizduoja šūvį, „sviš" – virš galvos praskriejančius sviedinius, o trumpas „krump" – gana arti sprogusius sviedinius.

45.

1915 m. birželio 18 d., penktadienis

RAFAELIS DE NOGALESAS TAMPA SKERDYNIŲ SAIRTE LIUDININKU

Jie atvyksta kiek pavėlavę, bet dėl to jis, ko gero, nudžiunga. Prieš juos plyti kaimiška idilė. Žaliuose laukuose ramiai ganosi karvių ir jaučių bandos, o prie šaltinio po turkio žydrumo dangumi ilsisi keli vienkupriai. Sairto miestas atrodo taikus. Tai pailgų baltų namų labirintas, iš kurio į dangų šauna šeši siauri minaretai – „tarsi alebastrinės adatos".

Jie prijoja arčiau.

Tik tada Rafaelis de Nogalesas atkreipia dėmesį į kalvą.

Priešpiet keli turkų karininkai, jam būnant šalia, nesislėpdami, su pasitenkinimu pasakojo, kad Bitlise jau pasiruošta ir jie tik laukia įsakymo iš aukščiau, kad žudynės Sairte prasidės bet kurią minutę. Tad jeigu jis nori pamatyti, reikia paskubėti.

Bet pavėlavo.

Kalva prie pat pagrindinio kelio. Ji nuklota... kažkuo. Netrukus de Nogalesas įsižiūri geriau. Šlaitas

> *buvo nuklotas tūkstančiais pusnuogių, dar kraujuojančių kūnų, sumestų į krūvas, persipynusių paskutiniame mirties glėbyje. Tėvai, broliai, sūnūs ir vaikaičiai gulėjo ten, kur juos pakirto kulkos arba žudikų jataganai. Ne vienam iš perrėžtos gerklės gyvybė tekėjo šilto kraujo pliūpsniais. Ant krūvų tupėjo būriai grifų, kurie lesė mirusiųjų ir mirštančiųjų akis, o jose, regis, vis dar atsispindėjo siaubas ir neapsakomas skausmas. Šunys aštriais dantimis draskė vis dar pulsuojančius vidurius.*

Kūnų nusėtas laukas tęsiasi iki pat kelio, kad galėtų joti toliau, jiems tenka su žirgais peršokti per „lavonų krūvas". De Nogalesas įjoja į Sairtą

sukrėstas ir netekęs žado. Mieste policininkai ir miestiečiai musulmonai kartu siaubia krikščionių namus. Čia jis sutinka kelis iš krašto valdininkų, tarp jų ir miesto žandarmerijos vadą, kuris pats vadovavo skerdynėms. Ir vėl pasitvirtina, kad visi krikščionys vyrai, sulaukę dvylikos metų, žudomi ne per spontaniškai kylančius pogromus, kaip nutikdavo anksčiau, o pagal labai gerai parengtą, centrinės valdžios kontroliuojamą planą.

Nakčiai de Nogalesą apgyvendina viename iš nusiaubtų namų. Vyras suprato, kad puolami jau ne tik armėnai, bet ir kitų tautybių krikščionys, nes šis namas priklausė sirų šeimai. Viskas išgrobta – liko tik kelios sulaužytos kėdės. Buvusių savininkų nė ženklo – liko tik anglų kalbos žodynas ir mažulytis Mergelės Marijos paveikslėlis, paslėptas kampe. Ant grindų ir sienų pritaškyta kraujo.

Vėliau, sėdėdamas su grupe labai mandagių ir malonių karininkų už įgulos ribų, toliau nuo tos betvarkės, jis vėl priverstas stebėti siaubingus dalykus. De Nogalesas pašiurpęs, tačiau įsikišti nemėgina ir prisiverčia šypsotis, lyg pritardamas. Pro juos praeina gauja, vilkdama kelių vaikų ir senukų lavonus. Mirusiųjų galvos daužosi į gatvės grindinį. Aplinkiniai spjaudosi arba keikiasi. Paskui grupė žandarų praveda seną garbingos išvaizdos vyrą.

> *Juodas apsiaustas ir purpurinis galvos apdangalas rodo, kad jis yra nestoriečių* vyskupas. Kraujas lašėjo jam nuo kaktos ir bėgo skruostais lyg kankinio ašaros. Praeidamas jis įdėmiai pažiūrėjo į mane, lyg nujausdamas, kad ir aš krikščionis. Vyrą nuvedė link tos siaubingos kalvos.*

Saulei leidžiantis Rafaelis de Nogalesas išjoja iš Sairto, lydimas jam patarnaujančio kario albano – aukšto ir gerai sudėto Tasimo – bei septynių raitų žandarų. De Nogalesas būgštauja dėl savo gyvybės. Girdėjo gandų, kad valdžia nori jį likviduoti, nes suabejojo jo lojalumu.

Jie joja į pietus per kraštą, kuriame nėra kelių. De Nogalesui reikia į Alepą. Ten jis atsistatydins iš osmanų armijos.

---

* De Nogalesas nestoriečiais pavadino sirus.

46.

1915 m. liepos 14 d., trečiadienis
MIŠELIS KORDĖ PARYŽIUJE ŠVENČIA PRANCŪZIJOS NACIONALINĘ ŠVENTĘ

Apniukusi vasaros diena, bet kartais pro debesis švysteli saulė. Mišelis Kordė dienoraštyje rašo:

> *Tylios žmonių masės. Sužeisti vyrai – kai kuriems amputuotos galūnės, atostogų gavę kariai išblukusiomis milinėmis. Renkančiųjų aukas tiek pat kiek ir žiūrovų. Jie renka pinigus įvairiems labdaringiems tikslams. Pro šalį su savo orkestrais žygiuoja pulkai. Kai pagalvoji, kad visi šie vyrai išvyksta į skerdynes...*

Prie Žvaigždės aikštės jis pastebi užsienio reikalų ministrą Delkasė (Delcassé), atvykstantį atviru automobiliu. Delkasė yra tas, kuris bene labiausiai iš visų stengėsi įtraukti į karą Italiją. Matyt, jis tikisi aplodismentų.* Tačiau minia tyli. Kordė tylą interpretuoja kaip nesąmoningą protestą prieš karą, tačiau įtaria, kad visi beprotiškai džiūgautų, jei būtų buvusi laimėta kokia pergalė. (Vienas iš ministerijos tarnautojų neseniai pastebėjo, kad tarp vėliavėlių, žyminčių fronto linijas dideliame kariniame žemėlapyje, atsirado voratinklis.) Nuskamba „Marselietė“ – vargas tam, kuris nenusiima kepurės. Virš galvų ūžia lėktuvai.

Kalba prezidentas Puankarė (R. Poincaré). Jis vėl išrėžia agresyvią, jausmingą ir klišių prikaišiotą kalbą apie kovą „iki niūrios pabaigos“. (Puankarė

---

* Lūkesčiai dėl Italijos indėlio kare nepasiteisino. Iš dalies todėl, kad pernelyg optimistiškai nusiteikusi Italijos armija beveik iš karto įstrigo nepraeinamuose kalnų keliuose pasienyje; atrodė, kad jie keliems bukapročiams italų generolams tapo tikra naujiena, lyg nebūtų žinoję, kad jie egzistuoja. O iš dalies lūkesčiai nepasiteisino todėl, kad dėl Italijos puolimo Austrija-Vengrija paskelbė naują mobilizaciją ir surinko jiems priklausančių slavų tautų vyrus, kurie, skirtingai nei per karą su Rusija ir Serbija, šįkart matė reikalą, už kurį verta žūti.

jau yra pagarsėjęs savo nemokšiška iškalba. Gegužę buvo paskelbtas jo straipsnis, kurį perskaitę kai kurie pamanė, kad tai banali parodija. Bet straipsnis buvo autentiškas.) Prezidentas pabrėžia svarbiausią karo tikslą – „pašalinti košmarą – vokiečių didybės maniją“. Kordė rašo: „Galima įžvelgti įspėjimą apie pražūtingus rezultatus, kuriuos atneštų vienašalė taika. Tokiu atveju jis pasmerkia mūsų šalį tokiai kovai, kuri gali užsitęsti ir baigtis beveik visų mirtimi.“

Pagaliau karą beveik galima pajusti ir Paryžiuje. Beveik.

47.

1915 m. liepos 29 d., ketvirtadienis

ELFRYDĖ KUR ŠNEIDEMIULYJE NAKTĮ KLAUSOSI DAINOS

Šilta. Tamsu. Vasaros pabaigos naktis. Ji nežino, kodėl atsibudo. Gal dėl ryškios mėnesienos? Karšta, tad ji miega verandoje ant gulimo krėslo. Tyla, visiška tyla. Girdisi tik jaukus laikrodžio tiksėjimas svetainėje. Staiga pasigirsta daina – tyli, bet skambi. Ji sklinda nuo šalia esančios geležinkelio stoties. Elfrydė suklūsta, bet melodijos neatpažįsta, mėgina suprasti žodžius. Pasigirsta daugiau balsų ir daina suskamba garsiau: „Es ist bestimmt in Gottes Rat, dass man vom Liebsten, das man hat, muss scheiden."*

Žvaigždėtoje naktyje daina skamba vis garsiau ir aiškiau, o Elfrydei darosi vis liūdniau, liūdniau, liūdniau. Vaikystę mes visada paliekame nenoriai ir pamažu, o Elfrydė tą akimirką suvokė tokį dalyką, patyrė tokią įžvalgą, po kurios vaikai niekada iki galo neatsigauna, o suaugusieji ilgai liūdi. Mergaitė susigūžia ant krėslo ir pravirksta.

Kodėl kareiviai šitaip dainavo vidury nakties? Kodėl būtent šią dainą? Tai ne kariška daina. Ar tie, kurie dainavo, apskritai kareiviai? Gal į miestą atvežė vagoną su žuvusiųjų karstais? Ar traukinyje buvo motinų ir tėvų, našlių, našlaičių ir merginų? Ar jie verkė kaip aš?

Paskui Elfrydė išgirsta, kad močiutė savo miegamajame nusišnypštė nosį. Elfrydė atsistoja, nutykina pas močiutę ir paprašo: „Ar galiu pagulėti su tavimi?" Močiutė iš pradžių dvejoja, bet paskui pakelia antklodę: „Gerai, ateik!" Močiutė apkabina anūkę, kūkčiojančią jai į krūtinę. Moteris priglaudžia kaktą prie vaikaitės galvos ir mergaitė supranta, kad močiutė irgi verkia.

Nė viena nieko nesako, neatsiprašinėja ir neklausinėja.

---

* „Taip Dievo nustatyta, kad galiausiai turi išsiskirti su tais, kuriuos myli." (vok.)

48.

1915 m. rugpjūčio 7 d., šeštadienis

SOFIJA BOČARSKAJA PALIEKA APSUPTĄ VARŠUVĄ

Jai sunku užmigti, tad išeina pasivaikščioti su drauge ir lauko ligoninės karininku, atsakingu už transportą. Varšuvos gatvės tuščios ir tylios. Tai gali būti geras ženklas. Tačiau sunku pamiršti vaizdą, matytą prieš kelias valandas.

Kaip visada buvo sunku susigaudyti, kas darosi. Vokiečiai veržiasi pirmyn, – tą žino visi, bet kaip blogai yra iš tikrųjų? Jos draugei sužadėtinis atsiuntė trumpą ir šiek tiek paslaptingą telegramą, kurioje parašyta, kad jis atsisveikina ir tikisi, kad jos kelionė bus lengva. Draugė nieko nesuprato. Ką jis norėjo pasakyti?

Jie pavakarieniavo gražiame viešbutyje. Prie staliukų matėsi įsimylėjėlių poros. Paskui trijulė, linksmai šnekučiuodama, liftu pakilo į viešbučio bokštą pasimėgauti garsiuoju vaizdu. Tačiau pasiekę viršų visi nuščiuvo. Draugė sudejavo, ėmė „blaškytis tarsi spąstuose“ ir šaukti: „Eikime iš čia, nenoriu šito matyti, noriu eiti.“ Pagaliau jie išvydo tikrąjį vaizdą – jis buvo sukrečiantis.

> *Varšuvą supo ugnies ir dūmų puslankis. Mūsų armija traukdamasi padegė, ką galėjo, ir beveik visą miestą apsupo plati, nelygi gaisrų juosta. Mes matėme tarpą, per kurį buvo galima pabėgti. Užuodėme degančių medžių kvapą. Buvo tylu. Danguje kabojo tik keli dūmų debesys, pakilę sprogus sviediniams.*

Visgi jie nutarė palaukti.

Trijulė nuėjo prie upės ir pamatė pakrantėje iškastus apkasus. Prie jų prieina nustebęs karininkas ir įspėja, kad artėja vokiečiai. Netrukus bus susprogdinti tiltai per Vyslą.

Jie pasileidžia bėgti atgal. Per dešimt minučių įspėja visus kitus. Pasirodo, net ir jų ramybė buvo tik išorinė, nes visi buvo atsigulę su drabužiais. Nespėjus išbėgti iš pastato, atvyksta du karininkai su moterimi, kuri, kaip kalbama, yra aukšto valdininko žmona. Kariškiai teiraujasi, ar ji galėtų išvykti iš miesto kartu su medikais. Bočarskaja pastebi, kad moteris pasidažiusi. Sofijai tai atrodo bjauru.

Tada prasideda. Dėl sprogimo geležinkelio stotyje sudūžta ir kambaryje pažyra langų stiklai. Sprogimų daugėja – gal bombarduoja iš oro? Bočarskaja pamato, kad nuaidėjus sprogimui vandens bokštas pakyla į orą, o po sekundės bildėdamas sugriūva. Gaisro atšvaitai nudažo kambarį raudonai. Ką tik atvykusi moteris stovi kampe ir pudruojasi veidą.

Iki šiol gatvės buvo tuščios, bet dabar jas užtvindė žmonės. Visi juda viena kryptimi – į šiaurės rytus. Automobiliais Bočarskaja su kolegomis greitai pravažiuoja, regis, begalines vežimų voras. Bet artėjant prie išvažiavimo iš miesto, spūstis didėja, tad greitį tenka sulėtinti.

Iš Varšuvos išvažiuoja apie penktą. Pakeliui sutinka valstiečių, kurie kaip paprastai keliavo į miestą parduoti savo prekių turguose: karvių, veršelių, kiaulių; moterys nešasi žąsų, vežasi stirtas sūrių. Orą sudrasko baisus sprogimas. Visi atsisuka į dūmuose paskendusį miestą – sprogdinami tiltai. Valstiečiai nenoriai apsigręžia ir dingsta su savo kroviniais lėtoje vežimų tėkmėje.

Išaušta graži, šilta rugpjūčio diena.

Trečią po pietų jie pasiekia Novominską, kur Bočarskaja su kolegomis spėja pamiegoti porą valandų. Paskui juos pažadina. Gautas įsakymas grįžti. Jie turės sukti atgal į vakarus ir pusiaukelėje link Varšuvos įkurti karo lauko ligoninę. Jie išvažiuoja, suranda tą vietą ir name šalia geležinkelio išsikrauna visą įrangą ir instrumentus. Didžiausiame kambaryje įrengia operacinę.

Saulė leidžiasi. Giedrame danguje įsižiebia žvaigždės. Sužeistųjų kol kas nėra, tad jie stovi lauke ir prietemoje stebi besitraukiančiųjų tėkmę. Pro šalį traukia artilerija, kartais apšviečiama pravažiuojančių automo-

bilių. „Tamsoje keistais siluetais išsiskyrė patrankos, traukiamos šešių arklių, ir vyrai, sėdintys amunicijos vežimuose." Vakaruose nakties danguje išryškėja pailgas, į cigarą panašus pavidalas, lėtai, lėtai artėjantis prie jų. Tai dirižablis. Kokio ilgio jis galėtų būti? Bent jau šimto penkiasdešimties, gal dviejų šimtų metrų. Įprasti lėktuvai daugeliui vis dar atrodo ypatingi, per daug pažeidžiami, per maži ir techniškai nepatikimi, kad juos būtų galima naudoti kam nors daugiau nei žvalgybai. O dirižabliai gąsdina savo krovos pajėgumais, pasiekiamais atstumais* ir, žinoma, dydžiu. Jie gali pasirodyti be garso ir sustoti, o tuo metu įgula išmeta bombas. Kartais jie vadinami „Nakties pabaisomis".

Galiausiai dirižablis taip priartėja, kad Bočarskaja gali įžvelgti gondolą, kabančią po dideliu, pailgu balionu. Nukrinta pirma bomba. Mergina pajunta sprogimo bangą – staiga sutankėjusio oro gūsį. Kyla sąmyšis ir panika. Kolonoje ima aidėti šūksniai, raginantys gesinti, greitai gesinti šviesas. Kai kurie pradeda šaudyti, bet karininkai juos sulaiko. Geriau nereikia.

Sukėlęs chaosą, dirižablis dingsta tamsoje.

Tą naktį Bočarskaja miega ant vieno operacinio stalo. Prieš užmigdama dar girdi žingsnius, kanopų dunksėjimą, variklių ūžesį, patrankų ir vežimų girgždesį. Jos galvoje išvien sukasi malda ir karštligiški lūkesčiai: „Galbūt atsitraukimas bus atšauktas. Gali ateiti įsakymas pulti Varšuvą. Galbūt karas baigsis."

* * *

Tą pat dieną Andrejus Lobanovas-Rostovskis yra šiek tiek į šiaurės rytus nuo Varšuvos. (Jo kuopa paliko miestą dar vakar, be jokių nuostolių, nors buvo priversti trauktis gatvėmis netoli upės, apšaudomi vokiečių

* Pakrautas orlaivis gali nuskristi daugiau kaip du šimtus mylių ir grynai teoriškai išsilaikyti ore kelias paras. Specialiai paruošti orlaiviai gali apskristi beveik pusę Žemės rutulio.

kulkosvaidininkų. Visgi jie pastebėjo, kad vokiečiai vengia šaudyti į civilius, todėl Lobanovas-Rostovskis išsinuomojo iš civilių vežimų, kuriais pridengė kariškių transportą.) Diena praeina ramiai,

> *ilsintis ir bandant susigaudyti, kokios mūsų pozicijos ir ištekliai. Štabas pranešė, kad priešas persikėlė per Vyslą keliose vietose, bet kol kas susidūrimų su mūsų armija nebuvo. Netoliese pastebėti tik keli nedideli raitųjų patrulių būriai. Tačiau kadangi du korpusai abipus mūsiškio pasitraukė greičiau už mus, tai strategiškai žiūrint, mes atsidūrėme maišo dugne.*

49.

1915 m. rugpjūčio 8 d., sekmadienis
VINČENCAS D'AKVILA PJAČENCOJE TAMPA PAJUOKŲ OBJEKTU

Degančios anglies kvapas. Plieskia saulė. Dulkės. Traukiniui sustojus, stotyje jų niekas nepasitinka. Atrodo, kad mieste neliko žmonių. Panašu, kad dauguma slepiasi nuo karščio namuose. Jie eina siaurais, tvankiais skersgatviais, ieškodami barakų, kur turės užsiregistruoti.

Jis, ko gero, šiek tiek nustemba, kad niekas nesisveikina, jei ne iš džiaugsmo, tai bent jau iš šiokio tokio dėkingumo. Rizikuodami savo gyvybėmis „vardan Italijos didybės" D'Akvila su kitais įveikė Atlantą ir nepabijojo visų ten šmirinėjančių vokiečių povandeninių laivų. Vieną ankstų, giedrą vasaros rytą jis išsmuko iš namų Niujorke: pasislėpė prieškambaryje, kol išėjo tėvas, o paskui nusigavo į uostą. Ten stovėjo laivas, kuris nugabens jį į Europą. Ne, ne tik jį – jis buvo tik vienas iš maždaug tūkstančio penkių šimtų Amerikos italų, ketinančių užsirašyti į Italijos armiją. D'Akvila prisimena, kad į laivą brovėsi įvairiausių žmonių: „Kvailų ir protingų, stiprių ir silpnų. Čia buvo žmonių iš visų visuomenės sluoksnių: gydytojų ir šundaktarių, teisininkų ir šarlatanų, darbininkų ir tinginių, avantiūristų ir keliautojų." Jis taip pat nustebęs atkreipė dėmesį, kad daugelis iš įkarščio jau buvo net apsiginklavę durklais, automatiniais pistoletais ir nupjautavamzdžiais šratiniais šautuvais. Jis nekantriai vaikštinėjo ką tik iššveistame denyje laukdamas, kol bus duotas signalas išplaukti, ir nuotykis prasidės.

Vinčenco D'Akvilos plaukai tamsūs, vešlūs, garbanoti, nosis tiesi, veido išraiška byloja apie atvirumą ir neryžtingumą. Jis atrodo kiek neužtikrintas ir drovus vaikinas.

Pirmieji nusivylimo dūriai nusmelkė širdį dar tik išlipus saulėtame Neapolyje. Jis tikėjosi entuziastingo sutikimo, „karštų „valio", orkestrų ir gra-

žių neapoliečių panelių, kurios mėtys gėles". Vietoj to juos be ceremonijų suginė į prikaitusį muitinės pastatą, kur teko laukti pusdienį, kol pasirodė advokatas su panama ir šviesiu kostiumu, užsilipo ant lagamino ir pasakė kalbą. Viskas. Kam nors daugiau, regis, jie nerūpėjo.

Paskui dar blogiau – paaiškėjo, kad dalis jo dokumentų pradingo biurokratinėje sistemoje, tad armijos funkcionieriai iš pradžių net nenorėjo jo priimti. Neramu darėsi ne jam vienam. Nemažai vaikinų iš laivo buvo ėmę gailėtis ir jau pabėgo arba susiruošė išplaukti atgal į Niujorką. Bet D'Akvila dar nesijautė taip blogai. Jam vis dar smalsu pamatyti, „kaip atrodo tikras karas". (Bet giliai, giliai širdyje tikėjosi, kad viskas bus pasibaigę, kol ateis laikas jam išvykti į frontą, o tada jis galės grįžti namo į JAV, be jokių pastangų įgijęs didvyrio statusą.)

Praėjus kelioms laukimo savaitėms, kai vaikinas jau buvo beprarandąs viltį, atėjo pranešimas apie trūkstamus duomenis. Po greitos gydytojo apžiūros jis buvo paskirtas pėstininku ir išsiųstas traukiniu į Pjačencą, kur turės išmokti karybos pagrindų. Kai traukinys sustojo vienoje nedidelėje stotyje, Vinčencas matė, kad iš traukinio buvo iškeltas paprastas žuvusio kario karstas. Kiti savanoriai gėrė vyną ir traukė nepadorias dainas.

Net 25-ojo pulko barakai Pjačencoje beveik tušti. Galiausiai jie sutiko kelis uniformuotus vyrus, kurie ten tiesiog sėdėjo. D'Akvila ir kiti savanoriai papasakoja – gana išdidžiai – kodėl atvyko. Uniformuotieji vyrai pašaipiai nusijuokia. Nesuvokiama, ne – kvaila, ne – beprotiška savo noru palikti taikų gyvenimą kitoje žemės pusėje ir įsivelti į „beprotybę, ištikusią Senąjį pasaulį". Naujokai sulaukia pašaipių epitetų: „kvailiai", „asilai", „bukapročiai". O patys uniformuotieji skelbia ketinantys imtis *visko,* kad išsisuktų nuo apkasų. Savanoriai jiems nekelia jokio džiaugsmo, nes atvažiavę čia jie tik pratęsia šį neteisingą karą ir – kančias.

Dabar D'Akvila jau labai nusivylęs. Nuolat pasikartojantys nusivylimo momentai šio aistringo ir jautraus jaunuolio širdyje pasėjo abejonę. „Galiausiai sprogo išsipūtęs savęs šlovinimo burbulas."

Juodu su draugu Franku – linksmu ir naiviu jaunuoliu, su kuriuo susipažino laive, plaukdamas į Italiją, vėl iškeliauja į miestą. D'Akvila nusiskuta pas kirpėją. Vakare grįžta į baraką. Juos pasitinka puskarininkis. Jau per vėlu persigalvoti. Šiąnakt Vinčencas miega didelėje barako miegamojo salėje ant čiužinio, prikimšto šiaudų.

50.

1915 m. rugpjūčio 12 d., ketvirtadienis

ANDREJUS LOBANOVAS-ROSTOVSKIS PRAMIEGA NETOLI ČIAPLIUOSE

Iš tikrųjų kapralas turėjo visus pažadinti pirmą valandą. Kuopa sugulė ūkininko sodyboje ir pagal planą turėjo pamiegoti tik kelias valandas, o paskui naktį žygiuoti toliau. Jie labai gerai žino, kad ariergardas išžygiuos antrą valandą, o po tos valandos tarp jų ir persekiojančių vokiečių nebebus nieko.

Pailsės tik kelias valandas.

Jie visiškai išsekę. Anksčiau Lobanovas-Rostovskis kankinosi iš neturėjimo ką veikti, o dabar yra atvirkščiai. Traukdamasi pionierių kuopa turi daug darbo: sprogdina tiltus, degina namus, ardo geležinkelius arba padeda kareiviams kasti apkasus ir daro visa kita, kas su tuo susiję: ne tik kasa ir sprogdina, bet ir valo laukus priešais apkasus bei stato kliūtis (nors nebėra nei spygliuotos vielos, nei lentų ar vinių ir net amunicijos; bet jie vis tiek sukala stulpus, kurie bent per atstumą klaidins vokietį, ir tam atrodys, kad kliūtys tvirtesnės, nei yra iš tikrųjų). Paskutines dvi paras jie ruošė apkasus pėstininkų pulkui, didžiąją laiko dalį per lietų – siaubingas vargas. Vos baigus darbą atėjo įsakymas atsitraukti.

Jie traukiasi toliau.

Jautrusis Lobanovas-Rostovskis ne tik pavargęs, bet ir prislėgtas. Anądien jis tiesiai prisipažino savo vadui Gabrialovičiui: „Mano nervai tuoj pakriks." Gabrialovičius abejingai paaiškino, kad jis ne prislėgtas, o tik pavargęs, ir ėmė kalbėti visai apie kitką. Lobanovas-Rostovskis susirūpinęs dėl savo knygų, kurios kaip paprastai sukrautos į miegmaišį. Jame yra prancūziškų romanų ir storų istorinių veikalų. Antonas, ištikimasis leitenanto

tarnas, nesupranta, kam jas visur tampytis su savimi, ypač kai dažniausiai nešioti tenka būtent jam. Lobanovas-Rostovskis turi atidžiai prižiūrėti Antoną, kad tas knygų nepradangintų. Antonui labai nepatinka prancūzų istoriko Alberto Vandalo tritomis veikalas apie Napoleoną ir carą Aleksandrą, todėl dažnai knygas supakuoja taip, kad žygiuojant kyla pavojus jas pamesti.

Ne, pamiegos tik kelias valandas ir vėl trauksis toliau.

Pirmas pabunda Lobanovas-Rostovskis. Ir iškart supranta, kad kažkas ne taip. Lauke visiškai šviesu. Pažiūri į laikrodį – šešios. Jie pramiegojo. Penkias valandas.

Jis šiaip ne taip pažadina Gabrilovičių. Tas įsako sukelti vyrus, miegančius prie vežimų kieme, ir kuo tyliausiai suvesti į daržinę. Paskui reikia atsargiai apsidairyti, ar vokiečiai jau užėmė kaimą.

Vokiečių... nėra.

Kuopa iškart išžygiuoja.

Dabar tenka nerimauti dėl dviejų dalykų: vokiečių kavalerijos, kuri, kaip žinoma, yra kažkur *už jų*, ir *priešais juos* esančios saviškių artilerijos, kurie besitraukdami gali juos apšaudyti. Jie visomis prasmėmis atsidūrė niekieno žemėje. Be to, iš savo patirties žino, kad bus susprogdinti arba sudeginti visi tiltai, tad ar dar bus įmanoma persikelti per upę?

Kad nors kiek sumažintų pavojų, jie pakeičia įprastą žygio tvarką ir pirma leidžia važiuoti vežimams su sprogmenimis ir įranga – bei knygomis – o kareiviai eina iš paskos. Galbūt tai padeda, nes upę pasiekia neapšaudyti saviškių. Vokiečių nesimato. Priėję žaliai mirgančią upę jie, savo laimei, aptinka *vieną* dar stovintį tiltą. „Nepažįstamo pulko kareiviai ruošėsi jį susprogdinti. Jie žiūrėjo į mus iš nuostabos išpūtę akis."

Apie vienuoliktą jie pasiekia geležinkelį, vedantį į Bialystoką. Geležinkelis taip pat ardomas. Didelis šarvuotas traukinys traukiasi atbulas, o kareiviai paskui jį ardo bėgius. Lobanovo-Rostovskio vyrai seka paskui traukinį. Iš pradžių jie susprogdina tiltą, o paskui prieina geležinkelio stotį ir padega ją – viskas pagal taisykles.

Liepsnos jau buvo pradėjusios laižyti medines sienas, kai Lobanovas-Rostovskis pamato katiną. Išsigandęs gyvūnėlis bėgioja ant stogo ir gailiai kniaukia. Leitenantas susiranda kopėčias ir užlipa gelbėti katino.

Išsigandęs gyvūnėlis taip braižėsi, kad buvo pavojinga leistis laikant jį glėbyje; tad aš numečiau jį iš antro aukšto. Katinas apsivertė ore du kartus ir nusileido ant keturių, o tada dingo krūmuose, pastatęs uodegą.

51.

1915 m. rugpjūčio 23 d., pirmadienis

ANGUSAS BJUKENENAS SAUGO GELEŽINKELĮ PRIE MAKTAU

Ankstyvas rytas. Iš pietvakarių pučia stiprus musonas, todėl poste šalta. Pusę šešių pradeda aušti. Kylantis drėgnas rūkas uždengia žemiau esančius neaukštus krūmynus. Horizonto linija išblykšta, susilieja. Beveik nieko nebesimato. Visur tylu, girdisi tik perlinės vištos, ragasnapiai ir kiti paukščiai, čiulbesiu ir visokiais kitokiais garsais sveikinantys tekančią saulę.

Bjukenenas su kitais stovi laikiname poste saugodami Ugandos geležinkelį, kuris kerta šią vietovę vykstant iš Mombasos pakrantėje į Kisumu prie Viktorijos ežero. Naktis praėjo ramiai. Galima pasakyti – pagaliau. Pastarąją savaitę jie beveik kasdien susidurdavo su iš anapus pasienio atklystančiais vokiečiais, bandančiais sabotuoti geležinkelio eismą. Vakar vienoje vietoje jiems pavyko susprogdinti bėgius, ir vienas traukinys nuriedėjo.

Šitaip atrodo karas Rytų Afrikoje, bent jau šiuo metu: jokių didelių mūšių, tik patruliai, nedideli išpuoliai, bandomosios žvalgybos operacijos, daugiau ar mažiau pavykusios pasalos, nedideli pasienio pažeidimai. Atstumai didžiuliai.* Maždaug dešimt tūkstančių ginkluotų vyrų ieško vieni kitų teritorijoje, kuri dydžiu prilygsta Vakarų Europai, tik be jokių komunikacijų. Sunkiausia – ne nugalėti priešą, o pasiekti jį.

Bet kur pajudėjus reikia daugybės nešikų.

Klimatas ir gamta pasižymi nuostabą keliančia įvairove, prie kurios sunku prisitaikyti. Čia esama ir drėgnų tropinių džiunglių, ir snieguotų kalnynų, išdžiūvusių savanų ir, žinoma, to, kas paprastai vadinama krūmynais, bet iš tikrųjų tai gali būti ir atviros, į parkus panašios lygumos, ir tankūs,

* Atstumus Afrikoje iliustruoja toks faktas: Bjukeneno dalinys išplaukė iš Plimuto Anglijoje ir Afriką pasiekė per penkias dienas, o atvykti į savo dislokacijos vietą – Mombasą britų Rytų Afrikoje – jiems prireikė dar dvidešimties dienų, keliaujant vandenyno pakrante.

sunkiai praeinami miškai. Be to, kariaujantieji kerta sienas, kurios dažnai yra tik abstrakcija, nubrėžta su liniuote, anilininiu pieštuku ir arogancija ant kokio nors tolimo derybų stalo Europoje, visai nekreipiant dėmesio į vietovės tautas, kalbas ir kultūras ir net natūralias gamtines sienas.

Visgi mūšiai čia – kad ir kokie riboti jie būtų – reiškia, kad kolonijinę logiką, kadaise sukūrusią šias keistas sienas, išstūmė paties karo pagimdyta logika. Praėjo tos 1914-ųjų rudens dienos, kai vietiniai gubernatoriai bandė sustabdyti visus karinius veiksmus. Nepadėjo nei apeliacija į senus susitarimus, nei argumentas, kad karas tarp baltųjų pakirs jų viešpatavimą žemyno juodaodžiams.* Belgai ir prancūzai jau įpėdino į Kamerūną ir Togą, dėl ypač greitos ir sėkmingos invazijos buvo nutarta – reikia užimti ir Vokietijai priklausančią Rytų Afriką. Kaip britų flotilė nuo pat pradžių ignoravo savo kolonijų vietinių valdininkų dekretus apie taiką Afrikoje, taip ir vienas vokiečių karininkas – greitai legenda tapsiantis Paulis fon Letovas-Forbekas – nekreipdamas dėmesio į vokiečių civilinės valdžios pacifistinį užsispyrimą, pasiuntė garlaivį su ginkluotais kariais kariauti Tanganikos ežere ir surengė kelis agresyvius žygius į Rodeziją bei britų Rytų Afriką.

Štai kodėl Angusas Bjukenenas ir kiti kariai praleido šaltą, bemiegę naktį ant kalvos prie Maktau. Vokiečių patruliai yra kažkur ten, ūkanotuose krūmynuose, bet šiąnakt jie nepasirodė. Nors, tarp kitko, kokie jie vokiečiai. Toms mažoms grupelėms vadovauja karininkai vokiečiai, turintys visus įprastus kolonizatorių atributus – šviesią uniformą, šalmą iš žievės ir įsakmią miną, bet visi jų kareiviai yra tikri vietiniai kariai *askariai*, kurie buvo išmokyti ir apginkluoti bei įgiję tokį pat pasitikėjimą kaip baltieji. Britų valdantieji mano, kad tai visiška beprotybė. Jie nenori apginkluoti afrikiečių ir tikisi kare išsiversti padedami dalinių iš Pietų Afrikos ir Indijos, baltųjų savanorių ir pajėgų, atplaukiančių iš Europos.

* Pavyzdžiui, buvo būgštaujama dėl nedidelio pilietinio karo, kuris 1914 metų rugpjūčio mėnesį kilo tarp Pietų Afrikos būrų: tarp vyriausybės, kuri, pamiršusi vos prieš dvylika metų vykusį karą su Didžiąja Britanija, nutarė palaikyti britų pusę, ir karingai nusiteikusios mažumos, kuri norėjo atkeršyti britams ir todėl susidėjo su vokiečiais. Šis vidinis konfliktas baigėsi 1915 metų vasarį, kai buvo nugalėti ir pasidavė paskutiniai vokiečiams palankūs sukilėliai.

Iki šiol Bjukenenas neturi didelės mūšio patirties, – dalyvavo tik įspūdingame išpuolyje birželio mėnesį, – tada jie užpuolė nedidelį vokiečių uostą Bukobą aname Viktorijos ežero krante. Jie pusantros paros plaukė per ežerą valtimis, dvi dienas – kartais griaudint perkūnijai ir pliaupiant lietui – vaikėsi vokiečių gynėjus, o paskui kelias valandas plėšė miestą. Kariniu požiūriu operacija neturėjo jokios reikšmės. Tačiau ji pakėlė kovinę dvasią ir buvo puikiai aprašyta laikraščiuose. Kaip ir nemažai kitų įvykių šiame kare, šįkart taip pat svarbiausia buvo patekti į spaudą.

Devintą ryto Bjukeneną ir jo draugus pakeičia kita pamaina. Jie pasiima ginklus ir amuniciją ir mirguliuojančios lapijos priedangoje pareina į stovyklą.

Gyvenimas stovykloje kasdien toks pat. Žadina pusę šešių ryto, rikiuotė ir raportas apie karių sveikatą pusę septynių, paskui darbas tvarkant stovyklos apsaugą ir įtvirtinimus iki aštuntos. Pusryčiams beveik visada arbata, duona ir sūris. Paskui vėl rikiuotė devintą, o tada vėl darbas su apsauga ir įtvirtinimais. Kaip pasakoja pats Bjukenenas:

> *Jie dirbo karštyje keikdamiesi ir juokaudami (man atrodo, kad kareivis juokauja visada, net jei būtų pragare), prakaituodami; jų veidai ir drabužiai apdulkėję nuo raudono smulkaus lavos smėlio, kurį nuo žemės pakelia kirtikliai ir kastuvai arba vėjo gūsiai, ateinantys nuo atvirų stovyklavietės vietų.*

Kasa iki pietų, tada jiems duoda visiškai to paties kaip ir pusryčiams, tik sūrį pakeičia uogienė. Dabar saulė pačiame degančio Afrikos dangaus zenite ir taip karšta, kad neįmanoma dirbti, todėl viskas sustoja. Kai kurie bando pamiegoti „po troškiai įkaitusiu palapinės brezentu“, kiti skalbiasi, maudosi nuogi arba pavėsyje žaidžia kortomis. Visada pilna musių. Pusę penkių vėl rikiuotė, o tada jie kasa dar pusantros valandos. Vakarienė patiekiama po šešių ir ją sudaro:

> *visada blogai paruoštas mėsos troškinys, kuris niekuo nepaįvairinamas ir baisiai nusibodęs; daugelis vyrų po kiek laiko nebegalėjo jo*

valgyti, nes darėsi bloga nuo tos neskanios makalynės be jokių prieskonių.

Kartais maistą paįvairindavo siuntiniai iš namų, kartais pavykdavo nušauti kokį gyvūną. O kartais atvykdavo pirklių iš Goa, bet jų prekės išties brangios, bent jau palyginus su įprastomis britiškomis kainomis: pusė kilogramo arbatos, kuri Anglijoje kainuoja vieną šilingą ir dešimt pensų, čia parduodama už du šilingus ir šešis pensus, o butelis „Vorčesterio" padažo, kuris namie kainuoja devynis pensus, čia – du šilingus. Pastaraisiais mėnesiais suserga neįtikėtinai daug vyrų. Bjukenenas mano, kad mažiausiai pusė jų – dėl pilnaverčio maisto trūkumo.

Po vakarienės jie kasa toliau, kol pasaulio spalvas praryja tamsa. Šioje platumoje sutemsta labai greitai. Likusią paros dalį šviečia mėnesiena, zyzia uodai, atsiduoda deginamomis šiukšlėmis ir raudonu lavos smėliu.

52.

1915 m. rugsėjo 9 d., ketvirtadienis

MIŠELIS KORDĖ TRAUKINIU IŠVYKSTA Į PARYŽIŲ

Rudens rytas. Rudeninis oras. Mišelis Kordė traukinyje į Paryžių. Kaip visada sunku atsispirti pagundai pasiklausyti keleivių pokalbių. Kai kurie sklaido rytinius laikraščius. Vienas paklausia: „Kas nors naujo?" Trumpas atsakymas: „Rusų pergalė." Kordė nustebęs. Argi jie nežino, kad rusai traukiasi nuo pat vokiečių ir austrų prasiveržimo prie Gorlicės ir Tarnovo gegužės viduryje? Per visą kelionę nuo Fontenblo iki Paryžiaus apie karą buvo pasakyta tik tiek.

Mišelis prisimena kitą kelionę traukiniu, kai vienoje stotyje matė moterį, kuri ką tik nusipirktame laikraštyje skaitė oficialius karo pranešimus, o paskui labai patenkinta sušuko: „Mes pažengėme į priekį keturis šimtus metrų!" O paskui iškart ėmė kalbėti apie kažką kita. Kordė komentaras: „To jiems užtenka. Jie jaučiasi visiškai patenkinti."

Atvykęs į savo darbo kabinetą, jis pakalba telefonu su Tristanu Bernaru – geru draugu ir žinomu vodevilių autoriumi. Bernaras pritaria skeptiškai Kordė nuomonei apie karą ir visada kandžiai pakomentuoja įvykius. Apie įvykių raidą Rytų fronte jis yra pasakęs, kad rusai „visada traukiasi tvarkingai, o vokiečiai eina pirmyn sėkmingai, bet netvarkingai". (Jis taip pat teigė, kad iš dviejų atakų prie dviejų skirtingų vietovių Tu-Van ir Mulen-su-Tuvan, viena įvyko per klaidą, nes kažkas štabe paprasčiausiai supainiojo pavadinimus, ir pavyko būtent ta ataka, kuri net nebuvo planuota.)

Juodu žino, kaip ir daugelis kitų, kad Artua ir Šampanėje sąjungininkai ruošiasi dideliam puolimui. Dauguma iš jo tikisi labai daug. Kadangi abu žino, kad jų pokalbių gali būti klausomasi, jie susikūrė slaptą simbolių kalbą, kad galėtų diskutuoti apie artėjančias operacijas. Jie apsimeta, kad

kartu rašo pjesę, ir sakydami puslapio numerį, galvoje turi datą. Taigi, jei Bernaras klausia, ar rankraštis buvo pratęstas ar sutrumpintas, iš tikrųjų jis nori sužinoti, ar puolimo data buvo atidėta ar paankstinta. (Kartą pasklido gandas, kad operacija atšaukta. Tada jis paklausė: „Ar tiesa, kad rankraštis buvo sudegintas?“) Bernardas paklausia, kiek puslapių rankraštis turi dabar. Kordė atsako: „Penkiolika.“

Vėliau jis perskaito švietimo ministro raštą, išsiųstą visoms mokykloms prieš ateinantį rudens semestrą. Jame mokytojai pabrėžtinai raginami priminti mokiniams apie karą per visų dalykų pamokas ir ypač daug dėmesio skirti „didvyriškumo pavyzdžiams bei tauriai moralei, kurios galima iš jų pasimokyti“.

* * *

Tą pačią dieną išsekusi Florensė Farmborou dienoraštyje rašo:

Iš lovos išsiropščiau septintą ryto. Mano pamaina prasideda pusę aštuonių. Nulipau laiptais, o galva sunki, atrodė, kad kojos sulig kiekvienu žingsniu linksta vis labiau. Jekaterina, kurią turėjau pakeisti, dėl miego trūkumo atrodė išblyškusi ir suvargusi. Ji sėdėjo prie kambario, kuriame tvarstomi pacientai, durų ir traukė cigaretę. „Ačiū, Dievui, – išrėžė ji nepatenkinta ir numetė nuorūką, – dabar galėsiu eiti pamiegoti.“ Nebuvo atvežta jokių sužeistųjų, tad ji neturėjo ką veikti; suprantu, kaip sunku jai buvo laukti.

53.

1915 m. rugsėjo 10 d., penktadienis
ELFRYDĖ KUR APSILANKO KARIŲ KAPINĖSE PRIE ŠNEIDEMIULIO

Iškart už miesto yra karių kapinės. Per paskutinį pusmetį jos labai išaugo. Kelias link jų veda per tamsų pušyną ir gražiai išraitytus vartus. Šiandien Elfrydė ketina apsilankyti kapinėse su mokyklos drauge. Elfrydė nešasi puokštę rožių.

Jos pamato ką tik iškastą tuščią kapą. Šalia įsmeigti šeši kastuvai. Elfrydė įmeta puokštę į kapą ir sako draugei: „Čia palaidotas kareivis ilsėsis ant mano gėlių." Tą minutę per vartus įžengia nedidelė laidotuvių procesija: iš pradžių grupelė kareivių su šautuvais, paskui kapelionas ir katafalkas su paprastu, juodu karstu. Galiausiai nedidelė palyda su dideliu laidotuvių vainiku. Procesija sustoja prie tuščio kapo. Kareiviai išsirikiuoja.

> *Karstas buvo nukeltas nuo katafalko ir atneštas prie kapo. Nuskambėjo komanda: „Pasiruošk! Ginklu gerbk!" Kareiviai sustingo kaip įbesti. Karstas pamažu buvo nuleistas į žemę. Kapelionas sukalbėjo maldą; kareiviai nusiėmė šalmus. Nauja komanda: „Užtaisyk! Pasiruošk! Šauk!" Kareiviai iššovė tris kartus. Paskui priėjo šeši vyrai, paėmė kastuvus ir ėmė berti žemę ant karsto dangčio. Duslus garsas.*

Elfrydė stovi ir bando įsivaizduoti, kaip vyras karste pamažu dingsta po žeme: „Dabar užbėrė veidą... dabar krūtinę, dabar pilvą."

Paskui jos paklausia kapinių sargo, ką čia ką tik palaidojo. „Lakūną puskarininkį. Greičiausiai nelaimingas atsitikimas. Bet niekada nežinai. Kartais jie per daug išgeria."

54.

1915 m. rugsėjo 25 d., šeštadienis

RENĖ ARNO ŠAMPANĖJE STEBI DIDĮJĮ PUOLIMĄ

Pietvakarių vėjas. Žemai slenka pilki debesys. Lyja. Įprasta rudens diena, bet visgi neįprasta. Nes čia, pietryčių Šampanėje, taip pat ir toliau šiaurėje – Artua, tai diena D, kaip sako anglai, o prancūziškai „le jour J" (terminas reiškia karinės operacijos pradžią – *red. past.*): Šampanėje dvi prancūzų armijos – Peteno (Pétain) 2-oji ir Langlio de Kario (Langle de Cary) 4-oji – netrukus puls beveik penkiolikos kilometrų frontu ir nuvarys vokiečius aukštyn palei Mezą link Belgijos – tai viena iš puolimo ašių. O tuo pačiu metu Artua provincijoje britai su prancūzais puls aplink Losą ir Vimi kalvagūbrį – tai antroji ašis.

Taip, įvykdyti tokį planą buvo mėginta dar pavasarį, beveik toje pat vietoje. Taip, tuomet nelabai pavyko, o nuostoliai buvo dideli,* bet dabar kitaip, dabar buvo ruoštasi žymiai rimčiau, bus daugiau kareivių ir patrankų – Šampanėje sutelkta maždaug 2500 pabūklų. Niekas nemano, kad tie ginklai buvo panaudoti neteisingai. Vienintelis galimas sprendimas – panaudoti daugiau ginklų, daugiau patrankų, daugiau sviedinių. Lygties sprendimas – masė ir svoris.** Šio dvigubo puolimo tikslas taip pat labai

* Artua prancūzai prarado daugiau kaip 100 000 vyrų, o britai – apie 26 000, tačiau laimėjimai buvo nežymūs – pora kilometrų ir daugiau nieko. Pirma britų ataka – gegužės devintą prie Nev Šapelio – visai nepavyko, bet kaltė greitai buvo suversta prastai pasirengusiai artilerijai: šaudė tik keturiasdešimt minučių, beveik tik lengvais pabūklais ir mažai ko pasiekė, nes pritrūko sviedinių. Tai buvo vadinamo sviedinių skandalo Didžiojoje Britanijoje pradžia. Buvo ne tik pradėta garsiai reikalauti Askvito (H. H. Asquith) vyriausybės atsistatydinimo, bet ir padaryta radikalių pakeitimų amunicijos gamyboje, taip pat ir visoje karo ekonomikoje. Britanijos visuomenė atsibudo tik per tą krizę ir tik tada suprato, kiek daug reikės, kad karas būtų laimėtas.

** Tačiau vieno faktoriaus savo pasiruošimais nepakeisi – fakto, kad vokiečiai beveik palei visą frontą laiko užėmę kalvagūbrius ir aukštumas. Taip yra todėl, kad Vakarų frontas sustingo ten, kur vokiečiai nutarė daugiau nebesitraukti (arba nebepulti). Savaime suprantama, jie sustojo kiek galima patogesnėse vietovėje, todėl geriau mato apylinkes. Be to, vietovėse, kur gruntinis vanduo laikosi aukštai, ypač Flandrijoje, vokiečiai galėjo išsikasti gilesnius apkasus nei sąjungininkai, kurie įstrigo žemumose. Šie dalykai kelia sąjungininkams rūpesčių beveik visose atakose.

didelis. Kalbama ne apie teritorijos užėmimą. Ne. Mažų mažiausiai siekiama „išvyti vokiečius iš Prancūzijos“, cituojant tos dienos įsakymą Nr. 8565, kurį Prancūzijos armijos vadas Žofrė (Joffre) davė būriams, dabar laukiantiems puolimo pradžios. Šį įsakymą ketinama perskaityti visiems kariams. Prasiveržus pro vokiečių linijas čia, Šampanėje, ir Artua, bus pradėtas visuotinis puolimas.

Vis dar vaidenasi 1914-ųjų iliuzijos – svajonė apie greitą pergalę.* Lūkesčiai atitinka ir pasiruošimus, ir tikslus – net ir jie didžiuliai. Jei Žofrė įvykdys savo pažadą, karas gali baigtis iki Kalėdų!

Vienas tų, kurie laukia atakos, yra Renė Arno. Jam taip pat daro įspūdį pasiruošimai – mastai ir atsakingumas, kiekiai ir dydžiai: masinis būrių perkėlimas, naujos sujungiamosios tranšėjos, didžiuliai kiekiai sviedinių, sunkiosios ir lengvosios artilerijos, laukiančios kavalerijos skaičius ir, žinoma, „nuolatinis rudų ir geltonų lėktuvų ūžimas virš mūsų galvų, ir beviltiškai juos medžiojantys priešų sviediniai, kurių balti sprogimo dūmų kamuoliai staiga išsiskleisdavo danguje, tarsi būtų japoniškos popierinės gėlės, įmestos į vandenį, o netrukus pasigirsdavo duslus sprogimas“. Arno taip pat tvirtai įsitikinęs, kad čia bus lūžio taškas. Jis tiki tuo, ką mato, ir Žofrė pažadais. Viename laiške namiškiams jis parašė:

> *Mūsų vadai pažadėjo sėkmę tokiu tonu, kuris rodo, kad jie tuo tvirtai įsitikinę. Nes jei mums nepavyktų, kaip smarkiai jie būtų apsiskaičiavę, kokia krizė ištiktų visų karių kovinę dvasią!*

Per pasiruošimą jiems išdalija visiškai naujus atributus – plieninius šalmus. Jie gana lengvi, mėlyni (kad pritiktų prie naujų, šviesių melsvai pilkų uniformų), viršuje papuošti nedidele skiautere, o priekyje – metaliniu ženkleliu. Šią naujovę pirmoji įsivedė prancūzų armija. Kaip ir daugelis

---

* Iliuzija, kurios nereikia laikyti tik nepaprasto vaizduotės trūkumo rezultatu. Tai buvo ankstesnės patirties pasekmė. Paskutinis karas Europoje vyko 1870–1871 metais tarp Vokietijos ir Prancūzijos, tada jis baigėsi tikrai greitai. Tai rodo, kokios netikusios gali būti istorinės paralelės.

kitų „naujų“ amunicijos dalykų (pavyzdžiui, plieniniai skydai tranšėjoms, spygliuoti šturmo būrių vėzdai, užaštrinti pėstininkų kastuvai ir įvairių tipų rankinės granatos), jie priverčia prisiminti praėjusius amžius ir įsitikinti, kaip ypač modernios naujovės gali sugrąžinti į praeitį. Paradoksas. Šalmai apkasuose būtini. Galvos traumos sudaro neproporcingai didelę mūšiuose patiriamų sužalojimų dalį, be to, jos žymiai dažniau baigiasi mirtimi, nei kiti sužalojimai.* Nors šalmai galbūt nesulaiko šovinio, bet tikrai atlaiko kartečės kulkas. Tačiau Arno ir jo kareiviai nežiūri į šiuos daiktus rimtai, nes jie atrodo tokie, tokie... nekariški. „Matuodamiesi juos mes kvatojome, nes buvo panašu į karnavalines kepures.“

Arno pulkas puolimo laukia dešiniajame sparne. Jie miške, priešais – sekli upelė. Už jos plyti dar vienas miškas – Bua de Vil. Sako, kad ten vokiečiai. Tačiau savo priešininkus jie mato ir girdi labai retai. (Kaip įprasta, mūšio laukas tuščias, nesimato nė vieno žmogaus.) Būtent šis miškas yra pirmasis taikinys. Tiksliau, bus, kai per pagrindinių pajėgų puolimą užims priešakines vokiečių linijas. Tada, po prasiveržimo, vokiečių gynyba bus spaudžiama iš šonų, kai priešų linijos „sugrius“, prancūzai „privers priešininką trauktis, padedami kavalerijos“, ir taip toliau. Greitis. Masė ir svoris.

Jie stebi šturmą jau keturias dienas – vaizdas tikrai įspūdingas.

> *Mūsų 155 kalibro sviediniai reguliariai krinta palei mišką su siaubingu trenksmu. Pasislėpę už kalvos, mums už nugarų keturi 75 kalibro pabūklai šaudė vienas po kito, virpindami orą tarsi keturi varpai. Virš galvų prašvilpdavo sviediniai, o paskui, po trumpos tylos, kai jie į ką nors pataikydavo, pasigirsdavo keturi sprogimai. Mes manėme, kad po tokio ugnies šturmo priešų linijose liks tik žemė.*

---

* Anot ankstyvosios statistikos, apie 13 procentų sužeidimų tenka galvai, iš jų ne mažiau kaip 57 procentai baigiasi mirtimi. Taigi, galvos traumų buvo žymiai daugiau nei ankstesniuose karuose. Dabar kareiviai didelę laiko dalį praleisdavo apkasuose, tad dėl savaime suprantamų priežasčių dažniausiai kyšodavo galva. Plaukus kirpti trumpai buvo pradėta per Pirmąjį pasaulinį karą, bet ne todėl, kad būtų lengviau išvengti parazitų (kaip dažnai manoma), o kad būtų paprasčiau ir greičiau sutvarkyti galvos žaizdas.

Laikrodžiai tiksi. Atakos pradžia numatyta devintą valandą penkiolika minučių. Arno prisimerkęs žiūri į pilką dulksną, į tą pusę, kur turi prasidėti puolimas.

Ir jis prasideda. Arno mažai ką mato. Tik „juodus pavidalus, kurie lėtai judėjo pirmyn nelygia linija“. Taškeliai juda link priešakinių vokiečių apkasų, paskendusių dūmuose. Paskui puolantieji dingsta dūmuose ir jų daugiau nesimato.

Netrukus pasklinda gandas apie didelę pergalę, – kad prasiveržė kavalerija. Visi labai įsikarščiavę. Bet kodėl Arno pulkas negauna įsakymo pulti? Jie tebelaukia miške. Kas atsitiko?

* * *

Po trijų dienų, rugsėjo 28 d., puolimas nutraukiamas. Jį sustabdė antroji priešų linija ir skubiai atvykęs vokiečių rezervas. (Dar kartą buvo įrodyta, kad traukiniu kariai atvyksta greičiau nei pėsčiomis.) Prancūzai atkovojo maždaug tris kilometrus teritorijos, kurios kaina – 145 000 žuvę, sužeisti ir į nelaisvę paimti kariai. Arno pulkui taip ir netenka pulti Bua de Vil miško.

55.

1915 m. rugsėjo 30 d., ketvirtadienis

ALFREDAS POLARDAS SUŽEIDŽIAMAS PRIE ZILEBEKĖS

Kaip jam jaustis? Polardas prislėgtas ir pagiringas, jam gėda, kad buvo baisiai išbartas pulkininko už tai, jog skubėdamas pamiršo apsivynioti autus. Bet tuo pat metu jis labai džiaugiasi paskirta užduotimi. Polardas jau seniai laukė progos pasirodyti. Pagaliau ją gavo.

Jis netinginiavo. Kuopos vadas seniai stebėjo augalotą, agresyvų ir visiškai bebaimį dvidešimt dvejų metų vaikiną, kuris naudojasi kiekviena proga dalyvauti mūšyje, kuris nedelsdamas pasisiūlo savanoriu į pavojingas užduotis ir kuris kartais savo iniciatyva pasidairo niekieno žemėje. Vieną tokį kartą Polardas duobėje aptiko nežymiai apgadintą „Burberry" paltą, o šalia jo – gulinčią nuplėštą galvą be jokio kūno; tas vaizdas buvo „toks bauginantis ir tuo pat metu keliantis gailestį". Paltą jis nešioja blogu oru. Galvą kartais prisimena. Ar ji buvo draugo, ar priešo? Ar vyras buvo drąsus, žuvęs „bėgdamas į ataką, degdamas troškimu kautis", o gal buvo tik iš tokių, kurie „slepiasi iš baimės"?

Polardas ką tik buvo paaukštintas seržantu ir bataliono grenadierių pulko* vado pavaduotoju. Jis pats buvo ištreniravęs šį pulką, o paskui su jam būdingu uolumu vis mokė ir mokė karius granatų svaidymo meno.

Dabar išmušė jo valanda. Prieš penkias dienas prie Loso prasidėjo didysis britų puolimas – puikiai paruoštas ir pasitelkus gausias pajėgas, tačiau pastangos ir vėl nedavė ypatingų rezultatų, išskyrus didžiulius nuostolius. (Per kelias dienas žuvo arba buvo sužeisti pusė dviejų divizijų vyrų.) Kaip įprasta, mūšiai persimetė ir į kitas fronto atkarpas, – šis reiškinys vadinamas „palengvinimu, naštos perkėlimu". Prie britų linijų miške prie Zilebe-

---

* Angliškas terminas *bombing platoon* – bombarduojantis būrys.

kės prie Ipro (britai tą vietą vadina *Sanctuary Wood* *), vokiečiai susprogdino didelę miną, o paskui užėmė atsiradusį didžiulį, lavonų pilną kraterį. Grenadierių būriui buvo įsakyta tą duobę atkovoti.

Būrys padalijamas į dvi grupes: vienai vadovauja Polardas, o kitai – būrio vadas Hamondas. Planas toks: grupės iš skirtingų pusių veršis per apkasus aplink kraterį, kol susitiks. Pagrindinis ginklas – rankinės granatos, kurias nešasi maišuose. Eiliniai nešasi dar ir vėzdus artimai kovai. Polardas visai nebijo to, kas laukia. Atvirkščiai – jis labai dėkingas, gavęs šią užduotį. Be to, jam visa tai labiau panašu į varžybas; jis tvirtai pasiryžo su savo grupe aplenkti Hamondą.

Tačiau dabar jo sieloje – ne tik lūkesčiai ir nekantravimas. Jau kurį laiką jis palaiko ryšį su moterimi, kurios šeimą pažįsta; ta moteris siunčia jam dovanas ir draugiškus, palaikančius laiškus. Polardas įsimylėjęs iki ausų, vadina ją „mano dama", „dieviškiausia, nuostabiausia kada nors gyvenusia būtybe" ir net pagalvojo, – prisimindamas aną nuplėštą galvą – kad jei toks likimas ištiktų ir jį, norėtų, kad paskutinis žodis jo lūpose būtų mylimosios vardas.

(Tarp kitko, jos vardas Merė.) Prieš kelias savaites Polardas parašė jai laišką, kuriuo pasipiršo.

Vakar gavo atsakymą. Iš jo tapo aišku, kad Merė beveik išsigando tokio pasiūlymo; ji parašė, kad jei kada nors tuoksis, tai Polardas būtų paskutinis iš kandidatų. Sukrėstas ir nusiminęs Polardas nuėjo į užeigą gretimame kaime ir prisigėrė šampano. Kai jį pažadino dėl naujienos apie užduotį, vaikinas vis dar buvo apdujęs.

Trečią valandą prasidės ataka; ji bus trumpa, o paskui vyrų grupės brausis per apkasus. Aplink auga aukšti lapuočiai. Vos už penkiasdešimties metrų juos sustabdo aukšta barikada iš smėlio maišų. Jie pradeda svaidyti per ją granatas. Bum! Bum! Bum! Zum! Zum! Zum! Po trijų minučių pareina atsakas – vokiečiai irgi apmėto juos granatomis. Vėl daug „bum" ir „zum".

* Pavadinimas atsirado per 1914 metų spalio mūšius, kai ten susirinko bėgantys britų kareiviai ir jų vadas įsakė jiems likti toje vietoje ir negrįžti į mūšį tol, kol jis įsakys kitaip (angl. *sanctuary* – „prieglobstis, rami vieta"). Tuo metu miškas tikrai nebuvo rami vieta, bet pavadinimas prilipo. Galima paminėti, kad ten dabar yra keista kavinukė, kurioje už nedidelį mokestį galima pamatyti aptvertas išsaugotas kelių apkasų liekanas bei stebėtinai daug surinktų aprūdijusių niekniekių iš 1914–1918 metų.

Taip tęsiasi kurį laiką, kol Polardui trūksta kantrybė. Pagal metodą, išmoktą grenadierių mokykloje, jis, kaip vadas, grupėje turėtų būti penktas, bet atsistoja į patį priekį.

Kai trys kareiviai nedelsdami vienas po kito nusviedžia po penkias granatas, jis ir dar šeši vyrai išropoja iš apkasų ir bando apeiti barikadą. Vokiečiai, matyt, tikėjosi šito, nes Polardo grupė iškart papuola į kryžminę ugnį. Keturi iš šešių krinta. Polardas sveikas įšoka į apkasus. Ten jį pasitinka vokiečių granata. Smūgio banga nusviedžia jį atgal prie barikados. Savo kūne jis visur mato mažus raudonus taškelius, kur prasiskverbė skeveldros. Polardas pakyla.

Jie sugriauna barikadą. Grupė vyrų veržiasi toliau vingiuotais apkasais, visą laiką priešais save mėtydami granatas. Vokiečiai priešais juos traukiasi, o kiti, buvę iš šonų, sulipa į medžius ir ima šaudyti į Polardo grupę iš mažesnio nei keturiasdešimties metrų atstumo. Jo kariai krinta vienas po kito. Jis atsisuka į vieną, ketindamas duoti įsakymą, bet kaip tik tą akimirką jam į kaklą pataiko kulka. Polardą apima keista, į sapną panaši būsena:

> *Tarsi mano siela būtų palikusi kūną. Mano fizinis kūnas tapo tarsi mašina, atliekančia savo darbą šaltakraujiškai tiksliai, tarsi valdant mano sielai. Atrodė, kad kažkas iš aukščiau davė man nurodymus, ką daryti, ir aš vykdžiau nedvejodamas. Jaučiausi visiškai užtikrintas, kad išliksiu.*

Jie pasiekia kitą smėlio maišų barikadą ir įveikia ją taip pat kaip pirmąją. Polardas atsisuka į vieną kareivį, norėdamas perduoti jam maišą su granatomis, bet vyras susmunka. Tuo pat metu Polardas pajunta, kad jo dešinė ranka nusvyra ir paleidžia maišą. Kulka kiaurai perskrodė kareivį, stovėjusį priešais jį, apsisuko ir išėjusi bukuoju galu pataikė Polardui į petį. Vaikinas apsvaigęs mato ant švarko rankovės plintančią raudoną dėmę. Keliai ima linkti. Kažkas duoda atsigerti vandens, sumaišyto su romu. Polardas netvirtai atsistoja ir paragina karius veržtis pirmyn.

Vienas paskutinių dalykų, kuriuos dar prisimena, buvo mintis, kad nevalia apalpti: „Alpsta tik merginos.“ O tada nualpo.

56.

1915 m. spalio 3 d., sekmadienis

VINČENCAS D'AKVILA PIRMĄ KARTĄ IŠŠAUNA IŠ GINKLO MŪŠYJE

Įsakymas tuo pat metu ir aiškus, ir nesuvokiamas. Tą patį rytą jį ir kitus nusiuntė į apkasus kaip pamainą 25-ojo pulko, 2-ojo bataliono 7-osios kuopos kariams. Tie kiaurai peršlapo per naktį po atviru dangumi. Apkasai pačiame priekyje, iš jų matosi konuso pavidalo Šv. Liučijos kalnas prie Izonco. D'Akvila patenka į vieną iš šoninių tranšėjos atšakų. Italų pozicijas nuo aukščiau esančių austrų skiria gilus, stačių šlaitų slėnis. Jo kuopai vadovauja jaunesnysis leitenantas Volpė.

Naujokai mokomi. Visi pradės šaudyti saulei nusileidus. Visi. Šaudyti be pertraukos visą naktį. Vienas iš tikslų – trukdyti priešui, kitas – apsisaugoti nuo galimo netikėto užpuolimo tamsoje.

Horizonte užgęsta paskutiniai saulėlydžio spinduliai ir pilkas sutemas pakeičia juoda tamsa. Jie pradeda šaudyti. Palei visą bataliono frontą žybčioja pabūklų ugnys. D'Akvilą nustebino neplaningas šaudymas į tamsą ir besaikis amunicijos švaistymas (jam tiek kartų teko girdėti, kad Italija šiam karui nepasiruošusi, kad visko trūksta – pradedant pinigais, baigiant maistu, patrankomis ir amunicija, ir taip toliau), nesuvokiama ir tai, kad jis, nepaisant tikimybės, dabar galbūt atėmė žmogui gyvybę. Kaip daugelis kitų savanorių D'Akvila daugiausia galvojo apie *savo* mirtį, o ne apie tai, kad iš jo tikimasi, jog jis žudys.

D'Akvila žiūri į dangų. Žvaigždėta. Ne, jis nenori, negali. Bet kas bus, jei nepaklus įsakymui? D'Akvila apsisprendžia: jis čia laisva valia, pats to norėjo ir atėjus laikui neatsisakys eiti į ataką. Jei lieps lipti iš apkasų ir šturmuoti, regis, neįveikiamas austrų pozicijas ant to neaukšto kalno – taip, jis

paklus. Pats prisiprašė. Bet žudyti jis neketina. Ne. Ne dabar, niekada. Ir galbūt kokia aukštesnė jėga pastebės ir pripažins šį poelgį bei pusiausvyros dėlei apsaugos patį D'Akvilą nuo visokio blogio? D'Akvila pakelia užtaisytą ginklą, nukreipia į tamsų dangų ir ima šaudyti. Šitaip beprasmiškai ir nenaudingai per naktį jis paleidžia šimtus kulkų.

Artėjant aušrai, šaudymas ima retėti. Rytiniam rūkui pakilus, tyla ir vėl apgaubia rudenines slėnio spalvas.

* * *

Tą pat dieną Palas Kelemenas yra prie serbų sienos. Dienoraštyje jis įrašo:

Mes stovime bekraštėje pievoje. Visur kariškiai ir žirgai. Horizonte kabo švininiai debesys. Čia prasideda Dunojaus pelkės. Vešli Vengrijos lyguma susilieja su begaliniais nendrių plotais. Vokiečių pėstininkai žygiuoja į pietus taip, kad aplinkui net aidi. Pučiant vėjui linkčioja viksvulės, tarsi pavyzdys, kad griaudžiant sunkioms patrankoms ten, prie Dunojaus, viskas turėtų drebėti.

57.

1915 m. spalio 6 d., trečiadienis

FLORENSĖ FARMBOROU PALIEKA MINSKĄ SU SKAUDANČIU DANTIMI

Oras žvarbėja. Naktys ilgėja, darosi vis šaltesnės. Krūminis dantis jau seniai siuntė silpnus, bet aiškius skausmo signalus, bet šiandien dilgčiojimai peraugo į tikrą pulsuojantį skausmą. Ji sėdi vežime tyli, nusiminusi, veidą užsidengusi šydu, kurį paprastai užsimeta per žygį, kad apsisaugotų nuo saulės ir dulkių.

Prieš tris dienas jie išvažiavo iš Minsko, kurio gatvės pilnos uniformuotų žmonių, o vitrinos – brangių daiktų. Miestas buvo tarsi apreiškimas, jau vien todėl, kad žibėjo rožine ir balta spalva – tokiomis spalvomis, kurias ji ir kiti jau buvo pamiršę per tuos mėnesius, praleistus tarp įvairiausių žemės, kelių ir uniformų rudos spalvos niuansų. Florensė ir kitos medicinos seserys – pavargusios, šiurkščiomis, raudonomis rankomis ir saulėje įdegusiais veidais, o jų išblukę drabužiai kabo kaip maišai; merginos dėl to gėdijosi, bet tuo pat metu išdidžiai lygino save su dailiai apsirengusiomis ir pasidažiusiomis Minsko aukštuomenės damomis.

Jie išvažiavo keistai pakylėti, lydimi pažįstamų dusliai aidinčios artilerijos garsų ir neužtikrintai ūžiančių lėktuvų; jie traukė pro dar žalius laukus, per geltonus, raudonus ir rūdžių rudumo miškus.

Didysis rusų atsitraukimas baigėsi. Abi pusės pradėjo kasti apkasus žiemai. Dabar Florensės dalinys žygiuoja žymiai lėčiau. Įprastą dieną jų ilga, linguojanti vežimų kolona geriausiu atveju nukeliauja tris mylias. Bet jie patenkinti, nes dabar jau nebėga. Dar kartą gimė viltis, kad situacija pasikeis.

Aplinkiniuose laukuose ir grioviuose vis dar matomi atsitraukimo pėdsakai. Visur guli daugybė įvairiausių gyvulių gaišenų, žmonės buvo pasie-

mę gyvulius, nenorėdami palikti priešui. Bet buvo gana lengva nuspėti, kad gyvuliai per ilgus žygius krito. Florensė mato kritusias karves, kiaules, avis. Jai sukyla prisiminimai:

Aš prisiminiau, kaip kartą, pirmaisiais atsitraukimo mėnesiais, pamačiau dvesiantį arklį; atrodo, tai buvo viename iš tų siaubingų smėlėtų kelių prie Molodycho. Vyrai greitai nupjovė gyvulio pakinktus, prikabintus prie patrankos, ir paliko jį šalikelėje, netarę nė žodžio ir neapgailestaudami. Pravažiuodama mačiau, kad arklio šonai kilojosi, jis sekė mus žvilgsniu, kuris buvo toks pat kaip ir apleidžiamo žmogaus, paliekamo kentėti ir mirti vienatvėje.

Tada jie sustoja. Jų ilga kolona pasiekė vietą, kur kelias eina per eglėmis apaugusią pelkę. Įstrigo keli vežimai iš antrojo „skraidančio“ padalinio. Jie pamažu buvo ištraukti. Ant kelio teko prikloti eglių šakų, kad būtų kiek saugiau.

Kolona vėl pajuda, o Florensė nugrimzta į save, galvodama beveik tik apie danties skausmą. Ji pakelia šydą tik vieną kartą, kai staiga užuodžia nepaprastai baisų dvoką. Susijaudinę žmonės kažko klausinėja. Pasirodo, jie pravažiavo krūvą gaišenų, gal apie dvidešimt, iš jų keli buvo arkliai. Jie čia guli jau kelias savaites ir baisiai dvokia.

Niekas tiksliai nežino, kas bus toliau. Pagal paskutinį įsakymą jie turi prisijungti prie 62-osios divizijos, esančios kažkur netoliese.

58.

1915 m. spalio 28 d., ketvirtadienis

VINČENCAS D'AKVILA STEBI NESĖKMINGĄ SANTA LIUČIJOS KALNO ŠTURMĄ

Atrodo, lyg sėdėtum pirmoje parterio eilėje ir ne vien tik perkeltine reikšme. Vieta, kur dabar yra D'Akvila, iš tiesų skirta stebėti – iš čia per žiūronus galima matyti atakas. Pagaliau giedra – turėtų gerai matytis šlaitais puolančios kolonos.

Stebėjimo vietą paruošė tarnai, patarnaujantys kariai ir kiti. Jie kruopščiai sutvarkė po nakties vėjo sutaršytą priedangą iš medžių šakų, atnešė stalų ir krėslų, patikrino telefonus. Čia visą laiką vyrauja šaižių garsų fonas; nespėja nutilti vieno sprogimo aidas, kai atrieda kitas. Kitoje slėnio pusėje į pabaigą eina italų artilerijos šturmas prieš „Dvi seseris", – balti dūmų debesys apvainikavo mišku apaugusius Šventos Liučijos ir Šventos Marijos viršukalnių šlaitus. Patarnautojai atneša žiūronus ir šerio.

Kažkur ten apačioje, apkasuose, 7-oji kuopa laukia atakos pradžios. Bet D'Akvilos tarp jų nėra. Jo kuopos vadas netikėtai padėjo jam gauti tarnybą, kurioje nebus pavojaus žudyti ar žūti, – jis tapo štabo padėjėju, nes gyvendamas Amerikoje išmoko naujo meno – spausdinti mašinėle. D'Akvila vis dar sukrėstas po pirmosios nakties apkasuose. Dabar jo būsena panaši į religinio tikėjimo krizę, pasireiškiančią dvejopai: iš vienos pusės – apmąstymais, ką krikščionis iš tikrųjų gali sau leisti tokioje situacijoje, o iš kitos – lūkesčiais, kad jo tikėjimas kaip nors jį išgelbės. Tie lūkesčiai jo vis labiau nerimstančioje sieloje pamažu virto paguoda. D'Akvila du kartus budėjo naktinėje sargyboje niekieno žemėje ir abu kartus, nepaisant rimtų pavojų, grįžo sveikas. Galbūt jis visgi išrinktasis? Netikėtą perkėlimą į brigados štabą jis laiko dar vienu aukštesniųjų jėgų įsikišimu.

Bet tai, ką jis patiria dirbdamas štabe, nenumalšina jo nerimo ir kaltės jausmo. Greičiau atvirkščiai.

Štabo karininkai ateina iš savo apsaugotos palapinės. Pusryčiams jie valgė šokolado ir skrudintos duonos, užgerdami vynu. Jie susirenka stebėjimo palapinėje. Visi padėjėjai iškart duoda jiems vietos ir sustingsta atiduodami pagarbą. Aukštieji karininkai atsako kiek atsainiai ir susėda. Padėjėjai pristumia jiems kėdes ir paduoda žiūronus.

Vaidinimas gali prasidėti.

Artilerijos šturmas baigiasi. Vėsų orą perskrodžia paskutiniai sviediniai, nušvilpę link „Dviejų seserų“. Vėjas išsklaido baltus dūmus.

Įsivyrauja tyla.

Ilga tyla.

Tada prasideda judėjimas priešakiniuose italų apkasuose. Retos pilkšvai žalių karių voros pajuda link stačių kalnų šlaitų. Tarp šių lipančių, besikabarojančių, ropojančių, šokinėjančių vyrų yra ir D'Akvilos 7-oji kuopa. Jie juda lėtai. Žiūrint iš čia atrodo, kad jie kažko ieško. Pradeda tratėti austrų kulkosvaidžiai, tokie kaip „Schwarlose“. Iš nematomų gynybinių įtvirtinimų kažkur ten aukštai miškuotose viršūnėse pasigirsta vis daugiau kulkosvaidžių. Pasirodo, nepaisant kelių dienų apšaudymo, italų artilerijai jų nutildyti nepavyko. Dabar karo lauke dominuoja du ginklai – artilerija ir kulkosvaidžiai. Paprasti pėstininkai tapo tik jų tarnais ir – aukomis. Pėstininkų užduotis – užimti teritoriją, kurią nušlavė sviedinių lietus, ir apsaugoti kulkosvaidžius, atlikusius savo darbą. Kaip dabar. Kulkosvaidžiai trata. Vyrų linijos retėja, juda lėčiau, krinta ir lieka gulėti arba apsisuka grįžti.

Slėnyje vis kartojasi pakrikęs, nedarnus procesas: kuri nors kuopa pakyla iš apkasų, šiek tiek užsiropščia šlaitu, dalis lieka gulėti kapojančioje kulkosvaidžių ugnyje, o dešimtadalis išlikusių galiausiai grįžta atgal. Praeina kiek laiko, ir kareiviai vėl bando, bet veltui, nes dabar jų dar mažiau, o grįžta dar labiau praretėję būreliai, kad vėl būtų išvaryti į ataką. Ir taip visą dieną.

D'Akvila pasibaisėjęs. Ne tik dėl suvokimo, kad keli iš tų tamsių, nejudančių taškų ant tolimo kalno šlaito yra jo draugai, bet ir dėl aukštųjų

karininkų abejingumo bei akivaizdžiai netinkamos taktikos. Iki šio momento visos kariaujančios pusės jau suprato, kad armijų artilerija tapo tokia galinga, jog puolantieji garantuotai patirs didelių nuostolių. Tačiau daug generolų vis dar laikosi įsikabinę ikikarinės iliuzijos, kad artilerijos ugniai gali pasipriešinti tiesiog... valia, noras veržtis per kulkų lietų, nepaisant nuostolių. Kieno noras? Baigiantis dienai D'Akvila nugirsta pokalbį telefonu. Skambino vienos kalnų jėgerių kuopos kapitonas ir maldavo, kad atšauktų ataką. Jo elitiniai kariai šturmavo šlaitą penkiolika kartų ir penkiolika kartų buvo nublokšti. Iš dviejų šimtų penkiasdešimt karių liko vos dvidešimt penki. Vadas atmeta jo prašymą ir tam, kuris laiko ragelį, liepia priminti kapitonui jo priesaiką karūnai ir Italijai.

Kalnų jėgerių kuopa puola paskutinį kartą. Taip pat nesėkmingai. Kapitono nebėra tarp gyvųjų. Kalbama, kad jis nusižudė.

* * *

Spalio 30 dieną D'Akvilai liepta atspausdinti įsakymą laikinai nutraukti puolimą. Tai, kas paskui bus pavadinta trečiuoju mūšiu prie Izonco, eina į pabaigą. Nebuvo pasiektas nė vienas tikslas.*

Po kelių dienų Italijos armija ypač iškilmingai švenčia Visų Šventųjų dieną. Po kiek laiko D'Akvila sužino, kad per nesėkmingą puolimą žuvo ir jo geras draugas Frenkas.

* Italijos kariuomenė neteko 68 000 karių, iš jų 11 000 žuvo. Tačiau šie skaičiai taps žinomi tik po karo.

59.

1915 m. spalio 31 d., sekmadienis

PALAS KELEMENAS MATO, KAIP PAKARIAMAS SERBŲ PARTIZANAS

Invazija į Serbiją vyksta tiksliai pagal Centrinių valstybių planą. Bent jau Austrijoje-Vengrijoje manoma, kad seniai buvo laikas. Praėjusiais metais austrų-vengrų kariuomenė puolė kaimyninę šalį tris kartus, bet nesėkmingai. Šįkart kitaip. Spalio 6 dieną jungtinės vokiečių ir austrų-vengrų armijos pradėjo puolimą, o spalio 8 dieną buvo paimtas Belgradas (tarp kitko, jau trečią kartą nuo praėjusių metų rugpjūčio); spalio 11 dieną į šalį įsiveržė ir Bulgarijos armija. Dabar sumušta serbų kariuomenė traukiasi nuo gresiančios apsupties, ir ne tik ji – į pietus, genamos nežinios, traukiasi ir didžiulės minios civilių.*

Tarp persekiotojų yra ir Palas Kelemenas su savo husarais. Jie sparčiai juda pirmyn. Kartais jis nenulipa nuo arklio ištisas paras. Jie prajojo degančius, išgrobtus namus, jojo keliais, užkimštais pabėgėlių – daugiausia įvairiausio amžiaus moterų ir vaikų. Jie visą laiką jojo link tolumoje girdimo šaudymo.

Šį sekmadienį eskadronas stovi šalia serbų nakvynės namų griuvėsių. Aplink juos purve tyso šimtai sužeistųjų. Vyksta mūšiai su besitraukiančio priešo ariergardu, bet ne čia, o už dviejų kalnagūbrių. Todėl jie šiek tiek nustemba, kai po pietų pasirodo kareivis sužeista koja – jį apšaudė iš vieno namo. Už pusantros valandos prisistato dar vienas, irgi apšaudytas toje pat vietoje, tik šitam kliuvo į pilvą.

Apžiūrėti namo nusiunčia sargybą. Po kiek laiko jie grįžta, vesdamiesi prastai apsirengusį vidutinio ūgio vyrą surištomis rankomis. Paskui juos seka tikriausiai sugautojo giminaičiai ir kaimynai – moterys, vaikai ir keli seni vyrai. Palas Kelemenas rašo:

* Iki karo pabaigos, bėgdami iš vienos vietos į kitą, žus penkiolika procentų Serbijos gyventojų. 1914–1918 metais nė viena kita tauta nepatyrė tokių kančių kaip serbai.

Vyras buvo apklaustas per vertėją, taip pat ir svarbiausi liudininkai. Regis, nepaisydamas kaimiečių įspėjimų, jis be gailesčio šaudė mūsų kareivius. Kai vyriškis nužvelgė susispietusius kaimiečius, jis man pasirodė panašus į puslaukinį, patekusį čia iš kito pasaulio.

*Netrukus paskelbiamas nuosprendis: partizanas bus pakartas.**

Budelio vaidmens su džiaugsmu imasi kiaulių skerdikas iš Vienos, čia tarnaujantis virėju. Jis atsineša ilgą virvę ir tuščią, pakankamai aukštą dėžę. Serbui partizanui liepiama sukalbėti paskutinę maldą, bet tas atsako, kad jam nereikia. Moterys verkia, vaikai inkščia ir spokso sustingę iš siaubo, o kareiviai susirenka aplink medį – neskubėdami, padrikai, bet jų akyse pastebimas susijaudinimas.

Du kareiviai užkelia serbą ant dėžės. Jis nerodo jokių emocijų, bet žvilgsnis agresyvus, lyg išprotėjusio žmogaus. Jam ant kaklo užmauna kilpą ir patraukia dėžę. Pasirodo, virvė buvo per ilga, tad skerdikas pataiso, stipriai patraukdamas. Vyro veidas pamažu persikreipia. Kūnu nubėga traukuliai. Jis miršta. Iš burnos išdrimba liežuvis, o stingstantis kūnas lėtai siūbuoja.

Žiūrovai išsiskirsto temstant: pirma kareiviai, paskui kaimiečiai. Vėliau Kelemenas pastebi du kareivius, ateinančius keliu. Išvydę rudens vėjyje siūbuojantį kūną, jie prieina ir ima šaipytis. Vienas trenkia lavonui šautuvo buože. Paskui abu atiduoda pagarbą ir dingsta.

---

* Ir vokiečių, ir austrų-vengrų armijos sukūrė savo taisykles dėl partizanų, laisvųjų šaulių, *komitadčių, francs-tireurs* ar kaip juos bepavadinsi, – tai yra, ginkluotų vyrų, kurie šaudo iš pasalų ir kariauja be uniformos. Įsivaizduojant šį kiek neapibrėžtą personažą, suveikė kolonijinė ir istorinė patirtis; šis fenomenas buvo laikomas necivilizuotu, nes civilizuotame kare kaunasi tik uniformuoti vyrai, o civiliai nesikiša. O jeigu jau įsikiša, turi būti griežtai nubausti – mirtimi. Ši tvirta nuostata, kurios teoriškai laikomasi dėl civilizacijos, susipynusi su smarkiai perdėtais gandais apie išpuolius prieš savo kareivius, privedė iki to, kad šias dvi armijas galima kaltinti didžiausiomis masinėmis civilių gyventojų žudynėmis, kokių Europa nebuvo mačiusi daugiau kaip šimtmetį. Baisiausia buvo karo pradžioje 1914 m. Belgijoje, kur daugiau kaip tūkstantį žmonių – vyrų, moterų ir vaikų – nužudė vokiečių būriai, bausdami už įsivaizduotus partizanų išpuolius; taip pat nutiko Serbijoje, kur austrų-vengrų būriai (ypač vengrų) siautėjo kelis kartus ir išžudė visus, kurie pasipainiojo jiems po kojomis. 1914 m. rugpjūčio isterija dabar nurimo, bet abi armijos vis dar taiko savo itin griežtas taisykles visiems, kurie kovoja neturėdami reguliariosios armijos atributų. Partizanai turi būti pakarti.

60.

1915 m. lapkričio 7 d., sekmadienis

RICHARDAS ŠTUMFAS KYLYJE STEBI DU „LOHENGRINO“ VEIKSMUS

Saulėta, šilta lapkričio diena. „SMS Helgoland“ įplaukia į Kylio kanalą ir iškart tarp įgulos ima sklisti gandas. Juk sausumoje aplink Rygą vyko įnirtingi mūšiai, – gal jie plauks į Baltijos jūrą padėti saviškiams? O gal anglai plaukia per Didįjį Beltą? O gal neutralioji Danija įsitrauks į karą? O gal... kalbama eina apie dar vienas torpedų šaudymo pratybas? Štumfas spėja, jog vyks pratybos, „kad netektų dar kartą nusivilti“.

Nuotaika laive bjauri. Štumfas ir kiti nuobodžiauja, nes neturi ką veikti, nusibodo vis prastėjantis maistas, įsipyko disciplina, priekabiaujantys karininkai. Laive suburta speciali baudžiamoji komanda ir kasdien gali pamatyti dvidešimt trisdešimt jūreivių, bėgiojančių po laivą su ginklais ir visa amunicija. Užtenka mažmožio, kad būtum nubaustas: nešvari praustuvė, pamiršta kojinė, apsilankymas tualete tarnybos metu, netinkamas komentaras. Štumfas dienoraštyje rašo:

> *Įgulos moralė smuko taip žemai, kad mes apsidžiaugtume, gavę į šoną torpedą. Mes visi trokštame, kad kas nors panašaus atsitiktų mūsų nekenčiamiems karininkams. Jei kas nors būtų tai pasakęs prieš pusantrų metų, būtų gerai gavęs į kailį. Tarp mūsų klaidžioja piktoji dvasia, ir tik geras išsiauklėjimas sulaiko mus, kad nepadarytume to paties, kas nutiko Baltijos flotilėje.* Visi suprantame, kad prarastume daugiau nei vien pančius.*

* Užuomina į maištą rusų šarvuotyje *Potiomkin* 1905 metais. Tačiau Štumfas apsirinka. Kaip žinoma, *Potiomkin* priklausė Juodosios, o ne Baltijos jūros flotilei.

Plaukiant kanalu matosi miškai ir kalvos, švytintys įvairiais geltonais, raudonais ir rudais atspalviais. Greitai pradės snigti.

Į Kylį atvyksta vakare. Štumfas pastebi, kad miestas užtamsintas nebe taip smarkiai. Ar yra kokia priežastis? O gal tai dar vienas ženklas, kad pirmųjų metų rimties ir atsidavimo atmosfera pamažu sklaidosi? Įgula išleidžiama į krantą. (Ne, mūšio nebus, tik kelių dienų torpedų šaudymo pratybos.) Richardas Štumfas nuskuba į vieną iš miesto teatrų, kur spėja pamatyti du paskutinius Vagnerio „Lohengrino" veiksmus. Paskui dienoraštyje parašo:

Gaila, kad negaliu aplankyti daugiau panašių renginių. Čia pasijaučiau žmogumi, o ne vien beverčiu darbiniu gyvuliu.

61.

1915 m. lapkričio 12 d., penktadienis
OLIVĖ KING IR ŠVIESA GEVGELIJOJE

Iš tikrųjų ji niekada nenorėjo palikti Prancūzijos. Laiške pamotei spalio viduryje bent kartą šmėkšteli nusiminimo gaidelės:

> *Kartais imu abejoti, ar apskritai grįšiu namo; atrodo, kad šis prakeiktas karas tęsis amžinai. Jis nesibaigia, tik visą laiką plečiasi, įsitraukia vis daugiau šalių, padėtis tik blogėja ir blogėja. O mes net nežinome, kur važiuosime.*

„Škotijos moterų ligoninės“ darbuotojoms buvo pranešta, kad jos laivu bus išsiųstos į Balkanus, kur Sarelio vadovaujamos prancūzų ir britų pajėgos – atvykusios skubiai, bet beveik be amunicijos – spalio pradžioje išsilaipino neutralios Graikijos Salonikuose, su viltimi padėti serbams atidarant naują frontą.* Iš pradžių King važiuoti nenorėjo. Jos didelis greitosios pagalbos automobilis per sunkus, o variklis per silpnas, kad atlaikytų prastus tenykščius kelius.

---

* Įvyko štai kas: baigiantis rugsėjui, pirma atėjo naujiena apie bulgarų mobilizaciją; tai buvo aiškus ženklas, kad ilgai dvejojusi ir dar ilgiau žaidusi žaidimus, šalis pagaliau pasirinko Centrinių valstybių pusę. Šis įvykis, žinoma, išgąsdino graikus, ir jie sutelkė savo nedidelę kariuomenę bei pasikvietė sąjungininkų, tad Sarelio (Maurice Sarrail) kariuomenė atvyko į miestą, kuris dabar vadinamas Tesalonike. Jau kitą dieną pasklido žinia, kad bulgarai užpuolė savo senus priešus serbus iš užnugario ir užėmė pietines šalies dalis, o tuo pat metu vokiečiai ir austrai įžygiavo į šiaurinę dalį. Iškart paplito pasakojimai apie šaltą, net priešišką išsilaipinusių pajėgų priėmimą, nes jas pakvietusį premjerą atstatydino Vokietijai palankus karalius, o Graikija pakeitė savo politinę poziciją ir vėl tapo neutrali. (Todėl išsilaipinimas Salonikuose, anot A. Teiloro (A. J. P. Taylor), buvo „veiksmas, kuris tam tikra prasme buvo toks pat šiurkštus kaip ir vokiečių invazija į Belgiją“.) Paskui trumpam nuaidėjo pergalės fanfaros, skelbusios, kad Sarelio pajėgos puolė link šiaurės, palei Salonikų–Belgrado geležinkelį. Fanfaros trumpai aidėjo todėl, kad netrukus buvo paskelbta nedaug ką nustebinusi žinia, jog serbai galiausiai pralaimėjo stipresniam priešui, o jų armijos likučiai dabar klaidžioja apsnigtuose Albanijos kalnuose, pakeliui į pietus.

Prireikė trijų savaičių, kol King ir kitos „Škotijos moterų ligoninės“ darbuotojos nuplaukė į Graikiją. Vieną ligoninės laivą, plaukusį ta pačia kryptimi, nuskandino vokiečių povandeninis laivas. Salonikuose vyravo visiškas chaosas – karinis, politinis ir buitinis. Įsakymą keisdavo įsakymas. Miesto gatvės priminė „juodo purvo jūrą“. Lapkritį medikės pagaliau buvo išsiųstos traukiniu į Gevgeliją, kuri yra pasienyje tarp Graikijos ir Serbijos. Ten reikės įkurti lauko ligoninę.

Šįkart jos vežėsi savo palapines, tačiau neturėjo kuoliukų, o tie, kuriuos paskubomis sumeistravo, prastai laikėsi uolėtoje žemėje. Tenka budėti dieną ir naktį, sukalti kuoliukus atgal į žemę ir įtempti atsipalaidavusias virves. Tai viena iš pagrindinių Olivės užduočių. Kita – padėti skalbti ir dezinfekuoti pacientų drabužius. Utėlių ji nebebijo. Ir nėra taip šalta – upėje galima ir plaukus išsitrinkti, ir išsimaudyti.

Valgykloje yra elektra, kurią gamina agregatas, naudojamas visų pirma rentgeno aparatui. Bet agregatas išjungiamas pusę aštuonių vakaro, o kadangi dėl gaisro pavojaus žvakės palapinėse draudžiamos, nelieka nieko kita, kaip tik eiti miegoti. Čia sutemsta anksti. Jau penktą visiškai tamsu. O prašvinta taip pat dar gerokai iki šeštos. Olivė mėgaujasi saulėtekiu kiekvieną rytą. Aplinkinės aukštumos atrodo tarsi vyno raudonumo aksomas, o kalnų viršūnės ryto šviesoje dega raudoniu.

Olivė King pagauna save, kad jaučiasi laiminga. Tądien laiške tėvui ji rašo: „Tai maloni vieta – kalnai nuostabūs, oras gaivus ir stiprinantis sveikatą. Kiekvieną dieną dirbame kaip jaučiai, o valgome kaip vilkai.“

62.

1915 m. lapkričio 14 d., sekmadienis

PALAS KELEMENAS APSILANKO KARININKŲ VIEŠNAMYJE UŽICĖJE

Žygis baigėsi pergale. Serbija okupuota. Sarajevui atkeršyta. Nugalėtojai gali pradėti kelti savo atlygį. Šį vakarą Kelemenas su keliais kolegomis apsilanko viešnamyje, užsakytame karininkams. Jis yra Užicėje, nedideliame mieste prie Detinjos upės. Kelemenas dienoraštyje rašo:

Prieškambaryje prietema, kilimai, paveikslai. Susikūprinęs civilis barškina pianinu. Po staliuką kiekviename kambario kampe. Keturios merginos. Dvi iš jų voliojasi su artilerijos leitenantu. Prie vieno staliuko sėdi keli karininkai ir geria juodą kavą. Po šviestuvu sėdi krašto apsaugos husarų jaunesnysis leitenantas ir skaito seną laikraštį.

Štai ką matome įžengę vidun. Mes atsisėdame prie likusio laisvo staliuko ir užsisakome raudonojo vyno, bet jo paragavę persigalvojame ir užsisakome kavos. Viename kampe mano kadetas Mohajus krapštosi prie gramofono, bet nesėkmingai. Turbūt sugedusi spyruoklė.

Viena iš merginų išeina iš kambario, paskui grįžta. Ji peršoka kėdę ir atsisėda ant kelių mūsų kadetui. Kita, juodaplaukė raudona suknele, guli išsitiesusi ant suolo ir spokso į mane.

Laikas eina. Pianistas piktu veidu tebegroja. Melodija man pažįstama – kartą ten, namie, viena mergina skambino man savo kambaryje, kai atėjau atsisveikinti. Tai buvo prieš amžinybę, toli nuo čia.

Aš atsistoju ir išeinu. Jie klysta, jei mano, kad man pasidarė bloga nuo vyno.

63.

1915 m. lapkričio 27 d., šeštadienis

KRESTENAS ANDRESENAS LENSE EINA Į GIMTADIENIO ŠVENTĘ

Šaltas lietus ir vėjas. Nuogi, nudraskyti medžiai. Pilka, pilka, viskas pilka: oras, jų uniformos, vis labiau skiedžiama kava. Bet diena laisva. Grįžti reikės tik prieš naktį, tad Andresenas naudojasi proga aplankyti kelis draugus kraštiečius iš 2-osios kuopos. Jau seniai nekalbėjo daniškai. Jautėsi vienišas.

Diena ir naktis – taip, gyvenimas apkasuose neretai skiriasi pagal paros metą. Jis pats tuo įsitikino dabartinėje dislokacijos vietoje. Jis kasa ir kasa, ypač naktį ir daugiausia garsiosios Loreto aukštumos papėdėje. Prancūzai atakavo aukštumą gegužės mėnesį ir galiausiai paėmė. Šiuo metu čia visgi gana ramu. Dieną vokiečiai ir prancūzai mato vieni kitus ir vaikšto visai nesislėpdami. Niekas nešaudo. (Kalba, kad drąsiausi netgi apsilanko priešo apkasuose.)

Tai susitarimo be žodžių pavyzdys. Šis fenomenas pasitaiko fronte šen bei ten: gyventi ir leisti gyventi kitam, jūs netrukdote mums, mes netrukdome jums.* Tačiau taip būna dienomis. O naktys beveik visada neramesnės, triukšmingesnės, baisesnės. Tamsa gimdo nežinią, nežinia – baimę. Kaip rašo Andresenas, tokį gyvenimą galima palyginti su pasakojimu „apie žmogų, kuris keisdavo pavidalą: dieną būdavo žmogus, o naktį virsdavo žvėrimi". Žmonės dažniausiai žudomi naktį.

Šiuo metu jie dislokuoti Lense – vidutinio dydžio kalnakasybos mieste. Jam patinka, nes čia yra daugiau ko pamatyti ir veikti nei kaime. Andresenas eina Bataji gatve, kai staiga prasideda...

---

* Šis reiškinys netenkina abiejų pusių generolų. Tačiau kai kuriuose daliniuose, tokiuose kaip apsaugos būriai, šis fenomenas nepaplito. Jis taip pat negaliojo tam tikroms tautybėms, pavyzdžiui, tarp vengrų ir serbų.

Artilerijos sviediniai.

Jie prašvilpia tai šen, tai ten. Vienas neįprastai didelis atsitrenkia į namą netoli Andreseno, kurio akivaizdoje didžioji stogo dalis pakyla į orą apie dešimt metrų. Jis mato iš namo išbėgančius žmones. Mato, kaip didelė skeveldra nukrinta į nutekamąjį lataką, kaip ištykšta vanduo. Iš pradžių jis stovi sustingęs, bet paskui pasako sau: „Turi sprukti.“ Ir pasileidžia tekinas, iš abiejų pusių griaudint sprogimams, jusdamas karštas smūgio bangas ir sutankėjusį orą. Bėga, kol pasiekia saugią vietą.

Kai išdrįsta išlįsti, jau temsta. Vėl tylu. Šaligatviais vaikštinėja žmonės. Daug kur šluojamos langų stiklų duženos. Vienoje vietoje Andresenas mato kareivį, einantį sargybą šalia šiaudų krūvos. Čia sviedinys užmušė du kareivius ir žirgą. Sviedinys pataikė tiesiai į juos ir tiesiog ištaškė į gabalus. Groteskiškai susimaišiusios liekanos buvo apibertos šiaudais turbūt tam, kad niekas nematytų. Tačiau Andresenas pastebi, kad gretima siena aptaškyta krauju. Vyrą nupurto šiurpas ir jis nuskuba toliau, tačiau vos neužlipa ant kažko... panašaus į slieką.

Pagaliau pasiekia 2-ąją kuopą. Vienas iš danų – Lengeris – švenčia gimtadienį. Jis vaišina kava ir naminiais sausainiais. Pagaliau Andresenas vėl gali kalbėtis daniškai. Deja, netrukus reikės grįžti.

Devintą vakaro jie išžygiuoja į naktinius kasimo darbus. Iš pradžių Andresenas spėja, kad jie traukia į Angresą – į kaimą, kuriame dirbo praėjusiomis naktimis, bet kaimas lieka nuošalėje.

Šalta, giedra naktis, ryški mėnesiena. Galiausiai jie sustoja visai kitoje vietoje, netoli nuo Vimi kalvagūbrio. Ten jiems įsakoma kasti visai naujus apkasus. Kartais kairėje nuo jų pakyla signalinės raketos. Sidabriniame jų švytėjime atrodo, kad kalvagūbris padengtas sniegu.

64.

1915 m. lapkričio 28 d., sekmadienis
EDVARDAS MUSLIS AZIZIJOJE MATO ATSITRAUKIANČIAS BRITŲ PAJĖGAS

Azizija – visai neypatinga vieta, tik upės vingis ir keli moliniai namai. Iš palmių apsuptos Basros pakrantėje Muslis upiniu laivu keliavo aukštyn Tigriu į Kurną, Kala Salihą, Amarą ir Kut-el-Amarą. Kelionėje kelis kartus buvo paminėta Azizija. Kai kurie sako, kad būtent ten Mesopotamijoje stovi britų korpusas, oficialiai vadinamas „D pajėgomis". Kiti teigia, kad jis yra šalia Bagdado ir kad didelės drąsos reikalaujanti operacija užimti tą didžiulį miestą žada būti sėkminga.

Edvardas Muslis yra dvidešimt devynerių metų britų artilerijos leitenantas. Jis gimė Naujojoje Zelandijoje, studijavo teisę Kembridže, o dar visai neseniai su savo daliniu buvo Indijoje. Kadangi už operacijas Mesopotamijoje pirmiausia atsako Indijos kolonijinė vyriausybė, visai suprantama, kad pajėgos buvo atkeltos iš ten. (Beje, dauguma britų korpuso kareivių yra indai.) Muslis ir kiti vyrai šiame laive yra būtent tas pastiprinimas; jie taip pat turės pakeisti žuvusius, sužeistus, dingusius arba susirgusius karius. Nuotraukoje atvaizduotas savimi pasitikintis vyras su nedideliu tarpu tarp akių, nedideliais, tvarkingai nukirptais ūseliais; jo žvilgsnis įdėmus, ant piršto – žiedas su antspaudu. Jo laikysena išduoda šiokį tokį ironišką abejingumą. Jam dar niekada neteko dalyvauti kare ar patekti į susišaudymą.

Muslis neieškojo progos patekti į mūšį. Jis gavo telegramą su šaukimu per pačias pratybas ir iškart ėmė ruoštis „pereiti nuo pratybų prie tikrovės". Jo pulkininkas davė gerų patarimų, o kiti dosniai pavaišino gėrimais. Muslis nebuvo visiškai sveikas – jį nuolat kankino maliarijos priepuoliai, bet tai jo nesustabdė. Kai kuriuos nereikalingus daiktus, pavyzdžiui, motociklą,

jis pastatė saugoti iki taikos ir sugrįžimo namo, bet dideliam džiaugsmui galėjo pasiimti patį brangiausią turtą – savo gražuolį žirgą Don Chuaną. Taigi, kartu su dar keliais uniformuotais vyrais jie sulipo į nedidelį pašto laivą ir išplaukė į jūrą.

„D pajėgų“ žygis į šiaurę nebuvo nei gerai suplanuotas, nei itin būtinas. Jis buvo pradėtas iš dalies dėl paprasčiausios antraščių magijos („Bagdadas krito“ – būtų be galo puiki Londono laikraščių antraštė ir antausis Konstantinopolio, Berlyno ir Vienos naujienoms), iš dalies dėl įprasto garbėtroškų pasipūtimo. Britų pajėgų operacijos prie Persijos įlankos prasidėjo netrukus po karo pradžios, dar iki to, kai Osmanų imperija prisijungė prie Centrinių valstybių sąjungos. Iš pradžių britų tikslas buvo tik apsaugoti savo naftos plotus pakrantėje.* Tačiau kaip dažnai nutinka tokiose situacijose, apetitas išaugo bevalgant.

Pirma, pastangų nepareikalavusi sėkmė pakrantėje paskatino judėti pirmyn. Kai vėl pasisekė, o osmanų armija parodė, kad traukiasi nuo bet kokio rimto spaudimo, britai užėmė dar daugiau teritorijos aukštyn palei Tigrį. Tada generolas Niksonas, vietinis vyriausiasis kariuomenės vadas, likęs pavėsingoje Basroje, patenkintas tyrinėjo žemėlapį ir nutarė, kad jei taip jau sekasi, verta pamėginti užimti ir Bagdadą, kuris tik už keturių šimtų kilometrų, right?**

*Wrong.**** Tie keturi šimtai žemėlapio kilometrų tikrovėje tarsi išsitempė, kai teko žygiuoti puolant spiečiams musių, deginant kaitriai saulei, brendant per užtvinusias vietoves. Iš tikrųjų pailgėjo ir tiekimo maršrutas iš Basros.

Muslis jau buvo pastebėjęs požymių, kad Bagdado užėmimo operacija gali neatitikti plano. Prieš dvi dienas pro juos praplaukė stipriai ginkluotas

---

* Tuo metu nafta buvo svarbiausia ne kaip žaliava benzinui, kuriuo varomi lėktuvai ir automobiliai – jų būta nedaug – o kaip kuras Britanijos laivynui. Britų admirolai suprato, kad nafta daug kuo pranašesnė už anglį, be viso kito ir lengviau transportuojama.

** Ar ne? Tiesa? (angl.)

*** Netiesa.

štabo laivas, nuo kulkų uždengtas kažkokiais ryšuliais. Vienu žodžiu, plaukioti upe tikrai nebuvo saugu. Dabar Muslio garlaivis pasuka link kranto ir iškart tampa aišku, kad nutiko kažkas rimta. Jis pastebi, kad žmonės viską daro paskubomis, kad arkliai nevalyti ir pavargę, kad vežimai ir pakinktai dulkėti, o ištisi batalionai vyrų su tropikų šalmais iš kamščiamedžio guli tiesiog ant plikos žemės ir miega „netvarkingomis eilėmis".

Žirgliodamas tarp išsekusių vyrų ir gyvulių jis pastebi vėliavėlę, plazdančią ant molinės pašiūrės ir rodančią, kad čia apsistojo korpuso artilerijos vadas. Karininkai Musliui papasakoja, kas atsitiko. Prieš šešias dienas prie Ktesifono, tik už dvidešimt penkių kilometrų į pietus nuo Bagdado, įvyko didelis mūšis. Ten osmanų kariuomenė įsitvirtino apkasuose. Britų korpusui pavyko įveikti pirmą jų gynybos liniją, bet paskui įstrigo. Abi pusės patyrė labai didelių nuostolių, o kadangi abi išgirdo gandų, kad priešininkas laukia rimto pastiprinimo, mūšis baigėsi keistai, bet nepasakysi, kad neįprastai: abi kariuomenės sumaištyje paliko dulkėtą, saulės deginamą, lavonų nusėtą mūšio lauką.

Britų pajėgos nebeturi jėgų tęsti žygio link Bagdado – daugybė karių sužeisti. Korpusas įkūrė keturias lauko ligonines, kurios gali priimti keturis šimtus pacientų, bet po mūšio jų – pusketvirto tūkstančio. 76-ojoje baterijoje, kur tarnaus Muslis, sužeisti visi karininkai, išskyrus vieną. Be to, skirtingai nuo britų, osmanų armija tikrai sulaukė pastiprinimo, ir dabar jie apsisukę pradeda persekioti besitraukiančius britų būrius.

Vakare Muslis padeda statyti įtvirtinimus, kurie apsupa Aziziją puslankiu. Vyrui atrodo, kad jie stato lengvai ir greitai. Kaip ir daugeliui kitų jam vis dar sunku atsikratyti jausmo, kad čia ne taikos meto manevrai. Tačiau užtenka pažiūrėti į apdaužytus, apgadintus vežimus, kelis išlikusius arklius, pakinkytus į vežimus ir prie pabūklų, pamatyti baikščius karių žvilgsnius, ir supranti, kaip yra iš tikrųjų.

Kiek galima daugiau sužeistųjų sunešami ant baržų ir į upinius laivus, taip pat sukraunama nereikalinga įranga. Muslis palengvina savo mantą, išsiųsdamas nereikalingus jojimo ir stovyklavimo reikmenis, kai kurias uni-

forminės aprangos dalis.* Savaime suprantama, žirgas Don Chuanas lieka su juo.

Sutemus Muslis atsigula miegoti šalia šaudyti paruoštos baterijos. Kažkur tamsoje tūno osmanų armija. Kartais supokši šūviai. Kažkur kiauksi šakalai, laukiantys naujų lavonų – žmonių ar gyvulių, ir nuo pat Ktesifono sekantys paskui britų korpusą. Pamažu Muslį įveikia nuovargis. Šakalų „vaiduokliška daina“ vis labiau slopsta ir tolsta. Galiausiai jis užmiega.

* Muslis dar nežino, kad šių daiktų daugiau niekada nepamatys.

65.

1915 m. gruodžio 9 d., ketvirtadienis

OLIVĖ KING IŠ GEVGELIJOS IŠVYKSTA PASKUTINIU TRAUKINIU

Atėjęs įsakymas galutinai patvirtina, kad serbai visiškai pralaimėjo. Olivei King ši žinia taip pat reiškia sukrečiamo, bet tuo pat metu – keista – laimingo laiko pabaigą.

Darbas Gevgelijoje buvo sunkus. Lauko ligoninėje buvo trys šimtai lovų, o pacientų – beveik septyni šimtai. Žiema jau įsibėgėjo. Pastarąjį mėnesį užklupo kelios smarkios pūgos ir vėjas palapines arba sugriaudavo, arba išvis nupūsdavo. Naktimis būdavo sunku užmigti dėl šalčio. King pastebėjo, kad lengviausia sušilti kasant. Jie dirbdavo nuo šešiolikos iki dvidešimties valandų per parą. Olivės pagrindinė užduotis buvo prižiūrėti žibalines lempas palapinėse: uždegti, valyti, patrumpinti dagčius, pripilti žibalo – mirtinai nuobodus užsiėmimas. Ji pradėjo mokytis serbų kalbos. Visur pilna blusų. Savo seseriai ji džiaugsmingai rašo:

> *Mes negauname jokių laikraščių ir naujienų. Tai didinga šalis ir didingas gyvenimas, priverčiantis tave pasitempti. Nuo pat išvykimo iš Arizonos dar niekada nesijaučiau taip puikiai.*

Dabar jie gavo tą nelabai ką nustebinusį įsakymą atsitraukti. Kadangi Serbijos nebeliko ir nebėra kam padėti, nebėra prasmės bandyti prasiveržti iki Belgrado. Rytų armija* – kaip dabar vadinamas Sarelio korpusas – persekiojama bulgarų, skubiai traukiasi link neutralios Graikijos. Nusivylimu baigėsi dar vienas ypatingas ir didingas sąjungininkų planas aplinkiniais

* Autorius turi galvoje Moriso Sarelio (Maurice Sarrail) vadovaujamą Prancūzijos armiją, prancūzų ir britų pajėgų ekspedicinį korpusą (angl. *the French Army of the Orient*, pranc. *Armée d'Orient*), kuris atidarė Salonikų frontą (*vert. past.*)

keliais nutraukti karo sąstingį.* King su kitomis dvidešimt devyniomis ligoninės moterimis turi mažiau nei per dvidešimt keturias valandas evakuoti pacientus, sudėti daiktus ir iškeliauti.

Iš Gevgelijos išvykti galima tik traukiniu. Keliai labai prasti arba kontroliuojami bulgarų. (Trylika prancūzų greitosios pagalbos automobilių bandė pravažiuoti, tačiau dingo; kalbama, kad jie papuolė į pasalą.) Netrukus jų dalinys atsidurs apsupties maiše.

Dabar vidurnaktis. Olivė King mato, kad traukiniu išvyksta beveik visas ligoninės personalas. Nedidelėje stotyje lieka tik ji ir dar dvi vairuotojos bei trys lauko ligoninės greitosios pagalbos automobiliai, kuriems neliko vietos ant traukinio platformos. Tačiau Olivė negali net pagalvoti, kad teks palikti savo „Elą".

Vienas po kito atvyksta keli į pietus važiuojantys traukiniai, pilni žmonių ir krovinių. Viename trims moterims vietos yra, bet ne trims automobiliams, iš kurių vienas nepaprastai didelis. Jos nutaria palaukti, tikėdamosi geresnės galimybės. Saulė kyla. Nuo baltų snieguotų kalnų jas pasiekia šūvių aidas. Olivė King: „Keista, kad mes nė karto nepagalvojome apie mums gresiantį pavojų. Galvojome tik apie savo brangiuosius automobilius."

Tada atvyksta paskutinis traukinys.

Bulgarų būriai vos už kilometro.

O taip – jos išvysta tris tuščias platformas ir nelaukdamos leidimo užvažiuoja ant jų. Traukinys palieka stotį. Gevgelija dega. Prieš miestui dingstant iš akiračio, Olivė King dar spėja pamatyti, kad sprogęs sviedinys sugriauna stotį.

* Kitą dieną buvo pradėta evakuoti sąjungininkų pajėgas iš Galipolio, ir didžiausias Osmanų imperijos šių laikų karinis laimėjimas tapo faktu.

66.

1915 m. gruodžio 13 d., pirmadienis
EDVARDAS MUSLIS KUT-EL-AMAROJE VADOVAUJA ARTILERIJAI

Jis atsikėlė anksti, nes nuo šiandien gavo naują įpareigojimą – vadovauti artilerijos ugniai. Tai ir sunku, ir pavojinga, nes teks nusigauti kiek galima toliau smėlėtais apkasų sistemos koridoriais, kurie iki šiol gana primityvūs; kai kuriose vietose jam ir ryšininkui teks šliaužti vos ne grioviais. Jis dėvi tik vilnonę kepurę, o ne šalmą nuo saulės, nes tas per gerai matomas, tačiau kepurė tokiame karštyje nėra pats maloniausias dalykas.

Britų pajėgos nustojo trauktis į pietus pasiekusios Kut-el-Amaros miestelį. Čia lauks pastiprinimo, o gal greičiau išgelbėjimo, nes jau dvi savaites jie yra keturių turkų divizijų apsuptyje. Korpuso vadas Taušendas (Townshend) leido priešui apsupti jo pajėgas. Iš dalies taip atsitiko todėl, kad jo kareiviai per daug išsekę ir nepajėgūs trauktis, o iš dalies todėl, kad reikia sulaikyti priešą ir neleisti jam žygiuoti toliau link pajūryje esančių bazių ir naftos telkinių. Tačiau apsuptųjų nuotaika gana gera. Visi įsitikinę, kad tik laiko klausimas, kada jie bus išgelbėti. Muslis ramus, nors, kaip ir daugelis kitų, labai kritiškai vertina avantiūristišką bandymą paimti Bagdadą su per mažomis pajėgomis ir per prastai pasiruošus. Bet viskas bus gerai.

Per dieną jis nuropoja tikrai bent kelis kilometrus. Kartais aplinkui tvyro dvokas: tose vietose žuvusieji buvo tiesiog išmesti per apkasų ar griovio kraštą ir dabar jų pajuodę, ištinę kūnai pūva kepinančioje saulėje. Kai kuriose vietose iki priešų apkasų vos trisdešimt metrų. Jis sumaniai ir su dideliu pasitenkinimu diriguoja artilerijai, kurios sviediniai virš jo galvos praskrieja keturių penkių metrų aukštyje, o kartais nukrinta vos už dvidešimties metrų. Toks vadovavimas jam atrodo „great fun“ – labai smagus užsiėmimas.

Visur tyko turkų snaiperiai ir jie tikrai taiklūs. Kartais, kai nepakanka telefono laido, Muslis savo baterijai diriguoja vėliavėlėmis, tad priešininkai šaudo ir į jas. Muslis apšaudomas visą dieną.

Vėliau dienoraštyje jis rašo:

Asmeninė tokio dalyko kaip karas patirtis, geriausiu atveju yra bandymas prisiminti sunkiai suvokiamą, painų sapną. Vienas kitas įvykis prisimenamas aiškiau nei kiti, nes tuomet buvo iškilęs rimtas pavojus tau pačiam. O paskui net pačios pavojingiausios situacijos tampa kasdienybe, kol ima atrodyti, kad dienos eina pro šalį neatnešdamos nieko ypatinga, išskyrus nuolatinį mirties artumą. Net ir nuo šios minties, kad ir kokia įkyri ji iš pradžių būna, žmogus atsiriboja, nes ji yra pastovus, todėl ir nereikšmingas dydis. Esu tvirtai įsitikinęs, kad jausmai gali atsibosti. Žmogus negali neribotą laiką bijoti mirties arba nuolat galvoti apie jos artumą. Mūsų psichikai tai nusibosta, ir tas jausmas nustumiamas į šoną. Mačiau, kaip šalia manęs nušovė vyrą, bet toliau vadovavau artilerijos ugniai. Ar aš nejautrus? Ne, tik mane sunkiau nustebinti.

67.

1915 m. gruodžio 15 d., trečiadienis
VILIS KOPENSAS APSISTOJA VIEŠBUTYJE ETAMPE

Kambarys mažas, o gal greičiau neįprastai siauras ir ilgas, bet vaizdas pro langą puikus. Priėjęs prie lango Kopensas mato aikštę ir geležinkelio stotį, o už jos, už lapus numetusių medžių sienos – Tur de Žineto griuvėsiai. Šis viešbučio „Hôtel Terminus" kambarys turi dar vieną privalumą – čia yra gyvenęs įžymusis prancūzų lakūnas Ševijaras (Chevillard)*, tad galima tuo pasigirti. Beje, tai buvo vienintelis laisvas kambarys viešbutyje. O šis viešbutis – vienintelis Etampe, turintis vonios kambarį, kuriuo paprastai dalijasi visi svečiai.

Į Etampą, esantį į pietus nuo Paryžiaus, Kopensas atvyko kupinas lūkesčių. Jis savo lėšomis sumokėjo už dviejų mėnesių bazinius pilotavimo kursus privačioje skraidymo mokykloje Hendone Anglijoje. Iš pradžių choleriški ponai aiškino apie mašinas, tokias mažas, trapias ir silpnais varikliais, kad skraidyti buvo galima tik tada, kai visiškai nebūdavo vėjo (skraidymą atšaukdavo vos tik imdavo šlamėti lapai). Pirmą kartą savarankiškai Kopensas pakilo prieš dešimt dienų. (Po trisdešimties pamokų, trijų valandų ir penkiasdešimt šešių minučių ore.) Paskui iškart išlaikė oficialų pilotavimo egzaminą: reikėjo atlikti kelias horizontalias aštuoniukes, o tada nusileisti su išjungtu varikliu tiksliai priešais instruktorių. Kopensui pavyko ir jis su „Royal Aero Club" mokyklos piloto sertifikatu Nr. 2140 kišenėje atvyko į Etampą, į karinius mokymus.

Tačiau tarp „laukinio susižavėjimo", užplūdusio jį gavus sertifikatą, ir sutikimo Etampo traukinių stotyje buvo tam tikras kontrastas. Iš tikrųjų jo niekas nepasitiko, o provincijos miestelio aikštė buvo tokia pat nyki ir niū-

* Iki karo pagarsėjęs beatodairiškai drąsiais, jei ne mirtinai pavojingais triukais ore.

ri kaip ir pats gruodžio vakaras. Visur „neįdomūs namai, kuriuose gyvena neįdomūs žmonės". Kavinės tuščios. Tačiau pastaraisiais mėnesiais miestas ėmė busti, nors ir nenoriai – kaip ir nemažai daliai kitų vietovių karas, atsitiktinumas ir – ne ką mažiau svarbu – geležinkelis suteikė Etampui naujos reikšmės – miestelis tapo mokymo baze. Prie Etampo yra keli kariniai oro uostai. Lėktuvai ūžia beveik visą laiką, išskyrus sekmadienius, kai nevyksta jokios pratybos ir įsivyrauja tyla. Viešbutyje „Hôtel Terminus" Kopensas atsidūrė po atsitiktinio susitikimo su draugu, su kuriuo bendravo prieš pat karą, – jie kartu studijavo mechaniką ir važinėdavo motociklais.

Vos atvykęs į miestą, pastebėjo bloga lemiančių ženklų. Netoliese matė laidotuvių eiseną. Pasirodo, velionis buvo prancūzų pilotas, žuvęs per skrydį.

Kopensas vakarieniauja šalia esančiame viešbutuke, kuriame kitaip nei „Hôtel Terminus" yra atskiras valgomasis. Ten jis susitinka su senuoju draugu motociklininku ir keliais kitais belgais, kurie taip pat mokosi karo pilotų mokykloje. Juos aptarnauja jauna, pasipūtusi, bet plepi moteris vardu Odetė.

* * *

Tą pačią dieną* Tel Armenyje Mesopotamijos pasienyje Rafaelis de Nogalesas dar kartą susiduria su krikščionių žudynėmis. Jis žavėjosi išties gražiu ir romantišku kraštovaizdžiu, kai staiga senuose griuvėsiuose miesto pakraštyje užuodė puvimo dvoką:

> *Ėmiau dairytis, iš kur tas dvokas, ir pasibaisėjęs, atatupstas pasitraukiau nuo kelių šulinių ar cisternų, kurios buvo pilnos jau gerokai apirusių krikščionių lavonų. Kiek toliau aptikau dar vieną požeminę angą, kuri, sprendžiant iš kvapo, ko gero, taip pat buvo pilna lavonų. Negana to, nepalaidotų kūnų buvo pilna ir ant žemės, kai kurie buvo užmesti akmenimis, tačiau šen bei ten kyšojo kruvina plaukų sruoga, ranka ar koja, apgraužta šakalų.*

---

* Gali būti, kad buvo gruodžio 16 diena.

68.

1915 m. gruodžio 22 d., trečiadienis
EDVARDAS MUSLIS IR KULKŲ GARSAI

Vakaras. Jis guli žeminėje, įlindęs į „Burberry" miegmaišį. Belangės patalpos tamsoje šviečia tik žvakė, deganti sienoje iškastoje nišoje ir metanti šešėlius ant grindų ir lubų. Edvardas Muslis pažvelgia link durų angos, įrėmintos smėlio maišais. Jis mato amunicijos vežimą, ginklus, baterijos žiūronus, lauko telefoną, mato sviedinių skeveldrų išraižytą sieną, apkapotus palmių lapus. Vėsu. Vėjo nėra.

Kaip tik šįvakar Kut-el-Amaroje paskelbta kovinės parengties padėtis – baiminamasi dar vienos naktinės turkų atakos. Muslio baterija su aštuoniolikos svarų patrankomis, paslėptomis datulių palmių giraitėje, turės užtikrinti gynybinę ugnies sieną. Tamsoje kartais sukalena kulkosvaidžiai, kartais į sieną virš jo galvos įsminga kulkos. Nuo tos dienos, kai prisijungė prie Mesopotamijos korpuso, dar nepraėjo nė mėnuo, tad visi mūšio aplinkos reiškiniai vis dar labai traukia jo dėmesį. Dienoraštyje jis rašo:

> *Prieš pat [kulkai įsmingant] pasigirsta staigus trakštelėjimas, tarsi netikėtai būtų perlaužtas pagaliukas, ir kai mūšio lauke esi atsiradęs visai neseniai, nori nenori staigiai pasilenki. Aš nesakau, kad pasilenkiu – greičiau pajaučiu, kad jau esu pasilenkęs. Iš pradžių taip elgiasi visi. Nėra prasmės aiškinti, kad jei kulka būtų į mus pataikiusi, nebūtume spėję išgirsti, kad ji įsmigo į palmę. Kai kurie žmonės taip ir nesiliauja lankstęsi.*

Naktis praeina ramiai. Vienu metu turkai buvo pradėję įnirtingai šaudyti. Muslis išlindo iš šilto miegmaišio ir išėjo apsidairyti. Tačiau buvo kritę tik keli arkliai, sužeistas vienas arklininkas indas ir prikritę nukirstų palmių lapų.

* * *

Tą pačią dieną Florensė Farmborou, ką tik grįžusi iš atostogų, dienoraštyje rašo:

Mes taip troškome grįžti į darbą, kad ėmėme ginčytis, kas eis į pirmą pamainą, bet kadangi šiandien Anos gimtadienis, laimėjau aš. Kol buvau išvykusi, jie įrengė naują operacinę. Dabar turime nedidelę, švarią, kalkėmis išdažytą, jaukią patalpą. Viską apžiūrėjau su pasididžiavimu. Sutemus nustebau, kad negaliu užmigti. Sėdėjau ir skaičiau prie žvakės, įdėmiai klausydamasi visokių garsų, nors žinojau, kad tikimybės sulaukti naujų sužeistųjų nėra, nes fronte ramu.

69.

1915 m. gruodžio 24 d., penktadienis

VINČENCAS D'AKVILA UDINĖJE GAUNA PASKUTINĮ PATEPIMĄ

Iš pradžių suskamba varpeliai. Paskui koridoriuje pasirodo grupelė žmonių. Priekyje eina kunigas su kamža. Jam iš šonų – vienuolės su degančiomis žvakėmis. D'Akvila ima svarstyti, kurį iš jo nelaimės brolių jie aplankys šįkart.

Jie įeina į salę. Kažkam bus suteiktas paskutinis patepimas.

Vinčencas D'Akvila guli Udinės karo ligoninėje. Kaip ir daugelis kitų, jis serga dėmėtąja šiltine. Čia pateko prieš kelias dienas – buvo atvežtas greitąja slidžiais žiemos keliais. Jo gultas automobilyje buvo prie pat lubų, ir kaskart, kai automobilis nelygiame kelyje kresteldavo, Vinčencas vos nesusitrenkdavo galvos. Kai jie pagaliau atvyko į vietą, D'Akvilos būklė buvo tokia prasta, kad sanitarai palaikė jį mirusiu ir įnešė į nešildomą morgą. Ten vėliau jį atrado neštuvuose ant grindų.

Liga paūmėjo. Atrodė, kad smegenys verda iš karščio. Jis klejojo, šaukėsi imperatoriaus Vilhelmo, kad tas asmeniškai prisiimtų atsakomybę už karą. Vinčencui atrodė, kad medicinos seserys uždėjo jam auksinę karūną. Tai buvo pūslė su ledu. Vyras girdėjo nežemiškai gražius balsus, muziką.

Tačiau varpeliai skamba iš tikrųjų. Kunigas su vienuolėmis žengia per salę. D'Akvila seka juos žvilgsniu ir gailisi to vargšo, kuriam dabar skamba varpai. Baisu – mirti per Kūčias, „tą akimirką, kai visas pasaulis turėtų be galo džiaugtis ir švęsti“.

Grupelė eina pro lovas. Varpeliai skimbčioja. Laikas perkaitusioje D'Akvilos sąmonėje, regis, išsitęsia, išsitempia, sulėtėja. „Laikas neskaičiuojamas. Amžinybė gali sutilpti vienoje akimirkoje.“ Trijulė artėja. Vinčencas nepaleidžia jų iš akių.

Tie sustoja prie jo lovos. Vienuolės atsiklaupia.

Mirs jis.

D'Akvila nenori, neketina, tikrai nemirs. Kunigas murma savo maldas ir aliejumi patepa D'Akvilos kaktą, tačiau ligoniui jis panašus į budelį, kuris šiuo veiksmu nori atimti jam gyvybę. Tačiau D'Akvila toks silpnas, kad neįstengia ištarti nė žodžio. Jo ir kunigo žvilgsniai susitinka. Viena iš vienuolių užpučia žvakes. Vyras paliekamas vienas.

Kas nutiko vėliau, aprašo pats D'Akvila:

Aplink mane tvyrojo visiška tamsa, dėl kurios, spėju, man atrodė, kad kybau ore. Man atrodė, kad aš ramiai kybau, nejudėdamas nei į dešinę, nei į kairę, nei pirmyn, nei atgal, nei aukštyn, nei žemyn. Eteris taip pat nejudėjo. Tai buvo absoliutaus sąstingio būsena! [...] Staiga, po sunkios nejudrumo dozės šioje uždaroje terpėje [...] atsirado šviesos siena – tarsi sidabrinis ekranas visiškai juodame fone. Tada prieš mano akis lėtai praslinko kaleidoskopiška ir spalvinga mano gyvenimo šioje žemėje ataskaita, nuo pat gimimo ir pirmųjų metų iki akimirkos, kai gavau mirštančiojo patepimą.

Viskas pasikeičia. Vyras jau nekovoja su mirtimi, o džiaugsmingai jos laukia.

Ateina kiti vaizdiniai. Jis tampa moterimi ir pagimdo vaiką. Skrenda visatoje pro planetas, žvaigždes ir galaktikas, tačiau jo skrydžio spiralė per erdvę užlinksta – jis vėl grįžta į žemę, į šiaurės Italiją, į Udinę, į ligoninę per siaurą langelį, į ligoninės salę ir į tą ant kritinės egzistencijos ribos esantį daiktą – savo laukiantį kūną.

70.

1915 metų Kalėdų laikotarpis

PAOLAS MONELIS ANT PANAROTOS KALNO GAUNA KOVOS KRIKŠTĄ

Laikas kovos krikštui. Jie išžygiuoja maždaug vidurnaktį. Apsnigtame lauke nutįsta ilga kareivių ir krovininių mulų vora. Žygiuodamas Paolas Monelis galvoja apie du dalykus: namus ir apie tai, kaip smagu, kad ateityje galės papasakoti apie tai, ką dabar patirs.

Šalta. Giedras, žvaigždėtas dangus. Ant žibančio sniego žaidžia mėnesiena. Girdisi tik dygliuotų batų krebždėjimas einant per sniegą, tuščių virtuvinių rykų skimbčiojimas, vienas kitas keiksmažodis ir trumpi pokalbiai beveik pašnabždomis. Po šešių valandų jie pasiekia tuščią, nusiaubtą austrų kaimą. Dieną ilsėsis čia, o sutemus netikėtai užpuls austrų postą ant Panarotos kalno.

Paolas Monelis gimė Fiorano Modenese šiaurės Italijoje. Iš pradžių ketino tapti karininku, bet ėmė studijuoti teisę Bolonijos universitete. Ten susijungė dvi jo aistros: alpinizmas ir žiemos sportas bei rašymas. Tad studijų laikais šiomis temomis jis parašė nemažai straipsnių, kurie buvo išspausdinti vietiniame dienraštyje *Il Resto del Carlino.* Kai Italija šių metų gegužę paskelbė Austrijai-Vengrijai karą, Paolui ir jo draugams atrodė savaime suprantama, kad reikia eiti savanoriais. Moneliui tai žymiai daugiau nei drąsus poelgis, nes jis vienintelis sūnus šeimoje ir turi juridinę teisę neiti į karo tarnybą. Tačiau jis pasistengė, kad to niekas nesužinotų. Dėl alpinistinių gebėjimų jam pasisekė gauti vietą „Alpini" – elitiniame kalnų jėgerių būryje. Į armiją jis įstojo birželį Belune.

Tačiau paskutinę akimirką Monelis buvo pradėjęs gailėtis. Tą rytą, kai turėjo iškeliauti, jį pažadino beldimas į langą, ir staiga jį apėmė nesti-

pri, bet nenumaldoma baimė. Jis prisimena, kad jausmas buvo panašus į pagirias: užmigo tarsi apgirtęs nuo nerūpestingos euforijos, o atsibudęs susimąstė ir ėmė labai gailėtis. (Mergina, su kuria praleido vakarą, verkė, bet jis nelabai kreipė dėmesį.) Vaikinas ėmė įsivaizduoti baisias jo laukiančias kančias. Jam buvo savaime suprantama, kad reikia išvykti, bet iš tikrųjų nebuvo susimąstęs *kodėl.* „Ar šis pavojingas žaidimas kalnų viršūnėse mane vilioja todėl, kad nusibodo beprasmis taikus gyvenimas? O gal aš negaliu pakęsti minties, kad nedalyvausiu tame, apie ką vėliau pasakos kiti? O gal paprasčiausiai nuoširdžiai ir sąžiningai myliu tėvynę ir todėl trokštu dalyvauti kare?" Paskui jis prisimins, kad išvykimo rytą buvo šalta.

Tačiau gailėjimąsi greitai pakeitė užsidegimas. Jis pats apibūdino „malonų tuštumos jausmą – sveikos jaunystės pasididžiavimą – jaudinančius lūkesčius". Kol kas karo jis beveik nematė, juo labiau nepatyrė. (Pirmą kartą tolumoje išgirdęs šaudant, jis garsą palygino su susidūrusių biliardo kamuolių kaukštelėjimu.) Nuotraukose atvaizduotas gana grakštus vaikinas nuolaidžiais pečiais, tamsiais tankiais plaukais, smalsiomis giliomis akimis, išraiškingomis lūpomis ir duobute smakre. Jis atrodo jaunesnis nei dvidešimt ketverių metų. Uniformos kišenėje Monelis nešiojasi kišeninį Dantės „Dieviškosios komedijos" egzempliorių.

Dieną Monelis praleidžia baltame name, atsigulęs pailsėti ant žemos sofos rokoko stiliaus miegamajame. Jam sunku nusiraminti. Galbūt trukdo aukštyn žemyn mediniais laiptais bėgiojantys kareiviai, galbūt paprasčiausiai per daug galvoja apie tai, kas jo laukia. Vėliau jie aptaria vakarinio puolimo planą. Lengva nebus. Jie nelabai žino, kaip pasiekti austrų postą, o žemėlapyje neranda net savo buvimo vietos.

Devintą vakaro jie išžygiuoja. Žvaigždėta, šalta naktis. Įeina į tankų mišką. Jaudulys stiprėja. Jiems atrodo, kad lūžtanti sniego pluta net negirgžda, o aidi juos išduodama. Monelis pasijunta alkanas. Nuaidi šūvis. „Ta-pum. Pavojaus signalas."

Kūnu nubėga šiurpas, širdis ima plakti greičiau. Pirmasis karo šūvis – įspėjimas, kad karo mechanizmas pajudėjo ir negailestingai įtrauks ir tave. Dabar tu jame. Ir niekada neištrūksi. Gal anksčiau taip nemanei. Dar vakar žaidei su gyvenimu, buvai įsitikinęs, kad bet kada galėsi pasitraukti. Lengvabūdiškai tauškei apie žygdarbius ir pasiaukojimą, nors nieko neišmanei. Dabar atėjo tavo eilė.

Monelis stebi vieną iš draugų, kuris iki šiol buvo santūrus ir nerodė jokių jausmų, o dabar dega iš susijaudinimo. Draugas žemiau pamato porą austrų, nubėgančių per mišką, ir paleidžia du šūvius. „Tada, – pasakoja Monelis, – nuo manęs tarsi kažkas nukrinta, baimės nelieka nė pėdsako, o aš susitvardau ir mąstau taip pat aiškiai, lyg būtų pratybos."

Paskui – nieko.

Jie išsiunčia žvalgus.

Monelis ir kiti snūduriuodami laukia. Pradeda aušti. Pasirodo linksmas leitenantas, net įraudęs iš įtampos. Jis duoda įsakymą ir nueina dešinėn. Kažkur toliau pasigirsta šūviai. Ir sužeisto vyro dejonė.

Paskui – nieko.

Saulė pateka. Jie pradeda pusryčiauti.

Tada ima tratėti kulkosvaidžiai. Mūšio triukšmas vis didėja, auga, artėja. Praeina keli nesunkiai sužeisti kariai. Kažkur ten, priekyje, vyksta kova.

Pusryčiai nutraukiami. Kai kurie nusikeikia. Būrys išsirikiuoja viena linija ir nužygiuoja per sniegą. Monelis: „Ar tai mirtis? Šis riksmų ir švilpesio chaosas, nukapotos medžių šakos, ištęstas sviedinių švokštimas danguje?"

Paskui – nieko.

Ramu. Tylu.

Grįžtant visų nuotaika puiki. Na taip, jie net nerado to austrų posto, kurį buvo įsakyta užimti, bet kariai džiaugiasi išlikę sveiki, o Monelis patenkintas, ne – jis beveik krykštauja, kad patyrė kovos krikštą. Į savo pozicijas jie grįžta per skylę, padarytą tarp spygliuotų vielų. O ten jų laukia divizijos vadas – griežtas, šaltas ir paniuręs. Kai grįžtančių vyrų priešakyje pasirodo

Monelio bataliono vadas majoras, divizijos vadas jį pasišaukia ir iškoneveikia: jie turėję surasti austrus, nuostoliai esą įtartinai maži, ir panašiai. Paskui divizijos vadas piktai dėbčioja į praeinančius kareivius, tada sėda į laukiantį automobilį ir dingsta.

Vakarėjant jie grįžta į apleistą kaimą. Monelis įžengia į šaltą baltą namą ir vėl ištiesia miegmaišį ant žemos sofos tame rokoko miegamajame. Per skyles stoge žybčioja žvaigždės.

71.

1915 m. gruodžio 26 d., sekmadienis

ANGUSAS BJUKENENAS EINA NAKTINĘ SARGYBĄ PRIE TIETOS

Juos supanti tamsa tiršta, nes kol kas žybsi tik žvaigždės, o mėnulio dar nėra. Bjukenenas ir kiti avi mokasinus, nes eiti tyliai per krūmynus su žygio batais beveik neįmanoma. Jų užduotis įprasta: sutrukdyti vokiečių patruliams įvykdyti daugiau sabotažo operacijų Ugandos geležinkelyje.

Apie pusė dešimtos vakaro. Jų būrelis sparčiai traukia keliu, kuris nuves iki vietos maždaug už aštuonių kilometrų, – ten jie turės laukti pasaloje. Kariai eina vorele, palikdami tarp savęs didelius tarpus, kartais vis sustodami pasiklausyti.

Angusas Bjukenenas visai neseniai buvo paaukštintas leitenantu. Jis greitai kilo karjeros laiptais 25-ajame karališkajame fuzilierių batalione. Dar balandį jis buvo eilinis. Bjukenenas nelabai džiaugiasi paaukštinimu, nes eilinio gyvenimas, jo žodžiais tariant, buvo „linksmas, nereikalaujantis atsakomybės ir netvarkingas“.

Kurį laiką žygiavę tylomis, jie staiga išgirsta traškesį. Visi sustoja.

Triukšmas sklinda nuo kairės kelio pusės.

Traška lūžtančios šakos, šnara žolė. Priešai taip neatsargiai neišsiduotų. Na taip – šmėkšteli raganosis. Visi iškart sustoja. Tamsoje nesimato, ar šis didžiulis gyvūnas ruošiasi pulti. Praeina kelios įtemptos akimirkos. Šiose vietovėse raganosiai pastebimi dažnai ir jie išties pavojingi, žymiai pavojingesni už liūtus. Bjukenenas žino, kad pastarieji puola tik sužeisti. Per šiuos metus Rytų Afrikoje nuo laukinių žvėrių žuvo trisdešimt britų kareivių.

Raganosis nupėdina per krūmokšnius. Pavojus praėjo.

Keturi kariai toliau sėlina tamsos priedangoje.

Po dideliu mango medžiu jie randa dar karštas laužo žarijas. Priešas slepiasi kažkur tamsoje.

Pakyla mėnulis. Jų šešėliai ištįsta ir besvoriai sklando ant balsvo dulkėto kelio. Kiek toliau galima įžvelgti žvilgančią upę.

Vidurnaktį jie pasiekia vietą, iš kurios gerai matosi geležinkelis. Grupė pasislepia krūmuose ir ima laukti. Laukia. Laukia.

> *Naktis praėjo ramiai, trikdoma tik Afrikos garsų. Aukštuose medžiuose upės pakrantėje už geležinkelio kartais surikdavo beždžionės, joms skraidant nuo medžio ant medžio lūžinėjo sausos šakelės. Tamsoje tolumoje ūkavo vieniša pelėda... Kartais išsiduodavo netoliese slankiojantys grobuonys. Kartais tylą nutraukdavo gilus, kraują stingdantis staugimas ir hienos lojimas. Bet tik kelias trumpas akimirkas, o paskui žvėrys dingdavo tarsi vaiduokliai bekraštėje nakties tamsoje.*

Saulei patekėjus bus praėjusi dar viena naktis be jokių įvykių. Vyrai susikuria laužėlį ir išsiverda arbatos, o išaušus grįžta į stovyklą.

Aplink ją kariai plačiu spinduliu kerta krūmus, matosi didelės įvairių atsargų krūvos. Sklinda gandas, kad laukiama didelio pastiprinimo. Bjukenenas: „Mūsų dvasią džiugino mintis, kad greitai galbūt įžengsime į priešo žemę.“

1916

Štai kas yra karas: ne mirties pavojus, ne raudona sviedinio liepsna, apakinanti, kai jis švilpdamas praskrieja ir sprogsta, o jausmas, kad esi marionetė nežinomo lėlininko rankose. Kartais tas jausmas sukausto širdį lyg pati mirtis.

CHRONOLOGIJA

Sausis:

28 d. Prasideda rusų puolimas Armėnijoje. Nežymūs pasiekimai. Rusų būriai įžengia į Persiją.

Vasaris:

21 d. Prasideda vokiečių puolimas prie Verdeno. Dideli pasiekimai. Mūšiai vyksta iki lapkričio.

Kovas:

4 d. Didžioji Britanija ir Prancūzija pasidalija Vokietijos koloniją Kamerūną.

6 d. Mūšis prie Verdeno išsiplečia ir apima vakarinę Mezo pusę.

9 d. Vokietija paskelbia karą Portugalijai. (Šalys anksčiau kovojo Afrikoje.)

17 d. Nutraukiamas penktasis italų puolimas prie Izonco. Nereikšmingi pasiekimai.

Balandis:

20 d. Airijoje prasideda vadinamasis Velykų sukilimas.

29 d. Kapituliuoja Kut-el-Amaroje dislokuotas britų korpusas.

Gegužė:

14 d. Austrų-vengrų puolimas aplink Asjago plynaukštę Alpėse. Šiokie tokie pasiekimai.

31 d. Didysis jūrų mūšis Skagerake.

Birželis:

1 d. Osmanų puolimas Armėnijoje. Visą vasarą vyksta įnirtingi mūšiai su rusų armija.

4 d. Rytuose Rusijos armija pradeda Brusilovo puolimą. Dideli laimėjimai.

Liepa:

1 d. Britų ir prancūzų armijos pradeda didelę puolimo operaciją prie Somos. Ji tęsiasi iki lapkričio.

Rugpjūtis:

6 d. Prasideda šeštasis italų puolimas prie Izonco. Šiokie tokie pasiekimai.

9 d. Italų būriai prie Izonco užima Gerco miestą.

14 d. Popiežius parodo taikos iniciatyvą, bet ji nesulaukia jokio atsako.

28 d. Rumunija paskelbia karą Austrijai-Vengrijai. Vėliau karą Rumunijai paskelbia Vokietija.

29 d. Rumunija pradeda puolimą Transilvanijoje. Nedideli pasiekimai.

Rugsėjis:

14 d. Prasideda septintasis italų puolimas prie Izonco. Jokių pasiekimų.

Spalis:

4 d. Vokiečių ir austrų-vengrų armijos pradeda kontrpuolimą Transilvanijoje.

10 d. Prasideda aštuntasis italų puolimas prie Izonco. Jokių pasiekimų.

Lapkritis:

1 d. Prasideda devintasis italų puolimas prie Izonco. Nereikšmingi pasiekimai.

27 d. Reikšmingos rusų pergalės Persijoje.

Gruodis:

5 d. Rumunijos sostinę Bukareštą užima Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos pajėgos.

12 d. Vokietija siūlo taiką. Priešininkai pasiūlymą atmeta.

72.

1916 m. sausio 1 d., šeštadienis

EDVARDAS MUSLIS MATO VIRŠ KUT-EL-AMAROS KYLANČIĄ SAULĘ

Angliškai ji vadinama *the stack* – „krūva“. Tai stirta pripildytų maišų nuo miltų, daugiau kaip keturių metrų aukščio, o jos viršuje yra stebėjimo postas. Vaizdas iš ten puikus. Galima matyti beveik visą horizontą ir beveik viską, kuo užsiima miestą apgulusios turkų pajėgos į šiaurę nuo jo. Stirta stovi viduryje to, ką jie vadina fortu, – tai didelė, mūro siena apjuosta teritorija šiaurės rytų pusėje, britų gynybos linijų aplink Kut-el-Amarą pabaigoje.

Edvardas Muslis forte sėdi nuo vakar, kai buvo atsiųstas čia pakeisti sužeisto artilerijos ugnies koreguotojo. Kelias į fortą ilgas ir pavojingas – Musliui teko eiti apie tris kilometrus apkasais, visur tyko priešo snaiperiai, šaudantys į viską, kas juda. Dėl apgulties maistas forte labai prastas net Kut-el-Amaros lygiui. Jau skerdžiami darbiniai ir jojamieji gyvuliai (numylėtasis Muslio Don Chuanas dar gyvas), ir arčiau miesto įsikūrę kareiviai dažnai maitinami arkliena. O čia jos gauna rečiau, nes kelias per tolimas.

Muslis pabudo likus pusvalandžiui iki aušros. Jis ir antrasis koreguotojas Krūvoje pasikeisdami papusryčiauja. Šį ankstyvą rytą jie valgo įprastą davinį: ryžių ir konservuotos mėsos, kurią nustumia arbata. Sviesto ir cukraus nebėra. Musliui patinka stebėti saulėtekį, kaip virš plokščios dykumos pakyla nakties šešėliai. Šįryt jam prieš akis nušvinta pasakiškai gražus dangus: tamsiai žali, alyviniai ir violetiniai atspalviai mainosi virš greitai praskriejančių debesų sankaupų, genamų pietinio vėjo. Kadangi šiandien pirma Naujųjų metų diena, jis viliasi, kad čia geras ženklas, – kad jiems lemta vėl žygiuoti link Bagdado ir taip greitai, kaip šie pralekiantys debesys.

Visi Kut-el-Amaroje ramiai laukia pagalbos, kurios, optimistų nuomone, sulauksią vos už kelių dienų, anot pesimistų – už kelių savaičių. Vyksta lažybos. Kartais jie žaidžia futbolą. Alinantis karštis.

Aušra Musliui patinka ir dėl kitos priežasties: tuo metu prišaudyti pabūklus lengviausia, nes įdienojus prasideda miražai. Lengviau dar ir dėl tos priežasties, kad tuo metu priešas šaudo ne taip įnirtingai. Turkai pastebėjo, kad britų artilerija šaudo nuo krūvos, tai reiškia, kad vos britai paleidžia ugnį, priešas taip pat ima tratinti į jų sienas. (Muslis šitaip apibūdina salvės, pasiekusios taikinį, garsą: r-r-r-rip.) Britai turi nuolat tvarkyti dviem eilėmis sukrautus maišus, nes kulkos po kiek laiko prakerta išorinį sluoksnį ir pasiekia priedangos vidų.

Vėliau dieną Muslis per žiūronus pastebi, kad turkai pradeda ruošti vietą artilerijai. Jis praneša vienai iš baterijų, nurodo koordinates, ir netrukus pabūklai pratrūksta. Tačiau priešo taip lengvai neišgąsdinsi. Muslis per žiūronus mato, kad po jų salvės turkai pasislepia priedangoje, bet dar nespėjus išsisklaidyti sprogimo dūmams, jie vėl sukyla ir kasa bei kapoja toliau. Drąsūs vyrai. Tada Muslis pakeičia taktiką. Baterijos pabūklai ima šaudyti vienas po kito ir tada vienu metu nukrinta mažiau sviedinių, bet per ilgesnį laiko tarpą. Atrodo, kad šįkart suveikė: netrukus jis pastebi, kad ten atvyksta sanitarai su neštuvais ir vežimėliais.

Fortas yra vienas iš kertinių Kut-el-Amaros gynybos taškų, todėl beveik nuolat apšaudomas (ypač krūva). (Musliui einant palei sieną, kulkos įlekia per žemai esančias šaudymo angas, todėl tenka bėgti nuo angos prie angos.) Todėl šią vietą ginantys pėstininkai dažniausiai laikosi apkasuose. Čia tikras apkasų, žeminių ir gilių duobių, kuriose laikomos atsargos ir amunicija, labirintas.

Po pietų Muslis apžiūri vieną iš išorinių forto gynybos įtvirtinimų. Per Kūčias turkų pėstininkai bandė paimti jį šturmu, kai britų kulkosvaidžiai buvo nutildyti, turkai įsiveržė į bastioną ir čia prasidėjo siaubingos grumtynės vyras prieš vyrą. Galiausiai užpuolikai buvo priversti bėgti. Bastione liko daugybė lavonų. Ataką prieš savaitę atlaikę kareiviai vis dar čia ir jie

labai patenkinti savo indėliu. Jie parodo Musliui daugybę aplinkui gulinčių turkų lavonų, kurie jau gerokai apirę, tad tvyro atgrasus dvokas. Kai kurie kareiviai, nepaisydami smarvės ir priešo snaiperių, išdrįso tarp kūnų pasidairyti trofėjų. Vienas indas Musliui parodo savo grobį: trys tropiniai šalmai ir karininko kardas.

Šios dienos vakarienė tikrai skani: bulvės (nedidelė porcija), arklienos filė, datulės ir duona. Galiausiai taip pat šis tas gardaus – vienas karininkas pavaišina jį birmietišku *cheroot**. Apie septintą vakaro Muslis grįžta į savo žeminę pagarbiai jo surūkyti.

Žeminė, kuria dalijasi su antruoju koreguotoju, kapitonu, yra didelė dviem žmonėms – maždaug penki ir trys metrai. Bet, deja, ji tokia žema, kad neįmanoma stovėti visu ūgiu. Muslis guli lovoje, rūko ir spokso į lubas, padarytas iš 15–20 centimetrų skersmens sijų; ant jų užpiltas metro storio smėlio sluoksnis. Muslis atkreipia dėmesį, kad sijos išlinkusios nuo smėlio svorio. Jis žiūri į įlinkusias lubas, stengdamasis prisiminti vieną Aristotelio citatą. Ji skamba maždaug taip: „Net jei kai kurios lentos yra tvirtesnės už kitas, visos vieną dieną sulūš nuo per didelio svorio.“

* * *

Tą pačią dieną Paolas Monelis dienoraštyje rašo:

Argi ne šito troškai? Sėdėti prie laužo kare vakare po pavykusios žvalgybos, laukdamas rimtesnių užduočių. Lengvabūdiškai linksmos dainos, jausmas, kad šitas laikas – geriausias tavo gyvenime. O pačių baisiausių baimių jau nebėra.

---

* *Cherrot* yra ilgas ir siauras cigaras, tuo metu labai populiarus tarp baltųjų tropiniuose kraštuose, nes buvo manoma, kad taip galima šiek tiek apsisaugoti nuo tam tikrų tropinių ligų. (Birmietiški cigarai dažniausiai pagaminti iš šiek tiek šviesesnio tabako.) Galima paminėti, kad dabar dominuojanti cigaro alternatyva – cigaretė – išpopuliarėjo būtent per Pirmąjį pasaulinį karą. Ir cigaras, ir cigaretė, taip pat tarpinis variantas *cheroot* buvo pranašesni už pypkę tuo, kad abi rankos būdavo laisvos.

73.

1916 m. sausio 2 d., sekmadienis
VINČENCAS D'AKVILA UDINĖJE PABUNDA IŠ KARŠTINĖS KLEJONIŲ

Niekas netikėjo, kad jis išgyvens, bet kažkokia injekcija – gal opijaus? – kažkaip sustabdė jo kritimą į bedugnę. Pirmas dalykas, kurį prisimena po pabudimo – nustebusios seselės šūksnis: „Tu sei renato!“ – Tu atgimei! Bet kokiam gyvenimui?

D'Akvila tik pamažu prisimena, kas atsitiko iš tikrųjų.

Kalendorius salėje rodo, kad šiandien 1916 metų sausio antra diena. Vyras sutrikęs. Jam po galva balta pagalvė. Jis bando susigaudyti. Aišku tik tiek, kad karas tebevyksta. Bet kaip jis buvo išgelbėtas nuo apkasuose tykančios mirties? Kam turėtų būti dėkingas – savo protui ar gudrumui? Ne, savo tikėjimui. D'Akvila negali pamiršti, ką pasakė seselė, – kad jis atgimė. Vyrą užvaldo didinga mintis: jei tikėjimas išgelbėjo jį nuo karo, gal gali padėti ir visiems kitiems kareiviams?

Prie jo lovos prieina seselė ir atneša kelias plonas riekeles kekso ir stiklinę šilto pieno. Pavalgęs jis vėl atsigula ir nugrimzta į gilų, ramų miegą.

74.

1916 m. sausio 10 d., pirmadienis
PALAS KELEMENAS SARAJEVE PAMATO NUŽUDYMO VIETĄ

Pastarąjį mėnesį jie tik patruliavo ir atlikdavo kitas su okupacija susijusias užduotis. Aplink snieguoti kalnai, bet nelabai šalta. Išblaškytos serbų armijos likučiai jau anapus Albanijos kalnų pietuose ir kalbama, kad sąjungininkai juos nuplukdė į tremtį Korfu. Nuolatiniai mūšiai Serbijoje baigėsi. Dabar lieka tik užbaigti partizaninį karą. Kai kuriose šalies vietovėse visai neliko vyrų. Kelemenas mato pro šalį vis praeinančias įvairaus amžiaus vyrų kolonas: „Bejėgiškai velkasi sukriošę seniai, nustekenti sunkaus darbo, susitaikę su likimu kaip mirčiai pasmerkti gyvuliai. Kolonos gale varomi luošiai, nevispročiai ir vaikai." Jam gerai pažįstami šių graudžių procesijų pėdsakai: išsekusių žmonių lavonai, beveik kiekviename kilometre gulintys grioviuose, sunkūs dulkių debesys, rūgtelėjęs kvapas, sklindantis nuo nesipraususių žmonių, liekantis tvyroti net tada, kai jie dingsta už posūkio.

Neturintys jokių skrupulų gali pasinaudoti įvairiomis galimybėmis. Serbijos miestuose pilna moterų, siūlančių save mainais už maistą, netgi už truputį šokolado ar žiupsnelį druskos. Jis negali prisiversti užsiimti tokiu primityviu, nevaržomu seksu, kuris okupuotuose miestuose dabar įprastas ir beveik viešas. Gal jis per padorus? O gal paprasčiausiai išpuikęs? Ką įrodysi tuo, kas laimėta taip pigiai?

Nuo gruodžio pabaigos jo dalinys dislokuotas Bosnijoje, o šiandien Kelemenas lankosi Sarajeve. Dienoraštyje jis rašo:

Beveik vidurnaktis. Aš palikau savo kompanionus ir patraukiau namo upės pakrante. Nebesninga, visur balta. Anapus upės, turkams priklausančioje Sarajevo dalyje, mečečių kupolus dengia storas sniego sluoksnis. Nuo kalnų viršūnių užteli vėjo gūsis ir dalis tos baltos dangos

nučiuožia nuo stogo sukeldama aidą, kuris sutrikdo šios miegančios šalies ramybę.

Gatvėse tuščia. Priešais mane prasliūkina naktinis sargas su turbanu ir šiaudinėmis šlepetėmis. Aš prieinu Miljakos upės krantą ir sustoju prie tos gatvės kampo, kur buvo paleisti lemtingi šūviai į monarchijos kronprincą. Ant namo sienos kabo marmurinė lentelė. 1914 metų birželio 28 diena.

Pasigirsta nuo miesto centro artėjantis trapus rogių varpelių skimbčiojimas. O tada pasirodo ir rogės, kurios pasuka link upės pakrantės. Lengvas, mažas roges traukia nedideli garuojantys arkliai. Gatvės žibinto šviesoje galima įžvelgti kontūrus lieknos moters, įsisupusios į kailinius, o šalia jos sėdi vyras. Arkliai skubriai nukaukši tolyn ir vizija išnyksta. Rogės su įsimylėjėlių pora jau dingo už kampo. Malonus varpelių skimbčiojimas nutyla, o aš vienišas stoviu pakrantėje, netoli marmurinės lentelės, liudijančios apie pasaulio tragedijos priežastį.

Elfrydė Kur

Richardas Štumfas

Palas Kelemenas

Andrejus Lobanovas-Rostovskis

Florensė Farmborou

Krestenas Andresenas (kairėje) su nežinomu draugu

Alfredas Polardas

L'anagramme de Mariani est:
« Ranimai ».
Sans commentaire!

Michel Corday

Mišelis Kordė

Viljamas Henris Dokinsas

Sofija Bočarskaja

Renė Arno

Rafaelis de Nogalesas

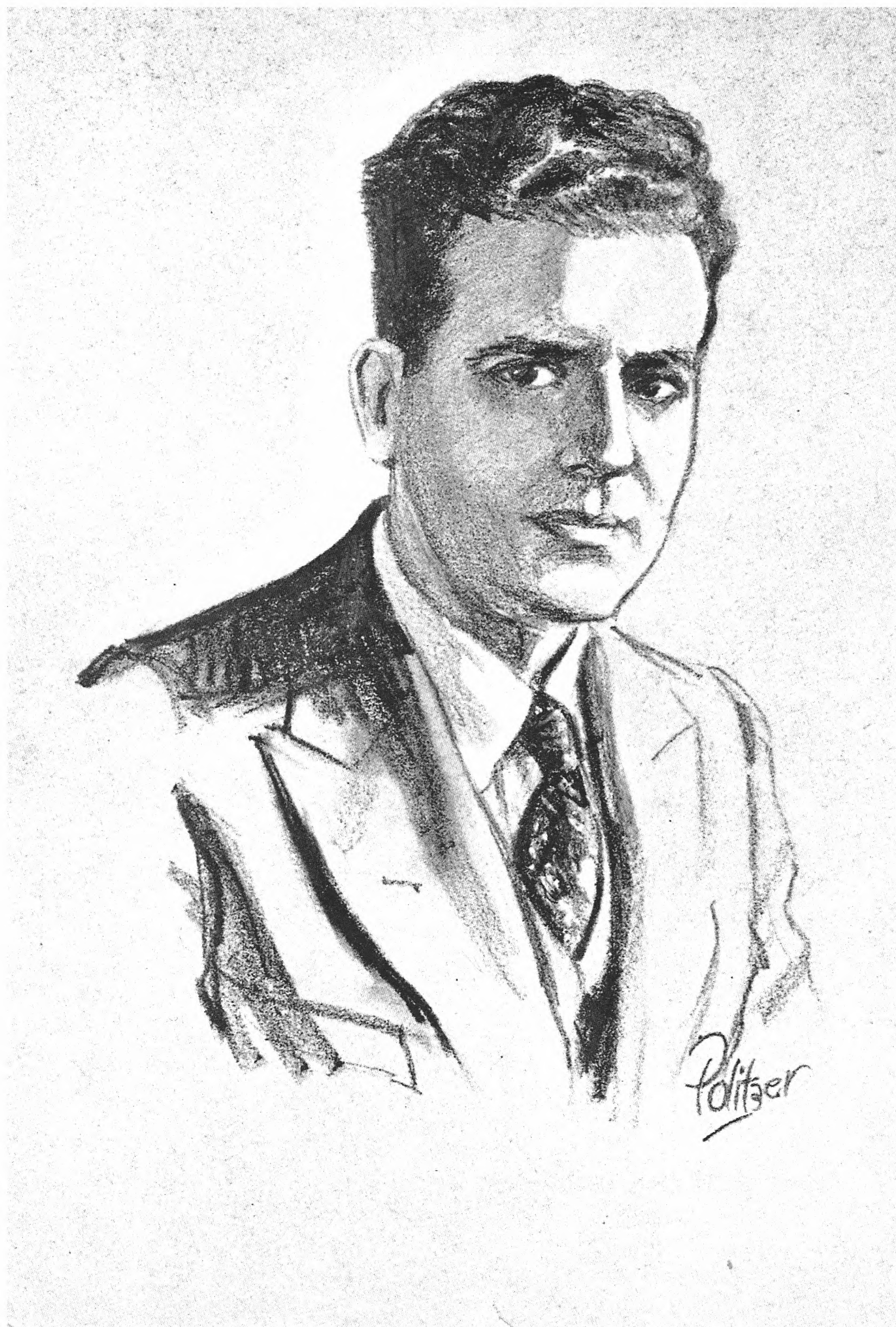
Harvis Kušingas

Vilis Kopensas

Angusas Bjukenenas

Olivė King

Vinčencas D’Akvila

Edvardas Muslis

Paolas Monelis

75.

1916 m. sausio 16 d., sekmadienis

FLORENSĖ FARMBOROU SEKA ŽINIAS APIE PUOLIMĄ ČERTOVICŲ APYLINKĖSE

Svarbiausi jų sąjungininkai – šaltis ir gausus sniegas. Ir Vokietijos, ir Rusijos armijos įsikūrė skubiai išsikastuose apkasuose ir perpildytose žeminėse. Florensė ir kiti iš medikų personalo darbo turi nedaug. Dauguma jų pacientų yra nušalę arba sužeisti snaiperių kulkų. Tie yra tikri žmonių medžioklės žinovai ir aktyviausi tampa būtent tokiose situacijose.*

Šiuo metu Florensė gyvenimu gana patenkinta. Ji ką tik praleido dešimt atostogų dienų Maskvoje ir labai džiaugėsi kelione: „Aš to ilgėjausi: šviesos, spalvų, šilumos – ten buvo visko." Ji nuėjo į operą, baletą, netgi pašoko. Begalino malonumo suteikė ir ramūs vakarai šeimininkų šeimoje, ant minkštų pagalvėlių, skambant fortepijonui ir dainoms. Tačiau po kiek laiko ji visgi ėmė šiek tiek nerimauti, kažko trūko.

Pamažu suvokiau, kad du dalykai prieštarauja vienas kitam: asmeninė laimė, kai pasaulis tuo metu nelaimingas, ir tavo juokas, kai tuo metu kiti kenčia. Iš tiesų, tai neįmanoma. Aš supratau, kad mano laimė yra mano pareiga, kaip Raudonojo Kryžiaus seselė aš žinau, kur ji manęs laukia.

Galiausiai ji net ėmė skaičiuoti dienas, kada pagaliau vėl apsivilks uniformą ir grįš į frontą.

Bet ne tik Florensė yra geros nuotaikos. Po ilgų atsitraukimų vasarą ir rudenį kovinė dvasia dabar šiek tiek atstatyta. Pastarųjų mėnesių sąstingis

---

* Snaiperiai dažnai susilaukdavo paskatinimo ir net įsakymo iš aukštesnių karininkų. Tai būdas išlaikyti budrumą toje fronto atkarpoje, kur dėl ramaus laikotarpio kyla pavojus, kad kareiviai ims abejoti ar netgi susibičiuliaus su priešais.

leido išretintoms divizijoms pasipildyti naujų karių, maisto atsargų ir amunicijos. Dabar carinės Rusijos armija fronte turi apie du milijonus karių ir beveik visi gavo po šautuvą, tai nepaprastai gerai.* Panaikintas sviedinių trūkumas, apie kurį buvo kalbama visus praėjusius metus ir kuris iš dalies buvo tik mitas. Kiekvienas lauko artilerijos pabūklas dabar turi maždaug po tūkstantį sviedinių, ir to visiškai pakanka. Be to, visi spėjo pailsėti.

Vėl auga atsigavusios Rusijos armijos optimizmas. Dabar beveik jau pamiršta, kad per vos pusantrų metų žuvo apie keturis milijonus karių.** Dabar daugelis tikisi, na, bent jau spėja, kad šiais metais įvyks nuolat minimas ir laukiamas persilaužimas. Daug kalbama apie būsimas puolimo operacijas.***

Kareiviai vėl tapo agresyvūs. Florensė jau kurį laiką žino, kad jų fronto atkarpoje planuojama kažkokia operacija. Vakar per vakarienę ji sužinojo daugiau: įvyks vadinamasis sustiprintas žvalgomasis puolimas, nukreiptas prieš svarbią vokiečių gynybinės linijos atkarpą. Puolime dalyvaus du batalionai. Tikslas: išbandyti priešo jėgą ir paimti belaisvių. Daugelis tų, kurie dalyvaus operacijoje, yra žali rekrūtai, jauni nenuoramos, patys pasiprašę būti priešakyje. Jie tyliai prakirps takus per vokiečių spygliuotos vielos užtvaras, – tai labai pavojinga užduotis, kurią jie dėl savo nepatyrimo laiko tik smagia išdaiga. (Jiems buvo išdalyti balti sniego drabužiai.) Florensė ir dalis jos kolegų lauks iškart už fronto linijos, pasiruošę padėti, jei būtų sužeistųjų.

Dar rytą jie buvo pasiruošę pastatyti palapinę, bet kelias valandas teko nerimastingai laukti. Įsakymas išžygiuoti atėjo tik pusę vienuoliktos nakties. Jie buvo planavę pastatyti palapinę, bet nudžiugo gavę įsikurti pašiū-

* Vos prieš kelias savaites daugiau kaip 400 000 karių neturėjo ginklų.

** Be to, tuo metu niekas nežino tikslių nuostolių, nes Rusijos armija nesugeba vykdyti patikimos savo nuostolių statistikos. Beje, šią ydą paveldėjo Raudonoji armija.

*** Tie, kas turi gerų kontaktų, žino, kad sąjungininkai – Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija ir Rusija – nutarė 1916 metais pradėti suderintas puolimo operacijas tuo pat metu, kad Centrinių valstybių sąjungai būtų sunku pasinaudoti transportavimo atžvilgiu pranašesne geografine padėtimi ir kad ji negalėtų lengvai permesti savo pajėgų į vietas, kurioms iškyla pavojus.

rėje miškelyje maždaug už pusantro kilometro nuo apkasų. Oras bjaurus: stiprus, šaltas vėjas ir šlapdriba.

Gydytojai jaudinasi. Kas žino, kaip į šią operaciją reaguos vokiečiai? Fronte kol kas ramu ir tylu, nė šūvio. Jie susėda ir laukia, laukia. Jau po vidurnakčio. Po kiek laiko pasirodo divizijos vadas, ir jie pavaišina jį arbata. Visi laukia. Antrą valandą divizijos vadas telefonu gauna raportą. Naujienos ir geros, ir blogos: vyrams teko nutraukti pirmą bandymą prasibrauti per vokiečių užtvaras, bet jie bando iš naujo.

Vėl laukimas, vėl tyla. Vėl suskamba telefonas. Viskas vyksta pagal planą. Žvalgai braunasi per kliūtis. Pašiūrėje laukiantys žmonės atsidūsta su palengvėjimu ir nusišypso.

Jie tyliai laukia toliau. Trečia valanda, ketvirta.

Tada prasideda.

Tylą nutraukia mišrus artilerijos pabūklų, kulkosvaidžių ir šautuvų griausmas. Turbūt prasidėjo puolimas? Griausmas netyla. Ateina dar vienas raportas telefonu. Žvalgai buvo pastebėti ir dabar smarkiai apšaudomi. Prasiveržti nepavyko.

Pasirodo pirmieji sužeistieji: vienus neša ant neštuvų, kitiems eiti padeda draugai, treti paršlubuoja patys. Šioje scenoje dominuoja dvi spalvos – balta ir raudona. Ant naujų sniego drabužių kraujas matosi itin ryškiai. Florensė išvysta kareivį, kuris rankoje nešasi granatą, jis ištiktas šoko ir nenori jos atiduoti. Kitam kareiviui buvo pataikyta į pilvą – jo žarnos išvirtusios; vaikinas jau negyvas. Trečiam kliuvo į plaučius ir dabar jis labai sunkiai kvėpuoja. Ketvirtas gauna paskutinį patepimą, bet jau nebeturi jėgų nuryti komunijos. Balta ir raudona.

Kai viskas baigiasi, Florensė išeina į gryną orą. Nuo fronto aidi pavieniai šūviai, bet čia viskas vėl tylu ir ramu. Žvalgybinis puolimas nepavyko: 75 žuvę ir apie 200 sužeistų. Pulko vadas dingęs; kalbama, kad jis liko gulėti sunkiai sužeistas kažkur ten, žiemos tamsoje tarp spygliuotų vielų.

76.

1916 m. sausio 18 d., antradienis

MIŠELIS KORDĖ VAŽIUOJA METRO Į RYTŲ STOTĮ

Šalta. Žiemos dangus. Šį rytą Mišelis Kordė lydi seną draugą į geležinkelio stotį. Jo draugas yra karininkas inžinierius ir dabar jis išvyksta į savo dalinį. Į Rytų stotį juodu vyksta metro. Važiuodamas Mišelis nugirsta kalbant pėstininką, po atostogų grįžtantį į frontą: „Atiduočiau kairę ranką, kad tik nebereiktų grįžti." Tai ne tik posakis, nes netrukus jis prisipažįsta, jog prieš tai bandė susižeisti, kad išsisuktų nuo fronto; jis valandą laikė ranką šaudymo angoje, bet veltui.

Kitas šios dienos pokalbis: karas vidutiniškai kainavo 3000 gyvybių ir 350 milijonų frankų – *kasdien*. Kalbama, jog ketinta šiuos nuostolius sumažinti, kad būtų galima kariauti ilgiau. Kažkas pasako, kad tai „karas išsimokėtinai". Žmonės taip pat piktinasi, kad vakar kapituliavo Serbijos ir Prancūzijos sąjungininkė Balkanuose Juodkalnija. Tačiau iš tikrųjų kito pasirinkimo nebuvo. Mažąją kalnų karalystę okupavo tie patys vokiečių ir austrų daliniai, kurie išvijo serbų armiją iš gimtosios šalies. Kažkas pasakoja istoriją iš fronto apie vokiečių karininką, paimtą į nelaisvę: jis buvo sunkiai sužeistas ir mirdamas sušnabždėjęs: „Juk tiesa, kad Gėtė... didingiausias poetas pasaulyje?" Klausytojai nutaria, kad tai įprastos vokiškos savimeilės pavyzdys.

Į Rytų stotį Kordė su draugu atvyksta dešimtą ryto. Visur uniformuoti vyrai. Šimtai jų sėdi ant bagažo vežimėlių arba ant akmeninių baliustradų. Jie laukia traukinių arba vienuoliktos valandos. Reikalas tas, kad griežtai draudžiama parduoti gėrimus uniformuotiems vyrams iki vienuoliktos valandos. Kordė girdėjo kalbant, kad vienas ministras norėjo pavaišinti dvi damas ir vienos iš jų sužadėtinį arbata, bet jam buvo mandagiai atsakyta,

nes sužadėtinis vilkėjo uniformą ir dar nebuvo vienuolikos. Tada ministras norėjęs užsakyti arbatos tik damoms, bet net ir tada jam buvo atsakyta, nes būtų galėjęs atsigerti ir kariškis. Tada padavėjas suokalbiškai parodė link durų, duodamas užuominą apie galimą išeitį, – iš arbatinės kaip tik ruošėsi išeiti kitas kariškis, kad jo kompanija gautų ko nors atsigerti.

Kareivių pilna ir perone – jie grįžta iš atostogų. Prie vagonų galima stebėti jausmingas atsisveikinimo scenas. Moterys pakelia savo vaikelius, kad per langus išlindę vyrai galėtų pabučiuoti juos paskutinį kartą. Kordė visa tai stebi iš jam įprastos vojeristinės perspektyvos. Jis atkreipia dėmesį į kareivį smarkiai perkreiptu veidu – atrodo, kad tas tarsi dėvi gedulo kaukę. Vyro kančia tokia akivaizdi, tokia atvira, kad Kordė iš karto nusisuka ir nesidairydamas išeina iš perono.

77.

1916 m. sausio 26 d., trečiadienis

VINČENCAS D'AKVILA PERKELIAMAS Į PSICHIATRIJOS LIGONINĘ SAN OSVALDE

Ankstyvas rytas. Vienas iš sanitarų atneša seną D'Akvilos uniformą ir liepia persirengti. Tada jis nuvedamas į kabinetą, kuriame laukia gydytojas kapitono uniforma. Jo pavardė Bjančis. D'Akvila pasitempia ir atiduoda pagarbą. Gydytojas priima jį mandagiai, tačiau situacija jį trikdo, jis kažko delsia. D'Akvila mato, kad ant rašomojo stalo guli keli paruošti dokumentai, ir spėja šį tą perskaityti. Tai įsakymas perkelti į psichiatrijos ligoninę San Osvalde „stebėjimui ir laikymui". „Simptomai: maniakinio tipo cerebrinė šiltinė; pavojingas sau pačiam ir kitiems."

D'Akvila išprotėjo. Ar bent jau taip elgiasi, mano gydytojai. Susirgimas ir, regis, stebuklingas pasveikimas aptemusiose ir sutrikusiose D'Akvilos smegenyse pagimdė kraštutinį tikėjimą, kad jis yra išrinktasis. Jis svaičioja, kad buvo sugrąžintas iš mirusiųjų, nes aukštesnės jėgos yra numačiusios jam užduotį. Kokią? Sustabdyti karą. Jam atrodo, kad visose ligoninės salėse regi antgamtiškų dalykų. Jam atrodo, kad jis gydo žmones tikėjimu.

O tokių, kuriuos reikia gydyti, tikrai netrūksta. Atgavęs sąmonę, D'Akvila buvo perkeltas į vienuolyną šalia Udinės, – ten armija siunčia kareivius, turinčius įvairių psichikos sutrikimų. Beje, tokių vis daugėja. Gydytojai nelabai žino, ką daryti su visais šiais vyrais, kenčiančiais nuo keistų mėšlungio pasireiškimų, groteskiškos priverstinės elgsenos ir nepaaiškinamo paralyžiaus. Šių vyrų kūnai sveiki, bet protas, atrodo, neatlaikė. Gretimoje lovoje į dešinę nuo D'Akvilos, jaunas vyras kas dešimt minučių – ištisą parą – atsisėda ir kruopščiai apžiūri savo pagalvę, ieškodamas blusų. Toje pat salėje kitam vyrui vis atrodo, kad jis grįžo į frontą; jis išvirsta iš lovos rėkdamas „*Avanti savoia!*"(it. karo šūkis „Pirmyn!" – *red. past.*), šliaužioja ant šaltų

grindų, lankstosi, kad išvengtų įsivaizduojamų kulkų, kol galiausiai nualpsta ir sanitarai įkelia jį į lovą; čia jis guli be sąmonės iki kito priepuolio (klinikinio ir įsivaizduojamo).

Kol nesugalvotas geresnis terminas, ši būklė vadinama „sviedinio šoku“.

D'Akvila visa tai matė ir pasibaisėjo. Vaizdai tik dar labiau sustiprino jo įsitikinimą, kad jis pats privalo ir net *gali* sustabdyti šitą didžiulę beprotybę – karą. Vieną naktį jis susapnavo pranašišką sapną: prie pat ligoninės kilo mūšis tarp dviejų grupių. Jis išėjo laukan ir atsistojo tarp jų:

> *Iškėlęs ranką mojavau kareiviams, kad liautųsi šaudę. Ir iškart pajutau aštrų skausmą dešiniame šone – į mane pataikė priešo kulka. Bet aš nesuklupau. Ramiai iškrapščiau kulką pirštais ir iškėlęs parodžiau besikaunantiems, kad aš nesužeidžiamas. Šaudymas iškart liovėsi, vyrai metė ginklus ant žemės, ėmė glėbesčiuotis ir šaukti:„Karas baigėsi!“*

D'Akvila tikrai manosi esąs pranašas. Jis gan išmaniai diskutuoja su gydytojais ir kunigais. Jie laiko jį išprotėjusiu, bet juk iš tikrųjų išprotėjo pasaulis? Gal skamba kaip *fokus pokus* filosofija, kai jis sako, kad nori sustabdyti karą (kažkoks vienas, nežinomas kapralas), bet kažkas juk turi pradėti, ar ne? Tad vilkėdamas rytiniu chalatu jis pamokslaudavo ir diskutuodavo. D'Akvila įtaria, kad ruošiami suokalbiai. Jam atrodo, kad glaudėse randa slaptų žinučių nuo aukštesniųjų jėgų.

Aiškiai matosi, kad kapitonas Bjančis jaučiasi nejaukiai, čiupinėja akinius, teisinasi, kad tai vyresnybės įsakymas. D'Akvila dar kartą paaiškina: pasaulis išprotėjo, ne jis. Jis analizuoja, pamokslauja, iškalbingai dėsto: „Argi Kristus nesakė, kad turime mylėti savo priešą?“ Ir panašiai. Kapitonas kantriai klausosi, paskui paspaudžia jam ranką, palinki sėkmės ir išlydi į kiemą. Ten laukia užvestas greitosios pagalbos automobilis. Kai D'Akvila įlipa, variklis sukosti ir užgęsta. Štai, matote, dar vienas ženklas iš dangaus!

Galiausiai vairuotojas su mechaniku automobilį užveda. Jie dideliu greičiu perlekia Udinę ir pasuka link San Osvaldo. Rytas šaltas ir giedras.

78.

Vieną 1916-ųjų vasario dieną
PALAS KELEMENAS STEBI TRANSPORTO KOLONĄ KALNŲ KELYJE JUODKALNIJOJE

Taigi iš karo žaidimo pašalinta Juodkalnija – dar viena iš Centrinių valstybių sąjungos priešių, nors gal ir ne svarbiausia. Palas Kelemenas su savo husarais dalyvavo operacijose, bet į rimtus mūšius nepateko. Dabar jie vėl grįžo prie įprasto užsiėmimo – patruliuoja keliuose ir budi postuose. Dienoraštyje jis rašo:

> *Generolo štabas bus perkeltas. Kadangi geležinkelio tiltas dar nesutaisytas, aprūpinimas tarp šių dviejų stočių patikėtas sunkvežimiams. Nors trūksta transporto priemonių pristatyti net kiekvienos dienos maisto atsargas, vis tiek visi automobiliai buvo pasiųsti pervežti štabą.*
>
> *Per kalnus raitosi kolonos sunkvežimių, prikrautų šampano dėžių, lovų su spyruokliniais čiužiniais, toršerų, specialios virtuvės įrangos ir dėžių su delikatesais. Kareiviai gauna tik trečdalį įprasto davinio. Pėstininkai fronte keturias dienas mito tik duonos gabalėliais, o štabo karininkai kaip visada gauna keturių patiekalų vakarienes.*

79.

1916 m. vasario 5 d., šeštadienis
OLIVĖ KING SALONIKUOSE LAUKIA LAISVOS DIENOS

Palapinėje ji gyvena su trimis moterimis. Rytais jos ruošiasi pusryčius ant mažos britiškos kareiviškos nešiojamos viryklės, kuri kūrenama sauso spirito tabletėmis. Iš jos beveik jokios naudos, bet galima išsivirti kavos ir pašildyti skardinę dešrelių. Kaip visada, Salonikuose nevyksta nieko ypatinga. Fronte ramu, taip ramu, kad kareiviai priešakinėje linijoje net pradėjo ruošti dirvą daržovėms ir ketina pasisėti žirnių. Kad vyksta karas, primena tik pavieniai vokiečių dirižabliai, apmėtantys bombomis. Pirmas rimtesnis reidas įvyko gruodžio pabaigoje, o kitas prieš keturias dienas. Bet žala buvo nedidelė.

Kaip ir kitose nejudančio fronto atkarpose, kovoms ore skiriama žymiai daugiau dėmesio, nei jos iš tiesų to vertos. Dabar jos turi atstovauti visam tam, ko buvo tikėtasi iš karo, bet nesulaukta: spalvoms, jauduliui, dramai, scenoms, kuriose svarbu pavienio žmogaus drąsa ir gabumai. Neseniai per visus Salonikus vežė numuštą vokiečių lėktuvą. Visi be galo džiūgavo. (Netoli linijos prancūzų pusėje jis nukrito greičiausiai atsitiktinai. Į lėktuvą pataikė tik viena kulka, bet į benzino baką.) King buvo nuėjusi pažiūrėti. Procesijos priekyje jojo sąjungininkų kavalerija, paskui juos riedėjo keli automobiliai, pilni sąjungininkų pilotų, paskui numuštas lėktuvas, pakrautas ant trijų sunkvežimių, o paskui juos – dar daugiau automobilių, ir galiausiai dar viena raitelių kolona. Šią dieną Olivė King aprašo laiške seseriai.

Tai buvo oficiali procesija, skirta padaryti įspūdį vietiniams, ir jie tikrai spoksojo išsižioję. Bet juokingiausia buvo daugybė automobilių,*

---

* King vartoja anglišką žodį *dagos*, kuriuo apibūdina žmones, kilusius iš Viduržemio jūros regiono – tokius kaip graikai ir italai. Turbūt būtų galima rašyti „juočkiai", bet tada Olivė King atrodytų labiau diskriminuojanti nei iš tiesų yra. Jos požiūris buvo panašus į daugelio kitų anglakalbių tuo metu.

greitųjų, sunkvežimių, tramvajų, jaučių tempiamų vežimų, nešulinių arklių, kurie turėjo sustoti dėl parado ir dabar pūškavo iš paskos.

Tamsu, lyja. King rašo laišką gulėdama palapinėje. Laiškas trumpas, nes liko tik pusė žvakės. Paskui ji užmiega, kaip visada greitai. Ji tik nusiauna aulinius ir nusisega sijoną, ir pusiau apsirengusi palenda po antklode ir paltu. Olivė labai laukia rytojaus, nes kartu su trimis palapinės kaimynėmis turės laisvą dieną. Rytoj ji ilgai miegos. Pusryčiams jos pasidalys tris kiaušinius, kuriuos ji nupirko šįvakar.

80.

1916 m. vasario 13 d., sekmadienis

RAFAELIS DE NOGALESAS IR LAUKINĖS ŽĄSYS TIGRYJE

Šalta. Apie vienuoliktą valandą rytinį lietų pakeičia gausus sniegas. Plokščia dykvietė aplink juos tampa egzotiškai balta. Rafaelis de Nogalesas plaukia garlaiviu purvinu Tigriu į pietus link fronto. Jis dar kartą ieško kovos ir pavojų. Vakar jis paliko savo štabo postą Bagdade ir vietoj to tarnaus kavalerijos brigadoje, kuri dalyvauja įnirtinguose mūšiuose aplink Kut-el-Amarą.

Jei nepaisysi šalčio, kelionė gali atrodyti maloni ir beveik idiliška.

Monotonišką kraštovaizdį paįvairindavo tik vandens ratai, lėtai besisukantys abiejose upės pakrantėse, į kurių liniją vis įsiterpdavo nuo dulkių papilkėjusios palmių giraitės ir geltoni kaimeliai. Šviniame danguje vis praskrisdavo laukinių žąsų pulkai, kuriuos galbūt pabaidė kokio nors kažkur toliau upėje plaukiančio vienstiebio kabotažinio laivo įgula, kelianti trikampę burę ir į taktą dainuojanti vieną iš lėtų, niūrių dainų, labiau panašių į raudą nei muziką, tokių ištęstų ir melancholiškų kaip pats dykumos horizontas.

Po ilgos ir pavojingos kelionės raitomis iš Sairto de Nogalesas pasiekė Alepą išsekęs ir ligotas ir iš tikrųjų įteikė atsistatydinimo iš osmanų armijos prašymą. Keliaudamas jis nepersigalvojo. Atvirkščiai. Vis susidurdavo su krikščionių skerdynių ženklais, matė ištremtų armėnų kolonas, daugiausia moterų ir vaikų, virtusių „purvinais, sukrypusiais skeletais“; akylai sergėdami turkų kareiviai juos varė į mirtį.

Tačiau iš Konstantinopolio iš Karo ministerijos atėjo telegrama, kad jo prašymas atmestas, bet buvo pasiūlytas gydymas vyriausiojo štabo ligoninėje. De Nogalesas šio pasiūlymo nepriėmė, nes būdamas skerdynių

liudininku, baiminosi dėl savo gyvybės. Bet įgijęs artimų ryšių su Vokietijos karo delegacija Alepe, jis visgi pasijuto pakankamai saugus ir mėnesį pasigydęs vėl pasiprašė į tarnybą.*

Iš pradžių jis gavo administratoriaus pareigas mažoje, nuošalioje vietovėje Adanos provincijoje. Ten jis pradėjo nelengvą, bet šiokių tokių rezultatų davusią kovą su netvarka, korupcija ir apgailėtinu neišmanymu – visu tuo, kas buvo būdinga osmanų armijos transporto sistemai. Paskui gruodžio mėnesį jis gavo netikėtą telegramą, kurioje buvo pranešta apie paskyrimą į kitą tarnybą – šįkart vokiečių generolo fon der Golco štabe, kuris Mesopotamijoje vadovavo 6-ajai osmanų armijai.

Šiek tiek nerimaudamas, bet trokšdamas vėl papulti į įvykių sūkurį ir džiaugdamasis, kad pabėgo nuo tremties Adanoje, stovinčioje prie karavanų kelių, de Nogalesas išvyko į pietus, į frontą Mesopotamijoje. Sustabdytas britų puolimas link Bagdado laikomas dideliu pasiekimu, bet galbūt galima nuveikti dar daugiau, jei privers kapituliuoti Kut-el-Amaroje apsuptą britų korpusą. Dabar vyksta įnirtinga kova aplink tą miestelį, taip pat ir žemiau palei upę, nuo kurios britų daliniai bando prasiveržti link apsuptųjų.

Po kelių valandų kelionės upe jie susitinka su kitu laivu, kuris sustoja šalia. De Nogalesas pamato pas juos įlipantį neaukštą turkų pulkininką su smailia barzdele, „išdidžios, bet nepasipūtusios“ laikysenos. Tai Nur Ud Dinas, tas, kuris ne tik vadovavo turkams, kai britai buvo sustabdyti prie Ktesifono, bet ir vienas iš tų vadų, kurių dėka buvo sėkmingai apsuptas Taušendo korpusas. Dabar Nur Ud Udinas keliauja į Konstantinopolį „pažemintas ir išstatytas pajuokai“, nes Bagdado gubernatorius pašalino jį iš posto. Gubernatorius Halilis tikrai negali pasigirti dideliais kariškio gabumais,** bet turi

* Be to, jis suprato, o gal pabūgo, kad jam būtų sutrukdyta išvykti į Vakarus ir Konstantinopolį.

** Vienas iš pirmųjų įsakymų, kuriuos davė naujasis vadas Halilis, buvo pergrupuoti turkų pajėgas, kurios turėjo neleisti papildomiems britų daliniams prasiveržti iki apsuptųjų Kuto mieste. Manevras buvo akivaizdžiai neapgalvotas, – britai pastebėjo, kad vienas turkų linijos sparnas liko neapsaugotas, ir iškart puolė, ketindami pasinaudoti šia spraga. Sausio 13 dieną prie Hanos kilo mūšis, kuris tikriausiai galėjo baigtis britų pergale, jei tik jų žvalgai būtų geriau ištyrę padėtį.

išskirtinai gerų ryšių tarp politikų.* O dabar, kai nujaučiama didelė pergalė, jis pasiskubino pasisavinti triumfą ir nugalėtojo vaidmenį.

Vien dėl šio karo mastų pašėlusiai greitai daugėja didvyrių – laikraščiuose jų pilna. Bet tie didvyriai išmetami lygiai taip pat greitai – daugumos laukia mirtis arba užmarštis. Pergalė prie Ktesifono turi dar vieną architektą – vokiečių generolą fon der Golcą. Nepaisant aukšto rango vokietis yra beveik izoliuotas, be to, pasiligojęs. Jis vienišas leidžia dienas mažoje, purvinoje palapinėje. Septyniasdešimt dvejų metų Kolmarui fon der Golcui liko gyventi du mėnesiai – jis mirs nuo dėmėtosios šiltinės.**

Vakarėjant de Nogalesas išvysta daug permatomų dūmų spiralių, „kylančių į švinu ir auksu nuspalvintą dangų". Frontas arti. Jie pasiekė tašką, kur iš laivo reikės persikelti į sausumos transportą. Čia jis pamato besisukantį didžiulio aparato krumpliaratį, varantį karo mašiną į priekį. Daugumoje kariuomenių vienam šauliui aprūpinti reikia iki penkiolikos vyrų, dirbančių užfrontėje.

Per paskutinius penkiasdešimt metų ginkluotė labai pasikeitė ir išžudo vis daugiau žmonių. Tačiau transporto priemonės beveik nepakito. Tai viena iš svarbiausių priežasčių, kodėl karas taip dažnai užstringa, sustoja ir lieka vienoje vietoje. Traukiniams pasiekus galutinę stotį, kareiviai toliau keliauja lygiai taip pat kaip Cezario ir Napoleono laikais, tai yra, naudodami raumenų jėgą – pėsčiomis ir ant arklių nugarų. Tačiau vis sudėtingesniam organizaciniam aparatui reikia vis daugiau įrangos, o vis greičiau šaudantys ginklai sunaudoja vis daugiau amunicijos.***

* Halilio sūnėnas yra Enveras Paša, vienas iš Jaunųjų turkų judėjimo vadų; tai agresyvus nacionalistas, privertęs Osmanų imperiją įstoti į karą Centrinių valstybių pusėje. Dabar jis valdo imperiją tarsi karinis diktatorius. Halilio manevras pavyko ir jam buvo priskirta pergalės garbė. Norėdamas tai pabrėžti, prie savo vardo jis prideda vietovardį Kut. Halilis mirė 1957 metais, ir nors nebuvo rimto pagrindo, turkai jį šlovino kaip karo didvyrį.

** Tačiau sklido nepatvirtinti gandai, kad jį nunuodijo turkų karininkai.

*** Vienam vokiečių korpusui, kuriam 1871 metais užteko 457 vežimų, dabar, 1914 metais, reikia jau 1168 vežimų, tai maždaug 255 procentais daugiau. Tuos vežimus turi traukti arkliai, o papildomiems arkliams reikia pašaro, kurį reikia atvežti. Arklys suėda maždaug dešimt kartų daugiau nei suvalgo žmogus, tad reikia dar daugiau vežimų, daugiau arklių ir taip toliau. Paskaičiavus išeina, kad trims kareiviams tekdavo vienas arklys. Šiame kare krito maždaug aštuoni milijonai arklių, tai reiškia, kad skaičiuojant procentais, arklių nuostoliai didesni nei žmonių.

Daugumą mūšių – ypač tuos, kurie vyksta toliau nuo gerai išvystyto Vakarų Europos geležinkelių tinklo – daugiausia nulemia logistika, o ne taktika. Kad ir kokie narsūs būtų kareiviai, kad ir kokius naujausius ginklus jie turėtų, kariuomenė tikrai pralaimės, jeigu ją aprūpinanti transporto sistema yra silpna arba neišvystyta. Karinis konfliktas vis labiau persimeta ir į ekonomikos varžybas, į karą tarp fabrikų. O logistika yra silpnoji osmanų armijos pusė.

Tarnaudamas osmanų armijoje de Nogalesas susidūrė su daugybe jos nepajėgumo ir supuvimo atvejų, bet Mesopotamijos fronte mobilizuoti visi pajėgumai. Garlaiviui artėjant prie kranto de Nogalesas išvysta įspūdingą vaizdą. Rimtumas ir energija akivaizdi. Tuo pat metu scena atrodo tarsi iškirpta iš laiko:

> *Vis geriau matėsi eilė garlaivių, vienstiebių kabotažinių ir įvairių upinių laivų bei plaustų, prisišvartavusių kairėje Tigrio pusėje; į juos buvo pakraunamos arba iškraunamos karinės atsargos ir įranga, – palei stačius upės šlaitus buvo sukrautos didelės krovinių piramidės. Tūkstančiai jaučių, kupranugarių ir kitų nešulinių gyvulių, saugomi arabų piemenų spalvingais drabužiais, ramiai ganėsi aplink didžiulę baltų palapinių stovyklą iki pat neįžvelgiamo horizonto. Skambant kariniam maršui, tai šen, tai ten per didžiulę uniformuotų žmonių minią pražygiuoja kavalerijos patruliai ir pėstininkų būriai. Minia gaudžia tarsi kažkur toliau esanti jūra, kartais pasigirsta šaižus žvengimas, duslios sirenos, užgieda maldai kviečiantys imamai, šūkauja persų, arabų ir žydų pirkliai, plačiais mostais kviečiantys mūsų kareivius pirkti tabako, alyvuogių ir riebių patiekalų.*

Naktį de Nogalesas praleidžia suodiname, kulkų išvarpytame anglų kanonieriniame laive „Firefly", kuris turkams atiteko per mūšius prie Umo prieš maždaug du mėnesius. Abi pusės Tigryje turi nedidelių, bet dideliais pabūklais ginkluotų flotilių, kurių viena pagrindinių užduo-

čių – apsaugoti savo armijos tiekimo kelią. Abiem armijoms upė yra gyvybiškai svarbi, nors šiais metais dėl sausros navigacija ja itin sunki.

Kartais tolumoje sugriaudžia sprogimai. Toli horizonte virš kelių palmių giraičių kyla tiršti dūmai. Kažkur ten yra Kut-el-Amara ir jos apsuptieji gynėjai.

* * *

Vienas iš karių apsuptajame mieste yra Edvardas Muslis. Dabar jis serga dizenterija. Šįryt pabusti buvo ypač nemalonu. Jį kankina ne tik nepraeinantis viduriavimas, bet ir baisus strėnų bei galvos skausmas, taip pat aukšta temperatūra. Gydytojų receptas paprastas – dieta. Muslio pastaba: „Galėjo išrašyti ir kruizą." Kut-el-Amaroje maisto davinys vis mažėja. Kai kurie vyrai stengiasi išvengti ligoninės bet kokia kaina ir bando gydytis opijaus tabletėmis bei įvairiais naminiais vaistais, pavyzdžiui, ricinos aliejaus ir chloridino mišiniu; tai žinomas skausmą malšinantis patentuotas mėtų skonio preparatas, kurio veikliosios sudedamosios dalys yra opijus, kanapės ir chloroformas.*

Situacija prie Kut-el-Amaros nesikeičia. Visi laukia, kad saviškiai rengs naujas gelbėjimo operacijas. Kai kurie vis labiau nekantrauja, kiti – laukia beveik abejingai, nebesitikėdami greitos pagalbos. Juokais jie save vadina *siegy* arba *dugoutish*.** Tuo tarpu priešai dar labiau suveržė apsupties žiedą. Šiandien juos bombardavo priešų lėktuvas. Muslis: „Ratas užsidarė. Mus

* Šis patentuotas vaistas, išrastas britų karo gydytojo Indijoje ir labai aktyviai kopijuojamas konkurentų, pirmiausia buvo skirtas palengvinti choleros simptomus ir malšinti skausmą. Tais laikais chloridinas buvo labai populiarus, bet labai greitai sukeldavo priklausomybę ir net tapdavo mirties priežastimi, jei žmogus suvartodavo jo per daug. Bėgant laikui buvo grįžta prie pirminės receptūros: iš sudėties pašalintos kanapės ir sumažinta opiatų. Dideliam visų mėgėjų liūdesiui. Chloridinas puikiai parodo, kad laikotarpis nuo devyniolikto amžiaus pabaigos iki dvidešimto pradžios pasižymėjo neabejotinai pačiu liberaliausiu požiūriu į narkotikus per visą istoriją, nors, savaime suprantama, patys žmonės tuo metu nebūtų taip galvoję.

** Sunkiai išverčiamas žodžių žaismas: „siegy" yra užuomina į „siege", t. y., „apgultis", o „dugoutish" – užuomina į „dug-out", t. y., iškasta slėptuvė arba žeminė.

apšaudo iš visų pusių, net iš viršaus.“ Šiandien labiausiai sukrėtė naujiena, kad tautiečiai Britanijoje nieko nežino apie tai, kas vyksta čia, Mesopotamijoje: žmonės mano, kad korpusas žiemą tiesiog dingo.

Muslis dienoraštyje rašo:

> *Šiandien baigiau skaityti romaną. Gerai paveikė bent jau tiek, kad vėl ilgiuosi Anglijos. Mes visi ko nors labai ilgimės; didžiausia civilizacijos palaima ta, kad ji suteikia mums galimybių tą ilgesį numalšinti. Mano Kūrėjau! Ko tik aš neatiduočiau už stiklinę pieno ar želės pudingą. Turiu trisdešimt devynis laipsnius ir keturias dalis karščio, visas virpu. Dabar bandysiu pamiegoti. Žemė dreba nuo sargybinių žingsnių šalia mano žeminės stogo. Tai septyniasdešimta diena apsuptyje.*

81.

1916 m. vasario 14 d., pirmadienis

KRESTENAS ANDRESENAS SĖDI MONTINJI IR GALVOJA APIE TAIKĄ

Žiema eina į pabaigą. Vandens balos apsitraukusios ledu. Šviesiai rudas kraštovaizdis. Keli mėnesiai buvo ramūs, todėl Krestenas džiaugiasi. Jis kelis kartus buvo priešakinėje linijoje, tačiau nekovojo, o kasė. Dienomis jie sėdėdavo kokiame nors rūsyje, klausydamiesi artilerijos griausmo; naktimis žygiuodavo į priešakinę liniją ir kasdavo. Įtvirtinimai visą laiką plėtėsi ir į gylį, ir į plotį, o ištisi kilometrai apkasų ir vis platesnės spygliuotos vielos juostos kėlė ne susižavėjimą, o depresiją. Jis tvirtino ir kitiems, ir sau pačiam, kad ginklu nieko nebeišspręsi, nes kuo daugiau laiko praeina, tuo sunkiau prasibrauti per mūšio linijas. Jis taip pat girdėjo, kad šioje atkarpoje vokiečių ir prancūzų kariai be žodžių susitarė kiek galima ilgiau palikti vieni kitus ramybėje. Kartais visgi kyla įnirtingi mūšiai, bet jie lygiai taip pat greitai nutyla pagal kažkokią Andresenui nesuvokiamą logiką.

Išskyrus tas kasimo naktis, šiaip Kresteno Andreseno gyvenimas pakankamai patogus. Jis išvengė baisybių ir didžiausių pavojų. Bet vaikinas vis tiek blogai jaučiasi ir ilgisi namų. Andresenas dažnai vengia savo bičiulių vokiečių, nes mano, kad jie per daug geria; kasdienybė jam atrodo monotoniška ir nuobodi. Kartais jie krečia vieni kitiems išdaigas, pavyzdžiui, priberia pipirų į „šnipus“ – taip kareivių slengu vadinamos dujokaukės. Kai pavyksta, nueina pabendrauti su kitais danais. Jis skaitė Moljerą, be to, prisijaukino vieną iš kinkomųjų arklių. Užteko išgirsti naujieną apie Juodkalnijos kapituliaciją ir Austrijos-Vengrijos pergalę, kad kiltų daugybė minčių, jog čia tik pirmas žingsnis, netrukus bus kiti, o tada apie Velykas ar kiek vėliau bus paskelbta visuotinė taika. Ir kitokie panašūs pasvarstymai.

Andresenas dienoraštyje rašo:

Puolimas visiškai sustabdytas, visiška ramybė. Seniai begirdėjau patrankas. Manau, karas baigsis iki rugpjūčio. Žinoma, grįžti namo iš karto nepavyks. Senajame pasaulyje tikrai kils baisi netvarka. Manau, kad gyvenimas kuriam laikui sustings, bet paskui sužydės naujomis jėgomis.

82.

1916 m. kovo 2 d., ketvirtadienis

PALAS KELEMENAS STEBI MOTERĮ BOSNA BRODO GELEŽINKELIO STOTYJE

Dabar paaiškėjo, kodėl paskutiniu metu jį kankina pakilusi temperatūra ir nuovargis – tai maliarija. Ne pats sunkiausias jos tipas, bet gydytis visgi reikia. Savaime suprantama, jis labai patenkintas, kad gulės vengrų ligoninėje. Krapnojant pavasariškam lietui, jis atsisveikino su kolegomis karininkais ir kareiviais, – tai buvo jausmingas atsisveikinimas, jo seržantas netgi apsiverkė. Paskui jis išvyko iš stovyklos pažliugusiame lauke prie Kotoro ir kariniu transportiniu laivu išplaukė į Fiumę.*

Užgesinę žibintus jie plaukė palei Dalmatijos krantus, pučiant lediniam Boro vėjui, per pačią pavojingiausią Adrijos jūros dalį, kurią galima palyginti su maišu, kurio atvirąjį galą saugo didžiulis italų minų barjeras prie Otranto. Kelemenas nesuprato, iš kur tas prastai slepiamas įgulos entuziazmas; jis „negalėjo suprasti, kad vis dar yra žmonių, kurių akys pavojaus akivaizdoje ima degti, kad vis dar esama tokių energingų ir įžūlių žmonių“. Kol visi kiti susispietę šaltame denyje nerimastingai dairėsi italų minų, Kelemenas vienas sėdėjo tuščioje kajutkompanijoje ir jau buvo beveik girtas nuo raudonojo vyno „Vöslauer Goldeck“.

Šiandien jis laukia traukinio į Bosna Brodą. Tai transporto mazgas, ten pilna kareivių.** Gatvėse pirmyn ir atgal laksto sunkvežimiai, stotyje stovi

---

* *Catarro* – toks buvo ankstesnis itališkas šios vietovės pavadinimas. Dabar ji vadinama Kotoru ir priklauso Juodkalnijai. Fiumė – ankstesnis itališkas pavadinimas. Dabar vietovė vadinama Rijeka ir priklauso Kroatijai. Ten galima maudytis. Galima paminėti, kad formaliai Fiumė priklausė ne austrams, o vengrams ir net nuo aštuoniolikto amžiaus; ši teritorija buvo pusiau savarankiška vadinamoji *cirpus separatum*.

** Dalinė šios spūsties priežastis – keisti dalykai, kurie sudarė Austrijos-Vengrijos pagrindą ir tuo pat metu buvo didžioji šios dviejų valstybių monarchijos silpnybė. Skirtingos šios imperijos dalys turėjo atskiras geležinkelio sistemas ir atskiras muitines. Nesvarbu, ar vežami žmonės, ar kroviniai, kertant sieną viską reikėdavo perkrauti. Būtent Bosna Brodas daugiausia pragyveno iš to, kad bėgių plotis Bosnijoje, kad ir kaip tai kvaila, skyrėsi nuo Austrijos.

įvairiausių tipų, metų ir modelių garvežiai bei vagonai. Visur guli krūvos konservų ir amunicijos. Krovinius krauna pagyvenę, barzdoti krašto apsaugos kareiviai purvinomis uniformomis. Geležinkelio stoties restorane pilna kariškių ir įvairiausių valdininkų. Tačiau prie vieno staliuko sėdi jauna moteris ir visas Kelemeno dėmesys nukreiptas į ją:

Ji vilki paprastą, apsitrynusią suknelę ir kažkokio kailio šerpę. Aš negaliu atitraukti akių nuo šios trapios, pavargusios moters, jos kelioninės pagalvėlės, šalio ir rankinės, dėžių, stovinčių ant kėdžių, ir palto, kabančio ant kablio.

Akimirkai ji atsuka į mane abejingą veidą, o paskui taip pat visiškai abejingai grįžta prie savo užsiėmimo. Priešais ją guli karo pašto atvirukai. Ji jau seniai laiko rašiklį, bet neparašė dar nė žodžio. Galbūt todėl, kad aš ją stebiu, gal jos mintis trikdo dar viena šurmuliuojanti kuopa, išvykstanti į frontą. Galiausiai ji apsisprendžia ir ryžtingai užrašo adresą. Paskui kiek palenkia galvą, pasiremia ranka ir vėl sėdi, nieko nematydama.*

Traukinys su ta kuopa išvyksta. Restoraną pasiekia kaukimo, šūksnių ir dainų aidas. Ji truputį pakelia galvą, bet laukan nepažiūri. Aš sėdžiu išskleidęs laikraštį ir prisidengęs juo dirsteliu į moterį. Jai rieda ašaros, bet išsitraukti nosinės neskuba; paskui visgi išsiima ir atsargiai prigiaudžia prie skruostų. Tada paima rašiklį ir parašo dar kelis žodžius.

Iš perono įeina konduktorius, paskambina varpu ir garsiai paskelbia, kad artėja traukinys, kuris paskui išvyks į šiaurę. Moteris susimoka. Painiodamasi ir bejėgiškai – tai išduoda vienišą keliaujančią moterį – ji apsivelka paltą ir susirenka savo dėžutes ir ryšulėlius. Staiga prisimena pusiau prirašytą atviruką, paima jį ir suplėšo; jos pirštinėtos rankos dreba. Skutelius ji numeta ant stalo. Nešikas nuseka jai iš paskos, nešdamas lagaminą.

* Kareiviai galėdavo nemokamai siųsti laiškus namo specialiu karo paštu, o jų adresatai galėdavo atsakyti taip pat nemokamai, jei ant laiško priklijuodavo specialius pridėtus pašto ženklus arba rašydavo ant tam skirtų atvirukų. Nemokamai buvo galima nusiųsti ir nedidelius paketus.

83.

1916 m. kovo 4 d., šeštadienis

RICHARDAS ŠTUMFAS STEBI „SMS MÖWE“, GRĮŽTANTĮ SU TRIUMFU Į VILHELMSHAFENĄ

Giedra pavasario naktis. Visa vokiečių tolimųjų jūrų flotilė plūduriuoja ant bangų netoli Elbės žiočių. Galbūt viskas prasidės dabar? Viskas paruošta mūšiui, išnešti visi nereikalingi daiktai net iš prabangių karininkų kajučių. Karininkai nešiojasi pistoletus, „kad jų įsakymai skambėtų įtikinamiau“; to dar nėra buvę, o ginklų jie turėjo griebtis todėl, kad įguloje vis daugiau nepatenkintų.

Vidurnaktį laivai pakelia inkarus. Richardas Štumfas girdi pažįstamus garsus, tarp jų ir trijų garinių variklių dundesį, dėl kurio vibruoja korpuso metalas. Tačiau Štumfas nesusigaudo, kokia kryptimi jie plaukia, nes visa pilkų laivų masė tyliai, su užgesintomis šviesomis, pasuko ne šiaurės kryptimi link tuščios Šiaurės jūros, o į šiaurės vakarus, pro Rytų Fryzijos salas, ir toliau palei pakrantę. Keista.

Išaušta šiltas, giedras ir saulėtas rytas. Štumfas budi karinio laivo stebėjimo bokštelyje. Bent kartą jam pagaliau viskas patinka: oras, užduotis, gyvenimas. Beveik patinka. Tačiau taip yra ne tik dėl oro, nes flotilė pagaliau kažką *daro*. Be to, šįryt ant skelbimų lentos prie radijo centro kabinos buvo pakabinta kopija telegramos, kurią laivui „SMS Möwe“ nusiuntė tolimųjų jūrų flotilės vadas. Žinutėje buvo tik trys žodžiai: „Sveiki sugrįžę namo!“

„SMS Möwe“ žino visi. Šis laivas simbolizuoja visa tai, ką Štumfas ir milijonai kitų vokiečių įsivaizdavo kaip jūrų karą: drąsūs manevrai pasaulio vandenynuose, kur reikės galynėtis su stichijomis, kur teks daug kartų pergudrauti priešą, kuris, pasirodo, tik atrodo stipresnis, bet galutinė vokiečių pergalė bus akivaizdi.

„SMS Möwe“ iš pradžių buvo „Pungo“ – paprasčiausias krovininis laivas, kuris, prasidėjus karui, iš vokiečių kolonijos Kamerūno gabeno bananus. Buvo praėjusios tik kelios karo dienos, kai prancūzų pajėgos, prie kurių netrukus prisidėjo britai, užgrobė vokiečių koloniją.* Net ir ten uzurpatoriai vylėsi greitos pergalės, bet greitai turėjo nusivilti. Visgi per nelabai vykusią ir užsitęsusią kampaniją, vykdytą etapais visus 1915-uosius metus, vokiečių avanpostai krito vienas po kito.** O kadangi netrukus tapo aišku, kad bananų prekyba su Kamerūnu sužlugdyta, bent jau kol vyksta karas, 1915-ųjų rudenį „Pungo“ buvo perdarytas į „Möwe“ – neva prekybinį laivą. Vokiečių flotilėje tokių laivų yra gal tuzinas; iš išorės jie panašūs į paprastus krovininius neutralių šalių laivus (daugiausia Skandinavijos), bet iš tikrųjų jie gerai apginkluoti minomis ir artilerijos pabūklais. Pagrindinis taikinys – sąjungininkų prekybiniai laivai. Tokie kaip „Möwe“ sukėlė, palyginus su negausiu jų skaičiumi, neproporcingą sąmyšį ir baimę. Be to, jie visiems, kas su tuo susiję, yra tarsi šioks toks priekaištas, nes šie į akis nekrintantys laivai nuskandino daugiau priešo laivų nei visa didelė, brangi ir galinga vokiečių tolimųjų jūrų flotilė.

Daugelis civilių jau tyčiojasi iš to, kad karo laivai didžiąją laiko dalį prastovi laukdami uostuose. Didžiulė, brangi flotilė, prieš karą gaudavusi trečdalį karinio biudžeto, yra pasyvi, o kai kurie šnabžda, kad net niekam nenaudinga. Buvęs jūrų karinių pajėgų vadas, galiausiai atleistas iš pareigų dėl neveiklaus atsargumo, eidamas gatve dažnai išgirsdavo piktų pašaipių replikų, ypač iš moterų. Vilhelmshafene ant sienų galima pamatyti tokių posmų, kuriuos dainuoja ir gatvės vaikigaliai:

* Kaip svarbiausias pretekstas buvo pateiktas siekis sunaikinti Dualos radijo stotį, kurios galingi trumpųjų bangų siųstuvai buvo naudojami koordinuoti nedideles vokiečių laivų flotiles, tuo metu pasklidusias visose jūrose. Bet tikroji priežastis, žinoma, buvo noras įtvirtinti savo pačių kolonijinę valdžią.

** Vos prieš du mėnesius, išlikę vokiečių gyventojai persikėlė į Ispanijos anklavą Rio Munį, kur buvo internuoti. Prancūzai ir vokiečiai oficialiai pasidalijo Kamerūną kaip tik tądien – 1916 metų kovo 4 dieną, kai Mora – paskutinis vokiečių avanpostas – kapituliavo išsiderėjęs geras sąlygas.

Lieb' Vaterland magts ruhig sein
*Die Flotte schläft im Hafen ein.**

Ne, tokie laivai kaip „SMS Möwe" šioje situacijoje turėdavo užpildyti jūrinių žygdarbių spragą. Laivas išplaukė gruodį – su Švedijos vėliava – ir dabar jau grįžta po, švelniai tariant, drąsaus žygio: vyrai užminavo vandenis netoli didžiausios britų jūrų bazės Skapos įlankoje ir susprogdino seną karo laivą „HMS King Edward VII". Paskui apiplaukė Airiją, tęsė kelionę palei Prancūzijos pakrantes, paskui palei Ispanijos ir Kanarų salų, tada per Atlantą iki Brazilijos krantų, ir visur primėtė minų arba sulaikydavo sąjungininkų prekybinius laivus. Per tris mėnesius jie sumedžiojo penkiolika laivų: trylika nuskandino, o du pristatė į uostą kaip karo grobį.**

Kaip tik tada, kai jie sėdosi pietauti, nuo kairiojo borto pasigirdo šūksniai. Bėgdami ten Štumfas ir kiti girdi, kad vyrai dėl kažko džiūgauja. Išpuolę į kovo saulę jie išvysta nediduką „SMS Möwe", pūškuojantį tarp didelių pilkų karinių laivų. Ant jo stiebo plazda tų penkiolikos nuskandintų arba užgrobtų laivų vėliavos. Laivo vado pavaduotojas sušunka „valio" ir visi ima šaukti paskui jį „kaip pašėlę, iš visų plaučių". Ant „SMS Möwe" denio stovi išsirikiavusi įgula, kuri taip pat džiugiai atsako „valio". Štumfas nustebęs, kad ant denio stovėjo „keli negrai mėlynomis uniformomis ir raudonomis kepurėmis, ir – neįtikėtina – taip pat šaukė „valio".

Paskui prasideda keistas baletas: pasisveikindama visa eskadra tobulai suderintai pasisuka.

Tai buvo nepaprastai graži scena. Kiek toliau auksiniuose saulės spinduliuose blizgėjo Helgolando sala; atrodė, kad tamsiai žalioje jūroje aplink sugrįžusį „SMS Möwe" penkiasdešimt senovinių pabaisų šoka triumfo šokį. Tą akimirką labai gailėjausi, kad neturėjau fotoaparato.

---

* „Brangi Tėvyne, būk visiškai rami / Flotilė miega uoste." Šios eilutės – tai užuomina į dainos „Die Wacht am Rhein" („Sargybiniai prie Reino") priedainį.

** Žinoma, tokia veikla buvo pavojinga. Vos prieš keturias dienas – 1916-ųjų vasario 29 dieną – vienas iš šių vokiečių laivų, *SMS Greif*, buvo nuskandintas Šiaurės jūroje. Britai turėjo atitikmenį, vadinamuosius *Q-Ships*: tai buvo nedideli laivai su kruopščiai paslėpta ginkluote. Jų užduotis – tykoti povandeninių vokiečių laivų.

Pagaliau triumfas. Paskui visa pirmoji eskadra dar kartą įplaukia į Vilhelmshafeną. Ten iki aštuntos vakaro krovėsi anglį. Netrukus vėl išplauks. Anot gando, šįkart jau į tikrą mūšį.

* * *

Po poros dienų Richardas Štumfas dienoraštyje įrašo:

Ir vėl jokio mūšio! Dabar, kai rašau, mes vėl Jadės upės žiotyse, saugūs ir su visais laivais, neiššovę nė šūvio! Viskas, daugiau nieko nebesitikėsiu! Mūsų kovinė dvasia vėl nusmuko iki dugno.

84.

1916 m. kovo 8 d., trečiadienis
EDVARDAS MUSLIS GIRDI ATAKOS PRIE DUDŽAILOS TRIUKŠMĄ

Pagaliau – išgelbėjimas! Kad kažkas vyksta, jie suprato dar naktį, nes pažadino baisus sprogimas. Kažkas Musliui sakė, kad greičiausiai ant seklumos užplaukė ir sprogo plaukiojanti mina, skirta tiltui prie Šat-el-Hei turkų pajėgų užnugaryje. O šiaip aplink buvo tylu, tad Muslis vėl atsigulė. Po kelių valandų jį vėl pažadina netoliese nugriaudėję pabūklai. Jis pažiūri į lauką. Aušta.

Iš pradžių Muslis pamanė, kad šaudo jų artilerija Kut-el-Amaroje. Paskui – kad turkų artilerija apšaudo britų gelbėjimo pajėgas, kurios pagal paskutinius raportus yra vos už trijų mylių, šiaurinėje Tigrio pusėje. Jis užlipa ant stogo ir ima dairytis. Tolumoje žybsi ugnys. Tai priartėjusios britų pajėgos daužo turkų linijas prie Dudžailos, *pietinėje* upės pusėje, vos už dvylikos, trylikos kilometrų. Matyt, britai tyliai perplaukė upę ir priartėję tamsoje pabandė prasiveržti.

Apsuptieji be galo įsikarščiavę. Labiau prašvitus jie išvysta turkų dalinius, skubiai žygiuojančius link tos vietos, kur iškilo pavojus. Muslis žino, kad yra suplanuota paremti atvykusias britų pajėgas puolant turkus iš apsupties, iš šiaurės arba pietų, žiūrint iš kurios upės pusės pasirodys saviškiai. Tačiau įsakymas vykdyti planus jiems dar nebuvo duotas. Apie devintą turkų apkasuose pasimato ilgos voros galvų, judančių į pietryčius.

Per tą laiką mūšio griausmas sustiprėja, o turkų būriai ir toliau traukia link Dudžailos.

Tada įsivyrauja visiška tyla. Horizonte nebežybsi liepsnos.

Muslis pagalvoja, kad britų pėstininkai pasiekė atakos tikslą ir dabar vyksta kova vyras prieš vyrą.

Vis dar tylu. Apsuptieji nerimauja vis labiau. Kas atsitiko? Kodėl vadai delsia ir neįsako pulti?

Praeina kelios valandos. Nieko nevyksta. Patrankos aplink Dudžailą vis dar tyli.

Ateina vakaras.

Visur tylu.

85.

1916 m. kovo 9 d., ketvirtadienis

VILJAMO HENRIO DOKINSO TĖVAS GAUNA ŽUVUSIO SŪNAUS DAIKTUS

Šiandien Artūras Dokinsas pasiima paketą, kurį firma „Thomas Cook & Son" atplukdė iš karinės australų valdžios Egipte. Siuntinyje sudėti Viljamo Henrio Dokinso daiktai:

1 žibintuvėlis su elementais
1 Biblija
1 odinė piniginė
1 kišeninio formato knyga
1 dienoraštis
1 žirklės
1 diržas
3 sulankstomi peiliai.

* * *

Tą pačią dieną, trečią po pietų, Kut-el-Amaroje Edvardas Muslis dienoraštyje rašo:

Atvykusios gelbėjimo pajėgos neprasiveržė. Taip girdėjome neoficialiai. Visi jaučiame, kad tai buvo „didysis bandymas", o ne kokia nors šalutinė operacija. Mes nusivylę, bet tikrai nenustebę, nes visą laiką patiriame vien tik nusivylimą.

86.

1916 m. kovo 11 d., šeštadienis

ANGUSAS BJUKENENAS IR RŪKAS ANT KILIMANDŽARO

Žygiuodami pirmyn jie tiesia kelią. Tačiau nekloja, o tiesiog išmina savo svoriu, nes kolonoje yra keturi ar penki tūkstančiai karių, tūkstančiai mulų ir arklių, daugybė pabūklų, vežimų su amunicija ir įvairiomis atsargomis; kolonos pabaigoje slidinėdami seka ir keli sunkvežimiai. Kolona juda lėtai.

Žygio pradžioje, kai dar keliavo per smėlėtą lygumą, Bjukenenas atsigręžė pažiūrėti ir tolumoje per sukilusias dulkes išvydo jų paliekamus pėdsakus, panašius į „ploną persipynusių siūlų liniją, nubrėžtą per tuščią plotą nebaigtame tapyti paveiksle". Avangardas tik kelis kartus susidūrė su priešu, kuris, atrodo, traukiasi – susirėmimai buvo trumpi. Jie aptiko ir sudegino vokiečių paskubomis paliktą stovyklą.

Dabar bus užkariaujama Vokietijos Rytų Afrika.

Popieriuje tai tikrai atrodo kaip didelė ir įspūdinga operacija. Lygiai taip pat kaip Europoje vokiečiai bus užpulti iš įvairių pusių: britų pajėgos puls iš šiaurinės Rodezijos, belgai užims teritoriją į šiaurę nuo Tanganikos ežero, iš portugalų tikimasi, kad jie puls iš pietų (tarp Vokietijos ir Portugalijos prieš dvi dienas kilo karas). Tačiau pagrindinė operacija vyksta Vokietijos Rytų Afrikos šiaurės rytų teritorijoje, Kilimandžaro apylinkėse. Planas toks: pagrindinės priešo pajėgos bus apsuptos ir sunaikintos per klasikinę apsupties operaciją. Kolona, su kuria žygiuoja Bjukenenas ir kiti iš 25-ojo karališkojo fuzilierių bataliono, apsups iš šiaurės ir bus tarsi priekalas, – turės sulaikyti besitraukiančias vokiečių pajėgas, kad kūjis – pagrindinės pajėgos,* žygiuo-

---

* Didžioji jų dalis yra iš Pietų Afrikos, kurios valdžia iš pradžių abejojo, ar stoti Didžiosios Britanijos imperijos pusėn. (Kaip įprasta, būtent galimybė laimėti daugiau žemių privertė dar vieną šalį pasirinkti kieno nors pusę šiame konflikte. Karas Afrikoje, visai kaip Viduriniuosiuose Rytuose, yra ne kas kita kaip vėlyvas imperialistinių varžybų dėl teritorijų tęsinys; šios varžybos tarp didžiųjų Europos valstybių prasidėjo devyniolikto amžiaus viduryje.) Beje, daugelis kareivių, dabar žygiuojančių kartu su britais, yra seni būrų karo dalyviai, kurie kiek daugiau kaip prieš dešimtmetį buvo aršiausi Britanijos priešai. Vyriausiasis operacijos vadas – taip pat senas būrų vadas, beveik legenda tapęs Janas Smutsas. Karas sukuria daug keistų sąjungų.

jančios pirmyn per sieną vakaruose, – galėtų sudaužyti vokiečius į šipulius. Abiejų kolonų tikslas – Mošis. (Šis miestelis yra galutinė stotelė ilgoje vokiečių geležinkelio linijoje, besitęsiančioje nuo Tangos miesto vandenyno pakrantėje.) Afrikoje buvo pritaikyta didžiojo Europos karo logika.

Apsupti, taip. Bet užuot surengę greitą ataką ir smogę priešui į nugarą, jie dabar vos kapstosi per nepažįstamą vietovę. Žygio tempas ypač sulėtėjo pasiekus krūmynus. Be to, šiose vietovėse veisiasi musės cėcė, o atsivežtiniai arkliai bei mulai šiai ligai ypač jautrūs. Krinta baisiai daug gyvulių ir neįtikėtinai greitai.* (Kam šovė į galvą čia atsivežti arklius ir mulus? Tikrai tokiam, kuris nieko neišmano apie šią Afrikos dalį.) Visą dieną jie važiavo pro kritusius ir dvesiančius nešulinius ir jojamuosius gyvulius, gulinčius palei ištryptą kelią. Nepraeina nė para, o gaišena „tampa musių lervų knibždėlynu, į kurį šlykštu ir pažiūrėti". (Savaime suprantama, tas pat ištinka ir mirusius žmones.) Dvokas nenusakomas.

Kita bloga žinia – artėja liūčių periodas. Šįnakt tiesiog pilte pylė. Šiuo metu jie neturi nei apklotų, nei palapinių (viskas supakuota vežimuose kažkur kolonos gale), tad Bjukenenas ir kiti miegojo tik tris valandas po atviru dangumi, ant žemės, kiaurai šlapi ir sušalę. Išlikti ištvermingam žymiai sunkiau, nei būti drąsiam.

Jie visą dieną žygiuoja toliau į pietus, ir baltos Kilimandžaro viršūnės visą laiką matosi kairėje. Artėjant sutemoms, jie pagaliau išeina iš krūmynų į atvirą kraštą. Maždaug tuo pat metu visa kolona pasuka į rytus, link didžiojo kalno. Tolumoje pagaliau pasimato jų žygio tikslas – Mošis. Svahilių kalba tai reiškia „dūmus", o pavadinimas susijęs su debesimis, kurie nuolat supa 5895 metrų aukščio viršūnę. Saulei leidžiantis nuaidi šūvis. Kolona sustoja. Avangardas užtiko kelis priešo žvalgus. Mūšio nebuvo, priešai, kaip įprasta, pabėgo nepalikdami pėdsakų. Po nedidelės pertraukos kolona vėl pajuda priekin.

Apie devintą jie sustoja nakčiai prie Sandžos upės. Toli tamsoje, tarp jų stovyklos ir Mošio, matosi ugnys. Per septynias dienas jie nenužygiavo

* Dar nepasibaigus šiai kampanijai, antra didelė kolona praras penkis tūkstančius mulų iš septynių tūkstančių.

nė septynių mylių. Naktį aidi pavieniai šūviai, kuriuos paleidžia sunerimę sargybiniai. O šiaip viskas ramu.

Priekalas pamažu artėja į vietą. O kur kūjis?

* * *

Kitą dieną paaiškėja, kad vokiečių būriai jau išsmuko iš spąstų ir patraukė į pietus, neįtikimai greitai, tvarkingai ir be didesnių nuostolių. Mošis paimtas. Gyventojai vokiečiai pabėgo, liko tik keli afrikiečiai, graikai ir nuolat čia būnantys pirkliai iš Goa. Iš esmės operacija nepavyko.

Pirmadienį beveik visą laiką lyja, antradienį taip pat.

87.

1916 m. kovo 15 d., trečiadienis
VINČENCO D'AKVILOS MOTINA GAUNA LAIŠKĄ

D'Akvilos giminės Jungtinėse Valstijose žino, kad jis paguldytas į ligoninę, bet tik tiek. Jo motina siuntė telegramą po telegramos Italijos kariuomenei ir ligoninei, klausdama, kaip sūnus jaučiasi iš tikrųjų, gal jam galima grįžti gydytis į Ameriką. Galiausiai iš vadovybės San Osvalde moteris gavo tokį laišką:

Udinė, 1916 metų kovo 15 diena

Gerbiama ponia!

Apgailestauju, kad negaliu išpildyti Jūsų prašymo, nes karinė vadovybė jau pasirūpino, kad jis būtų perkeltas į psichiatrijos ligoninę Sienoje. Tai buvo padaryta dešimtą šio mėnesio dieną.

Jo fizinė būklė visiškai patenkinama. Tačiau vis labiau stiprėja jo kliedesiai, grandiozinės ir absurdiškos fantazijos. Bijau, kad laukia ilgas protinės ligos periodas.

(Parašas)
Direktorius

88.

1916 m. kovo 18 d., šeštadienis

SOFIJA BOČARSKAJA IŠGIRSTA, KAIP PRASIDEDA EVERTO PUOLIMAS PRIE NARUČIO EŽERO

Visi jau žino, kad planuojama rusų ataka. Iš čia ir kyla dalis problemų. Jeigu net virėjai žino, kas planuojama, iškyla rimtas pavojus, jog informacija galėjo pasiekti ir vokiečius. Tačiau ataka turi įvykti. Dauguma žino, kad Vakaruose prie Verdeno vyksta didžiulis mūšis, o rusų vadovybė pažadėjo padėti smarkiai spaudžiamiems prancūzams.

Nėra to blogo, kuris neišeitų į gera. Sofija ir kiti karo lauko ligoninės darbuotojai turėjo daug laiko pasiruošti. Kai orą ima drebinti būgnai, ligoninės personalas buvo ką tik baigęs naują didelį priestatą, kuriame telpa penki šimtai lovų. O jei pritrūks vietų, bus galima guldyti ant neštuvų. Jei pritrūks neštuvų, sužeistuosius guldys ant šieno. Atrodo, kad bent kartą pasiruošta labai rimtai. Apsnigtame miestelyje palapinės visur, kur pažvelgsi, – pasiruošta tam atvejui, kai prasidėjus atakai, pradės vežti sužeistuosius.

Ir netrukus pasirodo pirmieji sužiestieji.

Iš pradžių medikai spėjo suktis. Sofija yra viena iš tų, kuri priima prie durų ir padeda iškelti iš greitosios pagalbos automobilių. Netrukus laukiančių automobilių eilė ima ilgėti, jų privažiuoja daug. Tenka prašyti praeivių pagalbos. Netrukus ligoninė jau perpildyta – sužeistieji lovose, neštuvuose, ant šiaudų – visur.

Jie vėl bando sudėlioti įvykių vaizdą iš nuogirdų ir pacientų pokalbių. Susidaro didžiulio chaoso paveikslas. Artilerija, kuri bent kartą gerai aprūpinta šaudmenimis, aklai pliekia kur papuolė arba į savus. Prasta žvalgyba – niekas tiksliai nežino, kur eina atsarginės vokiečių linijos. Prastas koordinavimas – daliniai puola ne vienu metu. Painiava – pusė įsakymų

atšaukiami. Prastas aprūpinimas – užpakalinėse linijose gausybė kavalerijos, kuri dykinėdama laukia proveržio. „Manėme, kad sviediniai sudraskys spygliuotas vielas, – pasakoja vienas sužeistasis, – bet prasidėjo puolimas, ir jie sudraskė mus.“* Bočarskaja dirba jau visą parą.

Diena po dienos kartojasi įprasta puolimo ir kontratakos schema. „Žmonių nervai, viltys ir kūnai buvo daužomi kaip gongas, žmonės stumdomi pirmyn atgal ir daužomi.“ Bočarskaja gavo laišką iš savo pusbrolio leitenanto Vladimiro ir nešiojasi jį prijuostės kišenėje, bet praeina kelios dienos, kol randa laiko ir jėgų perskaityti:

Brangioji Sofija!

Tai ne puolimas, o skerdynės. Tu jau žinai, kad jis nepavyko. Negalima dėl to kaltinti kareivių. Jie stengėsi. Negalima kaltinti ir fronto karininkų. Kalčiausi tie, kurie sėdi štabe. Kalbant atvirai – per šią ataką man dingo bet koks noras kariauti toliau. Mačiau tokių, kurie rizikavo tūkstančių gyvybėmis, kad užsitarnautų sau medalį. Dabar nėra jokių galimybių pralaužti vokiečių frontą. Gal pavyktų vėliau, kai štabe kas nors pasikeis. Bet gana apie tai. Dabar aš rezerve ir dienas leidžiu gulėdamas ant žolės, šildydamasis saulėje ir klausydamasis vieversių.

* * *

Tą pačią dieną Paolas Monelis dienoraštyje rašo:

Staiga, žiūrėk, kaip šūdas iš dangaus nukrinta dvi bombos ir sprogsta tik už penkių metrų nuo tavęs, net nežinai, ar tave sužeidė. (Ausys, atrodo, užgultos visą amžinybę, paskui pagaliau kažkur tolumoje

* Padaryti praėjimą per spygliuotas vielas šaudant – lengviau pasakyti, nei padaryti. Rusai paskaičiavo, jog blogiausiu atveju reikėtų apie 25 000 mažesnio kalibro sviedinių, kad tvirtose užtvarose būtų galima pramušti pakankamai didelę spragą. Aprūpinimas – tai ne tik maistas ir amunicija. Kad būtų lengviau suprasti, kiek priemonių reikėdavo ligonių slaugai: vienas vokiečių korpusas per mėnesį sunaudodavo vidutiniškai penkiasdešimt kubinių metrų gipso ir penkiasdešimt kilometrų pleistro.

išgirsti draugo balsą, jis guli šalia, prisiplojęs prie žemės: „Moneli, tu sužeistas?“ – „Dabar apsičiupinėsiu.“) Bet paskui pagalvoji, kad tas padorumo jausmas yra apgailėtinas. Įsiutęs gydytojas svaido lėkštes į niekaip ramybės neduodantį lėktuvą.

89.

1916 m. kovo 28 d., antradienis

KRESTENAS ANDRESENAS MONTINJI PASITINKA PAVASARĮ IR SUSIDURIA SU NEPASITENKINIMU

Pavasaris ir visgi ne pavasaris. Krūmai ir bukai krauna pumpurus. Taip pat ir obelys. Miške pražysta plukės ir kitos gėlės. Bet dar šalta. Vėjas žvarbus.

Andresenui sunkios dienos: „Aš pavargęs, man viskas nusibodo ir sunku išlikti geros nuotaikos.“ Nepaisant to, o gal kaip tik todėl, kad visai neseniai buvo gavęs dešimt dienų atostogų ir praleido jas namuose. Tai buvo pirmos atostogos nuo karo pradžios. Vos spėjusį grįžti jį vėl paguldė į ligoninę – šįkart dėl rimto gerklės uždegimo ir aukštos temperatūros. Andresenas dar nedalyvavo sunkiuose mūšiuose. Laiške vienam giminaičiui jis beveik atsiprašinėja už tai, teisinasi, kad negali papasakoti jokių dramatiškų išgyvenimų. (Jis visgi siuntė namo suvenyrų, daugiausia sviedinių skeveldrų.) Jam tai susiję ne tiek su baisia karo tikrove, o labiau su baisia nuobodybe. Krestenas daugiausia dirba už fronto linijos, o naktimis kasa.

Jis vilki uniformą jau dvidešimt mėnesių ir pradeda prarasti seną viltį apie greitą pergalę. Vaikinas prisimena su kartėliu, kad beveik lygiai prieš metus tikėjo, jog karas greitai baigsis. Žlugusi viltis yra viena iš jo niūrios nuotaikos priežasčių.

Jis tikrai ne vienintelis, nusivylęs šiuo karu, kuris vis tęsiasi ir tęsiasi, reikalaudamas vis didesnių išlaidų. Visose kariaujančiose šalyse viešpatauja infliacija, trūksta maisto, bet labiausiai nukentėjo Rusija, Vokietija ir Austrija-Vengrija. Mirtimi dvelkiantį gerą rezultatą davė ne tik sąjungininkų jūrinė blokada.* Maisto produktų tiekimas stringa ir dėl administracinio aparato aplaidumo, trūksta transporto priemonių, be to, daugybė ūkininkų

* Britų blokados poveikis buvo paradoksalus: dėl jos Vokietija turėjo suvaržyti resursų vartojimą ir kontroliuoti ekonomiką karo parengties sąlygomis, tad vokiečių padėtis ilgą laiką buvo geresnė už britų.

ir valstiečių buvo pašaukti stoti po karo vėliavomis. O tie, kurie vis dar dirba žemės ūkyje, dažnai susigundo savo produktus parduoti juodojoje rinkoje. Ten kainos beveik dešimt kartų didesnės. (Be visa kita, buvo paskaičiuota, kad maždaug pusė kiaušinių ir kiaulienos patenka tiesiai į juodąją rinką.) Pridėkite prie to greitai kylančias kainas ir bus aišku, kad daugumai šeimų neįmanoma išgyventi, ypač miestuose. Visų sričių statistika prastėja: daugėja ligonių, išsekusiųjų, didėja vaikų mirtingumas, žmonių nepasitenkinimas, vaikų nusikalstamumas. Neigiami rodikliai tik auga.

Andresenas buvo susitikęs su kitais kariais, grįžusiais iš atostogų, ir prisiklausė neįtikėtinų istorijų.

Vienas papasakojo apie įvykį, beveik panašų į sukilimą Bremene, kur būriai moterų išdaužė vitrinas ir užpuolė parduotuves. Mortensenas iš Skibelundo sutiko vyrą iš Hamburgo, kuris išvažiavo iš namų likus dar keturioms [atostogų] dienoms, nes jo moteris neturėjo kuo jo maitinti.

Pora nepatenkintų vyrų dėl neaiškių priežasčių netgi išliejo susikaupusį pyktį ant Andreseno. Vienas pavadino jį kraštutiniu patriotu. Šiandien iš Hamburgo atvykęs vienas kareivis atsinešė socialdemokratų partijos laikraštį *Vorwärts* ir ėmė Kresteno klausinėti, ką apie karą mano parlamentarai iš Pietų Šlezvigo. „Čia yra daug žmonių, kurie mąsto savo galva." Net ir fronte jie pradeda justi maisto stygių: labai retai begauna sviesto užsitepti ant rupios kareiviškos duonos, o vietoj jo dalijamas marmeladas toks neskanus, kad kareiviai kartais dainuoja pašiepiamas daineles. (Kareiviai taip pat prigalvojo šiam marmeladui pavadinimų, pavyzdžiui, „Hindenburgo kremas" arba „sviestas imperatoriui Vilhelmui atminti".)

Fronte ramu.

Per tą savaitę, kai grįžau, negirdėjau nė vieno šūvio. Visos pajėgos buriamos prie Verdeno. Čia vėl kalbama apie kritusį fortą, bet gandų visada daug. Kaip sekasi Rumunijai? Man atrodo, kad viskas ramu, bet tai, ko gero, tyla prieš audrą.

90.

1916 m. balandžio 6 d., penktadienis

FLORENSĖ FARMBOROU KOMENTUOJA CIVILIŲ GYVENIMĄ ČORTKOVE

Jie vėl priešo teritorijoje. Čortkovas, kuriame jie stovi jau mėnesį, yra austrams priklausančioje Galicijos dalyje. Praėjusiais metais miestas smarkiai nukentėjo, nes rusai manė, kad bus išstumti, todėl daugelį namų padegė. Dauguma gyventojų žydai. Florensė rašo:

> *Čortkove gyvenančių žydų padėtis labai apgailėtina. [Rusai] į juos žiūri su kerštingu priešiškumu. Kol buvo Austrijos piliečiai, jie turėjo beveik visišką laisvę ir nepatirdavo tokios žiaurios priespaudos, kokiai nuolat buvo pasmerkti Rusijos žydai. Bet dabar, atėjus naujai valdžiai, vietinių teisės ir laisvės buvo panaikintos, ir akivaizdu, kad jie sunkiai pakenčia tokius pokyčius.*

Kai sninga – o šią žiemą snigo gausiai – kiekviena žydų šeima turi atsiųsti po žmogų valyti gatvių, prižiūrint rusų kareiviams su bizūnais, kuriais šie naudojasi nesivaržydami. Priešais namą, kuriame buvo apgyvendinta Florensė ir dar kelios seselės, riogso griuvėsiai. Anksčiau jame gyveno vienas iš miesto rabinų. Šalia stovi nusiaubta sinagoga.

Šį rytą pas Florensę atėjo žydė siuvėja, kuri pasiuvo jai pilką medvilninę suknelę. Moteris nusiminusi. Kai Florensė paklausia, kas atsitiko, ji papasakoja, kad vakar vakare į duris pasibeldė trys kazokai ir pareikalavo kambario. (Tokią teisę turi visi kareiviai ir dauguma gyvena žydų šeimų namuose, po 20–30 kareivių. Spūstis nežmoniška.) Moteris pasakė jiems teisybę – visi kambariai jau perpildyti, bet tie trys vis tiek įsibrovė ir ėmė krėsti namus. Netrukus rado, ko ieškojo – revolverį, kurį greičiausiai pakišo patys.

Susijaudinę ir baisiai išsigandę siuvėja ir jos vyras protestavo, nes turėti ginklų griežtai draudžiama, o nusikaltusiuosius galima nubausti mirtimi. Viskas buvo suorganizuota pačių kazokų, nes netrukus jie pareiškė, kad viską pamirš, jei gaus dešimt rublių. Sutuoktiniai kito pasirinkimo neturėjo.

Taigi, jie sukrapštė dešimt rublių ir atidavė kazokams, kurie pasipiktinę garsiai diskutavo apie žydų rasės polinkį į išdavystes. Kalbos apie tokias neteisybes šiose šalyse įprastos. Atrodo, kad vien žodis „žydas" rusų kareiviams reiškia keiksmažodį.

O šiaip pastaraisiais mėnesiais ramu. Neminint daug kainavusių ir nieko nedavusių atakų toli šiaurėje, prie Naručio ežero už Vilniaus, niekas nematė jokių didelių puolimo operacijų, apie kurias tiek kalbėta ir daug tikėtasi. Kariuomenėje plinta nusivylimas, ir net Florensė kartais nusimena, kad tenka laukti.

Kadangi fronte dabar labai ramu, jie turi nedaug sužeistųjų. Tad Florensė ir kitos bando padėti ir civiliams. Daug kas serga šiltine ar raupais. Ligos proveržiai kyla todėl, kad kartu gyvena be galo daug žmonių, tad užkratas plinta labai greitai. Be to, trūksta maisto. Miesto parduotuvės puikiai apsirūpinusios prabangos prekėmis, tokiomis kaip korsetai, aukštakulniai bateliai, šilkiniai kaspinai ir zomšinės pirštinaitės, bet sunku gauti tokių paprastų produktų kaip sviestas, mielės ir kiaušiniai, o jei jų būna, tai už negirdėtą kainą.

Praėjusiais metais siautėjo baisi šiltinės epidemija ir labiausiai kentėjo mažiausieji. Kurį laiką mirdavo po dešimt dvidešimt vaikų per dieną. Florensė jau buvo mačiusi visko, bet...

kartais man atrodo, kad visos baisios žaizdos, kurias mačiau ir tvarsčiau per praėjusių metų atsitraukimą, nepaveikė manęs taip smarkiai, kaip šie kenčiantys vaikeliai sulysusiais, išblyškusiais veideliais ir suglebusiais kūneliais.

Vienas iš tų, kuriuos ji šiandien slaugo, yra keturmetis Vasilijus. Jo tėvai už miesto turėjo ūkį, o dabar šeima visiškai nuskurdo; tėvas karo pradžioje buvo pašauktas į austrų-vengrų armiją ir dingo, o motina uždarbiauja skalbdama rusų kareiviams drabužius. Berniukas susirgo raupais praėjusiais metais, dėl ligos ir bado jis nustojo augti. Pakėlus atrodo, kad rankelės ir kojytės ploni kaip pagaliukai.

Šiandien pagalbos prašo ir jauna ukrainietė. Ji sako, kad yra aštuoniolikos, bet atrodo jaunesnė. Atėjo vakar, paniurusi ir išsigandusi. Paprašė pagelbėti dėl odos. Seselės nukirpo jos nešvarius, susivėlusius plaukus, paskui davė žaliojo muilo ir liepė nusiprausti. „Be galo žaizdotas kūnas liudijo liūdną prostitutės istoriją.“ Mergina praminta parsiduodančia kareiviams. Šiandien ji vėl atėjo, jau kiek ramesnė, nes suprato, kad jai tikrai nori padėti.

Mergaitei išeinant, Florensė stovėjo prie durų. Ukrainietė atsigręžė, linktelėjo gydytojui ir sušnabždėjo „ačiū“. Jai einant pro šalį, Florensė pastebėjo iš stipriai užmerktų akių riedančias ašaras. Ji taip pat yra viena iš karo aukų.

91.

1916 m. balandžio 10 d., pirmadienis

EDVARDAS MUSLIS MATO, KAIP KUT-EL-AMAROJE NUŠAUNAMI PASKUTINIAI ŽIRGAI

Jie jau seniai pjauna ir kinkomuosius arklius, ir mulus, bet jojamuosius žirgus saugoja. Bet tai nebeįmanoma. Atrodo, kad nepavyko dar vienas bandymas pralaužti apsuptį. Buvo gautas įsakymas papjauti paskutinius arklius, kad būtų kuo maitinti apsuptą įgulą, kuriai netrukus grės badas.

Muslis papeša šviežios žolės ir nueina ten, kur laikomi arkliai. Žinoma, Don Chuanas atpažįsta šeimininką ir guviai pasisveikina taip, kaip išmokytas. Muslis duoda jam žolės.

Paskui prasideda skerdynės.

Vienas žemesnio rango karininkas ima šaudyti arklius. Pokši šūviai. Dideli, sunkūs kūnai drimba vienas po kito. Bėga kraujas. Iš pradžių Muslis dar žiūri ir pastebi, kad arkliai virpėdami stebi, kas vyksta, kol artėja jų eilė. Don Chuanas neramiai sutrypčioja kaip ir kiti, bet šiaip stovi nejudėdamas. Kai ateina jo eilė, Muslis neištveria. Jis paprašo, kad karininkas gerai nusitaikytų ir pasakytų, kai viskas bus baigta. Paskui pabučiuoja savo žirgą ir nueina, bet dar spėja pamatyti, kad Don Chuanas atsigręžia, norėdamas pažiūrėti į šeimininką.

Dar vienas šūvis.

Vakarienei Muslis gavo patiekalą iš Don Chuano širdies ir inkstų. (Šios dalys visada atiduodamos šeimininkui; Musliui netgi buvo atiduota juoda žirgo uodega.) Žinoma, keistas jausmas, bet Musliui neatrodo, kad tai blogai. Dienoraštyje rašo: „Esu įsitikinęs, kad jam patiktų, jog valgo šeimininkas, o ne kas kitas.“

92.

1916 m. balandžio 25 d., antradienis
ELFRYDĖ KUR STEBI SCENĄ ŠNEIDEMIULIO GELEŽINKELIO STOTYJE

Elfrydė vėl eina į geležinkelio stotį. Ji ieško geriausios savo draugės Doros Henš, kurios tėvams priklauso restoranėlis stotyje. Ten bebūnant, įeina du kareiviai. Vienas jaunas, dailių, taisyklingų bruožų, o antras aukštas, stambus ir labai girtas. Jis šūkteli alaus, bet apvalainas ponas Henšas atsisako įpilti. Tada tas pasilenkia virš baro ketindamas įsipilti pats, bet ponas Henšas suima jį už pečių ir nustumia. Kareivis iškart išsitraukia durtuvą ir pasuka link pono Henšo. Tas neįtikėtinai mitriai nuskuodžia link galinių durų. Dora ir jos mama ima klykti. Keli svečiai atsistoja ir pakelia kėdes, lyg norėdami pulti arba gintis. Triukšmadario draugas, kuris tuo metu sėdi prie staliuko ištiesęs kojas, ramiai liepia: „Dink iš čia, greitai." Ir kompanionas dingsta.

Netrukus grįžta ponas Henšas su puskarininkiu ir dviem sargybiniais. Puskarininkis prieina prie triukšmadario draugo, kuris ramiai sėdi prie staliuko vartydamas laikraštį, ir mandagiai pasiteirauja išėjusio kompaniono pavardės bei pulko numerio. Kareivis nenori pasakyti. Puskarininkis žengteli arčiau ir kažką pasako, bet Elfrydė neišgirsta. Kareivis atsistoja ir surinka: „Puskarininki, jūs esate kiaulė. Aš nenorėjau šito suknisto karo, bet mane privertė žaisti kareivį. Gerai. Tebūnie! Jei norite ką nors man pasakyti, malonėkite kalbėti karišku tonu. O šiaip galite mane kankinti kiek norite, bet savo draugo aš neišduosiu!"

Prasideda karštas ginčas. Jaunasis kareivis užsispyręs nesako girto draugo pavardės ir galiausiai yra areštuojamas. Elfrydė mato, kaip sargybiniai jį išveda, kaip žybsi jų durklai. Areštuotojo veidas toks išbalęs, kad net lūpos

atrodo beveik baltos. Vos tik išėjus tiems keturiems vyrams, visi ima kalbėti. Restoranas aidi nuo pasipiktinusių balsų. Elfrydė uždeda ranką Dorai ant širdies ir pajunta, kaip smarkiai ji plaka.

Elfrydė sako Dorai, kad negali nuspręsti, kas buvo teisus – puskarininkis ar vyras, atsisakęs išduoti draugą. Ponas Henšas išgirsta ir piktai surinka ant Elfrydės: „Tik paklausykit. Nėra ko svarstyti, kas teisus, – žinoma, kad puskarininkis. Kariuomenėje turi būti paklusnumas, nes kitaip... nes kitaip kils maištas.“ Supykęs ponas Henšas užvožia Elfrydei per sėdynę ir išvaro iš restorano.

Nusiminusi ir sutrikusi mergaitė pasuka namo. Iš tiesų ji gali suprasti abu – ir jauną, stilingą kareivį, atsisakiusį išduoti draugą, ir puskarininkį, kuris atliko savo pareigą:

> *Bet labiausiai nusiminiau dėl savęs pačios. Aš niekaip negaliu apsispręsti, kas šiame kare yra teisinga ir neteisinga. Džiūgauju dėl mūsų pergalių, bet tuoj pat nuliūstu pagalvojusi apie visus žuvusius ir sužeistus karius. Vakar girdėjau, kad miške yra slapta karo ligoninė, kurioje gyvena kareiviai sužalotais veidais. Jie atrodo taip baisiai, kad sveiki žmonės nepajėgtų į juos žiūrėti. Tokie dalykai varo mane į neviltį.**

Šiandien Elfrydei sukanka keturiolika. Ji pradeda šukuotis kitaip, kaip suaugusi.

* * *

Tą pačią naktį Kut-el-Amaroje paskutinį kartą buvo pamėginta apsuptai britų įgulai pristatyti atsargų. Tamsoje Tigriu plaukė atsargų prikrautas šarvuotas laivas „Julnar“ su specialiai atrinkta savanorių nevedusių vyrų

---

* Žmonių su baisiai sužalotais veidais buvo visose kariaujančiose šalyse ir dažniausiai jie būdavo izoliuojami – dauguma savanoriškai – uždaruose slaugos namuose, kur blogiausiu atveju likdavo iki mirties. Prancūzijoje 9900 vyrų sužalotais veidais po karo susibūrė į atskirą veteranų organizaciją.

įgula; jie beviltiškai bandė prasmukti pas apsuptuosius pro turkų linijas. Tačiau laivą pastebėjo ir apšaudė iš visų pusių. Galiausiai jis užplaukė ant seklumos. Edvardas Muslis dienoraštyje rašo:

> *Turkų pabūklai apšaudė juos vos iš kelių metrų atstumo. Karininkai buvo nužudyti, leitenantas Krovlis [sic]* paimtas į nelaisvę, o laivas nuvilktas į tokią vietą, kad jį matytų ir mūsų vyrai, laukiantys prie forto, ir apgailėtini įgulos likučiai, viską stebintys nuo Kuto stogų. Laivas ten ir liko. Tai, regis, tragiška, bet tikėtina puikaus mėginimo pabaiga. Dingo paskutinė mūsų viltis. Maisto vargu ar užteks net rytojui.*

* Krovlis netrukus buvo nužudytas. Po mirties jam buvo suteiktas Viktorijos kryžius.

93.

1916 m. gegužės 7 d., sekmadienis

KRESTENAS ANDRESENAS IR TINGUS GYVENIMAS MONTINJI

Vasaros pradžios žaluma ir šiluma. Paukščių čiulbesys. Dabar jį labiausiai erzina laiko švaistymas: kad dienos tiesiog eina viena po kitos, nenutinka nieko naujo, tokios pačios kasdienės procedūros, tokie patys įsakymai, bet nieko nevyksta. Be to, jis išsigandęs, kad daug ką užmiršta. Daugelis dalykų, perskaitytų apie istoriją, literatūros istoriją, dabar dingo iš atminties. Nespėjo užversti knygos, o jau nieko neprisimena. Nepaisant to, kad daug kartų teko nusivilti, jam vis dar labai patinka klausytis bet kokių gandų gandelių apie greitai ateisiančią taiką. Fronte visiškai ramu, ir tai jį džiugina.

Šiandien Andresenas rašo laišką namiškiams:

Brangieji tėvai!

Tą pačią dieną, kai išsiunčiau jums paskutinį laišką iš šios vietos, pargriuvau ir išsinarinau kairės rankos didžiojo piršto galiuko sąnarį. Galbūt Misė jums pasakojo. Tie būriai, su kuriais turėjau išvykti, iškeliavo. Bet po savaitės pirštas jau tikrai bus sugijęs. Iš tikrųjų jį greitai atstatė. Aš vaikštinėju džiaugdamasis gyvenimu ir gamta. Mano skalbėja paskolino gerą prancūzišką romaną. Kai nusibosta skaityti, piešiu eskizus. Ketinu atsiųsti jums porą nedidelių piešinių. Vieną nusiunčiau tetai Dorotėjai. Jie niekuo neypatingi. Aš apskritai niekam nebetinku, nes toks gyvenimas paverčia visišku tinginiu. Nežinau, ko griebtis. Bet tikiu, kad tokia būsena iš dalies priklauso nuo to, kad mes valgome tik avižinę tyrę, amžinai tokią pat tyrę! Dar kareivišką duoną ir niekaip nesibaigiantį marmeladą.

94.

1916 m. gegužės 18 d., ketvirtadienis

ANGUSAS BJUKENENAS IŠVAŽIUOJA IŠ MBUJŪNIO IR ŠĮ TĄ SUŽINO APIE MULUS

Didžiosios liūtys baigėsi. Pramirkus prie Kilimandžaro beveik du mėnesius, atėjo laikas žygiuoti toliau ir medžioti besitraukiantį priešą. Mošio užėmimą galima laikyti pažanga, bet nugalėti priešą jiems vėl nepavyko. Bjukenenas, kaip ir daugelis kitų, nenoromis žavisi vokiečiais, taip pat ir jų vietinės kilmės kariais, kurie pademonstravo discipliną, sumanumą ir didelę drąsą. Lengva nebus. Priešas jau pradeda kovoti beveik partizaninį karą, o britų korpusas juda kaip reguliarioji armija – sunkiai, planingai ir nevėkšliškai lėtai.

Po pietų iš Mbujūnio pajuda pagrindinės pajėgos. Šiandien Bjukenenas laikinai vadovauja bataliono krovinių gurguolei. Jie turi nešulinių gyvulių ir mulų, nes ir vėl teks keliauti per sunkiai praeinamas vietoves. Kvepia drėgna, saulės kepinama žaluma.

Jo žodžiais tariant, buvo „įsimintinas žygis“. Dauguma gyvulių nauji, dalis jų niekada nėra nešioję krovinių, tad muistosi ir spyriojasi, mulai vis išsilaisvina arba nusimeta nepriprastus pakinktus. Visą vakarą Bjukenenas su keliais kareiviais jodinėja palei koloną, gaudydami pabėgusius gyvulius. Kartais tenka sustoti ir sutvarkyti sugadintus pakinktus arba perkinkyti „besimuistančius, baikščius, užsispyrusius padarus“. Ir taip visą naktį.

Kai pagaliau sustoja pailsėti, Bjukenenas pastebi, kad trūksta keturių mulų. Ir visgi dabar turi dviem daugiau, nei buvo suskaičiavę žygio pradžioje. Tamsoje jie sugaudė visus pabėgusius gyvulius, kuriuos pavyko surasti, ir dalis jų, savaime suprantama, priklauso kitiems batalionams. Kaip įprasta, buvo nutarta apie rastus gyvulius nepranešti ir pasilikti sau.

95.

1916 m. gegužės 23 d., antradienis

PAOLAS MONELIS SU KITAIS TRAUKIASI NUO CIMOS UNDIČI

Į frontą juos atvežė sunkvežimiais, labai skubėdami. Vairuotojai papasakojo, ką žinojo, – o žinojo nedaug, tik gandų, kad armija vis dar traukiasi. Nuo gegužės penkioliktos austrų-vengrų armija puola kalnuose Asjago plynaukštėje; priešų pasiekimai buvo dideli, bent jau lyginant su bevaisiu Italijos kariuomenės stumdymusi prie Izonco. Jei nepavyks jų sustabdyti, pasieks žemumą, o tada jau galės žygiuoti iki pat pakrantės, iki Venecijos. Iki Vičencos tik apie trys mylios. Kalnų jėgerių batalionas, kuriam priklauso Paolas Monelis, jau kelias dienas stovi ant Cimos kalno. Kartais juos apšaudo artilerija. Kas vyksta? Ir kodėl?

Monelis ir jo bendražygiai negauna jokių naujienų. Visgi jie bando suprasti, kas dedasi, bando aiškintis ženklus, bet tie ženklai tikrai nelemia nieko gera. Jų artilerija silpsta. Vakar vakare jų sektoriuje dingo paskutiniai pabūklai. Tai buvo lengvųjų kalnų pabūklų baterija. Blogiau tai, kad mūšių griausmas, dūmai ir liepsnos pamažu persikėlė kitur – iš pradžių arčiau jų, o paskui *pro šalį.* Vienai iš bataliono kuopų jau buvo įsakyta grįžti į slėnį. Šįryt jie pabunda ant kalno visiškai vieni. Kažkas sako, kad Cima Dodiči krito. Cima Dodiči? Visi atsisuka. Juk tas kalnas yra *už jų.* „Mes sėdime spąstuose kaip žiurkės."

Ateina įsakymas: jie turi likti vietoje iki tamsos. Jie yra ariergardas, kuris turės pasipriešinti ir suteikti kitiems galimybę pasitraukti. „O kas bus su mumis? O kas bus Italijai?" Jie mato, kaip nuo gretimo kalno leidžiasi austrų-vengrų batalionai, ir gali tik bejėgiškai stebėti, nes priešai toliau nei per šūvio atstumą, o kalnų jėgeriai neturi sunkiosios artilerijos. Visgi Monelis ir jo draugai paliekami ramybėje, tarsi visi jau būtų pamiršę juos, net

priešas. Įdienoja, ir jiems nelieka nieko kita kaip laukti atrėžtiems nuo kitų, izoliuotiems, „o laukimas kankino dar labiau, nes mums atrodė, kad ištiko katastrofa".

Perpiet Monelis užlipa iki olos, kurioje įsikūręs bataliono štabas. Prie įėjimo susitinka bataliono vadą majorą, dėl nemigos paraudusiomis akimis. Majoras suka barzdą ant piršto. Jis apgirtęs. „Ateik čia, – liepia jis Moneliui ir duoda vyno. – Ar išpažintį atlikai? Šįvakar mus apsups." Majorui įsakyta išlaikyti pozicijas. „Ir mes laikysimės, o paskui būsime paimti į nelaisvę. Mes liksime kalti ir susilauksime paniekos."

Vynas veikia. (Majoras sako, kad tai „draugas, kuris neišduoda".) Kiek išgėrus, Moneliui situacija jau atrodo šviesesnė. Už kelių valandų bus vakaras. Gal priešas iki to nespės, ir gynėjams pavyks išsisukti. O jei ataka prasidės anksčiau, kuopa padarys viską, ką gali, kad laimėtų šiek tiek laiko, – „ir tada štabas gal spės paslėpti divizijos dokumentus."

Įvyko stebuklas – priešai nepuolė.

Visai sutemus jie grupelėmis ima apgraibomis leistis nuo kalno į mišką.

Lyja šaltas lietus. Netoliese dega kaimas. Žioruojančioje gaisro pašvaistėje išsikreipia medžių ir uolų kontūrai. Batalionas persigauna per upę likus pusvalandžiui iki tilto susprogdinimo. Anapus jie trumpai pailsi, atsigeria vandens (metaliniai puodeliai kaukši į upės akmenis) ir užkremta džiūvėsių. Prieš kopdami į kitą keterą, jie palaidoja paskutinį dienos žuvusįjį. Tai Džiovanis Panatas. Leidžiantis nuo kalno į jį pataikė netyčia iššovusio sviedinio skeveldra. Čia taip būna dažnai: atsitiktinė priežastis, kažkas kažką padaro netyčia. Panatas sužeistas suriko, bet užsispyręs ėjo toliau, kol galiausiai susmuko negyvas.

Pakuojantis daiktus (metaliniai puodeliai skimbčioja kišami atgal į kuprines), kareiviai ima klausinėti. Kodėl jie traukiasi? Kodėl nelieka vietoje ir nesikauna? Moneliui atsakyti sunku.

Bet ką jie žino, ką aš žinau apie tai, kas vyksta? Nieko. Tu kauniesi, žygiuoji, sustoji, esi tik numeris į priekį plūstančioje masėje, kuri ma-

nevruoja šiame kalnų fronte tarp ledų didžiulėse Dolomitinėse Alpėse. O širdyse maudžia pagieža ir kankina mintis, kad nieko nežinai ir nieko nematai.

Tuo pat metu, kažkur tolimoje pilyje su minkštais kilimais ant grindų, sėdi tie, kuriuos Monelis vadina „paslaptingais dievais, verpiančiais mūsų likimų siūlus", kitaip tariant, „rašantis karininkas, kopijuojantis sekretorius, iš kabineto išeinantis adjutantas ir besikeikiantis pulkininkas".

Štai kas yra karas: ne mirties pavojus, ne raudona sviedinio liepsna, apakinanti, kai jis švilpdamas praskrieja ir sprogsta (Quando si leva che intorno si mira – tutto smarrito della grande angoscia), o jausmas, kad esi marionetė nežinomo lėlininko rankose. Kartais tas jausmas sukausto širdį lyg pati mirtis.*

*Tu prirakintas prie apkasų, kol ateina įsakymas pasikeisti su kita pamaina – kaip driokstelėjusi patranka ar staiga užklupusi pūga; tau gresia nuolatinis pavojus; tavo likimas pažymėtas tavo būrio arba apkasų numeriu; tu negali nusivilkti marškinių kada panorėjęs, negali parašyti namo kada panorėjęs; paprasčiausius būtinus poreikius valdo taisyklės, kurių tu negali pakeisti. Visa tai yra karas.***

Jie toliau kabarojasi tamsoje, vėl į viršų, klampodami per sniegu atmieštą molį. Monelis išvysta dar vieną degantį kaimą. Už nugaros aidi šūviai ir sprogimai. Puolamas jų ariergardas, o tiksliau – ariergardo ariergardas – vargšas Peridžis ir jo vyrai.

Kopti vis sunkiau, žingsniai vis netvirtesni, dedami nebemąstant. Netrukus nelieka jėgų net skųstis. Monelis ir kiti beveik nemiegoję jau kelias

* Dantės „Pragaras", XXIV giesmė: „Jis dairosi akim stingia, išbalęs / neatsigavęs dar, nesusivokęs / ir dūsauja, iš smerčio guolio kelias (...)." (Vertė Sigitas Geda, 2007). Kaip minėta, Monelis visur nešiodavosi Dantės kūrinį.

** Toliau Monelis rašo (jo teiginius patvirtina pats rašytojas, remdamasis asmenine patirtimi): „Į apkasus atvykęs karo korespondentas apie tokį karą nieko nežino; generalinio štabo karininkas, užsukęs čia užsitikrinti medalio, tokio karo nepažįsta. Kai jie išalksta arba pavargsta, arba manosi atlikę darbą, išsitraukia laikrodį ir sako: „Jau vėlu. Turiu eiti."

naktis, juos kankina, tiesiog marina nuovargis, veikiantis beveik kaip narkotikai. Sukaustyti buko skausmo, kuris vadinamas išsekimu, jie nekreipia dėmesio į aplinką – ji nebesvarbi; vyrai nekreipia dėmesio į sprogimus ir degančius namus, beveik negalvoja, kad priešas lipa ant kulnų ir bet kurią akimirką gali užpulti.

Trumpos poilsio pertraukos neduoda naudos, nes pabudęs po trumpo miego, į kurį nugrimzdai iškart ir ten pat ant žemės, sniege, jautiesi tik dar labiau apspangęs ir beviltiškai išsekęs.

Jie visą naktį keliauja per mišką. Išlenda blyški saulė, išaušta šaltas rytas.

Savųjų linijas pasiekia tada, kai saulė įkopusi jau gana aukštai. Dviejuose sargybos postuose juos sustabdo ir pareikalauja slaptažodžio. Nusibaigę vyrai apipila sargybinius keiksmažodžiais ir prakėblina pro šalį. Kiek toliau jie susitinka su kariais iš kitų kuopų ir batalionų ir patenka į žmonių, vežimų ir neramių mulų makalynę; „į akmenis garsiai kaukši pakaustytos kanopos“. Dulksnoja.

Pagaliau, pagaliau, pagaliau poilsis. Monelis susirango nedidelėje palapinėje ir užmiega stipriai sunėręs rankas. Sapne jis žygiuoja toliau, ir tas žygis tęsiasi be galo.

* * *

Tą pačią dieną Renė Arno ir jo batalionas vis dar laukia Belval en Argo kaime. Jie girdi prie Verdeno griaudžiančius pabūklus. Visi labai jaudinasi, nes nujaučia, kad greitai bus pasiųsti į didelį mūšį. Laukti netoli fronto, kai jame ramu, gali būti pavojinga, bet nuostolių patiriama retai; kartais suplanuojamas koks išpuolis, bet tokie dalykai labiau būdingi britams. Visai kitas dalykas gauti įsakymą žygiuoti į frontą, kai ten vyksta koks didelis puolimas. Tada tikrai bus patirta nuostolių, didelių nuostolių:

> *Mes vaikštinėjome aplink, pasakodami gandus ir diskutuodami. Vis dar prisimenu bataliono gydytoją Trušė, kuris stovėjo palinkęs, plačiai*

prasižergęs, susirūpinęs ir neramus, ir kaip niekad sudirgęs pešiojo savo juodą barzdą: „Kokia gėda! Jie turėtų nutraukti šias skerdynes! Jie leidžia išžudyti tūkstančius vyrų, kad būtų apginta daugybė atgyvenusių senų fortų. Siaubinga! Štai kokius puikius generolus turime."

96.

1916 m. gegužės 30 d., antradienis

RENĖ ARNO PASIEKIA PRIEŠAKINĘ LINIJĄ AUKŠTUMOJE 321 PRIE VERDENO

Karo metu pati sunkiausia dvasinė kančia, – kai tavo mintys nuskuba į priekį ir ima suktis apie tai, ko dar nedarei ir nepatyrei,

– pasakoja Renė Arno, –

> *kai tavo fantazija gauna progą apsvarstyti laukiančius pavojus ir padauginti juos šimtą kartų. Gerai žinoma, kad baimė, kylanti nuo minčių apie pavojus, žymiai labiau ištampo nervus nei susidūrimas su tikru pavojumi, kaip ir geismas svaigina labiau nei jo patenkinimas.*

Didysis mūšis beveik be pertraukų vyksta nuo pat vasario pabaigos, kai vokiečių armija pradėjo kruopščiai parengtą puolimą. Savaime suprantama, Arno ir jo vyrai žinojo, kad anksčiau ar vėliau ateis ir jų eilė,* kad ir jiems teks važiuoti *La Voie Sacrée* – Šventuoju keliu, taip pavadintu todėl, kad yra vienintelis kelias, kuriuo galima atvykti į šią fronto atkarpą su atsargomis, tad sunkvežimiai pravažiuoja maždaug kas keturiolika sekundžių. Šį pavadinimą sugalvojo vienas garsiausių nacionalistų politikų, žinomas žurnalistas ir žodžio meistras Morisas Barė. Pavadinimas prilipo. Gal todėl, kad „kelia asociacijas su *Via Dolorosa* – Kančios keliu, kad kareivius prie Verdeno, jų kančias ir aukas palygina su Kristaus keliu į nukryžiavimo vietą ant Golgotos kalno.“**

Taip jautėsi ir tie, kurie gavo įsakymą žygiuoti į Verdeną, – tarsi teks eiti aukos keliu. Arno girdėjo apie statistiką. Vienas karininkas, ką tik grįžęs iš

* Iš 330 Prancūzijos armijos pėstininkų pulkų netrukus prie Verdeno bus kovęsi 259.

** Šią hipotezę iškėlė rašytojas Ianas Ousbis (Ian Ousby).

Verdeno, pasakė tiesiai šviesiai: „Viskas labai paprasta. Jus pakeis kiti, kai du trečdaliai jūsų vyrų žus ar bus sužeisti. Tai įprasta kvota."

Arno ir visas batalionas dieną praleido Verdeno septyniolikto amžiaus citadelėje – didžiuliame pastate, kuriame yra štabo kabinetų, sandėlių, begalinių koridorių, požeminių kazematų ir nuo bombardavimo apsaugotų kambarių. Tvyro šiltas kopūstų, supelijusios duonos ir dezinfekcijos priemonių, prakaito ir prarūgusio vyno kvapas. Per langelius metro storio akmeninėse sienose tarsi niekad nesiliaujantis urzgimas prasibrauna tolimų sprogimų garsai. Čia vienam fronto metrui vokiečiai turi triskart daugiau artilerijos pabūklų nei per didįjį proveržį prie Gorlicės. Tai akivaizdu.

Dusinantis karštis. Arno gulėjo ant šiaudinio čiužinio, galvodamas apie statistiką. Du trečdaliai. Kas iš jo vyrų liks gulėti ten, laukuose? Kas iš penkiolikos bataliono karininkų išgyvens artimiausią savaitę gyvi ir nesužeisti? Statistiškai žiūrint – trys arba keturi. Ar jis bus tarp jų?

Po pietų jie gauna įsakymus:

Šiąnakt 6-asis batalionas pakeis batalioną iš 301-ojo pulko, dislokuoto ant aukštumos 321. Batalionas išvyks iš citadelės 19.15 ir 21.00 turi būti tame taške, kur kelias į Brasą išeina į siaurą Pi diu Gravjė daubą. Tarp grupių turi būti 50 metrų atstumas.

Arno kalbasi su savo vyrais, kurie į kuprines kraunasi konservus, džiūvėsius, įrankius ir amuniciją. Visi jaudinasi. Arno bando raminti, bet nesako patriotinės kalbos (žino, kad tokioje situacijoje ji nepadeda), o kalba apie praktinius dalykus: „Mūsų kuopai visada sekasi. Mes sugrįšime iš Verdeno."

Sutemus jie grupėmis išžygiuoja iš tamsios ir saugios citadelės, žingsniuoja per tuščius ir tamsius miesto griuvėsius. Netoli katedros vis nukrinta koks sviedinys. Ilga, sunkiai apsikrovusių vyrų vora pereina upę pontoniniu tiltu. Po kojomis kaukši lentos. Arno žiūri į juodą vandenį ir galvoja: „Kažin kiek mūsų grįš šiuo tiltu?"

Per vieną pertrauką prie Arno prieina vyras „sudribusiu, ištinusiu veidu ir gudriomis akimis“ ir paprašo pažiūrėti kelis popierius. Matyt, jis paskutinį kartą bando išvengti mūšio lauko, teigdamas, kad yra siuvėjas, kad niekada nėra buvęs priešakinėse linijose, nes turi išvaržą. Dokumentai patvirtina. Arno tik piktai pavaro jį šalin, nes jau ir taip yra pasipiktinęs, kad vienas iš profesionalių bataliono karininkų prieš pat iškeliaujant į Verdeną staiga buvo perkeltas dirbti į krovininį traukinį.

Tačiau jam gaila to kareivio, kuris nueina sugniuždytas, nusvarinęs galvą, gniauždamas popierius rankoje. Jei Arno ant rankovės neturėtų laipsnio ženklų, gal ir pats išbandytų panašų dalyką. Kai jie netrukus prasilenkia su vienu daliniu, grįžtančiu iš mūšio (vyrų drabužiai purvini, akys bėgioja), Arno ima pavydėti jų vadui, jaunam leitenantui: „Kaip norėčiau būti jo vietoje! “

Jie pradeda ropštis aukštais daubos šlaitais, už kurių laukia mūšio laukas.

Artilerijos griausmas vis stiprėja, visi pavieniai garsai susilieja. Dešinėje nuo jų dega dangus. Ten krinta sviediniai virš Duomono (Douaumonto) forto, kurį vokiečiai užėmė ketvirtą mūšio dieną, ir kuris dabar tapo mūšio centru, netgi daugiau – orientyru, magnetu, mitu (abiem pusėms), simboliu, kuriam, kaip būdinga simboliams, buvo suteiktas žymiai didesnis svoris nei vien karinė ir taktinė reikšmė. Tai apsėdimas, sukeltas aršiai kovojančių vokiečių ir prancūzų propagandistų, tai sėkmės matas laikmetyje, kai sėkmė tampa vis abstraktesniu dalyku, o nesėkmės – per daug konkrečiu. Nuo batalijų pradžios vasario pabaigoje mūšio lauke nukrito apie dvidešimt milijonų sviedinių.

Tamsa tirštėja, o jie tuščiu keliu žygiuoja iki pat nakties. Staiga virš jų sužaibuoja ir šaižiai nuaidi sprogimas. Visi instinktyviai pasilenkia. Pirmasis priešo sviedinys. Kartais viskas nutyla. Ima dvokti pūvančia mėsa. Arno išsigąsta ir vis labiau nerimauja. Galiausiai jie sutinka vedlius, kurie parodys kelią.

Mes ėmėme žygiuoti sparčiau, perėjome daubą, įveikėme kelis stačius šlaitus, pasukome į dešinę, padarėme lanką ir pasukome į kairę. Iš abiejų pusių sproginėjo sviediniai. Mes sušokome į jungiamąją tranšėją, vėl išlipome, vėl bėgome, ir galiausiai įveikėme dar vieną šlaitą. Aš bėgau su paskutine grupe. Judėjau tarsi sapne.

Jie sustoja prieš pat aukštą kalvą, apšaudomą vokiečių artileristų. Vedliai dingo naktyje. Arno baisiai įsitempęs. Jis neįsivaizduoja, kur jie atsidūrė, bet tuo pat metu žino, kad saulei patekėjus jie turi pasiekti nurodytą tašką. Jei iki tol nespės, juos pastebės priešo artilerija ir kulkosvaidžiai, o tada jau galas. Tad Renė Arno atsistoja kuopos priekyje ir jie vėl skubiai pajuda: žemyn į nedidelį slėnį, išraustą sviedinių, pro aukštumą, kur sprogdindamos orą nuolat aidi keturių 15 centimetrų diametro sviedinių salvės. Galiausiai pasiekia tuščią jungiamąją tranšėją. Arno užtinka du karininkus, snūduriuojančius prie degančios žvakės paskubomis suręstoje žeminėje. Tuodu net neįsivaizduoja, kur yra aukštuma 321. Bandydamas laimę, Arno pasuka į dešinę.

Oras jau pradėjo vėsti, tai reiškia, kad tuoj auš. Aš skubėjau, lydimas linguojančių durtuvų ir vandens butelių. Kad tik spėtume iki prašvis! Tolumoje, vis dar tamsaus dangaus fone, ėmė ryškėti aukštumos kontūrai. Kaip visada prieš aušrą, susišaudymas intensyvėja. „Greičiau! Greičiau!“

Štai – žeminė, kažkokie žmonės. Aukštuma 321.* Arno susiranda bataliono vadą. Tas duoda vedlį, kuris palydi juos paskutinę atkarpą šlaitu, kuris, regis, niekad nesibaigs. Plokštikalnio viršuje juos pasitinka sviedinių kruša, bet jie žygiuoja toliau. Arno susiranda kuopos, kurią jie pakeis, vadą. Per-

* Tam, kuris ieškodamas nuotykių nori apsilankyti mūšio lauke, reikia žinoti, kad aukštuma 321 yra viršūnė kalvagūbrio, prasidedančio toje vietoje, kur dabar yra pastatas su saugomais kaulais. Šią vietą galima rasti, jei eisite apie 400 metrų į šiaurės vakarus nuo automobilių stovėjimo aikštelės, palei vadinamąjį *Le Chemin de l' Étoile* – Žvaigždės kelią. Avėkite tvirtus aulinius ir nejudinkite nesprogusių sviedinių.

imti pamainą bus lengviausia dukslioje auštančio ryto šviesoje. Kapitonas parodo, kur vokiečiai, kur eina savieji apkasai, ir greitai apibendrina: „Čia fronto linija. Labanakt.“

Tai, kas žemėlapiuose nurodyta kaip apkasai, tikrovėje yra nė metro nesiekiantys grioviai. Arno kareiviai sugula ir greit užmiega, atsirėmę vienas į kitą. Arno irgi visiškai išsekęs ir dėl fizinės, ir dėl psichinės įtampos. Jo galva nusvyra ant kelių. „Aš buvau mūšio lauke prie Verdeno, bet vargiai tai suvokiau.“

97.

1916 m. gegužės 31 d., trečiadienis
VILIS KOPENSAS APIBENDRINA PAVASARIO NELAIMES ETAMPE

Kam nors žuvus, atliekama tam tikra procedūra. Iškart nutraukiami visi skrydžiai, lėktuvai sustumiami į angarus, visi mokiniai susirenka budėti prie sumaitoto kūno – „slegiantis reikalas". Laidotuvės vyksta kitą dieną. Pro kapą praeina ne tik visi pilotavimo mokyklos mokiniai, bet ir miestiečiai bei visos mokyklų klasės. (Nelaimėliai visada laidojami nedidelėse Etampo kapinėse.) Paskui vėl atidaromos angarų durys ir prasideda skraidymo pamokos.

Pavasarį Vilis Kopensas stebėjo šią procedūrą kelis kartus. Nelaimių atsitinka išties dažnai.* Geriausiai jis prisimena garsus: visų pirma stebinčiųjų riksmai, paskui „siaubingas lūžtančių medžių traškesys", galiausiai – tyla, nenusakoma tyla, kai variklis užgęsta, nukrinta visos detalės ir kūnas (jis keistai dusliai žnegteli); ta spengianti tyla tęsiasi kelias sekundes. Ir visą amžinybę.

Pirmoji Kopenso matyta nelaimė atsitiko vasario pirmą. Jis ir dar keli gulėjo susisupę į kailiu pamuštus pilotų paltus, šildydamiesi žiemos saulutėje ir laukdami savo eilės. Ūžė besileidžiantys ir kylantys lėktuvai, sukantys ratus aplink aerodromą. Staiga Kopensas išgirdo, kad vienas iš tvarkingai ūžusių variklių ėmė kaukti, ir kažkas sušuko: „O, Viešpatie, jis pasidarys sau galą!"

> *Tą pačią akimirką, kai pažvelgiau aukštyn, pamačiau krintantį „Farman" orlaivį, kažkodėl neriantį beveik vertikaliai, per dideliu greičiu, – kaip tik todėl jis subyrėjo dar ore. Pagrindinė dalis tiesiog sprogo, o sparnai, jų atramos ir kitos dalys pasklido į visas puses. Aš mačiau*

* Taip bus ir toliau: iki karo pabaigos daugiau belgų pilotų žus ne karo mūšiuose, o dėl nelaimingų atsitikimų ore.

krintančią uodegą, variklį ir pilotą. Viskas nukrito lauke tiesiai priešais mus, maždaug už keturių šimtų metrų.

Keli mačiusieji iškart nubėgo ten. Kopensas neskubėjo. Jis nenorėjo matyti. O nelaimės tęsėsi:

Vasario 8 dieną palaidojome prancūzų pilotą Šalioupą.

Kovo 6 dieną Le Bulanžė per staigiai pasuko, todėl sumažėjo greitis ir lėktuvas sukdamasis trenkėsi į žemę. Ištraukę pilotą iš duženų pamatėme, kad jis sunkiai sužalotas.

Kovo 14 dieną palaidojome prancūzų pilotą Klemeną.

Balandžio 26 d. Pirė darė posūkį „Blériot" lėktuvu, neteko greičio ir iš 90 metrų aukščio šonu nusklendė link žemės. Jis dar kartą atsipirko nedideliais sužalojimais.

Balandžio 27 d. Bieranas de Katiljonas pasuko „Henri Farman" iš pradžių aukštyn, o paskui žemyn šiurpą keliančiu kampu, bet rimtų sužalojimų išvengė.*

Gegužės 16 d. Franjo Vergultas nukrito su „Maurice Farman", bet liko sveikas.

Gegužės 17 d. Anri Rišaras leisdamasis nukrito su kitu „Maurice Farman". Iš šių dviejų lėktuvų liekanų jie pastatė mums naują lėktuvą.

Gegužės 20 d. De Miolemistė, puikus pilotas, nukrito sukdamasis po labai drąsaus manevro. Nors krito iš didesnio aukščio nei Le Bulanžė, susižalojo ne taip smarkiai kaip pastarasis, ir po dienos ar dviejų vėl atsistojo ant kojų.

*Gegužės 27 d. Evraras** nuplėšė „B.E. 2" važiuoklę.*

Šiandien, gegužės 31 d., vėl įvyko nelaimė. Šįkart pilotas Kreinas taip negrabiai nutupdė „Maurice Farman" , kad viskas baigėsi laužo krūva. Pilotą

* *Maurice Farman* ir *Henri Farman* buvo du panašūs lėktuvų modeliai, kurių variklis ir propeleris įtaisyti už piloto.

** Lili Evraras vasarą visgi žuvo kitoje katastrofoje.

visgi išgelbėjo viena naujovė – šalmas. Jį nešioja ne visi.* Kai kurie mano, kad jis paprasčiausiai per bjaurus ir panašus į paminkštintas apsaugines kepuraites, kurias rūpestingos motinos Flandrijoje užmauna vaikams, pradedantiems mokytis vaikščioti.

Kopensas labai laukia egzamino. Tada jam ant uniformos rankovės prisiūs auksinius sparnus – seržanto skiriamąjį ženklą, ir prie mėnesinės algos pridės penkis luidorus.

* * *

Tą pačią dieną Richardas Štumfas dienoraštyje rašo:

Pagaliau, pagaliau įvyko tai, ko taip ilgėjomės ir apie ką galvojome dvidešimt du mėnesius. Kaip tik dėl šito mes dešimtmečius tikėjomės, dirbome ir užsidegę mokėmės.

Jis kalba apie didelį jūros mūšį Skagerake, kur susikovė 274 vokiečių ir britų laivai. Mūšis prie Danijos krantų prasidėjo popiet ir vyko iki vakaro. Sutemus jūros dugne jau guli 14 britų ir 11 vokiečių karo laivų, žuvo daugiau kaip 8000 jūreivių. Mūšyje Štumfo laivas „SMS Helgoland" paleido 63 sviedinius. Į jų laivą pataikė tik vienas. Visa įgula sveika. Kitas tos dienos įrašas:

Aš įsitikinęs, kad žmogus nepajėgus aprašyti jausmų ir minčių, užliejančių tuo metu, kai patiri kovos krikštą. Meluočiau, jei sakyčiau, kad bijojau. Ne. Tai buvo nenusakomas pasitenkinimo, siaubo, smalsumo, apatijos mišinys ir... kovos džiaugsmas.

Tas painus mūšis gana greitai – ir teisėtai – pripažįstamas nedidele Vokietijos pergale. Tačiau karo eigos niekaip nepakeičia.

---

* Būdavo pilotų, kurie nedėvėdavo net apsauginių akinių. Po kiek laiko akys priprasdavo prie vėjo ir neašarodavo. Greitis nebūdavo labai didelis. Kai kuriais lėktuvais su propeleriais gale, kaip ką tik minėtuose „Farman", būdavo galima skraidyti užsidėjus uniforminę kepurę ir jos nepametant.

98.

1916 m. birželio 8 d., ketvirtadienis

ANGUSAS BJUKENENAS MEDŽIOJA PRIE PANGANI UPĖS

Iš tikrųjų jis nenorėtų niekur eiti. Iš tikrųjų norėtų gulėti susisupęs į šiltus apklotus. Virš savęs Angusas Bjukenenas mato žybsinčias žvaigždes ir nujaučia, kad tuoj aūš. „Dar tik penkias minutes."

„Kelkis!" – pašaukia kažkas prislopintu balsu, ir jis atsisėda. Jau šviesu. Visai šalia, po krūmu, sėdi antrasis leitenantas Džilhemas ir varstosi batus. Vyrai suokalbiškai šypteli vienas kitam. Nors medžioti ir apskritai išeiti iš stovyklos draudžiama, šiedu ketina padaryti būtent tai. Jiems įgriso amžinai toks pat troškinys, pagamintas iš apetito nekeliančių konservų. Be to, atsargų tiekimas nereguliarus, tad sumažino jų davinius. O jie yra alkani. Iš kur alkanam semtis jėgų?

Daugelis yra ant išsekimo ribos, todėl tokiame karštyje pradėjo sparčiai plisti ligos. Ligonius tenka išvežti į užnugarį, todėl dar labiau apkraunamas ir taip sumažėjęs transportavimo būrys. Savaime suprantama, ligonius irgi reikia maitinti. Pakeliui į užnugarį jie suvalgo didelę dalį to maisto, kuris siunčiamas į frontą, todėl kovojančių karių daviniai sumažėja dar labiau. Užburtas ratas. Tai, kas anksčiau vadinosi pulkais, dabar susitraukė iki kuopų, kuriose būna po 170–200 karių.

Tuo tarpu vokiečių dalinių, kuriuos jie persekioja po krūmynus, džiungles ir pelkes, kalnus ir savanas, klimatas ir ligos, regis, beveik neveikia; ir nieko keisto, nes didžioji dalis karių tuose daliniuose yra juodaodžiai, kuriems šis klimatas savas, ligoms jie atsparūs, be to, gerai pažįsta šį kraštą, keliauja per jį įspūdingai lengvai ir žino, kur ieškoti maistui tinkamų dalykų. Kadangi jų šeimininkai vokiečiai su jais elgiasi gerai ir moka padorų atlyginimą, šie kariai yra labai ištikimi.

Britai buvo priversti atsisakyti nuostatos neduoti ginklų afrikiečiams ir nenaudoti jų kare. Bjukenenas ir kiti dabar dalyvauja po liūčių sezono pradėtoje operacijoje, kurios vienas iš tikslų yra išstumti vokiečius iš Taboros regiono, kuriame jie susirenka pačius geriausius *askarius*. Fon Letovas-Forbekas pasirodė esąs improvizacijos meistras. Kaip žinoma, iš Vokietijos atsargų niekas nebeatsiunčia, bet jis pats suorganizavo amunicijos gamybą, išmokė karius pasisiūti batus ir apsirūpino sunkiąja artilerija: jie parsigabeno pabūklus iš šarvuotojo „Königsberg", kurį britų karo laivai įginė į Rufudžio deltą.*

Bjukenenas ir Džilhemas pasiima kovinius šautuvus ir išsmunka iš stovyklos pro eilėmis sugulusius miegančius vyrus. Su jais eina ir Bjukeneno tarnas afrikietis Hamisis. Iš pradžių jie braunasi per tankius, išdžiūvusius krūmynus. Sunkiausia tarp dygliuotų krūmų ir medelių šabakštynų, bet dar blogiau atsidurti krūmuose, kuriuos afrikiečiai vadina *mgunga* – jų dygliai nepaprastai ilgi, aštrūs ir jų labai daug. Jei įmanoma, vyrai tuos krūmus bando apeiti. Bjukenenas sako: „Aš visą gyvenimą prisiminsiu tuos *mgunga*." Vyrų plaštakos, rankos ir kojos kruvinos.

Po valandos krūmai pradeda retėti. Dabar mieganti stovykla jau pakankamai toli, ir šūviai neišduos, kuo trijulė užsiima. Bjukenenas ir Džilhemas užtaiso šautuvus ir tyliai slenka pirmyn. Hamisis seka kiek atsilikęs.

Nusėlinus apie kilometrą, priešais iššoka antilopė kudu, bet gracingais šuoliais dingsta tarp krūmų, vyrams nespėjus iššauti. Bjukenenas nusikeikia. Nuėję maždaug dar tris kilometrus jie neužtinka daugiau nieko, tik pėdsakus – impalos ir tapyrų, dar išbaidė vieną kitą būrelį perlinių vištų. Laikas grįžti. Saulė jau aukštai žydrame danguje ir nepraėjus nė valandai, čia bus beveik nepakenčiamai karšta. Šio ryto žygis medžiojant mitrius, greitai dingstančius žvėris buvo toks pat bevaisis kaip ir divizijos bandymai susekti greitai judančias vokiečių kuopas *Schutztruppen*.

Bjukenenas, Džilhemas ir Hamisis grįžta kitu keliu. Šįkart jiems nusišypso sėkmė. Iš pradžių juodu užklumpa žirafinę gazelę, į kurią abu šau-

* Vėliau vokiečiai bandys gabenti kai kurias svarbias atsargas, pavyzdžiui, vaistus, dirižabliais iš Europos iki pat izoliuotų savo gynėjų.

na, bet nepataiko. Kiek paėję, vėl įžengia į tankius krūmynus. Bjukenenas Džilhemo nebemato, bet staiga išgirsta šūvį, o netrukus ir triumfo šūksnį – draugas nušovė kitą žirafinę gazelę. Abu vyrai šūkauja iš džiaugsmo. Mėsa! Be to – antilopės! Bjukenenas su gailesčiu žiūri į gyvūną, gęstantį prie jų kojų. Šios rūšies jis anksčiau nebuvo matęs:

Gracingos kojos, žavingas liaunas kūnas, šiurkštus, tankus, žvilgantis kailis – nugara ir viršutinė šonų dalis – dukslios šokolado spalvos, paskui žymiai šviesesnės išilginės juostos ir galiausiai šviesiai rudas pilvas.

Trijulė gyvūną išmėsinėja. Hamisis neša didžiąją kraujuotą dalį, o Bjukenenas ir Džilhemas tai, ko tas nepajėgė. Baimindamiesi, kad gali būti pastebėti, jie sugrįžta į stovyklą be galo tyliai.

Šiandien jie prisivalgys iki soties.

* * *

Tą pačią dieną Renė Arno ir jo vyrus ant aukštumos 321 prie Verdeno atakuoja vokiečių pėstininkai. Artilerija šaudo mažiau. Priešais juos plytinčioje krateriais išraustoje vietovėje išdygsta pilkos figūros:

Nuo šūvių ir parako dūmų, atsiduodančių česnakais, netrukus pasijaučiau tarsi apkvaitęs. „Šaudykit tuos kiaules! Šaudykit!“ Staiga priešais dešiniau išvydau stambų vyrą. Nusitaikiau. Mane užvaldė intuicija, būdinga šauliui, sekančiam taikinį. Nuspaudžiau gaiduką ir per atatranką į petį pamačiau, kad tas didelis kūnas nukrito. Vėliau svarsčiau, kieno kulka į jį pataikė – mano ar kieno kito, o gal tas kareivis tiesiog krito ant žemės, kad išvengtų smarkaus apšaudymo. Kad ir kaip būtų, jis yra vienintelis vokietis, kurį manausi „paguldęs“ per trejų su puse metų karą, nors visgi nesu įsitikinęs.*

Jie galiausiai sustabdė vokiečius apmėtę juos granatomis.

* Arno kabutėse ironiškai vartoja prancūzišką žodį *descendu* – žemyn.

99.

1916 m. birželio 10 d., šeštadienis

RENĖ ARNO PALIEKA PRIEŠAKINĘ LINIJĄ ANT AUKŠTUMOS 321 PRIE VERDENO

Išgirdęs naujieną Arno nežino, kuri diena. Jis nežino, kiek dienų jie praleido ant šio plataus kalvagūbrio. (Vėliau suskaičiuos dešimt parų.) Praėjo tiek daug laiko ir tiek visko nutiko, kad Arno jau nesitikėjo sulaukti pamainos. Ir apskritai nieko nebesitiki. Po tiek dienų ir naktų artilerijos ugnyje ir dviejų atmuštų atakų jis nejaučia nieko, tarsi būtų užmarintas. Beveik negalvoja apie pavojų, nesijaudina išvydęs dar vieną žuvusį karį.

> *Toks abejingumas galbūt yra pati geriausia būsena, kai esi mūšio centre: darai tai, ką esi įpratęs, ir vedamas instinkto, nieko nesitikėdamas ir nebijodamas. Po užsitęsusio laikotarpio, kupino perdėm stiprių emocijų, galiausiai išnyko visi jausmai.*

Pirmosiomis sekundėmis jis nesusigaudo, kodėl kareiviai, nusiųsti parnešti maisto davinių, sutemus grįžo tuščiomis. Bet jie skubiai paaiškino: „Šiąnakt mes grįžtame į užnugarį.“ Visi ima šokinėti iš džiaugsmo. „Šiąnakt mes grįžtame!“

Tačiau reikia padaryti dar vieną darbą. Pasirodo kapitonas, kuris beveik visą laiką vaikščiojo apgirtęs nuo konjako, ir pareiškia, kad prieš apleisdami pozicijas jie privalo surinkti visus žuvusiuosius ir suguldyti juos nebaigtoje kasti apkasų atkarpoje. Negalima palikti savo mirusiųjų, kai laukiama kitos kuopos pamainos. Arno vyrai ima niurzgėti, bet jam pavyksta įtikinti, kad jie privalo paklusti.

Šis nemalonus darbas atliekamas pašviečiant signalinėms raketoms ir sproginėjantiems sviediniams. Kūnas po kūno perkeliamas ant brezento gabalo, atstojančio neštuvus, ir nutempiamas į apkasą, tapsiantį kapu. Nors

lavonai jau yra „gerokai apirę ir krinta gabalais", jie atpažįsta visus savo bendražygius: Berarą (kaip ir daugelis kitų žuvo nuo vokiečių kulkosvaidžio prie „Damų daubų", – tuo kulkosvaidžiu priešas galėjo pyškinti į jų pozicijas nuo vieno krašto iki kito), Bonerą (ryšininkas, labai mėgęs vyną), Matjė (virėjas, pervestas į pėstininkus baudžiant už tai, kad darbo vietoje buvo girtas), seržantą Vidalį (juodabarzdis, liūdnų mėlynų akių; jis buvo nušautas užvakar tiesiai į kaktą, kai jie gynėsi nuo vokiečių atakos), Malarą (juodaplaukis mėlynakis iš Vandėjos, jis netyčia susprogdino granatą ir ta jam nutraukė pėdą; mirė nukraujavęs), Žo (senas Arno kapralas, tamsiaplaukis, įdegęs saulėje, švelnių vaikiškų akių, su bjauria barzda), Olivjė (šviesiaplaukis drąsuolis, pareigingasis mažasis Olivjė), seržantą Karteljė (aukštas, lieknas ir atpažįstamas iš ypatingų žemaaulių batų, kuriuos avėjo nepaisydamas taisyklių) ir daugybę kitų vyrų.*

Dienos buvo šiltos. Puvimo dvokas plūsteli bangomis, kai kūnai pakeliami ir nešami į griovį. Kartais jie turi sustoti ir pakvėpuoti grynu oru, kad po kelių minučių galėtų dirbti toliau.

Jie baigia apie antrą nakties. Arno jaučia „kartų pasitenkinimą, kad padarė tai, kas buvo privalu". Pro šalį žygiuoja pamaina: sunkiai apsikrovę vyrai paskui save palieka tvyroti prakaito kvapą. Vadovavimą perimantis leitenantas bamba. Iš spygliuotos vielos užtvarų liko tik susisukusios, susiraizgiusios palaidos vielos, vadavietė – tik duobė tarp dviejų krūvų maišų su smėliu. Arno iš pradžių įtūžta: „Negi reikėjo tiek iškentėti tam, kad klausytume idioto, kuris prikaišioja, kad mes neatlikome savo darbo?" Bet paskui jis nurimsta pagalvojęs, kad netrukus šitas bambeklis pamatys, ką reiškia ginti aukštumą 321 dešimt parų.

Nuo priešakinės linijos į užnugarį jie žygiuoja neįtikėtinai sparčiai. Nuovargį tarsi vėjas nupūtė. Nė vienas nenori ilgesnės pertraukos, visiems rūpi

---

* Kai kurie žuvo nuo saviškių ugnies. Abi pusės prie Verdeno patyrė nuostolių dėl savo artilerijos: kartais per klaidą, dėl netaiklių šūvių ir panašių priežasčių, o iš dalies todėl, kad kai kurių pabūklų vamzdžiai dėl per intensyvaus šaudymo buvo susidėvėję, – paprastas lauko artilerijos pabūklas išeidavo iš rikiuotės po maždaug 8000 šūvių.

tik kuo greičiau palikti mūšio vietą iki saulėtekio. Pakeliui stabteli prie Fruatero forto. Jo priedangoje susitinka su kitu būriu, iš priešingos pusės žygiuojančiu į mūšio vietą. Šis būrys – veidrodinis jų, žygiavusių prieš dešimt dienų, atspindys: „jų milinės ryškiai mėlynos, odinės detalės – vis dar geltonos, o indai vis dar blizga kaip sidabriniai". O Arno milinė žemėta, ant kaklo žiūronai, autai išsipešioję, dešimties dienų šeriai ir sugadintas šalmas – skiauterę nušovė birželio 8 dieną, kai jie kovėsi per nedidelį atstumą. Dauguma jo karių neturi nei kuprinės ar net diržo. Kai kurie neturi net ginklų.

Kol Arno su vyrais stebi nepriekaištingai aprengtus naujokus, tarp pastarųjų nukrinta sviedinys. Nė vienas iš Arno vyrų į tai nekreipia dėmesio. Netrukus jie toliau žygiuoja pažliugusiu keliu. Grioviuose guli negyvi žmonės ir arkliai, net pilkas greitosios pagalbos automobilis. Kareiviai klampoja kaip galėdami greičiau, „baikščiai, padrikai, lyg būtų pabėgę iš mūšio"; jų akys karštligiškai dega, veidai purvini. Eina nesidairydami, nebent kartais, keiksnodami, neramiai per petį dirsteli į patrulių oro balioną, sklandantį virš vokiečių linijų priešaušrio šviesoje. Vokiečiai bet kada gali paleisti į juos kelias salves. Statistika, kurią Arno sužinojo pakeliui link Verdeno, pasirodė besanti gan tiksli: iš maždaug šimto kuopos karių liko trisdešimt.

Jie praeina tą pačią sankryžą kaip ir prieš dešimt dienų. Arno mato saulėtekio raudonai ir baltai apšviestą tylų Verdeną ir pagalvoja: „Karas gražus generolams, žurnalistams ir mokytiems žmonėms."

Jie kerta upę. Pamažu tolsta mūšio lauko pavojai. Per vieną pertrauką pamiškėje René Arno pastebi atsargos seržantą, skaitantį laikraštį, ir pasiteirauja apie naujienas. Seržantas suprunkščia: „Tas pat kaip visada", ir paduoda laikraštį. Arno ima skaityti ir staiga sušunka: „Čia mes, čia mes!" Jo vyrai susispiečia aplinkui ir jis garsiai perskaito komunikatą:

Birželio 8 diena, 23.00... Dešiniajame krante po įnirtingo apšaudymo priešas kelis kartus atakavo mūsų pozicijas vakaruose ir rytuose nuo Tjamono dvaro. Mūsų artilerija, mūsų kulkosvaidžiai atmušė visas atakas.

*Birželio 9 diena, 15.00... Dešiniajame krante vokiečiai tęsė įnirtingas atakas beveik dviejų kilometrų fronto atkarpoje į rytus ir vakarus nuo Tjamono. Nė viena ataka vakarų pusėje nebuvo sėkminga, priešas patyrė didelių nuostolių...**

Kažkas pastebi, kad apie savus nuostolius nutylėta, tačiau visi kiti, keista, patenkinti ir tarsi paguodos mantrą vis kartoja: „Tai apie mus."

Galbūt mūšis apskritai įvyko tik dėl to, kad pasirodytų tos trumpos žinutės. Galbūt nuo pat pradžių buvo numatyta, kad veiksmai taps tekstu. Galbūt jie turėjo atkentėti dešimt dienų pragaro, kad kažkas galėtų pranešti, jog išlaikyta aukštuma 321 (kuri kariniu požiūriu šiaip jau nelabai reikšminga).

Verdeno gynyba prancūzams reiškia simbolį, kad generolai, politikai, žurnalistai ir visuomenė vieni kitiems galėtų pasakyti: „Žinoma, miestas buvo, yra ir bus išlaikytas." Tačiau niekas negaišta laiko pasvarstymams, ką iš tikrųjų reiškia šis tranzityvinis veiksmažodis *tenir* – „laikyti". Aukščiausio rango generolams jis reiškia viena, kita – nacionalistiniams spaudos ruporams Paryžiuje, trečia – vadams fronte, ketvirta – tokiems pėstininkams kaip Arno ir trisdešimčiai jo vyrų. Taigi, tragiškos ir žiaurios mūšio formos nėra vien tik koncentruotos kariaujančiųjų griaunamosios jėgos suma. Jos taip pat yra retorinio ir semantinio neaiškumo suma tuose asmenyse, dėl kurių šis mūšis vyksta.

Kad ir kaip būtų, kariaujantieji išgyveno vieną pačių baisiausių šio mūšio kulminacijų. Per praėjusią savaitę vokiečiai surengė kelias atakas, kurios buvo pačios didžiausios karių skaičiumi nuo vasario. Jie pasiekė didelių pergalių. Pavyzdžiui, po nepaprastai sunkių mūšių krito dar vienas svarbus atraminis prancūzų įtvirtinimas – de Vo fortas. (Netrukus po dešimteriopai

* Galima pažymėti, kad oficiali komunikato medžiaga, kuri, žinoma, buvo plačiai naudojama jau tuo metu (pavyzdžiui, „Mūšis prie Verdeno", kurį parašė kažkoks autorius, prisidengęs pseudonimu Generolas de M***; išleista Švedijoje dar 1916 metais), vis dar domina istorikus. Didžiulis prancūzų veikalas *Les 300 Jours de Verdun*, išleistas 2006 metais 90-ųjų metinių proga, iš esmės paremtas būtent komunikatų medžiaga.

sumažėjusio Arno bataliono pasitraukimo iš mūšio, vokiečiai vėl pradėjo pulti ir galiausiai paėmė aukštumą 321.)

Vėliau Arno atkreipia dėmesį į švilpesį, sklindantį nuo siauro geležinkelio, vinguriuojančio tarp Verdeno ir Bar-le-Diuko. Vyras suvokia, kad jam pavyko išgyventi.

Aš nulipau nuo kančių ešafoto ir grįžau į taiką ir gyvenimą. Maniau, kad vis dar esu tas pats žmogus kaip ir iki tų dešimties dienų, kai stovėjau mirties akivaizdoje. Klydau. Aš praradau jaunystę.

* * *

Tą pačią dieną Florensė Farmborou dienoraštyje rašo:

Buvo karšta ir gana tvanki diena. Ryte Aleksandras Aleksandrovičius, vienas iš mūsų atsakingųjų už transportą, pasiūlė nuvežti mus pažiūrėti apleistų austrų apkasų. Mes džiugiai sutikome. Viena iš žeminių visas kitas pralenkė prabanga ir jaukumu. Pagalvojome, kad čia tikriausiai buvo artilerijos vadovybės bunkeris. Jame buvo kėdžių ir stalų, o ant armatūra sutvirtintų sienų kabojo paveikslai, lentynos su knygomis, tarp kurių buvo net anglų kalbos gramatika.

100.

1916 m. birželio 25 d., sekmadienis

EDVARDAS MUSLIS NUSAIBINE PASISAVINA MIRUSIO VYRO TROPIKŲ ŠALMĄ

Žygis tęsiasi. Greitai bus jau du mėnesiai, kai apsuptoji britų įgula Kut-el-Amaroje pasidavė turkų armijai ir daugiau kaip 13 000 vyrų pateko į nelaisvę.* Nepaisant pažadų, jie buvo apiplėšti, karininkai buvo atskirti nuo eilinių. Karininkai buvo susodinti į laivus ir išgabenti į Bagdadą, o eiliniai ir puskarininkiai visą kelią turėjo eiti pėsčiomis, nors daugelio sveikata buvo prasta, o dar prasidėjo karščiausias metų laikas, kai temperatūra pavėsyje siekia penkiasdešimt laipsnių.**

Kai įgula pasidavė, Muslis sirgo, todėl turėjo sulaukti atskiro laivo į Bagdadą. Ironiška, bet tai buvo „Julnar" – tas garlaivis, kuriuo plaukė britų gelbėjimo pajėgos, paskutinį kartą beviltiškai bandžiusios prasiveržti pas saviškius balandžio pabaigoje. Įneštas į denį Muslis pastebėjo, kad laivas išvarpytas kulkų. Prasidėjo begalinė kelionė, kurios metu įgula kartais sustodavo išnešti mirusių belaisvių lavonus.

Bagdade jis spėjo atgauti jėgas iki kito etapo. Kadangi rusų pulkai stovėjo tik už dvidešimties mylių į šiaurę nuo miesto, turkai skubinosi išvežti britų belaisvius kuo skubiau, kad rusai nesugalvotų pulti ir jų neišvaduotų. Iš pradžių juos gabeno traukiniu į Samarą. Iš ten turėjo žygiuoti lydimi sargybos, iš pradžių palei Tigrį link Mosulo, paskui tiesiai į vakarus per dykumą.

Karininkų kolonos, su kuria eina Muslis, daiktus neša asilai ir kupranugariai, o silpniausiems belaisviams leista joti, bet žygis vis tiek siaubingas.

---

* Iš jų vos trys tūkstančiai buvo britai, o likusieji – indai.

** Kut-el-Amaros gyventojai, kurie buvo įtariami bendradarbiavę su britais, pavyzdžiui, dirbo vertėjais, buvo pakarti, kai kurie prieš tai dar buvo kankinami.

Jie paliko gulėti ligonius ir mirštančiuosius, išsekusius asilus ir išmestus daiktus. Jie ėjo anksčiau praėjusiųjų pėdsakais – matė deginančioje saulėje sudžiūvusius lavonus. Koloną sekė ginkluoti arabai, kurie kėsinosi apiplėšti ir nužudyti atsiliekančius. Juos kankino smėlio audros, karštis, alkis ir troškulys. Belaisviai mito figomis, juoda duona, arbata ir razinomis, už didelius pinigus nusipirktomis praeitose gyvenvietėse. Kaip ir kiti Muslis jau nesigaudė laike. „Aš atskirdavau tik dvi būsenas, – rašo jis dienoraštyje, – kad einame arba neiname." Jis nusilpęs ir karščiuoja, sulyso maždaug dvylika kilogramų, rimtos skrandžio bėdos, skauda akis.*

Dabar jie pasiekė Nusaibino miestelį, kuriame liks tik nakčiai ar dviem, o paskui tęs žygį į Ras-el-Einą, kur laukiąs traukinys. Jie įsikuria seno romėnų tilto pavėsyje. Danguje nė debesėlio, saulė degina, ir Musliui silpna kaip niekada anksčiau, – ką tik atsigavo po saulės smūgio. Vakar per nepaprastai smarkią smėlio audrą jis prarado savo *topee*, tai yra, tropikų šalmą iš kamščiamedžio, o rankšluostis, kuriuo prisidengė galvą, nelabai padėjo.

Muslis girdėjo, kad kažkur miestelyje yra punktas, kuriame surenka susirgusius belaisvius, ir kad ten ką tik mirė britų leitenantas. Musliui kyla mintis nueiti ten ir pamėginti pasiimti mirusiojo šalmą, – juk tam vyrui jo nebereikės. Jis ilgai klaidžiojo „siauromis gatvelėmis, tamsiuose kvartaluose ir galiniuose kiemuose", kol galiausiai surado tą vietą, įėjęs pro nedideles duris mūro sienoje, uždengtas kilimu. Už jų buvo kiemas.

Palei sienas po šiokia tokia apsauga nuo saulės, padaryta iš žolės ir lapuotų šakų, eilėmis guli sulysę žmonės. Dauguma į skeletus panašių kūnų visai nuogi, medžiagos skiaute pridengtos tik strėnos. Įdubę skruostai se-

* Tuo tarpu su aukščiausio rango britų karininkais su vadu Taušendu priešakyje buvo elgiamasi nepaprastai gerai. (Muslis pašaipiai rašo, kad pastarasis buvo vežamas karališkai.) Maždaug tuo pat metu švedų keliautojas Svenas Hedinas dalyvauja keistame priėmime pas pašą Halilį. Garbės svečias yra būtent Taušendas, su kuriuo Hedinas buvo susitikęs vienoje iš savo kelionių prieš karą. Keliautojas pasakoja, kad anglas „priėmė savo likimą ramiai. Atmosfera buvo netgi linksma. Tai buvo tikra susibroliavimo puota. Halilis prisipylė taurę ir pasakė tostą už savo garbės svečią, linkėdamas jam laimingos ateities. O anglų generolas susidaužė su juo taurėmis ir padėkojo už svetingumą, parodytą Bagdade. Paskui puota baigėsi ir Taušendas išvyko namo pašos Halilio automobiliu."

niai neskusti. Tai britų kariai iš Kut-el-Amaros. Jie beveik negauna maisto, tik kelis juodus džiūvėsius. Vandens turi atsinešti patys iš upelio už dviejų šimtų metrų. Dulkėse ir smėlyje matosi, kad kaliniai šliaužė ten atsigerti.

Keli jau mirę, gana daug merdinčių.* Muslis pastebi vyrą, kurį iš pradžių palaiko mirusiu, nes jo žandikaulis atvipęs, o veidas aplipęs musių. Bet žmogus dar gyvas, jam krustelėjus iš burnos pakyla spiečiai musių. Muslis yra matęs tai anksčiau – kaip galybė musių pakyla ir vėl sulekia mirštančiam žmogui į burną, kai šis bejėgiškai nors kiek sujuda. Muslis tai vadina „bičių avilio fenomenu".

Muslis suranda tą mirusį leitenantą ir pasiima jo šalmą. Paskui viską papasakoja kitiems karininkams, ir visi nuėję pas miesto komendantą išreiškia savo protestą. Tada pasiima su savimi visus dar pajudančius kareivius, o tiems, kurių būklė tokia bloga, kad negali paeiti, surenka pinigų – šešiasdešimt svarų, kuriuos atiduoda tiems nelaimėliams, kad jie galėtų nusipirkti maisto ir sumokėti už slaugą.

Muslis grįžta po romėnų tiltu ir pasiima dienoraštį:

Vakare, nusileidus negailestingai saulei, mes vaikštinėjame nedideliame lauke tarp sargybos postų, rūkydami įsigytą arabišką tabaką ir neramiai dairydamiesi į horizontą vakaruose, nes kažkur ten, toli, toli, yra Ras-el-Einas, kur baigiasi geležinkelis. Iki tos vietos teks eiti dar daug ilgų naktų ir dienų. Ar mums užteks jėgų?

* Japonų armijoje Antrojo pasaulinio karo metu, sprendžiant, kiek liko gyventi badaujančiam žmogui, buvo vadovaujamasi tokiais požymiais: „Tas, kuris gali atsistoti – dar gyvens 30 dienų. Tas, kuris gali atsisėsti – 20 dienų. Tas, kuris šlapinasi gulėdamas – 3 dienas. Tas, kuris nepajėgia kalbėti – 2 dienas. Tas, kuris nemirksi – mirs auštant."

101.

1916 m. birželio 27 d., antradienis

FLORENSĖ FARMBOROU SLAUGO SUŽEISTUOSIUS BOHAČE

Šiandien prasideda ketvirta savaitė, kai vyksta Brusilovo puolimas. Jie vis dar gauna gerų, netgi stebėtinai gerų naujienų. Labiausiai sekasi būtent 9-ajai armijai, kuriai priklauso Farmborou dalinys: jie privertė austrų-vengrų kariuomenę paniškai trauktis, nors gal tiksliau būtų sakyti, kad sukėlė paniką ir tie dabar bėga.* Florensė ir kiti labai patenkinti. Tikrai išsipildė jų lūkesčiai dėl naujų metų ir tiek apkalbėto didžiojo puolimo. Lauke šilta.

Florensė matė daugybę karo belaisvių (anksčiau tai retai pasitaikydavo),** matė gerai įrengtus, bet dabar išgriautus priešo apkasus ir nenoromis turėjo pripažinti, kad jie įspūdingi. Ji matė ir tas sėkmės puses, apie kurias daug nekalbama: pilni masiniai kapai (kuriuose gyvieji sėdi šalia mirusiųjų ir kapstosi po krūvas batų, diržų ir kitokių daiktų, kuriuos bando prisitaikyti sau) ir šlitiniuojantys nugalėtojai (nusigėrę iki žemės graibymo atimtu arba rastu alkoholiu).

Dabar jų greitosios pagalbos padalinys yra Bohače, gražiame miestelyje abipus Strypos upės. Vietovė labai nusiaubta karo, netekusi daug gyventojų, tačiau puikuojasi daugybe žydinčių akacijų. Būtent jų padalinys įsikūrė name, kuris anksčiau priklausė austrų mokyklos direktoriui, išvykusiam iš Bohačo su saviškių kariuomene. Kai Florensė su bendradarbiais įžengė į namą, jis jau buvo išplėštas. Ant grindų gulėjo paskleistos knygos, nuotraukos, geologijos pavyzdžiai ir džiovintos gėlės. Miestelyje likusiems aus-

* Jie pabandė sustabdyti besiveržiančias rusų divizijas tik prie Dniestro, po pirmo nesėkmingo bandymo prie Pruto. Austrų-vengrų pozicijos prie pastarosios upės buvo pralaužtos prieš dešimt dienų ir 9-oji armija paėmė Černovicą bei įsiveržė į austrų Bukoviną.

** Nuo Brusilovo puolimo pradžios birželio 4 dieną rusai paėmė beveik 200 000 karo belaisvių ir apie 700 artilerijos pabūklų. Austrų-vengrų gynyba Galicijoje iš esmės sužlugo iš vidaus, jų armija po šio didžiulio pralaimėjimo nebeatsigaus.

trams buvo įsakyta palikti namus ir keliauti į rytus. Florensė mato scenas, panašias į tas, kurias matė aną vasarą, tik toks skirtumas, kad dabar daugiausia bėga vokiškai kalbantys gyventojai. Jų tūkstančiai, įvairaus amžiaus. Jie gena gyvulius ir stumia perkrautus karučius.

Tačiau ateina ne vien gerų naujienų. Jos, žinoma, turi savo kainą: tokie žmonės kaip Florensė Farmborou turi mėginti išgelbėti tai, ką dar galima išgelbėti iš sužalotų, sudarkytų žmonių, vis dar vežamų į lauko ligonines.

Vakar vakare ji padėjo operuojant dvi šautines pilvo žaizdas. Po tokių sužeidimų prognozės būna prastos, jau vien todėl, kad sunku išvengti infekcijos, kai žarnų turinys patenka į pilvo ertmę. Ji buvo sužavėta chirurgo darbu, kai jis nupjovė sužalotų žarnų galus ir paskui kruopščiai sulopė tai, kas buvo likę. Tokie pacientai būna sunkūs, ir ne tik todėl, kad dažnai miršta; jie nuolat prašo vandens, o dėl komplikacijų pavojaus jiems negalima duoti nė lašo.* Po operacijos Florensė liko operacinėje, nes girdėjo, kad tuoj atveš daugiau sužeistųjų. Tačiau užmigo sėdėdama ant kėdės, kai pabudo, jau buvo vidurnaktis.

Sužeistųjų atvežė tik apie šeštą ryto. Florensė juos priima ir darbuojasi beveik be pertraukų, pasitraukė tik pavalgyti ankstyvų pusryčių. Vienas iš sužeistųjų yra jaunas vaikinukas, beveik berniukas, kuriam kulka pataikė į kairį žastą. Florensė neįprastai lengvai ištraukia kulką, nes jos galiukas kyšo iš žaizdos. Vaikinukas visą laiką verkia ir skundžiasi, net kai žaizda jau išvalyta ir sutvarstyta: „Sesute,** skauda!“ Kito žaizda sudėtinga. Jį taip pat pašovė, bet kulka atsitrenkė į mentę, pakeitė kryptį, perėjo dešiniu šonu, per kirkšnį išėjo į dešinę šlaunį ir ten įstrigo. Trečias pacientas, irgi jaunas vaikinas, visas murzinas, dulkėtas, aplipęs sukrešusiu krauju. Florensė pradeda prausti jam veidą:

> *„Sesute, – tarė mano pacientas, mėgindamas šypsotis. – Nepraus-kite! Aš vis tiek į svečius daugiau nevaikščiosiu.“ Iš pradžių maniau,*

* Visi sužeisti kareiviai labai nori gerti, nes yra netekę daug kraujo.

** Šitaip rusų kareiviai dažniausiai kreipiasi į medicinos seseris – *sestrica.*

kad jis juokauja, ir jau ketinau linksmai atšauti, bet tada pamačiau jo galvoje gilią žaizdą ir supratau, ką jis nori pasakyti.

Vėliau ji užeina pas vieną iš pacientų, kuriam vakar buvo išoperuotas peršautas pilvas. Jam visai blogai. Troškulys kankina taip, jog jis nori keltis, tad Florensei tenka pašaukti sanitarą, kad tas padėtų išlaikyti sužeistąjį lovoje. Vyras kliedi: jis rėkauja, kad dabar su draugais yra prie didelės upės ir geria, geria, geria.

102.

1916 m. birželio 30 d., penktadienis
KRESTENAS ANDRESENAS TAISO TRANŠĖJAS PRIE SOMOS

Žydras dangus. Saulėta, šilta, kvepia žole. Jie vėl kasa. Andresenas žymiai daugiau laiko praleido su kapliu ir kastuvu rankose nei su ginklu ir granatomis. Tuo jis tikrai nesiskundžia. Stovėti sargyboje priešakinėje linijoje yra pavojinga, nejauku ir sunku. Ypač dabar, kai britai šaudo į vokiečių linijas beveik nesustodami, – matyt, ruošiasi dideliam puolimui. Kartais apšaudomi ir Andreseno apkasai, todėl juos nuolat reikia tvarkyti. Baltą kreidingą žemę kasti sunku, bet išeina puikios slėptuvės.

Darbas vyksta pagal tvarkaraštį: kasa aštuonias valandas ir įpusėję turi pietų pertrauką. Paskui gali užsiimti, kuo nori. Viena iš tranšėjų, kurioje jis dirba, eina per saulės nušviestą, dar vasariškai žalią mišką; medžiai guli nukirsti ant žemės kaip žaidimo pagaliukai; apkasas vingiuoja palei upelį, *per* seną vandens malūną. Jie miega giliose žeminėse. Jose saugu, bet ankšta. Lovos tokios siauros, kad tenka miegoti ant šono, o dugnuose žioji dideli tarpai, tad gulėti visai nepatogu. Čiužiniai prikimšti plonų medžio drožlių, kurios susimeta gabalais. Nekokia ir ventiliacija:

> *Pamiegojus penkias, šešias valandas atrodo, kad krūtinė užgulta, trūksta oro, lyg sirgtum astma. Tačiau viskas greitai praeina, kai išlendame į gryną orą ir šviesą.*

Andresenas truputį nesveikuoja. Niekaip nepraeina įsisenėjęs peršalimas, kažkas negerai skrandžiui, be to, dažnai skauda galvą.

Jie dažnai stebi oro mūšius giedrame, žydrame vasaros danguje. Atrodo, kad ten ima karaliauti anglai. „Neseniai čia pašovė garsųjį lakūną Imelmaną. Aš miegojau žeminėje. Bet kiti matė."

Kaip visada, jis godžiai klausosi kalbų apie taiką. Kaip tik dabar plinta ypač gajus gandas, kad karas baigsis rugpjūčio 17 dieną. Bus ketvirtadienis.

103.

1916 m. liepos 2 d., sekmadienis

ANGUSAS BJUKENENAS KVADIREMOJE NUSIPERKA KELIAS VIŠTAS

Pagaliau jie bent kartą švenčia sekmadienį. Jau kelios dienos stovi vienoje vietoje laukdami, kol prieš tęsiant žygį bus papildytos maisto atsargos. Paskutiniu metu maisto labai trūko. Žmonės vėl vaikšto alkani.

Dieną jie praleidžia visiškai ramiai, Bjukenenas net neveda šaudymo kulkosvaidžiais pratybų. Tačiau yra ir neigiama tokio laiko leidimo pusė. Tvankią ir ramią dieną, kai niekuo neužsiimi, lengva imti ilgėtis namų. Bjukenenas būtų patenkintas, jei gautų žinią, kaip laikosi namiškiai. Čia, krūmynuose, naujienos juos pasiekia retai, o laiškai dar rečiau. Jie jau kelias savaites tikisi sulaukti pašto.

Visgi diena praeina ne veltui. Bjukenenas džiaugiasi ne tik galimybe pailsėti, bet ir pavykusiais mainais. Iš dviejų juodaodžių, kuriuos buvo sutikęs prieš kelias dienas ir kurie dabar grįžo iš savo kaimo, jis gavo miltų ir trylika vištų, o jiems mainais davė drabužių. Bjukenenas be galo patenkintas šia netikėta galimybe papildyti kalorijas. Taigi, vakarienei bus vištienos. Tačiau jame prabunda ir zoologas. (Beje, jis niekur nebuvo dingęs. Vos tik atsiranda laiko, Bjukenenas ir toliau tyrinėja augalus, kiaušinius ir ypač paukščius, viską kruopščiai užsirašo į katalogą kaip tikras mokslininkas, garbinantis šį užsiėmimą. Paskutinis radinys, užfiksuotas gegužės 14 dieną, pažymėtas numeriu 163; tai *Ispidina picta* rūšies žuvininko patelė.) Viena iš vištų ant galvos turi baltą kuodą. Dėl kažkokios priežasties Bjukenenui gaila ją papjauti, todėl nusprendžia pasilaikyti. Gal višta dės kiaušinius, o paskui galbūt net bus galima ją prisijaukinti?

104.

1916 m. liepos 7 m., penktadienis
RENĖ ARNO BATALIONAS RUOŠIASI DAR VIENAI ATAKAI PRIE VERDENO

Pranešimas pritrenkia kaip šiluminis smūgis karštą vasaros dieną. Juos siunčia į Verdeną, „kad užpildytų spragą". Nė vienas nepagalvojo, kad jiems gali tekti grįžti, turint galvoje vien tai, kad ir taip jau patyrė didelių nuostolių. Dėl jų du brigados pulkai buvo sujungti į vieną, ir Arno vyrams teko nusiplėšti nuo apykaklių numerį 337, o vietoj jo prisisiūti 293. Po anų atakų, vykusių prie Verdeno prieš mėnesį, 337 nebeegzistuoja.

Arno kaip įmanydamas ramina savo kuopos karius, bet netiki, kad jam pavyks. Jis pats prislėgtas. Tikriausiai visi galvoja tą patį, ką ir jis: „Kartą gali išsisukti nuo mirties, bet kažin ar du." Vakare pulko vadas sušaukia pasitarimą viename iš mažų požeminių kambarių Verdeno citadelėje. Dalinys turi atsiimti gabalą teritorijos tarp Tjamono ir Fleri, kurią neseniai prarado; tai ne taip toli nuo tos vietos, kurią jie gynė birželį. Papulkininkis išrėžia karininkams tokią pat įkvepiančią kalbą, kokią Arno jau sakė savo kareiviams – rezultatas toks pat prastas. Arno mato, kad pulko vadas labai įsitempęs, kaip stipriai jis sukanda dantis; jis pastebi, kad vadas netiki savo paties žodžiais. Tačiau Arno šiek tiek aprimsta – būtent jo batalionas iš pradžių bus atsarginis.

Išėjęs į koridorių išvysta apie penkiasdešimt bataliono vyrų, sustojusių į eilę prie kito kambario, kuriame dirba bataliono gydytojas Bajė, apvalainas vyriškis trumpais plaukais ir dideliais akiniais. Susirinkusieji nori pranešti sergą ir taip išsisukti nuo laukiančio pragaro. Jie suminės visus įmanomus negalavimus ir priežastis: išvaržos, reumatizmas, blogai sugijusios žaizdos. Gydytojas net suprakaitavęs nuo įtampos, apsuptas būrelio vyrų, „kurie lai-

kosi jo įsikibę kaip skęstantieji gelbėjimo rato". Vėliau Arno sužinos, kad sergančiais užsiregistravo ir keli bataliono aukštesnio rango karininkai. „Trumpai tariant, vyravo visuotinis pakrikimas."

Vakare Arno sutinka gydytoją ir taip pat pabando išsisukti. Vyrui atrodo, kad jo planas gudrus. Iš pradžių jis pasipiktina karininkais (vienas iš jų turi daug apdovanojimų), kurie pasiskelbė sergantys, ir pabrėžia, kad jis pats *niekada* taip nepasielgtų, nors *iš tiesų* turi sveikatos problemų, susijusių su širdimi, ir tarsi tarp kitko atsegęs uniformos švarką paprašo gydytojo paklausyti širdies. Arno labai tikisi, kad gydytojas ką nors išgirs ir išsiųs jį į užnugarį kaip dar vieną ligonį. Gydytojas paklauso, o paskui abejingai pasako, kad galbūt girdisi šioks toks ūžesys. Ir viskas. Arno susigėdęs užsisagsto švarką. „Ši silpnumo apraiška neleido man smerkti kitų."

Sutemus jie vėl išžygiuoja iš citadelės. Per upę keliasi vinguriuojančios sunkiai apsikrovusių vyrų voros ir traukia link tamsių aukštumų, nušviestų sprogimų auros. Ropšdamasis į pirmą stačią kalvą, Arno išsitiesia ant žemės visu ilgiu. Širdis pašėlusiai daužosi. „Aš buvau išsekęs, bet labiau dvasiškai nei fiziškai. Maniau, apalpsiu, gal net tikėjausi, kad taip ir nutiks." Po ilgo žygio siaura tranšėja jie pasiekia paprastą priedangą gofruotos skardos stogu. Ten jis užmiega.

* * *

Po dviejų dienų auštant prasideda puolimas. Jis nepavyksta. Nuostoliai labai dideli. Tarp žuvusiųjų yra ir pulko vadas. Arno dalinys atakoje nedalyvauja. Arno lieka gyvas.

105.

Viena 1916 metų liepos diena
RAFAELIS DE NOGALESAS MATO, KAIP PRIE JERUZALĖS SUŠAUDOMAS DEZERTYRAS

Beveik kasryt Šventajame mieste ant telegrafo stulpų arba ant ešafotus atstojančių pakylų siūbuoja du ar trys nauji lavonai, daugiausia arabų, dezertyravusių iš turkų armijos. Tai vyrai, kurie yra visiška Rafaelio de Nogaleso priešingybė, nes jie neieškojo karo, – šis susirado juos pats. Jie atstovauja tyliai daugumai, dabar vilkinčiai uniformas (spalva nesvarbu); tai žmonės, kurie, skirtingai nei Nogalesas, netroško būti įtraukti karo jėgų, grėsmės ar iliuzijų, bet buvo *priversti* prieš savo valią, nieko nesuprasdami, be jokio noro ir – kas ne mažiau svarbu – neištarę nė žodžio.

De Nogalesas jų neniekina. Viena vertus, jis supranta dezertyrus. Osmanų armiją vėl užgriuvo nieko gera nežadančios tiekimo problemos, dėl kurių didele dalimi kalta korupcija, išdavystės ir organizuotos vagystės. Ir dar kartą dėl prasto maitinimo ėmė plisti ligos, visų pirma dėmėtoji šiltinė. Kadangi visas regionas kenčia nuo maisto trūkumo, – taip pat ir daug neseniai į miestą atsikrausčiusių žydų, kurie dėl karo neteko bet kokios paramos iš savo buvusių tėvynių, – šiltinė ėmė plisti epidemijos greičiu. Dėl to, taip pat dėl bado bei namų ilgesio, smarkiai padaugėjo dezertyrų iš arabų dalinių.* Dėl dėmėtosios šiltinės epidemijos ir apgailėtinos tiekimo situacijos Palestinoje, vadinamoji Pašos ekspedicija (korpusas, sudarytas iš turkų dalinių, vokiečių ir austrų-vengrų būrių, gerai aprūpintų artilerija, sunkvežimiais ir kitais šiuolaikiniais dalykais) taip niekada (nors buvo planuota) ir nesustoja pailsėti po ilgo žygio per Mažąją Aziją ir toliau traukia

* Daugelis jų priklauso neginkluotiems kariniams darbo batalionams, kurie be visa kita buvo naudojami ir keliams taisyti bei kasti apkasus.

alinami karščio link Sinajaus. Jie dalyvaus antrame bandyme atkirsti Sueco kanalą.* De Nogalesas susižavėjęs stebėjo pro šalį burzgiančių sunkvežimių ir visiškai naujų pabūklų kolonas.

Vis nauji pakaruokliai – tai osmanų komendanto įspėjimas dezertyrams, tačiau nelabai veiksmingas. (De Nogalesas mano, kad komendantas drakoniškomis priemonėmis bando išgydyti ligą, dėl kurios iš dalies kaltas pats. Manoma, kad jis taip pat įsipainiojęs į sukčiavimą tiekiant atsargas, dėl kurių trūkumo kareiviai badauja.) Todėl jis nusprendė, kad kitas dezertyras susilauks viešos mirties bausmės, tai yra, mirs savo draugų akivaizdoje Jeruzalės įguloje.

Kaip tik tai dabar ir įvyks.

Pasmerktasis yra dar vienas arabų dezertyras, šįkart imamas.

Iš pavėsingo Jeruzalės stogų ir kupolų labirinto išeina ilga procesija. Pačiame priekyje žygiuoja karinis orkestras, grojantis gedulingą Šopeno maršą. Po jo eina būrelis aukštus postus užimančių karininkų ir civilių. Paskui juos – pasmerktasis vyras, pribloškiantis gerais rūbais – jis vilki švytinčiai baltą turbaną ir ryškiai raudoną apsiaustą. Jam iš paskos – baudžiamasis būrys. Galiausiai – gausi, nutįsusi palyda – Jeruzalės įgula ar bent jau didžioji jos dalis. Tarp jų eina ir Rafaelis de Nogalesas.

Minia susiburia aplink nedidelę kalvą, kurios viršuje įkastas stambus stulpas. Skaitant mirties nuosprendį, de Nogalesas smalsiai stebi netrukus mirsiantį žmogų. Atrodo, „kad jam mažai rūpi, kas jo laukia; jis ramiai rūko *cheroot*, demonstruodamas musulmonams būdingą panieką mirčiai.“ Išklausęs nuosprendį, vyriškis atsisėda ant kilimo sukryžiavęs kojas priešais kitą imamą, kuris paskirtas būti jo sielovadininku. Bet sielovados procedūra išeina iš vėžių, nes tuodu netrukus ima vis garsiau diskutuoti apie teologiją ir vos nesusimuša.

Pasmerktajam liepiama atsistoti. Jį pririša prie stulpo, akis uždengia raiščiu. Visą tą laiką vyras ramiai rūko. Nuskambėjus komandai „pasiruoš-

* Šis mėginimas bus toks pat nesėkmingas kaip ir pirmasis.

ti“, baudžiamasis būrys pakelia ginklus ir nusitaiko, o vyras skubiai pride-da cigaretę prie lūpų. Nuaidi salvė, raudonas apsiaustas nusidažo kitokio atspalvio raudona spalva, vyras susmunka, o „jo ranka lieka pakelta prie burnos, prisegta kulkos“.

106.

1916 m. liepos 20 d., ketvirtadienis

OLIVĖ KING SALONIKUOSE DALIJA DRABUŽIUS

Diena vėsta. Drabužių sandėlyje stovi devyni maišai. Olivė King nekantrauja. Juose yra drabužiai, amunicija ir asmeniniai daiktai, priklausantys devyniems pacientams, kurie šiandien bus išplukdyti iš Salonikų. Jos užduotis – išdalyti tiems, kam priklauso, bet dar nė vienas nepasirodė. O ji taip norėtų spėti išsimaudyti šiltoje jūroje, kol dar neuždarė stovyklos vartų. Galiausiai ji nueina į skyrių, kur gulėjo tie devyni pacientai, ir prašo paskubėti. Pagaliau ji gali pradėti dalyti. Bet vienas iš pacientų atrišęs maišą ima protestuoti – tai esą ne jo daiktai. Kartu su juo Olivė pasileidžia į beviltiškas dingusio maišo paieškas.

Šįvakar ji neišsimaudys.

Vietoj to ji pabaigia rašyti laišką tėvui. Jame atskleidžia vieną pokytį, kurį iki šiol laikė „didele ir tamsia paslaptimi", tai yra, kad nusikirpo ilgus plaukus:

> *Atvykusi į šią vietą nusikirpau plaukus (štai kodėl iš čia nesiunčiau tau savo nuotraukų). Trumpi plaukai – didžiausia įmanoma palaima, nes sutaupau be galo daug laiko, man patogu, o šukuosena visada tvarkinga. Atrodau tikrai gražiai. Mano plaukai pasidarė tokie stori. Dabar džiaugiuosi, jog vairuojant man jie nelenda į akis. Vos nusikirpusi pagalvojau, kodėl nepadariau to anksčiau.*

Sarelio Rytų armija vis dar Salonikuose ir išdidžiai nepaiso nei Graikijos neutraliteto, nei fakto, kad visas šis reikalas mažai ko bevertas arba apskritai nieko. Perpildytą miestą dabar supa apgulties žiedas, beveik toks pat

tankus, kokie būna Vakarų fronte.* Kitaip tariant, aklavietė. Tikri mūšiai vyksta tik Makedonijoje, kurią dėl purvo ir nešvaros britų kariai pervadino į „Muckedonia“**. Dabar ten karščiau nei čia, pajūryje. Sparčiai plinta ligos, ypač maliarija, taip pat ir karštinė. Nuostoliai mūšiuose nedideli.

Olivė King svarsto, gal perėjus į serbų armiją. Iš dalies merginai jau nusibodo visokie nereikšmingi darbai, laukimas ir gerai organizuotas neveiklumas įtvirtintame Salonikų anklave, be to, ji pastebėjo, kad medicinos seserys ir jų naujoji viršininkė niekina savanores moteris, tokias kaip ji. King sako, kad „jau nusibodo moteriška drausmė, kitaip tariant – jos trūkumas“, kad labiau norėtų dirbti tikroje karinėje organizacijoje. Yra dar viena priežastis – žavingas serbų karininkas ryšininkas. Didelė dalis išlikusios serbų armijos iš Korfu buvo atplukdyta į Salonikus.

Vakarais būna malonu, jei tik nepučia per stiprus vėjas ir nesukelia dulkių. Ji skaito arba rašo laiškus, o kartais su keliais draugais prisirenka vėžlių ir organizuoja lenktynes. Kartais jie išsmunka per tvorą ir nueina į prie pat stovyklos esančią kavinukę, kuri dažnai būna tuščia. Ten jos geria *lemon squash**** ir valandų valandas šoka pagal traškančias prisukamojo gramofono melodijas. Kavinėje yra dvi šokių muzikos plokštelės – „Dollar Princess“ ir „La Paloma“, kurias jos groja daug daug kartų.

* Į klausimą, ką ten iš tikrųjų veikia Rytų armija, Prancūzijos premjeras Klemanso (Clemenceau) neva atrėžęs: „Kasa! Tegul jie Prancūzijoje ir Europoje pagarsėja kaip „Salonikų sodininkai.“ Taip pat galima paminėti, kad Sarelis išeikvos daugiau jėgų, kišdamasis į Graikijos politiką, nei kovodamas su Centrinėmis valstybėmis anapus sienos.

** *Muck* – purvas, mėšlas (angl.)

*** Tai citrinų sultys, sumaišytos su sodos vandeniu. Kiti kokteiliai, buvę populiarūs to karo metu: konjako kokteilis „Sidecar“ ir dabar jau beveik pamirštas, bet labai skanus džino kokteilis „75“, pavadintas pagal patranką.

107.

1916 m. liepos 27 d., ketvirtadienis

MIŠELIS KORDĖ VAKARIENIAUJA PARYŽIAUS RESTORANE „MAXIM'S"

Paryžiuje šilta ir graži vasara. Kavinėse gausu lankytojų. Aplink tankiai ant šaligatvių sustatytus staliukus prisėdę žmonių. Kiekvieną sekmadienį į žalią užmiestį išvyksta iškylautojų sausakimši traukiniai. Gatvėmis ant dviračių prašvilpia būreliai jaunų baltai vilkinčių moterų. Gausybėje kurortų Atlanto pakrantėje neįmanoma rasti laisvų viešbučių kambarių.

Mišelis Kordė su pažįstamu sėdi „Maxim's" restorane visai šalia Eliziejaus laukų. Jį vėl pribloškia kontrastas tarp to, ką mato, ir ką žino vykstant. Ir vėl pagalvoja, kad karas atrodo esantis kažkur be galo toli. Šis restoranas garsėja savo virtuve ir madingu *art nouveau* stiliaus interjeru, dėl kurio ši vieta virto tarsi laiko kapsule, užuovėja nuo šio laikmečio, priminimu apie laimingas dienas, ateities pažadu. Taip, karas *toli*, ir tuo pat metu visgi šalia, nors mielai nutylima apie tai, kokiomis formomis jis čia pasireiškia: alkoholiu ir seksu, kitaip tariant – apsvaigimu ir ištvirkimu.

Restorane pilna uniformuotų vyrų iš įvairių ginkluotųjų pajėgų ir tautų. Šmėžuoja ir kelios garsenybės, tokios kaip farsų autorius Žoržas Feido ir profesorius bei batalijų dailininkas Fransua Flamenas, kurio akvareles galima išvysti beveik kiekviename populiaraus leidinio *L'Illustration* numeryje. (Flamenas yra vienas tų civilių, kurie negalėjo atsispirti karinei gravitacijos jėgai ir pasisiūdino į uniformą panašų kostiumą. Šįvakar jis turi kepį, vilki rusvai žalsvą švarką, kojos apvyniotos autais, o ant krūtinės – kelios eilės medalių juostelių.) Čia esama ir moterų, iš kurių daugelis, gal net dauguma, yra aukščiausios klasės prostitutės.

Šįvakar restorane alkoholis geriamas nenusakomais kiekiais. Keli pilotai apskritai nieko nevalgo – jie užsisakė vadinamąją šampano vakarienę. Salėje

labai daug girtų. Incidentai, kurie prieš karą būtų buvę palydėti pasipiktinusiais žvilgsniais ir tyla arba ryžtingais įspėjimais, dabar toleruojami arba net sukelia pritariamą kitų svečių juoką. Kordė mato kelis britų karininkus, kurie taip ištvermingai gėrė, kad vienas iš jų vos pastovi. Jis bando užsidėti kepurę, bet nepataiko, akivaizdžiam aplinkinių džiaugsmui. Du labai girti vyrai stovi kiekvienas prie savo staliuko ir svaidosi grubiomis užgauliomis replikomis taip, kad girdisi visoje gražiai išpuoštoje salėje. Niekam tai nerūpi.

Sąvadavimo paslaugos teikiamos beveik atvirai. Kai koks nors svečias įsigeidžia nusipirkti prostitutės paslaugas, jis tiesiog kreipiasi į vieną iš restorano vadybininkų. Kordė girdi, kaip darbuotojas potencialiam klientui greitai atsako: „Šįvakar pasiruošusi patarnauti", – ir pasako kainą, adresą, buto numerį, į dešinę ar į kairę, bei informuoja apie tai, kas vadinama „higienos reikalavimais".

Net Prancūzijoje, kur jau seniai egzistuoja legalių viešnamių sistema, per šį karą smarkiai išaugo sekso paslaugų verslas. Visų pirma todėl, kad išaugo paklausa, o valdžios institucijos, tarpininkaujant kariškiams, neretai į problemą žiūri pro pirštus. Kasdien į Paryžių atostogų atvyksta daugybė kareivių, taip pat ir galybė kekšių iš visos šalies. Areštų už nelegalią prostituciją padaugėjo 40 procentų.

Žymiai išplito ir lytinės ligos, tokios kaip sifilis. (Tarp kitko, vienas asmuo, kuris baigiantis karui irgi taps šios ligos auka, yra vienas iš garsiųjų šio vakaro svečių – Žoržas Feido.) Daugelyje kariuomenių atostogų išvykstantiems kareiviams dalijami prezervatyvai.* Nors tai nelabai padeda. Praėjusiais metais 22 procentai Prancūzijoje dislokuotų Kanados karių kentėjo nuo kokios nors venerinės ligos. Iš tų sąjungininkų karių, kurie kitą vasarą lankysis Prancūzijos sostinėje, 20 procentų grįš užsikrėtę. Be to, toli gra-

* Austrų-vengrų armijoje kareiviai baudžiami, jei nenaudoja prezervatyvų ir užsikrečia. Venerinių ligų protrūkį bandoma sumažinti senu metodu – tikrinant prostitutes. Vienas iš pirmų dalykų, kurių ėmėsi vokiečiai, 1915 metų rugpjūtį užėmę Varšuvą, – registruoti ir tikrinti moteris, kurios užsiėmė „parduodamu ištvirkavimu".

žu ne visi stengiasi saugotis. Kartais jie mieliau eina su sergančiomis, o ne sveikomis kekšėmis, nes *nori* pasigauti venerinę ligą, kad nereikėtų grįžti į frontą. Tikslo siekiama net groteskiškais būdais, pavyzdžiui, prekiaujama gonorėjos sukeltais pūliais: kareiviai perka ir išsitepa lyties organus, tikėdamiesi papulti į ligoninę.* O tie, kuriems situacija atrodo beviltiška, įsitrina užkrato net į akis. Dažna pasekmė – aklumas visam gyvenimui.

Net ir prostitutės padeda savo kariaujančiai šaliai. Anksčiau kai kurie viešnamiai priimdavo benamius pabėgėlius, o Kordė yra girdėjęs, kad visos aukščiausios klasės kekšės, šįvakar esančios restorane, turi po vadinamąjį krikštasūnį. Tai reiškia, kad kekšė iš patriotizmo „įsisūnija" kareivį, kuris, grįžęs atostogų, gali mylėtis su ja nemokamai.

Restorane visi geria ir triukšmauja. Pokši kamščiai, aidi šūksniai, juokas, riksmai, rėkavimai, dūžta stiklas. Vienas karininkas, vilkintis tikrai dailiai pasiūta uniforma, užrinka: „Šalin civilius!"

* * *

Tą pačią dieną Florensė Farmborou dienoraštyje rašo apie sužeistą jauną karininką; ji tapo kovos su mirtimi liudininke:

> *Mes kankinomės, turėdamos dirbti baisiame puvimo dvoke, kuris atsiranda dėl šio tipo gangrenos [prasidėjusios šiam karininkui], bet žinojome, kad jam liko nedaug. Prieš Mirčiai ateinant jo išlaisvinti, jis kiek aprimo – manėsi vėl esąs namuose, su savo mylimaisiais. Staiga jis sugriebė mane už rankos ir sušuko: „Aš žinojau, kad tu ateisi! Jelena, balandėle, žinojau, kad tu ateisi!" Supratau, kad klejodamas pacientas palaikė mane savo mylimąja. Aš pasilenkiau ir pabučiavau jo išrasojusį, karštą veidą, ir jis nurimo. Tokį nurimusį Mirtis jį ir pasiėmė.*

---

* Toks pat motyvas slypi ir už, švelniai tariant, šlykščios prekybos gleivėmis, atkosėtomis tuberkulioze sergančių žmonių.

108.

1916 m. rugpjūčio 6 d., sekmadienis
ELFRYDĖ KUR ŠNEIDEMIULYJE VAIŠĖSE SKAMBINA PIANINU

Sudėtingas laikmetis: baisus ir uždegantis, kankinantis ir viliojantis, slogus ir laimingas. Pasaulis keičiasi ir Elfrydė taip pat – ir dėl to, kas vyksta, ir nepriklausomai nuo jo. Ratai sukasi ratuose, kartais į priešingas puses, bet visgi kaip vienetas.

Kadaise daugelis džiūgavo dėl prasidėjusio karo, manydami, kad tai galimybė ir pažadas, pažadas, kad įvyks geriausios žmonių ir kultūros permainos, kad tai bus galimybė pašalinti nerimą ir suirutės tendencijas, kurias buvo galima pastebėti visoje prieškarinėje Europoje.* Tačiau dabar akivaizdu, kad karas visada buvo ir yra toks paradoksalus ir išties ironiškas reiškinys, kuris dažnai iškreipia tai, ką nori išsaugoti, skatina tai, ką nori sustabdyti, ir sugriauna tai, ką nori apginti.

Fenomenas, kuris seniai buvo vadinamas „pavojingu irimu“, sparčiai progresuoja, nepaisant gražių 1914 metų vilčių. Daugelis susirūpinę, kad lyčių santykiai vis laisvesni, plinta seksualinis amoralumas. Iš dalies priežastimi laikoma tai, kad tiek daug moterų – kaip ir Elfrydės mama bei močiutė – buvo priverstos arba joms buvo leista imtis darbų, kuriuos anksčiau dirbo vyrai, dabar esantys kariuomenėje. Žinoma, tai buvo neišvengiama dėl karo, todėl nereikėtų apie tai kalbėti, tačiau esama nemažai tvirtinančių, kad moterų „suvyriškėjimas“ laikui bėgant pridarys lemtingų bėdų.** Iš

* Tuometinis armijos vadas anglas lordas Robertsas teigė, kad karas būtų vienintelis priešnuodis prieš „masinį žmonijos puvimą, vyraujantį mūsų pramoniniuose didmiesčiuose“. Prisiminkite gražius Tomo Mano lūkesčius 1914-aisiais, kad karas padarysiąs vokiečių kultūrą „laisvesnę ir geresnę“. Daugiau pavyzdžių apie tai, kad karas buvo laikomas lūkesčių išsipildymu, pažadu ir išlaisvinimu, skaitykite Ljunggreną, 2004.

** Įdomu, kad tai galima palyginti su faktu, jog dėl išgyvenimų fronte palūžę kareiviai neretai buvo vadinami „isteriškais“, o jų elgsena būdavo laikoma „sumoteriškėjusia“.

dalies priežastimi laikoma ir tai, kad vyrai taip ilgai negrįžta iš fronto, todėl neįtikėtinai išaugo seksualiniai poreikiai, o pasekmė – smarkiai plintantys kiti reiškiniai, kurie anksčiau arba būdavo griežtai draudžiami, arba visiškai nepripažįstami: onanizmas, homoseksualumas ir nevedybiniai santykiai.* (Vokietijoje prostitučių ir venerinių ligų padaugėjo taip pat kaip ir Prancūzijoje.) Dar viena problemos priežastimi laikomi nuolatos skersai ir išilgai per šalį traukiantys kariškių pulkai: kai kuriose vietose staiga susikaupia daug jaunų, seksualiai aktyvių kareivių, o civilių vyrų, dar pajėgiančių ar galinčių apsaugoti savo moteris, smarkiai sumažėjo. Ypač daug pranešimų apie žymiai padažnėjusius nesantuokinius vaikus ir nelegalius abortus ateina iš tų vietovių, kuriose dislokuotos įgulos. Šneidemiulis, žinoma, ne išimtis. Mieste yra pėstininkų pulkas, taip pat garsusis „Albatroso“ fabrikas,** kuriame gaminami kariniai lėktuvai ir mokosi daug jaunų lakūnų.***

Iki šiol Elfrydė tokius dalykus stebėdavo tik iš toli – smalsiai, sutrikusi, atsargi. Iš mokyklos buvo pašalinta trylikametė, pastojusi nuo jaunesniojo leitenanto. O kartą juos aplankiusi motina nustebusi konstatavo, kad „dabar čia galima pastebėti tokių elegantiškų moterų, kurios mažai kuo atsilieka nuo Kurfiurstendamo ponių Berlyne.“ Elfrydė manosi žinanti, kodėl taip yra:

> *Taip yra dėl karininkų iš 134-ojo rezervinio bataliono ir 1-ojo bei 2-ojo rezervinio aviacijos padalinio: moterys ir merginos daug laiko skiria grožiui, norėdamos jiems patikti.*

---

* Praėjusių metų birželį vienas vokiečių laikraštis išspausdino vieno kino teatro savininko pasakojimą: vakare, per pertrauką tarp dviejų filmo dalių, jis atsistojo salėje ir įspėjo, kad ką tik atvyko uniformuotas vyras, norintis užtikti žmoną su meilužiu, nes žino, kad abu yra čia. Norėdamas išvengti skandalo, savininkas pasakė, kad salės dešinėje yra nedidelis atsarginis išėjimas. Prietemoje iš kino salės iškart dingo 320 porų.

** Taip, firmos ir lėktuvo tipo pavadinimas rašomas su viena „s“.

*** Beje, priverstinai nusileidę arba nukritę biplanai yra gan dažnas reginys šiose apylinkėse, net ir miesto centre. Šios nelaimės neretai baigiasi mirtimi, tai žino net Elfrydė. Kiekvieną savaitę ji mato laidotuvių procesijas, traukiančias arba link kapinių miške, arba į geležinkelio stotį, kur karstai sukraunami į traukinius.

Dažnai galima pastebėti vyresnes mergaites, besimyluojančias su kareiviais, kartais ir vyresnes moteris. Jos tai darančios tik iš „užuojautos", nes kareiviai „pakeliui į frontą, kur juos vis tiek sužeis arba nužudys". Akivaizdu, kad dėl mirties artumo ir mastų nebe taip rimtai žiūrima į buvusias griežtas taisykles.* Elfrydė kol kas nepasiduoda vilionėms, bet labai gerai supranta, kad kareiviai kalba su ja visai kitaip. Ji mano, kad taip yra todėl, jog ji dabar segi tikrą sijoną ir šukuojasi kaip suaugusi.

Vyresnioji klasės draugės sesuo dažnai surengia nedideles vaišes jauniems lakūnams. Ji vaišina kava ir pyragu, kol Elfrydė skambina pianinu, porelės šnekučiuojasi ir, na taip, gal šiek tiek bučiuojasi. Elfrydei visa tai tik jaudinantis žaidimas. Tokiais atvejais ji įsivaizduoja esanti „leitenantas fon Jelenikas" – personažas, kuriuo ji dažnai apsimeta, su draugais žaisdama karą; ji įsivaizduoja dalyvaujanti karininkų vakarienėje ir skambinanti savo bendražygiams, „visai kaip Tolstojaus romane".

Atvykusi į šios dienos vakarėlį, laiptinėje ji sutinka jauną, šviesiaplaukį, mėlynakį aviacijos karininką:

> *Jis sustojo, pasisveikino ir paklausė, ar aš taip pat „viena iš svečių".*** *Pasakiau, kad ne, kad aš tik skambinsiu pianinu. Tada jis šyptelėjo ir tarė: „Supratau. Gaila." – „Kodėl?" – paklausiau. Bet jis tik nusijuokė ir nuėjo į kambarį.*

* Cituojant Fredericą Manningą: „In the shuddering revulsion from death one turns instinctively to love as an act which seems to affirm the completeness of being".

** Dienoraštyje parašyta: „mit von der Partie".

109.

1916 m. rugpjūčio 8 d., antradienis
KRESTENAS ANDRESENAS DINGSTA PRIE SOMOS

Saulės neliko, tvyro rūkas ir migla. Fronto linija nuo liepos vidurio pasikeitė nedaug, bet tebevyksta įnirtingi mūšiai. Keista, bet kraštovaizdis visai bespalvis. Visos spalvos, taip pat ir žalios atspalviai, jau seniai dingo, o artilerijos audra viską sumalė ir dabar viskas atrodo nuobodžiai rudai pilka.* Abipus tankiai pristatyta artilerijos pabūklų, kai kuriose atkarpose tiesiog ratai prie ratų, ir šaudoma kiaurą parą. Šiandien britų pėstininkai puola Gilemono kaimą. Nors koks ten kaimas – po kelių savaičių bombardavimo iš jo liko tik akmenų, sijų ir šiukšlių krūva. Britų štabo žemėlapiuose čia irgi ne kaimas, o *svarbi pozicija*, kurią reikia užimti; nors šia operacija vokiečių linija pralaužta nebus, bet atsirastų daugiau vietos manevrams. (Už britų atakos slypi ir daugiau motyvų. Šiandien savo pajėgas Prancūzijoje lankys Didžiosios Britanijos karalius, tad vyriausiasis kariuomenės vadas Heigas labai norėtų pradžiuginti Jo Didenybę nedidele pergale.)**

Britų ataka suplanuota labai gerai: buvo iškastos naujos tranšėjos, visai šalia subombarduoto miško prie Trono, kad pėstininkų ataka prasidėtų kuo arčiau vokiečių linijų; šturmuoti įsakyta patyrusiai ir kovose užgrūdintai 55-ajai divizijai; prieš tai priešo linijos ilgai ir negailestingai buvo apšaudomos artilerijos.

Vienas iš vokiečių kareivių, kuriems teks atlaikyti puolimą, yra Krestenas Andresenas.

---

* Kaip tik ši spalvinė nuobodybė buvo dar vienas punktas, pagal kurį karas neatitiko perdėm užkietėjusių estetų prieškarinių lūkesčių: pilka buvo ne tik karo kasdienybė, bet ir jo spalva.

** Britai nutarė pulti prie Somos ne todėl, kad ši vietovė būtų strategiškai svarbi – tokia ji nebuvo; tiesiog būtent čia susitiko britų ir prancūzų fronto linijos, o puolimas buvo suplanuotas kaip bendradarbiavimo operacija. Pagrindinė gynybinė vokiečių linija ėjo ten, kur dabar yra britų kapinės, tai yra, iškart už atstatyto kaimo.

Jo pulkas buvo paskirtas kaip pastiprinimas vienoje iš labiausiai spaudžiamų atkarpų prie Somos. Šalia Gilemono yra Longvalis, paskui miškas prie Delvilio, paskui Martinpuisas, Pozjeras, Tjepvalis, Bokuras, Bomon Amelis – vietovės, pažįstamos iš praeito mėnesio armijos komunikatų. Dabar jas gaubia tamsi, gąsdinanti lavonų dvoko ir išnykusios vilties aura. Prieš dvi dienas jis rašė tėvams:

Tikiuosi, kad mano tarnyba čia jau baigta, bent jau dabar. O kas bus ateityje, nežino niekas. Net jei mus perkeltų į patį tolimiausią jūros pakraštį, vargu ar ten būtų baisiau nei čia.

Jie patyrė didelių nuostolių, žuvo ir keli jo draugai danai. Dauguma krito nuo nesiliaujančios artilerijos ugnies:

Peteris Ėstergardas, mano gerasis, brangusis draugas... Kodėl jis turėjo žūti? Negaliu suvokti. Kiek aukų pareikalavo šis mūšis... Rasmusas Nisenas sunkiai sužeistas į kojas. Hansui Skau nuplėšė abi kojas ir sužeidė krūtinę. Jensas Kristensenas iš Lundgardsmarko irgi sužeistas. Johanesas Hansenas iš Lintrupo – sunkiai sužeistas. Jorgenas Lengeris iš Smedebio – sužeistas. Asmusas Jesenas iš Arslevo – sužeistas. Nebėra nė vieno. Iskovas, Laursenas, Nioregardas, Karlas Hansenas – visi žuvo. Aš esu bene vienintelis, likęs gyvas.

Artilerija bombardavo negailestingai. Ant jų krito įvairiausių kalibrų sviediniai, taip pat ir didžiausių: 18 cm, 28 cm, 38 cm. Kai sprogsta toks siaubūnas kaip pastarasis, tai tas pat, kaip susidurti su „pasakų pabaisa", rašo Andresenas. Staiga įsiviešpatauja tyla. Ir tamsa. Po kelių sekundžių dulkės ir dūmai išsisklaido bent tiek, kad matai aplink save gal per metrą, o tada atkaukia dar vienas sviedinys. Kartą juos smarkiai apšaudė tranšėjoje, kurioje nebuvo žeminių ir jie neturėjo kur pasislėpti. Jam ir kitiems kareiviams neliko nieko kita, kaip tik spaustis prie tranšėjos sienos, šalmu

pridengtą galvą įsprausti tarp kelių ir priešais save laikyti kuprinę* – apgailėtinas bandymas apsaugoti krūtinę ir apatinę kūno dalį. Viename iš paskutinių laiškų jis rašė: „Karo pradžioje, nepaisant siaubo, kartais dar būdavo šiokios tokios romantikos. Dabar jos neliko."

Dabar Krestenas Andresenas yra priešakinėje linijoje. Jis bandė sugalvoti kokių nors tokios padėties privalumų ir manosi vieną radęs. Prieš kelias dienas, kalbėdamasis su vienu danu iš kitos kuopos, jis pasakė, kad „mus gali lengvai paimti į nelaisvę". Galbūt kaip tik šito jis tikisi, kai priešų artilerija nutils ir britų kariai iš 55-osios divizijos pakils iš savo apkasų vos už kelių šimtų metrų.

Vietovės – kurią anglų kareiviai vadina Žilimonu – ataka tokia pat negrabi kaip ir daugelis kitų britų atakų prie Somos.

Žinoma, britų artilerija šaudo pagal vadinamąją šliaužiamąją taktiką. Pagal teoriją, tai reiškia, kad pėstininkai veržiasi į priekį artilerijos ugnies priedangoje, skiriančioje juos nuo priešų: artilerija turi priversti vokiečius sėdėti savo žeminėse iki paskutinės sekundės. O praktiškai artileristai kaip visada dirba pagal savo tvarkaraščius, tai reiškia, kad tam tikru nustatytu laiku jie keliais metrais perkelia apšaudymo nuotolį, nekreipdami dėmesio, ar jų pėstininkai spėja ar ne.** Taigi, sprogimų audra greitai nutolsta, palikdama už savęs atakuojančių pėstininkų gretas, kurios papuola tiesiai į gynybinę *vokiečių* ugnį*** arba susiduria su kitais saviškių būriais – pasimetę

---

* Visai nieko keista, nes jungiamosios tranšėjos, skirtingai nei apkasai, buvo skirtos ne mūšiui, o tik perėjimui iš vienos vietos į kitą.

** Pėstininkai turėjo visokių skiriamųjų ženklų, kad toli už jų esantys artilerijos koreguotojai matytų, kur yra atakuojantys saviškiai. Tą dieną britų pėstininkai be viso kito turėjo ant nugarų dar ir nedideles nublizgintas skardos plokšteles, kurios turėjo blizgėti saulėje ir parodyti, kur yra kareiviai. Be to, jie turėjo daug signalinių fakelų. Tik bėda, kad rugpjūčio 8 dieną buvo apsiniaukę. Prie rūko dar prisidėjo dūmų ir dulkių kamuoliai, sukelti sproginėjančių sviedinių, tad buvo beveik neįmanoma įžvelgti, kas darėsi atakos metu.

*** Šiaip jau vokiečių artilerija nužudydavo daugiau karių nei priešininkai, nes priešingai nei britai ar prancūzai, vokiečiai jos nenaudodavo gana kvailam tikslui – susprogdinti priešo įtvirtinimus; vietoj to jie visų pirma apšaudydavo atakai pasiruošusius būrius, o paskui, prasidėjus puolimui, paleisdavo ugnį, sukurdami gynybinę sieną niekieno žemėje. Viename savo garsios knygos „Ugnis" skyriuje Anry Barbiusas (Henri Barbusse) aprašo, kaip būna, kai tenka eiti per tokią sprogimų sieną.

dūmuose ir sumaištyje, ima kautis du britų batalionai. Tie, kurie nepaisant visko veržiasi toliau, netrukus papuola į kryžminę vokiečių kulkosvaidininkų, pasislėpusių įduboje prieš pat kaimą, ugnį.

Kelios atsiskyrusios grupės prasiveržia iki vokiečių apkasų ten, kur anksčiau buvo kaimo pakraštys. Prasideda chaotiška kova vyras prieš vyrą.

Rugpjūčio aštuntos vidurdienį Krestenas Andresenas dar gyvas. Po pietų vokiečių daliniai surengia kontrataką. Jie gerai pažįsta vietovę ir netrukus atsiima prarastą apkasų atkarpą, be to, įveikia užpuolikus (į nelaisvę paimami 10 britų karininkų ir 374 kareiviai). Viename iš apkasų jie randa sužeistą vyrą iš Andreseno kuopos. Sužeistasis slėpėsi vienoje iš žeminių, nes buvo girdėjęs, kad britai sužeistuosius nuduria. Tačiau jis matė, kad britai link savo linijų nusivarė belaisvių.

Kai 1-oji kuopa išsirikiuoja, trūksta 29 karių: jų nėra nei tarp gyvųjų, nei tarp mirusiųjų. Krestenas Andresenas – vienas jų.

Daugiau niekas jo nepamatys.

Jo likimas nežinomas.*

* Galima sakyti, kad čia, tuo laiku ir toje vietoje, vienas pamirštas karo dalyvis sutinka vieną iš dabar didžiausių jo garsenybių. Rugpjūčio 24 dieną leitenantas Ernstas Jűngeris ir jo 73-iasis fuzilierių pulkas pasiunčiamas būtent prie Gilemono. Tai jis aprašė puikiuose karo memuaruose *In Stahlgewittern* (švediškai išleista 2008 metais – „Plieno audroje", vertė Urbanas Lindströmas). Jüngeriui atvykus, kaimas jau visiškai sunaikintas: „Tik balsvos dėmės kraterių lauke vis dar žymėjo vietas, kur iš kalkakmenio pastatyti namai buvo sumalti į dulkes." Tvyro puvimo dvokas, zvimbia milijonai riebių musių. Vaizdas sukrečia net šiaip jau šaltakraujišką Jüngerį: „Išraustas mūšio laukas kelią siaubą. Tarp gyvų gynėjų guli lavonai. Kasdami apkasus aptikome, kad kūnai guli sluoksniais – šturmo ugnyje buvo sumaltos kuopa po kuopos, stovėjusios viena šalia kitos ir mėginusios apsiginti; paskui lavonus užbėrė kalnai žemių, pakilusių į orą sprogինėjant sviediniams, o karių pamainos stodavo į žuvusiųjų vietą."

110.

1916 m. rugpjūčio 13 d., sekmadienis

FLORENSĖ FARMBOROU APŽIŪRI MŪŠIO LAUKĄ PRIE DNIESTRO

Prieš juos plytintis kraštas be galo gražus. Iš abiejų pusių plyti ilgos, nelygios kalvos, apaugusios mišku, priešais – banguojanti lyguma, tolumoje įrėminta aukštų, įspūdingų Karpatų viršūnių. Kai kolona prieina vietą, kur vakar buvo mūšio laukas, idilė subyra. Jie traukia pro neseniai apleistas baterijų vietas, rieda per kaimus, kurie taip sudaužyti sviedinių ir taip perrausti apkasų, kad likę tik akmenų ir medžių krūvos; jie važiuoja pro pajuodusius kraterių laukus, pilnus gilių duobių. Kraterio dydis priklauso nuo sviedinio kalibro: paprastas lauko artilerijos sviedinys būna 7–8 cm skersmens ir palieka mažesnę kaip metro duobę, o didžiausi 42 cm sviediniai išrausia iki dvylikos kartų didesnes duobes.

Ant vienos kalvos jie sustoja. Vakar ši aukštuma buvo vienas iš geriausiai įtvirtintų austrų-vengrų gynybinės linijos taškų. Šiandien iš jo liko tik susiraizgiusios spygliuotos vielos ir pusiau užgriuvę apkasai. Aplink guli žuvę priešai. Žmonės mirė visai neseniai, nepaisant vasaros karščio dar nesimato jokių irimo ženklų. Atvirkščiai – atrodo, kad jie beveik gyvi. Viename apkase Florensė pamato tris krūvon suvirtusius kūnus, ir tik iš keistos galūnių padėties galima spręsti, kad jie tikrai negyvi. Kitoje vietoje ji aptinka priešo kareivį, išsitiesusį išsprogdintame apkase. Vyro veidas visai nepaliestas, oda vis dar šviesi, kaip gyvo žmogaus. Florensė galvoja kaip ir daugelis kitų, susidūrusių su ne tokiomis tragiškomis mirties pozomis: „Atrodė, kad jis ilsisi.“

Jie sulipa į vežimus ir keliauja toliau. Netrukus suvokia, kokie buvo vakarykščio mūšio, pasibaigusio didžiuoju persilaužimu, mastai. Mūšio

laukas virsta laukais, kolona privažiuoja vietas, kur dar nesurinkti žuvę rusų kariai:

Visur aplinkui gulėjo lavonai, jų pozos buvo keistos ir nenatūralios; žmonės gulėjo ten, kur sukniubo: susigūžę, dvilinki, išsitiesę, ant pilvo, veidu į žemę. Austrai ir rusai gulėjo šalia. Sužaloti, sumaitoti kūnai tysojo ant tamsiomis dėmėmis nutaškytos žemės. Ten buvo vienas austras be kojų, pajuodusiu ir ištinusiu veidu; kito veidas sumaitotas taip, kad baisu pažiūrėti; klūpantis rusas, pakibęs ant spygliuotos vielos, – virš jo atvirų žaizdų zujo musės, o viduje knibždėjo pailgi gyviai. Kaip gerai, kad kartu su manimi buvo Ana ir Jekaterina. Mes tylėjome. Jos taip pat buvo giliai sukrėstos. Šios „krūvos“ visai neseniai buvo žmonės, jauni, stiprūs, jėgų kupini vyrai. Dabar jie gulėjo negyvi, kaip beformės būtybės, nors kažkada buvo žmonės iš kaulų ir mėsos. Žmogaus gyvenimas išties trapus ir lengvai nutraukiamas!

Šie sudraskyti kūnai be galūnių yra tikrovė, taip pat atspindi tai, ką karas padaro žmonių sumanymams ir lūkesčiams, visam senajam pasauliui. Viena iš karo priežasčių buvo bandymas išlaikyti Europą būtent tokią pat, išlaikyti *status quo*, bet karas keičia žemyną iš esmės, žymiai labiau, nei kas nors galėjo įsivaizduoti baisiausiame košmare. Senų seniausia tiesa pasiteisina dar kartą: karas anksčiau ar vėliau tampa nevaldomas ir neproduktyvus, nes žmonės ir visuomenės, beatodairiškai trokštančios laimėti, linkusios paaukoti viską. Tai tikra tiesa, nes valdantieji nesąmoningai ir to neplanuodami, paleido labai sunkiai valdomas jėgas: ekstremalų nacionalizmą, socialinę revoliuciją, religinę neapykantą. (Jau nekalbant apie groteskiškas skolas, kurios pakerta visų dalyvaujančių šalių ekonomiką.) Sukrėsta Farmborou atsigręžia į tikėjimą: „Žmogus *privalo* tikėti ir pasitikėti Dievo malone, kitaip šie baisūs vaizdai sužalotų mūsų smegenis, o nevilties apimta širdis nustotų plakti.“

Kai jie vėliau sustoja ir įkuria stovyklą, aplink juos vis dar daug lavonų. Praėjo dar kelios valandos, ir jau prasidėjo nesustabdomi irimo procesai. Ore jau tvyro nemaloni salsva smarvė, zvimbia riebios musės. Dalinio vyrai nekreipia į kūnus dėmesio arba apsimeta nekreipią, jiems tai tik higienos problema. Tačiau Florensei ir kitoms seselėms, atėjus vakarienės metui, darosi negera. Iškart už jų palapinės guli kūnas, pusiau užžertas žeme sprogus sviediniui. Galva aiškiai matosi. Viena iš seselių nueina ir uždengia lavono veidą medžiagos skiaute. Paskui Florensė sukaupia drąsą ir nutaria nufotografuoti žuvusius austrus. Ji spėja padaryti tik dvi nuotraukas, nes iškart užlieja gėdos jausmas. Kokią teisę ji turi līsti prie šių žuvusiųjų? O ne taip seniai jai buvo smalsu pamatyti lavoną. Ne taip seniai jai buvo smalsu, kaip atrodo mirtis.

Visa diena pažymėta mirties ženklu.

Vėliau, laukdama kokios nors užduoties arba įsakymo iškeliauti, Florensė įveikia save ir vėl išeina apsidairyti. Ji praeina kaimą, visiškai sugriautą rusų artilerijos („Dieve, padėk jo gyventojams!“), praeina dvokiantį, dar nepripildytą masinį kapą ir galiausiai pasiekia logišką galutinį šios išvykos tašką – nedideles ir išties gana gražias kapines, atsiradusias čia gal prieš metus. Anksčiau buvo girdėjusi, kad austrų-vengrų armija labai rūpinasi savo karių kapavietėmis ir kad labai pagarbiai elgiasi net su žuvusiais priešais. Kapinaitės kruopščiai aptvertos, į jas galima patekti per gražius raitytus vartus, papuoštus mediniu kryžiumi ir vokišku užrašu: „Čia ilsisi didvyriai, žuvę už tėvynę“. Didvyriais laikomi visų tautybių žuvusieji; šalia austrų-vengrų karių palaidoti rusai ir vokiečiai. Žuvusio žydo kapas paženklintas ne kryžiumi, o Dovydo žvaigžde.

Per vakarienę jie sulaukia tik gerų naujienų. Jie žino, kad operacijos šiaurėje vyksta ne itin sklandžiai, tačiau čia, pietuose, savo akimis įsitikino, kad didysis puolimas tęsiasi. Dideliam džiaugsmui, ateina pranešimas, kad po didžiojo persilaužimo austrų-vengrų kariuomenė traukiasi taip greitai, kad jau tapo nepasiekiama. Atrodo, kad priešas netrukus visiškai žlugs. Daugybė lūkesčių įgauna naujo peno. Be Austrijos-Ven-

grijos Vokietijai bus sunku tęsti karą vienai, o Italijos armija galės laisvai manevruoti ir be pasipriešinimo okupuoti dviejų šalių monarchiją.*

Florensė taip pat sužino kitą naujieną, dėl kurios nudžiunga būtent ji. Viena iš šalių, įtrauktų į karą, yra Persija. Tai įvyko mažiau kaip prieš metus, kai šalį užėmė britų ir rusų daliniai.** Nuo tada tęsiasi mūšiai. Šįvakar Florensė išgirsta, kad vienas tų, kurie labiausiai nusipelnė atkuriant Persijoje vadinamąją tvarką, yra brigados generolas seras Persis Saiksas.*** Kaip britė Florensė tuo labai didžiuojasi.

Tad nepaisant visko, diena baigiasi besišypsant. Saulė leidžiasi, o į palapines naktinis vėjas neša nuolat sodrėjantį dvoką, sklindantį nuo tūkstančių pūvančių didvyrių.

* * *

Tą pačią dieną Angusas Bjukenenas yra prie upės, palei kurią jo kolona seka į pietvakarius paskui greitai besitraukiančius priešus, kurie paskui save išgriauna visus tiltus. Jis rašo:

Dabar mes išėjome į žemumas, į sveikatai pavojingas pelkes, kur labai drėgna ir pilna vabzdžių. Likusią dienos dalį ir dvi kitas mes lakstėme kaip darbščios skruzdėlės ir statėme didelį medinį tiltą, kurį ištempėme tarp aukštų upės krantų. Trečios dienos pabaigoje man pakilo temperatūra, todėl beveik neturėjau jėgų pabaigti darbo.

---

* Beje, prieš keturias dienas Italijos armija po didžiulių pastangų ir tokių pat nuostolių galiausiai paėmė Austrijos miestą Gercą prie Izonco ir pervadino jį Goricija. Šitaip jis vadinamas iki šiol.

** Ši silpna ir nestabili šalis dar iki 1914-ųjų buvo rusų ir britų imperialistų žaisliukas, jie iš tikrųjų buvo pasidalinę Persiją interesų zonomis. Prasidėjus karui situacija dar labiau pablogėjo. Praėjus vos keliems mėnesiams britai užgrobė svarbų naftos gavybos tašką Persijos pakrantėje. Vokietija nedelsdama atsakė intensyvia propaganda ir šnipinėjimu. Kai praėjusių metų lapkritį persų žandarmerija, mokoma ir vadovaujama švedų karininkų, tapo pavaldi vokiečiams, į šalį iškart įsiveržė rusų daliniai ir netrukus Teherane jau stovėjo rusų divizija.

*** Kariškio Persio Saikso (Percy Sykes) nereikia painioti su politiku Marku Saiksu, kuris anksčiau tais pačiais metais sudarė ypač slaptą susitarimą su prancūzų diplomatu Fransua Žoržu-Piko (François Georges-Picot) (Saikso-Piko sutartis): jų šalys susitarė po karo padalyti Osmanų imperiją ir didelę jos dalį atiduoti tiesiogiai kontroliuoti Rusijai, Didžiajai Britanijai ir Prancūzijai. Be to, Mesopotamija atitektų anglams, Libanas – prancūzams, o Armėnija rusams. „A War to end all Wars" (Karas, kuris užbaigs visus karus.) Deja, kaip visiems žinoma, rezultatas buvo visai kitoks. Jam apibūdinti tinka Davido Fromkino knygos antraštė – „A Peace to end all Peace" (Taika, kuri sužlugdė taiką).

111.

1916 m. rugpjūčio 29 d., antradienis

ANDREJUS LOBANOVAS-ROSTOVSKIS BEVEIK SUDALYVAUJA BRUSILOVO PUOLIME

Tai, kas sukėlė grėsmę jo gyvybei ir privertė išgyventi bene baisiausią potyrį per visus metus fronte, prasidėjo kaip kvailas žaidimas. Pirmadienį juos pasiekė žinia, kad Rumunija – prieš tai kelerius metus išsisukinėjusi – prisidėjo prie sąjungininkų ir paskelbė Centrinėms valstybėms karą. Naujiena atrodė gera,* tad keli kariškiai iš kuopos, kurią įsakyta paremti Lobanovui-Rostovskiui, nepraleido progos paerzinti savo priešų vokiečių. Jie iškėlė didelį vokiškai užrašytą plakatą, kad priešais apkasuose sėdintys priešininkai sužinotų apie prisijungimo faktą.

Iš pradžių vokiečiai, regis, visai nekreipia dėmesio. Kai Lobanovas-Rostovskis antradienio vakare grįžo į postą priešakinėje linijoje, priešo pusėje vis dar buvo ramu. Iš tikrųjų net neįprastai ramu. Netarška kulkosvaidžiai ir bent kartą naktinio dangaus neraižo žalios, raudonos ir baltos signalinių raketų kibirkštys.

Nepaisant tylos (o gal kaip tik dėl jos), karininkui kažko neramu. Jis paskambina į vadavietę ir pasiteirauja, kiek valandų. 23.55.

---

* Bet ji nebuvo gera. Vėliau tapo aišku, kad į karą įsitraukusi Rumunija buvo veikiau našta sąjungininkams nei pagalba, ypač Rusijai, kuri netrukus buvo priversta siųsti į pietus dideles pajėgas; paaiškėjo, kad tai tik brangus ir beviltiškas bandymas padėti savo naujai sąjungininkei. Rumunijos kariuomenė atrodė įspūdingai – bet tik popieriuje. Žinoma, ji buvo įgijusi tam tikrą šlovę po dviejų karų Balkanuose 1912–1913 metais, bet paaiškėjo, kad iš tikrųjų reputacija buvo nepelnyta. Ginkluotė buvo nekokybiška arba pasenusi. Didelė dalis kareivių vilkėjo spalvingas devyniolikto amžiaus uniformas. Karinė vadovybė dažnai būdavo silpna, nepatyrusi ir neretai užsiimdavo visai nereikalingais dalykais. Vienas pirmųjų žingsnių, mobilizavus Rumunijos kariuomenę, buvo įsakymas, nurodantis, kad mūšio lauke vokų šešėlius gali naudoti tik aukštesnį nei majoro laipsnį turintys karininkai. Šių metų kovo mėnesį į karą įstojusi Portugalija taip pat nepagelbėjo sąjungininkams jokiomis reikšmingomis pajėgomis.

Po penkių minučių prasideda. Vokiškas punktualumas.

Šiaip jau ramybė nebuvo iliuzija. Jų gvardija yra prie Stochodo upės, kur fronto linija stabilizavosi po išties sėkmingo rusų armijos puolimo vasarą; ši puolimo operacija dabar vadinama ją suplanavusio ir jai vadovavusio protingo, nestandartiškai mąstančio Aleksejaus Brusilovo vardu. Puolimas prasidėjo birželio pradžioje ir vyko etapais visą vasarą. Rezultatas pribloškiamas: rusų pajėgos ne tik užėmė tokio dydžio teritoriją, kokios niekas nebuvo užėmęs nuo 1914-ųjų rudens (kai kurie rusų daliniai vėl stovi prie Karpatų ir gali tiesiogiai grasinti Vengrijai), bet taip pat padarė austrų-vengrų armijai tokių nuostolių, kad ji atsidūrė ant žlugimo ribos.

Iš tikrųjų tai, ką neseniai nuveikė Brusilovas ir jo Pietų armija, turėtų būti neįmanoma, nes ji, nebūdama pranašesnė už priešą nei karių, nei pabūklų skaičiumi, sugebėjo greitai ir sėkmingai pulti gerai apkasuose įsitvirtinusį priešininką.*

Yra dvi paradoksalios priežastys, kodėl dauguma atakų nepasiseka, o frontų linijos taip dažnai stovi vienoje vietoje: pirma – kad pasisektų, būtina labai gerai pasiruošti ir – užklupti priešą; tačiau viena su kita niekaip nesuderinama: jei kariuomenė atakai ruošiasi iš pagrindų, priešas būtinai tai pastebės ir jo neužklupsi; o jei tau svarbiau netikėtumas – pamiršk kruopščius pasiruošimus. Antra priežastis: kad laimėtum, reikia jėgos ir judrumo. Jėga – tai visų pirma tūkstančiai pabūklų, daug sunkiosios artilerijos, dalis kurios turi būti ypač galinga, – viso šito reikia tam, kad pralaužtum gynybines linijas. O judrumo reikia tam, kad pasinaudotum gynyboje atsiradusia spraga, kol priešas dar nespėjo atsipeikėti ir sutelkti toje vietoje rezervinių pajėgų bei paskubomis suręsti naujos gynybinės linijos.

* Kaip ir britų puolimas prie Somos, ši operacija taip pat buvo surengta visų pirma kaip atsakymas į spaudžiamų sąjungininkų prašymą suteikti pagalbą. Prancūzus spaudė prie Verdeno, italus – prie Asiago. Brusilovas, maldaujamas vadovybės, sutiko imtis rengti operaciją ir pareikalavo skirti, galima teigti, ypač kuklias pastiprinimo pajėgas, kad būtų galima pradėti visuotinį puolimą; buvo kolegų, kurie tai išgirdę, netikėdami tik purtė galvas. Beprotybė. Juk visi žino: rengiant puolimą, būtina turėti daugiau karių nei priešas, milijonus sviedinių, reikia kontroliuoti oro erdvę, ir taip toliau.

Bet net ir šiuo atveju viena iš dviejų įmanoma tik antro sąskaita: jei armija turi tiek daug patrankų, haubicų, minosvaidžių ir kitų panašių ginklų, reikalingų prasiveržti pro gynybą, tai atakos operacija bus tokia lėta, kad per ją spėsi tik išsprogdinti kelių kilometrų atkarpą ir nusėti ją lavonais. Per tą laiką atvyks rezervinės priešo pajėgos, ir viskas gali prasidėti nuo pradžių. O jei armijos tikslas – judėti greitai ir skubiai pasinaudoti atsivėrusia spraga, ji negalės panaudoti tiek pabūklų – tada apskritai neprasiverš. Tad pagrindinė šio užsitęsusio pozicijų karo priežastis – būtent minėtieji dalykai, o ne išskirtinis generolų bukumas.*

Brusilovo taktika yra genialiai paprasta. Pirma, ji paremta netikėtumu, kurio buvo pasiekta atsisakius būtent didelių pajėgų ir amunicijos atsargų. To ir nereikėjo, nes Brusilovas – tai antras svarbus dalykas – nedislokavo didelių pajėgų vienoje vietoje (kaip paskutinį kartą per Everto ataką kovo mėnesį), o padalijo jas daugelyje taškų palei visą Pietų frontą. Trečia – tai reiškia, kad vokiečių ir austrų-vengrų generolai nežinojo, kur siųsti rezervą, todėl puolantis vėžlys pagaliau laimėjo prieš besiginantį kiškį.**

Kaip tik ten, prie Stochodo upės, kur dabar yra Lobanovas-Rostovskis, Brusilovo atakos buldozeris galiausiai išleido garą ir gergždamas sustojo. Priežastis – didelės vokiečių pajėgos ir tokie pat dideli rusų nuostoliai. Be to, žinoma, dėl įprastų tiekimo problemų – puolantysis vis labiau tolsta nuo savo geležinkelio linijų, o besiginantieji automatiškai artėja prie savųjų. Šia-

* Iš tikrųjų mūšiai vyko ne tarp gynėjų kulkosvaidžių apkasuose ir šturmuojančių priešo dalinių bei artilerijos, o tarp besiginančiųjų rezervinių pajėgų, kurios galėdavo greitai pasiekti atakuojamą atkarpą traukiniu, ir lėtai į priekį judančių puolančiųjų bei už jų atsilikusios artilerijos, kuriai dažnai būdavo labai sudėtinga judėti vietove, nes pati ką tik ją išsprogdino.

** Padėjo ir tai, kad Brusilovo puolamai austrų-vengrų armijai tuo metu buvo būdinga „beveik ispaniška-habsburgietiška ramybė ir nekompetencija" (cituojant Normaną Stone'ą). Be to, geležinkelių buvo žymiai mažiau, o padaliniai dislokuoti žymiai rečiau nei Vakarų fronte. (Ir tai yra viena iš svarbių priežasčių, kodėl karas rytuose buvo žymiai judresnis.) Daugelis Centrinių valstybių divizijų didžiąją laiko dalį praleisdavo traukiniuose, siuntinėjamos nežinančių ką daryti vadų iš vienos vietos į kitą. (Beje, per praėjusių metų puolimo operaciją vasarį tą patį patyrė ir Lobanovas-Rostovskis.) Be to, daugelis atvykusių vokiečių arba austrų-vengrų dalinių buvo išsekę ir gerokai aptirpę po pragaro prie Verdeno arba po sunkių mūšių ant Asiago plokštikalnio.

me krašte įvyko daug atakų ir kontratakų. Fronto linija pajudėdavo pirmyn ir vėl atsitraukdavo. Bet dabar aplink Stochodą jau kurį laiką ramu. Nė viena pusė nebeturi jėgų. Rytuose, kaip ir Vakaruose, 1916-ųjų vasarą buvo pralieta neįsivaizduojamai daug kraujo.

Lobanovui-Rostovskiui pastarieji mėnesiai praėjo gana ramiai. Vėl buvo atkreiptas dėmesys į jo karui nesutvertą prigimtį, ir jis buvo pervestas į dar mažiau su kova susijusias pareigas – iš pionierių į tiltų statybininkų brigados vadus. Brigadoje buvo aštuoniasdešimt vyrų, šešiasdešimt arklių ir keli gremėzdiški pontonai. Brigada visą laiką žygiuodavo kolonos gale, kartu su artilerija. Bet net ir iš šių pozicijų jis pastebėjo du dalykus: pirma – Rusijos kariuomenės patirtis išties išaugo, ypač čia, Brusilovo armijoje. Pavyzdžiui, dabar jų apkasai žymiai geresni nei tie, kuriuos matė Lenkijoje vos prieš metus, maskuotė taip pat patobulėjo; antra – daugelis dalinių atrodo gerai – matė juos žygiuojančius „su daina ir tobuloje rikiuotėje“. Tuo pat metu atkreipė dėmesį, kad karių išties daug, bet jie neseniai mobilizuoti, karininkai – vis dar pūkuoti jaunikliai, ką tik baigę karo mokyklas. Daugumos 1914-ųjų veteranų jau nebėra – jie žuvo, dingo, guli ligoninėse arba liko neįgalūs ir buvo paleisti namo.

Dabar Lobanovas-Rostovskis pagaliau gavo užduotį fronte – jam buvo pavesta laikinai perimti vadovavimą porai prožektorių, kurių ankstesnis viršininkas po šešių savaičių priešakinėje linijoje patyrė nervinį sukrėtimą. Dabar tie prožektoriai kartu su elektros generatoriais yra paslėpti pačiame priekyje. Jie būtų įjungti tuo atveju, jei vokiečiai pamėgintų užklupti naktį. Pėstininkai, kuriems jam įsakyta padėti, mano, kad tai kvaila mintis, ir tiesiai šviesiai pareiškia nenorį nei jo pagalbos, nei jo aparatų, nes prožektoriai pritrauks priešo ugnį. Tačiau įsakymas yra įsakymas.

Prožektoriai taip ir nebuvo panaudoti, tad Lobanovas-Rostovskis kaip visada didžiąją laiko dalį galėjo skirti knygoms. Kaip įprasta knygiams, jis visada mėgindavo suvokti didžius ir nesuvokiamus jam ar jai nutikusius dalykus *skaitydamas*; jis ir dabar nemažai valandų praleido studijuodamas įvairius vokiečių karo teoretikus bei istorikus, tokius kaip Teodorą

fon Bernhardį, Kolmarą fon der Golcą ir, savaime suprantama, patį tamsųjį meistrą Karlą fon Klausevicą.

Na, bet grįžkime prie reikalo. Šiek tiek vaikiškai triumfuojantis plakatas, pranešantis, kad Rumunija stoja į karą sąjungininkų pusėje (tarp kitko, tai tiesioginė didelės ir netikėtos Brusilovo atakos išdava), susilaukė beveik tokios pat vaikiškos vokiečių reakcijos.* Lygiai vidurnaktį prasidėjo įnirtingas šturmas tos apkasų atkarpos, kurioje buvo iškeltas tas plakatas. Vokiečių artilerija užgroja visais savo instrumentais su tik jai įmanoma, šiurpą keliančia derme tarp lengvosios artilerijos falcetų, haubicų bosų ir minosvaidžių baritonų.

Techniniu terminu tai vadinama „būgnų ugnimi".

Andrejus Lobanovas-Rostovskis atsidūrė šios siautėjančios plieno, dulkių ir sprogstamųjų dujų audros centre. Kartu su keliais kareiviais jie spaudžiasi priedangoje. Andrejus mėšlungiškai spaudžia prie ausies telefono ragelį. Per trumpą pauzę tarp sproginėjimų jis išgirsta pokalbio nuotrupas: „Praneša 9-oji kuopa. Penkiolika žuvusių. O šiaip viskas gerai." Paskui nuaidi dar viena salvė, šįkart visai arti. Žemė dreba, kyla dulkės, griaudžia. Telefonas nutyla. Per ką tik pramuštą skylę stoge įspingsta šviesa. Lobanovas-Rostovskis pirmą kartą pateko į šturmo ugnį:

> *Žodžiais to neapsakysi, bet kiekvienas tai išgyvenęs žino, apie ką aš kalbu. Galbūt geriausiai apibūdintų palyginimas su nesiliaujančiu, galingu žemės drebėjimu, kai tuo pat metu griaudi perkūnas ir žaibuoja, o koks nors kvailas milžinas prie to dar nesiliauja pliauškinęs fotoaparato blykste. Aš gulėjau duobėje, apsuptas viso šio dundesio ir gaudesio, bandydamas galvoti ir daryti tai, ko iš manęs tikimasi.*

Jis patyrė tai, kas jau pažįstama milijonams kareivių, pirmą kartą buvusių apkasuose per tikrą mūšį: regos laukas susitraukia – matai labai mažai, bet žymiai paaštrėja klausa ir uoslė. Ypač gerai imi skirti garsus, nuo kurių

* Jei mirtį lemiančią reakciją apskritai galima pavadinti vaikiška.

čia gali tiesiog apkursti. Chaoso priblokštas Lobanovas-Rostovskis pagalvoja apie du dalykus. Pirma: „Jei man dabar kas nors atsitiktų, būtų gaila, kad nespėjau perskaityti fon Klausevico knygos." Antra: „Į mane žiūri mano kareiviai, turiu neparodyti, kad esu persigandęs."

Po kiek laiko šiame siautėjančiame chaose Lobanovas-Rostovskis praranda laiko pojūtį. Vieną akimirką jis pajunta – nemato ir negirdi, bet pajunta, kad *kažkas* tuoj nutiks, ir dar nespėjus susigaudyti, aplink jį pasipila penkiolikos centimetrų skersmens sviediniai. Atsipeikėjęs supranta, kad yra užpiltas žemių, bet nesužeistas. Vienas iš puskarininkių, gulinčių šalia, praneša, kad prožektorius sudaužytas. O iš juodo dangaus tebekrinta sviedinių lietus.

Staiga – tamsa ir tyla.

„Tyla stojo taip netikėtai, kad toks staigus pasikeitimas beveik sukėlė fizinį skausmą."

Lygiai trečia valanda. Vokiškas punktualumas.

Dabar, kai viskas baigėsi, Lobanovą-Rostovskį ima krėsti baisus drebulys. Jis dreba taip, kad galiausiai išpila prakaitas.

Tą naktį daugiau nieko nenutinka.

112.

1916 m. rugsėjo 16 d., šeštadienis

MIŠELIS KORDĖ PARYŽIUJE VĖLAI VAKARE DIRBA MINISTERIJOJE

Ankstyvas ruduo. Aukštas, giedras dangus. Kaip įprasta, laikraščiai tik erzina. Pirmuosiuose puslapiuose daugiausia tik storos antraštės apie naujas sąjungininkų pergales. Blogą naujieną jis aptinka tik trečiame puslapyje – ten trimis eilutėmis pranešama, kad Rumunijos armija vis dar traukiasi.

Apie ką nors kita – nė žodžio. Kordė ką tik perskaitė laišką, parašytą pulkininko, kuris pasakoja apie siaubingą neseną nutikimą Verdene, kur *vis dar* vyksta mūšis, nors ir nebe taip įnirtingai. (Praėjusią savaitę prancūzai atakavo prie Duomono ir užėmė kelis apkasus. Prieš dvi dienas vokiečiai surengė kontrataką. Be to, po tam tikro ramaus laikotarpio vėl prasidėjo mūšiai prie Somos. Kaip tik šiame fronte vakar pirmą kartą buvo panaudota visiškai nauja karo mašina – tam tikra motorinė transporto priemonė, apginkluota patrankomis ir kulkosvaidžiais, apsaugota plieniniais skydais ir riedanti ant vikšrų.) Nenaudojamas geležinkelio tunelis prie Tavano jau seniai naudojamas kaip bunkeris, kareivinės ir amunicijos sandėlis. Užstatytas tunelis visada būdavo pilnas žmonių – nuo savo dalinių atsilikusių kareivių arba tų, kurie tiesiog slėpdavosi nuo nesiliaujančios sviedinių krušos. Rugsėjo penktosios naktį sprogo amunicijos sandėlis ir per kilusį gaisrą žuvo apie 500–700 kareivių. Spaudoje apie tai neužsiminta nė žodžiu. (Beje, apie tai net nebuvo pranešta politinei vadovybei.)

Cenzūra labai griežta, taisyklės riboja beveik viską, jos painios ir sunkiai suprantamos.* Laikraščiuose neretai būna baltų vietų, kurios liko neužpil-

* Keli pavyzdžiai iš būtent šio laikotarpio: neleista spausdinti straipsnio su antrašte „Mes nesumušti", kitame straipsnyje neleista paminėti, kad iki šiol kare žuvo apie 500 000 prancūzų. Tas pat ir dėl užuominos apie tai, kad sąjungininkai daugiausia laimėtų iš užsitęsusio karo; tas pat ir dėl sakinio, kad per karą Rumunijoje mirė labai daug mažų vaikų. Uždrausta bet kokia diskusija apie vokiečių bandymus siūlyti taiką. Cituojami tik kraštutinių nacionalistų vokiečių laikraščiai, kad susidarytų įspūdis, jog toks požiūris vyrauja visoje Vokietijoje. Oficialus dokumentinis britų filmas apie mūšį prie Somos, ką tik pasiekęs Prancūziją, buvo iškarpytas, be visų kitų ir garsiausia scena, kurioje matosi grupė kareivių, iššokančių iš apkasų šturmui, bet vienas iš jų krinta negyvas. (Beje, galima paminėti, kad ta scena gali būti surežisuota.)

dytos, pašalinus straipsnius paskutinę minutę. Taip pat pasitaiko grynai semantinių manipuliacijų – kai kurios atrodo beveik apgailėtinos. Vietoje „sudarius taiką", rašytojai raginami rašyti „po karo". Vienas pažįstamas kolega, dirbantis gretimame departamente, neseniai sugebėjo įkalbėti žurnalistus nebevartoti frazės „žirgų lenktynės", o vietoj jos rašyti „žirgų atrankos bandymai". „Mes išgelbėti!" – suprunkščia Kordė.

Tačiau jį labiausiai piktina ne cenzūra ar kalbos taisyklės, o faktas, kad žurnalistai taip lengvai leidosi paverčiami nacionalistinių politikų ir ribotų pažiūrų kariškių ruporais. Dienoraštyje jis rašo:

> *Prancūzijos spauda niekada neatskleidė tiesos, net ir tos, kurią galima parodyti net cenzūros sąlygomis. Mus tik apipylė gražiomis kalbomis ir beribiu optimizmu; jie nuosekliai juodina priešą ir užsispyrę slepia karo baisumus ir skausmus, visa tai pridengdami moralizuojančiu idealizmu!*

Žodžiai yra viena iš populiariausių strateginių karo žaliavų.

Po pietų Kordė eina į savo biurą ministerijoje. Eidamas bulvaru jis mato daugybę sužeistų, medaliais apdovanotų karininkų, paleistų atostogauti: „Atrodo, kad jie atvyksta čia visų pirma pasimėgauti susižavėjusių praeivių žvilgsniais – tai lyg tam tikras atlygis." Jis praeina eiles prie maisto prekių parduotuvių. Iki šiol propaganda naudojo svarbų faktą, – kad Vokietijoje visko trūksta, o Prancūzijoje visko esama. Tačiau trūkumą pajuto jau ir prancūzai. Sunku gauti cukraus, sviestas parduodamas tik šimtais gramų, o apelsinų visai nebėra. Bet tuo pat metu mieste pastebima kai kas naujo – naujieji turčiai arba NT, kaip juos kartais vadina. Tai juodosios rinkos rykliai, karo spekuliantai ir kiti, praturtėję iš sandorių su armija arba iš prekių trūkumo ar iš panašių dalykų. NT nuolat pastebimi restoranuose, kur valgo brangiausius patiekalus ir geria puikiausius gėrimus. Juvelyrai jau seniai negyveno taip gerai. Ponių mada pasižymi ypatinga prabanga ir prašmatnumu. Tuo pat metu apie karą kalbama mažiau nei bet kada anksčiau, bent jau žemuosiuose visuomenės sluoksniuose.

Šį vakarą Mišelis Kordė dirba iki išnaktų. Jis su kolega iš Švietimo ministerijos vargsta prie ataskaitos Išradimų komitetui. Jie baigia tik apie antrą nakties.

113.

1916 metų rugsėjo pabaigos diena
PALAS KELEMENAS APSILANKO GELEŽINKELIO STOTIES RESTORANE ŠATORALJAUIHĖJUJE

Šiek tiek pagijęs nuo maliarijos ir pailsėjęs po ilgo reabilitacinio laikotarpio, per kurį būta ir apsilankymų bažnyčioje, ir girtuoklių kompanijų, jis dar kartą gavo ne per sunkiausias pareigas. Šiandien jis grįžta iš Karpatų fronto, pristatęs nešulinius arklius į vietą netoli Uzoko. Ten vienas pėstininkų kapitonas – mainais už diskretiškai įteiktus naujus, labai gražius, gelsvai rudos odos jodinėjimo aulinius – suteikė jam pirmąsias tikras atostogas per pusantrų metų. Kelemenas nori nuvykti į Budapeštą. Jo nuotaika puiki.

Šatoraljauihėjuje Kelemenas persės į kitą traukinį, o kol jis atvyks, vyras laukia geležinkelio stoties restorane. Čia yra daugybė senų ir jaunų keleivių, vyrų ir moterų, civilių ir kariškių, „neramiai laukiančių prie stalų, apdengtų dėmėtomis staltiesėmis". Jis atkreipia dėmesį į jauną, daug medalių turintį jaunesnįjį leitenantą berniuko veidu.

Jis sėdi prie stalo galo ir ramiai valgo geltona glazūra puošto torto gabaliuką, lėkštėje gulintį ant šono. Jo žvilgsnis visą laiką bėgioja po salę, bet yra tuščias ir pavargęs. Vaikinas vis pasižiūri į tortą, kurį valgo su akivaizdžiu pasimėgavimu. Jis vilki įprastą padėvėtą uniformą ir segi daug didelių ir mažų sidabrinių medalių. Tikriausiai buvo parvažiavęs namo atostogų, o dabar grįžta į apkasus.

Restorane niekas nestovi vietoje, kas nors visą laiką juda, bet leitenantas sėdi prie sienos ir atrodo, kad aplink tvyranti netvarka jam neegzistuoja, nes galva užimta savomis mintimis, o burna – torto gabalėliu, kuris sparčiai mažėja.

Jis atsigeria vandens ir nuo stiklinio padėklo aukšta kojele pats pasiima trečią gabalėlį gausiai papuošto torto, supjaustyto akį viliojančiomis porcijomis. Vaikinas valgo jau ne todėl, kad skanu, o todėl, kad prieš artėjantį sunkų laikotarpį nori ilgam įsiminti nuostabius skonius, susijusius su gimtine.

114.

*1916 m. rugsėjo 23 d., šeštadienis**

PAOLAS MONELIS KALBASI SU MIRUSIUOJU ANT MONTE KORJOLIO

Iki šios dienos jiems teko būti ant daugelio baisių kalnų, bet šis, ko gero, pats baisiausias iš visų. Monte Korjolį jie šturmavo ir paėmė maždaug prieš mėnesį, tai jau didelis pasiekimas, nes kalnas aukštas, o austrų-vengrų pozicijos gerai įtvirtintos. Paskui įvyko tai, kas dažnai pasitaiko: po didžiulės įtampos ir patirtų nuostolių jie neturėjo jėgų žygiuoti toliau. O priešas pritraukė naujų būrių ir pradėjo kontrataką, nes šis šiaip jau bereikšmis taškas buvo pradėtas minėti komunikatuose ir dienraščiuose, vadinasi, tapo trofėjumi, kurį verta apginti arba užimti.

Monelio kuopa atmušė kelias kontratakas. Įstrigę tarp spygliuotų vielų kybo negyvi austrai. Saviškių žuvo taip pat daug. Beveik visą laiką juos apšaudo šauliai ir artilerija nuo aplinkinių kalnų. Monelis atkreipia dėmesį, kad iš buvusio pulko beveik neliko nė vieno kario. Aplink nuolat tvyro yrančių kūnų dvokas. Vienoje kalno įduboje visai šalia pūva apie dvidešimt lavonų. Tarp jų guli ir austrų sanitarų padalinio karininkas. Kūnas gerai matosi, tad Monelis pastebi, kaip jis pamažu keičiasi. Vakar sutrūkinėjo nosis ir pradėjo sunktis kažkoks žalias skystis. Keista, bet lavono akys vis dar beveik nepakitusios. Moneliui atrodo, kad tas žvilgsnis priekaištauja. Monelis rašo:

> *Juk ne aš tave nužudžiau. O kodėl tu, gydytojas, dalyvavai šioje naktinėje atakoje? Tu turėjai rūpestingą sužadėtinę, kuri rašydavo laiškus, gal ir melagingus, bet kupinus paguodos, ir tu juos saugodavai piniginėje. Tą naktį, kai tave nužudė, Rešas paėmė tavo piniginę. Mes matėme jos nuotrauką (gražuolė, bet kažkas metė ir nepadorių komentarų), tavo pilies ir tau brangaus turto atvaizdų; visa tai mes apžiūrinėjome sėdėdami ratu, susispaudę bunkeryje, džiaugdamiesi,*

* Data gali būti netiksli. Tai galėjo atsitikti ir diena anksčiau.

kad atlaikėme puolimą, ir dalydamiesi butelį vyno kaip atlygį už sunkų darbą. Tu buvai miręs visai neseniai. Tu jau niekas, tik pilka ant uolos susmukusi masė, kuriai lemta dvokti, o mes gyvi, jaunesnysis leitenante, taip nežmoniškai gyvi, kad veltui ieškojau mūsų sąmonėje bent mažiausio atgailos požymio. Kas tau iš to, kad taip godžiai stebėjai pasaulį, kad laikei jos jauną kūną savo glėbyje, kad išėjai į karą, lyg būtum pajutęs pašaukimą? Galbūt ir tu apsvaigai nuo minties, kad tai didi užduotis, kad tavo vieta avangarde ir kad galbūt tau lemta pasiaukoti. Mirti už ką? Už skubančius gyvuosius, už gyvuosius, kurie priprato prie karo lyg prie karštligiško gyvenimo ritmo, už gyvuosius, kurie nemano, kad jiems patiems teks mirti, – jie apie tave negalvoja. Atrodo, lyg mirtis ne tik užbaigė tavo gyvenimą, bet ir ištrynė jį. Kurį laiką tu dar egzistuosi kaip numeris seržanto sąraše, kaip patetiškas atminimo kalbos objektas, bet žmogau, tavęs nebėra ir tarsi niekada nebuvo. Ten, žemiau, po uniformos skiautėmis, guli tik anglis ir sieros vandenilis. Mes tai vadiname mirtimi.

Lavonų dvokas, sklindantis iš įdubos, darosi vis labiau nepakenčiamas. Sutemus keturi kareiviai gauna įsakymą juos nutempti. Kareiviams išdalija dujokaukes ir įpila po taurę vyno.

115.

1916 m. rugsėjo 26 d., antradienis

VINČENCAS D'AKVILA IŠRAŠOMAS IŠ SIENOS PSICHIATRINĖS LIGONINĖS

Lygiai dvylikta. Kai suskamba telefonas, D'Akvila su keliais kitais pacientais vaikšto vidiniame kieme. Vienas iš slaugytojų pamoja prieiti ir praneša, kad D'Akvila turi eiti į ligoninės direktoriaus kabinetą. „Ir atsisveikink su draugais, kaprale, nes tu mus palieki." D'Akvila pasišaukia likimo draugus. Jie atsisveikina ir palinki vieni kitiems sėkmės. Staiga vyrą užplūsta prieštaringi jausmai: „liūdesys, kad teks išsiskirti su vaikinais, bet taip pat ir laimė, kad greitai galėsiu kvėpuoti laisvai". Persirengęs uniforma ir pasiėmęs savo daiktus, jis nueina į administracijos pastatą, susiranda direktoriaus kabineto duris ir pasibeldžia.

Sienoje D'Akvila pradėjo atsipeikėti. Jis vis dar mano, kad karą būtina sustabdyti, kad karas yra neteisingas ir nereikalingas, bet suprato, kad sėdint už geležinių psichiatrinės ligoninės pinučių tokia kolosali užduotis ne jo pečiams. D'Akvila dirbo ligoninės skalbykloje, džiaustė skalbinius ir sulankstė begalę pagalvių užvalkalų. Jis norėjo, kad jį paleistų ir paskelbtų sveiku. Vyras net nenorėjo pripažinti, kad buvo išprotėjęs. Gydytojai pareiškė, kad jeigu jis nepripažins buvęs išprotėjęs, jie negalėsią paskelbti jo sveiku. Į tiesioginį klausimą D'Akvila atsakė, kad niekada neketina grįžti į frontą.

Gydytojai įtarė, kad jis apsimeta psichiniu ligoniu ir bandė tai įrodyti. Atskirti tokius simuliuotojus nuo tikrų ligonių yra viena iš pagrindinių gydytojų užduočių. Tačiau ne visi tuo uoliai užsiima. D'Akvila pats matė, kad kai kurie slaugytojai padeda pacientams apsimesti: įspėja, kad ateina gydytojai, paslapčia atneša maisto tiems, kurie oficialiai atsisako valgyti.

D'Akvila mano, kad didelė dalis jo sutiktų pacientų yra apsimetėliai, ir nepaisydamas prieštaravimo, žiūri į juos skeptiškai, beveik net su panieka. Bet tuo pat metu jis pats įtariamas apsimetinėjantis. Vyras girdėjo ir tokių pasakymų, kad „kol vyksta karas, psichiatrinėje ligoninėje vis tiek geriau nei apkasuose". Kai nelankstydavo užvalkalų ir nevaikštinėdavo po vidinį kiemą, bendraudavo su kitais pacientais. Jie skaitydavo laikraščius ir žurnalus, žaisdavo kortomis ir domino, ir labai rimtai, neturėdami rimtų žinių, nuolat diskutuodavo apie padėtį kare ir kas bus artimiausiu metu.

Rugpjūtį D'Akvila buvo paskelbęs trumpalaikį bado streiką, protestuodamas prieš įkyrėjusį vienodą maistą, pavyzdžiui, ryžių sriubą. Už tai buvo apšauktas ir susilaukė grasinimų iš direktoriaus, be to, trims dienoms buvo uždarytas vienutėje minkštomis sienomis. Nuo to karto direktorius buvo įsitikinęs, kad D'Akvila apsimeta. Todėl paskelbęs šį jauną vyrą sveiku jis ne tik atsikratys triukšmadario, bet ir nubaus jį – D'Akvila turės grįžti į kariuomenę. O jei atsisakys – taps tikru dezertyru.

Atsidaro durys. Tačiau D'Akvilą pasitinka ne direktorius, o vienas iš gydytojų, žemaūgis profesorius Grasis. Gydytojas paspaudžia jam ranką ir pasveikina pasveikus.

Tą pačią dieną D'Akvila iš Sienos išvyksta į Romą. Jie sustoja Florencijoje, kur kelias valandas lauks kito traukinio. Vyras patraukia į miestą, bet priblokštas – ir piktas – sustoja gražioje Signorijos aikštėje. Jo skirtingi pasauliai susiduria su trenksmu. Čia nėra nė ženklo tų klausimų ir kančių, persekiojusių jį pastaraisiais metais ir iš tikrųjų privertusių kraustytis iš proto. Čia nėra nė ženklo, kad vyksta karas. Žmonės geria kavą, valgo ledus ir flirtuoja. Vienoje vietoje stovi orkestras ir groja Vienos valsą.

116.

1916 m. spalio 15 d., sekmadienis

ALFREDAS POLARDAS APTINKA VASAROS KOVŲ PRIE SOMOS PĖDSAKUS

Rudens tamsa. Šaltis. Drėgmė. Pilnatis. Šiąnakt Alfredas Polardas dar kartą žvalgo niekieno žemę. Tai Soma. Veidą jis išsitepė suodinu kamščiu ir spausdamas rankoje paruoštą revolverį šliaužia, regis, per nesibaigiančias sviedinių išraustas duobes.

Buvau nušliaužęs dar netoli, kai pajutau po savimi kažką traškant ir lūžtant. Tai buvo skeletas, švariai nugraužtas žiurkių armijos, šmirinėjančios mūšio lauke. Uniformos švarko liekanos jį vis dar šiek tiek dengė.*

Apčiupinėjau kišenes, ieškodamas ko nors, kas padėtų atpažinti tapatybę, bet jos buvo tuščios. Kažkas jau apieškojo iki manęs. Toliau radau dar vieną skeletą, paskui dar vieną, ir dar vieną. Jais buvo nuklotas visas laukas. Čia gulėjo tie, kurie žuvo siaubinguose mūšiuose liepos pradžioje. Visi britai.

* * *

Tą pačią dieną Angusas Bjukenenas dienoraštyje rašo:

Šiąnakt pasidavė septyni vokiečių askariai. Jie papasakojo, kad trūksta maisto, kad net daugelis vietinių dezertyruoja ir per krūmynus traukia į vakarus, link namų. Jie taip pat papasakojo tai, ką buvome girdėję: kad vokiečių nešikai stovykloje iš dalies būna pririšti, kad naktį negalėtų pabėgti.

* Tai pagrindinė priežastis, kodėl visų tautybių kareiviai šitaip nekenčia ir šlykštisi apkasų žiurkėmis: jos minta lavonais ir akivaizdu, kad išties nebadauja, nes yra nepaprastai didelės. Yra du būdai nustatyti, ar seniai žmogus mirė: galima apžiūrėti, kiek kūnas jau suiręs arba kiek jis apėstas žiurkių. Šie du irimo procesai vyksta vienu metu ir dažnai laimi žiurkės.

117.

1916 metų spalio vidurys
FLORENSĖ FARMBOROU NETENKA PLAUKŲ

Vieną naktį prieš kelias savaites, kai buvo pakilęs didžiausias karštis, jai atrodė, kad turi tris veidus: savo, vienos sesers ir vieno sužeisto kareivio. Nuo visų trijų tekėjo prakaitas, jį nuolat reikėjo šluostyti. Žinojo, – jei veidų nebešluostys, mirs. Tada mėgindavo prisišaukti seselę, bet suprato, kad neturi balso. Dabar Farmborou yra reabilitacijoje šiltame, rudeniškai saulėtame Kryme. Ligoninė, kurioje ji guli, iš tikrųjų yra sanatorija sergantiems džiova, bet jai buvo leista čia gydytis. Lauke vis dar žalia. Florensė atsigavo netikėtai greitai. Dienoraštyje ji rašo:

Mano plaukai atrodė prastai ir slinko didelėmis sruogomis, tad vieną dieną į mano kambarį atėjo kirpėjas ir ne tik nukirpo man plaukus, bet ir nuskuto galvą! Jis užtikrino, kad nesigailėsiu, kad plaukai greitai ataugs dar stipresni ir tankesni. Nuo tos dienos galvą slepiu po medicinos sesers skarele ir tik keli žino, kad po ja – visiškai plika makaulė be mažiausio plaukelio!

* * *

Tuo pat metu Mišelis Kordė dienoraštyje rašo:

Dabar atostogaujantis Albertas J teigia, kad kareiviai nekenčia Puankarė, nes mano, kad karą pradėjo būtent jis. Albertas sako, kad vyrai dalyvauja atakose iš baimės, jog kitaip bendražygiai palaikys bailiu. Jis taip pat juokauja, jog ketina vesti, nes tada turės teisę gauti keturias laisvas dienas ir dar tris gimus vaikui, o sumeistravęs šešis vaikučius apskritai tikisi būti paleistas iš kariuomenės.

118.

1916 m. spalio 19 d., ketvirtadienis

ANGUSAS BJUKENENAS KISAKYJE ATGULA DĖL LIGOS

Jo guolis padarytas iš žolės. Nors Angusas jaučiasi geriau nei praėjusiomis dienomis, jis vis dar silpnas. Dizenterija. Simptomai pažįstami visiems: skauda pilvą, pakilusi temperatūra, skausmingas viduriavimas su krauju. Bjukenenas ilgai išsilaikė sveikas, bet žinojo, kad laikui einant neišvengiamai susirgs ir jis.

Žygis tęsiasi toliau, vargai nesibaigia. Karas vis labiau panašėja į partizaninį; priešai buvo nustumti nuo Panganio upės giliau į vokiečių Rytų Afriką. Bjukenenas su vyrais persekioja priešą per krūmynus link pietų, kartais kirsdami apgyventas vietoves, – tada apsirūpinimas maistu laikinai pagerėja, nes iš vietinių galima gauti produktų mainais už daiktus.* Kartą Bjukenenas už senus marškinius ir liemenę gavo dvi vištas ir šešis kiaušinius.

Kelis kartus jiems nusišypsojo sėkmė. Birželio pabaigoje prie Lukiguros upės jiems bent kartą pavyko susiremti tikrame mūšyje su šiaip jau to vengiančiais vokiečių būriais. Nors visiškai išsekę, 25-ojo karališkojo bataliono fuzilieriai pasižymėjo dar kartą: iš pradžių jie dideliu tempu ėmė spausti priešo sparnus, o paskui narsiai pakilo į durtuvų mūšį ir privertė vokiečius bėgti. Svarbus Morogoro miestas prie centrinio geležinkelio buvo paimtas rugpjūčio pabaigoje, žinoma, po daug kainavusių mūšių ir sunkių, kartais visai beprasmiškų žygių per sunkiai praeinamą kalvotą ir pelkėtą kraštą. Dar-es-Salamas, didžiausias ir svarbiausias kolonijos uostas, nuo rugsėjo pradžios priklauso britams. Bjukeneno divizijai žygiuojant tolyn į pietus, vokiečiai žingsnis po žingsnio traukėsi nuolat priešindamiesi.

---

* Pinigai jų nedomina, nes jau ir taip turi krūvas beverčių popierinių vokiškų pinigų.

Rugsėjo pabaigoje po dar kelių daug kainavusių ir nesėkmingų bandymų sučiupti slystantį priešą, viskas sustojo. Tiekimo keliai tapo per ilgi, atsargų sandėliai ištuštėjo, kareiviai išseko. Bjukeneno kuopos vaizdas kelia gailestį. Dauguma karių sulysę, daugelis nuogi iki pusės arba avi basnirčia. Jie retai sulaukia naujienų, o namiškių laiškai kartais ateina tik po pusmečio. Kariai tik miglotai įsivaizduoja, kokia dabar padėtis kare.

Anksčiau rudenį Bjukenenas buvo susirgęs maliarija, bet pagijo, o dabar užsikrėtė dizenterija. Jam draugiją palaiko višta baltu kuodu, įsigyta liepos pradžioje mainais už daiktus. Dabar ji pasidarė labai jauki, kaip tikras naminis gyvūnas. Žygio metu ją kibire neša tarnas afrikietis. Kai jie įsikuria stovykloje, višta laisvai vaikštinėja ieškodamasi maisto ir, keista, visada sugrįžta pas šeimininką, surasdama kelią tarp daugybės kojų ir kanopų. Kiekvieną dieną ji padeda po kiaušinį. Kartą Bjukenenas matė, kaip ji užkapojo ir prarijo nedidelę nuodingą gyvačiukę. Naktimis višta miega šalia šeimininko lovos.

Bjukenenas guli savo žolės guolyje ir rašo dienoraštį. Jis negaluoja, nuotaika prasta – taip pat ir dėl to, kad jiems nesiseka:

> *Šiandien jaučiuosi geriau, nuotaika taip pat geresnė. Bet kadangi kantrybė išseko, man jau norisi užbaigti šią operaciją ir kuriam laikui dingti iš Afrikos. Aš karštai trokštu, kad mums bent trumpam būtų leista pakeisti šio seniai ir gerai pažįstamo vaizdo spalvą ir formą.** *Jis keistas ir neištrinamas iš atminties. Aš bijau, nes kartais jaučiuosi taip, lyg būčiau kalėjime. Ilgiuosi laisvės, esančios už šių kalėjimo sienų. Kaip tik tokiomis akimirkomis mintys ima klajoti ir iškyla seni prisiminimai – mieli, gerai žinomi vaizdai iš praeities, kuriuos aš dabar be galo branginu. Norėčiau, kad jie [prisiminimai] išliktų, norėčiau, kad jie savo galia pakeltų mano kūną ir nuneštų be galo toli į gražią, taikią šalį!*

* Tikriausiai Bjukenenas turi galvoje padėtį kare, o gal kraštovaizdį. Būtent šis jo tekstas yra gana neaiškus. Tikėtina, kad jis rašė karščiuodamas.

* * *

Tą pačią dieną Paolas Monelis sunerimęs klausosi italų artilerijos griaudėjimo, sklindančio nuo Monte Korjolio, kur tebevyksta mūšiai. Dienoraštyje jis pažymi:

Dangus kybo žemai, apsiniaukęs ir pilkas. Iš slėnio kylantis rūkas paslepia abi viršūnes – ir mūsiškę, ir tą, kurią pulsime. Jei žūsime, tai atskirti nuo pasaulio, jausdami, kad iš tikrųjų niekam nerūpime. Kai susitaikai su mintimi, kad teks pasiaukoti, nori, kad tai įvyktų bent jau žiūrovų akivaizdoje. Žūti šviečiant saulei giedrame danguje, atviroje scenoje – tai yra pasaulis – štai kaip įsivaizduojame mirtį už tėvynę. Bet kai vaizdas toks, kaip dabar, tada tampi panašus į pasmerktąjį, pasmaugtą paslapčia.

119.

1916 m. spalio 29 d., sekmadienis

RICHARDĄ ŠTUMFĄ LAIVE „SMS HELGOLAND“ KANKINA MONOTONIJA

Kažin kas blogiau – neišsisklaidantys mėlynų tabako dūmų debesys ar nuolat ore sklandančios anglies dulkės, „kurios visą laiką patenka tau į vidurius“? Štumfo nuotaika tokia pat niūri kaip ir diena. Jis prisimena lūkesčius, apėmusius jį tą spalį prieš ketverius metus, kai buvo mobilizuotas, ir kankinasi, kad šiandien viskas kitaip. Džiaugsmas po didžiojo mūšio prie Skagerako jau praėjo, viskas grįžo į senas vėžes, vėl ta pati pilka kaip ir pats laivas rutina: trumpos, ramios sargybos pamainos prie pakrantės arba ilgi stovėjimo laikotarpiai uoste. Jei kas nutinka, laivyno vadovybė elgiasi dar baikščiau ir atsargiau. Jo „geležinis kalėjimas“ – „SMS Helgoland“ – vėl prisišvartavo uoste, šįkart remontuojamas sugedęs kairiojo borto variklio cilindras.

Tabako dūmai vėl priverčia Štumfą išlipti ant denio: „Tos prakeiktos dvokiančios pypkės! Per jas man darosi bloga ir netenku apetito. Todėl kaskart džiaugiuosi išgirdęs, kad valgykloje vėl pabrango tabakas.“* Jam bloga nuo

---

* Kaip parodė Ianas Gatlis (Iain Gately), prieš karą Europoje buvo pastebima stiprėjanti tendencija apriboti tabako vartojimą, tačiau karas nutraukė besiformuojantį kitokį požiūrį. 1914–1918 metais rūkymas smarkiai išaugo. Nuo karo pradžios tabakas buvo viena iš kario pagrindinio davinio dalių. Britų kariai 1914 metais per savaitę gaudavo daugiau kaip penkiasdešimt gramų tabako, o vokiečiai – po dvi cigaretes arba du cigarus per dieną. (Britų laivyne tabako duodavo dvigubai daugiau nei sausumos armijoje. Jei tokios pat normos galiojo ir vokiečių karo laivyne, galima suprasti, kodėl Štumfas kankinosi.) Tabako įvairiais pavidalais paprastai būdavo ir labdaros organizacijų paketuose bei namiškių siuntiniuose. Rūkyti buvo populiaru. Žmonės nuolat nerimaudavo, kad pritrūks rūkalų, o prancūzų kariškių laikraštyje *La Baïonnette* reguliariai būdavo rašoma apie tabako naudą. Toks populiarumas tikriausiai priklausė nuo kelių faktorių: švelnus narkotinis tabako poveikis kartu su tuo, kad žmogus turėdavo kuo užsiimti sudėtingose situacijose – tai tikrai turėdavo padėti žmogui apsiraminti. Ne mažiau svarbus faktorius – ypač armijų vadovybei – tabakas apmalšina alkį. Trečias faktorius – tabako dūmai padėdavo ištverti puvimo dvoką. Pasitaikydavo, kad būriai, sėdintys apkasuose, aplink kuriuos būdavo ypač daug pūvančių lavonų, gaudavo papildomą tabako normą.

dūmų ir monotonijos. Draugų čia, laive, turi nedaug. Kitiems kareiviams jis atrodo keistas ir dėl savo intelektualių pomėgių, ir dėl nuolatinio rašymo. Fizinė ir protinė Štumfo energija neturi kur išsilieti. Šiuo metu jis neturi ko skaityti, bet yra užsisakęs knygų iš Berlyno.

Atrodo, kad spalio 29 diena taip pat praeis veltui. Tačiau po pietų visa įgula sušaukiama ant denio – jie turės pasveikinti namo grįžtantį povandeninį laivą. Štumfas mato, kad gretimų laivų įgulos jau šaukia „valio" ir mėto į orą kepures. Štai, išnyra aptakus povandeninio laivo „U 53" korpusas. Įgula stovi išsirikiavusi ant denio. „Jie vilkėjo apsauginius rūbus, o veidai švietė iš džiaugsmo."*

Štumfas pavydi tiems džiūgaujantiems jūreiviams ir norėtų būti vienas iš jų. Tuo pat metu jis nuoširdžiai trokšta, kad karas greitai baigtųsi. Jo jausmai kaip visada prieštaringi.

> *Ar taikos metu mes tikrai gyvenome gerai? Nors dabar gali taip atrodyti, tada mes tikrai nesijautėme ramūs. Prisimenu, kad daugelis mūsų laukėme karo, nes manėme, kad paskui bus geriau. Kai tik prisimenu, kaip mes nerimaudavome, ar turėsime darbo, kaip kovodavome dėl atlyginimų ar dėl trumpesnės darbo dienos – ir mintys apie taiką man neatrodo tokios patrauklios. Bet vis tiek tas laikas atrodo kaip rojus, nes tuomet galėjome nusipirkti duonos, dešros ir drabužių kiek panorėję. Bet ne skurdžiai, kurie neturėjo tam pinigų! Galbūt tikroji krizė prasidės tada, kai mes vėl gyvensime taikoje?*

---

* Būtent *U 53* nukeliavo iki pat JAV ir netgi buvo įplaukęs į Rod Ailando uostą. Juk JAV vis dar neutrali. U 53 buvo pavesta lydėti didžiulį prekybinį laivą *Bremen*, kuris iš JAV turėjo pargabenti strateginių žaliavų. Bet kadangi *Bremen* dingo plaukdamas per Atlantą, *U 53* turėjo apsisukti ir grįžti atgal. Pakeliui jis torpedomis apšaudė penkis laivus. Beje, Vokietijos flotilė turėjo septynis didžiulius prekybinius *Bremen* tipo laivus, kurie gabendavo svarbias prekes. Supratę povandeninių laivų naudą, vokiečiai sukonstravo ir pagamino jų daug ir įvairių: be įprastų dar atsirado *UB* povandeniniai laivai – nedideli, skirti pakrančių apsaugai, ir *UC* – nedideli minininkai.

120.

1916 m. gruodžio 16 d., šeštadienis

ANGUSAS BJUKENENAS MATO Į KISAKĮ ATVYKSTANTĮ PASTIPRINIMĄ

Tai sustiprėjimo laikas. Visiems. Angusas Bjukenenas sustiprėjo po dizenterijos, o batalionas, ar tai kas iš jo liko, atsigavo po rudens vargų. Ir Bjukenenas, ir batalionas per trumpą laiką įgijo stebėtinai daug energijos. Bjukenenas ir toliau rinko paukščius, buvo žvalgyboje anapus Mgetos upės ir, nepaisant maliarijos, nušovė savo pirmą dramblį – jauną patiną, o netrukus ir didelę patelę.

Jie sunkiai dirbo ruošdami kelią tolesniam žygiui per priešo teritoriją. Buvo iškirsta daug medžių ir per Mgetos upę pastatyti keli tiltai. Be to, jie iškirto platų kelią per seną mišką prie Kirengvės.

Šiandien jų nuotaika dar labiau pakilo, nes jų išretėjusiam batalionui pagelbėti atvyko maždaug šimtas penkiasdešimt vyrų. Kolonos priekyje ėjo vyras su didele minkšta skrybėle ir medžiokliniu ginklu. Tai senas Bjukeneno kuopos vadas Frederikas Kortnis Silousas. Dabar jam jau šešiasdešimt penkeri. Prieš kelis mėnesius buvo taip susirgęs, kad jį išsiuntė namo į Didžiąją Britaniją. Niekas nesitikėjo jo išvysti. Bet jis ir vėl atrodo kuo puikiausios formos. Bjukenenas ir kiti džiaugiasi ir žavisi: „Koks lojalumo pavyzdys! Tokio amžiaus grįžti į frontą kovoti už savo šalį!“ Vadu labai džiaugiamasi ir todėl, kad jis gali papasakoti, kas dedasi namuose Britanijoje ir kare apskritai.

Vėliau, dienai einant į pabaigą ir ilgėjant šešėliams, jie kalbasi apie viską iš eilės. Silousas pasakoja apie savo didelę drugelių kolekciją, parsivežtą į Britaniją, Bjukenenas – apie dramblių medžioklę. Tuo metu juodieji nešikai iš Bjukeneno kulkosvaidininkų pulko padaro iš žolės pašiūrę didžiajam bosui arba *Bwana M'Kubwa*. Po kelių dienų jie visi trauks į pietryčius link Rufidžio upės, kur, sakoma, priešas įsitvirtinęs. Vėl užgimsta lūkesčiai.

121.

1916 m. gruodžio 30 d., šeštadienis
ALFREDAS POLARDAS RAŠO LAIŠKĄ MOTINAI

Seržantui Alfredui Polardui, DCM, tai buvo geri metai. Po sėkmingo mūšio aplink kraterį miške *Sanctuary Wood* praėjusių metų rugsėjį jam buvo įteiktas *Distinguished Conduct Medal* – „Medalis už puikų vadovavimą", kuriuo jis labai patenkintas, nors giliai širdyje jaučiasi truputį nusivylęs, nes tikėjosi paties didžiausio apdovanojimo – Viktorijos kryžiaus.

Pasigydęs ligoninėje Anglijoje ir belaukdamas pranešimo, kad gali grįžti į tarnybą, jis leido laiką lankydamasis spektakliuose ir reviu (šios pramogos sužeistiems kareiviams yra nemokamos), vaikščiodamas į vakarėlius, mokydamasis mėtyti granatas mamos sode. Be to, jis parašė prašymą priimti jį į karininkus ir gavo teigiamą atsakymą. Nuo gegužės jis vėl Prancūzijoje, kur buvo paskirtas vadovauti bataliono granatų svaidymo pratyboms. Naktimis Polardas senu papratimu vėl žvalgosi po niekieno teritoriją.

Vienintelis dalykas, šiek tiek išvedęs Polardą iš pusiausvyros, buvo vasaros pabaigoje gautas pranešimas apie vyresniojo brolio žūtį. Tada, galvodamas apie motiną, jis buvo pradėjęs svarstyti, ar nepasiprašius į mažiau pavojingą tarnybą – juk jai liko tik vienas sūnus. Tačiau netrukus šios minties atsisakė. Dabar Polardas nori atkeršyti už brolį ir nuo šios dienos trokšta „padaryti viską, kad nužudytų kiek įmanoma daugiau [vokiečių]".

Kalėdas jis atšventė prancūzų pilyje fronto užnugaryje, kur vėl mokė kareivius, kaip, kada ir kur naudoti granatas. Polardas gavo naują pravardę – Bombas.

Šiandien jis rašo laišką mamai.

Brangiausioji mama,

sužinojau, kad buvai pasiligojusi. Tikiuosi, kad tu dabar sveika. Paskutiniu metu pašto tarnyba dirbo prastai, tikriausiai dėl Kalėdų. Bet

aš visgi gavau futbolo aprangą ir Perko iškeptą pyragą – viskas atrodė pakankamai gerai. Dabar vedu mokymus, apie kuriuos minėjau anksčiau. Ketinu čia pasilikti. Bet jei visai atvirai, mama, jaučiu, kad turiu vykti su batalionu, kai bus duotas įsakymas žygiuoti į frontą. Spėju, kad tai nutiks ne anksčiau kaip sausio pabaigoje, tad nesijaudink. Bet aš tikrai jaučiu, kad turiu su jais išvykti. Įteikiau atsistatydinimo prašymą, bet gali būti, kad mane paleis tik pasibaigus mokymams. Bet kokiu atveju, laiškus siųsk ne į mokymų stovyklą, o kaip visada į batalioną. Apgailestauju, mama, bet žinau, kad mane supranti. Paskutiniu metu galiu sau leisti malonumą pajodinėti. Vakar popiet nujojau į miestą, esantį už maždaug septynių mylių. Grįždami tris mylias šuoliavome nesustodami. Išties nuostabu! Palei kelią auga dvi medžių eilės, o žemė tarp jų minkšta.

* * *

Po dviejų savaičių batalionas pasuka atgal į frontą. Polardas taip pat. Ar jo elgesyje galima įžvelgti mirties troškimą? Turbūt ne. Kišenėje jis turi naują talismaną – mažą porcelianinę lėlytę su alyvine juostele ant liemens ir angeliška veido išvaizda. Tai sesers dovana moteriai, kuri taip ryžtingai jį atstūmė. Polardas pavadino lėlę Biliken. Nuo dabar jis visada nešiojasi ją su savimi.

1917

Aš stebėjau šių man pažįstamų vyrų veidus ir supratau, kad visi pasikeitė. Vyrai atrodė suvargę ir išsekę. Matydama juos tokius, pasijutau prislėgta. [...] Apsidairius, kai kurie atrodė tarsi karikatūros: veidai tarsi praradę kontūrus, ištįsę, įgiję tokią išraišką, kuri priverčia suklusti. Kuo jie virsta? Kas bus toliau?

CHRONOLOGIJA

Sausis

31 d. Vokietija paskelbia povandeninių laivų karą be jokių apribojimų.

Vasaris

3 d. JAV nutraukia diplomatinius santykius su Vokietija.

21 d. Prancūzijoje vokiečiai planingai atsitraukia iki vadinamosios Zygfrido linijos.

24 d. Britų pajėgos atsikovoja Kut-el-Amarą Mesopotamijoje.

Kovas

9 d. Petrograde plinta riaušės dėl maisto trūkumo ir galiausiai perauga į revoliuciją.

11 d. Britų pajėgos įžygiuoja į Bagdadą.

26 d. Pirmasis mūšis dėl Gazos. Osmanai atmuša britų puolimą.

Balandis

6 d. JAV paskelbia Vokietijai karą.

9 d. Britai puola prie Araso. Šiokie tokie pasiekimai.

16 d. Prasideda didelis prancūzų puolimas prie „Damų kelio“. Nedideli pasiekimai.

19 d. Antrasis mūšis dėl Gazos. Osmanai vėl atmuša britų puolimą.

29 d. Maištai prancūzų armijoje. Jie plinta, darosi visuotiniai ir tęsiasi iki birželio pradžios.

Gegužė

12 d. Prasideda dešimtasis italų puolimas prie Izonco. Šiokie tokie pasiekimai.

Liepa

1 d. Rusai puola rytuose. Mėnesio pabaigoje operacija visiškai žlunga.

31 d. Didelė britų puolimo operacija aplink Iprą Flandrijoje. Ji tęsis iki lapkričio.

Rugpjūtis

3 d. Sąjungininkai vėl puola Rytų Afrikoje.

5 d. Vokiečių ir austrų puolimas Rumunijoje.

9 d. Prasideda vienuoliktoji italų puolimo operacija prie Izonco. Šiokie tokie laimėjimai.

21 d. Vokiečiai puola Rygą. Dideli laimėjimai.

Spalis

24 d. Prasideda Kaporeto puolimas. Dideli laimėjimai. Visa italų armija traukiasi.

31 d. Mūšis prie Beer Šebos Palestinoje, po kurio britai prasiveržia.

Lapkritis

6 d. Pašendeilą prie Ipro užima kanadiečiai. Puolimas atšaukiamas.

7 d. Bolševikai surengia perversmą ir perima valdžią Petrograde.

9 d. Italijos armija pastato naują gynybinę liniją palei Pjavę.

Gruodis

1 d. Paskutinės vokiečių pajėgos pasitraukia iš Rytų Afrikos į Mozambiką.

2 d. Tarp Vokietijos ir naujosios Rusijos bolševikų vyriausybės prasideda taikos derybos.

9 d. Sąjungininkų būriai įžygiuoja į Jeruzalę.

122.

1917 m. sausio 4 d., ketvirtadienis

ANGUSAS BJUKENENAS STEBI SAVO KUOPOS VADO LAIDOTUVES PRIE BEHOBEHO

Iš pradžių tai panašu į dar vieną nepasisekusį „replių“ manevrą. 25-asis karališkasis fuzilierių pulkas sukilo dar prieš aušrą. Tiksliau tie vos du šimtai išgyvenusių vyrų iš tūkstančio dviejų šimtų. Jie įgijo šlovę kaip vienas iš patikimiausių ir greičiausiai judančių britų pulkų, ir dar kartą buvo pasiųsti iš anksto pradėti apsupimo operaciją. Tiek jų, tiek pagrindinių pajėgų tikslas yra Behobeho kaimas. Kol kiti artėja prie kaimo iš rytų, Bjukenenas su bendražygiais turės tyliai apeiti aplink, pasirodyti iš vakarų ir šįkart nepaleisti nuolat pasprunkančio vokiečių dalinio, jų žiniomis, esančio kaime.

Šviečia saulė. Dangus plieskia karščiu. Kvepia įkaitusiais augalais.

Po dviejų valandų atsargaus žygiavimo per krūmynus, jie pagaliau pasiekia vietą, kur ketina tykoti besitraukiančių priešų. Prieš juos matosi keliukas, vedantis iš kaimo. Karšto oro srovės atneša nesiliaujančio šaudymo aidą, – pagrindinės pajėgos pradėjo puolimą. 25-ojo karališkojo pulko fuzilieriai išsirikiuoja į ilgą eilę, tada sugula medžių šešėlių pavėsyje ir ima laukti. Nėra jokių ženklų, kad tolumoje griaudinti kova imtų rimti. Po kiek laiko vyrai ima nekantrauti. Negi ir ši operacija nueis šuniui ant uodegos?

Taigi, operacijos Vokietijos Rytų Afrikoje tęsiasi. Britų kolonos lėtai kapanojasi nuo vieno slėnio iki kito, pamažu link pietų spausdamos greitai judančius ir sunkiai pagaunamus vokiečių armijos Afrikos dalinius. Netrukus jie pasieks Rufidžio upę.

Popieriuje visa tai panašu į sėkmę. Didžioji vokiečių kolonijos dalis dabar jau sąjungininkų rankose, bet išpuolis kainavo daug kančių ir resursų. Karas šią Afrikos dalį paveikė žymiai labiau nei bet kuris kitas konfliktas. Iki

karo pabaigos vien britai nešikais pasamdė milijoną afrikiečių (jie ant savo nugarų neša beveik viską bent jau dalį kelio), ir kas penktas iš jų mirs.

Sąjungininkų vadovybė su generolu Smutsu priešakyje nesupranta, kad jų užsispyręs, protingas ir ciniškas priešas fon Letovas-Forbekas iš tikrųjų visai nesijaudina dėl kolonijos. Šis partizaninio karo meistras nuo pat pradžių iškėlė sau užduotį pritraukti kuo daugiau priešo pajėgų, nes kiekvienas vyras, kiekviena patranka ir šovinys, atvežtas į Rytų Afriką, reiškia vienu šūviu, patranka ir šoviniu mažiau Vakarų fronte. Vokiečio pastangos atsipirko su kaupu. Dabar Smutsas turi penkis kartus daugiau karių už fon Letovą-Forbeką, bet nė kiek nepasistūmėjo link pergalės prieš vokiečius.

Parlekia keli susijaudinę žvalgai. Jie pastebėjo keliu artėjančius priešus. Duodamas įsakymas, ir gulinčių vyrų linija pakyla ir su iškeltais ginklais patraukia link kelio. Bjukenenas vadovauja porai vyrų su sunkiaisiais kulkosvaidžiais „Vicker", kuriuos pavyksta paruošti šaudymui. Ir tikrai – toliau ant kelio matosi artėjantys vokiečių askariai, ką tik palikę kaimą. Bjukenenas pasakoja:

Mes iškart pradėjome šaudyti šautuvais ir kulkosvaidžiais – užklupome juos visiškai netikėtai ir daugelį nušovėme. Nepaisant to, kiti iš pradžių vis tiek atsišaudė – kuo galima žavėtis – bet mūsų ginklų ugnis nušlavė beveik viską, o išlikusieji dingo krūmynuose.

Didelė dalis naujosios karo technikos Afrikos krašte ir klimate veikia prastai. Technika dažnai neužsiveda, sunkioji artilerija įklimpsta, lėktuvai retai kada randa taikinius tankioje augmenijoje. Tačiau kulkosvaidžiai žudo taip pat gerai kaip ir kitose karo zonose. (Beje, tai ne naujiena tiems, kurie jau išgyveno kelis kolonijinius karus.) Kaunantis krūmynuose ir džiunglėse pastebima tendencija kažkodėl šaudyti šautuvais per aukštai. Tuo tarpu sunkieji kulkosvaidžiai veikia kaip patikimi dalgiai, kurie maždaug metro aukštyje nukerta tankią augmeniją ir visa, kas joje slepiasi. Tam pasitarnauja reketai, kuriais lengvai galima nustatyti kryptį ir fiksuotą šaudymo padėtį.

Bjukenenas ir kiti prabėga pro žuvusius ir sužeistus ir artėja link Behobeho. Prie pat kaimo jie įsitaiso ant nedidelės atviros kalvos ir nuo ten paleidžia ugnį į juoduosius karius kaime. Mūšis užsitęsia. Saulė tiesiog degina.

Praeina kelios sunkios valandos.

Kalva, ant kurios jie guli, nuklota baltais akmenukais, žybsinčiais saulėje. Žiūrint iš toliau būtų labai gražu, bet gulint ant jų susispaudus, darosi beveik neištveriamai karšta. Visiems iškyla skausmingų pūslių, net ir tiems, kurių oda po daugelio metų po Afrikos saule pasidarė ruda ir įdiržusi. Tuo tarpu priešas kaime slepiasi pavėsyje. Be to, jie gali įsiropšti į medžius ir taikliai kaip snaiperiai šaudyti į vyrus, gulinčius ant įkaitusios žvyruotos kalvos.

Mūšis tęsiasi. 25-ojo karališkojo fuzilierių pulko gretos retėja. Vienas iš sužeistųjų yra Bjukenenas – kulka perėjo per kairę ranką. Po kiek laiko per jų liniją persiunčiama žinia, kad žuvo jų kuopos vadas kapitonas Silousas. (Jis paėjo į priekį apie penkiolika metrų, norėdamas išsiaiškinti, kur sėdi keli ypač pavojingi snaiperiai. Bet net nespėjo pakelti žiūronų, kai kulka pervėrė jam šoną. Tada jis apsivertė ant kito šono, tikriausiai ketindamas grįžti pas savo šaulius, bet kaip tik besisukdamas gavo dar vieną kulką – šįkart į galvą, ir krito negyvas.) Vyrai nuo tos žinios pašiurpsta, nes visi „jį labai mylėjo ir kaip vadą, ir kaip tėvą – didingą ir bebaimį“. Labiausiai ši žinia paveikia Ramazanį – Silouso tarną afrikietį, kuris prieš karą kartu vykdavo į didžiųjų žvėrių medžiokles ir būdavo jo ginklanešys. Įsiutęs iš sielvarto ir apkvaitęs nuo keršto troškimo, Ramazanis puola į mūšį visai nekreipdamas dėmesio į taiklius, kaime pasislėpusius šaulius.

Artėjant ketvirtai, britų priešai dar kartą pasprunka ir dingsta krūmynuose. Bjukenenas ir kiti gali įžengti į tuščią kaimą.

Vakare jie palaidoja Frederiką Kortnį Silousą ir kitus žuvusiuosius baobabo pavėsyje.*

* Kitas liudininkas teigė, kad tai buvo tamarindas.

123.

1917 m. sausio 13 d., šeštadienis

SOFIJA BOČARSKAJA BUNKERYJE ŠVENČIA PRAVOSLAVŲ NAUJUOSIUS METUS

Pradžia daug žadanti ir romantiška tarsi kalėdiniame atviruke: jie važiuoja rogėmis per žiemos mišką, gurgždantis sniegas mėnesienoje atrodo beveik mėlynas. Jie atvyksta į šventės vietą, kuri pasirodo besanti didelis bunkeris kiek toliau nuo priešakinės linijos. Sietynus atstoja prie lubų pritvirtintos didelės pušies šakos su žvakėmis, įspaustomis į kankorėžius. T forma sustatyti stalai nukrauti įvairiais delikatesais ir daugybe butelių degtinės. Patarnautojai jau pasiruošę. Nuo prisukamo gramofono sklinda lėkšta, traškanti melodija. Žmonių susirinkę jau nemažai.

Dauguma jų – divizijos karininkai, nemažai moterų. Dalis jų, kaip Bočarskaja, yra seselės ar kas nors panašaus, kitos – karininkų žmonos arba draugės. Caro armijoje nėra griežtų apribojimų dėl artimųjų.

Bočarskaja pastebi, kad svečiai sparčiai girtėja. Vieną karininką ji net įtaria vartojus narkotikų, tikriausiai kokaino.* Svečiai kalbasi, flirtuoja,

* Kokainas Europoje buvo ypač populiarus būtent XX amžiaus pradžioje, kai dar daug kur buvo galima nusipirkti prie prekystalio be recepto ir panašių sunkumų. (Kokybė taip pat buvo gera, nes kokainą pramoniniu būdu gamino įvairios didelės farmacijos kompanijos, tokios kaip *Merck*.) Buvo galima gauti ir leidžiamo, ir čiulpiamo kokaino. Aktyviojo ingrediento buvo galima rasti ir tokiuose produktuose kaip vynas, arbata ir gaivieji gėrimai (bent jau iki 1902 metų, kai *Coca Cola* pašalino kokainą iš savo įžymiojo gėrimo, iš dalies dėl rasistinių moralizuotojų sukeltos panikos: jie teigė, kad dėl šio gėrimo juodieji prievartauja baltąsias moteris.) Likus keleriems metams iki Pirmojo pasaulinio karo, problemos dėl kokaino tapo tokios akivaizdžios, kad daugumoje šalių buvo įvesti apribojimai, pavyzdžiui, gydytojų receptai. Per karą kokainas buvo įprasta svaiginimosi priemonė. Paryžiuje jo buvo galima nusipirkti daugiau ar mažiau atvirai visose kavinėse. Pasakojama, kad 1916 metais viename Londono naktiniame klube kai kuriais vakarais pririnkdavo po du kibirus tuščių kokaino pakelių. Londono valdžiai susirūpinimą kėlė tai, kad ypatingą potraukį šiam narkotikui jautė būtent kariai ir prostitutės. (Faktas, kad tuo metu kokainą gamino beveik vien tik vokiečių kompanijos, buvo laikomas ypač iškalbiu. Kilo įtarimų dėl piktavalių intrigų.) 1916 metų gegužę Didžiosios Britanijos karinė vadovybė įvedė naujus griežtus apribojimus, draudžiančius kariškiams įsigyti kokaino (taip pat morfino, opijaus, kanapių ir kitų populiarių narkotikų). Piktnaudžiavimas narkotikais carinėje Rusijoje vaizduojamas rašytojo, pasivadinusio M. Agejevo pseudonimu, literatūriniame kūrinyje „Romanas su kokainu“, kuris akivaizdžiai paremtas sava patirtimi.

šoka. Vakaro nuotaika – keistas euforijos ir nuolankumo mišinys. Divizijos vadas jau pagarsėjęs dėl savo beveik fatalaus elgesio apkasuose, – nepaisydamas pavojaus iškiša galvą ir net pamosuoja balta nosinaite. Net ir šioje divizijoje karininkai ėmė „vaidinti bebaimius", tai yra, užtaiso revolverį vienu šoviniu, pasuka būgną ir nuspaudžia gaiduko svirtelę.* Vienas iš karininkų papasakoja jai apie neseniai įvykusį puolimą, kuriam pats vadovavo ir per kurį jam pakilus į ataką, nė vienas iš kareivių nepasekė iš paskos. Akivaizdžiai apgirtęs pulkininkas prisipažįsta nebenaudojąs atakose eilinių ir rengiąs tik simbolinius išpuolius su tais, kuriais dar gali pasitikėti – karininkais. „Aš gaunu įsakymą iš aukščiau: „Užimti tą kalvą!" O kokia nauda iš tos kalvos, jie patys nežino."

Bočarskajos akivaizdoje šventė virsta vaiduoklių vakariene, ir ne tik dėl to, kad ji ir keli kiti šią akimirką galvoja apie tuos, kurių nebėra, kurie dingę ar žuvę (tarp jų ir pusbrolis Vladimiras); draugija taip jaučiasi dar ir todėl, kad jie akivaizdžiai kažko neteko savo viduje.

Aš stebėjau šių man pažįstamų vyrų veidus ir supratau, kad visi pasikeitė. Vyrai atrodė suvargę ir išsekę. Matydama juos tokius, pasijutau prislėgta. […] Apsidairius, kai kurie atrodė tarsi karikatūros: veidai tarsi praradę kontūrus, ištįsę, įgiję tokią išraišką, kuri priverčia suklusti. Kuo jie virsta? Kas bus toliau?

Apie dvyliktą pradėjo bombarduoti vokiečių artilerija, bet šventė tęsėsi toliau lyg niekur nieko. Žmonės toliau šoka ir tik kalba garsiau, kad pašnekovai geriau girdėtų. Tačiau atidarius duris įsileisti šviežio oro, kažkas sušunka: „Atsiduoda dujomis!"

Žinoma, gilus sniegas prislopina dujų granatų poveikį, bet ir moterys, ir vyrai vis tiek užsimauna gumines dujų kaukes. Sofijai atrodo, kad dabar šventėje dalyvauja „groteskiškos pabaisos". Kelios poros bando šokti toliau, bet kaukės per sunkios. Šventė baigta. Niekas nebegali gerti, niekas nieko nebegirdi. Visi tik laukia. Viename kampe sėdi du vyrai ir žaidžia šachmatais.

* Dabar tai labiau žinoma kaip „rusiška ruletė".

124.

1917 m. sausio 16 d., antradienis

MIŠELIS KORDĖ SVARSTO, KOKS BUS PASAULIS PO KARO

Kažkas vyksta. Gali justi, kad kažkas keičiasi. Mažėja domėjimasis karo įvykiais, o gal stiprėja eskapizmas. Pirmaisiais metais laikraščiai buvo pilni romantiškų pasakojimų apie karius ir didvyrius, o dabar tą vietą užima detektyvai, kriminalinės istorijos ir kiti panašūs dalykai, atitraukiantys nuo tikrovės. Dažniau ima skambėti atviri protestai prieš karą. Bet spaudoje ir kalbose vadinamųjų viešų diskusijų toną vis dar diktuoja šovinistai, nacionalistai, oportunistai ir retorikai.

Vis dar įprasta, kad jų kalbas ir mintis tarsi aidas atkartoja paprasti žmonės. Ilgą laiką propaguoti taiką, net kalbėti *apie* taiką buvo tabu. „Taika" buvo toks nepageidaujamas žodis, kuris šiek tiek atsidavė defetizmu, simpatija vokiečiams, silpnavališkumu ir noru siekti kompromiso. Vien dėl paties žodžio žmonės imdavo protestuoti, keiktis arba nutaisydavo pasipiktinusią miną; šis žodis netgi pritraukė cenzūros dėmesį. Priimtina sąvoka buvo „pergalė" – visiška, neribota, visaapimanti. Kaip ir kitose kariaujančiose šalyse, kančios ir nuostoliai sustiprino ne norą siekti kompromiso, o kietakaktiškumą ir užsispyrimą priimti tik „pergalę". Nes kitaip visos kančios ir nuostoliai juk būtų beprasmiški, ar ne? O kam ieškoti kompromiso, jei tavo šalies vis tiek niekas nenugalės?

Bet dabar kažkas vyksta. Kalbos taisyklės kažkuo pasikeitė. Kol kas tik gatvėje, tarp žmonių.

Dabar jau neretai gali išgirsti kalbant apie būtent *taikos* ilgesį. Prieš kelias dienas Kordė stovėjo šaltyje prie tramvajaus stotelės ir klausėsi pokalbio tarp moters ir karo lauko kapeliono, neseniai grįžusio iš Somos prie Verdeno. Kapelionas jai pasakė: „Daugybė motinų nešioja gedulą. Tikėkimės,

kad visa tai greitai baigsis." O visai neseniai tame pačiame tramvajuje jis išgirdo, ką viena aukštuomenės ponia, susisupusi į kailius, garsiai pareiškė vienam kareiviui: „Praėjus trisdešimčiai mėnesių tu nebūtum ten, kur esi dabar, jei tūkstančiai niekšų ir idiotų nebūtų balsavę už karingai nusiteikusias partijas." Daugelis bendrakeleivių pasijuto nejaukiai, bandė šypsotis, o viena darbininkė, sėdėjusi netoli Kordė, sumurmėjo: „Ji visiškai teisi."

Garsiai ima reikštis ne tik kančia ir išsekimas. Iš dalies nuotaikų pasikeitimas gali būti reakcija į praėjusį mėnesį paskelbtus pasiūlymus derėtis dėl taikos: pirma iš Vokietijos pusės per jos kanclerį Betmaną Holvegą,* o paskui (vos po kelių dienų) iš JAV per prezidentą Vilsoną. Sąjungininkų šalių valdantieji pirmojo pasiūlymą atmetė iškart ir su triukšmu, o antrojo pasiūlymą pasitiko prieštaravimais, reikalavimais ir tokiais miglotais pasisakymais, kad dabar visiems aišku, jog greitos taikos nėra ko tikėtis.

Bet Žodis visgi atgijo gyvenimui – „Taika".

Publikuotas Vokietijos imperatoriaus laiškas šalies kancleriui – taip pat propaganda už vokiečių taikos pasiūlymą. Laiške Vilhelmas be visa kita rašo: „Taikos pasiūlymas – tai moralės aktas, būtinas pasauliui išlaisvinti – įskaitant ir neutralias šalis – nuo jį baigiančios sugniuždyti naštos." Šiandien *visi* Prancūzijos laikraščiai polemizuoja dėl šio laiško ir pirmiausia abejoja dėl jo autentiškumo. Amerikiečių pasiūlymas buvo sutiktas taip pat šaltai, beveik pašaipiai: „Fantazija! Iliuzija! Didybės manija!" Kordė girdėjo kažką pašaipiai replikuojantį, kad Amerikos prezidentas yra „vokiškesnis už pačius vokiečius".

---

* Betmano Holvego (Bethmann Hollweg) pasiūlymas – viena iš vėjais paleistų taikos galimybių – iš dalies gimė suvokus, kad Vokietijos galimybės pasiekti pergalę pagal jos nustatytas sąlygas sumažėjo, nors šalies padėtis po pergalės prieš Rumuniją ir po nepasisekusio britų puolimo prie Somos atrodė apgaulingai stipresnė; iš dalies šį pasiūlymą buvo galima vertinti kaip gana beviltišką bandymą sutrukdyti vokiečių karo gaidžių ir kariškių puoselėjamam planui pradėti jokių apribojimų nepripažįstantį povandeninių laivų karą. Vokietijos kancleris ir daugelis kitų bijojo, kad dėl to į karą įsitrauktų ir JAV. Tačiau Betmano Holvego pasiūlymas buvo gana neapibrėžtas: jis neįvardijo nei jokių sąlygų, nei pažadų – net apie tai, kad Belgija galėtų pasitraukti iš karo nenukentėjusi. Tai ne pirmas vokiečių bandymas siūlyti taiką. Pirmą kartą jie atsargiai pamėgino dar 1915 metais su Rusija. Bet kadangi Paryžius ir Londonas tuo metu galėjo pasiūlyti žymiai daugiau nei Berlynas – kad ir Konstantinopolį! – Petrogradas į pasiūlymą atsakė tyla.

Argi kas nors galėtų pateikti teisingą taikos galimybių ir karo problemų vaizdą pasaulyje, kai vienintelė tikra visuomenės informavimo forma – spauda – yra griežtai cenzūruojama ir valdoma propagandistų, karo trokštančių peštukų ir ideologų? Kordė nesiguodžia mintimi, kad ateinanti karta galbūt išpainios šią prieštaringų jausmų painiavą, išaiškins idėjas, išpūstas mintis, pusiau tiesas, iliuzijas, žodžių žaismą, melą ir apgaules, gimusias per šį karą. Žinoma, mintyse jis dažnai prisimena, kas atsitiko *iš tikrųjų*, kai prieš pustrečių metų vasaros pabaigoje viskas pradėjo griūti. Kordė užsidegęs bando iš visur surankioti faktų nuotrupas apie to meto įvykius, išsibarsčiusius kaip pamiršti pėdsakai seniai apleistoje nusikaltimo vietoje. Tik kažin ar ką dar *įmanoma* išsiaiškinti, kai viskas seniai praėję.

Jis gerai žino, kad spaudos sukurtas karo vaizdas ir tautos nuomonė yra taip iškreipti, kad nedaug skiriasi nuo melo. 1915-ųjų balandį dienoraštyje jis rašė: „Cenzūros baimė ir būtinybė girti žemiausius [visuomenės] instinktus priverčia [spaudą] skleisti tik neapykantą ir įžeidinėjimus." Politikai ir generolai, kurie 1914-aisiais privertė visuomenę patikėti, kad karas būtinas, patys tapo šios neapykanta pulsuojančios viešosios nuomonės įkaitais: ji nebeleido net pagalvoti apie kompromisinę taiką; neįmanomos tapo net kai kurios taktiškai būtinos atsitraukimo operacijos, nes spauda jas iš karto būtų pavertusi simboliniais pralaimėjimais ir taip pateikusi tautai – kaip Verdeno atveju.* Bet gal pagaliau kažkas visgi prasideda keistis?

Ne, akivaizdu, kad laikraščiai tikrai nebus patikimas šaltinis ateities istorikams. O kaip žmonių laiškai? Kordė abejoja net ir dėl jų. „Laiškai iš fronto sukuria apgaulingą karo vaizdą. Rašantieji žino, kad jų laiškus gali patikrinti cenzūra. Be to, pagrindinis rašančiojo tikslas yra padaryti

* Net ir Vokietijoje vyrauja garsiai reiškiama ir įtakinga viešoji nuomonė, nepripažįstanti jokių kompromisų; be kita ko, jai atrodo savaime suprantama, kad Belgija kažkokiu būdu ir toliau priklausys Vokietijai. Net ir kolonijinė Vokietijos ekspansija šiems žmonėms taip pat atrodo savaime suprantamas dalykas.

įspūdį ateities skaitytojams.“ O kaip nuotraukos? Galbūt jos gali padėti išsiaiškinti, kaip buvo *iš tikrųjų*, pavyzdžiui, savame fronte? Kordė netiki ir tuo. Dienoraštyje jis rašo:

> *Mūsų iliustruoti žurnalai neatskleidžia tam tikrų gyvenimo aspektų iš tuštybės arba gėdos. Tad ateinančios kartos gaus labai didelių spragų turinčią nuotraukose įamžintą karo istoriją. Pavyzdžiui: nuotraukose neišvysi, kad namuose dėl apšvietimo apribojimų būdavo beveik tamsu; nepamatysi niūrių, tamsių gatvių su vaisių parduotuvėmis, kurias apšviečia stearino žvakės; nepamatysi šiukšlių konteinerių, kurie guli ant šaligatvių iki trečios valandos popiet, nes trūksta darbo jėgos; o kur dar eilės, kuriose stovi apie tris tūkstančius žmonių, laukiančių prie maisto parduotuvių, kad galėtų pasiimti savo cukraus normą. Kita vertus, nuotraukose nepamatysi ir restoranų, arbatinių, teatrų, varjetė ir kino salių, kurios sausakimšos žmonių.*

125.

Viena 1917 metų sausio diena
PAOLAS MONELIS IŠMOKSTA IŠSISUKTI NUO SMALSIŲ LANKYTOJŲ

Žiemos oras sušvelnėjo, priešas apšaudo nebe taip intensyviai. Be to, vinguriuojantys mulų takai jau išminti geriau. Kaip tik tada pasirodo smalsūs lankytojai, norintys pamatyti garsiąją viršukalnę, kad galėtų pasakyti: „Aš ten buvau!"

Bet jie nepageidaujami.

Žemesnio laipsnio karininkus apmėto sniego gniūžtėmis ir ledokšniais, o kai pasirodo tie sutrikę, pūškuojantys ir snieguoti lankytojai, vyrai apsimeta niekuo dėti. Jei svečiai aukštesnio rango, reikia subtilesnių metodų. Kiek toliau nuo gynybinių pozicijų kareiviai išdėlioja šiek tiek sprogmenų ir kelis susprogdina, kai tik gauna įspėjimą telefonu, kad ten apačioje kuris nors iš svarbiųjų pradeda vilktis maskuojamuosius sniego drabužius. Žemyn nusirita sniego ir akmenų kaskada, ir priešais ant kitos kalno viršūnės įsitaisęs austrų-vengrų postas iškart atsako pustuziniu artilerijos sviedinių. („Zim, šum, zim, šum!")

Bataliono vadas apgailestaudamas patikina nesuprantąs, kas atsitiko. „Iki šiol čia viršuje buvo ramu." Ir aukštasis svečias „staiga pajutęs nostalgišką slėnio ilgesį" dingsta.

126.

1917 m. vasario 1 d., ketvirtadienis

EDVARDAS MUSLIS MATO, KAIP SNINGA VIRŠ KASTAMONU

Jis išgyveno žygį. Jis pasiekė galutinę geležinkelio stotelę prie Ras-el-Eino. Kartu su kitais, išgyvenusiais dviejų mėnesių žygį iš Bagdado per dykumą, buvo įsodintas į galvijų traukiamą vežimą ir toliau taip keliavo į šiaurės vakarus. Jie pravažiavo Eufratą, Osmaniją, Antitauro kalnų grandinę, tolumoje matė sidabrinę Viduržemio jūrą; paskui laukė Giulek Bogazis, Tauro kalnai, Pozanti, Afijonkarahisaras, Eshišegiras, Ankara. Nuo Ankaros vėl pėsčiomis, į šiaurę, aukštyn per pušimis apaugusius kalnus, kur darėsi vis šalčiau, iki pat Kastamonu, kuris yra vos už septynių mylių nuo Juodosios jūros. Belaisviai buvo apgyvendinti poroje didelių namų krikščionių kvartaluose miesto pakraštyje, kurie po armėnų atakų buvo likę pustuščiai.

Gyvenimo sąlygos Kastamonu geros, net labai geros, kai palygini su tuo, kaip buvo kelis mėnesius po kapituliacijos. Su jais elgiasi gerai. Muslis ir kiti pradeda suprasti, kad žygio baisybės buvo nesuplanuotos, o tiesiog įprastas žiaurus abejingumas ir nesugebėjimas tvarkytis su situacija. Jis ir kiti karininkai, patekę į Kastamonu, visą laiką turėjo žymiai geresnes sąlygas nei belaisviai eiliniai ir puskarininkiai. Muslis ir kiti karininkai dabar daugiausia kovoja su nuoboduliu, košmarais ir žygio bei įvairių ligų pasekmėmis, o visi kiti išgyvenusieji iškart buvo apkrauti sunkiu darbu kitose gyvenvietėse.*

Kastamonu mieste Muslis kartą per savaitę gali nueiti į parduotuves ir pirtį, per atstumą lydimas nelabai budraus sargybinio. Belaisviai gali eiti į bažnyčią, siųsti ir gauti paštą, taip pat ir siuntinius iš namų. Jie žaidžia

* Iš eilinių, papuolusių į nelaisvę po kapituliacijos Kut-el-Amaroje, 70 procentų mirė. Visai kaip baisiausiose nacių ir sovietų darbo stovyklose.

šachmatais, bridžą, regbį, o kartais jiems leidžiama eiti pasivaikščioti ilgesnį laiką tarp aukštų aplinkinių kalvų. Taip pat planuojama suburti nedidelį orkestrą. Muslis vėl buvo susirgęs maliarija, be to, turėjo apsilankyti pas graiką odontologą susitvarkyti dantų, sugedusių dėl prasto maisto apsupties metu. Visgi dabar jis jau priaugo nemažai svorio. Jis ir daugelis kitų stengiasi laikytis tam tikrų įpročių, pavyzdžiui, persirengti pietums, net jei vienus suplyšusius marškinius pakeičia kitais tokiais pat. Jiems griežtai draudžiama bičiuliautis su miestiečiais. Kartais jie prisigeria.

Atėjus žiemai Muslis šąla. Trūksta malkų, o tos, kurių įsigyja, dažnai būna šlapios. Įkišus tokias į krosnelę, jos daugiau rūksta nei dega. Bet blogiausia – nuobodulys ir monotonija. Didžiąją laiko dalį Muslis praleidžia kambaryje, kuriuo dalijasi su kitu karininku. Muslis daug miega ir rūko. Jau seniai nebuvo prisėdęs prie dienoraščio.

Šįryt pro langą sklinda šaltesnė, blyškesnė šviesa. Sniegas. Visas pasaulis pasikeitė. Buvę rausvai rudi stogai dabar balti, miestas staiga tapo vaizdingas, beveik toks gražus, lyg būtų nutapytas dailininko. Gatvės tuščios. Vienintelis gyvybės ženklas – maldai kviečiantys giedantys balsai, sklindantys iš minaretų. Šis staigus pasikeitimas dėl iškritusio sniego – „šio švaraus ir beveik dieviško elemento, tylaus ir paslaptingo" – sujaudina Muslį, pripildo jį keistos energijos, kuri ištirpdo apatiją ir vėl atgaivina viltį ir norą prisiminti.

Jis pasiima dienoraštį ir parašo pirmas eilutes nuo spalio pradžios: „1917 metų vasario 1 diena. Praėjo keturi mėnesiai. Man rašant, sniego pėdos nuspalvino pasaulį baltai." Vėliau kartu su keliais kitais britų karininkais jis nueina prie kalvos, esančios už pusantro kilometro. Ten jie važinėjasi rogutėmis – „žaidėme, kad vėl esame mokiniai", o grįždami mėtėmės sniego gniūžtėmis.

127.

1917 m. vasario 2 d., penktadienis

RICHARDAS ŠTUMFAS VILHELMSHAFENE ATGAUNA VILTĮ

Barometro stulpelis vis dar kyla. Tie, kurių budėjimas ryte baigėsi, gali iškeliauti į žygį į Mariensylą, nors gal tiksliau būtų sakyti ne į žygį, o į nedidelę ekskursiją. Jie eina atsipalaidavę, linksmai nusiteikę. Priekyje žygiuoja laivo orkestras ir groja. Žybčioja vis dar storas ledas. Štumfas žavisi ledo grožiu ir tvirtumu, bet žino, kad greitai jis sutrūkinės ir išnyks be pėdsakų. Grįždami jie žygiuoja per Vilhelmshafeną.

„SMS Helgoland" vėl remontuojamas ir modifikuojamas. Šįkart demontuojamos greitašaudės 8,8 cm patrankos. Skagerako mūšis parodė, kad jos šaudo nepakankamai toli, todėl yra neefektyvios. Už tokią „nuomonę", kaip rašo Štumfas, prieš dvejus metus būtų „sušaudę kaip išdaviką". Iš tų patrankų nebuvo paleista nė šūvio. Vadinasi, visų, kurie buvo prie jų pastatyti, darbas buvo beprasmis. Vienas iš jų buvo Richardas Štumfas. Jis guodžiasi mintimi, kad šios patrankos labiau pravers krante.* Štumfas manosi suprantąs, kad rengiamasi didiems dalykams. Jis atgavo tikėjimą ateitimi: „Visas pasaulis sulaikęs kvapą stebi, kaip Vokietija rengiasi paskutiniam mūšiui, per kurį visus sunaikins."

Grįžę į laivą jie papietauja. Paskui ateina budintis karininkas su popieriumi ir praneša „nuostabią naujieną". „Klausykite, vyrai, telegrama iš Berlyno: „Nuo šiandien pradedame povandeninių laivų karą be jokių apribojimų." Visi „be galo apsidžiaugia". Netrukus visas laivas kalba tik apie tai. Dauguma mano, kad dabar jau tik laiko klausimas, kada Didžioji Britanija

* Istorinis kuriozas: panaudojus jas sausumoje paaiškėjo, kad išbrokuotosios 8,8 cm patrankos kuo puikiausiai tiko priešlėktuvinei gynybai. Jų pagrindu vėliau bus sukurtos vokiečių patrankos *88*, vienas iš grėsmingiausių Antrojo pasaulinio karo ginklų.

bus paklupdyta. Tai „mirties nuosprendis Anglijai". Tai Vokietijos kova „iki paskutinio kraujo lašo", apie kurią prancūzų politikai seniai kalba, o vokiečiai imasi įgyvendinti.

Štumfas yra vienas iš abejojančių. Visgi jis linkęs palaukti keturis mėnesius – per tiek laiko situacija paaiškės. Be to, jam atrodo, kad tai bus vokiečių atsakas į britų maisto produktų blokadą, dėl kurios dabar Vokietija kenčia šaltą ir baisią „ropių žiemą" – žmonės daugiausia minta tik įvairiai paruoštomis ropėmis. (Pagrindinės sudedamosios dalys visada tos pačios, bet receptų – begalybė: ropių pudingas, ropių kukuliai, ropių košė, ropių marmeladas, sriuba ir salotos. Kai kas ropes vadina prūsų ananasais.) Ropės dažnai ruošiamos su trupučiu karstelėjusių riebalų. Šiek tiek nemalonus kvapas dingsta, kai verdi su obuoliais ir svogūnais. Dėl riebalų trūkumo padaugėjo žarnyno ligų, dėl neįvairaus maisto daugelis kenčia nuo edemų. Vokietijos gyventojai vidutiniškai neteko dvidešimties procentų svorio; gerokai sulyso ir dauguma Štumfo laivo jūreivių. Jis neteko tik penkių kilogramų, nes tėvai iš Bavarijos siunčia maisto siuntinius.

Karas be apribojimų? Kodėl ne. Tegul anglai paragauja savo vaistų: „Tikiuosi, kad jie patirs tokį patį alinantį alkį, kaip mūsų tautiečiai Saksonijoje arba Vestfalijoje."

128.

1917 m. vasario 7 d., trečiadienis
ALFREDAS POLARDAS PRIE GRANKURO RANDA APKASUS, PILNUS LAVONŲ

Bent kartą jis suabejoja įsakymu. Pirma – nes ką tik grįžo iš ankstesnės užduoties, o pulkininkas jau nekantriai trypčioja prie apkasų krašto, ir Polardui net nespėjus nusileisti į apkasus, senis įsako jam atlikti kitą užduotį. Maždaug pirma nakties. Polardas „bet kokia kaina“ turi nuvesti karių grupę į Grankuro kaimą. Pulkininkas du kartus ištaria tą nelemtą frazę „bet kokia kaina“, tad Polardui aišku, kad tai svarbu. Oro pajėgos pranešė, kad vokiečiai pasitraukė, todėl pulkininkas nori, kad tuščią kaimą pirmi užimtų jo pulko kariai. (Prestižo reikalas.) Antra – Polardas nesupranta, kaip jam ten nusigauti. Tarp Grankuro ir jų pozicijų yra atvira Ankro upė. Jis paklausia pulkininko, kaip jiems persigauti per upę, bet tas atkerta: „Aš palieku tai spręsti jums, Polardai.“

Pilnatis. Šalta. Žemė padengta sniego. Polardas su keturiais vyrais apgraibomis nusileidžia nuo kalvelės ir prieina apleistus apkasus. Taip, apleistus, bet ne tuščius: pasirodo, jie pilni karių lavonų iš kitos britų divizijos. Matydamas sustingusius, apsnigtus tautiečių kūnus, Polardas prisimena, kad kažkas pasakojo apie būrį priešakinėje linijoje, kurį visai neseniai naktį užpuolė vokiečiai ir užbadė durtuvais. Visus iki vieno. Taip, kažkas pasakojo, bet jis buvo pamiršęs. Dabar gali išgirsti daug istorijų apie sunaikintus dalinius ir pradingusius būrius.

Netrukus jie eina toliau, ieškodami nusileidimo prie upės. Polardas prisimena, kada pirmą kartą pamatė apkasus, pilnus lavonų. Tai buvo per pačią pirmąją jo ataką, karštą 1915 metų birželio dieną prie Hogės. Tada

buvau tik berniukas, žiūrintis į gyvenimą su viltimi ir optimizmu, o karas atrodė kaip įdomus nuotykis. Kai tada pamačiau negyvus

hunus, nužudytus mūsų artilerijos, man labai pagailo tų vyrų, kurių gyvybės buvo nutrauktos pačiame žydėjime. Dabar aš subrendęs vyras ir suprantu, kad praeis dar ne vieneri metai, kol karas baigsis. Žiūrėjau į apkasus, pilnus lavonų, ir nejaučiau nieko – nei gailesčio, nei baimės, kad ir pats greitai galiu žūti, nejaučiau net ir pykčio tiems, kurie juos nužudė. Tikrai nieko nejaučiau. Buvau tiesiog mašina, kuri labai stengiasi įvykdyti užduotį.

Baltame sniege Polardas aptinka vokiečių būrio, užpuolusio britų apkasus, pėdsakus. Paaiškėja, kad jam pasisekė, nes pėdsakai veda per užšalusią pelkę link upės. Ten jie randa nedidelį sukrypusį tiltą. Išsitraukęs revolverį Polardas eina pirmas – kaip visada. Tylu. Jis pamoja ketveriukei, kad galima pereiti tiltą. Žingsnis po žingsnio jie įsėlina į apsnigtą kaimą. Tylu. Pranešimas buvo teisingas – vokiečiai paliko kaimą.

* * *

Nei Polardas, nei kas kitas iš sąjungininkų karių dar nežino, kad tai dalis suplanuoto vokiečių armijos atsitraukimo, siekiant išlyginti fronto liniją. O toliau laukia nauji, gerai parengti įtvirtinimai.

129.

1917 m. vasario 9 d., penktadienis

OLIVĖ KING SALONIKUOSE TAISO AUTOMOBILĮ

Atšiaurus vasario vėjas. Kvepia sniegu. Dar viena žiema Salonikuose. Dar viena žiema šiame per daug gyventojų turinčiame mieste, virtusiame perdėtai įtvirtinta karine stovykla, kurios kariai visiškai neturi ką veikti. Gatvėse – uniformų maskaradas: prancūzų melsvai pilkos, britų rusvai žalsvos, serbų rudos, rusų rudai žalios, italų žaliai pilkos. Daugiakalbę minią papildo pulkai iš Indijos, Indokinijos ir Šiaurės Afrikos kolonijų. Rudenį buvo mėginta nustumti bulgarus šiaurėje, bet frontas beveik nepajudėjo. Dabar vėl ramu. Oras kaip visada permainingas: tai šilta ir saulėta, tai šalta ir vėjuota. Dabar sninga antra diena, bet šaltis nesitraukia. Olivė King guli po greitosios pagalbos automobiliu ir šąla.

Iš tikrųjų King tikėjosi praleisti priešpietę vienoje iš pirčių uoste, bet automobilis privertė persigalvoti. Jį reikia remontuoti. Todėl dabar Olivė guli šaltame garaže ir ardo pavarų dėžę. Pirštai pamėlę ir sustirę. Pučia žvarbus vėjas.

Šiuo metu Olivė King su dviem savo automobiliais dirba serbų armijai. (Dabar ji turi Elą ir dar nusipirko mažesnį ir greitesnį greitosios pagalbos automobilį „Ford“, kurį kaip tik dabar remontuoja.) Ji turi daug darbo, nes traukdamiesi serbai neteko beveik visų savo transporto priemonių. Jai nereikia budėti vaikštant nuo lempos prie lempos, nereikia tampyti maišų su suplyšusiais drabužiais. Ne, dabar Olivė gauna užduotį ir važiuoja į ilgas, sunkias keliones siaurais, pavojingais kalnų keliais, kurie Vakarų Europoje net neturėtų teisės vadintis keliais – nebent takais ar vėžėmis purvynėje. Dabar padėtis keliuose sunkiausia. Jei temperatūra pliusinė – viskas virsta purvyne, jei nukrinta žemiau nulio – tavęs laukia čiuožykla.

King atsidūrė arčiau karo, o karas – arčiau jos. Prieš mėnesį mirė ponia Harli, su kuria Olivė dirbo nuo tų laikų, kai Prancūzijoje ieškojo baldų. Sulaukusi amžiaus, kai „dauguma pagyvenusių ponių patenkintos sėdi namie megzdamos kojines", ponia Harli atlaikė tokius išbandymus, nuo kurių beveik palūždavo perpus jaunesnės moterys. Dirbdama su pabėgėliais Monastire, ji žuvo nuo kartečės kulkų, paleistų bulgarų arba austrų. Važinėdama į frontą šiaurėje Olivė ne tik prisirinko dvi pilnas bulgariškas kuprines mūšio suvenyrų – šovinių tūtų ir sviedinių skeveldrų, bet taip pat nufotografavo lauką su pusiau palaidotais lavonais. Ji pirmą kartą pamatė *nekenčiamą priešą* – bulgarų belaisvius.

Be to, ji įsimylėjo. Iš tikrųjų tai visai ne paradoksas. Aplinkybės, situacija, priverstinė nežinomybė staiga panaikina kasdienes baimes ir taisykles, kurios šiaip jau stabdytų. Iš visko sprendžiant, dabar jai svarbiausia meilė. Ne karas, kuris jau spėjo tapti fonu ir dekoracija, tik monotoniška kasdienybe, kartais absurdiška arba keista, kartais pavojinga arba baisia, o dažnai tiesiog erzinančia. Kaip dabar, kai tavo svajones apie šiltą vonią staiga sugriauna sugedęs stabdžių pedalas.

Jos meilės objektas – žavus serbų ryšių tarnybos karininkas, kapitonas Milanas Jovičičius, trumpai vadinamas Joviu. Jis tokio pat amžiaus kaip ir Olivė, linksmas, šviesus ir juokingas. Ryšys tarp jų ėmė megztis per vakarienes ir eilines šventes, galbūt grojant vis tai pačiai subraižytai plokštelei „La Paloma", o gal veikiant juos vienijančiam pavojui. Kai ji praėjusių metų rugsėjį patyrė pirmą maliarijos priepuolį, Jovis lankydavo ją mažiausiai du kartus per dieną ir sėdėdavo ištisas valandas. Atrodo, kad meilė abipusė. Juodu slepia savo jausmą nuo kitų, bet vis tiek visi apie tai kalba. Olivė dėl to nervinasi.

Čia ne šiaip sau meilės nuotykis, tokių ji yra turėjusi. Šįkart tai kažkas žymiai rimčiau.

King suvokia, kad pastaraisiais metais ji pasikeitė, ir tai ją gąsdina. O galbūt labiau baisu dėl to, kaip kiti sureaguos. Viename laiške tėvui, parašytame po užsiverbavimo į serbų armiją, ji be visa kita rašė:

Telaimina tave Dievas, mielas tėti, aš tave labai myliu. Tu niekada nesuprasi, kaip stipriai. Man įdomu, ar tau atrodys, kad aš labai pasikeičiau. Žinau, kad karas padarė mane gana savanaudišką ir kad aš dabar esu šiurpiai savarankiška, labiau nei bet kada anksčiau.

Apie savo meilę ji neužsimena nė žodžiu. Jovį vadina tik „draugu", o tai jau pakankamai radikalu, palyginus su tuo, kaip būdavo prieš karą. Tačiau mažai kam rūpi, kad jaunuolius kas nors stebėtų, kad merginą lydėtų vyresnė moteris, ar kitos padoraus bendravimo formos tarp nesusituokusių vyrų ir moterų. Ne čia ir ne dabar.

Olivė King baigia dirbti apie pietus ir palikusi šaltą garažą pėdina per sniegą į butuką, kuriuo dalijasi su dviem kitomis vairuotojomis. Vos įžengusi vidun ji uždega nedidelį žibalinį agregatą, kuris yra vienintelis šilumos šaltinis kambaryje. Tokiu metų laiku, būnant namie, jis dirba visą laiką. Olivė nerimauja dėl nuolat augančios žibalo kainos. Bakas kainuoja devyniolika frankų, o jo užtenka tik kelioms dienoms. „Jei Amerika prisijungs [prie karo], jie turėtų parduoti mums už žemesnę kainą."

King nutaria kol kas pasėdėti kambaryje. Šios dienos darbus ji jau nudirbo. Kas liko, tepabaigia antrasis mechanikas. O ji galvos apie skaniuosius tasmaninius obuolius. Kažin ar namuose Australijoje jų sezonas dar nesibaigė? O gal tėtis galėtų atsiųsti dėžę?

130.

Viena 1917 metų vasario diena
FLORENSĖ FARMBOROU APMĄSTO ŽIEMĄ TROSTIANYCIOJE

Ši žiema buvo sunki – būta ir didelių, ir mažesnių sunkumų. Gruodį ją pasiekė žinia, kad mirė jos aštuoniasdešimt ketverių metų tėvas, o praėjusį mėnesį mirė tos rusų šeimos, kuriai dirbo, tėvas, garsusis chirurgas. Frontas vėl stovi vietoje. Šioje Rytų fronto dalyje sniege ir šaltyje sustingo visos didesnės karinės operacijos, tad Florensės ligoninė sulaukia tik pavienių pacientų – vieną dieną pora sužeistų karių, kitą – pora susirgusių. Bet didžiąją laiko dalį nėra kuo užsiimti.

Kaip visada, šaltuoju metų laiku dar labiau trūksta maisto. Ir Maskvoje, ir Petrograde pasitaikė riaušių dėl duonos. Nuovargis dėl karo vis didesnis, o augantis nepasitenkinimas reiškiamas stebėtinai atvirai. Plinta daug gandų apie neramumus, sabotažus ir streikus. Iki 1914-ųjų būrys nusimanančiųjų apie ekonomiką teigė, kad jei kiltų karas, jis turėtų būti trumpas, nes ilgas karas reikštų ekonominę katastrofą. Galiausiai jie liko teisūs. Visose kariaujančiose šalyse pinigai – tikrieji pinigai – jau baigėsi, ir karą finansuoja arba kreditai, arba pinigų spaustuvės. Taigi, maisto produktų krizė Rusijoje kilo ne tik dėl šalčio ir tikrojo trūkumo, bet ir dėl augančios infliacijos. Be to, dėl daugelio vasaros pergalių vyravusį džiaugsmą pakeitė nusivylimas, nes dabar akivaizdu, kad daugybė žmonių žuvo veltui, nes kare neįvyko jokio galutinio persilaužimo – niekas nelaimėjo.

Dėl visiems nusibodusio karo vis garsiau kritikuojama aukščiausioji karo vadovybė ir net pats caras. Ypač daug gandų apie tai, kas nutiko rūmuose arba kas ten galbūt vyksta. Garsiojo vienuolio Rasputino žmogžudystė prieš pusantro mėnesio, regis, tik patvirtina sistemos supuvimą iki

pat viršūnių.* Daugelio šių dalykų Florensė nepastebėjo, nes jai buvo gana dviejų artimų žmonių mirties. Tačiau jai labai gaila caro, kuris geriausiu atveju apibūdinamas kaip norintis gero ir niekam tikęs.

Ne, ši žiema bloga. Kai prie visuotinio neveiklumo prisideda visuotinis nerimas, viskas baigiasi įtemptais nervais, irzlumu ir nuolatiniais nedideliais barniais su ligoninės personalu. Florensė Farmborou taip pat sudirgusi.

Regis, mes visi laukiame, kad kažkas atsitiks. Šitaip tęstis nebegali. Klausimų daug, bet į juos niekas neatsako. Ar karas tęsis? Ar tarp Vokietijos ir Rusijos bus pasirašyta taika? Ką tokiu atveju darytų mūsų sąjungininkai? Dienoraštyje ji rašo, kad „žiema nuobodi ir slegianti“: „Šaltis ir ledas atbukina mūsų mintis ir suparalyžiuoja mus.“

* Pati žmogžudystė nieko nepakeitė, išskyrus faktą, kad dabar atrodo, jog ankstesnė neapykanta ir karti kritika, nukreipta prieš keistąjį carienės numylėtinį, dabar atsisuko tiesiogiai prieš pačią caro šeimą.

131.

1917 m. vasario 25 d., sekmadienis

ELFRYDĖS MOČIUTĖ ŠNEIDEMIULYJE NUALPSTA PRIE ARKLIENOS PARDUOTUVĖS

Gatvėje, kurioje gyvena Elfrydė, yra arklienos parduotuvė. Jos savininkas žydas vardu Johras. Elfrydė puikiai žino, kad esama žmonių, kuriems žydai nepatinka, bet ji ne iš tokių. Kartą ji net susipešė su vienu berniuku, kuris jos draugę pavadino žydų kiaule. Šiose vietovėse gyvena daug žydų, taip pat ir lenkų, bet Elfrydė juos visus laiko vokiečiais, nors jie ir kiek kitokie.

Šiandien atsitiko nelaimė – Elfrydės močiutė apalpo lauke, šaltyje, prie pono Johro mėsos parduotuvės. Žmonės įnešė močiutę į vidų ir netrukus ji atsipeikėjo ant sofos pono Johro svetainėje. Tačiau jai buvo taip silpna, kad mėsininkas nutarė parvežti ją namo savo vežimu. Išvydę parnešamą močiutę, jos išblyškusį veidą, Elfrydė ir jos brolis išsigando. Laimei, pas juos buvo užėjusi viena iš kaimynių. Ji paruošė močiutei puodelį kavos. Na, tikros kavos šiaip jau nebėra, tik pakaitalai, pavyzdžiui, iš skrudintų grūdų, tačiau kaimynė pasaldina tikru cukrumi, o ne įprastu dirbtiniu saldikliu. Elfrydės močiutė atsigeria ir po kiek laiko pražvalėja: „Dabar, vaikai, jau sušilau."

Kodėl ji nualpo? Ar todėl, kad per daug dirba, kaip ir daugelis kitų? Ar todėl, kad kaip ir daugelis, per mažai valgo?

Elfrydė niekaip negali nusiraminti, todėl fizikos namų darbus ji ruošia miegamajame, kad tuo pat metu galėtų stebėti močiutę. Dabar jai ne mokykla rūpi. Vos prieš savaitę jos su drauge buvo nuėjusios pačiuožinėti ant apsemtos ir užšalusios pievos prie upės. Ten buvo daug žmonių, čiuožinėjančių ratu pagal subraižytos prisukamojo gramofono plokštelės melodiją. Ten

ji dar kartą susidūrė su Verneriu Valdekeriu – jaunu leitenantu, kurį pirmą kartą buvo sutikusi laiptinėje pas savo klasės draugės vyresnę seserį. Vėliau jie netyčia buvo susitikę gatvėje ir truputį pasikalbėjo, o išsiskirdamas jis pabučiavo Elfrydei ranką ir pasakė, kad norėtų vėl susitikti. Taip ir buvo – prieš penkias dienas apledijusioje pievoje. O paskui, temstant, leitenantas nusivedė ją į „Konditori Fliegner". Eklerų jau nebuvo, bet jie išgėrė karšto vyno ir valgė cukrinių riestainių. Elfrydė jautėsi labai laiminga. Paskui leitenantas Valdekeris palydėjo ją namo ir priebutyje mėgino pabučiuoti, bet Elfrydė susidrovėjusi išsisuko ir įsmuko vidun. O paskui graužėsi.

Karo žemėlapyje, kabančiame klasėje, dabar mažai kas keičiasi. Afrikoje ir Azijoje jau kelias savaites nevyksta nieko reikšminga. Deja, vakar kapituliavo 289 kariai Likuju vietovėje Vokietijos Rytų Afrikoje, o į pietvakarius nuo Kut-el-Amaros Mesopotamijoje britai užėmė kelis turkų apkasus. Tai ir viskas. Ramu net Italijoje ir Balkanuose. Vakarų fronte taip pat nieko naujo, tik vienas kitas išpuolis. Šiuo metu laikraščiams peno teikia tik Rytų frontas, o ir ten beveik visi veiksmai jau kelis mėnesius sutelkti tik vienoje teritorijoje – Rumunijoje. Dabar ta žemėlapio vieta prismaigstyta juodų-baltų-raudonų vėliavyčių. Netrukus gali būti pasiekta ir didesnė pergalė. Paskutinė buvo gruodžio šeštą. Tada krito Bukareštas ir vaikams nereikėjo eiti į mokyklą. Elfrydė tą netikėtai laisvą dieną išėjo pasivaikščioti.

132.

1917 m. kovo 18 d., sekmadienis

ANDREJUS LOBANOVAS-ROSTOVSKIS PETROGRADE BANDO PATEKTI Į VIEŠBUTĮ „ASTORIA“

„Tiesiog plauk pasroviui.“ Antra ryto. Spigina žvarbus šaltis. Lobanovas-Rostovskis palieka savo tarną Antoną pasirūpinti bagažu, o pats patraukia tiesiai į viešbutį. Keista, tačiau prie geležinkelio stoties nėra nei taksi automobilių, nei karietų. Tenka eiti pėsčiomis. Bet mieste kažkas ne taip. Tamsiose gatvėse jis mato ginkluotus patrulius, kurie jį „įtariai nužvelgia“. Lobanovas-Rostovskis praeina sudegusį policijos komisariatą. Madingų parduotuvių Morskajos gatvėje akivaizdžiai matosi neramumų pėdsakai: išdaužytos vitrinos, išplėštos parduotuvės, namų sienos išvarpytos kulkų.

Savaime suprantama, Lobanovas-Rostovskis girdėjo apie neramumus, prasidėjusius kovo aštuntą, kai moterys išėjo į gatves protestuoti dėl duonos trūkumo.* Tokių matė ir Kijevo geležinkelio stotyje. Ten būrys žmonių įsiveržė į pirmos klasės keleivių restoraną ir ūždami bei triukšmaudami nuplėšė nuo sienos caro portretą. Nikolajus II atsisakė sosto prieš tris dienas. Apie tai Lobanovas-Rostovskis girdėjo jau ketvirtadienį, išeidamas iš ligoninės. Prie jo priėjo vienas karininkas ir diskretiškai pranešė šią sensacingą naujieną prancūziškai. Dienoraštyje Lobanovas-Rostovskis optimistiškai įrašė: „Reikia naujo caro arba energingesnio ir protingesnio valdovo, ir pergalė bus garantuota.“

Gal tai primygtinai įsikalbėta viltis? Nuo Naujųjų metų Lobanovas-Rostovskis serga maliarija. Iš ligoninės jis buvo paleistas kovo 15-ąją – tą

* Išplitęs nepasitenkinimas buvo pagrindinė priežastis, bet tai, kad viskas įvyko būtent tą dieną, iš dalies susiję su orais. Iki kovo 8 dienos buvo labai šalta, o būtent tądien žymiai atšilo, todėl demonstracijoje dalyvavo žymiai daugiau moterų.

pačią dieną, kai caras atsisakė sosto. Prisistatęs į pulką jis sužinojo, kad bus pasiųstas į atsarginį batalioną Petrograde. Ta žinia jį prislėgė, nes buvo girdėjęs, kad ten armijos būriai siunčiami į gatves šaudyti demonstrantų ir streikuotojų. Lobanovas-Rostovskis susitiko su gydytoju, kuris bandė jį raminti ir tuo pat metu išsiaiškinti, ar karininkas neketina nusižudyti. Tada Lobanovas-Rostovskis atskleidė savo abejones: „Ši revoliucija kilo dėl vyriausybės idiotizmo. Tai ne žmonių kaltė, bet mane vis tiek siunčia į Petrogradą jų šaudyti." Gydytojas guosdamas davė jam patarimą, kurį karininkas įsiminė: „Tiesiog plauk pasroviui ir viskas turėtų susitvarkyti."

Taigi, Lobanovas-Rostovskis atvyksta į „Astoria" viešbutį, kuriame laikinai apsistoję jo dėdė ir teta. Net ir čia akivaizdūs neramumų ir tikrų gatvės mūšių pėdsakai: sienos išvarpytos kulkų, dideli pirmojo aukšto langai išdaužyti ir šiaip ne taip užkalti lentomis. Fojė visiška tamsa, o sukamosios durys užrakintos. Lobanovas-Rostovskis pasibeldžia, bet niekas neprieina. Keista. Jis apeina pastatą ir baladoja į šonines duris, bet jį iškart apsupa grupė ginkluotų agresyvių jūreivių ir nukreipę jam į krūtinę šautuvus grėsmingai apipila klausimais: „Kur tavo pasas? Kodėl turi revolverį?" Pasirodo jaunas laivyno leitenantas ir sugeba juos įkalbėti paleisti Lobanovą-Rostovskį: „Draugai, paleiskite šį vyrą! Jis ką tik atvyko ir nežinojo, kad įvyko revoliucija."

Vėl išėjęs į gatvę, Lobanovas-Rostovskis nuskuba į geležinkelio stotį atsigerti arbatos ir sulaukti aušros.

Aštuntą ryto jis pabando dar kartą. Tolumoje aidi fabrikų sirenos. Iš pilko rytmetinio dangaus krinta sniegas. Šiek tiek atšilo, ir gatvės pažliugo. Jei nekreipsi dėmesio į mūšių pėdsakus, viskas atrodo beveik įprastai. Žmonės kaip visada skuba į darbus. Tačiau vieną skirtumą gali pastebėti visur, visur matosi raudonos dėmės – ir ant žmonių, ir ant namų. Visi praeiviai turi kokią nors raudoną detalę: rozetę, popierinę gėlę arba medžiagos skiautę, perkištą per sagos kilpą. Raudonai papuošti net automobiliai ir elegantiškos karietos, namų fasadai ir langai. Blyškioje ryto šviesoje medžiagos juostos ant namų fasadų atrodo beveik juodos.

Šįkart Lobanovas-Rostovskis pateko į viešbutį. Fojė atrodo apgailėtinai: visur guli stiklo šukių ir sulaužytų baldų, ant storų raudonų kilimų ryškėja sušalusio vandens dėmės. Žmonės įeina ir išeina. Viename kampe aplink stalą susibūrusi grupė įsiaudrinusių vyrų, kurie, atrodo, užsirašo į kažkokią radikalių karininkų organizaciją. Viešbučio šildymo sistema neveikia, tad viduje tokia pat temperatūra kaip ir lauke. Savo giminaičių jis čia nerado. „Visiška suirutė, niekas nieko nežino."

Tuo metu jis dar nežinojo, kad būtent prie šio ir šiame prabangiame viešbutyje įvyko vienas iš kruviniausių susirėmimų per šią revoliuciją. Čia gyveno daug aukšto rango karininkų su šeimomis ir kažkas iš jų, o gal keli, ėmė šaudyti į praeinančius demonstrantus. Tie atsakė kulkosvaidžių ugnimi, o paskui įsiveržė į fojė, kur tarp krištolinių sietynų ir veidrodinių sienų susirėmė su karininkais. Daugelis pastarųjų buvo sušaudyti arba užbadyti durtuvais. Viešbučio vyno rūsys buvo išplėštas. (Tomis dienomis Petrograde buvo įprasta, kad teisėtas pasipiktinimas ir protestai buvo persipynę su vandalizmu ir tikru nusikalstamumu.*)

Lobanovas-Rostovskis dar kartą išėjo į pažliugusias Petrogrado gatves. Artėjant vakarui jis žino ne ką daugiau. Tiesa, dėdė ir teta atsirado. Kilus neramumams jie iš viešbučio „Astoria" perbėgo į admiralitetą, kuriame irgi vyko aršus mūšis. O kalbant apie dalinį, į kurį jis turėjo prisistatyti – gvardijos pulko rezervinį batalioną – jis sužinojo labai prieštaringų dalykų.

> *Dalinys atsisakė prisidėti prie revoliucijos ir buvo visiškai sunaikintas. Arba: jis buvo vienas pirmųjų, stojusių revoliucijos pusėn, ir jo kareiviai išžudė visus savo karininkus. Arba: visi karininkai išvengė mirties. Ir panašiai.*

Jis nusprendžia, kad ir nerimaudamas, kitą rytą taksi nuvažiuoti į kareivines ir prisistatyti į tarnybą. „Tiesiog plauk pasroviui ir viskas turėtų susitvarkyti."

---

* Kaip parodo Orlando Faidžesas (Orlando-Figes), kalbos apie taikią kovo revoliuciją didžiąja dalimi yra tik mitas. Iš tikrųjų per tuos neramumus buvo nužudyta daugiau žmonių nei per garsųjį lemtingąjį bolševikų perversmą tų pačių metų spalį.

133.

1917 m. kovo 24 d., šeštadienis

KAREIVIŲ TARYBA IŠRENKA ANDREJŲ LOBANOVĄ-ROSTOVSKĮ KARININKU

Visur akivaizdi suirutė. Kareiviai rengiasi aplaidžiai, nesisveikina ir nerodo pagarbos. Iš tikrųjų kareivinėse jis buvo laikomas kaip belaisvis, laukiantis bataliono tarybos nutarimo. Ar jie pripažins Lobanovą-Rostovskį tinkamu?

Šiandien jie paskelbė savo nutarimą: leis jam tarnauti karininku, bet tai nereiškia, kad jo padėtis tokia pat kaip anksčiau. Kaip paaiškino bataliono vadas, karininkai tapo tarsi konstituciniais monarchais su formalia atsakomybe, bet be tikros valdžios. Visgi Lobanovui-Rostovskiui palengvėjo, nes jei taryba nebūtų pripažinusi jo tinkamu, jis galėjo būti įkalintas. Arba galėjo baigtis dar blogiau. Jis rašo:

> *Atrodo, kad mano likimą nulėmė man buvęs pavaldus seržantas, kuris komitetui papasakojo apie įvykius prie Rėzytės (dabar Rėzeknės –* red. past.*) 1916 metais, kai aš prisiėmiau atsakomybę ir, nepaklusęs pulko vado įsakymui, leidau savo vyrams važiuoti namo.*
>
> *Netrukus pas mane atėjo du komiteto nariai, kurie pranešė apie nutarimą ir labai mandagiai paklausė, ar suteikčiau jiems garbę likdamas tarnauti batalione. Tą patį vakarą sužinojome apie penkis karininkus Maskvos pulke, kurie vakar buvo išrinkti savo kareivių, bet naktį jų pačių ir nužudyti.*

134.

1917 m. kovo 26 d., pirmadienis
RAFAELIS DE NOGALESAS DALYVAUJA PIRMAJAME MŪŠYJE PRIE GAZOS

Pusantros paros Rafaelis de Nogalesas nebuvo sumerkęs nė bluosto, tad yra išsekęs. Jis buvo nusigavęs toli už priešo linijų kartu su grupe, kuriai įsakyta surasti ir susprogdinti geriamojo vandens vamzdžius, britų nuties-tus nuo Sueco kanalo per Sinajų iki pat fronto prie senojo pakrantės miesto Gazos. Per trisdešimt šešias valandas jie nukeliavo per dykumą penkiolika ar šešiolika kilometrų. Įvykdyti užduoties nepasisekė – vamzdyno jie nera-do. Tamsoje sugrįžęs į stovyklą, jis ketina iš karto gultis ir pamiegoti.

Tačiau stovykloje neramu, nes gautas pranešimas, kad per didžiąją *wadi**, esančią priešais gynybinę liniją prie Gazos, žygiuoja nemažos britų pajėgos, tad dabar visi galimi daliniai ruošiasi mūšiui. To užtenka, kad de Nogalesas įgytų naujų jėgų: „Begalinis nuovargis dingo akimirksniu." Jis persėda ant kito arklio ir vėl išjoja, pasiruošęs naujoms užduotims.

Iš pradžių de Nogalesas gauna įsakymą į saugią vietą užnugaryje nu-vesti didelį karavaną su daugybe kupranugarių, nešulinių arklių ir vežimų. Paliekamos tik baltos palapinės, kurios galbūt pridengs persigrupavimą. Paskui jis prisijungia prie išlikusių turkų kavaleristų, kuriems paskirta ginti svarbią išdžiūvusios upės atkarpą, kurią priešas garantuotai puls, nes ji yra kairiame turkų gynybinės linijos flange, o jis labai silpnas. Jei priešas čia prasiverš, tada lengvai pasieks tolimą užnugarį ir gali imti grasinti vyriau-siajam osmanų štabui Tel-el-Šarijoje.

Rengiama didelė britų ataka yra dar vienas ženklas, kad Viduriniuo-siuose Rytuose prasideda persilaužimas kare. Kai aną vasarą nepavyko ir

---

* Išdžiūvusios upės vaga.

antras turkų bandymas atkirsti Sueco kanalą, britai pradėjo kontrpuolimą. Jų bandymai pasižymi sistemingumu, įdiegtu po karčios patirties. Kraštinė ir tam tikra prasme efektyviausia Palestinos gynybinė linija – dykuma – buvo pralaužta, kai britai pastatė siaurabėgį geležinkelį ir įspūdingą gėlo vandens vandentiekį, kurio de Nogalesui nepavyko rasti ir susprogdinti.

Naktis šalta ir ūkanota.

Aušttant nuo Gazos upės pasigirsta sunkioji artilerija. Pamažu kulkosvaidžių ir šautuvų keliamas triukšmas tirštėja. Prasideda ataka.

Jie gauna pirmą pranešimą: britai netikėtai greitai perėjo nusekusią upę per kelis greitosiomis suręstus tiltus. Šarvuočiai šaudydami veržiasi į Gazą, o paskui juos seka pėstininkai, tuo pat metu raiteliai apjojo miestą, ir dabar kyla grėsmė, kad jis bus atkirstas iš užnugario. Vokiečių karininkas, su kuriuo kalbasi de Nogalesas, nesitiki nieko gero. Miesto padėtis gana beviltiška. Gal jis jau paimtas? Prašvitus tolumoje ima matytis virstantys dūmų kamuoliai, iškilę po sprogimų ir gaisrų Gazoje.

Osmanų kavalerijos pulkai vis dar laukia britų puolimo. Bet kol kas ramu. Jie gauna įsakymą joti palei išsekusią upę link Gazos. De Nogalesui įsakyta perkelti amunicijos vežimus į saugią vietą, bet jis imasi kito reikalo – surasti pasiklydusį dalinį. Suradęs su užsidegimu palydi jį į mūšį ir kartu su kitais puola link Gazos, kurią apsupo britų pajėgos. De Nogalesas sako, kad nepaisant nuovargio, jį kaip ir kitus priekin gena entuziazmo, jaudulio ir susižavėjimo mišinys, kurį „net ir abejingiausioje krūtinėje sukelia pirmųjų sviedinių švilpesys ir šaižūs kartečės sprogimai tau virš galvos".

Virš jų britų lėktuvai mėto bombas. Netrukus jis išvysta „didingą panoramą" – trijų mylių pločio mūšio lauką aplink Gazą, uždengtą tirštų dūmų, iš kurių visą laiką šaudo raudonos gaisrų ir sprogimų liepsnos.

Vėliau de Nogalesas prisimena ankstesnį įsakymą ir palikęs mūšį nujoja su savo tarnu ieškoti amunicijos vežimų kolonos. Jų arkliai pailsę ir šlapi nuo prakaito. Jie aptinka koloną kaip tik tuo metu, kai ją per klaidą „pavydėtinai sparčiai ir taikliai" ima bombarduoti viena iš vokiečių artilerijos baterijų, kuri Palestinoje turi padėti osmanų armijai. Kolona patiria didelių

nuostolių, be viso kito praranda ir dalį kinkomųjų gyvulių. Nuo tolesnio apšaudymo ją išgelbėja vokiečių karo lakūnas, pastebėjęs, kas vyksta, ir sugebėjęs duoti baterijai ženklą nutraukti ugnį.

Temstant de Nogalesas nuveda koloną link vyriausiojo štabo prie Tel-el-Šarijos. Ten jis susitinka su Gazos fronto vadu, vokiečių generolu fon Kresenštainu. Vokietis nervinasi ir siuntinėja telegramas į kairę ir dešinę. Jis įsitikinęs, kad mūšis pralaimėtas. Atrodo, kad dėl tvyrančios sumaišties tokia pat mintis kyla ir de Nogalesui. Todėl jis nustemba, kai tą pačią akimirką, kai jau ruošėsi sėsti ant žirgo ir joti link mūšio lauko, ateina žinia, kad britai dėl kažkokių nesuvokiamų priežasčių ima trauktis.

Mūšis baigėsi. Abi pusės manėsi pralaimėjusios, tik britai pirmieji nutarė atsitraukti.

Tą patį vakarą de Nogalesas įjoja į mėnesienos nušviestą, subombarduotą Gazą:

Visur tvyrojo mirties tyla. Vidury gatvių, tarp aprūkusių gegnių ir suniokotų vežimų, gulėjo šimtai kūnų – apdegusios ir išdraskytos žmonių ir gyvulių liekanos. Ant pajuodusių, rūkstančių ir svyruojančių namų sienų, kurios bet kada gali nugriūti, matėsi didelės purpurinės dėmės, panašios į raudonus gvazdikus – kraujo gvazdikus, rodančius, kur prieš paskutinį atodūsį krūtine ar kakta atsirėmė sužeistieji ir mirštantieji. Kai tamsiame danguje užgeso paskutiniai raudoni ir auksiniai saulėlydžio spinduliai, iš minaretų pasigirdo gaili, maldai šaukianti giesmė, ištikimiems pranašo pasekėjams skelbianti, kad mirties angelas išskleidė sparnus virš dykumos, kurioje po žvaigždėtu Palestinos dangumi garbingam ir amžinam poilsiui užmigo tūkstančiai krikščionių kareivių.

De Nogalesas parjoja į stovyklą. Jo žirgas susmunka iš nuovargio. De Nogalesas susisupa į apklotą, atsigulęs atremia galvą į žirgo šoną ir beveik iškart užmiega.

135.

1917 m. balandžio 1 d., sekmadienis
SOFIJA BOČARSKAJA PETROGRADE APSILANKO DŪMOJE

Įžengusi į didžiulę salę ji išvysta, kaip viskas pasikeitė. 1914 metais išlydint į frontą jų greitosios pagalbos padalinio darbuotojus, kupinus užsidegimo, ryžto ir lūkesčių, atsisveikinimo ceremonija vyko didingoje Jekaterinos salėje Taurijos rūmuose. Tuomet jie stovėjo tarp marmurinių kolonų po didžiuliais krištolo sietynais, juos laimino metropolitas, vienas politikas palinkėjo sėkmės, o cerkvės choras „užpildė erdvę dusliu žavesiu".

Dabar salė sunkiai atpažįstama.

> *Gražiosios kolonos buvo apkabinėtos plakatais su rėksmingomis spalvomis užrašytais šūkiais. Parketas subraižytas, ant jo primėtyta senų dienraščių ir nuorūkų, neseniai prispjaudyta saulėgrąžų lukštų – šlykštus vaizdas. Kareiviai stovėjo grupėmis, vaikštinėjo arba valgė susėdę ant grindų. Tarp jų nepailsdami zujo civiliai ir neužsičiaupdami kalbėjo apie vokiečius kaip apie geriausius draugus bei tvirtino, kad kraujo pralieta jau pakankamai. Netoli manęs su pustuziniu kareivių kalbėjosi vienas vyras. Jis tvirtino, kad iš karo pasipelnys tik žemvaldžiai ir kapitalistai, kad kareiviai gali liautis kariavę kada panorėję.*

Rūmų koridoriais ir laiptais zuja būriai karių. Mosuojama vėliavomis. Gretimoje salėje groja karinis orkestras.

Revoliucija įvyko vos prieš mėnesį. Sunkumai, nusivylimas, korupcija, vargas, skurdas, maisto trūkumas ir lėtai, bet užtikrintai silpęs tikėjimas senaisiais autoritetais padarė savo. Valdžią perėmė Laikinoji vyriausybė, tiksliau tai, kas iš jos liko. Vyrauja didelė sumaištis ir – gimsta nauji lūkesčiai. Tikimasi dvasinio, demokratinio ir galios atgimimo. Daugelis tų, kurie džiaugėsi caro pralaimėjimu, nori kariauti toliau.

Sofijai Bočarskajai tai savaime suprantami dalykai. Ji atvyko į Petrogradą norėdama įspėti Dūmą, kad jos dalinys gavo įsakymą, kurį ji ir kiti laiko tėvynės išdavimu. Kalbama, kad šį įsakymą išleido Petrogrado kareivių ir darbininkų taryba. Jame patariama, kad visuose daliniuose iš eilinių karių būtų išrinkti komitetai, kurie perimtų visų ginklų kontrolę. Kas už tai atsakingas? Vokiečiai? Kaip įprasta, pasireiškia ir antisemitizmas. Ar lapelius dalijo ne žydas? Į Peterburgą buvo deleguota būtent Sofija Bočarskaja, nes ji turi ryšių liberaliojoje kadetų partijoje.

Paklaidžiojusi žmonių sausakimšais koridoriais, ji galiausiai randa Dūmos deputatą, pasiruošusį ją išklausyti. Jis iškart susidomi išgirdęs, iš kur ji atvyko. Deputatas pasiima rašiklį ir popieriaus ir paklausia: „Kokios karių nuotaikos?“ Tą akimirką Sofiją apima neviltis: „Jeigu apie situaciją fronte jam gali papasakoti tik netikėtai atvykusi jauna medicinos seselė, tada per šią suirutę mes visi žūsime.“ Deputatas patvirtina, kad įsakymas *tikras*. Petrogrado kareivių ir darbininkų taryba įsikūrusi šiuose rūmuose. Vyras taip pat patvirtina, kad jie žino apie tą įsakymą, bet paskui suokalbiškai priduria, jog tas komitetas netrukus iš rūmų bus išvarytas.

Bočarskaja grįžta į triukšmingą Jekaterinos salę. Staiga ją apima abejonės kadetų galimybėmis pasipriešinti brutaliems revoliucionieriams. Mergina ima nekęsti daugelio šių ją supančių kareivių, kurie jai atrodo neišmanėliai, šiurkštūs ir lengvai valdomi.

Ant pakylos vis keičiasi oratoriai. Iš pradžių ji pasiklauso Kareivių ir darbininkų tarybos pirmininko menševiko Čcheidzės – žemaūgio vyro ilgomis rankomis. Kažkas iš publikos šūkteli, kad jis panašus į beždžionę. Čcheidzės „balsas plonas, šaižus, su gruzinišku akcentu, bet šis vyras patraukia dėmesį. „Draugai! – šūkteli jis. – Susmeikite savo durtuvus į žemę! Jūsų karininkai engė jus jau pakankamai ilgai.“ Visi svaidosi kaltinimais ir grasinimais. Paskui ant pakylos pasirodo tas pats vyras, kuris šioje pat salėje 1914-aisiais palinkėjo sėkmės Sofijai Bočarskajai ir jos bendradarbiams. Tai Dūmos prezidentas, orusis, be galo storas Rodzianko. (Beje, jis vienas tų, kurie siekė caro atsistatydinimo.) Jis pasako pats turįs du sūnus, dalyvaujančius kare, ir pateikia argumentų, kodėl karą reikia tęsti. Kareiviai šaukia „valio“, užgroja karinis orkestras. Sofija girdi, kad vienas sutrikęs kareivis paklausia savo draugų: „Jie vis kalba apie prezidentą, bet kas bus kitas caras?“

136.

Viena 1917 metų balandžio diena
PALAS KELEMENAS DALYVAUJA KULKOSVAIDININKŲ PRATYBOSE PRIE KLUŽO-NAPOKOS

Naujovės pasivijo ir austrų-vengrų armiją. Bus panaikinta kavalerija – armijos pasididžiavimas, jos karūnos brangakmenis, gražiausiomis uniformomis aprengtos pajėgos. Jos nebeatlieka jokios realios funkcijos, jų beveik niekada neįmanoma pasiųsti į mūšį. Mėginimų būta, bet ištisus pulkus iškapojo vos keli kulkosvaidžiai. Apskritai kavaleristai pravertė tik tuo, kad prižiūrėdavo belaisvius, eidavo sargybą už fronto linijos ir dalyvaudavo spalvinguose paraduose. Be to, žirgų išlaikymas kainuoja beprotiškai daug, visų pirma pašaras, kurio, kaip ir viso kito, dabar trūksta.*

Nepadeda ir tai, kad pripažįstama, jog austrų-vengrų kavaleristai turi pačias gražiausias uniformas Europoje. Taigi, išnyks dar vienas senosios Europos fragmentas. Kavalerija visiems laikams atsisveikins su kailiu apkraštuotais mėlynais kiteliais, siuvinėtomis raudonomis kelnėmis, skiauterėmis papuoštais odiniais šalmais, plunksnų papuošimais, sąsagomis, dekoratyvinėmis juostelėmis, auksinėmis sagomis, galionais ir išblizgintais gelsvai rudos odos ilgaauliais. Vietoje to teks vilkėti nuobodžiais, praktiškais, pigiais, neišsiskiriančiais pėstininkų lydekos pilkumo drabužiais. Kelemeno pulkas taip pat bus išformuotas, o kavaleristai taps pėstininkais. Kelemenas negali pakęsti tos minties, bet tikriausiai ne vien todėl, kad ši tarnyba pavojingesnė ir sunkesnė. Akivaizdu, kad tam priešinasi jo estetiška ir snobiška prigimtis. Kai Kelemenas prisistatė į šaudymo kulkosvaidžiu

* Tų laikų paskaičiavimu, aprūpinti 16 000 pėstininkų diviziją mėnesiui reikėdavo keturiasdešimties traukinių, o norint aprūpinti tiek pat kavaleristų, reikėdavo keturis kartus daugiau. Kitas trūkumas – plačios, ilgos raitelių kolonos greitai užkimšdavo svarbius transporto kelius.

kursus, po kurių taps pėstininkų karininku, jį pasitikęs kapitonas – „vyresnis nei vidutinio amžiaus, nesiskutęs, susiglamžiusiu kiteliu“ – iškart įsakė nusiimti auksinius kavalerijos epoletus: „Šitie turi būti pašalinti.“ Tačiau Kelemenas, mėgaudamasis nedidele pasipriešinimo demonstracija, to nepadarė.

Kursai neištveriamai nuobodūs, taip pat ir miestas bei kursų dalyviai. Viskas nuobodu. Šiandien popiet jie važiuoja vežimu į nuošaliai esantį šaudymo lauką mokytis šaudyti. Pravažiuoja kaimą. Iki pat horizonto – plokščias ir plynas vengriškas kraštovaizdis. Neseniai palijo, saulę dengia sunkūs debesys. Jie privažiuoja lauką. Kelemenas dienoraštyje pasižymi:

Kaimo bažnyčios smailė toli už mūsų. Dešinėje stovi šiaudais dengta užuovėja – šaudymo lauko centras. Taikinių figūros, susmeigtos į molį, atrodo kaip juokingos kaliausės. Neseniai iškastuose apkasuose stovi du kulkosvaidžiai, paruošti šaudyti.

Kulkosvaidžiai prabyla. Kulkos didžiuliu greičiu švilpia link taikinių. Po beveik begalinės tylos nuo šio nesibaigiančio tratėjimo ima skaudėti ausys. Aš nueinu nuo kulkosvaidžių kaip įmanoma toliau ir nusisuku į tamsėjantį dangaus skliautą. Tamsios linijos vakaruose byloja apie artėjantį vakarą. Pietuose slenka spalvoti debesys, paskutiniai saulės spinduliai apšviečia baltas tolimo ūkio sienas. Didžiulis laukas aidi nuo kulkų kiauksėjimo.

Aš maniau, kad tik kareiviai matė, kaip naudojamos šios baisios mirties mašinos. Bet iš vieno šulinio greitai plakdamos sparnais pakyla laukinės žąsys ir išsigandusios ima blaškytis. Vienas kulkosvaidis nukreipiamas į jas ir keli paukščiai nukrinta ant žemės. Rytoj bus puikūs pietūs.

137.

1917 m. balandžio 20 d., penktadienis

RAFAELIS DE NOGALESAS IR ANTROJO MŪŠIO PRIE GAZOS PABAIGA

Dabar jie tolokai už fronto linijos, įsitikinę, kad blogiausia jau baigėsi. Vakar mūšis pasiekė kulminaciją: de Nogalesas du kartus jojo į ataką. Kai jie buvo pasiųsti į ataką pirmą kartą, jautėsi taip, lyg būtų išgirdęs „mirties bausmės įsakymą". Osmanų kavalerija prieš britų kulkosvaidžius. Tačiau jis kažkokiu stebuklingu būdu išgyveno. Na, taip, jam buvo peršauta šlaunis, bet jo asmens sargybinis Tasimas sustabdė kraujoplūdį kramtomuoju tabaku, „nuo kurio truputį perštėjo, bet puikiai padėjo".

Vos prieš mėnesį įvyko pirmasis Gazos mūšis, pasižymėjęs painiava ir dideliais nuostoliais. Iš pradžių abi pusės pamanė, kad pralaimėjo, bet galiausiai pergalė atiteko turkams, nes britai atsitraukė iš užkariautų teritorijų, iš dalies dėl vandens trūkumo. Antras mūšis prie Gazos didele dalimi kilo dėl pernelyg optimistiškų ir iš dalies klaidingų pranešimų, kuriuos regiono britų vadas persiuntė į Londoną. Dėl jų britų valdantieji sukruto ir vėl tikisi *greito* didelio prasiveržimo. Reikia tik daugiau žmonių, dar daugiau pabūklų ir dar vienos atakos. Ir taip toliau.

Sulaukę skubos tvarka atsiųsto pastiprinimo (be viso kito tai buvo aštuoni tankai ir 4000 dujinių granatų) ir pažadų, kad gaus daugiau, jei pavyks atverti kelią į Jeruzalę, vakar britai pradėjo dar vieną didelę ataką. Viskas virto Vakarų fronto nesėkmės kopija: oro atakos, masinis, bet neefektyvus artilerijos bombardavimas, sugriuvę tankai ir niekais nuėjusi pėstininkų ataka – priešas juos išklojo iš gerai įtvirtintų apkasų.

Kavalerijos divizija, kuriai priklauso de Nogalesas, savotiškai prisidėjo prie sėkmės, neduodama ramybės britų sparnui. Auštant pas jį ir kitus ka-

rininkus atvyksta Gazos armijos vado pulkininko fon Kresenštaino pasiuntinys ir perduoda vado sveikinimus bei padėką už indėlį mūšyje. Antrasis mūšis prie Gazos lyg ir baigėsi. Britai neprasiveržė.

Po penkiolikos minučių visa divizija ryto šviesoje patraukia link Abu Hureiros – pelkėtos vietovės toliau užnugaryje. Ten jie ieškos vietos pagirdyti arklius ir pailsėti. Daugybė žirgų sukelia didžiulį dulkių debesį, kuris šylančiame ore kybo tarsi milžiniška uodega. De Nogalesas nerimauja, kad britai tikrai pastebės debesį ir susivoks, jog žygiuoja nemažas dalinys. Tačiau į jo būgštavimus divizijos vadas šypsodamasis numoja ranka. Pasiekę vandenį jie pulkas po pulko sustoja tvarkingomis kolonomis.

Viskas prasideda jiems nespėjus dorai nulipti nuo arklių.

Iš pradžių girdisi tik variklių gaudesys. Netrukus išnyra penki ar šeši britų aeroplanai. Ant tankiai sustojusių žirgų ir vyrų kolonų pasipila bombos, kurios per pusę minutės pridaro daugiau nuostolių, nei jie buvo patyrę per visą vakarykštę dieną.

Beveik du šimtai arklių gulėjo ant žemės tampomi paskutinių traukulių, kiti lėkė į visas puses, paklaikę iš skausmo, trykšdami krauju, išvirtusiomis žarnomis, paskui save vilkdami balnakilpėse įstrigusius raitelius ir trypdami karius, kurie tuščiai bandė juos sustabdyti.

Rafaelis de Nogalesas sužavėtas oro atakos; jis mano, kad tai „išties nuostabi ataka".

Netoliese buvusiai vokiečių priešlėktuvinei artilerijai visgi pavyko pašauti du iš lėktuvų. Vienas vingiuodamas nuskrido link horizonto, o antras smigo priekiu tiesiai žemėn. De Nogalesas nuseka lėktuvą žvilgsniu ir mato, kaip jis nukrinta, apimtas dūmų. Vyras iškart šoka ant žirgo ir lydimas grupės ulonų visu greičiu pasileidžia link tolumoje kylančių dūmų. Iki tos vietos bus gal penki kilometrai.

Jis nori išgelbėti pilotui gyvybę. Ar bent jau jo kūną.

De Nogalesas žino, kad nereguliariųjų arabų pajėgų kariai, kurie šiuo metu kaunasi osmanų armijos pusėje, nužudo, sudarko ir apiplėšia visus

sužeistus priešus. Naktį jis kelis kartus užėjo nuogus britų kareivių kūnus nukapotomis galūnėmis. Be to, buvo sutikęs vedlį, kuris vedėsi arklį, apkrautą šautuvais, kraujuotomis uniformomis, batais, diržais ir panašiais daiktais, kuriuos jis surinko nuo žuvusiųjų. Vyras rankoje nešėsi blyškų pailgą daiktą, kuris, pašvietus kišeniniu žibintuvėliu, pasirodė besąs ranka. Vyras ją buvo nukirtęs iškart virš alkūnės ir pasiėmęs dėl gražių tatuiruočių. De Nogalesui pasidarė šiek tiek šlykštu, bet jis nupirko ranką ir palaidojo.

Jie prijoja nukritusį lėktuvą, bet jau per vėlu.

Pilotas guli negyvas po nuolaužomis, kurios visai neseniai buvo jo lėktuvas. Kūnas nuogas, pėdos nukapotos. Matyt plėšikai, norėję pasiimti jo batus, taupė laiką.

> *Žuvusio karininko plaukai buvo šviesūs, tarpinio atspalvio tarp gelsvai rusvų ir rusvų. Dar visiškai jaunas. Matėsi tik viena žaizda – krūtinėje, į kurią pataikė sviedinio skeveldra ir pervėrė plautį. Dėl baisaus smūgio, nukritus iš daugiau kaip kilometro aukščio, jo mėlynos ar šviesiai rudos akys buvo iššokusios iš akiduobių.*

Virš jų ratus suka vienas iš žuvusiojo piloto draugų, trokštantis atkeršyti.

De Nogaleso viduje kažkas apsiverčia. Galbūt dėl žuvusiojo grožio, o gal tik todėl (kaip jis teigia), kad gerbia tokį vertą ir bebaimį priešą – karininką ir krikščionį kaip jis pats, de Nogalesas negali palikti kūno dykumų šunims. Grasindamas revolveriu jis priverčia vieną vyrą užkelti kūną ant dromedaro ir nugabenti jį į Abu Hureirą.

Ten jis pasirūpina, kad lakūnas būtų tvarkingai palaidotas. Kadangi nebuvo laiko ieškoti karsto, lavoną jis susupa į savo paltą. Paskui nusiima auksinį kryželį, nešiotą nuo vaikystės, ir padeda jį ant žuvusiojo krūtinės, tarsi medalį.

138.

1917 m. balandžio 25 d., trečiadienis
ALFREDAS POLARDAS RAŠO LAIŠKĄ MOTINAI

Jį palaiko tie patys lūkesčiai, kurie daugelį generolų verčia laikytis įsikibus savo planų ir atakų. Jų supratimu, saviškiams išties sunku, bet priešas tikrai vargsta dar labiau. Todėl viskas yra tik laiko klausimas, reikia tik ištverti, pakentėti dar truputį. Paskui priešo frontas pakriks ir karas bus baigtas ir laimėtas. (Būtent dėl tokio požiūrio, kalbant apie didelį puolimą, vartojamas angliškas terminas *push* – „stumk". Reikia tik gero postūmio ir vokietis garantuotai bus parklupdytas.) Suplanuotas vokiečių atsitraukimas Prancūzijoje vertinamas kaip silpnumo požymis. Ir ne be pagrindo.

Polardo dalinys yra vienas tų, kurie sekė vokiečių pėdsakais. Vieną kartą jis užvedė savo kuopą ant kalvos ir staiga, pirmą kartą per beveik trejus metus, išvydo pavasariškai žalią kraštovaizdį, beveik nepaliestą karo. Tada Polardas tikrai pamanė, kad pabaiga jau netoli, kad reikia tik truputį, dar truputį paspausti. Todėl jį išties pribloškė žinia, kad jo dalinį pakeis kitas – dabar, kai pabaiga taip arti. „Bet įsakymas yra įsakymas ir jį privalu vykdyti." Kuopa, kurioje liko tik trisdešimt penki vyrai, pažliugusiais keliais grįžo atgal. Pavasario saulė buvo jau taip sušildžiusi orą, kad kariai galėjo nusimesti milines.

Kai britų armija balandžio pradžioje pradėjo dar vieną puolimo operaciją, šįkart prie Araso, Polardas buvo bazinėje stovykloje, kur gydėsi po banalaus sužeidimo, – tamsoje buvo suklupęs ir išsinarinęs koją. Tačiau jis bet kokia kaina norėjo dalyvauti atakoje, todėl greitai nusigavo į tą fronto atkarpą, kur jo batalionas laukė įsakymo eiti į mūšį. Polardas ir vėl buvo pasiųstas nuvesti žvalgus į niekieno žemę.

Šiandien jis rašo motinai apie savo paskutinį žygdarbį:

Neseniai patyriau patį įdomiausią nuotykį viename iš hunų apkasų. Aš perkirpau jų spygliuotas vielas ir nusileidau į vieną iš apkasų, manydamas, kad ten nieko nėra. Tačiau greitai supratau, kad ten pilna hunų, ir turėjau mikliai sprukti. Laimei, pasprukau sveikas. Sklinda gandas, kad po šio nedidelio žygio brigados vadas rekomendavo įteikti man dar vieną apdovanojimą, tad jei įdėmiai skaitysi laikraštį, galbūt greitai išvysi mano pavardę. Nemanyk, kad aš rizikavau be reikalo. To nebuvo. Aš tik įvykdžiau tai, kas man buvo įsakyta.

Taigi, mieloji ponia, nors mes ir palikome frontą, vis dar esame toli nuo civilizacijos. Beje, gavau dar vieną dėžę su plokštelėmis, bet negalėsiu paklausyti, kol prakeiktam gramofonui nepakeisiu spyruoklės. Tad būk gera, pasiskubink atsiųsti.

Mano nuotaika kuo puikiausia, man sekasi labai gerai. Be to, nužudžiau dar vieną vokietį. Valio!

139.

1917 m. balandžio 29 d., sekmadienis

ALFREDAS POLARDAS SUSTABDO VOKIEČIŲ ATAKĄ PRIE GAVRELIO

Jo nepažadino net priešakinėje linijoje griaudinti šturmo ugnis. Pažadinti pavyko tik pasiuntiniui, kuris atnešė Polardui trumpą įsakymą: *nedelsiant* organizuoti sparno gynybą. Vyras išlekia iš bunkerio: „Nebuvo laiko klausinėti, kas atsitiko. Akivaizdu, kad atsitiko kažkas bloga ir reikia veikti nedelsiant."

Keista, bet išbėgus į lauką, šviečia ryški pavasario saulė ir viešpatauja visiška tyla: nesigirdi nei sprogimų, nei šūvių. Tačiau apgaulinga ramybė jam kelia dar daugiau nerimo. Polardo širdis ima daužytis. „Instinktyviai pajutau mirtiną pavojų." Jis ima stebėti priešakinės linijos apkasus. Dešinėje viskas atrodo ramu. Tada pažvelgia į kairę. Ir staiga supranta: maždaug už pusantro kilometro vokiečiai pradeda kontrataką. Kaip visada, kareivių nesimato, bet girdisi rankinėms granatoms būdingi garsai – „Bum! Bum! Zunk! Zunk!", o po sprogimų iškyla nedideli pilkų dūmų debesys.

Tai tęsiasi penkias minutes.

Paskui atsitinka visiškai netikėtas dalykas.

Atrodo, kad atakuojamos atkarpos gynėjai laikosi, tačiau pasileido bėgti keli britų kariai iš gretimų apkasų. Panika greitai plinta. Per lauką bėga jau dideli būriai.

Polardas mato, kad vokiečiai sparčiai juda pirmyn: per atsiradusią spragą, tranšėja link antros gynybinės linijos, tiesiai link vietos, kur stovi jis. Tokią akimirką drąsus, bet normalus žmogus, likus vos kelioms minutėms iki susidūrimo su šturmuojančiais vokiečiais, galbūt tiesiog pabandytų skubiai organizuoti gynybą ir lauktų neišvengiamo mūšio. Vokiečių daug – mažiausiai kuopa, o gal net visas batalionas.

Bet Polardas ne toks.

Iš pradžių dėl šoko jam ima linkti keliai ir tenka atsiremti į apkaso kraštą, kad nepargriūtų.

Paskui mane apėmė tas keistas jausmas, apie kurį rašiau anksčiau, – kad aš veikiu nebe savo valia. Mane užvaldė kažkokia aukštesnė jėga ir aš pasileidau pirmyn, varomas paslaptingos galios.

Iš pradžių jis priverčia sustoti kelis panikos apimtus kareivius, liepia jiems įsitaisyti sprogimų duobėse ir šaudyti. Nesvarbu, pataikys ar ne, tegul šaudo net ir nesitaikydami. Tada išsitraukia revolverį ir lydimas trijų vyrų, apsiginklavusių tik šešiomis granatomis, pasiruošia pasitikti vokiečius tranšėjoje. Polardas nesuka galvos, kad susidurs su šimtą kartų gausesniu priešų būriu.

Jis duoda trijulei nurodymus. Pats eis pirmas, o tie trys iškart paskui jį su paruoštomis granatomis. Išgirdę, kad jis iššovė, jie turės nusviesti vieną granatą maždaug už penkiolikos metrų priešais jį, už kito posūkio tranšėjoje.

Ir prasideda.

Jie bėga pirmyn.

Pirmus šimtą metrų nesutinka nieko. Tuščia. Jie sparčiai juda pirmyn. Aptinka vieną britų kareivį: „Jis tapo ketvirtuoju mano mažutės armijos kariu."

Už maždaug dar šimto metrų Polardas vėl pasuka už posūkio ir toliau, prie kito posūkio, išvysta vokietį su durtuvu. Polardas iššauna. Vokietis paleidžia iš rankų šautuvą ir nugriūna, susiėmęs už pilvo. Virš Polardo galvos link kito posūkio praskrieja dvi granatos. Išlenda dar vienas vokietis. Polardas vėl iššauna. Šis vokietis taip pat susmunka. Sprogsta rankinės granatos. Vienas vokietis apsisuka bėgti. Vienoje vietoje bando prasiveržti keli vokiečiai. Jis iššauna. Praskrieja ir susprogsta dar dvi granatos: „Bum! Zunk!" Likę vokiečiai traukiasi.

Drąsus, bet normalus žmogus, sugebėjęs nepaisant visko atlaikyti vokiečių ataką, šią akimirką būtų tuo ir pasitenkinęs, juo labiau, kad nebeturi granatų.

Bet Polardas ne toks.

„Mano gyslose pulsavo kraujas. Jutau tokį užsidegimą, koks apima tik tada, kai žaisdamas regbį pralauži gynybą ir pelnai įvartį." Jis pasileidžia tranšėja paskui bėgančius vokiečius. Šmėkšteli pilkos figūros. Jis iššauna, bet nepataiko. Galiausiai Polardas susiprotėja ir imasi organizuoti gynybą. Jo arkliukas – granatos, kurių daugybę, jo džiaugsmui, paliko vokiečiai. Polardui patinka šios granatos su pailga rankena, nes tokias gali nusviesti toliau, be to, jose daugiau sprogstamosios medžiagos, todėl būna žymiai garsesnis sprogimas nei tokių pat britiškųjų, o žvelgiant iš grynai psichologinės pusės, garsas yra labai svarbus.

Vos po dešimties minučių vokiečiai vėl susitelkia kontratakai. Prasideda dvikova granatomis: ore nedideliais puslankiais skraido granatos, aidi sprogimas po sprogimo, kyla dulkės ir dūmai. Iš pradžių Polardas nusiima šalmą, kad būtų lengviau svaidyti. Paskui nusiplėšia ir dujokaukės dėklą. Bum! Bum! Bum! Bum! Vokiečių granatas, nukritusias po kojų, britai nedelsdami pakelia ir nusviedžia atgal. Sukrėsti ir netikėtai užpulti vokiečiai, matyt, nesupranta, kad kaunasi tik su keturiais atkirstais vyrais. O suprasti sunku, nes tranšėjoje taip ankšta, kad mūšyje vienu metu gali dalyvauti tik du ar trys kariai. Jei priešai būtų išlipę iš tranšėjos ir ėję palei ją, Polardo būrelis būtų buvęs sunaikintas per kelias akimirkas.

Surinktų granatų atsargos sparčiai tirpsta. Vienas iš Polardo vyrų paklausia, ar jiems nederėtų pradėti trauktis. Polardas nesutinka: „Nesitrauksiu nė žingsnio."

Staiga viskas nutyla.

„Vokiečių kontrataka baigėsi taip pat netikėtai, kaip ir prasidėjo."

Jie suskaičiuoja granatas. Buvo likusios tik šešios. Jie grįžta į tranšėją prisirinkti daugiau pamirštų granatų ir ten sutinka žmonių iš Polardo

kuopos, kurie, ketindami padėti, buvo pakeliui pas juos. Bendromis jėgomis britai be didelio vargo atmuša dar vieną vokiečių ataką.

Vėl viskas nutyla.

Likusią popietės dalį Polardas organizuoja tranšėjos gynybą.

Tebeviešpatauja tyla.

Artėjant nakčiai jie sulaukia pamainos. Polardas visiškai išsekęs. Grįždami jie pereina atkarpą, kur buvo panaudotos dujos, tačiau jis paprasčiausiai neturi jėgų užsimauti dujokaukės. Pasiekus lauko virtuvę, Polardas jaučiasi labai blogai, tačiau puodelis karštos arbatos beveik padeda atsikratyti pykinimo.

140.

1917 m. gegužės 1 d., antradienis

VILIS KOPENSAS KETURIAS SU PUSE MINUTĖS PRALEIDŽIA VIRŠ HAUTHIULSTO

Žinoma, tai savęs pervertinimas. Nors lėktuve dar nesumontuotas priekinis kulkosvaidis, o pilotas yra visiškai priklausomas nuo savo stebėtojo ginklų, Kopensas jau apsisprendė: šiandien jis ketina nuskristi giliai į priešo teritoriją ir ten susirasti bei numušti kokį priešą. Kopensas sako, kad šiandien jaučiasi beveik „nepažeidžiamas". Iš dalies jis taip jaučiasi dėl pasitikėjimo savo jėgomis. Dabar jis jau sumanus pilotas, nors ir su nedidele kovos patirtimi. Iš dalies tas jausmas kyla iš pasitikėjimo mašina – „Sopwith 1 ½ Strutter" – greičiausiu ir moderniausiu lėktuvu, kokiu Kopensui kada nors teko skraidyti.*

Jie kerta fronto liniją prie Ipro. Šiandien šiame išsprogdintame puslankyje aplink sudaužytą miestą bent kartą ramu. Kiek toliau į pietus, prie Araso, vyksta anglų puolimo operacija, o prie Esno, aplink „Damų kelią",** griaudžia dar vienas mūšis.

* Šis lėktuvas – tikrai patikima darbinė mašina, naudojama įvairioms oro pajėgų reikmėms, įvairiems reikalams, įvairiose karo vietose – nuo Vakarų ir Rytų frontų iki Balkanų, Italijos ir Mesopotamijos. Jo savotiškas vardas kilo nuo „trumpų vidinių sparnų atramų, skersai kylančių abipus fiuzeliažo nuo viršutinių jo kraštų" (Munsonas). Be to, tai buvo pirmas britų lėktuvas, kuris, padedant sinchronizacijos mechanizmui (nukopijuotam nuo vieno vokiečių lėktuvo, pasiklydusio tirštame rūke ir nutūpusio priešų fronto pusėje), galėjo šaudyti per propelerį. 1916 metų vasarą *Strutter* tapo lemiamu faktoriumi britų kovoje dėl viešpatavimo ore.

** Dėl pastarojo prancūzų armijoje labai greitai kils maištų banga (dėl nuostolių ir nusivylimo, kuris kilo dėl pralaimėjimo). Tačiau abiejose vietovėse kovos veiksmai šiuo metu laikinai sustabdyti. Tai būdinga tokiems mūšiams, nes priešininkams reikia atsipūsti: kol yra pakankamai ramu, abi pusės naudojasi proga ir papildo amunicijos ir maisto atsargas, išsekusius ir atitarnavusius dalinius pakeičia naujais ir pailsėjusiais. O paskui viskas prasideda nuo pradžių, daugiau ar mažiau nuo nulio – naujas priešo išsekinimo etapas. Po kiek laiko viskas pasikartoja, *ad nauseam* – lot. „iki pykinimo, šleikštulio".

Jie skrenda į šiaurės rytus. Iš kiek daugiau kaip trijų tūkstančių metrų aukščio jie mato Langemarką ir senąjį 1914-ųjų mūšio lauką. Skrisdamas virš didelio miško prie Hauthiulsto, Kopensas galiausiai randa, ko ieškojo. Žemiau jis pastebi keturis vienviečius vokiečių lėktuvus, kurie pradeda kilti arčiau jo. Kopensas stebi juos labai įdėmiai (nes nori manevruoti, išlaikydamas puolimo poziciją), taip įdėmiai, kad nepamato dar keturių priešo lėktuvų, priskridusių iš kitos pusės.

Tai klasikinė naujoko klaida.

Kopensas nieko nepastebi tol, kol į jo lėktuvą nesutarška pirma salvė. Šiame kare tikimybė visada ne lakūnų naudai. Lėktuvai lengvai užsidega, konstrukcijos lengvai lūžta, varikliai silpni, jokios apsaugos, ginklai nepatikimi. Parašiutų dar nėra, kai jie atsiras, dauguma oro pajėgų uždraus jais naudotis, nes buvo manoma, kad pilotams kyla pagunda be reikalo apleisti lėktuvą.* Varikliai užvedami ranka stovint ant žemės, nes lėktuvai neturi starterio, – tai reiškia, kad nieko negali padaryti, jei variklis užgęsta ore. (Oro mūšiai dažniausiai vyksta 3000–6000 metrų aukštyje. Ten visada šalta, todėl lakūnai, sėdintys atvirose kabinose, nuolat jaučia diskomfortą. Be to, dėl šalčio ir alyvos problemų, varikliai dažnai užsikerta.) Kopensui šiurpą kelia ne tik staigi tyla, stojanti nukritus lėktuvui, bet ir ore užgesus varikliui.

Kažin ar dar kas nors iš karių turėjo tiek mažai šansų išgyventi kaip sąjungininkų lakūnai, dalyvavę oro mūšiuose 1917-ųjų pavasarį. Paskui visi pasibaisėję kalbėjo apie „kruvinąjį balandį". Vokiečių oro pajėgos pamažu paėmė viršų, nes jų lėktuvai buvo techniškai pranašesni, lakūnai išmokyti geriau, ir taikoma nauja taktika. Vokiečių pranašumas labiausiai pasireiškia būtent dabar, per puolimo operaciją prie Araso. Prancūzai atitraukė daugelį savo smarkiai nukentėjusių eskadrilių, kurias reikės atkurti iš naujo. O britai nusprendė kovoti toliau, kvailai tikėdamiesi, kad technikos ir profesionalumo trūkumus gali atsverti kiekybė.**

* Nėra ir gelbėjimosi liemenių. Kai kurie pilotai bando kompensuoti šį trūkumą apsivyniodami liemenį senomis pripūstomis automobilinėmis padangomis.

** Grynai statistiškai viskas atrodo gerai: prieš prasidedant mūšiams, britai gali pasiųsti 385 lėktuvus prieš vokiečių 114. Bet statistika dar ne viskas.

Viskas baigėsi skerdynėmis. Per praeitą mėnesį Didžioji Britanija neteko trečdalio kovinių lėktuvų. Britų karo lakūnas, prieš žūdamas, vidutiniškai spėja paskraidyti septyniolika su puse valandos.

Dabar trūksta visai nedaug, kad Vilis Kopensas papildytų statistikos duomenis. Vokiečio paleista salvė pataiko į lėktuvą. Nuo įtempto metalinio lyno atšokęs kulkos fragmentas trenkia jam į kairę galvos pusę, bet nesužeidžia. Tačiau nuo smūgio jis lošteli dešinėn ir nevalingai stumteli vairalazdę, taip pasukdamas lėktuvą – savo paties laimei. Nes kita salvė pataiko ne tiesiai į fiuzeliažą, o šiek tiek įkypai.

Kopensui atrodo, lyg jį kas „būtų aptaškęs lydytu švinu". Paskui jis atvirai pripažins: „Apšaudymas kenkia nervų sistemai."

Apimtas panikos jis visgi prisimena patarimą, neseniai išgirstą iš prancūzų piloto: jei didesnį, dvivietį lėktuvą atakuoja mažesnis – vienvietis, yra tik viena išeitis – visą laiką sukiotis į šonus! Tada persekiotojas turi mažiau galimybių į tave pataikyti.

Kopensas taip ir daro: sukiojasi, siūbuoja kaip švytuoklė, vartosi, mosikuoja sparnais, svyruoja. Jie visą laiką artėja prie žemės laužytomis spiralėmis. Kopenso lėktuvas tiesiai skrenda tik apie sekundę. Priešų Kopensas beveik nemato, kartais tik šmėkšteli kuris nors iš lėktuvų su juodais dideliais kryžiais, – priešai sminga žemyn link jo ir vėl kyla, ruošdamiesi naujai atakai. Jie prastai matomi, bet gerai girdimi, kaip ir Kopenso šaulys, reguliariai paleidžiantis trumpas kulkosvaidžio salves.

Kopensui parskridus į savo fronto pusę, keturi priešo lėktuvai liaujasi jį persekioję. Praėjusios keturios su puse minutės jam atrodo kaip „amžinybė". Per šią trumpą kovą jis nusileido tūkstantį du šimtus metrų.

Nusileidę juodu su šauliu apžiūri lėktuvą. Trisdešimt dvi kulkų skylės. Dvidešimt devynios iš jų taip arti piloto kabinos, kad Kopensas gali pasiekti jas sėdėdamas. Viena kulka praėjo tarp kelių ir išlindo visai šalia dešinės rankos, laikančios vairalazdę. Į jį pataikė tik tas kulkos fragmentas, įstrigęs odiniame šalme. Pačiam Kopensui tai atrodo stebuklas. Gal jis nepažeidžiamas?

* * *

Tą pačią dieną Edvardas Muslis rašo dienoraštį pavasariškai žaliame Kastamonu mieste:

Mūsų grupė padarė didelę pažangą. Dabar aš groju pirmuoju smuiku ir esu „orkestro" vadovas. Mes turime būgną, du klarnetus, fleitą, bandžą, penkis smuikus, dvi violončeles ir kontrabosą. O mūsų Vąšelis vertas pagyrimo už kūrinių natų atkūrimą iš įvairių šaltinių, gautų paštu, iš solo pianinui ir to, ką mes atgaminome iš atminties. Mes rengiame koncertus kiekvieną šeštadienį tai viename, tai kitame name. Kartais grojame beveik taip, lyg būtume vienas iš orkestrų, grojančių mūsų tėvynės kurortuose! Aš ilgiuosi tų koncertų senajame Kvins Hole.*

O šiaip Muslis laiką leidžia rašydamas straipsnius ranka kopijuojamam laikraštukui *Smoke,* kurį jie paslapčia platina tarp britų belaisvių, laikomų Kastamonu. Jis taip pat kuria projektą, kaip taikyti tarptautinę teisę ir po karo įkurti kokią nors tarptautinę organizaciją, pavyzdžiui... Jungtinių tautų organizaciją. Jis ilgisi namų. Kyla minčių pabėgti.

* Tai vieno iš belaisvių pravardė. Tikriausiai dėl jo išvaizdos.

141.

1917 m. gegužės 21 d., pirmadienis
HARVIS KUŠINGAS ATLANTE MATO LAIVO NUOLAUŽAS

Dešimta diena jūroje. Pagaliau gražus oras. Šviečia saulė, jūra rami. Laivas, kuriuo plaukia Kušingas ir kiti iš 5-osios pagrindinės ligoninės, vadinasi „SS Saxonia“. Jie yra vienas pirmųjų amerikiečių dalinių, siunčiamų į karą Europoje. JAV įsitraukė į karą vos prieš mėnesį, „kad užtikrintų demokratiją pasaulyje“. Bent jau britams amerikiečių įsikišimas tapo ekonominiu išsigelbėjimu. Net ir Britanija kariavo už kreditus, kurie ėmė sekti praėjusių metų pabaigoje, ir vyriausybės nariai paniurę ėmė kalbėti apie iškilusį ekonomikos griūties pavojų. Dabar, beveik paskutinę akimirką, JAV parėmė Didžiąją Britaniją pinigais ir pigiomis žaliavomis.

Iki šiol kelionėje nenutiko nieko baisaus, bet buvo neramu. „SS Saxonia“ per Atlanto bangas pūškuoja savarankiškai, nes konvojus lydi dar ne visus laivus. Jie plaukia zigzagais ir nuolat dairosi, ar kur neišlįs povandeninio laivo periskopas. Visi kiaurą parą vilki gelbėjimosi liemenes. Jie vis dalyvauja pratybose, kaip sulipti į gelbėjimosi valtis. Vakarais viskas nusidažo melsvai pilkais atspalviais: ir laivas, ir jūra, ir debesys.

Karinės formos pradėjo griežtai varžyti ir šį savo esme visiškai nekarinį dalinį. Visame laive stovi ginkluoti sargybiniai, denyje vyksta pratybos, visų batai išblizginti. Kai mankštinasi karininkai, eilinių ir puskarininkių denyje tuo metu nebūna, kad vaizdas nepakirstų jų pagarbos vyresnybei. Kušingui sunku priprasti. Jis buvo nustebęs, kai gavo pentinus – karininko atributą, nes 5-oji pagrindinė ligoninė arklių neturi, ir automatinį pistoletą „M 1911“ – „suteptą alyva ir grėsmingą“. Jis retai kada nešios šį ginklą ir niekada nepanaudos.

Ne todėl, kad abejotų karu. Kušingas seniai buvo įsitikinęs, kad JAV anksčiau ar vėliau bus įtraukta, net privalės prisijungti. Jis ilgai ir sunkiai

darbavosi, ruošdamas tam savo kolegas Bostone. Vienas 1915 metų pavasario mėnuo, praleistas dirbant tam tikru medicinos stebėtoju, sustiprino jo neapykantą karo fenomenui, bet sumažino paties reiškinio baimę. Tais kartais, kai buvo išvykęs apžiūrėti fronto linijos, beveik nebuvo progos išsigąsti. Tą pavasarį jis dienoraštyje rašė: „Kuo toliau nuo namų ir kuo arčiau karo vietos, tuo mažiau apie jį girdi ir tuo mažiau jis gąsdina." Nuo to laiko jis kaip neurologas labai susidomėjo „sviedinio sprogimo šoko" fenomenu. Taigi jį vis dar skatina veikti grynai profesinis smalsumas. Be to, dar prisidėjo ir žymiai stipresni faktoriai.

Tada jis buvo neutralus stebėtojas, nuolatines istorijas apie vokiečių smurtą vertinęs skeptiškai. Tačiau jam teko pakeisti savo nuomonę. Tai nulėmė 1915 metų gegužės aštunta diena. Kušingas plaukė atgal į Ameriką ir visai šalia Airijos jų laivas įplaukė tarp „SS Lusitania" nuolaužų. Šį laivą prieš dieną nuskandino vokiečių povandeninis laivas, o kartu ir 1198 vyrus, moteris bei vaikus. Iš jų 124 buvo Amerikos piliečiai. Jie stūmėsi per nuolaužas visą valandą. Priblokštas Kušingas matė plaukiojančias denio kėdes, irklus, dėžes, o šalia vienos išskleidžiamosios gelbėjimosi valties – moters ir vaiko kūnus. Kiek toliau ratais plaukiojo traleris, rinkdamas lavonus – už kūną buvo mokama po svarą.

Todėl nieko keista, kad *dabar*, šią 1917 metų gegužės dieną išvydus laivo nuolaužas, jam sukyla seni prisiminimai. Tačiau šįkart Kušingas nemato lavonų, tik lentą, šiek tiek šiukšlių, gelbėjimosi liemenę. Tą pačią popietę juos ima lydėti nedidelis senoviškas eskadrinis minininkas, kuriam ant šono užrašytas numeris „29". Jis plaukia iš paskos maždaug už pusės kilometro. Kušingo laivo keleiviai džiaugsmingai sveikina jį šūksniais ir mojuoja. Koks palengvėjimas. Kušingas pagalvoja, kad šiąnakt atsiras daugiau tokių, kurie išdrįs miegoti kajutėse, o ne denyje.

Vėliau po pietų viršutiniame denyje jie mokosi nešioti neštuvus. Mažai kas tai sugeba. Jie mokosi iš knygos. Pirmagalyje sukrauti jų ką tik supakuoti lagaminai. Jei viskas vyks pagal planą, „SS Saxonia" į Falmuto uostą atplauks rytoj šeštą ryto.

142.

1917m. gegužės 29 d., antradienis

ANGUSAS BJUKENENAS LINDYJE IŠVYSTA BALTO SMĖLIO PAJŪRĮ

Kartais trys mėnesiai praeina labai greitai. Tiek laiko Bjukeneno dalinys praleido Keiptaune. Tiek laiko truko viešnagė „gražioje, taikioje žemėje" – tikrame rojuje. Šis poilsio laikotarpis buvo gyvybiškai svarbus. Gali būti, kad be jo 25-asis karališkasis fuzilierių batalionas jau nebūtų pajėgęs žygiuoti toliau. Paskutiniu metu, būnant Rytų Afrikoje, vadovybę ir karius buvo apėmusi depresija ir apatija.

Šiaip ar taip, lietinguoju metų laiku beveik nėra kas veikti. Laikyti fronto linijas liūčių laikotarpiu pavesta juodųjų batalionams iš Nigerijos, Ganos, Kenijos ir Vakarų Indijos.

Dabar pailsėję ir atsigavę daliniai laivais vėl grįžta į Rytų Afriką, kad, kaip sakoma, viską užbaigtų. Žinoma, fon Letovo-Forbeko pajėgos dabar įspaustos į pietrytinį kolonijos kampą, bet dar nenugalėtos. Naujasis sąjungininkų vadas van Deventeris visgi yra nusiteikęs atviriems mūšiams ir ne tokiems išmoningiems, bet gan beverčiams „replių" manevrams. (Jo metodą apibūdina sąvoka „stiprus smūgis".) Kad išvengtų tiesioginių susirėmimo nuostolių, jie vingiuodami žygiuoja per krūmynus ir džiungles, bandydami tokiais manevrais įgyti pranašumo, tačiau jau ne kartą toks gudravimas baigėsi tuo, kad jie beveik nebeturėdavo ryšio su tiekimo keliais. Vyrauja visuotinė nuomonė, kad tiek pat vyrų, kiek ankstesnis vadas Smutsas išsaugojo mūšio lauke, tiek ir dar keliskart tiek dabartinis vadas prarado ligoninėse. Pusė iš 20 000 kareivių iš Pietų Afrikos, atvežtų į Rytų Afriką, bus išsiųsti namo sunkiai sergantys. Daugelis tų, kurie kaip ir Bjukenenas buvo evakuoti į Pietų Afriką, kad atsigautų, buvo tokios prastos būklės ir taip išbadėję, jog sukėlė visuotinį pasipiktinimą. Mažai kas yra

matęs taip atrodančius baltuosius. Juoduosius – taip, bet kad šitaip atrodytų baltieji?!

Konvojuje, plukdančiame būrius į būsimą ataką, yra penki laivai. Jie išmetė inkarus maždaug už dviejų kilometrų nuo balto pajūrio, kuriame kariai turės išsilaipinti. Kiek toliau yra Lindžio miestas, jau užimtas britų. Bjukenenas rašo:

> *Žiūrint į krantą mums kilo prieštaringi jausmai: nuotykiai vis dar viliojo, bet ši šalis ir visa, kas joje glūdi, gali sunaikinti tavo fantaziją. Šįkart mes žvelgėme į krantą mąstydami žymiai blaiviau nei anksčiau. Nes priešais mus vėl plytėjo visada ten keroję krūmynai – tamsi žemė, kurios nepajėgė perprasti nė vienas žmogus.*

Prie kreiserio prisigretina nedidelis garlaivis. Vyrai pasiima kuprines, amuniciją, ginklus ir sulipa į jį. Garlaivis juos nuplukdo prie laukiančio barkaso, kuris nugabena likusį atstumą per seklią vietą. Galiausiai karius, visiškai sausus, ant balto smėlio išneša juodaodžiai irkluotojai.

143.

1917 m. gegužės 31 d., ketvirtadienis
RICHARDAS ŠTUMFAS DALYVAUJA CEREMONIJOJE, KAI LAIVE „SMS HELGOLAND“ ĮTEIKIAMA DVIDEŠIMT GELEŽINIŲ KRYŽIŲ

Jei nėra naujų pergalių, reikia pasinaudoti senosiomis. Prieš metus įvykusio Skagerako mūšio metinės visame karo laivyne švenčiamos ypač garsiai. „SMS Helgoland“ kapitonas sako kalbą, o „jo akys dega“. Augant retorinei įtampai, jis nukrypsta į rėksmingesnę polemiką:

> *Mūsų priešas siekia ypatingo tikslo – nutraukti ryšį tarp mūsų vyriausiojo karo vado ir jo laivyno bei armijos. Nuvertę Hohencolernų dinastiją, jie privers mus priimti parlamentinę santvarką, panašią į Anglijos ir Prancūzijos. Tada mus taip pat valdys pirkliai, advokatai ir žurnalistai. Kai jiems nusibosta koks generolas ar karo vadas, jį paprasčiausiai atleidžia iš pareigų. Bet kai šis karas baigsis, mums reikės dar stipresnės armijos ir dar didesnio laivyno. Jūs turite priešintis visiems, kurie nori įvesti Vokietijoje parlamentinę santvarką. Niekada nepamirškite, kad Vokietijos didybė išliks arba kris kartu su imperatoriškąja dinastija, jos armija ir jaunu laivynu. Prisiminkite vieną dalyką: visų tų šalių, su kuriomis kariaujame, socialdemokratai nori mus sunaikinti.*

Galiausiai visi triskart sušunka „valio Jo Didenybei, mūsų vyriausiajam karo vadui“. Paskui įteikiama dvidešimt geležinių kryžių daugiau ar mažiau atsitiktinai parinktiems kariams, prieš metus dalyvavusiems mūšyje.

Štumfas kaip visada nežino, kuo tikėti, jaučiasi sutrikęs ir pasipiktinęs. Jį sujaudino oratoriaus energija ir jo žodžių galia. Štumfas labiau jaučia nei protu suvokia, kad galbūt tai visgi tiesa. Bet jeigu jausmas traukia į vieną

pusę, protas – į kitą. Jis puikiai supranta, kodėl kapitonas galvoja būtent taip. Galbūt ir pats Štumfas taip galvotų, jei būtų karininkas. Bet yra tik eilinis jūreivis, kaip pats sako – „beturtis proletaras", todėl tikrai negali siekti, kad „sustiprėtų autokratinė imperatoriaus, armijos ir karinio laivyno galia". Taip, „lengva kalbėti, kai pačiam nereikia už tai sumokėti". Parlamentarinė sistema Štumfo negąsdina. Jis mano, kad tarp priešo vadovų yra daug gerų vyrų. Ne, būtent dabar „mieliau būčiau anglų vergu, o ne vokiečių jūreiviu".

Nuo karo pradžios kaupęsis jo nerimas, susierzinimas ir nusivylimas iš tikrųjų tik iš dalies susiję su įtampa, kylančia dėl geležinės disciplinos ir absoliutaus nuobodulio, nes laivyne nieko nevyksta. Be to, Štumfą siutina dabartinė Vokietijos sistema, ypač tai, ką jis suvokia esant pagrindiniu jos sraigtu, centru ir esme – visuomeninės klasės. Būtent dėl to 1914-ųjų patriotai tauškaliai per kelerius metus iki 1917-ųjų virto sutrikusiais, bet piktais radikalais.

Karas visais atžvilgiais klostėsi taip, kaip niekas nebuvo numatęs ir juo labiau nenorėjo. Be visa kita, jis demaskavo klasinę sistemą, atskleisdamas senosios tvarkos melą, veidmainystę ir paradoksus. Pora karo metų pakeitė tai, ko nesugebėjo socialistinės ir anarchistinės propagandos dešimtmečiai. Ir būtent Vokietijos kariniame laivyne šis nenumatytas Europos absurdo demaskavimas buvo ypač akivaizdus.

Įgula ir karininkai gyvena kartu. Kalbant vaizdžiai ir tiesiogiai, jie tiesiog sėdi toje pačioje „valtyje". Tačiau jų gyvenimo sąlygos groteskiškai skirtingos, pradedant maistu ir kajutėmis (karininkų kajutės įrengtos kaip aukštuomenės būstai – rytietiški kilimai, odiniai krėslai ir autentiški meno kūriniai), baigiant darbo ir poilsio sąlygomis (jūreiviai retai kada gauna laisvų dienų, tačiau karininkai kartais atleidžiami nuo tarnybos ištisus mėnesius, o kai laivas stovi uoste, jie dažnai nakvoja savo namuose). Kadangi laive visi neišvengiamai yra taip arti vieni kitų, akivaizdūs skirtumai išryškėjo naujoje šviesoje. Be to, dėl veiklos, kovų ir pergalių trūkumo – trumpai tariant, dėl kraujo trūkumo – vyrai šiais skirtumais ėmė piktintis.

Sausumos armijoje kitaip. Skirtingos sąlygos net ir ten krinta į akis, bet dėl praktinių priežasčių jos niekada netampa tokios akivaizdžios. Jų skirtumus šiek tiek vis dar galima paaiškinti tarnybos reikalavimais ir rizika. Šiame kare nėra nieko pavojingiau, kaip būti pėstininkų žemesnių laipsnių karininku.* Tačiau čia, beveik visą laiką be darbo stovinčiame kariniame laivyne, reikalavimai karininkams maži, o rizika dar mažesnė. Kuo remiantis jie yra privilegijuoti? Tik tuo, kad jie priklauso privilegijuotajai klasei? Argi negali atsitikti taip, kad visos garsios kalbos apie garbę, pareigą ir aukas galiausiai neteks savo poveikio ir paaiškės, kad jomis tiesiog bandoma suvaldyti mases?

Štumfas pastebi, kad klasių sistema pasireiškia ir šiose iškilmėse. Karininkai susibūrė prabangiai įrengtoje kajutkompanijoje ir iki ketvirtos ryto puotauja. O jūreiviams buvo duotos tik „kelios statinės pavandenijusio alaus“ ir švęsti leista ant denio. Tačiau Štumfą labiausiai piktina ne tai, kad karininkai gauna tiek daug, o jūreiviai tiek mažai. Šįvakar jis ypač niršta dėl to, kad tiek daug eilinių vis dar žeminasi prieš savo ponus (kurie paniekinamai šypso), kad tik susilauktų kelių pagyrimo žodžių ar trupinių nuo jų stalo.

> *Karininkų kajutkompanija buvo panaši į psichiatrinę ligoninę. Daugiau nei pasibaisėtina matyti, kaip jūreiviai iš prisigėrusių karininkų prašinėjo alaus, cigarečių ir degtinės. Man norėjosi garsiai rėkti matant, kaip jie žeminasi. Kai kurie visiškai prarado nuovoką ir prisiekinėjo karininkams esą geri jūreiviai ir geri vokiečiai. Už tai jie gavo dar po bokalą alaus. Galiausiai jie nuėjo taip toli, kad kai kuriems karininkams ėmė šaukti „valio“ už jų dosnumą.*

* Jaunesniojo leitenanto ar leitenanto galimybės išgyventi karą buvo žymiai mažesnės nei eilinio kareivio. Apytiksliai skaičiai rodo, kad žemesnio rango karininkų žuvo šešis kartus daugiau nei kitų rangų.

144.

1917 m. birželio 6 d., trečiadienis

PAOLAS MONELIS ŽYGIUOJA LINK FRONTO LINIJOS PRIE CIMA DELO KALDJERO

Vakaras. Jie žygiuoja link fronto linijos. Sutemose ilga bataliono kolona visą laiką kyla aukštyn. Jie žino, kur eina. Tie, kurie čia jau dalyvavo mūšiuose pernai, rodo atpažintas vietas ir vardija žuvusiuosius. „Kančios kelias." Iš pradžių, pažvelgus žemyn į mėnesienos nušviestą slėnį, Monelį apimdavo svaigulys, bet dėl augančio nuovargio jis pamažu praranda susidomėjimą aplinka. Galiausiai lieka tik nuovargis ir kolonos trepsėjimas.

Jie žygiuoja plokštikalne slepiami nakties tamsos. Dar šiek tiek jaučiamas nuo išlikusio sniego sklindantis šaltis. Monelis pamato kelis didelius laužus ir miegančius priešo vyrus. Rytoj jie atakuos. Jis pagalvoja: „Vargšai šikniai." O paskui užplūsta mintys.

> *Man atrodo, kad kitų vyrų likimai sunkesni už mano. Nepaprastai laimingas tas, kuriam nereikės būti pirmosios atakos bangoje. Stebiuosi, kad šie vyrai gali miegoti taip ramiai – juk rytoj jie turės išlipti iš tranšėjų ir neteks bet kokios apsaugos nuo mirties. Aš dėl jų bijau. (Panašiai būdavo ir tada, kai būdamas ant uolos stebėdavau kokį vyrą, besiropščiantį stačiu kalno šlaitu. Man nuo to vaizdo imdavo svaigti galva. O kitą dieną pats kopdavau kuo ramiausiai.)*

Auštant jie pasiekia žygio tikslą ir įkuria stovyklą. Aplink uolos, sniegas ir kelios pušys.

145.

1917 m. birželio 11 d., pirmadienis

ANGUSAS BJUKENENAS IR MŪŠIS PRIE ZIVANIO

Kur priešas? O kur saviškiai? Šie klausimai visada iškyla naktinių operacijų metu. Sutemus, apie dvyliktą valandą, 25-asis karališkasis fuzilierių batalionas ir vienas iš vis dažniau naudojamų juodųjų batalionų buvo išlaipinti aukščiau Lukuledžio upės žiočių, už pusantros mylios nuo Lindžio ir vandenyno. Planas neblogas. Dabar kartu su kitomis pajėgomis, žygiuojančiomis į šiaurę, jie galės arčiau pajūrio iš abiejų sparnų apeiti stiprias vokiečių pozicijas.

Tačiau žygis, kuris džiunglėse būtų sudėtingas net ir dienos šviesoje, tamsoje virs beveik košmaru. Bent kartą apie tai buvo pagalvota iš anksto ir nutarta, kad Bjukeneno batalionas žygiuos palei siaurabėgį geležinkelį, kuris, jų žiniomis, eina nuo upės link Mkvadžos. Per krūmynus jų dalinys juda pakenčiamai sparčiai. Išsilaipindami pažliugusioje upės pakrantėje visi sušlapo ir sušalo, bet žygiuodami sušilo. Tik kyla klausimas – kur priešas, o kur saviškiai? Juodųjų batalionas žygiuoja kažkur kairėje ir belieka tikėtis, kad lygiagrečiai.

Bjukenenas aiškiai išgirsta giedantį gaidį. Vadinasi, pirma – jie artėja prie gyvenvietės, antra – jau aušta. Jau matosi, kad horizontas po truputį šviesėja. Tolumoje pasigirsta pirmieji duslūs artilerijos šūviai. Priešas aptiko vieną iš kanonierių ir dabar užvirė mūšis. Netrukus pasigirsta ir britų lėktuvų ūžesys. Jie žvalgosi priešo, kuris iki šiol puikiai slepiasi tamsiai žaliuose, kvepiančiuose krūmynuose.

Blyškioje priešaušrio šviesoje jie praeina Mkvadžą. Tada kolona pasuka į vakarus link Mohambikos. Po dviejų valandų visiškai išaušta. Prie Zivanio jie pakyla ant kalvagūbrio ir nuo ten pirmą kartą išvysta priešus, kurių

ieškojo nuo pat vidurnakčio. Kitame slėnio pakraštyje, maždaug už pusantro kilometro, sparčiai žygiuoja dideli vokiečių askarių būriai. Virš priešo artilerijos 10,5 centimetro skersmens pabūklų kyla dūmai. Vokiečiai visada pasižymėjo talentu improvizuoti ir šįkart jie taip pat sugebėjo atsigabenti pabūklus iš sudaužyto šarvuoto kreiserio „SMS Königsberg". Kai Bjukeneno batalionas nusileidžia į slėnį, kad būtų arčiau priešo, paaiškėja, kad jis jau čia – jie beveik iškart susiduria su stipriais vokiečių sargybos būriais. Prasideda nevaldomas susišaudymas. Britai atsitraukia ant kalvagūbrio. Netrukus paaiškėja, kad į mūšį papuolė ir tas batalionas, kuris ėjo kairiau fuzilierių. Bjukeneno dalinys gauna įsakymą kuriam laikui įsitvirtinti ant kalvagūbrio.

Jie tuo užsiima iki pietų ir po jų.

Tačiau antrą valandą kai kas nutinka.

Staiga iš maždaug trisdešimties metrų atstumo askariai paleidžia įnirtingą šautuvų ir kulkosvaidžių ugnį. Jie sugebėjo prišliaužti per krūmus ir aukštą žolę nepastebėti. Bjukenenui atrodo, kad griaudžia smarki perkūnija.

Vėliau, kai norės papasakoti, kas nutiko, jam bus sunku aiškiai prisiminti, nes prasidėjus įnirtingam susišaudymui

> *praradau laiko suvokimą, apskritai nieko nebesuvokiau. Supratau tik tiek, kad vyksta kažkas svarbaus, kad aplink pulsuoja gyva energija ir viskas vyksta karštligiškai greitai.*

Britams nusišypsojo šiokia tokia laimė, kad užpuolikai padarė įprastą klaidą kovojant tankioje augmenijoje: šauliai instinktyviai taikosi kiek per aukštai, ir tada kulkos praskrieja gynėjams virš galvos. Tačiau nėra to gero, kuris neišeitų į bloga: askarių kulkos numušė medžiuose kabojusius avilius ir suerzintos bitės užpuolė visus, kurie buvo netoliese. Jos gelia labai skaudžiai. Jei santūrusis Bjukenenas rašo, kad iš skausmo „mes beveik pakvaišome", galima suprasti, kad jis neperdeda. Panašių atvejų per karą būtent

Rytų Afrikoje yra buvę daugiau. Kartą jis matė, kaip geliančių vabzdžių užpultas vyras iš tikrųjų išprotėjo.

Mūšis baigiasi vakarėjant. Užpuolikai atsitraukė. 25-asis karališkasis fuzilierių batalionas liko ant kalvagūbrio. Visų britų kūnai nusėti gelsvų guzų, kai kurių vyrų veidai taip sugelti, kad jų beveik nemato. Rytoj jie grįš į Lindį.

146.

1917 m. birželio 14 d., ketvirtadienis
MIŠELIS KORDĖ PARYŽIUJE EINA VAKARINĖS SAULĖS NUŠVIESTU BULVARU

Tai ne šiaip paįvairinta sena tema, o visai nauja. Žinoma, tai susiję su JAV įsijungimu į karą. Mišelis Kordė sėdi Deputatų rūmuose ir klausosi Renė Vivianio kalbos. Kordė nuomonė apie jį ne pati geriausia. Jis yra bejėgis politikas, apie kurį sklinda kalbos, kad vartojąs narkotikus. Bet žymiai svarbiau tai, ką jis nuveikė arba nenuveikė 1914 metais. Kairiųjų pažiūrų Vivianis prasidėjus karui buvo Prancūzijos premjeras, tačiau nepadarė nieko, kad sustabdytų katastrofą. Priešingai – jis pasiekė, kad būtų priimtas nutarimas dėl kreditų karui.

Vivianio Galingojo dienos jau daugiau ar mažiau suskaičiuotos. Tačiau vis dar praverčia jo retoriniai sugebėjimai, kurie, be abejo, ypatingi. Vivianis meistriškai rėžia įmantrias ir uždegančias kalbas, ir kaip visada, tokiais atvejais svarbu ne tik *ką* sakai, bet ir *kaip*. Jo kalba būna „oratoriaus triumfas". Paprastai jis kalba maždaug tuos pačius dalykus kaip ir kiti. Šįkart jis taip pat suka tą pačią seną sugedusią plokštelę „apie karą iki paskutinio kraujo lašo". Visgi girdisi ir kai kas naujo, todėl Kordė suklūsta. Dabar karui skiriamas naujas tikslas, nauja prasmė ir naujas... pretekstas. Dabar tikrasis tikslas įvardijamas taip: „kad mūsų sūnų sūnums nebereikėtų žūti panašiuose konfliktuose". Štai kaip. Vadinasi, šis karas turi padaryti galą visiems kitiems karams. Nauja idėja. Gražu. Gražus šūkis.

Artėjant septintai vakaro, kai saulė jau žemai, bet dar šildo, Kordė žingsniuoja vienu iš bulvarų. Čia matosi visokiausios žmonių gyvenimo pusės, kurios iš įvairių perspektyvų atspindi karą.

Prostitučių skrybėlės didelės kaip skėčiai, sijonai iki kelių, krūtinės apnuogintos, permatomos kojinės ir padažyti skruostai; jauni

karininkai su prasegtomis kitelių apykaklėmis ir prabangiais medalių galionais; sąjungininkų kareiviai: raumeningieji britai, romieji belgai, nelaimingieji portugalai, rusai su savo įspūdingais žygio batais, jauni vyrai su ankštomis uniformomis.

Kordė pamato ir naujo fenomeno pavyzdį – elgetaujančius kareivius. Anksčiau tokių nebūdavo, bet dabar dažnai pasitaiko restoranuose ir kavinėse. Jie dažnai turi medalių, tokių neeilinių kaip *Croix de Guerre* – Karo kryžių, kurie skiriami už drąsą mūšyje. Kareiviai pardavinėja atvirukus arba dainuoja patriotines dainas, tikėdamiesi už tai pinigų.

Eidamas šaligatviu Kordė atkreipia dėmesį į elgetaujantį kareivį be vienos rankos. Jis girtas. Vyras iš praeinančių žmonių prašinėja varinių monetų ar bent jau cigarečių. Ir visą laiką kartoja: „Taika... taika..."

Vėliau vienas pažįstamas Mišeliui Kordė papasakoja, kad maištai prancūzų armijoje nesibaigė ir kad iki šiol buvo sušaudyti daugiau kaip keturi šimtai maištininkų.* Jis taip pat papasakoja, kad vienas maištininkas, kuriam gresia sušaudymas, pasakęs: „Jeigu mane sušaudys, bent jau žinosiu, už ką mirštu."

* Skaičius smarkiai perdėtas. Karo lauko teismai po maištų paskyrė bausmę apie 23 000 karių, iš jų daugiau kaip 500 buvo nuteisti myriop. Tačiau buvo nutarta, kad ir keli pavyzdžiai turėtų suveikti, tad galiausiai buvo sušaudyti mažiau nei 50, dažniausiai bendražygių akivaizdoje. Pasakojimai, kad į niekieno žemę buvo išvaryti ištisi batalionai, kuriuos suvarpė saviškių artilerija, yra tik mitas.

147.

1917 m. birželio 20 d., trečiadienis
FLORENSĖ FARMBOROU GRĮŽTA Į FRONTĄ LOŠČINE

Vasaros saulė. Karšta. Atrodo, kad bus perkūnija. Ji mato ant kalvos stovinčias šakomis apdengtas palapines. Po medžiais, kurių čia nedaug, pavėsyje būriuojasi arkliai. Drumzlinoje upėje maudosi žmonės. Farmborou džiaugiasi sugrįžusi. Dabar čia ramu, bet sklinda gandas, kad Rusijos armija už kelių dienų pradės puolimą. Tada vėl bus daug darbo.

Farmborou buvo išvykusi tik kelioms dienoms į kitą padalinį susitikti su medicinos seserimis, bet to užteko, kad imtų jautriai reaguoti į tai, ką anksčiau priimdavo kaip kasdienybę. Pavyzdžiui, maistas. Ji nebenori valgyti įprastos kareiviškos košės – šleikštulį kelia riebalų gumulai. O žuvienė per daug sūri. Nors alkana, suvalgo tik juodos duonos, užgerdama arbata. Pokalbiai ją slegia. Žmonės irzlūs, greit kyla barniai.

Po pietų mes su Sofija užlipome ant kalvos. Tolumoje matėsi aukštos kalnų viršūnės, panirusios į minkštą, kobalto mėlio rūką. Toli skirtinguose slėniuose matosi kaimeliai – Sarančiukai, Kosovas ir Rybnikai. Ūkiai juose sugriauti ir apleisti. Kaip ant delno matosi ir priešų apkasai. Atrodė, kad jie yra pavojingai arti rusų linijų – vos už dvidešimties metrų, kaip girdėjo Sofija. Aplinkiniuose laukuose plyti skaisčiai raudonų aguonų ploteliai, taip pat ramunių ir vienas kitas rugiagėlių. Aguonų laukas taip ramina ir kažkuo primena jaukius namus.

* * *

Tą pačią dieną Elfrydė Kur dienoraštyje rašo:

Šis karas – tarsi vaiduoklis pilkais skarmalais, tarsi kaukolė, iš kurios lenda kirminai. Jau keli mėnesiai Vakaruose griaudžia nauji

*įnirtingi mūšiai: prie „Damų kelio“, prie Esno ir Šampanėje. Visa ta teritorija – tarsi ištisas griuvėsių, kraujo ir purvo laukas. Anglai pradėjo naudoti naują siaubingą ginklą – vikšrinius šarvuočius, kurie gali pravažiuoti bet kur. Jie vadinami tankais.** *Nuo jų niekas neapsaugotas. Jie pervažiuoja ir sutraiško artilerijos baterijas, bet kokius apkasus, bet kokius įtvirtinimus. Nereikia net sakyti, kas lieka iš kareivių. Tie, kurie bando gelbėtis sprogimų duobėse, neturi jokios galimybės išgyventi. O dar tos prakeiktos nuodingos dujos. Anglai ir prancūzai, skirtingai nei vokiečiai, dar neturi tikrai saugių dujokaukių su tiekiamu deguonimi. Be to, esama dujų, kurios persigraužia per drabužius. Kokia mirtis!*

* Pavadinimas buvo sukurtas smalsuoliams suklaidinti. Projektas buvo ypač slaptas, o pašaliniams smalsuoliams buvo aiškinama, kad šios didelės mašinos – vandens tankai (angl. *water tanks*) – sukurtos gabenti karių būriams vandenį. Prigijo antras pavadinimo žodis.

148.

1917 m. birželio 25 d., pirmadienis

PAOLO MONELIO BATALIONAS PATENKA Į MŪŠĮ ANT ORTIGAROS

Dabar jų eilė. Jie laukė šios minutės. Maždaug keturiolika dienų matė, kaip link Ortigaros viršūnės išžygiuoja batalionas po bataliono, ir kas būna po to: iš pradžių ima leistis nešikai su sužeistaisiais, paskui mulai su žuvusiais kariais, o po kelių valandų ar dienų grįžta tai, kas liko iš bataliono. Štai kaip veikia šis mechanizmas. Batalionai siunčiami į nesustojančią artilerijos mėsmalę ir lieka ten, kol nepraranda daugumos kareivių. Tada juos pakeičia nauji batalionai, kurie taip pat lieka ten, kol nepraranda daugumos kareivių. Tada juos pakeičia nauji batalionai, kurie lieka ten, kol nepraranda daugumos kareivių. Ir taip toliau.

Tai vadinama resursų kova. Kartais viena ar kita pusė surengia ataką per slėnius, kurie nusėti kraterių, dar neataušusių po sprogimų, arba per uolėtus kalvagūbrius, arba šturmuoja kokią viršūnę. Bet dažniausiai pėstininkams paskiriama tik viena užduotis – laikytis įsikibus kokios nors pozicijos, kuri jiems atrodo parinkta beveik atsitiktinai. Tuo tarpu štabų kartografinėje realybėje ir apgaulingame pergalių komunikatų pasaulyje ta pozicija svarbi. Dažnai tai būna tokios vietos, kurias Dievas ar žemėtvarkininkai pažymėjo aukštį reiškiančiu skaičiumi, kuris paskui papuolė į žemėlapius, pavyzdžiui, 2003, 2101 arba 2105. Paskui tie skaičiai paverčiami „aukštumomis“, kurias reikia apginti arba užimti.*

Šįryt situacija prastoka. Auštant pabudęs Monelis išgirsta, kad artilerija griaudžia smarkiau nei anksčiau. Jis išsiropščia iš miegmaišio pažiūrėti, kas

* Vokietijos armijoje tai vadinama „mėlynaisiais taškais“, nes vokiečių žemėlapiuose priešo apkasų linijos pažymėtos mėlynais skaičiais.

darosi. Po kiek laiko batalionas gauna įsakymą rikiuotis ir išžygiuoja. Ilga vora tylių, sunkiai apsikrovusių vyrų, visą laiką kyla aukštyn siauru keliuku, einančiu palei aukštą ir stačią uolą. Žydrame danguje ima kilti saulė. Regis, bus karšta diena.

Kareivių veidų išraišką Monelis apibūdina kaip „ramų susitaikymą su neišvengiamybe". Jis pats kaip išmanydamas gena sunkias mintis šalin, stengiasi galvoti tik apie detales ir praktinius dalykus, ir jam gana gerai sekasi. Davęs įsakymą vienam iš pavaldinių jis patenkintas suvokia, kad valdo savo emocijas ir kalba griežtai. Monelis įsiklauso į savo vidų. Ar turi kokių nuojautų? Ne. Tačiau iš galvos neišeina Nobelio premijos laureato Džozue Kardučio (Giosuè Carducci) eilėraščio eilutė: *Venne il dì nostro, e vincere bisogna.* – „Mūsų diena čia, ir mes turime nugalėti." Monelis jaučiasi taip, lyg virstų įrankiu, geru ir stipriu įrankiu, kurį valdo galia, nepriklausanti jo paties kūnui. Jis mato tolstančią mulų vorą, juodus ir oranžinius sprogimų dūmus.

Po kiek laiko jie pasiekia grotą, per kurią išeis į mūšio lauką, o ten jau pateks į tiesioginę ugnį. Prie angos spūstis. Čia esantys telefonistai ir artileristai spaudžiasi prie šaltų grotos sienų, kad praeitų Monelio batalionas. Jie nulydi Monelį ir kitus kalnų jėgerius įdėmiais žvilgsniais. Monelis tam nebuvo pasiruošęs ir mėgina nusikratyti kilusio jausmo, bet mintis jau šmėkštelėjo: „Viešpatie, nejaugi situacija tikrai tokia bloga."

Kapitonas ištaria tik vieną žodį: „Adiamo!" Pirmyn!

Ir jie vienas po kito pasileidžia pirmyn glaustomis eilėmis į atvirą erdvę, maždaug kaip tie, kurie šoka žemyn nuo aukščiausios tramplino pakopos. Kažkur toliau ima kalenti austrų kulkosvaidžiai. Monelis bėga pirmyn, žemyn. Pamato, kaip vienam vyrui į galvą pataiko didelė sviedinio skeveldra. Jis mato, kad žemė išrausta nedidelėmis sviedinių duobėmis. Jis mato kūnus, kai kur sukritusius krūvelėmis. Vadinasi, ten ypač pavojinga, ten reikia saugotis. Jis pasislepia už kelių uolų ir atsikvepia prieš bėgdamas toliau. „Graužaties akimirką prabėga visas tavo gyvenimas, tave apima nuojauta, bet pasibaisėjęs ją nustumi." Tada įkvepia ir metasi į priekį. Prašvilpia ke-

lios kulkos – „zvimt, zvimt“ – ir ta atkarpa prabėgta. Tačiau jis pastebi, kad parkritęs kapitonas lieka gulėti.

Juos įspėja dėl dujų atakos, ir Monelis užsimaukšlina dujokaukę. Bet po penkių minučių nusitraukia – bėgti su ja neįmanoma. Jie bėga toliau iki kitos slėnio įdubos. Ten pilna lavonų – ir senų iš praėjusių metų mūšių, dabar jau virtusių tik skarmaluotais skeletais, ir visai šviežių, dar šiltų ir kraujuojančių. Dabar juos visus vienija ta pati laikui nepavaldi būklė. Monelis pasiekia dar vieną pavojingą atkarpą. Kiek toliau laukęs austrų kulkosvaidis paleidžia ugnį į visus, mėginančius pajudėti. Ką tik buvo nušauti šeši ar septyni vyrai. Jis mato vieną dvejojantį kareivį, kurio draugą ką tik pašovė. Kareivis kalba, kad reikia grįžti, bet kelias atgal toks pat pavojingas. Jis persižegnoja ir metasi link uolėtos nuokalnės. Sutrata kulkosvaidis. Vyrui pasiseka – jis bėga, šokinėja, rieda žemyn šlaitu. Tą patį daro ir Monelis.

Dabar maždaug dvylikta valanda. Šviečia saulė. Šilta.

Vėl įkalnė. Persigauna per kalvagūbrį. Ten Monelis pasiekia kuopos pozicijas. Pozicijas? Juk čia tik ilga eilė pajuodusių uolų ir didelių akmenų ant kalno skardžio, už kurių jie slepiasi susispaudę, be žado, išplėtę akis, nieko negalėdami padaryti per tokį smarkų artilerijos apšaudymą. Jie pasyviai laukia, susitaikę su padėtimi. Monelį pastebi vienas jaunas kareivis ir atsistojęs pamoja atbėgti į jo priedangą, bet tą pat akimirką kulka perveria vaikinui krūtinę ir jis susmunka.

Vėliau Monelis su bataliono vadu ima ieškoti brigados štabo ir galiausiai randa jį kalno oloje. Įėjimas apsaugotas smėlio maišais, o už jų, kaip visada, grūdasi daug žmonių, besislepiančių nuo nesiliaujančios artilerijos ugnies. Prasibrauti vidun taip sunku, kad tuodu vis užlipa kam nors ant rankų, kojų ar nugaros, bet niekas nekreipia dėmesio. Štabas įsikūręs pačiame olos gale. Čia tamsu ir visiškai tylu. Monelis ir jo vadas manė, kad sužinoję apie į pagalbą atvykusius du batalionus visi puls dėkoti, gal net džiūgaus, tačiau tenka nusivilti. Štabo karininkai apie tai nieko nežinoję ir pasitinka juos „be jokio entuziazmo“. Tamsioje vėsioje oloje tvyro niūri nuotaika, ne, dau-

giau nei niūri – žmonės jaučiasi pažeminti ir pasmerkti neišvengiamam galui. Jie susitaikė su likimu. Brigados vadas nusiminęs sako: „Kaip matote, mes apsupti priešų, ir jie gali daryti su mumis, ką panorėję."

Bet kažką pasvarstęs, jis vis tiek įsako Monelio batalionui eiti į ataką. Moneliui kyla mintis, kad kažkokiam aukščiausio rango vadui – gal korpuso? – baigia pakrikti nervai, nes štabą pasiekiantys įsakymai vis labiau prieštaringi ir neaiškūs. Ir ateina jie ne iš karto, nes nesiliaujančioje artilerijos ugnyje telefono laidai nukertami maždaug kas penkias minutes. Tada tenka siųsti žmogų į griaudžiantį, dūmuose paskendusį lauką, kad jis, aplink skraidant skeveldroms, surastų nutrūkusį galą ir atkurtų ryšį. Pats pavojingiausias užsiėmimas Ortigaroje – būti telefonistu.

Tačiau ne vien telefonistai tampa vieno iš karo paradoksų aukomis. Šiuo atveju paradoksas yra tai, kad generolai nesugeba kontroliuoti ir valdyti armijų, kurios naikina viską aplinkui. Per didelius mūšius beveik visada nutrūksta ryšio linijos, ir mūšiai virsta aklu, neorganizuotu stumdymusi dūmuose, sproginėjant sviediniams.*

* Paprasčiausiai neveikia jokia technika. Esama bevielio ryšio radijo aparatų, bet jie dideli, sunkūs ir nepatikimi. Laidiniai telefonai veikia tik ten, kur yra nutiestas tinklas, arba bent jau tol, kol neprasideda įnirtingi mūšiai. Kai taip nutinka, laidai greitai nutraukiami. Dabar jau pradėta laidus užkasti metro gylyje, ir, jei įmanoma, dar paslepiami vamzdžiuose, bet taip kruopščiai ruoštis gali tik gynėjai ir tik tada, kai fronte daugiau ar mažiau ramu. Visos armijos naudoja įvairius optinius signalus (tokius kaip šviečiančios raketos, heliografai, lempos, semaforai ir vėliavos), tačiau būtina sąlyga yra geras matomumas, o įsisiautėjus mūšiui, jo paprastai nebūna. Kita galimybė – įsakymus ir raportus kaip nors nunešti. Visos šalys mėgina su šunimis, bet tai sudėtinga per smarkų susišaudymą. Kaip ir arkliai, šunys tokioje situacijoje labai išsigąsta. Visos šalys naudoja pašto karvelius. Vien vokiečiai panaudos apie 300 000. Kai kuriais atžvilgiais tai būna pats patikimiausias komunikacijos būdas. Buvo paskaičiuota, kad tikslą pasiekdavo devyni iš dešimties karvelių. Pasitaikydavo, kad jie būdavo kaip nors apdovanojami. Pavyzdžiui, 1916 metų birželį per vieną iš mūšių prie Verdeno iš apsupto de Vo forto buvo paleistas paskutinis karvelis. Jis pasiekė tikslą ir nugaišo nuo žaizdų. Dabar jo garbei ant forto kabo atminimo lenta. Arba garsusis balandis Šer Ami, kuris per mūšį Argone 1918 metų spalį sugebėjo atnešti žinią iš apsupto amerikiečių dalinio, nors buvo kulkos sužeistas į krūtinę ir netekęs kojytės. Jis buvo apdovanotas Karo kryžiumi. (Dabar jo iškamša saugoma Smitsoniano institute Vašingtone.) O jei nėra jokių kitų būdų, siunčiami kurjeriai, dažniausiai poromis, – gal tikslą pasieks bent vienas. Akivaizdu, kad tai išties pavojinga užduotis. (Būti kurjeriu ne kartą teko ir Adolfui Hitleriui. Jis buvo už tai du kartus apdovanotas. Tarnaudamas kurjeriu jis įgijo išties rimtų, nors šiek tiek ir ribotų žinių apie karybą. Vėliau jis tuo pasinaudodavo parodydamas savo pranašumą prieš įvairius generolus, kurių patirtis dažnai būdavo įgyta abstrakčiame štabų pasaulyje.)

Sutemsta. Gali užuosti tris kvapus: sprogstamųjų medžiagų aitrumą, salsvą puvimo ir gaižų išmatų dvoką. Gamtiniai reikalai atliekami ten pat, gulint ar tupint, nusismaukus kelnes visų akivaizdoje. Elgtis kitaip būtų kvaila. Aitrus, salsvas ir gaižus dvokas.

Tą naktį viena iš kuopų puola aukštumą 2003 ir paima ją.

* * *

Po trijų dienų austrai aukštumą atsikovojo.

149.

1917 m. birželio 30 d., šeštadienis

PAOLAS MONELIS GRĮŽTA IŠ ORTIGAROS

Ten, ant kalno, jis išgyveno penkias dienas. Kartais juos apšaudydavo iš visų pusių. Kartais atrodydavo, kad kalną kiaurai skrodžia stipri elektros srovė: žemė virpėdavo, drebėdavo, žaibuodavo, kibirkščiuodavo. Jie gyveno šalia mirusiųjų, naudojo jų amuniciją, valgė jų maistą, gėrė vandenį iš jų gertuvių, sukraudavo juos kaip priedangą nuo kulkų barikados pakraštyje, stovėdavo ant jų, kad nenušaltų kojų. Po dviejų dienų jau buvo prarastas kas antras vyras: jie arba žuvo, arba buvo sužeisti, arba kontūzyti. Monelis mano, kad gyvas ir sveikas išliks gal kas dešimtas, ir be galo tikisi būti vienas iš jų. Kai priešo artilerija trumpam nutilo, jis atsivertė savo kišeninį Dantės tomelį ir besdamas į bet kokią eilutę, ėmė ieškoti ženklų.

Ir išgyveno.

Dienoraštyje jis rašo:

Sėdi be žado, nes jautiesi naujai gimęs, nes sėdi palapinės prieangyje ir matai saulę. Gyvenimas yra toks gardėsis, kurį tyliai sukramtai sveikais dantimis. Žuvusieji yra nekantrūs draugai, paskubomis iškeliavę tik jiems žinomais reikalais, o mes jaučiame, kad mus švelniai glosto gyvenimas. Mes mėgaujamės kokiais nors maloniais prisiminimais apie šeimą, jaučiame palengvėjimą, kad vargšams senukams dar kartą galėsime pranešti apie sūnaus paklydėlio sugrįžimą. O iškeliaudami mes nedrįsome apie tai net pagalvoti.

150.

1917 m. liepos 19 d., ketvirtadienis

RENĖ ARNO MATO, KAIP NUAJONE NUŠVILPIAMA MARI DELNA

Kodėl spektaklis nebus užbaigtas tradiciškai – sugiedant „Marselietę"? Divizijos vadas ir nustebęs, ir pasipiktinęs. Teatro direktorius, gal kiek susidrovėjęs ir išsigandęs, aiškina, kad „jų karti patirtis rodo, jog esant tokiai žemai kovos dvasiai kaip dabar, Prancūzijos himno kareivių akivaizdoje geriau negiedoti".

Maištai Prancūzijos armijoje kilo prieš tris mėnesius ir tik dabar galima teigti, kad ji vėl tinkama karo mūšiams. Bet reikia būti atsargiam. Po paviršiumi vis dar jaučiama įtampa.

Galbūt balandžio pabaigos maištai armijoje yra pirmas požymis apie prarastas iliuzijas. Generolai ir politikai kaltę verčia socialistų kurstymams, pacifistinei propagandai, Rusijos revoliucijos užkratui ir panašiai. Pavasaris Prancūzijoje apskritai buvo neramus. Tai, be abejo, susiję su nuovargiu nuo karo, kaip ir Rusijoje. Iš dalies jis pasireiškia taip pat: nepaklusnumu, streikais, demonstracijomis. Tačiau maištai armijoje niekada nebuvo kokio nors visuotinio judėjimo dalis. Greičiau tai streikai. Juos kursto ne svajonės apie ateitį, o dabarties košmarai. O po visa kuo glūdi nusivylimas.

Didysis prancūzų puolimas balandį prasidėjo skambant tokiai pat išpūstai retorikai ir fanfaroms kaip ir 1915 m. rudenį per didįjį puolimą Šampanėje: pasiruošta nepriekaištingai, vokiečiai bus nugalėti, tikrai įvyks persilaužimas, tai bus lemiamas mūšis, pergalė garantuota, ir panašiai. Aptakūs pažadai, kad karo baigtis bus nulemta per keturiasdešimt aštuonias valandas, privertė net ir labiausiai pavargusius nuo karo susikaupti dar vienam bandymui. *Allons enfants de la Patrie / Le jour*

*de gloire est arrivé!** O kai paskui eilinį kartą viskas įstrigo, pasiekus tik minimalios pažangos ir patyrus maksimalių nuostolių, armijoje paprasčiausiai įvyko sprogimas.**

Arno batalione maišto nebuvo. Be to, šis batalionas yra iš Vandėjos regiono, kuris toli gražu nepasižymi revoliucijos tradicijomis. Tačiau vieną naktį jiems teko susidurti su šiuo reiškiniu, kai turėjo palikti priešakines linijas, prabuvę ten dešimt dienų, tačiau jų pamaina buvo pratęsta dar parai, nes juos turėjęs pakeisti batalionas atsisakė leistis į apkasus, kol nebus patenkinti keli labai konkretūs reikalavimai.

Tikriausiai kaip tik dėl to, kad jo būriai per maištus laikėsi taip ramiai, divizijos vadas užsispyręs reikalauja, jog pabaigoje būtų sugiedota „Marselietė". Teatro direktorius nenoromis nusileidžia. Šios dienos renginys, ko gero, irgi liudija apie tai, kad po maištų armijos vadovybė yra priversta rūpintis kareiviais. Spektaklis rodomas lauke, kad jį galėtų pamatyti kuo daugiau karių. Tai nesukėlė jokių papildomų rūpesčių, nes dabar pats vasaros vidurys.

Baigiantis spektakliui, ant laikinai sukaltos scenos užlipa vakaro žvaigždė – pati Mari Delna, gal pats gražiausias to meto kontraltas Europoje. Jos šlovė tęsiasi jau dešimtmetį: savaime suprantama, ji dainavo Paryžiaus operoje, taip pat Milano La Skaloje, Londono Kovent Gardene ir Niujorko Metropolitane. Trumpai tariant – didelė žvaigždė. Arno ir kitų žiūrovų nuomone, ji didelė ir kūno apimtimis. Vietoje iš plakatų ir nuotraukų pažįstamos trapios būtybės ant scenos pasirodė be galo stora moteris. Tiesa, dainuoja ji taip pat gražiai kaip ir anksčiau. Ji vilki kažko-

* Pirmyn, Tėvynės sūnūs / Šlovės diena atėjo (pranc.)

** Vienu metu maištas buvo paplitęs 54 divizijose, todėl didelės Vakarų fronto atkarpos iš esmės buvo neginamos. (Faktą, kad apie šį didelį maištą nesužinojo ir juo nepasinaudojo vokiečiai, ko gero, reikia laikyti didžiausia apmaudžia žvalgybos nesėkme per Pirmąjį pasaulinį karą. Juolab žinant, kad tuo pat metu buvo remiami ir sumaniai išnaudojami rusų bolševikai, siekiant apsunkinti Rusijos dalyvavimą kare.) Kai kurie maištautojai reikalavo nutraukti karą tuoj pat, kiti grasino žygiuoti į Paryžių, bet dauguma tiesiog atsisakė eiti į atakas ir pateikė sąrašą paprastų reikalavimų iš tikrųjų pagerinti tokius dalykus kaip maitinimas, gydymas ir slauga bei atostogos. Todėl nubaustųjų mirtimi buvo mažai, o materialinės sąlygos žymiai pagerintos.

kiais baltais marškiniais, o rankoje laiko trispalvę. *Aux armes, citoyens! Formez vos bataillons! /Marchons, marchons!* Galingu balsu nuo scenos aidintys raginimai griebtis ginklų, formuoti batalionus ir žygiuoti pirmyn dabartinėje situacijoje gali pasirodyti truputį provokuojantys, nes kai kurie kareiviai nenori nei viena, nei kita ir jokiu būdu ne trečia.

Jai baigus dainuoti, kareivių plojimai susimaišo su švilpesiu. Divizijos vadas net apsvaigsta iš pykčio ir įsako surasti tuos, kurie švilpė. Paaiškėjo, kad tai neįmanoma.

151.

1917 m. liepos 21 m., šeštadienis
ALFREDAS POLARDAS BAKINGAMO RŪMUOSE APDOVANOJAMAS VIKTORIJOS KRYŽIUMI

Bus įteikti dvidešimt keturi Viktorijos kryžiai, tačiau atitvertoje teritorijoje prie Bakingamo rūmų eilėje laukia tik aštuoniolika vyrų. Kitiems šešiems medaliai bus įteikti „po mirties". Netoliese laukia keli civiliai. Tai žuvusiųjų artimieji, kurie priims apdovanojimus vietoje mirusių karių. Groja karinis orkestras, stovi išsirikiavusi garbės sargyba su vėliavomis. Už aukštos paauksuotos rūmų tvoros matosi minia žiūrovų.

Vos sužinoję, kad Polardas bus apdovanotas Viktorijos kryžiumi, visi pradėjo jį sveikinti, bet tai niekis, palyginus su tuo, kas jo ir vieno bendražygio laukė namuose, grįžus mėnesio atostogų. Nuo tos dienos gyvenimas buvo nesibaigiančios puotos, teatro spektakliai ir kviestinės vakarienės, visi šaukė valio ir plekšnojo per petį. Kartais jis susidrovi, bet pasitenkinimo jausmas niekada neapleidžia. Kai juodu su draugu nori susimokėti už gėrimus, prie jų visada kas nors prasibrauna ir primygtinai prašo leisti pavaišinti. Užėjusius į kokį gerą restoraną juos iškart atpažįsta, įleidžia be eilės ir skiria geriausią laisvą staliuką. Polardas dabar įžymus. Jo atvaizdai spausdinami laikraščiuose.

Jis susižadėjo. Su ta pačia Mere Einsli, kuri anksčiau buvo taip demonstratyviai jį išbrokavusi. *Tada* jis įtarė, kad viena iš priežasčių – jog jis nežinomas eilinis kareivis, visiškas nulis. Bet *dabar*! Dabar jis karininkas, apdovanotas aukščiausiu ir prestižiškiausiu apdovanojimu Didžiosios Britanijos imperijoje. Karas padarė jį savimi pasitikinčiu vyru, ir vieną vėlų vakarą, apkabinęs Merę, Polardas apipylė ją „nelabai rišliomis frazėmis": kaip ją myli, kaip jos trokšta ir panašiai. Kitą rytą, jiems išėjus pasivaikš-

čioti, Merė prisipažino, kad jo vis dar nemyli, bet būtų neteisinga nuliūdinti įsimylėjusį vyrą. Na, meilė toks dalykas, kuris gali pamažu išsiskleisti. Sužadėtuvių žiedas iš platinos, papuoštas deimantais ir juoduoju perlu. Pastarąsias dienas jie praleido viename pajūrio viešbutyje su keliais pažįstamais. Jie maudėsi, plaukiojo valtimis, ėjo pasivaikščioti, lankėsi koncertuose, mėgavosi puikiomis vakarienėmis ir pirmą kartą buvo susipykę.

O dabar jis kartu su septyniolika kitų karių laukia prie Bakingamo rūmų. Kiekvienam prie uniformos ant krūtinės prisiūtas specialus kabliukas, kad karaliui būtų lengviau užkabinti apdovanojimą. Staiga prasideda. Visi kaukšteli kulnais, sargyba ginklu atiduoda pagarbą. Orkestras nutyla ir tada užgroja „Dieve, saugok Karalių“. Garbės sargyba nuleidžia vėliavas. Pasirodo karalius. Karalius! Jam iš paskos seka būrys adjutantų. Tie aštuoniolika pasitempia, atiduodami pagarbą. Muzika nutyla. „Laisvai!“

Vienas po kito jie kviečiami išeiti į priekį. Polardas šeštas. Kaip ir kiti jis žengia dešimt žingsnių ir atsistoja priešais monarchą, atiduodamas pagarbą. Pulkininkas perskaito raštą, už ką įteikiamas apdovanojimas: „Už išties išskirtinę drąsą ir ryžtą.“ Perskaičius paskutinius rašto žodžius – „ignoruodamas bet kokį pavojų, jis įkvėpė drąsos visiems jį mačiusiems kariams“ – karalius užkabina Polardui medalį su purpuriniu kaspinu ir pasako kelis pagyrimo žodžius, o tada stipriai paspaudžia ranką, taip stipriai, kad Polardui pratrūksta žaizda, gauta per atostogas besimaudant.

Ką tik apdovanotas dvidešimt penkerių vyras žengia vieną žingsnį atgal ir atiduoda pagarbą.

Tai Polardo karo kulminacija, jo gyvenimo kulminacija.

Jis, draudimo kompanijos biuro darbuotojas iš Londono, buvęs pasmerktas nereikšmingam ir nuobodžiam gyvenimui, dabar pasiekė viską, apie ką svajojo. Jis tapo tuo, kuo visą laiką manėsi esąs. Ir visa tai tapo įmanoma per karą.

Po ceremonijos laukia plati programa, puota ir sveikinimai. Rytoj jis grįš į žemyną. Sklinda kalbos, kad kažkur Flandrijoje britai rengia didelę

puolimo operaciją. Sukirba naujas, jam neįprastas jausmas. Tai pirmas kartas, kai jis nedega noru patekti į mūšį.

* * *

Tą pačią dieną Vilis Kopensas pirmą kartą išskrenda į mūšį vienviečiu lėktuvu.

> *Virš Schuro pastebėjau dvivietį lėktuvą, sukantį ratus maždaug 3200 metrų aukštyje. Ryžtingai puoliau, bet be rezultatų. Ano lėktuvo keleivis šovė į mane, bet taip pat nepataikė. Ant mano lėktuvo nebuvo jokių pėdsakų. 500 metrų aukštyje paleidau jį iš taikiklio ir priešas dingo, o aš keikiausi dėl savo neišmanymo.*

152.

Viena 1917 metų liepos diena

PAOLAS MONELIS MATO, KAIP SUŠAUDOMI DU DEZERTYRAI

Aušta. Visa kuopa stovi ir laukia nedidelėje miško proskynoje. Ten stovi ir baudžiamasis būrys, gydytojas ir kunigas, drebantis iš baimės dėl to, kas įvyks. Atveda vieną iš dviejų kalinių.

> *Štai, pirmas nuteistasis. Verkia be ašarų. Kaklas užveržtas virve. Vyras sugargia. Nė žodžio. Žvilgsnis jau tuščias. Veide atsispindi tik buka, gyvuliška baimė, lyg gyvulio, kurį tuoj paskers. Atvestas prie eglės jis susmunka. Tenka pririšti jį telefono laidu. Išbalęs kunigas apkabina pasmerktąjį. Tuo metu baudžiamasis būrys išsirikiuoja dviem eilėmis. Šaus pirma eilė. Pulko adjutantas jau paaiškino: „Aš duosiu ženklą ranka, o tada ugnis.“*

Pasmerktieji yra iš jų dalinio. Vieną dieną, per žiauriuosius mūšius ant Ortigaros, juodu nusiuntė į slėnį padėti prie ūkinių darbų. Bet jie negrįžo, nes tų trijų dienų priešakinėje linijoje jiems užteko per akis. Karinis tribunolas Enege už dezertyravimą nuteisė juos myriop. Disciplina Italijos armijoje labai griežta, kartais beveik žiauri.* Po teismo du karo policininkai parvedė kalinius atgal į jų dalinį, kurio vyrai turės įvykdyti mirties bausmę (visų akivaizdoje, kitiems įspėti ir pagąsdinti). Policininkai neišdrįso papasakoti, koks likimas jų laukia.

Tuodu vargšai, užrakinti nedidelėje pašiūrėje, šaukėsi pagalbos, verkė, maldavo ir bandė derėtis: „Pone leitenante, mes pažadame eiti į sargy-

* Per karą Italijos armijoje bus sušaudyta daugiau kaip 1000 savų karių. Tai žymiai daugiau nei britų armijoje (361), jau nekalbant apie vokiečių (48). Daugiau kaip 15 000 italų karių buvo nuteisti kalėti iki gyvos galvos už nusižengimus karinei disciplinai, ir daugelis jų sėdėjo kalėjime net ir karui seniai pasibaigus, kai kurie net iki 1945 metų. Italijos armijos vadas Kadorna reikalavo „geležinės drausmės“.

bą kiekvieną naktį." Veltui. Galiausiai jie liovėsi rėkę, šaukę, maldavę ir nebemėgino susitarti. Iš pašiūrės girdėjosi tik verksmas. Abu yra patyrę kareiviai, dalyvaujantys kare nuo pat pradžios. Norint valdyti bet kokią armiją, reikia išorinės prievartos ir žmonių sutikimo (spontaniško arba sužadinto dirbtinai). Šis karas kilo būtent dėl šių dviejų dalykų mišinio. Kuo labiau žmonės abejoja, tuo didesnė prievarta. Bet tik iki tam tikro taško. Kai lieka tik prievarta, nelieka nieko. Ir tada viskas žlunga.

Adjutantas pakelia ranką ir duoda ženklą.

Nieko neįvyksta.

Kareiviai pažiūri į adjutantą, paskui į pririštąjį su užrištomis akimis. Baudžiamajame būryje yra pasmerktojo ginklo brolių, draugų, „gal net giminaičių".

Adjutantas duoda ženklą dar kartą.

Nieko neįvyksta.

Susinervinęs adjutantas suploja. Atrodo, kad kareivius reikėjo paskatinti garsu, kad jie iššautų.

Nuaidi salvė.

Pasmerktasis palinksta į priekį, bet nenugriūva, nes prilaiko telefono laidas, todėl tik šiek tiek smukteli palei kamieną. Per tą minutę jis iš žmogaus virto lavonu, iš subjekto – objektu, iš būtybės – daiktu, iš jo – *tuo.* Priėjęs gydytojas neva patikrina ir paskelbia mirties faktą. Niekas tuo neabejoja. Monelis mato, kad kulkos nunešė pusę galvos.

Tada atveda antrą.

Skirtingai nei draugas, šis visai ramus ir, regis, beveik šypsosi. Jis kreipiasi į baudžiamojo būrio vyrus keistu balsu, beveik apimtas ekstazės: „Viskas teisinga. Tik gerai taikykitės. Ir nepasielkite taip, kaip aš!" Vyrai sutrinka. Kai kurie nebenori šauti, sako, kad jie kartą jau šovė. Kyla barnis. Adjutantas keikiasi ir grasina. Galiausiai jam pavyksta būrį suvaldyti.

Nuaidi salvė. Vyras susmunka. Jis irgi nebegyvas.

Būrys paleidžiamas, vyrai lėtai išsiskirsto. Monelis mato, kad jie labai sukrėsti, kad visų veiduose atsispindi siaubas ir kančia. Visą dieną jie kalba tik apie tai. Tyliai, gėdydamiesi ar sukrėsti. Monelis rašo:

Nenorom kyla klausimų ir abejonių. Apimti siaubo mes stumiame juos šalin, nes jie pernelyg suteršia aukštus principus, kuriuos mes pripažįstame užsimerkę, lyg kokią religiją, bijodami, kad kitaip bus per sunku atlikti kareivio pareigą. Tėvynė, būtinybė, disciplina – ši eilutė įrašyta pareigų instrukcijoje. Žodžiai, kurių prasmės mes iš tikrųjų nežinome. Jie mums tik garsai. Mūsų prislėgtoje sąmonėje šie žodžiai įgyja prasmę tada, kai stovime mirties bausmės akivaizdoje. Bet sėdintys Enege ponai neatvyko pažiūrėti, kaip jų nuosprendžio žodžiai įvykdomi realybėje.

153.

1917 m. rugpjūčio 2 d., ketvirtadienis

ANGUSAS BJUKENENAS DALYVAUJA ŠTURMUOJANT TANDAMUČIO KALVAGŪBRĮ

Dar vienas žygis naktį, dar viena ataka. Prieš juos stūkso plikas kalvagūbris, jis kyšo iš aplinkinės vešlios žalumos tarsi nuskendusio pirmykščio gyvūno nugara. Ant jo žaliuoja nemažas šilas, kuriame slepiasi fortas. Tai jų atakos objektas.

Pagrindinis puolimas prasideda lygiai devintą ryto. Krūmynai aidi nuo įnirtingo kulkosvaidžių kalenimo ir duslaus granatsvaidžių dundesio. Pirmas puola juodųjų batalionas – 3/4 karališkasis Afrikos šaulių batalionas. Jie patiria didelių nuostolių ir sustoja ant pliko šlaito. Pajuda antra banga – Anguso Bjukeneno dalinys, 25-asis karališkasis fuzilierių batalionas. Jie jau ima jausti pagarbą juodiesiems kariams ir netgi kone susidraugavo su keliais labiau patyrusių afrikiečių daliniais. Prieš karą tai būtų buvę neįmanoma. Bjukenenas vadovauja bataliono kulkosvaidžių būriui. Jie eina paskui šaulių vorą, kopdami link viršūnės lavonų nuklotu šlaitu. Ginklai, regis, riaumoja.

Vokiečiai, vis labiau spaudžiami į kolonijos teritorijos kampą, ėmė priešintis įsitvirtinę įvairiuose fortuose, todėl mūšiai tapo įnirtingesni ir reikalauja daugiau aukų. Nors dalyvauja žymiai mažiau karių nei ankstesnėse kampanijose, mūšių nuostoliai būna triskart didesni.

Abi puses slegia vis didesnė įtampa: vokiečiams čia liko paskutinis kolonijos lopinėlis šiame kontinente, o britų vadus spaudžia vis griežtesni Londono raginimai užbaigti šią kampaniją kuo greičiau. Nes į pabaigą eina ne tik karui suteikti kreditai, bet ir prekybos laivyno tonažas. Nuo

tos dienos, kai vokiečiai pradėjo neribojamą povandeninių laivų karą, jie paskandina daugiau laivų, nei sąjungininkai spėja pastatyti naujų.* Kas ketvirtas laivas nepasiekia uosto ir kyla didelių problemų, kaip aprūpinti britų salas, todėl konvojai į Rytų Afriką reikalauja didelių išlaidų.

Pasitraukę iš ano slėnio prie Mohambikos, vokiečiai įsitvirtino ant Tandamučio kalvagūbrio. Čia nuo birželio vidurio vyksta atakos ir kontratakos. O dabar vėl atėjo laikas pulti.

Dvi kuopos iš 25-ojo karališkojo fuzilierių bataliono sparčiai juda link būrelio medžių, bet atsiduria prieš *bomą*, tai yra, platų aptvarą iš supintų dygių krūmų, kurie saugo lygiai taip pat efektyviai kaip ir spygliuota viela. Jiems tenka pasukti kairėn. Per tą laiką Bjukenenui visgi pavyko išrikiuoti savo kulkosvaidininkus už mažiau nei penkiasdešimties metrų nuo aptvaro. Prasideda įnirtingas susišaudymas. Per trumpą laiką krinta keturi iš jo „sumaniausių ir neįkainojamų šaulių". Tačiau Bjukenenas laikosi. Jų kulkosvaidžiai varpo visą priešų poziciją, o tuo pat metu jiems virš galvų beveik be garso skraido granatos ir sproginėja tarp medžių,** sukeldamos gaisrą ir dūmus.

Bjukenenas pastebi, kad fortas pamažu atsišaudo vis silpniau. Jam net pasirodo, kad vokiečių trimitininkai skelbia atsitraukimą už kalvagūbrio. Pergalė jau ranka pasiekiama, tačiau jis gauna įsakymą atsitraukti. Vokiečiai pradėjo kontrataką kitoje vietoje. Kitaip tariant, kyla pavojus būti atkirstam nuo saviškių. Pasitraukus nuo kalvagūbrio, juos pasiekia

* Smarkiai išaugo sunaikinamų laivų skaičius. 1917 metų sausį vokiečių povandeniniai laivai nuskandino 35 laivus, kurių bendra keliamoji galia buvo 109 954 tonos. Balandį skaičius išaugo iki 155 laivų ir 516 394 tonų. Dabar nuostoliai visgi mažėja, visų pirma dėl įvestos konvojaus sistemos, taip pat ir dėl didesnių užminuotų teritorijų. Be to, efektyviau naikinti povandeninius laivus ėmė ir oro pajėgos. Kaip išskirtinį pavyzdį galima pateikti atvejį, kai 1917 metų žiemą austrų-vengrų lėktuvas Adrijos jūroje nuskandino prancūzų povandeninį laivą, pavadintą išsilavinusiems žmonėms pažįstamu vardu *Foucault*. Savo žygdarbį pilotas apvainikavo nusileisdamas ant vandens ir išgelbėdamas visus 29 įgulos narius.

** Daugelis kareivių nekenčia granatsvaidžių ir minosvaidžių, nes jų paleisti šaudmenys, skirtingai nuo įprastų artilerijos sviedinių, beveik neskleidžia jokio garso, todėl nežinai, kada ir kur nukris. Tačiau tokios baterijos juda gana lėtai, todėl dažnai galima pastebėti, kada jos pasirodo.

įnirtingo susišaudymo kažkur tolumoje aidas. Visi nešikai dingę. Palei taką guli bet kaip numesti jų pačių maišeliai ir įvairios dėžės. Vos spėjus susigaudyti, kad askariai, matyt, bus apšaudę jų nešulių vilkstinę, staiga iš visai arti pasipila šūviai į juos pačius.

Paskui jie pasiekia savo lauko ligoninę. Vokiečiai ją apiplėšė, bet, keista, labai tvarkingai. Jų baltieji padalinio vadai

buvo tokie įžūlūs, kad netgi įsakė britų tarnams afrikiečiams patiekti arbatos, kurią jie gurkšnojo kraudamiesi chininą ir kitus reikalingus vaistus. Jie buvo dėmesingi sužeistiesiems ir neleido jų liesti, pagrasinę revolveriais savo baisiai įsiaudrinusiems juodiesiems kariams.

Karas visuose kituose frontuose tampa vis brutalesnis, tačiau Rytų Afrikoje kariaujantys baltieji neretai vieni su kitais elgiasi riteriškai. Toks draugiškumas yra iki 1914-ųjų gyvavusios idėjos atgarsis, kai buvo siekiama, kad kolonijos nebūtų įtrauktos į jokius konfliktus. Be to, visi kolonistai, jausdamiesi tarsi baltas lašas juodame Afrikos vandenyne, yra pažymėti tam tikros kolonijinės lemties.* Su baltaisiais belaisviais dažniausiai elgiamasi labai gerai, kartais jie net maitinami geriau už savus kareivius. Kartą per šią kampaniją britų linijas perėjo vokiečių gydytojas ir pareikalavo grąžinti pamirštą krepšį su medicinos įrankiais. Jis atgavo krepšį ir galėjo grįžti pas saviškius. Kai fon Letovas-Forbekas buvo apdovanotas aukščiausiu vokiečių apdovanojimu *Pour le Mérite* (Už nuopelnus), jo priešininkas generolas atsiuntė mandagų sveikinimo laišką.

Bjukenenas ir kiti, kurie dar pastovi, apie vienuoliktą vakaro parsigauna į stovyklą prie Zivanio. Jie visiškai išsekę. Dvidešimt dvi valandas jie arba žygiavo, arba kovėsi.

Po savaitės jie puls tą patį kalvagūbrį dar kartą.

* Ši mintis kilo išsilavinusiems afrikiečiams: dėl karo kolonializmas sunaikins pats save.

* * *

Tą pačią dieną Harvis Kušingas rašo:

Lietus pliaupė visą dieną. Ir visą dieną be perstojo buvo nešami sušalę, drebantys sužeistieji, aplipę purvu ir krauju. Nukrapščius purvą, kai kurios ŠGŽ pasirodė esančios nesunkios, o kitos – žymiai pavojingesnės, nei atrodė iš pirmo žvilgsnio. Apžiūros kambariai vis dar perpildyti, neįmanoma suspėti. Ir dar iš proto varo tai, kad dirbama be sistemos. Naujienos taip pat labai blogos. Didžiausias mūšis pasaulio istorijoje iki juosmens įklimpo pelkėse, o patrankos įsmuko dar giliau.*

* ŠGŽ – šautinės galvos žaizdos.

154.

1917 m. rugpjūčio 8 d., trečiadienis

FLORENSĖ FARMBOROU KERTA RUMUNIJOS SIENĄ

Jie išžygiuoja jau penktą ryto. Buvo paliję, todėl keliai pažliugę. Bet ją žavi atviras, kalvotas kraštovaizdis, kurio spalvas ir kontūrus prislopino švelni ryto šviesa. Prutą jie pereina tiltu, ant kurio dirba karo belaisviai austrai. Jų palapinės kiaurai permirkusios nuo lietaus. Kai kurie belaisviai tiesiog sėdi nejudėdami ir laukia, kol kylanti saulė išdžiovins jų drabužius.

Vežimais perdardėję per medinę tilto dangą, jie įrieda į Rumuniją. Iš kur jie semiasi vilties? Vakar sužinoję, kad keliaus į kaimyninę šalį pietuose, ligoninės darbuotojai apsidžiaugė. Iš dalies tai galima laikyti bėgimu ne tik nuo artėjančių vokiečių, bet ir ne ką mažiau nuo sugriauto ir demoralizuoto gyvenimo vaizdų, taip pat ir nuo paties traukimosi pastarąją savaitę.

„Atakos už laisvę kampanija“* – paskutinis naujosios vyriausybės bandymas tęsti karą – jau žlugo. Florensės dalinys priklauso 8-ajai armijai, kuriai iš pradžių tikrai pavyko pralaužti priešo linijas į pietus nuo Dniestro. Bet nužygiavusi maždaug vos tris mylias, ji sustojo, nes pritrūko atsargų, o kareivių entuziazmas taip pat išblėso. Jie rengė mitingus, klausinėjo, diskutavo dėl sąlygų, rinko komitetus ir reikalavo teisės patiems išsirinkti karininkus. Žymiai padaugėjo dezertyrų, bėgama jau ir atvirai.

Ištisos divizijos atsisako eiti į ataką. Nustebusi ir sutrikusi Florensė konstatuoja, kad didelė dalis kareivių tikrai nebenori kariauti. Savo pasipriešinimą jie demonstruoja ne tik karininkams, – dabar jie susirado dar vieną taikinį – medicinos seseris. Gal kareiviams nepatinka, kad jos savanorės, o gal kad jos moterys, o gal dėl abiejų priežasčių? Vyrai demonstruoja pa-

* Dabar ji dažniau vadinama „Kerenskio puolimu“ – pagal valdančiosios laikinosios menševikų vyriausybės premjerą.

nieką, iškeikia jas ir priekabiauja. Tai pirmas kartas, kai Florensė bijo savų kareivių ir jiems nesirodo.

Galbūt Rumunijoje jiems nereikės stebėti, kaip sparčiai byra Rusijos armija. Be to, anapus sienos rumunų ir rusų daliniai sukūrė nedidelį „Atakos už laisvę" filialą. Ir, kiek teko girdėti, pastaruoju metu, jiems, regis, sekasi. Taip, dėl šito žygio jie labai džiaugiasi. Ne todėl, kad nutols nuo karo, o todėl, kad atsidurs vietoje, kur galės būti išties naudingi.

Jie sustoja atvirame lauke pavalgyti: tiršta kareiviška košė su mėsa, žuvis ir daržovės. Žydro dangaus viduryje kepina saulė. Florensė išgirsta kažką ginčijantis. Žinoma, dėl politikos. Ji šį tą nugirsta: savaime suprantama, vyriausybės vadovas atleis Brusilovą, jų didvyrį, apkaltinęs dėl nepavykusios puolimo kampanijos. Prisijungia daugiau piktų balsų. Florensė taip pat supyksta, tačiau, užuot prisijungusi prie diskusijos, nueina su viena iš draugių atsigaivinti upėje. Deja, joms nepavyko rasti atokios vietos – visur pilna kareivių. Tad jos grįžta į laukuose apsistojusią koloną ir atsigula pavėsyje po vienu iš didelių vežimų. Iki išvažiavimo Florensė spėja parašyti kelias eilutes. Tuomet yra maždaug ketvirta valanda.

Vėliau jie privažiuoja ilgą, stačią įkalnę. Ten turės palaukti, nes arkliams reikia padėti užtempti sunkius vežimus. Dienoraštyje ji rašo:

Būrys patikimų jaunų vyrų padėjo kiekvienam arkliui ir vežimui pasiekti viršūnę. Jie baisiai šūkavo ir be reikalo plakė arklius. Vargšai išsigandę gyvuliai suprato, ko iš jų tikimasi, ir stengėsi kaip įmanydami. Jų gilus, trūkčiojantis alsavimas ir apsiputoję, suprakaitavę kūnai bylojo, kiek jėgų jiems kainuoja kiekvienas judesys.

Paskui jie važiavo blogais keliais: aukštyn žemyn per kalvotą kraštą, per kaimus su nedideliais, tvarkingais mediniais nameliais, kurių langus dengė užuolaidos. Jie matė moteris ir vaikus egzotiškais, gražiai siuvinėtais drabužiais. Viena senutė net sušuko iš baimės, pamačiusi tiek uniformuotų žmonių. Florensei pasirodė, kad jos kalba panaši į italų. Taigi, čia Rumunija. Jie

stabtelėjo viename miestelyje nusipirkti obuolių iš prekiaujančių žydų. Už rublį. Kiaušinių nėra – visus išpirko kareiviai. Įvažiavus į gražų ūksmingą pušyną, karštis kiek atlėgsta.

Vakarėjant jie įkuria stovyklą šalia kalvos prie kažkokio kaimo. Tokiame karštyje palapinių nereikia, sulankstomas lovas jie pasistato tiesiog lauke. Vadui pavyko gauti laikraštį, išleistą tik prieš tris dienas. Jis garsiai skaito susirinkusiems prie laužo. Daug rašoma apie įprastą politinį chaosą Rusijos sostinėje, tad Florensei nelabai įdomu. Tačiau viena istorija sujaudina ir ją, ir dar kelias seseles. Pranešama, kad esant tokiai karinei padėčiai, suburti pėstininkų batalionai, kuriuose tarnauja tik moterys.

Ji ir anksčiau buvo girdėjusi, kad rusų armijoje pasitaiko moterų. Netgi buvo sutikusi kelias – sužeistas, ligoninėje. Ypač gerai prisimena vieną, kurią slaugė Galicijoje. Tai buvo dvidešimt vienerių metų moteris su bjauria žaizda smilkinyje, likusia grybštelėjus kulkai. Moteris norėjo iškart grįžti į frontą. Naujieji, tik moterų batalionai buvo suburti Marijos Baškarovos iniciatyva. Tai paprastos kilmės moteris iš Sibiro, iš pradžių kovojusi kartu su vyru, o jam žuvus, likusi armijoje. Ji buvo sužeista ir apdovanota keletą kartų ir paaukštinta iki seržantės. Laikraštyje cituojama: „Jei vyrai atsisako kovoti už savo šalį, mes jiems parodysim, ką sugeba *moterys*!“ Toks moterų batalionas jau dalyvavo mūšyje, kaip tik per tą žlugusią „Ataką už laisvę“; joms buvo pavesta ginti apkasus, iš kurių pabėgo vyrai. Florensė ir kitos seselės mano, kad tai nuostabi naujiena.

Šiltas vakaras. Žvaigždėtame danguje kybo didelis švytintis mėnulis.

155.

1917 m. rugpjūčio 17 d., penktadienis
OLIVĖ KING VAŽIUOJA PER DEGANČIUS SALONIKUS

Olivė jau popiet pastebėjo, kad mieste kilo didelis gaisras, ir jai labai parūpo pamatyti iš arčiau. Tad kai buvo paskelbta, kad ieškoma žmonių, kurie galėtų padėti savo automobiliais išgelbėti serbų intendantūros atsargas, ji, savaime suprantama, iškart pasinaudojo proga. Tačiau padėties rimtumą suvokia tik važiuodama pro Venizeloso gatvę. Iš pradžių kilęs nedidelis gaisras neįtikėtinai išplito, – atrodo, kad dega visas turkų kvartalas.

Neįmanoma nupasakoti chaoso gatvėse ar grūsties tarp panikos apimtų žmonių, mėginančių išgabenti savo daiktus jaučių traukiamais vežimais arba ant savo kupros, nedideliais atvirais arklių traukiamais vežimaičiais ir ilgomis, siauromis, regis, tuoj subyrėsiančiomis graikiškomis vežėčiomis. Pro juos visus neįmanoma pravažiuoti. Liepsnos ūžė be perstojo, kiekvieną akimirką kas nors dundėdamas subyrėdavo, o griuvus kokiam nors pastatui, į orą pakildavo milijonai žiežirbų. Nuo Vardaro upės pūtė smarkus, karštas vėjas, todėl beveik visą laiką ant mūsų biro žiežirbos ir degančios šiukšlės. Dar nepradėjo temti, bet dangus virš miesto buvo keistai auksinis ir raudonas. Buvo panašu į nuostabų saulėlydį.

Iki tos dienos Salonikai buvo stebinantis, vaizdingas ir kai kur labai gražus miestas, kuriame aiškiai matėsi šimtmečius trukusio osmanų valdymo ženklai: nemažai minaretų, galinga mūro siena ir gerai veikiantis turgus. Vaikštinėjant siaurų gatvelių ir viduramžių skersgatvių labirintu galėjai įsikalbėti, kad tikrai esi Europoje, bet tuo pat metu neįmanoma nepastebėti, kad ši vieta atrodo, kvepia ir skamba kaip Rytai. (Be to, vos prieš penkerius

metus miestas dar priklausė osmanams.) Rytietiškas miesto stilius tikrai ne kaip priekaištas, o greičiau patvirtinimas, kodėl čia taip traukia atvykti. Vakariečių okupacijos metai ir čia suvažiavę kariniai daliniai iš beveik visų pasaulio kampelių dar labiau sustiprino ryškius šio miesto kontrastus ir jo kosmopolitinę dvasią. Čia vienos šalia kitų stovi musulmonų mečetės, bizantiškos katedros ir graikų ortodoksų bazilikos, tramvajai ir kino teatrai, varjetė teatrai ir barai, prabangios parduotuvės ir restoranai bei aukščiausios klasės viešbučiai. Kai kurių akyse Salonikai buvo Babelis ne tik dėl daugybės kalbų, bet ir dėl nuodėmių. (Beje, King ir daugelis jos draugų kalba unikalia pidžin kalba, kurios pagrindas – anglų, bet yra ir prancūziškų bei serbiškų žodžių.)

Jeigu tikroji miesto tapatybė yra būtent nuodėmė, tai dabar, regis, atėjo teismo valanda. Dėl smarkaus vėjo ugnis plinta be galo greitai.

King padaro kelis reisus į augančią ugnies jūrą, gelbėdama kariuomenės atsargas arba gyventojų turtą. Sustojusi ji greitai apibėga savo nedidelį „Fordą“ ir užgesina ant jo nukritusias žiežirbas. O važiuodama signalizuoja beveik visą laiką, kad prasibrautų pro minias žmonių. Vieni apimti isterijos ir panikos, kiti tokie nusiminę, kad beveik tapę apatiški. Ji atkreipė dėmesį, kad žmonės dažniausiai gelbsti didelius veidrodžius ir bronzinius lovų galus. Kai galiausiai liepsnos pasiekia uostą ir jūrą, Olivė suvokia, kad ją nuo garažo skiria maždaug pusės mylios ilgio ugnies siena. Bet ji vis tiek važiuoja toliau. Vienu metu bake nelieka benzino, bet ji nueina paieškoti ir galiausiai jo susiranda.

Ugnies nušviestoje sumaištyje beveik nebegalioja kareiviška disciplina. Kaip visada, nesavanaudiškumas ir didvyriškumas persipina su bailumu ir savanaudiškumu. Atsiranda plėšikautojų. Nuo karščio sprogsta kelios didelės vyno statinės. Vynas liejasi gatve kaip „kraujas“, nuotekų grioviu teka apie dešimties centimetrų srovė. Ant žemės parpuolę kareiviai ir civiliai ima srėbti tą pliurzę. Dar kartą važiuodama pro vynu atsiduodančią vietą Olivė mato aplink iškritusius apgirtusius, apsivėmusius žmones. Su baisiu trenksmu į orą išlekia šaudmenų sandėlis. Tai šen, tai ten pokši šūviai.

Kai po ilgos nakties vėl pateka saulė, danguje tvyro tiek dūmų, kad, regis, diena taip ir neišaušo. King važinėja po uostą. Ji važiuoja per tramvajų linijų elektros kabelius, kurie sutirpę guli gatvėse. Ji mato civilius ir kareivius, besirausiančius kokio nors grobio vis dar rūkstančiuose griuvėsiuose.

Olivė King sėdi prie vairo jau daugiau kaip dvidešimt valandų. Kai išsekusi ir alkana grįžta pamiegoti į savo kambarį, prieškambaryje susiduria su be namų likusia šeima – moterimi ir devyniais vaikais. Sudegė beveik pusė miesto, 80 000 žmonių neteko namų. Rūkstantis gaisras bus gesinamas beveik dvi savaites. Iki karo pabaigos jis liks suodinų griuvėsių dykviete. Tokių Salonikų, kokie jie buvo iki gaisro, daugiau niekada nebebus.

156.

1917 m. rugpjūčio 26 d., sekmadienis

HARVIS KUŠINGAS IŠVYSTA TRIMATĮ ŽEMĖLAPĮ

Fronte ramu, bet tik laikinai. Visi tai žino. Didžiąją ryto dalį jie pertvarsto sužeistuosius. Kušingui atrodo, kad daugelis operuotųjų sveiksta. O gal pagerėjo tik jo paties nuotaika, nes gavo išsimiegoti dvi naktis iš eilės.

Kol kas nėra kovojančių amerikiečių dalinių, todėl Kušingas ir jo ligoninės padalinys buvo perkelti į šiaurę, į frontą Flandrijoje. Nuo liepos pabaigos ten tebevyksta britų puolimo kampanija, pati didžiausia iki šiol. Jau sugalvotas ir pavadinimas – trečiasis mūšis prie Ipro.

Iki šiol buvo keturi dideli puolimai. Beveik visą laiką lijo. Mūšio laukas virto purvo jūra. Iki šios dienos pažangos beveik nėra, o nuostoliai dideli. Bet sužinoti apie tai ką nors daugiau sunku. Mažai kas žino apie padėtį, nes galioja griežta cenzūra, o iš oficialių komunikatų ne ką teišsiaiškini. Tačiau Kušingas išmoko gana gerai atspėti, kas atsitiko, spręsdamas iš to, kaip atrodo sužaloti, kraujuojantys vyrai, kuriuos čia, regis, be perstojo gabena purvu aptaškyti automobiliai. Kiek sužeistųjų? Kokia jų nuotaika? Per kiek laiko jie buvo atvežti? Dažniausiai jie tokie purvini, kad prireikia labai daug laiko, kol juos nurengia ir nuprausia, kad paskui būtų galima apžiūrėti. Tiems, kurie paskiepyti nuo stabligės, ant kaktos anilino rašikliu užrašyta raidė „T". Šalia ligoninės plečiasi kapinės. Duobes kasa kinai mėlynomis tunikomis.

Kušingo sritis – sunkūs galvos sužalojimai. Jis stengiasi atlikti aštuonias operacijas per dieną. Operuoja palapinėje, užsijuosęs storą guminę prijuostę ir avėdamas žygio batais. Vienas iš dalykų, kuriuos jis sugeba – labai atsargiai su galingu magnetu iš smegenų ištraukti sviedinio skeveldras. Jiems retai tenka operuoti paprastas šautines žaizdas, o durtuvais padarytos žaizdos apskritai retenybė. Beveik visus jo pacientus būna pakirtę sviediniai ir beveik visi turi ne po vieną žaizdą. Kušingas tapo lyg ir žaizdų žinovu. Be

visa kita jis suprato, kad dažnai po nedidele skeveldros padaryta skylute slypi žymiai pavojingesnė žaizda.

Palei visą horizontą matosi stebėjimo balionai. Kartais kur nors netoli nukrinta bomba. Jei lieka laiko, jie žaidžia tenisą šalia esančioje aikštelėje.

Po pietų Kušingas su kolega važiuoja aplankyti draugų gretimuose lauko ligoninės skyriuose. Bent kartą oras gražus, nelyja. Kartais pasigirsta vienas kitas artilerijos šūvis. Kelias nuo Mon des Kas iki Remi eina palei aukštą kalvagūbrį. Vaizdas nuostabus. Šiaurėje pagal žybčiojančias pabūklų ugnis galima išskirti fronto liniją aplink Iprą.

Kanadiečių pulkininkas parodo Kušingui seniai pastarąjį dominusį dalyką: didelį trimatį mūšio lauko žemėlapį, padarytą iš smėlio. Jo mastelis 1:50. Naudojamas ruošiant naujas atakas. Viskas kruopščiai pažymėta: kiekvienas miškas, namas, aukštuma. Saviškių apkasai pažymėti mėlyna juostele, o vokiečių – raudona. Kušingas skaito pavadinimus ant mažų lapelių: Apsiausto giraitė, Klaphamo geležinkelių mazgas, Ramybės giria, Daugiakampė giria. Kušingas ne ką susigaudo, bet, sprendžiant iš žemėlapio, kita ataka, ko gero, bus nukreipta prieš Glenkorso girią. Tai miškas, išsiskiriantis tarsi raudonas lankas tarp mėlynų linijų.

Žemėlapį jie studijuoja ne vieni. Yra dar keli karininkai ir puskarininkiai, bandantys įsiminti reljefą. Rytoj jie turės „perkopti viršūnę“.

Kušingas su kolega spėja grįžti į stovyklą vakarienės.

Paskui dalinio vadas dingsta su Kušingo neperskaitytu vakarykščiu *Times*. Kai Kušingas pasiteirauja, kur laikraštis, vadas, slėpdamas jį už nugaros, parodo į armijos biuletenį, pakabintą prie durų į valgyklą. Suirzęs Kušingas perskaito iššifruotą dokumentą, bet jo kodiniai žodžiai ir žemėlapio koordinatės visiškai nesuvokiamos:

Ryto	*raportas*	*aaa*	*YAWL*	*raportuoja*	*S.O.S.*	*išsiųstas*
ten	*apie*	*5*	*ryto*	*šį*	*rytą*	*į*
kairę	*nuo*	*KABELIS*	*ir*	*dešinę*	*nuo*	*LUCKS*
fronto	*J.14.A.5.8*	*į*	*dešinę*	*apie*	*5*	*ryto*
Postai	*prie*	*J.14.A.7.4*	*buvo*	*įstumti*	*vidun*	*Postai*
prie	*J.14.A.8.8*	*vis*	*dar*	*išlaikyti*		*aaa [...]*

Maždaug vidurnaktį, gulėdamas palapinėje, Kušingas išgirsta, kad tolumoje ima griaudėti sunkioji artilerija. Netrukus į palapinės stogą vėl ima barbenti lietus.

* * *

Kitą dieną kažkas Kušingui papasakoja, kad tarp liepos 23 ir rugpjūčio 3 dienos iš trijų šioje vietovėje esančių lauko ligoninių buvo išrašyti arba į kitas vietoves tolesniam gydymui išsiųsti 17 299 žmonės. (Savaime suprantama, į šį skaičių neįtraukti mirusieji.) 5-ojoje armijoje esama dar dvylika tokių lauko ligoninių.

157.

1917 m. rugsėjo 4 d., antradienis
EDVARDAS MUSLIS KELIAUJA LINK ANKAROS ARKLIO TRAUKIAMU VEŽIMU

Pusryčiai puikūs: dešrelės, pyragai, arbata ir uogienė – visa tai Musliui neseniai atsiuntė namiškiai. Belaisvių sargybiniai valgo duoną, alyvuoges, melionus ir svogūnus. Paskui visi palieka nedidelius blusų apniktus svečių namus. Iš pradžių jis ir antras belaisvis britas, kuriam lūžusi ranka ir prasidėjęs bjaurus uždegimas, važiuoja vežimu, bet kai kelias pasuka į įkalnę, jie išlipa ir žingsniuoja šalia, nes arkliai paprasčiausiai nusilpę. Kalno šlaitai apaugę aukštomis pušimis. Belaisvius supa didelis būrys raitų žandarų, kurie saugo, kad niekas nepabėgtų ir kad neužpultų plėšikai. Jie praeina kriokl į.

Iš tikrųjų Muslis ketino pabėgti, o praeitą vasarą priklausė grupei belaisvių, kurie ištisus mėnesius rengė drąsų pabėgimo iš Kastamonu planą. Jis buvo toks: kalnų taku nusigauti iki Juodosios jūros, kur smėlyje turėtų būti užkasta valtis, be burės, bet su irklais. Muslis netgi spėjo kelis kartus išeiti iš teritorijos apsirengęs turkiškai – norėjo patikrinti, kaip geriausia apgauti sargybinius. Vieną iš tų kartų jo vos nepagavo, o vėliau labai įdėmiai stebėjo. Dalis grupės visgi pabėgo, bet buvo sugauti (tikriausiai), kai kažkas išdavė (gal) arba buvo pastebėti, kai beviltiškai mėgino apsimesti turkais (greičiausiai taip ir buvo).

Dabar Muslis vis tiek tolsta nuo įkalinimo vietos Kastamonu. Jis vis dar jaučia laiko, praleisto Kut-el-Amaroje, pasekmes. Ypač rimta problema yra bjaurūs sužeidimai, likę ant nugaros, kur pataikė skeveldra. Buvo pažeisti keli slanksteliai, tad naktimis jį dažnai kankina skausmas. Tačiau į Ankarą pas gydytoją specialistą jį veža ne dėl nugaros, o dėl akių. Per sprogimą jam į akis pribiro dulkių ir kitokių nešvarumų, todėl beveik visą laiką kankina akių uždegimas. Kol kas jis labiau vargina, nei yra pavojingas, tačiau laikui

bėgant, gali virsti rimta problema. Kadangi Muslis buvo gavęs laiškų iš pažįstamų, dirbančių Užsienio reikalų ministerijoje, jam pavyko išgąsdinti komendantą ir priversti patikėti, kad Londonas juo ypač rūpinasi, tad turkas suorganizavo, kad Muslis būtų perkeltas į Ankarą. Pats Muslis užsispyręs prašė, jog jį gydytų Konstantinopolyje, nes vylėsi, kad pabėgti iš ten būtų žymiai lengviau.

Užvažiuoti į kalną prireikia beveik visos priešpietės. Perėją jie pasiekia apie trečią. Iš čia kalno rūkuose paskendusi viršūnė atrodo visai šalia. Jie pailsi ir pavalgo pietus. Paskui ima leistis žemyn. Musliui labai nepatinka turkų karininkas Ali, vadovaujantis jų grupelei. Ali cholerikas, valdingas, agresyvus bailys, bet Muslis su draugu bando palaikyti jo gerą nuotaiką vis pasiūlydami cigaretę. Musliui labiau patinka eilinis Mustafa, kuris juos prižiūri, su kuriuo jie užmezgė ryšį ir kuriuo truputį žavisi, nes šis „paprastas turkų valstietis", labai kenčiantis nuo maliarijos, vis tiek atlieka savo pareigą patikimai ir nesiskųsdamas.

Temperatūra kyla. Nors dabar abu britai gali keliauti vežime, kelionė vis-gi nėra maloni. Karšta, vežimas kratosi, nusilpę arkliai kartais susmunka ir jiems reikia padėti atsistoti; kartais tenka taisyti pakinktus, o kartą nedaug trūko, kad jie būtų nuriedėję nuo kelio į prarają. Nors Musliui vis labiau skauda akis, bet jo nuotaika vis tiek gera kaip niekad. Dienoraštyje jis įrašo: „Tai buvo nuostabios veiksmo dienos, pasaulio atradimo kelionė, kelias iš miego į nuostabią šalį, iš mirties į gyvenimą."

Jis kai ką atsimena iš kelionės į nelaisvę Kastamonu mieste: va, *ten* ta trobelė, o *ten* malūnas, *ten* sugriautas armėnų namas. Naktį jie vėl praleidžia nedideliuose svečių namuose. Parūkę jie sugula miegoti ant stogo. Gal viduje per daug blusų, o gal tiesiog per tvanku.

* * *

Tą pačią dieną Angusas Bjukenenas palieka dar vieną stovyklą tvankioje ir sveikatai pavojingoje džiunglių vietoje, pažymėtoje kodu C 23. Jis rašo:

Rugsėjo 4 dieną batalionas paliko vietą C 23 ir nužygiavo į stovyklas, esančias priešais ir į kairę nuo Narundžu, padėti ten išlaikyti fronto liniją ir pakeisti 8-ąjį Pietų Afrikos pėstininkų batalioną, kurio kareiviai vos bepastovėjo, išsekę dėl ligų. Jie neturėjo jėgų kautis priešakinėje linijoje. Aš taip pat pasijutau visiškai išsekęs. Mano ištvermę pamažu tirpdė jau kurį laiką varginanti karštinė.

158.

1917 m. rugsėjo 10 d., pirmadienis

ELFRYDĖ KUR ŠNEIDEMIULYJE GAMINA KAIMIETIŠKĄ OMLETĄ

Visi kalba apie maistą, kad reikia kaupti atsargas žiemai. Niekas nenori susidurti su dar viena tokia kaip pernykštė „ropinė“ žiema. Laimei, jiems pavyko Alte Banhofštrasės septyniolikto namo rūsyje sukaupti bulvių (nusipirko visą vežimą iš pono Kanclerio), turi ir ropių. Duonos ir riebalų beveik neturi. Maitinasi jie išties prastai ir neįvairiai.*

Tačiau Elfrydė išmoko ruošti kaimišką omletą, kuris labai patinka ir jai, ir broliui. Ji ištrina keptuvę sena lašinių odele, paskui sudeda supjaustytas bulves, pasūdo ir kepa atidžiai vartydama, kad neprisviltų. Paskui ima vieną kiaušinį, išplaka jį su vandeniu, miltais, druska ir pipirais, jei turi, įberia svogūnų arba jų laiškų, ir supila į keptuvę. Gudrybė tokia, kad reikia įpilti tiek vandens, kad masė apsemtų bulves, bet nedingtų kiaušinio skonis.

Prieš dvi dienas ji su drauge Trude išėjo pasivaikščioti su leitenantais Leverencu ir Valdekeriu. Vis dar šilta. Jie nuėjo iki pat Kionigsbliko. Leitenantas Valdekeris ėjo šalia, klausėsi jos, apkabino, juokėsi iš jos pasakojimų, žiūrėjo į ją taip keistai, bet tuo pat metu meiliai, bučiavo jos pirštų galiukus, nosį, kaktą. Leitenantas Leverencas kartą pagrūmojo savo kolegai pirštu ir erzindamas priminė: „Ne, ne – ji nepilnametė!“ O tuo tarpu pats nuolat bučiavosi su Trude. Leitenantas Valdekeris pasitenkino tuo, kad galėjo laikyti Elfrydę už rankos ir priglausti jos galvą sau prie peties. Jie grįžo tik vakarėjant, ir atsisveikindamas namų priebutyje Valdekeris sušnibždėjo į ausį, kad myli. Jis, leitenantas Valdekeris, mėlynų akių ir šviesių plaukų, su

---

* Sunkumų kyla ne tik todėl, kad importą varžo britų blokados flotilė. Nuo praeitų metų galioja valdžios draudimas įvežti egzotines prekes, pavyzdžiui, mandarinus, razinas, ananasus, imbierą ir vanilę.

tokia gražia lakūno uniforma, karininko kepure, nešiojama kiek ant šono, odinėmis pirštinėmis ir geležiniu kryžiumi. Elfrydė buvo priblokšta, tačiau linksma ir patenkinta.

Nepaisant to, o gal kaip tik dėl to, ji toliau žaidžia įprastą žaidimą su Gretele Vagner. Labiausiai Elfrydei patinka apsimesti leitenantu Jeleniku, o Gretelė būna medicinos sesuo Marta. Dabar jų žaidimas pasikeitė: leitenantas Jelenikas beveik visada baisiai įsimylėjęs kokią nors nematomą damą arba seselę Martą. Deja, jo meilės objektas jau yra ištekėjusi už majoro, todėl negali būti nieko daugiau kaip tik platoniška meilė per atstumą.

Štai kuo dabar užimta jos galva. Pasitaiko, kad Elfrydė, kaip ir anksčiau, nueina į stotį padėti močiutei Raudonojo Kryžiaus valgykloje ar bent jau pažiūri į atvykstančius ir išvykstančius karius arba ligonių traukinius. Bet ten ji vaikšto vis rečiau. Klasės karo žemėlapyje Vokietijos vėliavėlėmis pažymėtos linijos jos nebedomina. Mokykloje jie retai kalbasi apie tai, kas vyksta įvairiuose frontuose. Kalbama tik tada, kai žūva kieno nors draugas ar giminaitis. Mokiniai jau seniai nebuvo paleisti iš pamokų švęsti kokios nors pergalės. Dienoraštyje Elfrydė rašo, kad karas vyksta taip ilgai, jog beveik

> *tapo lyg ir normalia būsena. Mes beveik nebeprisimename, kaip buvo taikos metu. Apie karą beveik negalvojame.*

159.

1917 m. rugsėjo 28 d., penktadienis

MIŠELIS KORDĖ TŪRE APLANKO ANATOLĮ FRANSĄ

Apie pietus traukinys sustoja Tūro stotyje. Perone stovi jis – Anatolis Fransas, pagyvenęs, stambaus sudėjimo ponas trumpa balta barzdele ir raudona kepuraite. Juodu sėda į automobilį ir važiuoja link La Bešeleri – rašytojo dvaro, stovinčio gražioje vietoje ant kalvos, už dviejų kilometrų nuo Tūro.

Karas senajam ponui tapo išbandymu, nors asmeniškai jo nepalietė. Jis neturi jokių giminaičių, kariaujančių fronte, visą laiką ramiai gyveno čia, prie intako į Luarą, nuo pat 1914-ųjų rugpjūčio, kai kaip ir daugelis kitų pasitraukė į pietus nuo, regis, nesustabdomos Vokietijos armijos. Greičiau išbandymas toks, kad karas nuo pat pradžių privertė jį karčiai nusivilti ir atsisakyti iliuzijų dėl visko, kuo anksčiau tikėjo.

Žinoma, šiam senam ponui buvo ypač skaudu, nes jis pripratęs prie širdį glostančių, skambių šlovinimo kalbų, o staiga pasipylė keiksmai ir grasinimai. Ir tik todėl, kad jis laikėsi savo ankstesnės nuomonės ir 1914 metais nesileido nunešamas karo kurstytojų bangos. Priblokštas, įžeistas ir išsigandęs vyras, būdamas septyniasdešimt vienerių, pasisiūlė į savanorius, bet susilaukė tik pašaipų. Dabar Franso nepersekioja, tik ignoruoja. Prislėgtas ir išsigandęs jis dar bando nežymiai manevruoti, bet niekas nekreipia dėmesio. Kordė mano, kad Fransas visai prarado tikėjimą žmogiškumu. Tačiau didysis poetas nesiliovė mąstęs apie tai, kas dabar vyksta. Bičiuliui Kordė jis pasakė, kad jam kartais atrodo, jog karas tęsis amžinai, o tokia mintis beveik varo jį iš proto.* Atvykus į La Bešeleri, juos pavaiši-

* Jis mano, kad tokia reakcija turi pagrindo. Laiške kitam pažįstamam Fransas parašė: „Karas ne tik sukelia siaubingas kančias, bet ir visus, kurie neišprotėjo, paverčia idiotais."

na pietumis. Septyniolikto amžiaus namas, pastatytas iš masyvių akmens blokų, labai gražus ir sausakimšas daiktų, kuriuos per gyvenimą suvilko šis viską maniakiškai kolekcionuojantis ponas. Kažkas kitas, tais metais lankęsis dvare, poeto namus palygino su „antikvariatu". Vidury svetainės stovi paauksuotas Veneros torsas.

Pietauti pakviesta ir daugiau svečių, taip pat ir prekiautojas audiniais iš miesto. Šis vyras, kaip ir Fransas, žiūri į ateitį labai pesimistiškai.

> *Tūre absoliuti dauguma nori, kad karas tęstųsi, nes darbininkai dabar gauna didelius atlyginimus, o prekybininkų pelnas išaugo. Buržuazija, kuri peno protui semiasi iš reakcingų laikraščių, aklai tiki idėja apie karą be pabaigos. Trumpai tariant, kaip jis teigia, pacifistų rasi tik fronte.*

Popietę jie praleidžia bibliotekoje, kuri įrengta nedideliame name sode. Pokalbis neišvengiamai nukrypsta apie karą. Tai žaizda, kurios nė vienas iš jų negali ar nenori liautis krapštęs. Jie diskutuoja apie taikos iniciatyvas, kurias paskutiniais metais parodė vokiečiai, amerikiečiai ir, žinoma, popiežius, už tai pasisakęs praėjusį mėnesį Romoje.*

Kambaryje tvyro ypatinga nuotaika. Kambaryje, kuris yra tarsi knygų tvirtovė, sėdi keli rafinuoti žmonės, tokie kaip Fransas ir Kordė, tai yra, jautrūs, išsilavinę, radikalūs humanistai, kurie savo laikmetyje gyvena tarsi svetimi, pasipiktinę ir sutrikę dėl įvykių, kurių nesupranta, bei jėgų, kurių negali įveikti. Ar tikrai visi keliai į taiką dabar jau užkirsti? Jie ieško bent plonyčio, suaižėjusio šiaudo. Gal prezidento Vilsono atsakymas buvo ne-

---

* Pirmi du atvejai jau neaktualūs, nes amerikiečiai įsijungė į karą, o vokiečių pasiūlymo autorius Betmanas Holvegas pralaimėjo kovą dėl valdžios prieš Berlyno vanagus ir atsistatydino. Šių metų liepą susirinkusi Reicho dauguma balsavo šitaip: 212 prieš 126, kad būtų priimta rezoliucija dėl taikos, pagal kurią nebūtų keliami reikalavimai dėl teritorinių laimėjimų ar žalos atlyginimo, o tai visiškai neatitiko ambicijų tų, kurie Vokietijoje realiai įgauna vis daugiau tikrosios valdžios – kariuomenės viršūnė su Hindenburgu ir Ludendorfu priešaky. Tai reiškia, kad vadinamoji 1914-ųjų buržuazinė taika buvo sulaužyta, o Betmano Holvego lemiamas balsas iš tikrųjų nieko nelėmė.

teisingai išverstas? Gal vokiečių memorandumas, nusiųstas su atsakymu popiežiui, buvo sufalsifikuotas? Gal esama slaptos derybų strategijos? Gal, gali būti, tikėkimės. Kodėl, kodėl, kodėl?

Jaukiame kambaryje vyrai dalijasi mintimis, o valandos bėga. Netrukus pradeda temti. Pakyla didelis mėnulis, nudažydamas rudenišką kraštovaizdį sidabriškai balta spalva.

160.

1917 m. spalio 13 d., šeštadienis
HARVIS KUŠINGAS SURAŠO DIENOS ATASKAITĄ

Oras vis dar blogas. Beveik visą laiką lyja, pučia stiprus vėjas, beveik audra. Šią dieną Kušingas taip pat praleidžia operacinėje. Penktadienį, 5 valandos 25 minutės, prasidėjo dar viena ataka prie Ipro, nepaisant bjauraus oro, kylančio vandens lygio, neišbrendamo purvo ir prastų matomumo sąlygų. Jo pacientai papasakojo apie sužeistuosius, kurie prigėrė sviedinių išraustose duobėse.

Rytą Kušingas pradeda peržvelgdamas jo laukiančių pacientų sąrašą:

Vinteris, E. 860594. 7-asis Pasienio batal., 17-oji div. – pažeistos smegenėlės. Atsisėdo. Buvo su šalmu. Sprogus sviediniui išlėkė į orą. Kurį laiką be sąmonės, pats nežino, ar ilgai. Paskui paršliaužė į apkasus. Sunkiai pastovi – svaigulys, ir t. t.

Robinsonas, H. 14295. 1-asis Pietų Afrikos pėst. batal., 9-oji div. – žaizda deš. smilkinyje. Sužeistas vakar apie 18:00. Parblokštas ant žemės, bet sąmoningas. Šalmas perkirstas skeveldros. Paėjo vos 20 metrų – svaigulys – vėmimas – nutirpusi kairė ranka, ir t. t. Atvežtas tik ryte dėl nepravažiuojamo purvo.

Metju, R. 202037. 8-asis karališkųjų kalniečių batal. – žaizda dešinėje momens pusėje; įtrūkimas didžiosiose smegenyse. Spėju, kad buvo sužeistas prieš tris dienas, ir t. t. Puikus, stambus škotas.

Hartlis, J. 26-asis M. G. C., 8-oji div. Sužeistas šiąnakt 23 val., sąmoningas. Į med. punktą atėjo pats. Mano, kad jie pasiekė tikslą, ir t. t.

Bogusas. 3-oji N. Z. šaulių brigada, 1-asis Anzako batal.. Frontalinė, paviršinė, pailga žaizda. Iki mūšio dvi naktis buvo priešakinėje linijoje. Siaubingos aplinkybės. Sužeistas nusigavo 900 metrų, ir t. t.

Bytis. 7-asis Syforto kalniečių batal., 9-oji div. Nešiojo sužeistuosius, buvo sužeistas, nešdamas trečią karį. (Nešikai turi išnešti po 4 sužeistuosius.) Vos už 300 m nuo priešakinės linijos. Žaizda pakaušio skiltyje (?).

Medgarkas. 11-asis karališkųjų škotų batal., 9-oji div. Daugybinės žaizdos, taip pat ir galvoje, ir t. t.

Dobis. Karališkosios gvardijos batal., 4-oji div. Sužeistas netoli Poelkapelję vakar popiet. Atvežtas čia 19:00. Nuo tada be sąmonės. Rimta. Į rentgeną, ir t. t.

Dienai einant į pabaigą, Kušingas yra gana patenkintas. Operacijos pavyko. Be visa kita jam pavyko panaudoti tą specialų magnetinį aparatą renkant skeveldras iš trijų vyrų smegenų.

Kušingas supranta, kad puolimas nelabai pasisekė – sužeistieji vis dar vežami. Niekas nematė naujų laikraščių arba oficialių komunikatų. Niekas nežino, kas atsitiko iš tikrųjų.

* * *

Po dviejų dienų prie Ipro vėl gana ramu. Išsigiedrija. Sklindai gandai, kad britų divizijoms kliuvo taip smarkiai, kad jas iš viso reikia atšaukti iš mūšio lauko. Jų pakeisti atžygiuoja 2-oji armija. Po pietų Kušingas pamato, kad šalia nedidelio miškelio netoli ligoninės būriais ratus suka tūkstančių tūkstančiai migruojančių paukščių. Kažkas sako, kad tai varnėnai.

161.

1917 m. spalio 24 d., trečiadienis
MIŠELIS KORDĖ PARYŽIUJE GATVĖJE KLAUSOSI ŽMONIŲ POKALBIŲ

Į duris beldžiasi ketvirta karo žiema. Nuotaika Paryžiuje dar slogesnė nei prieš metus. Tačiau trūkumai mažesni nei anksčiau. Turintys pinigų gali gauti visko. Daugėja ir juodosios rinkos ryklių, jie vis labiau lobsta ir elgiasi vis įžūliau. Daugelis geriausių restoranų durininkais įdarbino daug medalių turinčius veteranus ir karo invalidus. Kordė svarsto, ką tie vyrai galvoja, stovėdami ten ir atidarinėdami duris asmenims, kurie yra tik „labai didelis įsikūnijęs apetitas, lekiantis prie savo lovio“. Kordė rašo:

Gatvėje gali nugirsti, kaip žmonės kuria savo nedidelius planus. Jie dažnai sako „Po karo aš...“, lygiai taip pat ramiai, lyg sakytų „Po dušo aš...“ Jie priskiria šį, pasaulį apvertusį įvykį, tai pačiai kategorijai kaip ir gamtos katastrofos. Jiems niekad nekyla minčių, kad tą katastrofą galėtų sustabdyti patys, kad parazitiška karo prigimtis naudojasi jų pritarimu.

162.

1917 m. spalio 28 d., sekmadienis

HARVIS KUŠINGAS MATO, KAIP KANADIEČIAI RUOŠIASI KOVAI PRIE ZONEBEKĖS

Skystas rūkas. Per ūkanas šmėkščioja saulė. Šaltoka. Iš tiesų karui jis nepritaria. Atvirkščiai. Jo kasdienis darbas – mėginti sulopyti kare išdarkytus kūnus, kurie bangomis plūsta į jo ligoninę. Čia padirbęs jis jau puikiai žino, kiek visa tai kainuoja. Beveik nebūna dienos, kad jam netektų plautis krauju ir smegenų substancija suteptų rankų. Tokiam kaip jis, palikusiam patogų Bostono aukštuomenės gyvenimą, daug kas labai nepatinka: nuolatinė drėgmė, neįvairus maistas, šaltis, dėl kurio kartais neįmanoma užmigti plonoje palapinėje. Jis turi atsivežęs nuosavą sulankstomą vonią.

Taigi, išlaidos. Kušingas pašiurpęs matydamas, kaip beveik neskaičiuojant švaistomos atsargos. Esama slėptuvių, kurių grindys izoliuotos daugeliu sluoksnių konservų skardinių. Vienoje vietoje buvo rasta 250 porų naujų guminių kelnių, skirtų mūvėti ypač apsemtuose apkasuose. Kažkoks dalinys išmetė jas panaudotas tik vieną kartą. Kareiviai išmeta viską, kas nereikalinga ar sunku, ypač prieš eidami į mūšį, nes žino, kad jei išgyvens, atraportuos, kad tuos daiktus prarado mūšyje, ir čia pat be kalbų gaus naujus. Visur mėtosi palikti ginklai. Jie panaudojami kelio rodyklėms pakabinti, arba paremti apkasų įtvirtinimus, arba tiesiog surūdija. Per penkias minutes nedidelėje fronto atkarpoje iššaudoma šaudmenų už maždaug 80 000 svarų.

Be to, Kušingas jau pamatė ir išgirdo per daug, kad galėtų tylėti ir nekritikuoti britų armijos strategijos prie Ipro. Kad ir tai, ką išgirdo užvakar iš vieno paciento, puskarininkio iš 50-osios divizijos. Jaunuolis gulėjo lovoje ir drebėjo, apsimesdamas, kad rūko cigaretę. Naktį, lyjant, jo batalionas

pasiklydo. Jie bandė išsikasti duobes, bet tokioje pliurzėje nieko nepavyko. Neliko nieko kita kaip sukrauti nedideles šlapios žemės krūvas ir atsigulti duobėse už jų. Jiems du kartus buvo įsakyta žygiuoti toliau, o paskui atėjo įsakymas eiti į ataką, ir jie tikrai stengėsi suspėti bėgti paskui saviškių artilerijos šturmo ugnį. Jie stengėsi, bet ugnis buvo nutraukta per greitai, ir staiga jie atsidūrė priešais betoninius vokiečių bunkerius. „Na ką, beveik niekas neišgyveno."

Kušingui nesuvokiama, kodėl negalima atšaukti atakos, kai, pavyzdžiui, tokiu oru visai neįmanoma judėti. Jau yra šito klausęs aukšto rango britų karininko. Buvo atsakyta, kad, deja, tai neįmanoma. Per mažai laiko. Be to, struktūra tokia didelė, per daug sudėtinga viską suplanuoti. Viskas didelių mastų, per daug sudėtinga, trumpai tariant – žmonės nepajėgūs visko suvaldyti. Štai taip atrodo karas.

Visgi šį sekmadienį gana ramu. Sužeistųjų atveža visai nedaug. Bet mūšis dar nesibaigė. Rengiamasi naujoms atakoms. Vienas pažįstamas iš 2-osios armijos buvo žadėjęs nusivežti jį prie fronto linijos ir šiandien, regis, būtų tinkama diena tokiai išvykai. Juodu užregistruojami viename iš daugybės kontrolės punktų, ten persėda į greitosios pagalbos automobilį ir per Poperingę nuvažiuoja link Ipro. Kuo arčiau miesto, tuo daugiau automobilių. Slidžiame kelyje tenka laviruoti tarp žygiuojančių karių ir pasiuntinių su motociklais, sunkvežimių kolonų ir arklių traukiamų pabūklų. Aplinkui riogso pilki griuvėsiai. Pravažiavę skeveldrų iškapotą Menino arką, pasuka į Potiję, kur pasistato automobilį ir toliau eina pėsčiomis. Dėl viso pikto – priešakinė linija vos už kelių kilometrų.

Kušingas priblokštas. Ne tik todėl, kad kur bepažvelgsi – sveikatai žalinga dvokianti klampynė, o joje „arklių gaišenos, sudaužyti tankai, nukritę sulamdyti lėktuvai, kordito kibirai, sviediniai, granatsvaidžiai, bombos, sulūžę arba šiaip palikti vežimai, spygliuotos vielos gabalai". Amerikietį nustebina ir tai, kad ši vieta atrodo taip, kaip jis įsivaizdavo, būtent taip, kaip pavaizduota nuotraukose.

Pakeliui link Zonebekės jie išvysta nuo galvos iki kojų purvinus kanadiečių karius su sunkvežimiais, patrankomis ir amunicija apkrautais

mulais. Šalikelėje savo eilės žygiuoti toliau laukia karių būriai. Orą virpina nesuskaičiuojamų artilerijos pabūklų griausmas – jis sustiprėja, prityla, vėl sustiprėja, tačiau niekada nesiliauja. Saulę dengia migla. Priešlėktuvinė artilerija šaudo į danguje ratus sukančius lėktuvus. Aplink juos vis iškyla ir tarsi akvareliniai dažai išskysta dūmų kamuoliai. Kušingas pamato, kaip vos už dviejų šimtų metrų sprogsta vokiečių artilerijos sviedinys. Juoda žemė ištykšta fontanais „tarsi geizeris". Paskui sprogsta dar vienas sviedinys, dar arčiau. Kušingas stebisi pats savimi.

Tavyje slypintis laukinis žmogus mėgaujasi šiomis baisybėmis, švaistymu, pavojais, sunkumais ir nuostabiu griaudėjimu. Tu suvoki, kad nepaisant visko, vyrai sutverti būtent tam, o ne tam, kad sėdėtų patogiuose krėsluose su cigarete ir viskio taure, laikraščiu ar bestseleriu. Nereikia apsimesti, kad civilizacija yra šie išoriniai dalykai, o po krakmolytais užsagstytais marškiniais nesislepia barbaras.

Chirurgas, kuris net per daug gerai žino mūšių pasekmes – skausmą ir baisybes – atsidūręs ant prarajos krašto ir akimirkai apimtas svaigulio, staiga, ir beveik nenoromis, manosi pajutęs karo didybę ir grožį ar bent jau jo tamsią ir griaunančią energiją, kuri sukelia tragediją. Tačiau šiam kartui gana. Jie pasuka atgal į Iprą. Už Gelumbės prekybos rūmų griuvėsių, menančių viduramžius, matosi besileidžianti saulė. Paskutiniai žaižaruojantys spinduliai nušviečia nakčiai ant žemės tupdomą stebėjimo balioną.

* * *

Tą pačią dieną Florensė Farmborou dienoraštyje rašo:

Vakarėjant buvo atvestas vokiečių kulkos sužeistas vyras. Netrukus jis išsiaiškino, kad yra vienintelis ligoninės salėje sužeistas priešo. Jis išdidžiai vaikštinėjo tarp kitų pacientų jausdamasis didvyriu, nes kitų žaizdos buvo įgytos dėl savo pačių kaltės ar per nelaimingus atsitikimus.

163.

1917 m. spalio 30 d., antradienis
PAOLAS MONELIS GURKŠNOJA KONJAKĄ IR LAUKIA NAUJIENŲ

Jau savaitę ten, prie Izonco, vyksta kažkas svarbaus. Priešai per vieną ataką pasiekė tiek, kiek italų armijai nepavyko per vienuolika: įvyko persilaužimas ir jie veržiasi pirmyn. Monelis ir kiti šiaurinėje fronto dalyje tiksliai nežino, nei kas įvyko, nei kas vyksta. Jie įsitvirtinę gerose pozicijose, o prieš kelias dienas pasiruošė laukti žiemos neseniai pasistatytose pašiūrėse. Jų pozicijos gana aukštai, todėl čia jau daug sniego.

Ne, jie nieko nežino. Jų nepasiekia nei komunikatai, nei laikraščiai, tarsi būtų apgaubti nežinomybės debesies. Juos pasiekia tik gandai, kurie kaip visada trikdantys, prieštaringi ir neįtikėtini. Pavyzdžiui, buvo kalbama, kad vokiečiai užėmė Udinę, kad į nelaisvę pasidavė 200 000 italų. O gal 300 000? Tvyro niūri nuotaika. Karininkų valgykloje visiškai tylu. Monelis geria konjaką, mėgindamas nuvyti beviltiškumo jausmą.

Dienoraštyje jis rašo:

> *Iš rytinės fronto dalies atėjo baisios naujienos. Priešas trypia tėvynės žemę, kareiviai atsisako kariauti. Čia nevyksta nieko. Laukimą dar labiau apsunkina biurokratinės kvailystės, parašai ir cirkuliarai, nervingų vadų pedantiškumas ir juokeliai viršininkų, kurių mes negerbiame.*

164.

1917 m. lapkričio 1 d., ketvirtadienis

PALAS KELEMENAS MATO PĖSTININKŲ BATALIONĄ, GRĮŽTANTĮ IŠ PRIEŠAKINĖS LINIJOS PRIE IZONCO

Iš pilko dangaus virš pilko kalno ramiai ir nepertraukiamai lyja. Ankstyvas vakaras. Austrų-vengrų pėstininkų batalionas grįžta po dar vienos pamainos priešakinėje linijoje. Palas Kelemenas mato vyrus, šlaitu parsvyruojančius nuo kalno, ant kurio yra pozicijos.

Tikrasis atakos prie Kaporeto* tikslas buvo suteikti šiokį tokį atokvėpį prie Izonco smarkiai spaudžiamiems austrų-vengrų daliniams, nes grėsė dar vienas didelis italų puolimas. Tačiau dėl neaiškių priežasčių – gal rūko, dujų, netikėtumo, kvailai parinktų italų pozicijų, patyrusių vokiečių dalinių, kurie buvo išmokyti naujos, judrios taktikos** – prasilaužimo mastai buvo žymiai didesni, nei kas nors drįso tikėtis. O paskui įvykiai ėmė rutuliotis savaime. Bijodama būti apsupta iš abiejų sparnų, visa Italijos armija ėmė paniškai trauktis nuo Izonco link Taljamento upės. Tai neįtikėtinas austrų-vengrų monarchijos triumfas.***

---

* Kaporeto pavadinimas iš tikrųjų buvo suteiktas po karo, kai vietovė atiteko Italijai. 1917 metais čia vis dar buvo Austrijos teritorija, o šis miestelis vadinosi Karfreitu. Atakos pavadinimas šiek tiek klaidina. Iš tikrųjų prasilaužimas įvyko į šiaurę nuo Kaporeto / Karfreito. Dabar ta idiliška vietovė vadinasi Kobaridu ir priklauso Slovėnijai. Ten yra įkurtas nedidelis, bet gražus muziejus apie vykusius mūšius.

** Savo sugebėjimus šie šturmo būriai pirmą kartą parodė rugsėjo pradžioje, kai be didesnių pastangų prie Rygos pralaužė Rusų frontą ir privertė Rusijos 12-ąją armiją labai skubiai trauktis į šiaurę. Vėliau tą patį mėnesį Prancūzijoje, tos pačios taktikos išmokyti vokiečių daliniai (plg. išnašą 470 p.) sugebėjo atmušti britų tankų ataką prie Kambrė.

*** Garsiausias pasakojimas apie italų pralaimėjimą prie Kaporeto yra Ernesto Hemingvėjaus „Atsisveikinimas su ginklais“, bet nepaisant jo literatūrinės vertės, tai visgi nėra pirminis šaltinis apie anuos įvykius. Hemingvėjus atvyko į Italiją tik kitais metais po mūšio ir niekada nesilankė jo vietoje. Didžiąją romano dalį rašytojas parašė 1928 metų vasarą namuose Kanzas Sityje, remdamasis įvairiais žemėlapiais ir istorijos veikalais. Kitas pasakojimas – toli gražu ne toks garsus, bet visgi parašytas garsios asmenybės – yra Ervino Romelio (Erwin Rommel) *Infanterie greift an*. Autorius, remdamasis daugybe žemėlapių, labai išsamiai, kiek kubistine kalba, aprašo mūšius, kuriuose dalyvavo kaip jaunas kalnų jėgerių leitenantas. Prie Kaporeto jis užsitarnavo aukščiausią vokiečių apdovanojimą – *Pour le Mérite* (Už nuopelnus).

Batalionas, kurį Kelemenas mato besileidžiantį nuo kalno, pačioje atakoje nedalyvavo, bet vis tiek yra jos paženklintas. Vyras dienoraštyje rašo:

Vieni kareiviai leidžiasi žemyn, kiti sustoja dėl priekyje susidariusios grūsties, treti atsigula šalia tako. Neįmanoma suvokti, kad valstybės vyrai ir generolai monarchiją gina būtent šiems kareiviams padedant. Ar šį išretintą būrį suvargusių karių, apžėlusių barzdomis, suglamžytomis, šlapiomis ir purvinomis uniformomis, nudrengtais batais ir sulysusiais veidais galima vadinti „mūsų narsiąja pėstininkų armija"?

Batalionas sustoja pailsėti. Visi kareiviai susmunka ant šlaito. Kai kurie išsiima iš kuprinių konservų skardines ir ima kabinti šaltą maistą ilgaašmeniais sulankstomais peiliais. Jų rankos juodos nuo purvo ir pūslėtos, pirštai sugrubę. Kramtant išryškėja ir vėl išsilygina raukšlės. Jie sėdi ant šlapių akmenų, įbedę tuščią žvilgsnį į savo skardines.

Kareivių uniformos pasiūtos iš prastesnės medžiagos, nei numatyta pagal reikalavimus. Aulinių padai – iš popieriaus, sukurti duoti pelną armijos atsargų tiekėjui, kuris atleistas nuo karo tarnybos.

O tuo metu tėvynėje, karo nepaliestuose namuose, stalai dengiami vakarienei. Šviečia elektros lemputės. Baltos servetėlės, trapios taurės, tviska sidabrinės šakutės ir peiliai. Švarūs vyrai civilių drabužiais palydi damas prie stalo. Galbūt kur nors kampe netgi groja nedidelis orkestras. Taurėse žybsi gėrimai. Šypsodamiesi žmonės šnekučiuojasi apie nereikšmingus dalykus, nes mišrioje draugijoje pokalbis turi būti lengvas ir malonus.

Ar jie šįvakar galvoja apie tuos apdriskusius kareivius, kurių, nešančių nežmonišką naštą, dėka tiek daug dalykų ten, namuose, vis dar gali išlikti tokie kaip visada? Tokie kaip visada? Gan nemažai daliai žmonių gyvenimas netgi pagerėjo.

165.

1917 m. lapkričio 11 d., sekmadienis

FLORENSĖ FARMBOROU IŠGIRSTA GANDUS APIE VALSTYBĖS PERVERSMĄ

Vakar atvežtas dvidešimtmetis leitenantas stilingas ir beveik gražus. Vos tik jis buvo įneštas, Florensė iš karto atkreipė dėmesį, kad jo „taisyklingi, klasikiniai bruožai būdingi pietinės Rusijos dalies gyventojams, jo plaukai ilgi ir garbanoti, o šviesiai pilkas akis gražiai įrėmina ilgos, tamsios blakstienos". Ji taip pat pastebėjo, kad jo kūnas gerai sudėtas. Leitenantas vardu Sergejus. Jį atlydėjo tarnas, kuris papasakojo, kad leitenantas yra vyriausias iš septynių vaikų, kad jis užsirašė savanoriu dar būdamas septyniolikos ir buvo išrinktas mokytis karininkų mokykloje.

Jaunuolis yra sunkus pacientas: jis nenurimsta, kankinamas skausmo, jis bijo, įsakinėja, nepaiso griežtų gydytojų nurodymų ir nori keltis iš lovos, aprėkia vargšą tarną, kuris tikrai myli savo leitenantą ir beviltiškai mėgina jam padėti. Leitenanto prognozės prastos. Jam buvo smarkiai sužalotas pilvas: sudraskyta šlapimo pūslė, keliose vietose pradurtos žarnos. Tačiau chirurgai padarė viską, ką galėjo, ir dabar lieka tikėtis geriausio. Dvidešimtmetis leitenantas staugia ant tarno: „Niekše, tuoj pat keliauk į apkasus! Keliauk į priešakinę liniją!" Florensė mato, kad žmogelis nusliūkina į kitą skyrių ir ten laukia, kol šeimininko pyktis praeis. Kažkodėl pacientas Florensę vadina Zina. Gal jis jau pradeda klejoti?

Jie vis dar yra sąlyginėje izoliacijoje Rumunijos fronte, bet šiandien juos iš Rusijos pasiekė šiek tiek sensacinga žinia. Prieš tris dienas Petrograde įvyko valstybės perversmas, suorganizuotas vienos iš revoliucionierių frakcijų – bolševikų. Šalyje plinta neramumai. Vis dar nežinoma, kas ten vyks-

ta, ateina labai prieštaringos žinios, bet daugiausia tik gandai. Tačiau atrodo, kad bolševikai valdo Petrogradą, o Kerenskio vyriausybė vis dar valdo Maskvą. „Išsipildė mūsų didžiausi būgštavimai: laisvoje Rusijoje bręsta pilietinis karas."

Netrukus popiet kažkuri slaugė pastebi siaubingą, bet nieko nenustebinusį dalyką: leitenanto pilvas ėmė mėlynuoti. Gangrena. Dabar aišku, kad jis gyvens tik kelias valandas.

Florensė sėdi šalia jo visą naktį, paprašiusi sanitarų, kad jie pasirūpintų atvežamais sužeistaisiais. Leitenanto būklė sparčiai prastėja, jis netenka sąmonės ir pradeda merdėti. Kelis kartus jis šaukiasi mamos. Florensė gali tik palengvinti kančias didelėmis morfino dozėmis.

Leitenantas miršta pusę šešių ryto. Jo kūnas išnešamas į nedidelį kambarį. Florensė mato jį ten gulintį, užmerktomis akimis ir sukryžiuotomis rankomis. Šalia sėdi sustingęs, išblyškęs tarnas. Kažkur visai šalia griaudžia artilerija, bet tarnui, regis, tai nerūpi.

Paskui Florensė dienoraštyje įrašo:

Nežinau, ar dar ilgai ištversiu. Visada tikėjausi, kad mano karo patirtis, nepaisant vargų ir kartėlio, teigiamai paveiks mano dvasinį gyvenimą, išmokys mane atjausti, „sustiprins mano sielos gerumą". Bet dabar aš noriu rasti ramią vietą, kur viešpatauja taika.

* * *

Tą pačią dieną Vilis Kopensas dalyvauja Didžiosios Britanijos oro pajėgų dalinio šventėje *Uxeme*. Jis pakviestas už tai, kad įsikišo į mūšį tarp dviejų britų ir septynių vokiečių lėktuvų ir tokiu netikėtu pasirodymu privertė vokiečius nutraukti ataką.

Jis pasakoja:

Per vakarienę visi labai linksmai bendravo. Kuo daugiau gėrėme, tuo labiau man dėkojo tie du nuo vokiečių eskadrilės išgelbėti lakūnai.

O aš, įtikinėjamas kitų lakūnų ir padedant įvairiems alkoholiniams kokteiliams, vis labiau jaučiausi esąs tikras didvyris.

Po kiek laiko smarkiai apgirtęs Kopensas naktį motociklu grįžta į savo bazę, visą laiką garsiai kartodamas, kad yra didvyris. Jo draugai užkala jo kambario duris, todėl atėjus rytui, Kopensui tenka ropštis per langą.

166.

1917 m. lapkričio 14 d., trečiadienis
HARVIS KUŠINGAS VAŽIUOJA TRAUKINIU IŠ PARYŽIAUS Į PAJŪRIO BULONĘ

Keliauti traukiniu vis sunkiau. Jei nori patekti į traukinį, stotyje turi būti prieš valandą iki išvykimo. Patekus į vidų galioja džiunglių įstatymai, bent jau kai reikia susirasti sėdimą vietą. Tai viena iš daugelio Harvio Kušingo kelionių į Paryžių, kur jis dalyvauja įvairių komitetų pasitarimuose, kaip pagerinti kareivių gydymą ir slaugą bei skleisti žinias apie naujus gydymo metodus. Jo praktiškoji ir profesionalioji pusė vis dar gyva, ta pati, dėl kurios jis susigundė atvykti į Prancūziją; tačiau domėjimasis yra atsidūręs ant išnykimo ribos.

Šiandien Kušingo dėmesį traukia kiti dalykai, nes sėdi linguojančiame traukinyje, kuris grąžins jį į Pajūrio Bulonę ir ligoninę, kurioje neseniai pradėjo dirbti. Laikrodis rodo šiek tiek po dešimtos ryto.

Stebėdamas įvairiausius kartu vykstančius žmones, Kušingas supranta, kaip šis karas išsiplėtė ir koks jis sudėtingas. Čia yra vidutinio amžiaus prancūzų pora – ji susisupusi į kelioninį šalį, o jis įnikęs į laikraštį. Čia yra keli rusų kareiviai – vienas iš jų su milžiniškomis baltomis žandenomis. Čia yra keli belgų kareiviai, lengvai atpažįstami iš kepurių kutų, kurie Kušingui atrodo „paikai". Čia koridoriuje stovi paniuręs portugalų karininkas (Kušingas įtaria, kad užėmė jo vietą). Čia yra lakūnas su tamsiai mėlyna uniforma. Jis skaito nelabai padorų žurnalą *La Vie Parisienne*, garsėjantį apsinuoginusių moterų paveikslėliais, kuriuos kareiviai dažnai išsiplėšia ir pasikabina apkasuose ir kareivinėse. Žurnale yra daugybė pažinčių skelbimų, kuriuose moterys ieško (naujo) vyro, bet dar dažniau kareiviai ieško „krikštamotės" – dauguma žino arba baiminasi, kad tai laikinų seksualinių

santykių kodas. Amerikiečių kariškiai buvo įspėti pačios aukščiausios vadovybės *nepirkti* šio skandalingo prancūzų žurnalo.*

Iš Kušingo sąmonės po truputį jau traukiasi kruvini ir užsitęsę mūšiai aplink Iprą, pasibaigę tik prieš savaitę, kai kanadiečių būriai galiausiai užėmė griuvėsiais virtusį kaimą, pagal kurį mūšis buvo pavadintas Pašendeilo mūšiu. Akivaizdu, kad britų armijos vadovybė įsakė tęsti beprotiškas atakas vien siekdama prestižo ir nenutraukė jų tol, kol negalėjo pareikšti pasiekusi „tikslą".

Taigi, tikslą. Kušingas šiandien paniuręs ir nusiteikęs pesimistiškai. „Kartais imi galvoti, kam viso to reikia, – rašo jis dienoraštyje, – ir kodėl mes čia." Jis taip jaučiasi visų pirma dėl nerimą keliančių naujienų iš Rusijos ir Italijos. Bolševikai su savo lozungais „Taika dabar!" paėmė valdžią, o smarkiai sumuškota Italijos armija traukiasi nuo vienos upės prie kitos. Ar jie tikrai išlaikys naująją fronto liniją prie Pjavės? (Kušingo padalinys turėjo skubiai perimti ligoninę Pajūrio Bulonėje, nes joje iki šiol dirbę britai gavo įsakymą kuo skubiau persikelti į Italiją.) Kušingas mano, kad sąjungininkų situacija dabar tokia prasta, kokia nebuvo nuo pat mūšio prie Marnos 1914 metais.

Kaip visada būna krizinėje situacijoje, žmonės ima ieškoti kaltų. Kušingas dėbteli į bendrakeleivius belgus ir rusus. „Belgai, – rašo jis, – garantuotai nešioja tokius kvailus kutus „pagal principą, kad užsispyrusiam asilui panosėje reikia pamojuoti gniūžte šiaudų". O rusai – tie tik valgo ir nieko nedaro: „Kareiviai atsisako eiti į mūšį. Dar blogiau – atsisako dirbti." Tarp sąjungininkų nėra solidarumo – nesutarimai kyla vienas po kito. O tuo metu „vokiečiai planuoja prasilaužti Vakarų fronte iki pavasario." Ne, Kušingas nesitiki nieko gero ir jaučiasi kaip dešimtys milijonų kitų žmonių, – kad jo gyvenimą ėmė kontroliuoti tolimos jėgos, kurių niekas nebesuvaldo. „Dar kartą pasuktas kaleidoskopas bet kurią minutę gali pakeisti mūsų likimus."

Pilotas padėjo į šalį *La Vie Parisienne* ir ėmė skaityti romaną „Mano mažytė moteris". Traukinys linguoja ir dunda.

* Kadangi amerikiečių kariuomenė be šio naujo draudimo taip pat turi paisyti dar ir labai griežto alkoholio draudimo, kitų akyse jie atrodo kaip juokingi puritonai.

167.

1917 m. lapkričio 15 d., ketvirtadienis

PAOLAS MONELIS DALYVAUJA MONTE TONDAREKARO GYNYBOJE

Šlapdriba, purvynė. Ant kalno keteros kariuomenės inžinierių būrys ištempė spygliuotas vielas, kad priešas būtų sustabdytas. Tokį įsakymą jie yra girdėję jau daug kartų. Praeitą mėnesį jis buvo kartojamas nuolat, tačiau Italijos armija vis tiek traukiasi nuo viršūnės ant viršūnės arba nuo upės prie upės: nuo Izonco prie Taljamento, nuo Taljamento prie Pjavės. Šiaurėje, ant Asjago plynaukštės, fronto linija dar šiek tiek laikoma, bet irgi pamažu traukiasi. Jei kuris vienas iš frontų pasiduos, antrasis automatiškai atsidurs sunkioje, o gal apskritai neįmanomoje situacijoje.

Gynybos sąlygos pozicijose ant Monte Tondarekaro toli gražu neidealios: šaudymo sąlygos prastos, Monelio kuopa turi ginti beprotiškai ilgą atkarpą, o jis turi tik po aštuonis vyrus šimtui metrų. Pats Monelis sugeba tvardytis ir yra nusiteikęs ryžtingai, nepaisant sukrėtimo dėl nuolatinio traukimosi ir pavojaus, kad italai gali pralaimėti ne tik mūšį, bet ir karą. Jis tikrai pasiryžęs kautis, nepaisant prastų pozicijų ir galimybių. Paskutinis įrašas dienoraštyje padarytas prieš dvi dienas. Monelis rašė, kad be galo skaudu, jog dabar visos viršukalnės užimtos priešų. „Bet, – užbaigė jis, – priešai neprasiverš, kai susidurs su mūsų skausmu ir neapykanta.“

Prasideda lauktoji ataka.

Juos atakuoja priešo šturmo būriai. Riksmai ir šauksmai. Monelis mato, kad link jų sparčiai juda pilka masė. Priešas puola nemažomis grupėmis, netgi neįtikėtinai didelėmis kaip 1917 metais. Italus puola lygiaverčiai priešininkai – austrų Alpių jėgeriai. Riksmai, šauksmai, šūviai. Poška šautuvai, kalena kulkosvaidžiai, pro šalį švilpia kulkos. Monelis mato kelis iš savo

kareivių: De Fantį, Romaninį, Trombonį, De Rivą. Jie apžėlę barzdomis, išvargę, bet akivaizdžiai taip pat ryžtingai nusiteikę gintis kaip ir Monelis. Jų veidai stebėtinai ramūs. Šauksmai, riksmai, šūviai. Pilkoji banga sulėtėja, sustoja ir ima slūgti atgal. Vienas iš italų karininkų, apimtas triumfo svaigulio, pašoka ir atsistojęs ant apkasų krašto ima keikti besitraukiančius priešus, kurie po kiek laiko dingsta savo apkasuose. Lieka tik bet kaip sukritę, nebejudantys kūnai. Šauksmai. Retame spygliuotų vielų tinkle kybo keli kūnai. Priešas sugebėjo priartėti iki tos vietos.

Viskas pasikartoja dar du kartus. Paskui įsivyrauja šiokia tokia ramybė. Atėjęs vienas artilerijos majoras atsargiai dirsteli per apkasų kraštą ir jo mina išduoda nustebimą, kad jų gynybinė linija visgi laikosi. Majoras pagiria karius ir dingsta.

Po mūšio Monelis pasiima dienoraštį. Po tos dienos data jis parašo du žodžius: *Non è passato.* „Jis nepraėjo." Tik tiek.*

* Budriam skaitytojui, žinoma, kils klausimas: kaip tada įmanoma susidaryti tos dienos mūšio vaizdą? Atsakymas paprastas: be kitos medžiagos esama dar ir išsamaus įvykio aprašymo ketvirtame Monelio knygos apie karo išgyvenimus leidime (knygos įžangoje, parašytoje 1928 metų balandį).

168.

1917 m. gruodžio 3 d., pirmadienis
ELFRYDĖ MATO, KAIP IŠ ŠNEIDEMIULIO IŠVEŽAMAS KARSTAS SU LEITENANTO VALDEKERIO KŪNU

Žvarbi diena, o ji tiesiog stovi ir laukia, laukia jau dvi begalines valandas. Ji laiko rožę, nupirktą už sutaupytus pinigus. Apie pusę trijų pasigirsta būgnų tratėjimas, o paskui garsų daugėja: iš pradžių ritmingas žygiavimas, paskui pučiamieji, tada daina. Galiausiai pasirodo procesija: priekyje pilkomis uniformomis vilkintys orkestro muzikantai, paskui juos eina karo lauko kapelionas, tada rieda laidotuvių vežimas, paskui jį – gedintieji, ir galiausiai garbės sargybos kareiviai su plieniniais šalmais ir ginklais.

Gedintieji? Elfrydė turėtų prisijungti, juk ji taip pat gedi. Leitenantas Verneris Valdekeris žuvo –prieš dvi dienas nukrito jo lėktuvas. Elfrydė sužinojo vakar mokykloje. Jai atrodė, kad galvoje „atsivėrė juoda skylė". Mergina vos galėjo pajudėti. Paskui tą skylę užpildė dvi mintys: Kaip jis atrodo dabar – ar jo galva suskilusi, sužalota, sudraskyta į gabalus? Kaip elgtis, kad žmonės nepastebėtų mano jausmų?

Link jos rieda laidotuvių procesija. Elfrydė mato rudą karstą su plokščiu dangčiu. Ant jo guli vainikas. Vežimui važiuojant pro šalį, Elfrydė prisigretina ir užmeta rožę ant karsto, tačiau ji nuslysta ir nukrinta ant gatvės.

Vežimas įrieda pro atvirus vartus į geležinkelio stoties krovinių skyrių. Žuvusysis keliaus kaip registruotas krovinys. Perone laukia raudonai rudas krovininis vagonas. Karstas nukeliamas nuo vežimo. Stovėdamas tarp dėžių stirtų, kapelionas kažką paskaito iš juodos knygelės. Kariai nusiima šalmus. Visi vienu balsu sukalba „Tėve mūsų". Garbės sargyba

pakelia ginklus ir greitai iššauna tris salves. Paskui įsivyrauja tyla. Elfrydė užuodžia parako dūmus. Karstas ir vainikas įkeliami į laukiantį vagoną, ir du stoties darbininkai suodinais darbiniais drabužiais užtrenkia vagono duris.

Elfrydė grįžta į gatvę, kur pamato savo rožę ir pakelia ją. Gėlė nesulamdyta. Mergina įbeda nosį į žiedą ir kūkčiodama nubėga. Už nugaros girdisi karinis orkestras.

169.

1917 m. gruodžio 4 d., antradienis

ANDREJUS LOBANOVAS-ROSTOVSKIS SĖDI ANT KALNO PRIE PISODERIO PERĖJOS

Viskas prasidėjo gana gerai. Auštant jie palieka stovyklą kalno papėdėje ir pradeda ilgą žygį link viršūnės. Keliukas išties siauras, bet geras. Jis serpantinais kyla link perėjos. Oras taip pat puikus, o vaizdas didingas. Kur bepažvelgsi, visur aukštos, rūsčios Albanijos kalnų viršūnės. Tačiau nužygiavus vos mylią prasideda sunkumai.

Dabar Andrejus Lobanovas-Rostovskis Balkanuose, toli nuo namų ir tėvynės. Jis atvyko čia savanoriu su daliniu, kuris siunčiamas į pastiprinimą rusų pulkams Salonikuose. Vyras nusprendė pasisiūlyti savanoriu ne nuotykių troškimo genamas. Atvirkščiai. Tai dalis gerai apsvarstyto plano, kaip palikti Rusiją, kurioje politinė revoliucija virsta socialine: „Mūsų laukia kruvinas laikmetis, o gal net teroras.“

Kaip visada, jis mėgino susigaudyti įvykiuose skaitydamas. Pastarąjį pusmetį jis įveikė galybę istorinės literatūros, knygų apie revoliucijas (savaime suprantama, apie prancūzų, taip pat ir 1848-ųjų), apie kovą dėl valdžios tarp Marijaus ir Sulos senojoje Romoje ir daugiau panašių veikalų. Jis sėdėjo su pieštuku rankoje, žymėjosi, mąstė, o tuo metu Rusija aplink jį biro į gabalus. Vyras manosi atradęs akivaizdžią paralelę Prancūzijos revoliucijos etapuose. Ką tuometinėje Prancūzijoje būtų daręs protingas žmogus? Jis arba ji būtų laiku palikę šalį dar iki įsigalint terorui, o paskui būtų grįžę po Robespjero žlugimo. Taip jie būtų išvengę destruktyvaus laikotarpio ir atvykę tada, kai viskas ima grįžti į savo vėžes. Būtent taip ketina pasielgti ir Andrejus, todėl jis pasisiūlė savanoriu į šį frontą. Armija taps jo prieglobsčiu svetur.

Tačiau Salonikai jį nemaloniai nustebino. Iš dalies dėl sudegusio miesto vaizdo: „Dar niekada nebuvau matęs tokių mastų žalos." Kilometrai sudegusių namų griuvėsių. Civiliai graikai, turkai, žydai, albanai gyveno „varganomis sąlygomis palapinėse arba medinėse pašiūrėse tarp savo sudegusių namų griuvėsių". Kitas nemalonus dalykas buvo atmosfera tarp sąjungininkų dalinių: netrukus jis suprato, kad karių moralė pasiekusi dugną, kad „visi nekenčia šio fronto". Mūšiai vyksta retai, tačiau ligos, ypač maliarija, nušluoja tūkstančius gyvybių. Valgant geresniuose restoranuose, kartu su druskine ir pipirine ant stalo pastatomas ir indelis su chinino tabletėmis. Atostogų gavę kareiviai dažnai sukelia riaušes, o karininkų valgyklose visą laiką kyla muštynės tarp skirtingų armijų karininkų. Ši naujiena taip pat šokiravo Lobanovą-Rostovskį. Anksčiau jis nebuvo matęs nieko panašaus. Dažniausiai vienos prieš kitas susimeta tos pačios tautinės grupės: britai, serbai ir rusai mušasi su prancūzais, italais ir graikais. Kažkur aukštai kalnuose pusiau išprotėjęs prancūzų pulkininkas įkūrė nedidelę savarankišką respubliką su nuosava valiuta ir pašto ženklais.

Jo paskaičiavimai neatitinka realybės. Revoliucijos sukeltas drebėjimas jaučiamas net Balkanuose, ypač kai jie gavo žinią, kad bolševikai perėmė valdžią ir vakar Brest-Litovske pradėjo su vokiečiais derybas dėl paliaubų. Neramumai batalione sustiprėjo dar labiau. Kareiviai ir puskarininkiai skundžiasi, niršta, atsikerta, nenori paklusti įsakymams, vėluoja į rikiuotes, sargybiniai postuose miega. Karininkai dvejoja, ar kareiviams išduoti ginklus. Lobanovas-Rostovskis taip pat buvo apšaudytas. Tada jį perkėlė ir paskyrė vadovauti ryšininkų kuopai.

Kaip tik šią kuopą jis dabar turi pervesti per kalnus pas rusų diviziją, stovinčią prie Presbos ežero. O ten veda vienintelis kelias per Pisoderio perėją, esančią 1800 metrų aukštyje. Kaip minėta, iš pradžių ėjosi lengvai. Bet pakilus aukščiau atsiranda sniego, o siauras vingiuotas keliukas apledijęs. Už nugaros pasigirsta šauksmai, ir atsisukęs Lobanovas-Rostovskis išvysta, kaip vienas iš arklių traukiamų vežimų nuslysta nuo krašto ir nukrinta. Nusileidus prie lūženų, vienas arklys jau yra nusibaigęs, o kitą tenka

nušauti. Dar kiek aukščiau įkalnė pasidaro tokia stati, kad išsekę arkliai neturi į ką atsispirti, todėl kareiviai priversti stumti vežimus, lėtai, metras po metro judėdami link perėjos. Septyniasdešimčiai mulų, nešančių telegrafo įrangą, sekasi geriau. Tačiau anksčiau jie nebuvo prie to pratinti, todėl du nusirita į prarają. Eina valandos, o jų kuopa ištįsta į ilgą, nelygią vyrų, vežimų ir gyvulių vorą, kuri vargais negalais ropščiasi aukštyn.

Dienai įpusėjus ima snigti. Perėjos jie dar nepasiekė. Lobanovas-Rostovskis visą laiką jodinėja palei vis labiau tįstančią koloną. Viršūnę jie pasiekia apie šeštą. Temsta. Apsnigtame lauke, šalikelėje, jis pastebi kareivį, kuris mėgina priversti mulą eiti toliau, tačiau užsispyręs gyvulys nepaiso jo pastangų ir nejuda iš vietos. Lobanovas-Rostovskis įsako kareiviui nueiti pakviesti pagalbos, o pats tuo metu lieka laukti prie gyvulio.

Jis laukia, laukia, tačiau niekas neateina. Kas atsitiko? Gal kariai nutarė jį palikti? O gal neranda jo tamsoje ir sniege? Ką dabar daryti? Lobanovas-Rostovskis ištvėrė vienerius nusivylimų ir nesėkmių metus, bet čia jau pasiektas dugnas.

Per visą karą retai kada teko pasijusti tokiam apgailėtinam. Pūtė žvarbus vėjas. Rūke buvo neįmanoma įžvelgti aplinkinių viršūnių. Sparčiai temo, o aš sėdėjau vienas ant kalno viršūnės, laikydamas mulą.

Galiausiai tamsoje pasigirdo balsai, ir jis šūktelėjo. Tai buvo keli atsilikę vežimai. Vyrai padėjo jam išjudinti mulą. Antrą valandą nakties perėją pervažiavo paskutinis vežimas.

170.

1917 m. gruodžio 5 d., trečiadienis

PAOLAS MONELIS ANT KASTELGOMBERTO PAIMAMAS Į NELAISVĘ

Jis dar vakar nujautė artėjančią pabaigą. Žinoma, šio mūšio pabaiga galėtų būti visokia, bet tikimybė, kad ji bus sėkminga, mažėja sulig kiekviena valanda. Po įnirtingo šturmo, atlaikius dujų ataką, iškilus apsupties pavojui, po nesėkmingų kontratakų, po padrikų susirėmimų vyras prieš vyrą, Moneliui ir jo kuopai teko atsitraukti ir užimti pozicijas šiek tiek žemiau, miške ant Kastelgomberto. Bet saulei pakilus austrų šturmo būriai puls ir šią vietą. „Išmušė valanda. Valanda, kurią nujaučiau ateisiant, nors ir nenorėdamas, nuo pat pirmos mano dienos kare. Atrodo, tarsi visa praeitis, susijusi su kova, kančia ir vargais, būtų galingos jėgos suspausta iki vienos lemiamos, tragiškos akimirkos."

Šalta, sninga, tamsu. Moneliui ir jo kariams šalta, jie ištroškę ir alkani. Vakar teko taip skubiai atsitraukti, kad nespėjo nei suvalgyti, nei pasiimti jau paruoštos vakarienės. Jie labai bijo ir nieko nežino. Nežino, kur tiksliai yra priešas. Monelis išsiunčia žvalgą užmegzti ryšio su saviškių būriais, kurie turi / turėtų / gali būti įsikūrę į kairę nuo jų. Bet žvalgas negrįžta. Užmigti sunku. Jie turi granatsvaidį ir šaudo juo į tamsą. Jie turi dešimt dėžių granatų ir nori jų atsikratyti iki kitos atakos. Be to – kodėl turėtų leisti priešui mėgautis miegu, jei patys pamiegoti negali?

Aušta. Vos tik prašvinta tiek, kad jau galima šaudyti, italų pozicijas ima tvatinti austrų kulkosvaidžiai, o paskui granatos. Dūmai griaužia akis ir ausis. Situacija darosi beviltiška. Ji *jau yra* beviltiška. Kuopa smarkiai aptirpusi, vyrai alkani ir beveik neturi amunicijos.

Jie pasiduoda. Italus apsupa austrų kareiviai.

Monelis išsitraukia revolverį ir nusviedžia jį nuo skardžio. Tą akimirką jį apima kartėlis: trisdešimt mėnesių karo, o viskas baigiasi štai taip. Jis mato, kad keli seni kariai verkia. Vienas vyras pratrūksta: „Ką pasakys mama!“

171.

1917 m. gruodžio 7 d., penktadienis
VILIS KOPENSAS PRAMOGAUJA DE PANĖ

Jie jau papusryčiavę ir sėdi automobiliuose, pasirengę išvykti. Bet suskamba telefonas. Kaip tik dabar vokiečių lėktuvas atakuoja priešakinius apkasus. Ar galite atsiųsti kelis lėktuvus ir jį nuginti? Vokiečių pilotas nepaiso prasto oro, dėl kurio visa eskadrilė jau dvi dienas tupi ant žemės ir dėl kurio jiems nusibodus laukti aerodromo barakuose, kilo mintis nuvažiuoti papramogauti į De Panė.

Ligoninės teatre koncertuoja Libo ir jo garsioji artistų trupė. Ji keliauja po turnė užfrontėje, rengdama spektaklius ir muzikos koncertus, ir dažnai pritraukia tūkstantį žiūrovų ir daugiau. Didžioji dalis būna prancūzų arba belgų kariškiai, daug besigydančių karių, ir visi yra ištroškę ko nors nauja arba pramogų.

Du vyrai išlipa iš automobilių ir nuskuba persirengti, o kiti išvyksta dabar jau žinomu keliu su beržų alėjomis į ligoninės teatrą De Panė. Tačiau jie dar spėja pamatyti į pilką dangų pakylantį pirmą lėktuvą. Tai Verustratenas. Kopensas atpažįsta jį iš to, kaip bendražygis paleidžia bandomąją kulkosvaidžio salvę. Šįkart nuskambėjo beveik kaip atsisveikinimas. Gal taip ir buvo.

Vėliau vakare, per atokvėpį tarp pramogų, jiems paskambins ir perduos trumpą žinią: Verustratenas žuvo. Į jį pataikė nuo žemės paleista kulkosvaidžio kulka. Lėktuvas nukrito ant saviškių. Jauni uniformuoti vyrai trumpam nuščiūva, bet paskui šnekučiuojasi toliau „lyg nieko nebūtų nutikę“. Mirtis tokia įprasta, taip arti, kad jie tiesiog negali galvoti vien apie ją. Juo labiau, jei nori ir toliau užsiimti tuo, ką daro.*

* Be to, šiuo metu sekasi gana gerai. Jau pamirštos sąjungininkų lakūnų skerdynės pavasarį. Dabar jėgos oro mūšiuose yra labiau lygiavertės. Netgi esama ženklų, kad vokiečiai jaučia spaudimą. Net ir čia ima pasireikšti sąjungininkų gamybinės sistemos svoris.

Tačiau neigimas taip pat turi savo ribas.

Bet vėliau, linksmai atsisveikinęs – „Labos nakties, ponai!" – ir išėjęs iš karininkų salono, aš ėjau pro dabar jau tamsų Verustrateno kambarį, esantį šalia manojo. Sustojau tamsaus kambario tarpduryje ir mane užplūdo jaudulys, nes staiga prieš akis aiškiai iškilo jo žūties drama. Iki šios akimirkos aš nesupratau šios tragedijos masto. Ėmiau svarstyti, ar tokia auka tikrai buvo būtina, ir mane apėmė abejonė.

172.

1917 m. gruodžio 20 d., ketvirtadienis

PALUI KELEMENUI PADERNE ĮSPŪDĮ PADARO BOSNIŲ BATALIONAS

Didžioji puolimo operacija prie Kaporeto baigėsi. Atėjo žiema, ir ištvermingosios vokiečių divizijos pasitraukė, kad išbandytų savo infiltracijos taktiką* su kitomis aukomis. Tuo pat metu paremti nusilpusių italų atvyko britų ir prancūzų pajėgos. Frontas sustingo prie Pjavės upės.

Šiandien Palas Kelemenas susiduria su Bosnijos musulmonų batalionu. Jis visai neseniai, kaip ir prancūzams tarnaujantys kolonijų musulmonų būriai, buvo pripažintas elitiniu daliniu. Juos dažnai siunčia iškilus ypač sudėtingoms situacijoms. Rafinuotas miesčionis Kelemenas nustebęs žiūri į šias įvairiais atžvilgiais svetimas būtybes. Vyrą gąsdina jų nepaaiškinamas troškimas kautis. Ko jie gali tikėtis šiame kare? Austrija-Vengrija aneksavo Bosniją tik 1908 metais. Kelemenas mano, kad dalis vyresnių bosnių, kuriuos jis dabar sutinka, tuo metu turėjo „priešintis atėjusiai valdžiai, o paskui tapo jos patikimais ir ištikimais kariais“. Tačiau jie vis tiek daro jam didelį įspūdį.

> *Aukšti, liesi, stiprūs kariai, primenantys retos, jau nykstančios rūšies kedrus. Jie truputį kūprinasi, lyg drovėdamiesi, kad išaugo tokie aukšti ir tvirti. Jų akys mažos ir giliai įsodintos. Eidami jie įtraukia galvas į pečius ir į visas puses žaibuoja skvarbiais žvilgsniais. Atsisėdę jie sukryžiuoja kojas po savimi, atsmaukia ant pakaušio fesus ir rūko ilgas*

* Glaustai apibendrinant, jų infiltracijos taktika buvo tokia: puolantys daliniai neatakuoja viso nepralaužto fronto vienu metu, tikėdamiesi sudoroti visą priešo gynybos liniją; maži, judrūs būriai puola silpnesnius priešo linijos taškus ir visiškai apeina stipriuosius. Jie stengiasi prasiveržti kaip įmanoma giliau į priešo užnugarį, o pagrindinis jų tikslas yra artilerija, kuri, sunaikinus sunkiai įveikiamus priešakinius atramos taškus, yra žuvusi.

medines pypkes su tokia ramybe, kad gali pamanyti, jog vėl yra savo pasakų apipintoje šalyje su siaurais, nuostabiais minaretais. Beveik visi yra subrendę vyrai. Saulėje įdegusius veidus įrėmina smailios barzdos. Dabar jie ilsisi ir valgo. Sulankstytos konservų skardinės su kariuomenės maistu atrodo keistai tarp jų lenktų, kaulėtų pirštų. Kariai gerai sukramto nepažįstamą ir akivaizdžiai nelabai skanų maistą.

* * *

Tą pačią dieną Paolas Monelis pasiekia galutinį kelionės tikslą – seną Zalcburgo pilį, kuri paversta belaisvių stovykla. Jis beveik dvi savaites žygiavo įspraustas kolonoje tarp pavargusių, demoralizuotų karo belaisvių suplyšusiomis uniformomis, nuo kurių buvo nuplėšti medaliai ir laipsnių ženklai. Kartais žmonės susimušdavo dėl maisto, kartais kildavo peštynės, kai kurie nors iš kareivių užpuldavo karininkus, naudodamiesi proga, kad anksčiau buvusi griežta disciplina nelaisvėje pašlijo. Daugelis džiaugiasi, kad jiems karas pagaliau baigėsi, ir nedvejodami tai demonstruoja. Monelis pastebi, kad priešas, nepaisant triumfo, turi rimtų problemų: daugelis austrų-vengrų kareivių, kurie patenkinti šalikelėje stebėjo belaisvių koloną, yra išsekę ir sulysę dėl maisto stokos. (Be to, priešams, matyt, beviltiškai trūksta karių, nes tarp jų pasitaikė ir keli kuproti, netgi vienas žemaūgis.)

Šiandien Moneliui ir kitiems prasideda gyvenimas stovykloje, jis jau suprato, kad artimiausiu metu teks nuolat kovoti su nuoboduliu ir alkiu. Dienoraštyje jis rašo:

Gruodžio 20 dieną atvykome į Zalcburgo tvirtovę – niūrias kareivines su aukštomis, storomis sienomis. Ji stovi ant neprieinamos kalno viršūnės. Čia neįspįsta saulė, mes drebame iš šalčio tuščiose salėse. Pagalvojus apie šiaurietišką žiemą su rūku ir sniegu aplink, mintis apie tradicines Kalėdas tampa kančia. Šioje nuobodžioje rutinoje, kuri dar baisesnė dėl alkio, nėra jokių malonių dalykų, kurie pasibelstų į vartus sielos, jau įkalintos savo pačios neapykantos.

173.

1917 m. gruodžio 31 d., pirmadienis, Naujųjų metų išvakarės
ALFREDAS POLARDAS TUKETE IŠKREČIA IŠDAIGĄ KELIEMS AMERIKIEČIAMS

Galbūt į paviršių lenda jo vaikiškumas, o gal vis labiau erzina amerikiečiai. Turbūt ir viena, ir kita.

Vėlus vakaras. Polardas atsargiai įtykina į ilgą, siaurą baraką, kuriame įsikūrę amerikiečių karininkai. Su juo atsėlina ir trys draugai. Visos šviesos užgesintos. Per langus smelkiasi mėnesiena. Girdisi tik giliai įmigusių, į miegmaišius ir antklodes susisupusių vyrų šnopavimas.

Taigi, amerikiečiai. Polardas, kaip ir daugelis kitų žino, kad jie tikrai reikalingi. Prancūzijos armija dar neatsigavo po didžiulių nuostolių pastaraisiais metais ir pavasario maištų, Britanijos armija gerokai nukraujavo per ilgą, brangią ir nesėkmingą puolimo kampaniją prie Ipro, o Italijos armija vis dar menka ir silpna po staigaus žlugimo prie Kaporeto vėlyvą rudenį. O Rytų fronte daug ženklų, kad Rusija traukiasi iš karo. Petrograde valdžią paėmė bolševikai. Jie skanduoja apie taiką ir sudarė su vokiečiais paliaubų sutartį. Paliaubos tęsiasi keturiolika dienų. Visos vokiečių divizijos iš Rytų garantuotai bus perkeltos į Vakarus. Taigi, savaime suprantama, amerikiečiai reikalingi – jų kariai, pinigai, pramonė.

Jei tik jie nebūtų tokie, tokie... pasipūtę.

Polardas manė, kad amerikiečiai mielai išklausys jų patarimų ir džiaugsis, galėdami perimti dalį brangiai įgytos britų patirties. Kur tau. Daugelis amerikiečių karininkų, su kuriais jam teko susitikti, yra arba keistai naivūs, arba stebėtinai arogantiški ir nemano, kad jie turi ko nors pasimokyti iš savo sąjungininkų. Juk patys dalyvauja kare jau daugiau kaip metus. (Na, bent jau beveik kare, nes kaip iš tikrųjų reikėtų vadinti susirėmimus su

meksikiečių banditais?*) Naujokai puikiai ištreniruoti, eiliniai žvalūs, gerai sudėti ir įmitę. Net ir Polardas turi tai pripažinti. Bet amerikiečiai mano, kad sudėtinga, išmoninga ir išties vis sėkmingesnė britų puolimo taktika ir visa, kas su ja susiję – glaudus bendradarbiavimas tarp įvairių pajėgų, slenkanti šturmo ugnis ir judrūs, gerai apginkluoti būriai – yra nereikalinga, dirbtina ir perdėta.

Klausantis amerikiečių, britams kartais susidaro įspūdis, kad tie vis dar gyvena 1914-ųjų rugpjūtį, tai yra, jie ketina pulti glaudžiomis eilėmis, atkišę durtuvus. Polardas tik palinguoja galva. Ilgainiui amerikiečiai pasimokys, bet tos pamokos kainuos kraują.

Yra ir kitų dalykų. Vakarėlių mėgėją Polardą trikdo alkoholio draudimas amerikiečių armijoje ir su tuo susijęs veidmainiškumas. Švenčiant saviškių rate, beveik kiekvienas amerikiečių karininkas nedelsdamas ištraukia kokiame nors lagamine užkištą butelį. Būtent šį vakarą – Viešpatie, juk Naujųjų išvakarės – visi devyniolika kurso amerikiečių atsisakė bet kokių linksmybių. Visi atsigulė dešimtą vakaro! Polardas mano, kad ramūs amerikiečiai panašesni į banko klerkus, o ne į tikrus kareivius.

Dabar Polardas yra Tukete, kur kartu su įvairių tautybių karininkais mokysis šaudyti lengvu „Lewis“ kulkosvaidžiu. Vasarą ir rudenį Polardas praleido ramiai. Jis dirbo tai vienoje, tai kitoje užfrontės tarnyboje. Be visa kita, jų batalionas saugojo ekspedicinių pajėgų korpuso vyriausiąjį štabą

* 1916 metais Meksikoje siautėjo pilietinis karas tarp sukilėlių, vadovaujamų Pančo Vijos, ir prezidento Karansos, vyro, turinčio labai įdomų vardą – Venustianas. Sąjungininkų propaganda labai stengėsi įtikinti JAV visuomenę, kad Vija esąs pavojingas ir pavaldus vokiečiams. Netrukus jis patvirtino šį gandą, pradėdamas imti iš vokiečių agentų nedideles sumas, o vėliau, supykęs dėl JAV paramos jo priešininkams, pirma atakavo Amerikos piliečius Šiaurės Meksikoje, o paskui, 1916 metų kovą, surengė reidą į Naująjį Meksiką, kur užpuolė nedidelį Kolumbo miestą ir nužudė apie dvidešimt amerikiečių. Atsakydamos į tai JAV netrukus užėmė Šiaurės Meksiką. (Tai nebuvo pirmas kartas per pastaruosius metus, kai amerikiečių kariuomenė užpuolė arba įžygiavo į kaimynines arba toliau esančias šalis. 1898 metais amerikiečiai kariavo su Ispanija, 1899–1902 metais dalyvavo kolonijų kare Filipinuose, 1912 metais įžygiavo į Nikaragvą, o 1915 metais nusiuntė karinį laivyną į Haitį ir 1916 metais į Dominikos Respubliką. Tai buvo antra invazija į Meksiką per trumpą laiką. Pirmą kartą tai įvyko 1914 metais, siekiant nuversti tuometinę vyriausybę.) Kurį laiką amerikiečiai vaikėsi dulkių debesis, kuriuos palikdavo nuolat pasprunkantis Vija ir jo pajėgos. Tuo pat metu jis vis surengdavo reidų į JAV teritoriją.

Monrealyje, o rugsėjį dalyvavo malšinant vienintelį britų pajėgose* kilusį maištą, įkvėptą kitų šių metų sukilimų. Tačiau Polardą drasko prieštaravimai. Viena vertus, jis kankinasi, nerimsta ir nuobodžiauja, nes nedalyvauja jokiuose kariniuose veiksmuose. Kita vertus, dabar jis suprato tai, ką anksčiau sakydavo kiti, o jis atmesdavo kaip nesąmones: kad „vaikinai, kurie turi namuose jų laukiančias merginas, nenori rizikuoti taip kaip tie, kurių niekas su niekuo nesieja". Jis ištvers visas tas užfrontės tarnybas. Bus patenkintas, jei galės sudalyvauti bent karo pabaigoje.

Keturi anglai prisėlina prie artimiausių lovų, po du prie lovos.

Tada, lyg gavę komandą, pakelia lovas ir išverčia šnarpščiantį kokoną, paskui greitai pripuola prie kitos lovos ir apverčia ją, ir taip dar vieną, ir dar vieną. Kambaryje pasigirsta prislopinti riksmai ir garsiai reiškiamas nepasitenkinimas. Kai kurie iš miegų išplėšti kariai kaip pašėlę ima daužyti viską aplinkui, bet pataiko tik į savo nelaimės brolius, kurie, savaime suprantama, trenkia atgal. Tamsoje kyla sąmyšis ir muštynės. Kol kažkas sugebėjo uždegti šviesą, Polardas ir jo bendrininkai jau buvo išsmukę nepastebėti ir dingę tamsoje, labai patenkinti savo žygiu.

Atėjo 1918-ieji.

---

* Kalbama apie rugsėjo 9–12 dienomis vykusį maištą *Étaplese* (anglų pervadintame į *Eat-apples* – „valgyk obuolius"). Ten, netoli pakrantės, buvo treniruočių stovykla, garsėjanti nepaprastai griežta disciplina. Viskas prasidėjo nuo to, kad nekenčiama karo policija kaip dezertyrą areštavo vieną atostogų paleistą kareivį iš Naujosios Zelandijos. Jo draugai ir kiti pasipiktinę kariai pareikalavo, kad jis būtų paleistas. Kilo muštynės, susišaudymas, ir vienas iš demonstrantų žuvo. Tada ėmė plūsti dar daugiau kareivių ir karo policija buvo išginta iš stovyklos. Neramumai ir demonstracijos tęsėsi kelias dienas. Tačiau rugsėjo 12 dieną buvo atsiųstas Polardo batalionas, ginkluotas medinėmis lazdomis, ir kartu su dar dviem patikimais daliniais jiems pavyko numalšinti sukilimą.

1918

Tai bus mūsų blogas arba geras palikimas. Bet kokiu atveju, jo nepakeisi. Mes amžiams pririšti prie savo prisiminimų.

CHRONOLOGIJA

Sausis

28 d. Suomijoje kyla pilietinis karas.

Vasaris

18 d. Po paliaubų vokiečių pajėgos žygiuoja toliau į Rusiją.

Kovas

3 d. Brest-Litovske Centrinių valstybių sąjunga sudaro taikos sutartį su Rusija.

9 d. Sąjungininkai tęsia puolimą Mesopotamijoje.

21 d. Vakaruose vokiečiai pradeda didelį ir labai sėkmingą puolimą.

29 d. Prancūzų kontrpuolimai Vakaruose. Vokiečių puolimas laikinai sustoja.

Balandis

3 d. Vokiečių pajėgos išsilaipina Suomijoje ir stoja „baltųjų“ pusėn.

4 d. Šiaurės vakarų Prancūzijoje vokiečiai pradeda naują puolimą. Žymūs laimėjimai.

9 d. Vokiečiai pradeda puolimą Flandrijoje. Žymūs laimėjimai.

Gegužė

1 d. Į Vakarų frontą atsiunčiami pirmieji amerikiečių daliniai.

7 d. Britų pajėgos Mesopotamijoje užima Kirkuką.

24 d. Britų pajėgos išsilaipina Murmanske.

29 d. Prasideda labai sėkmingas vokiečių puolimas aplink Aisnę. Netrukus jie atsiduria prie Marnos.

Birželis

15 d. Didelis austrų-vengrų puolimas prie Pjavės Italijoje. Nedideli pasiekimai.

Liepa

15 d. Prasideda didelis vokiečių puolimas prie Marnos. Nežymūs pasiekimai.

18 d. Galingos sąjungininkų atakos. Vokiečių pajėgos priverčiamos trauktis.

Rugpjūtis

8 d. Prasideda didelis sąjungininkų puolimas prie Amjeno. Labai dideli laimėjimai.

Rugsėjis

3 d. Visos vokiečių pajėgos atsitraukia ir vėl grįžta prie Hindenburgo linijos.

15 d. Sąjungininkų puolimas Makedonijoje. Visa bulgarų armija priversta trauktis.

19 d. Prasideda didelis britų puolimas Palestinoje. Dideli laimėjimai.

26 d. Prasideda amerikiečių puolimas Argone. Žymūs laimėjimai.

28 d. Prasideda didelis sąjungininkų puolimas Flandrijoje. Dideli laimėjimai.

30 d. Kapituliuoja Bulgarija.

Spalis

10 d. Po galingų puolimų galiausiai pralaužta visa Hindenburgo linija.

24 d. Sąjungininkų puolimas prie Pjavės. Labai dideli laimėjimai.

30 d. Kapituliuoja osmanų armija Mesopotamijoje.

31 d. Revoliucija Vienoje.

Lapkritis

1 d. Serbų armija išlaisvina Belgradą.

3 d. Vokiečių flotilėje Kylyje prasideda maištas.

4 d. Paliaubos tarp sąjungininkų ir Austrijos-Vengrijos.

9 d. Vokietijos imperatorius atsisako sosto. Revoliucija Berlyne.

11 d. Vienuoliktą valandą ryto nutraukiami visi karo veiksmai.

174.

Viena 1918 metų sausio diena

PALAS KELEMENAS STEBI ORO MŪŠĮ VIRŠ KASTELERO

Graži, saulėta žiemos diena. Čia, Italijos šiaurėje, fronte ramu, tačiau ore karas tęsiasi. Žydrame danguje gaudžia didelis italų bombonešis „Caproni". Jį įnirtingai apšaudo austrų-vengrų priešlėktuvinė artilerija. Danguje vis išsiskleidžia baltos dūmų gėlės, tačiau artilerija nieko nepeša.* Dūmus pamažu išsklaido vėjas. Lėtai skrendantį kelių motorų bombonešį pasiveja austrų monoplanas ir pradeda persekioti. Palas Kelemenas dienoraštyje rašo:

Mūsų lėktuvas vis arčiau negrabiai manevruojančio biplano. Mes apačioje aiškiai girdime nepaliaujamą mūsiškio kulkosvaidžių kalenimą. Staiga italų lėktuvas pasuka žemyn. Mūsų lakūnas kelias akimirkas dar sklendžia virš jo, o paskui nuskrenda į šiaurę. Tuo tarpu „Caproni" motorai nebeveikia, jis sukdamasis artėja link žemės, siūbuodamas sparnais, ir galiausiai sudūžta.

Nuskubėjęs prie lėktuvo pamatau, kad jo kapitonas, žuvęs nuo kulkosvaidžio kulkos, jau paguldytas ant žolės šalia lėktuvo. Vienas sulankstytas, sulūžęs šio gigantiško karo paukščio sparnas buvo įsirėžęs į žemę. Iš pradurto motoro sunkiasi tepalas.

Italų karininkas vilki odiniu kombinezonu ir jo nepriekaištingą eleganciją gadina tik kepurė, keistai užmaukšlinta ant švariai nuskusto veido. Ant rankos tiksi gerai pagamintas, visiškai nepažeistas sidabrinis laikrodis. Žiūrint į paguldytą kūną atrodo, kad lakūnas tiesiog miega.

Mes apžiūrime kišenes. Kažkas man paduoda didelę piniginę. Be laiškų, banknotų ir popieriaus lapelių joje randu perlenktą kortelę su kietais juodais viršeliais – tai „Sezono bilietas į Veronos cirką".

---

* Nieko keista. 1918 metais iš maždaug 3000 austrų-vengrų priešlėktuvinės artilerijos šūvių taiklus būdavo vienas. Tuo metu tai buvo laikoma tikrai geru rezultatu.

Čia, šiame tuščiame, krateriais išraustame lauke, cirkas yra tik žodis, atspausdintas ant gabalėlio kartono. Žibančios lempos po balkonais, išspardyta pjuvenų danga, cirko direktorius, pliaukšintis botagu, raita cirko princesė su tiulio suknele ir žvilgančiais papuošalais – taip, šios ir visos kitos nesuskaičiuojamos jaunystės pramogos šiam jaunam vaikinui nebepasiekiamos. Kiti liekni, dabitiški karininkai veltui lauks jo cirko ložėje. Tačiau cirko orkestras gros toliau, o klounas kreidos baltumo veidu, puikiai nusiteikęs – kaip ir priklauso jo profesijos atstovui – atliks „salto mortale" ant aksominio patiesalo, pakloto ant smėlio. Damos flirtuos per atstumą, lyg šis lakūnas būtų ten, tik vėluotų, kaip ir vakar.

Norėčiau užkišti jam kortelę už kruvinų marškinių, visai kaip pagonių laikais, kai viskas, kuo didvyris naudojosi gyvenime, būdavo sudedama jam į kapą, kad šis jo daiktas dingtų nuo žemės paviršiaus, o Veronos cirke liktų nors viena tuščia vieta, skirta jo atminimui.

* * *

Tą pačią dieną Vilis Kopensas rašo:

Patruliuodamas virš pietinės mūsų sektoriaus dalies, skrisdamas link Ipro, aš patekau į pūgą ir pasiklydau. Mūsų lėktuvų kompasai prasti, įtaisyti ant grindų, todėl iš jų mažai naudos. Iš pradžių pamačiau esąs priešais Kemelio kalną, o paskui prie Diunkerko, iš kur lengvai rasiu kelią atgal į dalinį.

175.

1918 m. sausio 7 d., pirmadienis
FLORENSĖ FARMBOROU ATVYKSTA Į MASKVĄ

Traukinys linguodamas ir bildėdamas rieda per baltą žiemos kraštą, nušviestą menkos priešpietinės saulės. Pamažu pastatų daugėja. Pusę pirmos jie įrieda į Maskvos stotį. Atkeliauti iš Odesos prireikė visos savaitės. Štai tokia dabar netvarka Rusijoje. Kelionė buvo ne tik ilga, bet ir labai nepatogi. Kelis kartus teko baimintis dėl savo saugumo.

Traukinys buvo sausakimšas įvairiausio plauko ir nuotaikų kareivių: linksmų, agresyvių, girtų, paslaugių, šiurkščių, entuziastingų, piktų. Keliuose etapuose žmonės važiavo net ant stogo. Kai kuriose stotyse buvo tokių, kurie įsiropštė į vagonus tiesiog išdaužę langus. Kaip ir Florensė, jie buvo palikę frontą ir dabar troško kuo greičiau grįžti namo. Pagal planą kartu turėjo išvykti visas jų uždarytos ligoninės personalas. Bet paaiškėjo, kad tai neįmanoma, ir sumaištyje bei žmonių minioje jie greitai pametė vieni kitus. Nuėjusi padėti susirgusiai nėščiai moteriai, Florensė neteko neįkainojamos sėdimos vietos, todėl didžiąją kelionės dalį turėjo prastovėti koridoriuje, atrėmusi skaudančią galvą į šaltą stiklą. Kijeve persėdusi į kitą traukinį ir gavusi sėdimą vietą, ji dvi su puse paros nedrįso pasijudinti iš vietos, bijodama jos netekti, nors visai neturėjo maisto, tik šiek tiek vandens, ir visą laiką kentė triukšmaujančius, dvokiančius, rūkančius, geriančius, rėkaujančius kareivius.

Iki šio momento visas jos bagažas jau pavogtas.

Nuo paskutinio apsilankymo Maskvoje nepraėjo nė du mėnesiai, tačiau miestas akivaizdžiai pasikeitęs. Tamsiose gatvėse patruliuoja kareiviai su raudonomis juostelėmis. Jie demonstruoja savo valdžią ir bet kada gali šauti. (Daugelis jos pažįstamų dabar tyčia rengiasi prastais drabužiais, kad

nepritrauktų patrulių dėmesio.) Naktimis dažnai girdisi šūviai, o jos šeimininkų namuose visi miega su drabužiais, kad reikalui esant galėtų greitai palikti namus. Maisto stinga dar labiau, žmonės netgi badauja. Garantuota dienos norma yra penkiasdešimt gramų duonos arba dvi bulvės. Neįmanoma nusipirkti net tokio paprasto dalyko kaip druska. Vis dar esama veikiančių restoranų, tačiau kainos astronominės, o mėsa dažniausiai arkliena. Tvyro baimė ir nežinia.

Nusiminusi ir sutrikusi Florensė išlipa iš traukinio vilkėdama nunešiota, nešvaria uniforma.

> *Grįžau kaip valkata, netekusi visko, kas man kada nors buvo brangu. Darbas Raudonajame Kryžiuje baigėsi. Mano klajonės karo keliais baigėsi. Širdį ir sąmonę baisiai kankina tuštuma. Iškart ėmė atrodyti, kad gyvenimas atsidūrė akligatvyje. Neįmanoma nuspėti, kokia bus ateitis. Viskas atrodė per daug niūru ir tuščia.*

176.

1918 m. sausio 27 d., sekmadienis

MIŠELIS KORDĖ SVARSTO, KOKIA BUS ATEITIS

Spiginantis šaltis po truputį atslūgsta. Prieš porą savaičių buvo aštuoniolika laipsnių šalčio. Valdžia uždraudė pardavinėti absentą, o kareiviams – nešioti šalikus. Niekas nebekepa tortų (arbatinėse patiekiami tik pyragaičiai), o duonos norma netrukus vėl bus sumažinta – iki trijų šimtų gramų dienai vienam žmogui. Sklinda gandas, kad stiprėja neramumai darbininkų kvartaluose, kad Paryžius bus bombarduojamas, kad vokiečiai vėl puls Vakarų fronte. Taip pat kalbama, kad tarp Paryžiaus teatralų buvo atskleistas šnipų tinklas, kuriame tik moterys.

Kordė dienoraštyje rašo:

Sausio 31 dieną ketina streikuoti laivų statyklų prie Klido darbininkai, „jei iki tos dienos nebus pradėtos taikos derybos“. Čia tikras iššūkis kovoje tarp liaudies ir jų valdytojų – liaudis reikalauja, kad valdantieji paaiškintų, kodėl jie verčia žmones eiti į karą. Prireikė ketverių metų, kad šis teisėtas reikalavimas būtų išsakytas garsiai. Rusijoje liaudis jau pasiekė savo. Tauta kelia balsus ir Anglijoje, taip pat Austrijoje. Mes nežinome, ar stiprus liaudies balsas Vokietijoje arba Prancūzijoje. Tačiau karas perėjo į naują fazę – į kovą tarp bandos ir jos ganytojų.

177.

1918 m. sausio 29 d., antradienis

RICHARDAS ŠTUMFAS SKAITO ATSIŠAUKIMĄ, RAGINANTĮ SURENGTI VISUOTINĮ STREIKĄ LAIVE „SMS HELGOLAND“

„SMS Helgoland“ jau du mėnesius vėl yra doke. Dėl remonto darbų visame laive labai nešvaru: „Beveik prie nieko negalima prisiliesti, nes iškart susipurvini rankas.“ Štumfas su tokia padėtimi susitaikė. Tarp paprastų jūreivių auga nepasitenkinimas. Žinoma, laive daug kalbama apie politiką, bet jūreiviai kaip grupė, Štumfo manymu, yra per daug susiskaldžiusi, jie per lengvai apgaunami, per tingūs, per *kvaili*, kad sugebėtų kaip nors pakeisti dabartinę situaciją.

Tad Štumfas grįžo prie savo minčių ir reikalų. Jis rado, kur išlieti energiją – ėmė pinti grubaus dizaino batus iš kanapių ir pardavinėja juos draugams. Verslas klesti. Jis įsirengė laikiną batų dirbtuvę laivo kepykloje, toliau nuo šnipinėjančių karininkų žvilgsnių. Kalendoriuje parašyta, kad dabar žiema, bet oras rodo, kad pavasaris.

Tačiau šį rytą nutinka kai kas tokio, kas gali paneigti mizantropinį Štumfo pesimizmą. Kalbama, kad laive buvo rasta socialistinių atsišaukimų. Per kelias minutes apie tai sužino visa įgula. Jūreiviai būriuojasi, dalijasi pamfletais. Vieną perskaito ir Štumfas. Atsišaukime, savaime suprantama, nenurodytas nei autorius, nei spausdinimo vieta. Dalis to, kas parašyta, yra tiesa, bet kita – tik „kvailos banalybės ir frazės“. Pagrindinis šūkis skamba taip: „Jei Vokietijos nevaldys kariškiai, privalai būti pasirengęs visuotiniam streikui.“

Neramumų, šiandien pasiekusių Vilhelmshafeno uostą, epicentras yra už šimtų mylių, Vienoje. Ten mėnesio viduryje ginklų fabrikuose kilo streikų banga, protestuojama dėl sumažintų duonos normų ir dėl tęsiamo karo.

Netrukus situacija tapo tokia grėsminga, kad karališkoji šeima, lydima sargybos, pabėgo iš sostinės. Paskui streikų banga sparčiai nusirito iki Budapešto bei karinės jūrų bazės Kotore, kur jūreiviai areštavo karininkus ir iškėlė raudonas vėliavas. Šiuo metu neramumai Austrijoje-Vengrijoje atslūgo, bet vakar didelius streikus pradėjo Berlyno amunicijos ir metalo fabrikų darbininkai. Vokietijoje taip pat reiškiasi nepasitenkinimas dėl maisto stygiaus ir karo vadų tęsiamo karo. Tiesa ta, kad Vokietijos ekonomika stovi ant žlugimo ribos. Ugnį sukėlusia žiežirba tapo žinia, kad Brest-Litovske žlugo taikos derybos su Rusija.* Streikuotojai reikalauja taikos ir tokios, kad nė viena pusė nenukentėtų nuo aneksijų arba kontribucijų, kad taika būtų paremta tautos apsisprendimo teise.

Šiandien streikai apima ir Vokietiją. Daugiau kaip milijonas žmonių nustoja dirbti Miunchene, Breslau, Kelne, Leipcige ir Hamburge.

Priešpiet duodamas įsakymas išsirikiuoti denyje divizijomis. Karininkai kreipiasi į savo kareivius. Jie padėkoja, kad apie tuos maištą kurstančius pamfletus nedelsiant buvo pranešta kapitonui, ir paragina jūreivius taip elgtis ir toliau. Tačiau čia pat visi pabrėžtinai įspėjami nedalyvauti streikuose ir politinėse manifestacijose.

Štumfui sunku numatyti, kas bus toliau. Jis labai gerai žino, kad visi yra nepatenkinti: „Jei tik kas nors atvertų šiam nepasitenkinimui kelią, beveik neišvengiamai įvyktų didelis sprogimas." Žinoma, tarp jūreivių ir darbininkų nuolat pastebimas bruzdesys, tačiau iki finalo neprieinama, o protestai nėra aiškiai suformuluoti, tad po kiek laiko energijos sankaupa išsisklaido ore. Tokie yra Štumfo pastebėjimai. Stebėdamas laivų remontininkus, tvarkančius jų laivą, Štumfas nusprendžia, kad viskas atrodo įprastai: nėra jo-

* Beje, didele dalimi už tai atsakingi Rusijos bolševikai. Rusijos delegacijai nuo sausio 9 dienos vadovauja Trockis, kuris apgalvotai ir akivaizdžiai naudoja atidėliojimo taktiką. Jo strategiją prieš Centrines valstybes apibūdina jam būdinga įmantri frazė: „Nei karas, nei taika." Nėra ko stebėtis, kad šis devizas įsiutino derybose dalyvavusius Vokietijos kariškius. Galima paminėti, kad kaip tik tomis dienomis kilo pilietinis karas neseniai nepriklausoma tapusioje Suomijoje – „baltieji" kariauja prieš „raudonuosius". Tačiau šį karą galima laikyti didžiojo karo atauga. Iš dalies nepriklausomybė tapo įmanoma dėl pasaulinio karo. Be to, po kiek laiko vokiečiai suteiks tokią būtiną paramą „baltiesiems", o rusai ims remti „raudonuosius".

kių požymių, kad jie ketintų sudėti įrankius, net neatrodo, kad jie bandytų apsimesti dirbantys.

Tačiau priėjęs prie pat vieno darbininko, Štumfas nugirsta: „Nuo rytojaus mes liausimės baladoję." Štumfas nutaria, kad vyriškis galvoje turi karą.

Kitą dieną pranešama, kad dėl neramumų mieste atšaukiamas leidimas išeiti į krantą. Per pietus beveik visi laivų remonto įmonės darbininkai sudeda įrankius ir skubiai palieka laivą. Jūreiviai palydi juos pritariamais šūksniais ir pataria „daugiau niekada nebegrįžti". Šviečia saulė, lauke šilta kaip pavasarį.

* * *

Tą pačią dieną Vimrė Harvis Kušingas dalyvauja kanadiečio kolegos Džono Makrėjaus laidotuvėse. Makrėjų išgarsino ne vadovavimas 3-iajai pagrindinei kanadiečių ligoninei, o eilėraštis. Jis vadinasi *In Flanders Fields* – „Flandrijos laukuose". Mažai tokių, kurie nebūtų skaitę garsiųjų įžangos eilučių:*

Flandrijos laukuos linguoja aguonos
Tarp kryžių, eilė po eilės,
Žyminčių mūsų kapus, o danguje
Vieversiai vis dar drąsiai čirendami skraido
Vos girdimi per ginklų griausmą.

1915 metais eilėraštis buvo išspausdintas žurnale *Punch* ir tapo vienu iš žinomiausių, dažniausiai deklamuojamų ir cituojamų. Be to, dėl jo idėjos apie be kompromisų tęsiamą karą, eilėraštis buvo panaudotas ir kampanijoje, kurios tikslas buvo įtikinti JAV įsitraukti į karą.

---

* Deja, nėra pagrįsti tokie dažnai pasitaikantys teiginiai: kad jis eilėraštį parašęs per dvidešimt minučių 1915-ųjų gegužę, sėdėdamas nedidelio greitosios pagalbos automobilio gale, sukrėstas dėl vieno iš draugų mirties; netiesa, kad jis išmetęs lapą su eilėraščiu ir kad vienas kolega išsaugojęs suglamžytą popierių.

Mes esam mirusieji. Dar visai neseniai
gyvenom, jautėm aušrą, matėm saulėlydį,
Mylėjom ir buvom mylimi, o dabar gulim
Flandrijos laukuos.

Pratęsk mūsų kovą su priešu:
Tau svyrančiomis rankomis metam
Fakelą – iškelk jį aukštai.
Jei sulaužysi pažadą mums, mirštantiems,
Mes nemiegosim, nors aguonos auga
Flandrijos laukuos.

Vakar Makrėjus mirė nuo banalios ligos – plaučių uždegimo. Kušingas dienoraštyje rašo:

Mes susitikome prie 14-osios viešosios ligoninės. Buvo nuostabi saulėta popietė. Iki kapinių ėjome apie pusantro kilometro. Pirmi procesijoje ėjo Šiaurės Stafordo kuopa ir daug greitosios pagalbos skyriaus vairuotojų bei medicinos seserų iš Kanados, paskui Makrėjaus žirgas Bonfire, vedamas dviejų arklininkų. Pagal taisykles jam prisegtos baltos juostelės, o ant balno kulnais į priekį pakabinti ilgaauliai jojimo batai. Toliau procesijoje ėjome visi likusieji. Nuo vartų karstą nešė šeši seržantai, o leidžiant į kapą, pasigirdo tolimas patrankų griausmas – lyg jos būtų užsakytos būtent šia proga.*

* Laužas, ugnis. (angl.)

178.

1918 m. vasario 1 d., penktadienis

ELFRYDĖS BROLIS GAUNA ŠAUKIMĄ Į ARMIJĄ

Iš jo pasakojimo neatrodo, kad reikalas buvo malonus. Elfrydės brolis Vilis įširdęs pasakoja, kad jie nuogutėliai turėjo išsirikiuoti šaltame barako kambaryje. Iki šiol jis buvo atleistas nuo karinės tarnybos dėl sveikatos: keliuose kaupiasi skysčiai, „dėl skarlatinos" nusilpusi širdis. Bet dabar jo atvejis buvo persvarstytas, nes kaip ir kitoms kariaujančioms europiečių armijoms, vokiečiams taip pat labai trūksta kareivių. Gydytojas pamaigė jam pilvą, paklausė plaučių ir pareiškė: „Sveikas kaip ridikas."

Vilis nusispjauna ir pro sukąstus dantis iškošia: „Koks veidmainis. Jam tik rūpi sukrapštyti kaizeriui Vilhelmui naujos patrankų mėsos!" Elfrydė ir geras Vilio draugas Hansas Androvskis jį erzina ir juokiasi: „Tu nuogas – koks didingas vaizdas! Dieviškai atletiško jaunuolio idealas!" Paskui jie surimtėja ir ima tartis, ko Viliui griebtis. Androvskis, kuris nuo kariuomenės atleistas dėl prastos regos, pataria daryti viską, kad nepatektų į pėstininkus. Geriausia būtų į oro pajėgas, tik, žinoma, ne į lėktuvą, o prie kokio nors rašomojo stalo. „Sakyk, kad tavo be galo daili rašysena!" Vilis vis dar negali apsiprasti su ta mintimi ir sėdi paniuręs: „Patekau į Prūsijos armiją – dabar sėdžiu vidury mėšlo krūvos." Elfrydė tarsteli: „Jei visa tai girdėtų mama..." Mama vis dar tiki karu. „Kai Vilis žus, – paskelbia Elfrydė ironiškai, – mama laikys jį *didvyriu.*"

Toliau jie diskutuoja apie karą. Elfrydė užduoda tą patį klausimą kaip ir daugelis kitų žmonių: kodėl, kodėl turėjo žūti tiek žmonių? „Milijonai visiškai beprasmiškų mirčių." Androvskis nesutinka – jos nebuvo beprasmės. Daugybė žuvusių rusų savo mirtimi praskynė kelią dideliam perversmui savo tėvynėje. Elfrydė supyksta: „Savo mirtimi? Jei tokia revoliucijos kaina, daugiau jų nenoriu!" Vilis tyli, tik kramto nagus.

179.

1918 m. vasario 8 d., penktadienis

OLIVĖ KING SUSIRŪPINUSI, KAD NEBETURI ANTAKIŲ

Žiema, bet ji neįprastai šilta. Žmonės kalba, kad kai kurie italų karininkai jau mėgino maudytis. Olivė King nebegyvena tame mažame namelyje sudegusių Salonikų pakraštyje. Dabar ji įsikūrė didžiuliame mediniame konteineryje, kuriame kažkada buvo atvežtas lėktuvas.

Maudytis? Nebent iš visiško neturėjimo ką veikti. Salonikuose nieko nauja. Beveik jokių pokyčių, nepaisant to, kad Sarelio Rytų armija sulaukė didelio pastiprinimo. Operacijos kritikai – jų dabar daug – šį įtvirtintą miestą vadina didžiausia Vokietijos internuotųjų stovykla. 1917 metais kelis kartus buvo mėginta pralaužti bulgarų linijas šiaurėje, bet pažanga gėdingai maža. (Beje, Sarelis prieš kelis mėnesius buvo atšauktas iš vado pareigų.) Iš dalies priežastimi galima nurodyti plintančias ligas. Rytų armija oficialiai turi apie 600 000 karių, bet prasiautus maliarijai, Dengė karštligei ir kitoms ligoms, tinkamų kariauti yra likę tik apie 100 000. Ligoninės perpildytos.

Olivei King darbo netrūksta. Paskutiniu metu ji kelis kartus važiavo į Korfu, tiksliau pasakius, į Santi Kvarantą* – miestą, esantį priešais didžiąją salą. Amerikos Raudonasis Kryžius serbų karo ligoninei padovanojo dvidešimt devynis greitosios pagalbos automobilius. Olivė buvo viena iš tų, kurie atvarė į Salonikus naujuosius automobilius kiek daugiau kaip trisdešimt mylių.** Tad dabar Olivė kelią žino puikiai. Nuvažiuoti ten ir grįžti reikia aštuonių dešimties dienų. Kelionės siaurais kalnų keliais palei prarajas dažnai būdavo sunkios, kartais pavojingos. King teko atlaikyti pūgas, remontuoti sugedusius automobilius. Tačiau pastebėjo, kad daugeliu atvejų

* Dabar Sarandė. (*Vert. past.*)

** Iš tiesų tiek būtų buvę oro keliu. O sausumos keliu – mažiausiai dvigubai tiek, o gal ir daugiau.

ji sunkumus įveikė lengviau nei vairuotojai vyrai, „kurie nekenčia nepatogumų, lietaus, purvo ir šalčio". O jai „čigoniškas gyvenimas" labai patinka. Sveikata puiki, tik šiek tiek skauda dantį. Peršalusi King visada gydosi verdančio vandens ir romo kokteiliu su labai daug cukraus.

Tačiau akivaizdu, kad ji taip atkakliai darbuojasi todėl, jog nori užsimiršti. Meilės romanas su serbų kapitonu Joviu baigėsi dideliu nusivylimu. Paskutinį kartą jie susitiko Korfu saloje spalį, kai jai neseniai buvo įteiktas sidabrinis serbų medalis už narsą per didįjį gaisrą. (Tuo metu Jovis turėjo išvykti į Londoną su oficialia užduotimi.) Jie kartu praleido kelias dienas, o paskui atsisveikino prie laivo, išplaukiančio į žemyną. Jai nuriedėjo kelios ašaros, nors iš tikrųjų norėjo susmukti ir raudoti balsu. Paskui kurį laiką jautėsi vieniša ir nusiminusi, o dar prasčiau pasijuto gavusi Jovio laišką, kuriame jis pranešė sutikęs kitą.

Tad dabar Olivė sėdi savo medinėje pašiūrėje ir dar kartą rašo tėvui. Jis nori gauti jos nuotrauką. Olivė pažada netrukus atsiųsti. Kliūčių nusifotografuoti nėra – miesto gatvėse dirba nemažai fotografų, klientų jiems netrūksta: „Beveik visą laiką tai šen, tai ten išvysi pozuojantį kareivį, kuris gėdijasi, mėgina nutaisyti išdidžią šypseną, o šalia stovi ir kritikuoja bei tyčiojasi draugai." Bet Olivė negali fotografuotis dėl kosmetinių priežasčių. Jos šildytuvas neveikė, tad mergina įpylė šlakelį benzino ir „pufff – neliko nei antakių, nei blakstienų, nei kirpčiukų, jau antrą kartą šiais metais". King nenori fotografuotis, kol viskas neataugs.

Jau praėjusiame laiške ji pranešė tėvui, kad greičiausiai niekada nesugebės gyventi paprasto šeiminio gyvenimo.

> *O, tėti. Aš dažnai pasvarstau, ką tu pagalvosi, kai mes vėl susitiksime po penkerių ilgų metų. Aš įsitikinusi, kad bendraudama tik su vyrais, tapau baisiai šiurkšti ir tiesmuka. Aš jau nesu nei graži, nei miela, nei patraukli.*

Pirmadienį ji dar kartą išvyksta į Santi Kvarantą. Fronte, kaip visada, visiškas štilis.

180.

1918 m. vasario 18 d., pirmadienis

VILIS KOPENSAS SKRENDA VIRŠ OKUPUOTO BRIUSELIO

Kopensas padarė viską, ką galėjo: išbandė naują motorą, pasirūpino, kad kuro bakai būtų pilni iki kraštų, pasiėmė mažą žemėlapį, automatinį pistoletą ir dėžutę specialių degtukų – padegti lėktuvui, jei būtų priverstas leistis priešo užnugaryje – bei geriausią uniforminę kepurę – jei būtų paimtas į nelaisvę. Juk tokiu atveju negali atrodyti bet kaip. Gražus, giedras žiemos rytas, žydras dangus.

Pakilimo laikas – 8 valandos 35 minutės. Tikslas – Briuselis. Miestas yra giliai vokiečių okupuotoje teritorijoje, daugiau kaip už šimto kilometrų.

Kokia užduotis? Iš tikrųjų jokios. Belgų generolai taip pat perprato tokių skrydžių priežastį ir uždraudė skraidyti taip toli. Žiūrint iš techninės pusės, tai, ką jis dabar planuoja, yra nepaklusimas įsakymui ir viskas gali baigtis karo teismu. Tačiau Kopensas pasiryžęs nepaisyti nei to, nei akivaizdaus pavojaus skristi taip toli į priešo teritoriją. Viena vertus, visa tai tik šaunumo demonstracija, kylanti iš troškimo atlikti kokį nors pavojingą ir ypatingą žygį. Naktį nuo tos minties jis taip užsidegė, kad net virpėjo. Visgi skrydis nebus vien malonus, tačiau beprasmis pasirodymas. Skrydis su Belgijos spalvomis virš miesto, kuris okupuotas jau trejus su puse metų, taip pat yra būdas pademonstruoti pasipriešinimą ir ryžtą laimėti, ypač tokiu metu, kai labiau nei bet kada kankina nuovargis, nežinia ir abejonės.

Kuo viskas pasibaigs? Turbūt tik nedaugelis spėtų, kad laimės sąjungininkai. Net ir optimistai vertina blaiviai ir teigia, kad karas tęsis ir 1919 metais. Prancūzijos armija dar ne visai atsigavo po praėjusių metų maištų, Britanijos – po skerdynių prie Pašendeilo, Italijos – po katastrofos prie Kaporeto. Na, taip, amerikiečiai jau atvyksta, bet jų vis dar pernelyg mažai.

Na, o Rusija paskendusi revoliuciniame chaose ir iš esmės kare nedalyvauja. Kad ir kaip būtų, sklinda gandai, jog Vokietija perkelia dideles pajėgas iš vis ramesnio Rytų fronto į Vakarų. Kada užgrius audra?

Į Briuselį vilioja dar vienas dalykas – šeima. Žinoma, jie susirašinėja, laiškai eina per Olandiją, tad Kopensas žino, kad jie gyvi, bet nematė jų nuo 1914 metų. Jis paprasčiausiai nori vėl pamatyti gimtąjį miestą.

Netrukus po devintos Kopensas 5400 metrų aukštyje praskrenda fronto liniją prie Diksmeidės. Žemiau pastebi du prancūzų „SPAD" lėktuvus, skrendančius į priešingą pusę. Jam pasiseka: vokiečių priešlėktuvinė gynyba dėmesį sutelkia į tuos du prancūzus. Kopensas mato, kaip aplink juos skleidžiasi sprogimų dūmai. Tuo tarpu jis, matyt, visai nepastebėtas, nuskrenda sau sveikas tolyn. Kopensas nėra patyręs navigatorius, tad ketina laikytis įprastų taisyklių – skristi pagal žinomus, aiškius objektus. Todėl skrenda ne tiesiai link Briuselio, o pirma link Briugės, kurios raudonų stogų margumynas jau matosi tolumoje. Nuo ten seka geležinkelio linija, kuri per Gentą pasiekia sostinę. Skrisdamas į pietus nuo Gento, Kopensas susilaiko nuo pagundos mestis ant dviviečio vokiečių lėktuvo, kuris nekviestas išdygsta jam iš dešinės.

Iškyla pirmieji sunkumai. Pažiūrėjęs atgal jis nebemato saviškių linijų, netrukus nesimato ir Isero, net ir Diksmeidės. Jis visiškai vienas. „Vienas trapiame lėktuve" – ši mintis nuo šiol lydės visą kelionę. Užplūsta toks stiprus atskirties jausmas, kad Kopensas liaujasi žvalgytis atgal ir vietoj to įbeda žvilgsnį į horizontą, nors dėl to, žinoma, smarkiai padidėja nemalonių netikėtumų pavojus.

Skrendant virš Alsto pradeda matytis Briuselis. Pasilenkus į priekį galima įžvelgti didžiuosius teismo rūmus, kurių milžiniškas kupolas kyšo virš namų margumyno pietinėje miesto dalyje. Nudžiugęs, nors ir sutrikęs, jis garsiai uždainuoja, bet žodžius užgožia motoro gausmas.

Kopensas praskrenda traukinį, pūkšintį apačioje. Tai pirmas gyvybės ženklas.

9 valandos 52 minutės jis įskrenda į miesto oro erdvę.

Prie Gar diu Midi jis staigiai neria žemyn ir prasklendžia virš pat stogų. Tokiame aukštyje ir greityje vaizdas suskyla į sekundės trukmės fragmentų seriją: ten, Luizos aveniu – prie kelių šviesių namų prasilenkia du tramvajai; ten, turguje prie Šv. Kryžiaus aikštės – keli prekiautojai iš džiaugsmo ima svaidyti aukštyn daržoves; ten – medžiai Solvej parke ir raibuliuojantis vandens rezervuaro paviršius; ten – jo tėvų namai – aukštas, baltas namas raudonu stogu. Namai! Kopensas staigiai pasuka dešinėn. Viename lange spėja pamatyti dviejų moterų siluetus ir iškart nusprendžia, kad viena iš jų *tikrai* jo motina. Kitoje namo pusėje pamato savo vaikystės kambario langą. Per blizgantį stiklą spėja įžvelgti raudonas užuolaidas ir kažkodėl pagalvoja apie lėktuvo modelį, kurį pakabino ant lubų gal prieš aštuonerius metus ir kuris, ko gero, ten vis dar kybo, pasislėpęs šešėlyje.

Paskraidęs virš Briuselio skersai ir išilgai trylika minučių, Kopensas palieka miesto stogų, skersgatvių, rūmų ir aveniu rezginį. Jis skrenda link Gento, paskui tiesiai link Diksmeidės ir fronto. Tolumoje saulėje žvilga Šiaurės jūra. Tik dabar pagalvoja, kad jam, ko gero, pavyks parsigauti į bazę, ir pajunta palengvėjimą. Tačiau tas jausmas trumpalaikis.

> *Pagalvojus, ką dabar patyriau, prisiminus tėvus, mane vėl apėmė neviltis, viduje aš tarsi susigūžiau. Daugiau niekada neteko išgyventi tokio beveik neištveriamo dvasinio skausmo.*

10 valandų 45 minutės Vilis Kopensas nusileidžia aerodrome prie Mojero. Jis mato siaurus barakus, žaliu brezentu dengtus angarus. Dabar „niūrią nuotaiką pakeitė triumfo jausmas“, ir iššokęs iš lėktuvo Kopensas pratrūksta beveik isterišku juoku. Patapšnoja šiltą motoro gaubtą ir nueina dainuodamas.

181.

Viena 1918 metų vasario diena

PALAS KELEMENAS TAMPA NELAIMĖS KALNŲ KELYJE PRIE KALDONACO LIUDININKU

Jis vis dar šiauriniame Alpių fronte Italijoje. Nuo kalno matosi Friulio lygumos. Kai diena išties giedra, tolumoje galima įžvelgti blizgantį Viduržemio jūros ruoželį. Kalbama apie naują austrų-vengrų puolimą, bet iš kur sutelkti jėgų? Maisto ir amunicijos trūksta dar labiau ir kaip niekada anksčiau, daugumoje dalinių žymiai mažiau vyrų, nei turėtų būti. Grįžta šiluma.

Į tas aukštai esančias pozicijas, kur yra Kelemenas, atsargos atgabenamos sunkvežimiais. Vairuotojai turi būti labai patyrę, kad sugebėtų manevruoti sunkiais, dideliais sunkvežimiais serpantinuose, einančiuose palei stačius skardžius. Palas Kelemenas dienoraštyje rašo:

> *Vieną gražią, saulėtą dieną generolas savo automobiliu išvyksta patikrinti vienos iš įtvirtintų pozicijų. Su juo – nepakeičiamas pagalbininkas – arogantiškas karininkas iš generolo štabo. Jų automobilis lekia pirmyn be atodairos, vairuotojas nuolat signalizuoja, kad sunkiasvoriai sunkvežimiai išgirstų dar iš tolo ir pasitrauktų iš kelio. Vienas pasitraukia į šoną kiek tik gali, tačiau dideliam, išblizgintam automobiliui vis tiek neužtenka vietos pravažiuoti.*
>
> *Generolo štabo karininkas iškiša pro langą galvą ir piktai surinka: „Pasitrauk, parše!“ Ir tas vargšas paršas traukiasi tol, kol jo sunkvežimis nuvirsta į prarają.*

182.

1918 m. kovo 11 d., pirmadienis

MIŠELIS KORDĖ ŽIŪRI PJESĘ *COMEDIE-FRANCAISE* TEATRE

Paryžiaus *Comedie-Francaise* teatre rodoma Anatolio Franso pjesės „Korintietiškos vedybos“ premjera. Savaime suprantama, atėjo ir Mišelis Kordė su žmona. Antro veiksmo viduryje vaidinimas nutraukiamas: vienas iš aktorių išeina į priekį ir praneša, kad paskelbtas oro antskrydžio pavojus – link Paryžiaus vėl artėja vokiečių bombonešiai. Iš parterio pasigirsta balsai, raginantys tęsti vaidinimą.

Aktoriai vaidina toliau, nors salę paliko apie penktadalis žiūrovų. Kordė nerimauja. Jis taip pat norėtų išeiti, bet gėdijasi visų pažįstamų, sėdinčių balkonuose, tad juodu su žmona lieka. Jie patiria keistą išgyvenimą: skambias aktorių replikas kartais užgožia kaukiančios sirenos, o be penkių pusę dešimtos nugriaudi pirmieji sprogimai, tarsi duslus, neskubrus būgnijimas.

Nuo metų pradžios Paryžius buvo bombarduotas jau ne kartą, paskutinį – prieš tris naktis. Dideli, dvimotoriai „Gotha“* tipo bombonešiai ir dar didesni keturių motorų „Zeppelin Staaken“ pabaisos visada puola sutemus. Tada naktinį dangų nušviečia prožektoriai, sproginėjantys priešlėktuvinės artilerijos sviediniai ir sidabrinės signalinės raketos.

Dabar Paryžius visiškai užtamsintas. Saulei nusileidus, žmonės mieste vaikšto su kišeniniais žibintuvėliais. (Tuo greitai pasinaudojo nusikaltėliai – padaugėjo apiplėšimų gatvėse.) Dabar tramvajuose ir metro vagonuose įsuktos mėlynos lemputės. Kordė nuomone, smarkiai išsidažiusios prostitutės jų šviesoje tampa panašios į „pūvančius lavonus“. Svarbūs pastatai ir

* Britanijoje žmonės pravardžiuoja juos „Vong-Vong“ – dėl garso, kurį skleidžia dvigubi nesinchroniškai besisukantys motorai.

paminklai buvo apstatyti smėlio maišais, o parduotuvių vitrinos apklijuotos estetiškomis, įdomiais raštais sudėliotomis popierinėmis juostomis, kad sumažėtų stiklo skilimo pavojus. Po antpuolio sausio 30 dieną medžiuose prie subombarduoto namo Grand Armi aveniu liko kabėti užuolaidų ir medžiaginių tapetų skiautės bei rožinė moteriška kojinė. Aplinkinių namų langai per sprogimą išbyrėjo. Tarnai šlavė šukes ir bandė uždengti langus laikraščiais.

Lėktuvai negali pataikyti į konkrečius taikinius, nes tamsu, o bombos išmetamos iš didelio, dažniausiai iš daugiau kaip 4000 metrų aukščio. Tai tiesiog teroristinis bombardavimas, nors ir ribotų mastų. Dėl šių antpuolių iš Paryžiaus pradėjo bėgti žmonės. Panašius antpuolius rengia ir britų bei prancūzų oro pajėgos. Jos puola tokius pasiekiamus Vokietijos miestus kaip Štutgartas, Maincas, Mecas, Manheimas, Karlsruhė, Freiburgas ir Frankfurtas.* Tačiau labiausiai, be Doverio, Europoje visgi bombarduojamas Londonas. Iš pradžių puldinėjo vokiečių dirižablių eskadrilės, bet artėjant 1916 metams tapo aišku, kad jie turi daug trūkumų.** Tada juos pakeitė sunkiasvoriai bombonešiai. Tačiau net ir tuomet aukų skaičius nebūdavo labai didelis – daugiausia 162 žmonės per antpuolį 1917 metų birželio 13 dieną šviesiu paros metu.*** Per šias atakas buvo sulaužytas dar vienas svarbus tabu: atakų taikiniu tapo neginkluoti civiliai priešiškos šalies gyventojai. Kordė mano, kad tai barbariška.

Per pertrauką tarp antrojo ir trečiojo veiksmo Kordė su žmona nusileidžia į tamsų vestibiulį. Jis tuščias, stovi tik Voltero statula, paslėpta po piramide sukrautais smėlio maišais. Pertrauka labai užsitęsia. Vyksta diskusija su teatro direktoriumi – tęsti vaidinimą ar nutraukti. Nusprendžiama tęs-

* Per visą karą per sąjungininkų lėktuvų antpuolius Vokietijoje žuvo apie 2600 civilių, o per vokiečių antpuolius Didžiojoje Britanijoje žuvo ar buvo sužeisti 1736 civiliai.

** Dirižabliai patyrė visišką fiasko 1916 metų lapkritį: naktį į Londoną buvo pasiųsta didelė eskadrilė, o kažkoks gudrutis sugalvojo, kad jie išjungs variklius ir tyliai įsigaus į miestą. Tačiau nepaprastai stiprus vėjas išsklaidė juos po pusę Europos, o vienas buvo nuneštas iki pat Alžyro.

*** Tuo metu Londonas buvo tik vienas iš taikinių, į ataskaitą įtraukti ir tie žmonės, kurie žuvo kitose vietose.

ti, nors antpuolis dar nesibaigė. „O kaip kitaip“, ironiškai ištaria Kordė. Jis mano, kad iš tikrųjų visi norėtų eiti namo, bet „bijo būti sukritikuoti kitų, kurie taip pat trokšta išeiti. Išdidumas svarbiau už mirtį!“

Tad visi grįžta į salę, kur prasideda trečiasis veiksmas. Nusileidus uždangai paaiškėja, kad antpuolis dar nesibaigė. Aktoriai pasiūlo žiūrovams slėptis teatro rūsyje. Kartu su visais šventiškai pasipuošusiais žiūrovais Kordė su žmona nusileidžia į didžiulį rūsį, kuriame stovi marmuriniai, brezentu uždengti biustai, anksčiau puošę teatrą. Kordė atkreipia dėmesį, kad vienas uniformuotas vyras uždeda savo kepurę ant Moljero galvos. Žmonės gana tylūs ir apatiški, nepaisant to, kad viena aktorė stengiasi juos prablaškyti skaitydama poeziją.

Apie vidurnaktį kažkas sušunka, kad bombardavimas liovėsi. Išėję į gatvę visi patenka į tirštą rūką. Jame žybčioja kišeninių žibintuvėlių švieselės.

* * *

Kitą rytą Kordė su žmona išeina pasivaikščioti ir pakvėpuoti pavasario oru. Sen Žermeno bulvare jie išvysta šešias dideles duobes. O Lilio gatvėje bomba nukrito tiesiai priešais buvusią Vokietijos ambasadą. Sprogimo banga buvo įstūmusi duris vidun. Juodu eina aplankyti Anatolio Franso, kuris vakar taip pat lankėsi teatre.

Paaiškėjo, kad pertrauka prieš trečiąjį veiksmą taip užsitęsė todėl, kad buvo trumpinamas scenarijus, – kad spektaklis pasibaigtų greičiau. Kad aktoriams rūpėjo kuo greičiau dingti nuo scenos, matėsi iš jų vaidybos. „Tai pirmas kartas, – pareiškė Fransas, – kai jie tarė savo replikas taip pat greitai kaip ir įprastuose teatruose.“

Visi kalba apie artėjantį didelį vokiečių puolimą.

183.

1918 m. kovo 12 d., antradienis

RAFAELIS DE NOGALESAS GIRDI PATRANKAS, GRIAUDINČIAS PRIE JORDANO

Vyriausiasis štabas įkurtas dideliame pranciškonų vienuolyne. Visiems neramu. Ar atlaikys frontą į rytus nuo Jordano? Tolumoje girdisi duslus britų šturmo artilerijos gaudesys. Situacija tokia kritinė, kad visiems karininkams ir kitiems darbuotojams, neužimtiems gyvybiškai svarbiais reikalais, įsakyta imtis ginklų ir eiti į mūšį. Sunkvežimiais visi buvo nugabenti link patrankų griausmo.

Galbūt dabar ne geriausias metas mandagumo vizitui. Atvykęs į vienuolyną ir susiradęs vadą, Rafaelis de Nogalesas pajunta tai iš karto. Bet kaip jis būtų galėjęs susilaikyti neatvykęs? Vyras, kuriam de Nogalesas nori išreikšti pagarbą, yra vienas tų, kurie ne tik išgarsėjo, bet ir tapo tarsi heroizmo ikona. Otas Limanas fon Sandersas – Prūsijos generolas, osmanų feldmaršalas, atsivertusio Vokietijos žydo sūnus. Prieš karą jis buvo generalinis turkų armijos inspektorius.* Po karo – tinkamas vyras tinkamoje vietoje, kai sąjungininkai išsilaipino prie Galipolio, ir jam, kaip 5-osios armijos vadui, teko stabdyti puolimą, kuris Centrinių valstybių sąjungai galėjo baigtis greita katastrofa. Tačiau išėjo atvirkščiai – neįtikėtinai greitai katastrofa ištiko Antantę. Tie, kuriems teko susitikti su charizmatiškuoju Limanu fon Sandersu, vadina jį „labai išsilavinusiu, kraštutinai energingu, neišsenkančio veiklumo kariškiu, griežtu ir sau pačiam, ir kitiems". Skirtingai nuo daugelio kitų vokiečių kariškių, nusiųstų į Viduriniuosius Rytus dirbti patarėjais ir vadais, jam nekyla bėdų

* Kelerius metus iki karo Osmanų imperijoje kažkodėl stiprėjusi vokiečių įtaka buvo vienas iš tų dalykų, dėl kurių Rusija labai sunerimo ir ėmė svarstyti karo galimybę bei pradėjo didelę karinių pajėgų modernizavimo programą, kuri savo ruožtu išgąsdino Vokietijos generalinį štabą ir privertė imti svarstyti apie karo galimybę. Ir taip be pabaigos.

dirbant su osmanų generolais.* Prieš mėnesį Limanas fon Sandersas buvo atsiųstas į Palestiną vėl panaudoti savo garsiosios magijos.

Jos reikia. Praėjusių metų lapkritį krito Gaza, o gruodį – Jeruzalė. Pirmasis atvejis buvo didelis karinis pralaimėjimas, o antrasis – politikos ir prestižo katastrofa. Dabar frontas tęsiasi nuo Jafos vakaruose iki Jordano rytuose. Šią kovo dieną britai bando pulti toliau nuo placdarmo, esančio į šiaurę nuo Negyvosios jūros.

Po pietų artilerijos griausmas girdimas dar aiškiau. Rafaelis de Nogalesas pagalvoja, kad gal ir jam reiktų vykti į tą fronto atkarpą, kuriai iškilo pavojus. Kaip rašo jis pats: „Ėmiau ruoštis, kad ir aš prisidėčiau savo šapeliu."

Verta atkreipti dėmesį į žodį „šapelis". Tai rodo, kad net ir de Nogalesą galiausiai apėmė toks pat jausmas, kokį patyrė milijonai žmonių, netekę iliuzijų: kad tu – bevardis ir lengvai pakeičiamas kitu žmogumi – tapai beveik niekuo, dėme, tašku, trupiniu, dalelyte, begalinio mažumo dalyku, kuris prasmego didžiuliame *Kažkame*, kuriam individas priverstas paaukoti viską, nors jo auka nepaveikia įvykių nė pačiu mažiausiu, kaip nors dar pastebimu ar kaip nors pamatuojamu, laipsniu. Štai kodėl tokie svarbūs apdovanotieji didvyriai ir įžymūs generolai: jie demonstruoja viltį, kad gali būti priešingai.

Po antrojo mūšio prie Gazos de Nogalesas laiką leido toli nuo fronto, iš pradžių Jeruzalėje, kur gydėsi ausis, o paskui Konstantinopolyje, kur tiesiog pramogavo. Ten vieną vakarą, sėdėdamas prie gražiai padengto vakarienės stalo, tarp linksmų žmonių ir žydinčių magnolijų, jis vis tiek pajuto „tą keistą nerimą, kurį *la vie en salon* – „saloninis gyvenimas" – dažnai sukelia tiems, kurie nešioja špagą ir batus su auksiniais pentinais. Pats nesuprasdamas kodėl, staiga ėmiau galvoti apie savo tolimą gimtinę už jūrų."

Kaip tik besiruošiant išvykti į frontą, atėjo netikėta žinia: britai liovėsi puolę ir atsitraukė.

Magija. O gal greičiausiai tik įprastos priežastys: nesusipratimai ir nuovargis.

* Tai tikrai nereiškia, kad jis turi neribotą valdžią. Pavyzdžiui, niekas nekreipė dėmesio į jo mėginimus sustabdyti armėnų tautos genocidą.

184.

1918 m. kovo 17 d., sekmadienis

VILIS KOPENSAS MATO, KAIP VABZDYS VIRSTA ŽMOGUMI

Nepraskrido joks dėmesio vertas lėktuvas. Dvi patrulių grupės po tris lėktuvus susitinka ir pasuka namo link aerodromo. Tada Kopensas pastebi, kad vienas iš pilotų, belgas De Miolemistė, staiga stačiai neria žemyn. Kopensas nedelsdamas jam iš paskos.

Ir išvysta lėtai skrendantį dvivietį vokiečių lėktuvą.

De Miolemistė pasiekia jį pirmas, tiksliai vykdydamas vadovėlio instrukcijas, nešauna iki pat paskutinės akimirkos. Paskui, stebėdamas vokiečio judėjimo trajektoriją, ima leisti į savo medžiojamą grobį salvę po salvės. Kopensas seka iš paskos. Jis mato, kad iš priešo lėktuvo galo nusidriekia mėlynų garų uodega. Jis stebi, kad belgas leidžia vieną taiklią salvę po kitos. Jis mato, kaip vokiečių lėktuvas staigiai pasvyra ant šono ir subyra į daugybę gabalų ir mažų detalių.

Iš šiukšlių debesies išnyra dvi figūros: juodais dūmais rūkstantis fiuzeliažas, kuris greitai krinta stačiai žemyn, ir dar gyvas stebėtojas, kuris krinta žemyn galva, išskėtęs rankas, tarsi nukryžiuotas, lėtai, lėtai vartydamasis ore. Kopensas negali atitraukti žvilgsnio, net kai vyro beveik nesimato – tik taškelis, dėmė. Jis vis pagalvoja: dabar nukris, dabar jau nukris, bet vyras vis krinta ir krinta, regis, visą begalybę, kol taškas staiga sustoja.

Kopensas sukrėstas.

> *Vargšas vyras! Vargšas vyras! Šįkart aš pirmą kartą mačiau žmogų ir nebegalėjau, kaip įpratęs, įsivaizduoti, kad reikalą turiu su kažkokiu didžiuliu vabzdžiu.*

Apsukęs lėktuvą Kopensas praskrenda lėtai tebekrintančius priešų lėktuvo likučius. Ant vieno iš sparnų galo akimirkai pakimba ore sklandęs žemėlapis.

Kad nusikratytų to baisaus vaizdo ir po jo kylančių minčių, Kopensui reikia „kokių nors stiprių pojūčių“. Tad jis ima daryti mirties kilpas, vieną po kitos. Tą patį daro ir kiti.

185.

1918 m. kovo 21 d., ketvirtadienis

ALFREDAS POLARDAS IŠGIRSTA APIE VOKIEČIŲ PRASIVERŽIMĄ PRIE SOMOS

Šįryt prasideda didysis vokiečių puolimas. Nors buvo žinoma, jog vokiečiai iš Rytų perkėlė daugybę dalinių ir technikos, nors seniai buvo laukiama kokios nors atakos, visgi visi labai nustebę ir ypač todėl, kad puolimas labai sėkmingas. Dauguma manė, kad bus taip pat kaip ir su sąjungininkų puolimais, – kad jis bus lėtas, pareikalaus daug aukų, o galiausiai virs bevaisiu kapstymusi palei iš esmės neįveikiamas gynybines linijas. Tačiau sėkmingų slaptų pasiruošimų, neįtikėtino artilerijos kiekio ir Rytuose bei Italijoje išbandytos infiltracijos taktikos derinys padėjo vokiečių armijai pasiekti didelį ir netikėtą proveržį.

Alfredas Polardas rašo:

Kad kažkas įvyko, pirmiausia supratome tada, kai buvo duotas įsakymas skubiai pakuotis ir pasiruošti išvykti per pusvalandį. Buvo labai įdomu stebėti, kaip šis įsakymas paveikė bataliono vyrus: tie, kurie dar nebuvę priešakinėje linijoje, apsidžiaugė; kitus buvo galima sugrupuoti taip: dalis paniuro, dauguma liko abejingi ir vos keli, tarp jų ir aš, tikrai džiūgavo. Mane tikrai apėmė džiaugsmas. Po kelių ką tik atkentėtų siaubingai nuobodžių mėnesių mintis apie mūšį išties atgaivino.

186.

1918 m. kovo 24 d., sekmadienis
HARVIUI KUŠINGUI PAJŪRIO BULONĖJE SUNKU MĖGAUTIS PAVASARIU

Naktį krito bombos. Dabar išaušo šiltas ir saulėtas pavasario rytas. Kušingas lydi generolą, kuris nori įvertinti žalą po naktinio antpuolio. Viena bomba pataikė į karo lauko ligoninės sandėlį: tarp nuolaužų, sumišę su chemikalais, guli sudaužyti rentgeno vamzdeliai, stikliniai indai ir kita laboratorijos įranga. Vaikštant po kojomis traška šukės. Stogas nuneštas sprogimo. Sužeistų nėra, bent jau ligoninėje. Tačiau kiek toliau riogso kitos bombos ištaškytų namų griuvėsiai, o po jais, sako, esama žmonių.

Paskui jie keliauja į netoliese esančią belaisvių stovyklą Nr. 94 *P. O. W. Camp*, kurią atsakingasis generolas taip pat nori patikrinti. Kušingas, apimtas smalsumo, vyksta kartu. Atvažiavę į vietą jie išvysta prie spygliuotos vielos tvoros išrikiuotus vokiečių belaisvius – dvi grupes po penkis šimtus vyrų. Su jais elgiamasi gerai, jie gyvena gerai tvarkomuose barakuose ir gali gauti siuntinius iš namų. Keliems puskarininkiams buvo atsiųstos naujos uniformos, kurias jie dėvi sekmadieniais su visais apdovanojimais ir viskuo, kas prie jų priklauso. Be to, nors laikomi nelaisvėje, kareiviai griežtai laikosi kariuomenės taisyklių. Per generolo vizitą visą laiką kaukšima kulnais. Tačiau Kušingas toli gražu nesužavėtas. Nors akivaizdu, kad kareivių fizinė būklė gera, jam atrodo, kad jie per žemi, žemesni net už britų kareivius, kurie dažnai būna nedidelio ūgio; be to, „tarp jų nedaug protingų veidų“.

Britų generolas taip pat paiso taisyklių: jis apžiūri abi grupes, eidamas nuo vyro prie vyro. Jis pareiškia, kad kelių vokiečių velvetinės milinės per didelės ir netinkamos, o paskui prisikabina prie vieno belaisvio, kurio kelnės sulopytos *mėlynu* lopu. Generolas apšniukštinėja viską, ieškodamas,

prie ko dar galėtų prikibti. Šiukšlyne jis aptinka kelias bulvių lupenas, kurias galima suvalgyti, ir kaulą, kurį reikėję įmesti į verdamą sriubą. Po patikros belaisviai pražygiuoja pro britų generolą kolona, išsirikiavę po keturis, aukštai keldami ištiestas kojas, kaip būdinga klasikiniam prūsų žygiavimo stiliui.

Po pietų Kušingas grįžta į didelę pajūrio vilą, kurioje jie dabar apsistoję. Per atvirą langą vidun plūsta šiltas pavasariškas oras. Vyras pažvelgia į Lamanšo sąsiaurį. Į pietus traukia trys eskadriniai minininkai, arčiau kranto stovi keli „absurdiškai maskuojančiomis spalvomis nudažyti transportiniai laivai", o kelios eilės žvejybinių laivų laukia vėjo. Atoslūgis. Išdžiūvusioje pakrantėje vaikštinėja žmonės, mėgaujasi saulės šiluma, ieško moliuskų.

Kušingas niekaip negali nurimti. Vokiečiai veržiasi toliau. Visų pirma jie puola britų 5-ąją armiją, kuri dar neatsigavusi po nuostolių per trečiąjį mūšį prie Ipro aną rudenį. Raportai kaip visada prieštaringi, cenzūra griežta, gandų daug. Tačiau, regis, britai traukiasi. Į ligoninę atvežti vos keli sužeistieji. Tai blogas ženklas. Matyt, vokiečiai veržiasi pirmyn taip greitai, kad britai nespėja evakuoti savo sužeistųjų. Paryžiuje ėmė kristi sviediniai, iššauti iš kažkokio didžiulio pabūklo. Tačiau nei Kušingas, nei kiti negavo jokių naujų įsakymų. Jiems lieka tik „sėdėti saulėkaitoje, vaikštinėti pakrante ir laukti. O tai sunkiausia." Jis žiūri pro savo langą į pasivaikščiojimų taką pakrantėje. Ant suoliuko sėdi keli karininkai ir žaidžia su vaiku.

187.

1918 m. kovo 27 d., trečiadienis

EDVARDAS MUSLIS ŠVENČIA SAVO GIMTADIENĮ KALĖJIME KONSTANTINOPOLYJE

Pastarieji mėnesiai buvo permainingi. Pervežtas į Konstantinopolį, Muslis Kalėdų dieną bandė pabėgti. Pradžia buvo gera. Kartu su bendrininkais, pasitelkę apgaulę ir gerai pasiruošę, atidžiai ištyrę pabėgimo kelią, jie nusigavo iki pat Galatos tilto ir išplaukė į Marmuro jūrą valtimi, nupirkta vieno pagalbininko. Valtyje buvo daug kiaušinių, kuriais jie ketino maitintis keliaudami, tačiau trūko kai kurių svarbių daiktų, pavyzdžiui, kaušų vandeniui išsemti. Be to, pūtė stiprus vėjas, smarkiai bangavo, nešė stipri srovė. Burė sulūžo ir greitai jų mėginimas pabėgti virto parodija. Valtis prisipildė vandens, ir jiems teko pasukti į krantą, nuo galvos iki kojų išsiterliojus sudužusiais kiaušiniais. Neliko nieko kita, kaip partykinti į namą, kuriame buvo laikomi belaisviai. Jiems pavyko sulipti vidun. Visi buvo kiaurai šlapi ir smirdėjo kiaušiniais.

Paskui laukė malonus dalykas – perkėlimas į puikiąją Bursą su jos garsiaisiais sieros baseinais. Jis buvo perkeltas daktaro Kionigo, jo akių gydytojo, įsakymu. Anksčiau jis dirbo gydytoju „Goeben“ laive, viename iš dviejų kreiserių, kurie 1914 metais prisidėjo įtraukiant Osmanų imperiją į karą. Bursoje buvo laikomi į nelaisvę paimti britų generolai,* ir Muslis kurį laiką galėjo mėgautis jų privilegijomis, tokiomis kaip skanus ir gausus maistas, gana nauji laikraščiai ir nemaža judėjimo laisvė. Jis labai dažnai žaisdavo šachmatais.

Paskui atėjo įsakymas grąžinti jį į Konstantinopolį.

* Išskyrus Taušendą, kuris nelaisvės laiką patogiai leidžia atskiroje viloje Princo salose netoli Konstantinopolio.

Muslis tikėjosi, kad bus apsikeista belaisviais, ir jis grįš namo, tačiau vakar buvo nuvežtas į pagarsėjusį kalėjimą. Čia jis ką tik sužinojo, kad teks stoti prieš karo teismą už bandymą pabėgti. Muslis užrakintas mažoje, tamsioje kameroje kartu su arabu, turku ir egiptiečiu. Pažvelgęs per grotuotą langą jis išvysta ilgą koridorių, išvietę ir stambų sargybinį, vaikštinėjantį pirmyn ir atgal.

Šiandien Muslio gimtadienis. Jis jaučiasi nekaip, yra labai alkanas. Paprašo maisto, bet neatrodo, kad kam nors rūpėtų. Vyras gauna laikraštį, tačiau džiaugsmo iš to mažai. Vokiečiai Prancūzijoje veržiasi pirmyn, atrodo, kad jie nesustabdomi. Muslis dienoraštyje rašo:

> *Mano sargybiniai ir kameros kaimynai linksminosi man demonstruodami, kaip vokiečiai dabar žygiuoja per prancūzus ir mus. O aš laukiau kontrpuolimo, – jei tik mes nesam per daug išsekinti, – ar bent jau laiko, kai vokiečiai turės stabdyti puolimą dėl sudėtingų komunikacijos sistemų [nes ryšių linija taps per daug ištįsusi], kurios būtinos, kad didelės žmonių ir atsargų masės šiuolaikiniame kare galėtų judėti pirmyn. Tai buvo išties bjaurus gimtadienis.*

Vienintelis šviesesnis momentas atsiranda vakare, kai susimuša du kameros kaimynai, ir Muslis, pasinaudojęs sąmyšiu, išsmunka į koridorių perduoti raštelį RAF* karininkui, kuris sėdi gretimoje kameroje.

---

* RAF – *Royal Air Force* (angl. Karališkasis oro laivynas.) (*Vert. past.*)

188.

1918 m. balandžio 6 d., šeštadienis

ANDREJUS LOBANOVAS-ROSTOVSKIS LAVALYJE IŠSITRAUKIA REVOLVERĮ

Tai bene pirmas kartas per visą karą, kai tiek nedaug trūksta, jog jam gali tekti nušauti žmogų. Likimo ironija – jis ruošiasi žudyti tautiečius. Andrejaus Lobanovo-Rostovskio odisėja tęsiasi, tačiau jis palieka ne namų jaukumą (nors iš tikrųjų tokia kelionės kaina), o bėga nuo revoliucijos pavojų.

Paaiškėjo, kad Salonikai nebus ta rami vieta, kur galėtų pasislėpti nuo perversmų tėvynėje. Juk revoliucijos bangos pasiekė rusų dalinius net ir čia, ypač, kai valdžią paėmė bolševikai. Kam dabar kovoti? Todėl Lobanovas-Rostovskis bėga toliau, dabar jau į Prancūziją, kaip kuopos vadas batalione, kurio kariai nori kovoti toliau, su Rusijos armijos uniforma, bet formaliai vadovaujant prancūzams. (Dauguma rusų kareivių, esančių Salonikuose, atsisakė žygiuoti kartu, jie įsteigė revoliucinius komitetus ir ėmė mojuoti raudonomis vėliavomis, dainuodami „Internacionalą". Paskui, atidžiai sergimi marokiečių kavalerijos, už bausmę buvo išvežti darbams į prancūzų Šiaurės Afriką.)

Tačiau rusų revoliucijos atgarsiai jaučiami ir Prancūzijoje. O gal Revoliucijos iš didžiosios raidės, nes tokia nuotaika vyrauja visoje Europoje, kuri papilkėjusi, išsekusi, sunykusi, nukraujavusi ir nusivylusi svirduliuoja po beveik ketverių karo metų, ketverių ilgų metų, per kuriuos visi pažadai apie greitas pergales, visos viltys apie svaiginančias permainas subliūško. Šioje didelėje stovykloje prie Lavalio, kur sutelkti rusų daliniai iš Vakarų fronto, Lobanovas-Rostovskis dar neseniai, bet jau pastebi ženklus: „Bataliono dvasia jau užkrėsta."

Iš tikrųjų nieko keista. Pirma, Rusija nebekariauja: daugiau kaip prieš mėnesį Brest-Litovske tarp spaudžiamų bolševikų ir pergalingų vokiečių

buvo pasirašyta taika ypač griežtomis sąlygomis.* Tad šiuo metu iš tikrųjų nėra jokio reikalo rizikuoti gyvybe. Batalionui atvykus į Salonikus, stovykloje jau buvo pilna demoralizuotų ir maištaujančių rusų būrių, priklausančių Rusijos korpusui, kuris jau anksčiau buvo perkeltas į Prancūziją. Senbuviai paveikė atvykusius naujokus. Be to, Paryžius netoli, todėl stovyklą lengvai pasiekia daugybės radikalių emigrantų grupių agitacija. Nerimą keliančių ženklų buvo daug. Per vieną paradą kažkas sviedė sunkų varžtą į generolą, kuris vadovauja visiems rusų būriams Prancūzijoje. Staiga ėmė streikuoti ištisi pulkai, ir visai kaip Salonikuose karininkai gauna anonimінių grasinimų.

Šiandien situacija tampa itin sudėtinga, nes batalionas pirmą kartą siunčiamas į frontą. Šįryt atėjęs į kuopos rikiuotės vietą, Lobanovas-Rostovskis nieko nerado. Paskui sužinojo, kad kareiviai ką tik buvo surengę susirinkimą ir nutarė iš stovyklos niekur neiti. Lobanovas-Rostovskis taip sunerimęs ir susijaudinęs, kad jį gali ištikti priepuolis, tačiau suvokia, jo paties žodžiais tariant: „Jei nesiimsiu kokių nors drastiškų priemonių, viskas žlugs." Vyras nežino, ko griebtis, bet visgi duoda įsakymą pakviesti iš barakų du šimtus jo kareivių. Praeina nemažai laiko, bet galiausiai jie susirenka.

Lobanovas-Rostovskis improvizuodamas pasako savo kuopai trumpą kalbą. Jis sako, kad iš tikrųjų į politiką nekreipia dėmesio, bet dabar jie grynai formaliai priklauso Prancūzijos armijai ir yra prisiekę jai kautis iki karo pabaigos. Jo pareiga – pasirūpinti, kad kuopa atsidurtų fronte. Tada paklausia, ar kareiviai nori ten žygiuoti. Ir gauna darnų atsakymą „Ne!"

* Tai panašiau į ekspansinį ultimatumą. Rusija turi atsisakyti šių teritorijų: Ukrainos, Baltarusijos, Suomijos, Baltijos regiono, Lenkijos ir Krymo. Dauguma jų tampa nepriklausomomis satelitinėmis Vokietijos valstybėmis. Kaukazas atitenka Osmanų imperijai. Be to, Rusija privalo duoti nugalėtojams, o gal greičiau nugalėtojui (Austrijos-Vengrijos ir Bulgarijos valdantieji šiuo metu sutrikę ir įtūžę, kad pergalės vaisiai atitenka beveik vien tik Vokietijai) didžiulius kiekius naftos ir grūdų bei svarbios karinės technikos, tokios kaip garvežiai, artilerijos pabūklai ir amunicija. Buvo paskaičiuota, kad šitaip Rusija (tiksliau, ką tik bolševikų įkurta Sovietų Rusija) neteko 34 procentų gyventojų, 32 procentų dirbamos žemės, 54 procentų pramonės įmonių ir 89 procentų anglies kasyklų. Dėl naftos Vokietijos pajėgos įžygiavo į Gruziją. Nuo pergalės apsvaigę vokiečių generolai kuria beprotiškus planus, kaip atplukdys povandeninius laivus į Kaspijos jūrą ir galbūt užpuls Indiją.

Karininkas, nebežinodamas, ko griebtis, palaukia kelias minutes ir užduoda tą patį klausimą. Ir vėl nugriaudi „Ne". „Mano galvoje karštligiškai sukosi mintys, atrodė, kad viską regiu kaip sapne." Apimtas nevilties Lobanovas-Rostovskis supranta, kad pats pateko į labai kritišką padėtį, ir labiau iš desperacijos, o ne blaiviai mąstydamas, išsitraukia revolverį (paskui pats pripažino, kad tai buvo „gana teatrališka") ir taria: „Klausiu trečią ir paskutinį kartą. Tie, kurie atsisako žygiuoti, tegu nedelsdami išeina į priekį. Bet įspėju, kad nušausiu tą, kuris žengs pirmas."

Visi nuščiūva.

Lobanovas-Rostovskis ruošiasi blogiausiam. Jei kas nors išeis į priekį, ar jis tikrai pasirengęs šauti? Na, taip, po tokio grasinimo kitos išeities nėra. Tačiau tikrai gali būti, kad kareiviai užpuls jį būriu ir nulinčiuos. Taip jau yra nutikę. Tokiu atveju jis nukreips užtaisytą pistoletą į save patį. „Vėlesnę kelias sekundes trukusią tylą prisimenu tarsi haliucinaciją. Praskriejo daug minčių. Kas bus toliau?"

Sekundės užsitęsė. Kiekvieną akimirką, kai nieko nevyksta, kiekvieną sekundę, kol kareiviai dvejoja, Lobanovas-Rostovskis artinasi prie pergalės. Kareiviai tai irgi jaučia. Iš pradžių jų tyla buvo grėsminga, bet nuotaika pasikeitė ir pasijuto nuolankumas. Kažkas iš rikiuotės sušuko: „Kapitone, mes apie jus, kaip žmogų, nieko bloga negalvojame." Lobanovas-Rostovskis, tebelaikydamas ginklą, išrėžia dar kelis sakinius apie pareigą ir principus. Kariai vis dar tyli. Kapitonas liepia pakelti rankas, kas eis į frontą. Žygiuoti sutinka visa kuopa. Kapitonas pajunta begalinį palengvėjimą ir paleidžia kareivius visai dienai. Jie išžygiuos rytoj anksti ryte.

Eidamas iš ten Lobanovas-Rostovskis jaučiasi kaip apgirtęs, atrodo, kad žemė slysta iš po kojų. Jis sutinka vieną iš kolegų, kuris žiūri į jį nustebęs: „Kas tau? Tu ir išraudęs, ir pamėlęs."

189.

1918 m. balandžio 15 d., pirmadienis

FLORENSĖ FARMBOROU ATVYKSTA Į VLADIVOSTOKĄ

Anksti rytą traukinys lėtai įrieda į Vladivostoką. Per langus matosi uostas ir keturi dideli prišvartuoti kariniai laivai. Ant vieno iš jų plevėsuoja Didžiosios Britanijos vėliava. Išvydusi tą medžiagos gabalą, vadinamą *Union Jack*, Florensė patiria didžiulį palengvėjimą, tarsi staiga būtų dingusi visa įtampa, vargai ir baisus nerimas. Ji vos tvardosi.

Džiaugsmas! Palengvėjimas! Ramybė! Saugumas! Ar kas gali suprasti, ką ta nuostabi vėliava reiškė mums, kelionėje pavargusiems ir nesipraususiems pabėgėliams? Jaučiausi lyg išgirdusi mielą, pažįstamą balsą, sveikinantį mus sugrįžus namo!

Jie išvyko iš Maskvos prieš dvidešimt septynias dienas. Dvidešimt septynios dienos girgždančiuose, braškančiuose prekiniuose vagonuose su nepažįstamais žmonėmis, daugiausia užsieniečiais, bėgančiais į Rytus. Vagonuose nešvaru ir nepatogu, jais vežiojami belaisviai. Ir nors būdavo baisiai šalta, nors kartais trūkdavo ir maisto, ir gėrimo, – kurį laiką vandens buvo tiek mažai, kad jiems net neleisdavo plautis rankų, – Florensei yra tekę patirti sunkesnių dalykų. Tvarkingi, antspaudų pilni užsieniečio dokumentai padėjo prasmukti ir pro įtarius raudongvardiečius, ir pro įtakingus geležinkelio tarnautojus.

Sprendimas išvykti buvo neišvengiamas. Ji neturėjo jokio užsiėmimo, situacija Rusijoje ir Maskvoje darosi nepakenčiama, žmonės badauja, įstatymai negalioja, bręsta pilietinis karas. Visgi apsispręsti nebuvo lengva ir ją netgi buvo apėmusi depresija. Vieną dieną jos draugė užtiko ją verkiančią, tačiau Florensė negalėjo paaiškinti, kodėl verkia, net ir sau pačiai, nes pa-

prastų atsakymų nebuvo. Ji pervertė savo dienoraštį, su pasibaisėjimu arba pasišlykštėjimu prisiminė kai kuriuos įvykius ir paklausė savęs: „Ar visa tai mačiau *aš*? Tikrai *aš*? Ar visa tai dariau *aš*? Tikrai *aš*?“ Ir prisiminė visus matytus mirusiuosius, nuo pat pirmo – to mažiuko arklininko iš Maskvos, kuris net nebuvo karo auka, jis mirė nuo smegenų auglio. Ji klausė savęs: „Ar juos prisimins? Argi kas gali prisiminti visus tuos tūkstančių tūkstančius žuvusiųjų?“ Kai prieš dvidešimt septynias dienas Maskvoje atsisveikino su draugais ir savo šeimininkų rusų šeima, Florensė pasijuto lyg atbukusi ir sustingusi, jai trūko žodžių išsakyti jausmus.

Jie išlipa iš vagono ir nueina į miestą. Gatvėse girdisi įvairiausių kalbų, matosi įvairiausių uniformų ir tautybių: kinų, mongolų, totorių, indų, rusų (savaime suprantama), britų, rumunų, amerikiečių, prancūzų, italų, belgų ir japonų. (Pastariesiems priklauso du dideli karo laivai uoste.) Rusijoje prasidėjo užsieniečių intervencija. Iš pradžių tai buvo mėginimas priversti Rusiją kariauti toliau, o dabar virsta priešprieša bolševikams Maskvoje. Turguose ir parduotuvėse gali gauti visko, net sviesto. Pagaliau atsidūrusi konsulate ji susitinka su paslaugiu darbuotoju, kuris perduoda jai dvidešimt svarų, atsiųstų brolio iš Anglijos. Be to, tarnautojas praneša, kad laukiama laivo, kuris išgabens visus iš Vladivostoko, tik nežinia kada.

Ji mėgaujasi vėl galėdama valgyti baltą duoną su braškių uogiene.

* * *

Tą pačią dieną Harvis Kušingas rašo:

Neįprastai šalta kaip šiam metų laikui, pučia stiprus šiaurinis vėjas. Jam priešinasi tik vienas kitas lėktuvas. Stovėti ir laukti be darbo – tiesiog siaubinga. Tai veikia visus, nes žinome, kad tuo pačiu metu kažkur kitur chirurgų komandos užverstos darbu.

190.

1918 m. balandžio 18 d., ketvirtadienis

MIŠELIS KORDĖ PARYŽIUJE KLAUSOSI KELIŲ KORTUOTOJŲ

Dar viena apniukusi diena. Neramumai pritilo, bet tik šiek tiek. Didysis vokiečių puolimas tęsiasi jau beveik mėnesį. Veržimasis į pietus, link Paryžiaus, regis, pristojo, bet vokiečiai surengė atakų seriją šiaurėje, Flandrijoje, taip pat prie Uazos ir Mezo.

Savaime suprantama, dabar Paryžiuje daugiausia kalbama apie didžiulę patranką. Nuo kovo 23 dienos Prancūzijos sostinę beveik kasdien apšaudo iš kažkokio ypatingo pabūklo, kuris iš gerai paslėptos vietos vokiečių fronto užnugaryje šaudo iš 130 kilometrų atstumo. Tai toks sensacingai didelis atstumas, kad ekspertai iš pradžių abejojo, ar tai gali būti tiesa.* Naujiena apie spartų vokiečių veržimąsi ir atsitiktiniai sviediniai (tai šen, tai ten, blogiausiu atveju po du per valandą) sukėlė Paryžiuje beveik paniką.

Iš pradžių atmosfera buvo panaši į 1914-ųjų rugpjūčio, kaip rašo Kordė dienoraštyje. Kiekvienas pokalbis prasidėdavo nuo to paties neramaus klausimo: „Ar ką nors girdėjai?“ Stotys buvo sausakimšos žmonių, mėginančių patekti į kokį nors traukinį. Gatvėse nutįso ilgos eilės. Bankuose taip pat buvo pilna žmonių, kurie norėjo pasiimti pinigus, nes bijojo juos prarasti, jei vokiečiai įžygiuos į miestą. Tuo metu Paryžių paliko apie milijonas žmonių ir išvyko į tokius miestus kaip Orleanas, kurio gyventojų skaičius vienu kartu išaugo triskart. Prekyba pastebimai sumažėjo. Ypač nukentėjo prabangos prekių parduotuvės ir turėjo atleisti žmones.

---

* Labai ilgu vamzdžiu sviediniai išlekia į orą iki pat stratosferos, kur oro pasipriešinimas mažesnis, todėl jie gali nuskrieti toliau. Tačiau slėgis šūvio metu būna toks didelis, kad su kiekvienu šūviu vamzdžio skersmuo truputį prasiplečia, todėl kitas sviedinys turi būti truputį didesnis už ankstesnį, kaip ir užtaisas. Maždaug po dvidešimties šūvių vamzdį reikia pakeisti. Tada kalibras būna pasikeitęs nuo 21 centimetro iki 24. Pabūklui sukurti reikėjo labai daug laiko ir pinigų, tačiau iš esmės jis yra neefektyvus.

Kordė pastebėjo, kad dauguma išvažiuojančiųjų nenori pasirodyti bailiai, todėl nurodo visokių kitokių priežasčių. Tuo metu buvo juokaujama: „Ne, *mes* važiuojame ne dėl tos pačios priežasties kaip visi kiti. Mes važiuojame todėl, kad bijome.“ Kordė manosi pastebįs didelį veidmainiškumą ne tik dėl bėgimo priežasčių, bet ir matydamas, kas bėga. Daugelis tų, kurie dabar palieka Paryžių, yra, anot jo, žmonės, kurie anksčiau garsiai pritarė karui ir šaukė „Iki paskutinio kraujo lašo!“ O dabar, patys pirmą kartą atsidūrę tikrame pavojuje, pasipustė padus ir dingo. (Kordė atkreipė dėmesį, kad daugiausia bėga viduriniosios ir aukštosios klasės atstovai. Jie turi pinigų ir reikalingų kontaktų, todėl jiems lengviau.)

Baimė auga ir dėl nežinomybės. Kas vyksta iš tikrųjų? Dėl griežtos cenzūros, kuri tikrina net laiškus ir atvirlaiškius, sustiprėja jausmas, kad gyveni tarp konkrečių ir neapčiuopiamų dalykų, lyg prieblandos zonoje, kur nebegali pasitikėti spauda ir oficialiais komunikatais. Šie du dydžiai susiliejo daugeliu atžvilgių. Dabar uždrausta spausdinti tai, kas prieštarauja karo vadovybės pareiškimams. Žmonės gali būti nubausti net už tai, ką pasakoja vieni kitiems. Žmogus gali būti nuteistas už „panikos skleidimą“, jei sako, kad vokiečiai yra arčiau, nei teigia valdžia, arba kad priešo resursai, ko gero, didesni, nei pranešama oficialiai. Uždrausta kalbėti ir apie tai, kur nukrito tos didžiulės patrankos sviediniai, kokios žalos jie pridarė. Už tai galima gauti keturiolika dienų kalėjimo.*

Už daugumos atvejų, patenkančių į teismą, slypi paprastas, įprastas skundas. Yra suburtos grupės savanorių piliečių, kurie klausosi pokalbių gatvėse ir išgirdę ką nors netinkamo, iškviečia policiją. Klausomasi ir telefono pokalbių. Šiandien Kordė atkreipia dėmesį į kelis pranešimus, parašytus jo ministerijoje.

> *Tokią dieną ir tokią valandą kažkas iš jūsų kontoros skambino Amjeno prefektui, kuris pasakė, kad padėtis rimta ir kad britai kaip visada bėga. Išties smerktinas pokalbis.*

* Uniformuotiems asmenims bausmės už nusižengimus cenzūrai žymiai griežtesnės. Tada jau baudžiama pagal kariuomenės įstatymus.

Arba:

Jūsų kontoros darbuotojas – vardas ir pavardė – skambino poniai – numeris – ir paklausė, kaip ji laikosi. Pokalbio metu buvo pavartotos frazės, kurios negali būti vartojamos dar kartą.

Nuo tos dienos, kai pradėtas apšaudyti Paryžius, Kordė dar kartą įsitikino, koks stiprus žmogaus poreikis, kad viskas būtų kaip įprastai, ir koks dviprasmiškas jo sugebėjimas susikurti kasdienybę net ir ekstremaliomis sąlygomis.

Kai pradeda kristi sviediniai, visose Paryžiaus gatvėse policininkai ima pūsti švilpukus ir mušti nedidelius būgnus. Tačiau žiūrinti į juos, labiau ima juokas nei nerimas (švilpti ir tuo pat metu mušti būgną yra sunkiau, nei jūs įsivaizduojate) – iš jų juokiasi gatvės vaikigaliai, namų šeimininkės ir praeinantys kareiviai. Tada tolumoje pasigirsta sprogimai. Kordė, kuriam anksčiau niekada neteko girdėti, kaip sprogsta sviedinys, šį garsą dienoraštyje apibūdina kaip „duslų, stiprų ir aidintį". Jis pasakoja, kad vieną rytą, nukritus sviediniui, žmonės toliau sau ramiai daužė kilimus ir tas garsas nustelbė sprogimą. Vienas iš jo draugų net negirdėjo sprogimo, nes alžyriečiai, kurie dabar rūpinasi švara mieste, smarkiai daužo tuštinamas šiukšlines.

Kordė, kaip visada, pasibaisėjęs žmonių reakcija: „Už penkiasdešimties metrų nuo katastrofos vietos žmonės perka ir parduoda, mylisi ir dirba, valgo ir geria." Didįjį penktadienį vienas sviedinys per mišias pataikė į bažnyčią prie Sen Žervė aikštės. Bažnyčia buvo sausakimša, nes žmonės meldėsi už daugybę žuvusiųjų per sunkius praėjusių savaičių mūšius. Įgriuvus stogui žuvo septyniasdešimt penki žmonės. (Šiaip jau, bet kur nukrintantys sviediniai užmuša žymiai mažiau. Daugelis sprogsta nesužeisdami nė vieno žmogaus.*) Tuo metu Kordė buvo metro, o išvažiavus į paviršių iš Madlenos

* Sąlyginai nedidelį aukų skaičių iš dalies galima paaiškinti tuo, kad vokiečių konstruktoriai, norėdami sumažinti sviedinio svorį, nurodė dėti gana mažą sprogstamąjį užtaisą. Patyrę kareiviai, girdėję sprogimus, teigė, kad toks garsas būna sprogus 7,7 cm sviediniui. Tarp kovo 23 ir rugpjūčio 9 dienos Paryžius iš viso buvo apšaudytas 44 kartus: mieste nukrito 367 sviediniai, nužudę 250 žmonių.

stoties, nepažįstama moteris papasakojo, kas ką tik atsitiko. „Keli jauni vyrai, sėdėję ant turėklų prie nusileidimo į metro stotį, ėmė garsiai juokauti.“

Šiandien Kordė yra kavinėje. Prie vieno staliuko sėdi keturi vyrai, žaidžia kortomis ir aptarinėja paskutinių dienų bombardavimus:

> *Metu kryžius... Užmušė keturiolika. Tūzas... Ir keturiasdešimt sužeistų. Širdys!.. Tarp jų yra ir moterų... Tūzas, tūzas ir pikai!*

191.

1918 m. gegužės 19 d., sekmadienis
VILIS KOPENSAS NUMUŠA PENKTĄ STEBĖJIMO BALIONĄ

Oras puikus. Vilis Kopensas skrenda link Hauthiulsto, kur, jo žiniomis, yra vokiečių stebėjimo balionas. Jis ketina tą balioną numušti. Jei pavyks, tai bus penkta jo pergalė, būtent tiek reikia, kad karinėse Belgijos oro pajėgose užsitarnautum piloto aso vardą. Kopensas ne vienas. Kartu skrenda būrelis eskadrilės lėktuvų, kurie saugos jį nuo vokiečių pilotų. (Kad balionas atakuojamas, matosi iš toli: ima pliekti priešlėktuvinė oro gynyba, danguje pradeda skleistis sprogimo dūmai, ir priešo lėktuvai kaipmat atlekia ginti baliono.)

Prie Diksmeidės jie pasiekia fronto liniją ir pietuose pastebi priešo oro patrulius. Kopensas su palyda pasuka link jų. Tačiau neatrodo, kad vokiečiai norėtų susikauti, nes jie skrenda tolyn. Kopensas išvysta balioną. Danguje ima skleistis priešlėktuvinės gynybos sviedinių dūmai.

9 valandos 45 minutės Kopensas sminga žemyn link baliono ir šaudo tol, kol tas užsidega.

Nusileidusį Kopensą iškart apsupa kiti pilotai, visi sveikina. Beje, ne tik jie. Triukšmas privilioja net kelis eskadrilės šunis iš nemažo jų būrio: foksterjerą Bikę, vokiečių aviganį Malinesą ir kokerspanielį Topsį. Vėliau Kopensą ir dar vieną pilotą iškviečia į štabą Oteme, kur belgų oro pajėgų vadas oficialiai pasveikina įgijus piloto aso statusą. Grįžęs į bazę, pusę septynių vakaro Kopensas dar kartą išskrenda patruliuoti virš fronto linijų.

Tą vakarą jo pavardė pirmą kartą paminima oficialiame belgų spaudos komunikate. Kopensas labai didžiuojasi, jis užsidegęs. Žino, kad šis spaudos pranešimas bus iškabintas visoje užfrontėje, bus paskelbtas ir šalies, ir užsienio spaudoje. Lakūnas nuvažiuoja į La Panė ir įsimaišo tarp tų, kurie

skaito paskutinį komunikatą. Vėliau jis pasakos apie „vaikišką malonumą“ klausytis garsiai skaitomo pranešimo ir girdėti ištariamą pavardę, *jo* pavardę! „Bet taip buvo pradžioje, kol dar nebuvau persisotinęs šlove, kol netapau įžymus.“

* * *

Tą pačią dieną Richardas Štumfas mato, kaip laivas puošiamas Sekminėms. Dienoraštyje jis rašo:

> *Šalia mūsų prisišvartavo nedidelis laivas „Germania“, priklausantis amunicijos bazei. Aukščiausias stiebas buvo papuoštas dideliu glėbiu beržų šakų. Šviežios žalios šakos buvo pritvirtintos ant turėklų ir korpuso. Pagalvojau, kad per ketverius karo metus šie žmonės dar neprarado grožio pojūčio. Kitaip argi rizikuotų gyvybe, lipdami į pačią aukščiausio stiebo viršūnę?*

192.

1918 m. gegužės 23 d., ketvirtadienis

HARVIS KUŠINGAS LONDONE PERKA CUKRŲ

Ligoninė yra šalia Karltono rūmų Teras gatvė 10, visai prie pat Pal Malo, su vaizdu į Švento Jokūbo parką. Iš prestižinio adreso galima suprasti, kad čia viena iš privačių ligoninių, skirtų tik sužeistiems karininkams, ir įkurta kokios nors anglų aukštuomenės damos. Šiuo atveju žinoma, kad tai ledi Ridli.* Kušingas atvyko aplankyti dabar čia gydomo vieno pažįstamo – lakūno Mikio Bel-Irvingo.

Į Londoną Kušingas atvyko oficialiu reikalu. Jis susitiks su keliais aukšto rango asmenimis iš Didžiosios Britanijos kariškių sveikatos priežiūros organizacijos. Jie tarsis, kaip tvarkyti neurologinio gydymo resursus. Kušingas išties nenusiminė, kad teko išvažiuoti iš Pajūrio Bulonės. Žinoma, antrasis vokiečių puolimas šį pavasarį, nukreiptas prieš Flandriją, jau išsikvėpė ir dabar fronte vyrauja neraminanti tyla. Tačiau vokiečių oro antpuoliai tęsiami su tokia pat jėga. Naktis prieš išvykstant į Angliją buvo giedra ir itin žvaigždėta, todėl Pajūrio Bulonė labai nukentėjo nuo vokiečių bombonešių.

Išvydęs Londoną Kušingas sutriko.

Nors gegužė eina į pabaigą, miestas atrodo pilkas ir niūrus. Visur pilna suluošintų žmonių. Dauguma gyventojų ilgisi taikos. Atrodo, kad dauguma mano, jog jei ne JAV įsitraukimas į karą, jis jau būtų pasibaigęs. Žmonės tapo žymiai atviresni, neliko įžymiojo britų santūrumo. Gatvėje ar metro ne kartą nutiko taip, kad žmonės prieidavo prie Kušingo – akivaizdžiai dėl jo amerikietiškos uniformos – ir draugiškai siūlydavo padėti arba imdavo aiškinti tai, kas ir šiaip buvo aišku.

* Tarp kitko, jos pusbrolis – buvęs Karinio jūrų laivyno ministras Vinstonas S. Čerčilis.

Londone trūksta maisto, ypač cukraus ir sviesto. Kušingas tai pastebėjo, kai šįryt per pusryčius viešbutyje prie prancūziško batono buvo patiekti du maži gabaliukai kažkokio neskanaus, byrančio margarino, o prie kavos negavo cukraus. Tačiau vienoje parduotuvėje, skirtoje amerikiečių kariškiams, jis nusipirko kilogramą cukraus vos už kelis pensus. Prekė buvo diskretiškai įteikta „Fatimas's Cigarettes" dėžėje. Cukrų Kušingas iškart atidavė savo bičiuliui angliui. Nusipirkti galima visko, jei tik turi pinigų ir reikalingų ryšių. Tačiau nesimato, kad visuomenės sveikata būtų pablogėjusi. Žmonės valgo mažiau ir daugiau vaikšto, o „jų smegenims nuo to tik geriau".

Kušingas įžengia į palatą, kurioje guli pažįstamas lakūnas. Mikis buvo sužeistas ne mūšyje, o per akrobatinio skraidymo treniruotę. Jis buvo atlikęs kelias mirties kilpas ir suktukus, kai staiga subyrėjo vienas sparnas ir lėktuvas nukrito iš maždaug 1500 metrų aukščio. Lakūnas per stebuklą išgyveno, bet buvo sunkiai sužeistas. Viena koja buvo taip sužalota, kad teko ją amputuoti.

Mikis atsisėda lovoje ir abiem rankomis griebia sau už bigės. Jis jaučia baisius netikrus skausmus ir yra gerokai apdujęs nuo skausmą malšinančių vaistų. Tačiau su savo svečiu ligonis pasisveikina kaip visada draugiškai ir žavingai, todėl praeina šiek tiek laiko, kol Kušingas susigaudo, kad bičiulis iš tikrųjų jo neatpažino. Vėliau prislėgtas Kušingas dienoraštyje įrašys: „Iš jo liko tik besikankinanti žmogysta. Būtų buvę geriau, jeigu jis būtų žuvęs."

193.

1918 m. gegužės 30 d., ketvirtadienis

RENĖ ARNO ATRANDA SAVO PULKĄ PRIE VILER-KOTRĖ

Arno atostogos baigėsi prieš keturias dienas, ir jis išvažiavo iš Paryžiaus į savo pulką ir kuopą, kuriai dabar vadovauja kaip neseniai paskirtas kapitonas. Tačiau lengviau pasakyti nei padaryti, nes pulkas buvo perkeltas į rytus, link tos vietos, kur neseniai prasiveržė vokiečiai. Prieš kelias dienas prasidėjo trečias vokiečių puolimo etapas – šįkart jie surengė masinę ataką per senuosius, nuniokotus mūšių laukus aplink „Damų kelią“. Ir vėl ataka buvo sėkminga: paimta apie 50 000 belaisvių ir 800 pabūklų. Vokiečiai sparčiai žygiuoja pirmyn link Marnos ir kelia nerimą, nes iki Paryžiaus liko tik 90 kilometrų.

Jau trečia diena, kai Arno kartoja tą pačią procedūrą: ryte traukiniu išvažiuoja iš Paryžiaus į tą vietovę, kurioje paskutiniu metu buvo jo pulkas, tačiau nuvykęs kaskart sužino, kad pulkas jau išžygiavo, tad Arno nelieka nieko kita, kaip grįžti po pietų į sostinę nieko nepešus. Jam akivaizdu, kad aukščiausioji karinė vadovybė nelabai žino, kas dedasi. Ji vis rengia visokias rokiruotes, bandydama surinkti rezervą kontrpuolimui.*

Šiandien atvykęs į vietą jis pagaliau sužino, kad pulkas vis dar čia, prie Viler-Kotrė. Likusį kelią jis nuvažiuoja su skerdyklos sunkvežimiu. Arno mano, kad tai labai ironiška.

* Po poros mėnesių daugeliui vokiečių kareivių teko patirti nesibaigiantį ir painų kilnojimąsi traukiniais tai šen, tai ten palei visą fronto liniją: atėjo jų eilė būti siuntinėjamiems pirmyn ir atgal, mėginant atlaikyti priešo veržimąsi. Buvo paskaičiuota, kad beveik trečdalis Vokietijos armijos įvairiu laiku sėdėjo lėtai riedančiuose traukiniuose, pasklidusiuose po visą Prancūziją ir Belgiją.

194.

1918 m. birželio 3 d., pirmadienis

RENĖ ARNO VADOVAUJA ATAKAI PRIE MASLOJ

Jis krūpteli ir pabunda. Aplinkui medžiai, šalia jo leitenantas Robinas. „Jie mus bombarduoja." Aplink krinta vokiečių 7,7 cm sviediniai. Trumpi, skardūs sprogimai. Jų kuopa skubiai palieka miškelį, kuriame nakvojo, ir nubėga link kelių namų, esančių už mažiau kaip šimto metrų. Laimei, didelė dalis priešo sviedinių nesprogo, o tai pasitaiko vis dažniau.

Rūsyje jis sutinka šią atkarpą ginančio bataliono vadą. Iš tikrųjų Arno ir jo kuopai buvo liepta pakeisti kuopą iš kito bataliono kitoje divizijoje, tačiau naktį jie pasiklydo ir dabar nelabai žino, ko imtis. Vėl teks gintis.

Arno manosi matąs požymių, kad prancūzų armijoje bręsta „keistas mišinys: armija ir praranda kontrolę, ir atgauna ją". Krizės požymių netrūksta. Keliuose dažnai šlaistosi kareiviai, „pasiklydę nuo savo pulkų" – šią frazę jis girdėjo jau tiek kartų, kad įgriso. Pėstininkų taip trūksta, kad jais skubiai buvo paversti kavalerijos daliniai. Eiliniai kareiviai nelabai slepia piktdžiugiškas šypsenas, nes tie daliniai* iki šiol mėgavosi patogiu gyvenimu užpakalinėse linijose ir ramiai laukė pažadėtojo, bet niekad neįvykusio prancūzų proveržio. Tuo pat metu ėmė sklaidytis prieš savaitę vyravusi šoko ir netikėtumo būsena. Dabar prancūzai telkiasi kontrpuolimui. Tačiau po paviršiumi vis dar jaučiama panika.

Arno paaiškina situaciją rūsyje sutiktam majorui: kad jie pasiklydo, todėl šiuo metu gali padėti majoro batalionui. Majoras dėkingas priima pagalbą. Jų pokalbį nutraukia įlėkęs storas vyresnysis seržantas:

---

* Negana to, kavaleristų karininkų postai buvo tapę tam tikra Prancūzijos aristokratų priebėga, todėl kavaleristai buvo nekenčiami dar ir dėl šios priežasties.

– Majore, vokietis puola su tankais.

– Po velnių, – sušunka majoras, – turime dingti iškart.

Jis greitai čiumpa ant stalo numestą diržą ir revolverį – veiksmas nelabai herojiškas, bet visiškai natūralus. Tada prisimena mane:

– Beje, kapitone, kad jau esate čia, eikite į kontrataką!

– Bet... į kokią pusę, vade?

– Į kontrataką, tiesiai priešais juos!

– Klausau, vade.

Vos per kelias minutes Arno kuopa išsirikiuoja dviem linijomis, palikdama tarp jų dvidešimties metrų tarpą, ir išžygiuoja. Jis lavino savo kareivius visą žiemą. Lengva nebuvo, nes daugelis jų yra vyresnio amžiaus, baikštūs, neįpratę ir nemokyti, nes didžiąją karo dalį jie praleido saugiuose postuose toli užfrontėje. Gal ten ir būtų likę, jei nebūtų atsiradęs toks didelis karių stygius. Arno patenkintas – jo linijos žygiuoja tobulai tvarkingai. Beveik kaip pratybų lauke.

Kuopa puola pirmyn, pasislepia priedangose, palaukia, juda pirmyn, vėl metasi ant žemės. Per trečią pakilimą Arno pastebi, kad du vyrai kairėje pusėje liko gulėti. Vadinasi, juos apšaudo. „Ant žemės, vyrai, ant žemės!“ Visi sustoja. Arno stebi aplinką. Jie guli ant kalvos, šalia ilgo šlaito, nuo kurio matosi iki pat upės. Priešų neregėti. Ne, ten toliau, po medžiu, stovi kampuotas vokiečių tankas. Tačiau neatrodo, kad jis ruoštųsi pajudėti. Arno nusprendžia, kad dabar jau gana.

Nepatyręs, ką tik fronte atsidūręs karininkas, kurio galva prikimšta statuto teorijų, tikriausiai būtų nutaręs, kad reikia pulti pirmyn, ir taip būtų pasmerkęs beprasmiškai mirčiai daugumą savo vyrų. Tačiau 1918-aisiais mes jau turėjome pakankamai patirties ir žinojome, kokia yra mūšio lauko tikrovė, todėl laiku sustojome. Amerikiečiai, kurie buvo ką tik išėję į mūšio liniją visai netoli, prie Šato-Tjeri, savaime suprantama, neturėjo tokios patirties, todėl niekam ne paslaptis, kokių didžiulių nuostolių jie patyrė vos per kelis mėnesius.

Arno perduoda vadovavimą vienam iš savo jaunesniųjų leitenantų, nes leitenantas Robinas sužeistas į ranką, ir grįžta į štabą raportuoti. Įsakymas įvykdytas.

Vakarop atvyksta pamaina, o jie gali grįžti į savo pulką.

Vėliau Arno sužino, kad jo laukia kita užduotis – jam bus pavesta vadovauti batalionui, kuriam prieš tai vadovavęs majoras buvo sužeistas. Pasiuntinys papasakojo: „Tam prakeiktam šūdžiui į plaštaką pataikė nedidelė skeveldra, ir jis iškart dingo. Šiknius, dėl tokios žaizdos net mano sūnus būtų ėjęs į mokyklą.“

195.

1918 m. birželio 23 d., sekmadienis

OLIVĖ KING APDOVANOJAMA SALONIKUOSE

Įtempta diena, kupina nusivylimų. Olivė King žino, kad bus apdovanota dar kartą, dabar auksiniu serbų medaliu už pareigingą tarnavimą. Ceremonija įvyks dešimtą ryto. Paskaičiavusi, kad viską suspės, jei atsikels devintą valandą, ji naktį iki trečios rašė raportą. (Olivė King dabar iš visų jėgų stengiasi įkurti valgyklą mažus atlyginimus gaunantiems ir kartais net išsekusiems serbų vairuotojams, su kuriais dirba.) Bet jau šeštą ryto ją pažadina garsus beldimas į duris. Per langą pažvelgia mažas veidelis ir praneša, kad jos laukia prie garažo. Olivė greitai išsimaudo, kad išsibudintų, ir iškeliauja.

Ceremonija įvyksta dešimtą. Pulkininkas pasako ilgą kalbą, pagerbdamas Olivę už jos indėlį, o paskui prisega apvalų, auksu tviskantį medalį. King pastebi ant stalo mažą dėžutę ir pagalvoja, kad bus įteiktas dar vienas apdovanojimas. Visgi ne. Koks nusivylimas. Kitas jos laukia pusę dvylikos. Artsa, vienas iš serbų vairuotojų, buvo pažadėjęs padėti išaiškinti planuojamos valgyklos brėžinius serbų inžinierių būrio kariams, kurie ją statys. Bet Artsa sutartu laiku nepasirodo. Alkana – nes ryte nespėjo papusryčiauti – Olivė nutaria eiti papietauti. Bet kur tau. Iš anksto neįspėjusi prisistato valytoja, kuri tvarko jos pašiūrę kartą per savaitę, ir King niekur negali išeiti. Popietė praeina pusėtinai. Atėjus paštui, Olivė tikisi gauti laiškų iš tėvo. Veltui.

Maži ir dideli nusivylimai. Salonikų fronte vis dar nieko naujo, jei neskaičiuosi kelių nedidelių mūšių. Nėra ko nė tikėtis kaip nors išjudinti frontą, ypač, kai į Prancūziją buvo išvežti 20 000 prancūzų ir britų karių, kurie ten turės stabdyti vėl pradėjusius pulti vokiečius. (Sklinda gandai, kad pulti ruošiasi ir bulgarai. Apie tai papasakojo keli perbėgėliai.)

Olivė King pavargusi, sugižusi ir irzli. Ji ilgisi namų. Mergina čia tarnauja jau trisdešimt tris mėnesius be pertraukų ir atostogų. Tačiau vargina ne tik monotonija ir banalios kasdienybės nesėkmės. Žlugo dar vienas meilės ryšys. Liūdėdama dėl Jovio, ji ieškojo paguodos su kitu serbu, ką tik minėtuoju Artsu. Jų romanas buvo rimtas, vyras net pasipiršo. Tačiau Olivės tėvas uždraudė tuoktis su jaunuoju serbu. Ji pakluso. Regis, be didelės širdgėlos.

Ji tarsi išseko. Paskutiniame laiške Olivė staiga virto ideologe – ko anksčiau niekada nebūdavo – ir neįprastai jausmingai ėmė pamokslauti apie geopolitiką ir karo tikslus. Galima nujausti, kad ji visų pirma pamokslauja pati sau, mėgindama žodžiais sustabdyti senkančią dvasinę energiją.

Matyt, vis dar yra milijonai žmonių, kurie nežino, kodėl Vokietija įsitraukė į karą. Jie įsivaizduoja, kad šaliai reikėjo priėjimo prie jūros, todėl tiesiog perlipo Belgiją. Vokiečiai nori Belgijos ir net Olandijos, bet ne dėl tų pačių priežasčių kaip Serbijos. Pastarosios reikia tam, kad susivienytų su Turkija. Vienintelis būdas išgelbėti britų imperiją yra remti jugoslavų svajonę apie vienybę ir sukurti stiprią, draugišką valstybę, kuri taptų kliūtimi vokiečių žygiui į rytus.

Dabar vakaras. Olivė King sėdi savo medinėje pašiūrėje, atsidariusi visus langus ir duris. Tvanku, karšta. Staiga dingo vėjas, vėsinęs pastarąsias dvi dienas. Šiuo metu jai „viskas nusibodę ir įkyrėję". Olivė užsilašina ant pėdų odekolono ir papučia. Maloniai vėsus skystis išgaruoja per akimirką.

196.

1918 m. birželio 30 d., sekmadienis

HARVIS KUŠINGAS PARYŽIUJE DISKUTUOJA APIE ATEITĮ

Lauke – šilta ir nuostabiai graži vasaros diena. Viduje – niūru. Šią tamsą skleidžia prieš juos sėdintis vyras. Tai Eduardas Estoni, penkiasdešimt šešerių metų rašytojas, prieš pat karą išgarsėjęs psichologiniais ir socialiniais-moraliniais romanais. (Jis priklauso tai pačiai kartai kaip Marselis Prustas ir kartais būna paminimas kartu su Anatoliu Fransu ir Luisu Bertranu.*) Namuose tuščia ir tylu. Estoni išsiuntė savo šeimą toliau nuo beveik kasnaktinių vokiečių bombonešių reidų ir tos toliašaudės patrankos.

Oro antpuolius patyrė ir Kušingas. Kai juodu su kolega atvyko čia vakare prieš kelias dienas, metro traukinys sustojo dėl oro antpuolio aliarmo. Paskui jie smalsiai stebėjo ataką iš „Hotel Continental“ balkono su vaizdu į Tiuilri: „Lėktuvai „Gotha“ - šviesa - kartečės - pavieniai sprogimai ir plykstelėjusi ugnis - nedidelis gaisras - visiškai juodas Paryžius.“ Jiems teko eiti per Vandomo aikštę, kur šaligatviai buvo nusėti stiklo šukių, o namų fasadai išvarpyti skeveldrų. Tačiau Estoni sėdi toks niūrus prie savo rašomojo stalo ne dėl antpuolių, besitęsiančių jau kelis mėnesius. Nors, žinoma, jie taip pat iš dalies kalti. Ne, jis taip jaučiasi dėl karo apskritai.

Kiek daugiau kaip prieš mėnesį, kovo pabaigoje, vokiečiai pradėjo trečią puolimo kampaniją, šįkart į šiaurės rytus nuo Paryžiaus. Vokiečiai dar kartą įrodė galintys pralaužti sąjungininkų liniją kur tik panorėję. Šįkart jie veržėsi pirmyn sparčiau nei bet kada. Jie sustojo prieš kiek daugiau nei dvi savaites. Dabar jie vos už septynių ar aštuonių mylių nuo Paryžiaus. Visi mano, kad netrukus vokiečiai puls toliau ir kitas jų tikslas bus Prancūzijos sostinė.

---

* Jei kas šiandien atsimena Estoni, tai dėl jo 1904 metais sukurto žodžio „telekomunikacija“. Jis turėjo inžinieriaus išsilavinimą ir dirbo Prancūzijos pašto ir telegrafo tarnyboje.

Į svečius pas Estoni Kušingą pasiėmė vienas iš kolegų, Kamingsas*, kuris pažįsta rašytoją. Trijulė negali liautis kalbėjusi apie karą. Estoni pašiurpęs ir prislėgtas dėl žalos, pastaraisiais mėnesiais padarytos keliems dideliems, gražiems Prancūzijos miestams: „Iš pradžių Reimsas, paskui Amjenas, dabar Suasonas, netrukus Paryžius." Taip, Estoni mano, kad Paryžius netrukus kris. Jis įsitikinęs, kad lieka tik viena – paskutinis herojiškas mūšis: „Geriau pasitikti priešą ir prarasti 40 000 karių kovojant, nei traukiantis, kaip paskutiniu metu." Kušingas ir Kamingsas bando prieštarauti: reikia bet kokia kaina išsaugoti armiją ir kautis toliau. „Ne, – atrėžia Estoni, – pažiūrėkit į Belgijos arba Serbijos armijas: jas išsaugojo, bet pačių šalių nebėra. Prancūzija taip pat kris, bet kris kovodama iki paskutinio vyro. *C'est effroyable***."

Abu amerikiečiai vis dar bando pateikti kontrargumentų ir vieną atranda. Amerikiečių armija Prancūzijoje nuolat auga. Kušingas girdėjo, kad dabar išsilaipino apie 50 divizijų, 750 000 karių. Juk su tokiomis pajėgomis turėtų būti įmanoma sustabdyti vokiečių šturmą? O dar tas mirtinas gripas, ką tik pradėjęs plisti Flandrijoje, – juk kalbama, kad jis jau gerokai pakenkė priešų armijoms. Tačiau įveikti prancūzo neviltį ne taip lengva. Estoni nusiteikęs filosofiškai: istorija rodo, kad kovą tarp tiesos ir barbariškumo visada laimi barbarai.

Nusiminę, negalėdami pamiršti pesimistinių rašytojo pranašysčių, Kušingas ir jo kolega išeina į kepinančią vasaros saulėkaitą. Jie visai netoli Eifelio bokšto, Triumfo arkos ir kitų žinomų pastatų. Jie visą popietę vaikštinėja Paryžiaus senamiestyje, trokšdami pamatyti kuo daugiau, lyg stengdamiesi įsiminti tai, ką mato. Abu jaučiasi taip, lyg visa tai regėtų galbūt paskutinį kartą.

---

* Ne, ne poetas e. e. cummingsas (jo pavardę įprasta rašyti mažosiomis raidėmis – *red. past.*), kuris iš tikrųjų kurį laiką Prancūzijoje dirbo greitosios pagalbos vairuotoju (kartu su draugu Johnu Dos Passosu). Tuo metu jis jau buvo grįžęs į JAV, prieš tai daugiau kaip tris mėnesius praleidęs prancūzų internuotųjų stovykloje už šnipinėjimą (t. y. pacifizmą).

** Tai siaubinga. (pranc.)

197.

1918 m. liepos 16 d., antradienis
EDVARDAS MUSLIS ANT AUKŠTUMOS VIRŠ BURSOS PARAŠO SONETĄ

Jausmas toks, lyg viduje grumtųsi du žmonės. Arba vėl pasireiškia įprasta kova tarp jausmų ir proto.

Dalis jo nujaučia, kad karas pasiekė permainos tašką. Regis, vokiečiams nepavyksta brautis į Prancūziją dar giliau, o stebint jų sąjungininkus (austrus, bulgarus ir ypač turkus), galima pamatyti daug smarkiai pažengusio nuovargio ženklų. Na, o Muslis jaučiasi gana gerai. Osmanų karo teismas panaikino jam iškeltus kaltinimus dėl bandymo pabėgti. Jam padėjo tai, kad buvo studijavęs tarptautinę teisę, ir agresyvaus kontrpuolimo taktika sunkiose situacijose. Dabar jis vėl Bursoje su kitais aukštesnio rango karininkais. Čia gali ir žvejoti, ir žiūrėti futbolą, savaime suprantama, atidžiai stebimas sargybinių.

Kartais jis jaučiasi labai prislėgtas ir visiškai netekęs vilties galvoja apie tai, kad keleri geriausi jo gyvenimo metai prabėgs nelaisvėje.

Šiandien Muslis vėl keliauja į maudyklas. Kaip visada, jį lydi ginkluotas sargybinis. Karšta diena. Muslis jaučiasi pavargęs ir pasiligojęs. Jie pakyla ant vienos iš kalvų, supančių Bursą. Didingas vaizdas, kur bepažvelgsi, ir ne tik aukštojo Kesiso kalno pusėje. Netrukus Muslis supranta, kad į maudyklas laiku nesuspės, tad atsisėda šalikelėje ir ima rašyti sonetą:

One day I sought a tree beside the road
Sad, dusty road, well known of captive feet –
My mind obedient but my heart with heat
Rebelled pulsating 'gainst the captor's goad.
So my tired eyes closed on the »foreign field«

That reached around me to the starlight's verge,
One brief respite from weary years to urge
Me to forget – and see some good concealed.
But skyward then scarred deep with ages long
I saw Olympus and his shoulders strong*
Rise o'er the patterned destinies of all the years
Marked with God's finger by the will of Heaven –
Tracks men shall tread, with only Time for leaven –
*That we might see with eyes keen after tears.***

Vėliau, apmąstydamas šį lyrinį proveržį, jis pripažins, kad „tokių akimirkų būta mažai". Ir pridurs: „Didelę mūsų laiko ir dėmesio dalį užimdavo galvojimas, kaip išgyventi, maisto ir pinigų šikariavimas [ieškojimas] bei visuotinis intrigų, planų ir visokių reikaliukų bandobastavimas [organizavimas]."*** Nelaisvės metais Muslio anglų kalba įgijo šiek tiek pidžin bruožų.

* Graikiškai Kesisas vadinamas Olimpu. Sonetas parašytas tuo metu, kai šioje Turkijos dalyje vis dar gyveno didelė graikų etninė mažuma. Tačiau vos po kelerių metų kils karas, ir graikai bus išvaryti.

** Vieną dieną atsisėdau po medžiu prie kelio / liūdno, dulkėto kelio, gerai pažįstamo belaisvių pėdoms – / mano protas pakluso, bet širdis užvirė / ir daužydamasi priešinosi pagrobėjo baksnojimui. / Tad mano pavargusios akys užsimerkia prieš šiuos „svetimus laukus", / plytinčius aplinkui iki pat žvaigždėto horizonto. / Trumpas atokvėpis nuo vargo metų skatina / mane pamiršti – ir įžvelgti kokį nors paslėptą gėrį. / Bet link dangaus, giliai išraižytą amžių, / aš išvydau Olimpą ir jo stiprius pečius, / kylančius virš visų likimų, kuriuos nulėmė prabėgę metai, / pažymėti Dievo piršto Dangaus valia – / Žmonės eis keliais, juos veiks laikas – / o nuo ašarų mūsų žvilgsnis taps aštresnis.

*** Originalo kalba Muslis apibūdina tai žymiai taikliau, pavartodamas neišverčiamą žodžių žaismą: *plots and plans and pots and pans.*

198.

1918 m. liepos 26 d., penktadienis

MIŠELIS KORDĖ VĖJUOTĄ DIENĄ VIENOJE PARYŽIAUS GATVĖJE STEBI MOTERIS

Ryte Kordė sėdi traukinyje į Paryžių. Kaip visada jis paslapčia klausosi kupė bendrakeleivių pokalbių. Kažkas sako: „Mes visur veržiamės į priekį!" Prancūzų leitenantas rodo dienos laikraštį amerikiečių kariškiui (kurio nepažįsta ir kuris, ko gero, net nesupranta prancūziškai) ir baksnodamas į dideles antraštes konstatuoja: „Puiku!"

Vienas civilis ponas trykšta džiaugsmu dėl paskutinių karinių laimėjimų. Mėnesio viduryje vokiečiai pradėjo dar vieną puolimo kampaniją, dabar prie Marnos, bet šįkart juos sustabdė aršus sąjungininkų kontrpuolimas. Taigi priešas liovėsi atakavęs ir atsitraukė anapus garsiosios upės. Gaivališkas vokiečių bandymas laimėti karą vienu kirčiu nuėjo niekais. Tai akivaizdu visiems, taip pat ir nuo patogių krėslų vadovaujantiems strategams, vilkintiems civilių kostiumus. Rizikingo vokiečių bandymo rezultatas – tik tam tikras skaičius įlinkusių atkarpų sąjungininkų fronto linijoje, kurios žemėlapyje atrodo įspūdingai, o tikrovėje lengvai gali pasikeisti. Kordė girdi, kaip anas ponas entuziastingai aiškina naująją, netikėtą situaciją fronte kiek abejojančiam kapitonui:

> *„Aš jums sakau, ten jau važiuoja 800 000 karių." Kapitonas: „Jūs įsitikinęs?" – „Prisiekiu, 800 000 ir nė vienu mažiau. Ir mes susemsime visą šutvę!" Jis atsilošė ir ėmė pirštu vedžioti po pirmą laikraščio puslapį, kuriame buvo pavaizduotas operacijos planas. „Žiūrėkite! Taip... ir čia... ir ten!" Kapitonas buvo įtikintas. Jis pasakė: „Vokiečiai iš tiesų gerai gavo į kaulus! Jiems tikrai turėjo nepatikti! Įsivaizduokite save jų vietoje..."*

Tą pačią dieną Mišelis Kordė nugirsta kalbant apie moterį, kuri karo pradžioje per klaidą atsidūrė Lilyje už vokiečių linijų, bet vėliau sugebėjo sugrįžti pas vyrą. Kartą jis išgirdo žmoną „giriančią vokiečių karininkus už džentelmenišką elgesį" ir nužudė ją skustuvu. Dabar jis išteisintas.

Vėliau Kordė su draugu ėjo viena Paryžiaus gatve. Pūtė stiprus vėjas. Draugas puikiai nusiteikęs, nes ryte sulaukė gerų žinių iš sūnaus, tarnaujančio Prancūzijos armijoje jaunesniuoju leitenantu. Jo nuotaikai išties nepakenkė vaizdas, kai vėjas ėmė kilnoti moterims sijonus. Karas pakeitė viską, net moterų madą. Dėl ideologinių, bet visų pirma dėl praktinių sumetimų, spalvos karo metais tapo tamsesnės, audiniai paprastesni, modeliai praktiškesni ir labiau pritaikyti darbui bei aktyviam gyvenimui. Pokyčiai įvyko ne tik išorėje, bet ir giliau. Nebėra iki karo dėvėtų įmantrių, gausiai išpuoštų apatinių. Juos pakeitė mažesni, paprastesni modeliai, pritaikyti aktyviam gyvenimui. Nemadingi beveik fantastinių ribų pasiekę moteriški išlinkimai – mada, kuri buvo paveldėta iš devyniolikto amžiaus, reikalavusi kietų, judesius varžančių korsetų. Dabar silueto linijos vis tiesesnės, o sijonai dar niekada nėra buvę tokie trumpi, iš tokių lengvų, plonų audinių. Ponioms gatvėje tenka gerokai pasistengti, kad stiprus vėjas nepakeltų sijonų. Priešais Kordė ir jo draugą eina jauna moteris. Staigus vėjo gūsis užplėšia jai sijoną iki pat juosmens. Draugas patenkintas šypsosi.

199.

1918 metų vasaros diena

PAOLAS MONELIS APIE GYVENIMĄ HARTE UŽ SPYGLIUOTOS VIELOS

Jis bandė pabėgti du kartus. Pirmą praėjus vos dešimčiai dienų po atvykimo į tą Zalcburgo pilį. Abu kartus buvo pagautas.

Kai kurie su nelaisve susitaikė, tvirtai nusprendę čia sulaukti karo pabaigos. Tačiau Monelį kankina smulkmeniškumai ir pilka melancholija. Jis jaučiasi amžiams užrakintas nekintamoje, pasišlykštėjimą keliančioje būtyje.

Moneliui dvidešimt šešeri. Jis jaučiasi taip, lyg prarastų jaunystę. O gal jau prarado? Jis daug svajoja, daug ką prisimena, labai ilgisi, prisimena gyvenimą taikos metais, paprastus kasdieniškus dalykus, kurie dabar neįmanomi, net neįtikėtini: vaikštinėti šaligatviais avint išblizgintais batais ar gerti arbatą kavinėje su pažįstamomis merginomis. Jis daug galvoja apie moteris. Kalinius kankina didžiulė seksualinė įtampa. Maistas prastas, jo stinga. Alkis visą laiką pavojingai arti.*

Dabar jis Harte. Tai jau trečia belaisvių stovykla. Jie gyvena ilguose barakuose, kuriuose karštą vasaros dieną tvanku ir pilna musių. Už spygliuotos vielos matosi kaimiška idilė, kvepianti šviežiu šienu, o kažkur už melsvai žalsvų kalnų yra Italija. Monelis rašo:

> *Šiandien tas pat, kas vakar. Niekas nepasikeitė. Šiandien kaip vakar, tas pat ir rytoj. Rytinis trimitas niūriose miegamųjų salėse, vakarinis patikrinimas, kad niekur nedegtų šviesa. Tarp šių dviejų taškų eina beprasmis gyvenimas, kai negalvoji apie ateitį, nes nedrįsti. Monoto-*

---

* Maisto trūksta net belaisvių sargybiniams. Šiuo metu maisto stinga visoje Austrijoje-Vengrijoje, daugiausia dėl anarchijos ir transporto priemonių stygiaus.

niškas gyvenimas, susietas su keliais nekintamais, neviltį keliančiais prisiminimais.

Žingsniavimas, trypčiojimas begaliniuose koridoriuose tarp sujungtų barakų, į kuriuos šviesa patenka per stoglangius. Kartais pasijunti lyg košmare – lyg jau būtume mirę ir palaidoti, virtę nenurimstančiais lavonais, kurie trumpam paliko savo kapus, nes nori pasikalbėti su kitais mirusiaisiais pasivaikščiojimų kiemuose. Neapykanta žmonėms, su kuriais austrai privertė tapti artimais draugais. Žmonių kūnų išskiriamos medžiagos, siaubinga penkių šimtų kalinių skleidžiama smarvė. Išbadėjusi, savanaudiška banda. Dvidešimtmečiai kūnai, pasmerkti pasyviam buvimui ir onanizmui. Nelaikau savęs geresniu už juos, nors kartais parodau išminties krislų, nes kartais gyvas pokalbis su draugais apie būtus mūšius dar gali nušviesti kasdienybę ir paguosti dabartiniame pažeminime.

Net ir aš išmokau žaisti šachmatais. Net ir aš kartais spaudžiuosi prie spygliuotos vielos tvoros, rodydamas, kaip trokštu praeinančių moterų. Net ir aš nenoromis atiduodu savo kilogramą ryžių bendrai vakarienei, lyg tai būtų privalomas indėlis. Ir kas žino, gal ir aš smuksiu taip žemai, kad imsiu iš draugo skolintis tą pornografinę knygą.

200.

1918 m. liepos 28 d., sekmadienis
ELFRYDĖ KUR DIRBA VAIKŲ LIGONINĖJE ŠNEIDEMIULYJE

Jos daro viską, ką gali. Kai nėra pieno, vaikams duoda avižinės košės, virtų ryžių arba tik arbatos. O kai neužtenka vystyklų – jų retai kada užtenka – jos naudoja naujoviškus – popierinius. Bet jie prasti. Popierius prikimba prie vaiko odelės ir vaikui skauda, kai auklėms reikia keisti vystyklus.

Dabar vietoje visko naudojami *Ersatz* – pakaitalai: netikra kava, netikras aliuminis, netikra oda, popieriniai tvarsčiai, medinės sagos. Nors žmonių išradingumas įspūdingas, to paties negalima pasakyti apie galutinį rezultatą: audiniai iš dilgėlių pluošto ir celiuliozės, duona iš miltų, maišomų su bulvėmis, pupomis, žirniais, grikiais ir kaštonais (ją galima valgyti tik praėjus kelioms dienoms po kepimo), kakava gaminama iš skrudintų žirnių ir rugių, pridedant cheminių skonio priedų, mėsa daroma iš suslėgtų ryžių, verdamų avies taukuose (kad atrodytų kaip tikra, dar įkišamas medinis kaulas), tabakas gaminamas iš džiovintų šaknų ir bulvių lupenų, batų padai – iš medžio. Tinkamais pripažinti 837 mėsos pakaitalai dešroms gaminti, užregistruota 511 kavos pakaitalų. Nikelio monetas pakeitė geležinės, geležinius puodus – skardiniai, varinius stogus – alaviniai, o 1914-ųjų pasaulį – 1918-ieji, kai viskas ploniau, mažiau, smulkiau. *Ersatz* – netikri produktai netikram pasauliui.

Elfrydė Kur dirba Šneidemiulio vaikų ligoninėje. Reikėjo laiko, kol apsiprato su darbu, kol išmoko nuslopinti šleikštulį, pamačiusi kraują, pūlius, pragulas arba šašais nusėtas galveles. Beveik visi vaikai išsekę arba kuo nors serga dėl prastos mitybos. (Maisto stygius iš dalies priklauso nuo sėkmingos britų blokados, iš dalies dėl to, kad Vokietijos žemės ūkis ir transporto aparatas baigia sugriūti dėl beveik nepakeliamos karo naštos. O kur yra maisto,

ten nėra traukinių jam pervežti.) Šie vaikai tam tikra prasme taip pat yra karo aukos kaip ir žuvusieji fronte, arba kaip vaikai, nuskendę su „Lusitania". Pastaraisiais metais vaikų mirtingumas Vokietijoje išaugo keturis kartus.*

Daugelis mažylių buvo atvežti jaunų, sutrikusių moterų, kurių vyrai fronte. Elfrydė rašo:

> *Ach, tie kūdikiai! Tik oda ir kauleliai. Maži, badaujantys kūneliai. O kokios didelės akys! Kai verkia, pajėgia tik tyliai inkšti. Vienas berniukas netrukus tikrai mirs. Jo veidelis kaip išdžiūvusios mumijos. Gydytojas švirkščia jam valgomosios druskos injekcijas. Kai pasilenkiu virš jo lovos, mažylis pažvelgia į mane didelėmis akimis tarsi senas, protingas žmogus. O jam tik šeši mėnesiai. Jo žvilgsnyje aš tikrai matau klausimą, iš tiesų net priekaištą.*

Kai gali, Elfrydė pavagia jam tikrų vystyklų, kad nereiktų vystyti tais baisiais popieriniais pakaitalais.

Elfrydė keliasi šeštą ryto, pradeda dirbti septintą ir dirba iki šešių vakaro. Jos brolis Vilis buvo paimtas eiliniu į oro pajėgas. Jis vis dar mokosi. Buvo susitikusi su juo netrukus po šaukimo. Su uniforma ir keista lakuota kepure jis atrodė klaikiai. Visgi baisiausia buvo matyti jį stovintį atiduodant pagarbą – įsitempusį, rankos prispaustos prie kelnių siūlių, žvilgsnis įbestas kažkur į tolį. Visai kaip ji pati, kai vaidindavo leitenantą fon Jeleniką, tik brolis daro tai iš tikrųjų ir žymiai geriau, bet tuo pat metu viskas atrodo žymiai, žymiai blogiau. Paskutinį kartą juodu buvo susitikę prieš dvi savaites, per Vilio gimtadienį. Tada jis du kartus pasakė: „Viskas byra į šipulius."**

---

* Išaugo ir moterų mirtingumas: 1916 metais 11,5 procentų, o 1917 metais – 30,4 procentų, lyginant su padėtimi iki karo. Senų žmonių miršta 33 procentais daugiau nei 1914 metais. Yra paskaičiuota, kad per karą dėl išsekimo arba su tuo susijusių ligų mirė apie 762 000 civilių vokiečių. Vienos mieste devynmečių vaikų svoris nuo vidutinio 30 kilogramų nusmuko iki 22,8 kilogramų. Viename mieste dabar suvartojama tik 70 000 litrų pieno per dieną vietoje ikikarinio 900 000 litrų kiekio. Daugelis globos įstaigų žmonėms su proto negalia ir senukams buvo uždarytos, nes dauguma globotinių mirė iš bado. Prie viso to dar būtų galima pridurti, kad gimstamumas sumažėjo beveik perpus.

** Tiksliai vokiškai skamba taip: *Es kracht im Gebälk.*

201.

1918 m. rugpjūčio 6 d., antradienis

PALAS KELEMENAS ARLONE SUTINKA KELIS KARO BELAISVIUS AMERIKIEČIUS

Jis patogiai gyvena dviaukščio namo dalyje: turi atskirą miegamąjį, svetainę ir įėjimą. Beveik panašu į nuomojamą butą. Bet kas važiuotų atostogauti į šią Belgijos dalį? Kaip simbolinį bendradarbiavimo ir dėkingumo* ženklą austrų-vengrų armija atsiuntė į Vakarų frontą keturias divizijas bei kelias iš savo įžymiųjų 30,5 cm mortyrų. Vienoje iš divizijų yra ir Palas Kelemenas. Iš Friulio jie aštuonias dienas keliavo traukiniu per tuščius, siaubingus mūšių laukus prie Izonco, per Austriją („miestai, kultūra, moterys, bet visur pastebimi tūkstančiai nuovargio nuo karo ženklų"), per Vokietiją (kur pamatė smarkiai subombarduotą ir panikos ištiktą Mecą), pro Liuksemburgą, per Belgijos sieną, kol pasiekė Arlono miestelį. Traukinys įriedėjo į geležinkelio stotį, aršiai pliekiant sunkiajai artilerijai. Kelemenas išsigando.

Arlonas užimtas jau ketverius metus. Vokiečių okupantai labai stengėsi, kad priverstų miestelį gyventi kaip įprastai, bet viskas veltui. Žinoma, parduotuvės, restoranai ir viešbučiai veikia kaip anksčiau, bet visi pastebi, kad gyvenimas tikrai nėra normalus, net jei nekreipsi dėmesio į tai, kas akivaizdžiausia: bombas, bombonešius ir toliašaudžių patrankų sviedinius, kurie kartais vis nukrinta ir nesirinkdami užmuša ir vokiečius, ir belgus. Pirma: miestas kasvakar „išmiršta" lygiai aštuntą. Įsakymas, draudžiantis išeiti į gatvę, vykdomas su prūsišku tikslumu, viskas turi būti užtamsinta minučių tikslumu. Tai niekaip nepanašu į žavingą ir neveiksmingą austrišką nerūpestingumą. Ne, čia palaikoma geležinė drausmė. Antra: čia beveik

* Po nesuskaičiuojamų vokiečių gelbėjimo akcijų Rytuose, Balkanuose ir Italijoje jau nuo 1915 metų.

nėra vyrų, neskaičiuojant labai senų ir labai jaunų bei nuolat visur matomų rusų belaisvių, kurie naudojami kaip darbo jėga. Vietiniai vyrai tarnauja belgų armijoje arba yra išsiųsti priverstiniams darbams į Vokietiją ar kur kitur. Iš šio ir kitų okupuotų regionų vokiečiai bando išspausti maksimalią ekonominę naudą. Visur matosi tik moterys.

Kelemenui, šiam užkietėjusiam moterų gerbėjui, turėtų patikti, bet jis greitai suprato, kad tarp jo ir belgų stovi neįveikiama siena. Civiliai visiškai negerbia okupantų, vengia net pažiūrėti į akis. O kai belgų dėl kokios nors priežasties ko nors paklausi arba ką nors liepi, jie apsimeta nieko nesupranta, nors žvilgsniais ir mostais rodo panieką ir nepaklusnumą. Bandydamas įsiteikti, Kelemenas mėgino namo šeimininkei paaiškinti, kad jis *vengras*, o ne vokietis, kad istorijoje vengrai ne kartą kovojo prieš vokiečius, bet moteris elgėsi taip, lyg... nesuprastų. Arlone jis jau atkreipė dėmesį į vieną „žavingą jauną moterį", kai vieną dieną pastebėjo ją prie atviro lango, iškart prijojo ir užkalbino prancūziškai. Bet nespėjo net dorai pasisveikinti, kai šalia merginos išdygo pagyvenusi moteris ir patraukė ją nuo lango. Pasirodo, ji yra miesto policijos vado dukra, o jį vokiečiai įkalino.

Ketvirtą puolimo kampaniją nuo kovo vokiečiai pradėjo praėjusio mėnesio viduryje, šįkart prie Marnos, bet atrodo, kad ji baigėsi taip pat kaip ir ankstesnės: iš pradžių spartus veržimasis pirmyn, greiti laimėjimai ir dideli sąjungininkų nuostoliai (apie kuriuos vokiečių propaganda praneša storu šriftu ir skambant triumfuojantiems bažnyčių varpams), o paskui tempas nuolat lėtėja dėl tiekimo problemų ir didėjančio pasipriešinimo, kurį parodo skubiai atgabentos rezervinės sąjungininkų pajėgos. Vis labiau jaučiamas amerikiečių dalinių indėlis. Žinoma, ką tik atvykusių amerikiečių kovos taktika beveik beprotiška, nes jie kaunasi nepaisydami pastarųjų metų karinės taktikos patirties, todėl visiškai be reikalo patiria labai didelių nuostolių. Bet jie pranašesni vien savo karių skaičiumi. O vokiečių puolimo kampanijų tikslas buvo pasiekti persilaužimo, kol amerikiečiai dar *nespėjo* rimtai įsijungti į žaidimą. Prieš tris dienas vokiečių daliniai grįžo maždaug ten, kur pradėję.

Arlonas yra netoli tos fronto atkarpos, kur įvyko paskutinis puolimas. Pagal planą austrų-vengrų daliniai turi sustiprinti vokiečių frontą. Šiandien Kelemenas pirmą kartą pamatė nedidelę grupę belaisvių amerikiečių.

Galima sakyti, kad jų vaizdas pakerta jo kovinę dvasią. Dienoraštyje jis rašo:

Jie neįtikėtinai geros fizinės formos, jų uniformos puikios kokybės, batai, diržai ir kita – iš storos odos, vyrų žvilgsniai byloja apie pasitikėjimą savimi, nors jie paimti į nelaisvę, – visa tai privertė mane suvokti, ką ketveri karo metai padarė mūsų kareiviams.

* * *

Tą pačią dieną Harvis Kušingas rašo:

Jau trečią dieną guliu lovoje, o man dar nenustatė diagnozės. Man atrodo, kad tai ispaniškasis gripas, tridienis gripas, ar kaip jį bepavadinsi. Grįžau apie pirmą nakties po dviejų dienų blaškymosi aplink Šato-Tjeri, nevalgęs pietų, sušalęs ir sušlapęs, atvirame automobilyje. Staiga pasijutau labai senas, vairuotojas net turėjo padėti man užlipti laiptais. Buvau visiškai išsekęs, iš šalčio nepataikiau danties ant danties.

202.

1918 m. rugpjūčio 17 d., šeštadienis

ELFRYDĖ KUR APŽIŪRI MIRUSĮ KŪDIKĮ

Vasaros naktis. Šilta. Jis mirė – tas šešių mėnesių berniukas, Elfrydės numylėtinis. Tas sulysęs vaikelis vakar numirė jai ant rankų. „Jis tiesiog nuleido man ant rankos galvelę, kuri atrodė per didelė jo kaulėtam kūneliui, ir mirė neišleidęs nė garso."

Dabar trečia ryto. Elfrydė eina pažiūrėti į jį dar kartą. Kūnelis vis dar guli lovoje po tinkleliu, koridoriuje, nes ten kiek vėsiau. Ji buvo pririnkusi lauko gėlių ir apdėjusi jomis liesą lavonėlį, bet vaizdas nekoks: „Gaila, bet apsuptas gėlių jis atrodė kaip senų seniausias nykštukas, miręs prieš šimtus metų."

Bežiūrint į kūnelį, nuo lovos staiga ima sklisti vos girdimas garsas, panašus į prislopintą, duslų niurzgimą, tai garsesnį, tai tylesnį. Kartais jis visai nutildavo. Sumišusi Elfrydė pasilenkia prie lovos. Na, taip, garsas sklinda nuo... lovos? Ne. Ji apsidairo, pasiklauso ir pasibaisėjusi supranta, kad garsas sklinda nuo... mirusio berniuko. Gal jis atsigavo? Gal ji girdi jo kvėpavimą? Ji pasilenkia dar arčiau. Na, taip, garsas sklinda iš pusiau praviros burnytės. Jis mėgina įtraukti oro!

Mergaitė sukaupia drąsą, įkvepia ir pražiodo vaiką, ketindama daryti dirbtinį kvėpavimą. Ir iškart atsitraukia.

Iš vaiko burnos išropoja didelė musė.

Elfrydė nuveja ją pasišlykštėjusi.

Tada kruopščiai vėl uždengia lovą tinkleliu.

203.

1918 rugpjūčio 24, šeštadienis

HARVIS KUŠINGAS SALINSE APŽIŪRI SUSTINGUSIAS RANKAS

Beveik visą dieną lijo. Žygis į kalną lėtas ir sunkus, bet lipti buvo verta. Vaizdas – žavingas, kraštovaizdis taip pat, visai nepaliestas karo. Kušingas kartu su nedidele delegacija aplankys Neurologijos ligoninę Nr. 42, kuri įkurta senoje Salinso kalnų tvirtovėje į pietus nuo Bezansono.

Jis vyksta ten grynai profesiniais sumetimais. Kaip rodo pavadinimas, tai yra viena iš daugelio armijos neurologinių ligoninių; šitos specializacija – gydyti tam tikrus neurologinius sužalojimus: sustingusias rankas ir paralyžiuotas kojas. Kušingą ypač domina pirmas fenomenas, pažįstamas visiems karo gydytojams: vyrų rankos surakintos nepraeinančio mėšlungio, jos dažnai būna neįsivaizduojamai išsukiotos. Būtų galima pavadinti raumenų origamiu. Nebūna jokio išorinio galūnių sužalojimo. Jos tiesiog tarsi sustingsta, regis, neįmanomose padėtyse. Kušingas priblokštas, kokios jos skirtingos. Prancūzų gydytojai netgi sukūrė tipologiją: *main d'accoucheur, main en bénitier, main en coup de poing** ir panašiai.

Fenomenas dažnai pasireiškia tada, kai rankos būna ilgai sutvarstytos arba ištemptos. Tačiau esama ir kitų gerai žinomų priežasčių. Taip neretai atsitinka mūšyje lengvai sužeistiems kariams, kurių žaizdos kartais būna net juokingai paprastos, ir patys vyrai – sąmoningai ar nesąmoningai – sako, kad jos nevertos dėmesio. Bet tuo pat metu jie bijo grįžti į frontą.

Gydyti galima tik psichoterapija, kurią taiko kapitonas Buaso. Jis labai gabus. Nustebęs Kušingas turėjo progą stebėti Buaso, kai tas priėmė neseniai atvykusį „save deformavusį" pacientą ir, atsargiai parinkdamas žodžius, sugebėjo ištraukti vyrą iš paralyžiaus būsenos. Viename kambaryje

* Akušerio rankos, šifruotojo rankos, smūgiuotojo rankos. (pranc.)

galima apžiūrėti nedidelę lazdų, ramentų, korsetų ir įtvarų parodą, tie daiktai anksčiau priklausė jo pacientams.

Tačiau gydymo metodas neduoda šimtaprocentinių garantijų. Kaime kalno papėdėje yra kareivinės, kur siunčiami išrašyti vyrai. Ten jie suskirstomi į tris grupes: a) visiškai pasveikę ir pasiruošę grįžti į frontą, b) neaiškūs atvejai, c) ligoniai visam laikui. Kušingas su kolegomis stebi pražygiuojančius, mūšiui pasirengusius pirmos grupės vyrus. Tačiau vienas prancūzų neurologas tarp jų pastebi vėl suparalyžiuotą vyrą, kuris iškart pašaukiamas iš kolonos ir grąžinamas į ligoninę, kur tris dienas praleis izoliuotas, o paskui vėl bus gydomas terapija: „Vienas žmogus savo psichika bando suvaldyti kito žmogaus psichiką, kuri visgi turi priežasčių priešintis."

Pliaupiant lietui jie grįžta į Bezansoną. Vėliau vienas iš išvykos vadovų pakviečia juos vakarienės.

204.

1918 m. rugsėjo 1 d., sekmadienis
PERŠALĘS VILIS KOPENSAS GULI MOJERE

Baigėsi šiltas rugpjūtis. Šį mėnesį daug ko nutiko. Kopensas papildė pergalių sąrašą dar šešiais taikliais šūviais – pakirto šešis vokiečių stebėjimo balionus. Tą jis sugeba geriausiai. (Nuo metų pradžios jo sąraše 27 pergalės.) Jis supranta, kaip tai pavojinga: nusileidęs ant žemės, fiuzeliaže ne kartą rado kulkų paliktas skyles arba sviedinių skeveldrų (plyšiai užtaisomi baltais lopais, kurie smarkiai išsiskiria ryškiai mėlyname fiuzeliaže). O kiek daugiau kaip prieš savaitę jo vos nenumušė netikėtai išdygęs vokiečių pilotas.

Visgi Kopenso būsena šiek tiek keista. Rugpjūčio 10 dienos rytą jis per pusantros valandos numušė tris oro balionus. „Tiesiog beskraidydamas“, rašo jis.

> *Tai buvo tokia sėkmė, toks uždegantis pojūtis suvokiant, kad išvengei pavojaus. Bet vos nusileidi ir grįžti į eskadrilę, kova, ką tik kaitinusi tau kraują, staiga netenka reikšmės. Džiaugsmas miršta, užleisdamas vietą nuoboduliui.*

Kai pilotai neskraido, jų gyvenimas kupinas jaunatviško nerimastingumo. Jie nuolat linksminasi, puotauja, eina į restoranus ir teatrus, žaidžia tenisą pačių pastatytoje aikštelėje šalia aerodromo ir nuolat krečia vieni kitiems išdaigas. Paskutinį kartą jie paskambino kitai eskadrilei ir įtikino atsiliepusį budėtoją, kad pas juos atvyks karalius.

Šiandien Kopensas guli lovoje, nes peršalo. Jam tai neįprasta. Atrodo, kad šiaip jau nuolat skraidydami gryname ore dideliuose aukščiuose jie apsisaugo nuo tokių banalių dalykų. Kopensas skaito tėvo laišką. Šeima vis dar okupuotame Briuselyje. Kopensas rašo:

Laiškas kaip visada parašytas labai įmantria kalba – mudu susirašinėjame būtent taip. Bet tarp eilučių supratau, kad jis girdėjo apie mano pastarąsias pergales prieš nekenčiamą priešą. Tačiau viename sakinyje, kuriame tėvas ragino, jog būčiau atsargesnis, pajutau jo baimę, kad aš per daug neerzinčiau savo sėkmės, ir ji nuo manęs nenusigręžtų. Argi tai nebuvo savaime suprantama ir šiek tiek pranašinga baimė?

205:

1918 m. rugsėjo 10 d., antradienis
ELFRYDĖ KUR SKAITO MOTINOS LAIŠKĄ

Jau ruduo. Dauguma gatvės žibintų nedega, nes trūksta dujų. Bulvių nebėra. Elfrydės močiutė gripuoja ir dažniausiai guli ant sofos. Vienos iš kaimynių broliui neseniai amputavo koją. Elfrydės brolis buvo paskirtas tarnauti vienoje karo kontoroje. Elfrydė „numarino" savo žaidimų personažą leitenantą Jeleniką, nes nusprendė, kad jau per didelė tokiems žaidimams. (Jos su Gretele surengė tikras laidotuves. Leitenantas Jelenikas gulėjo ant katafalko, apdovanotas kartoniniu kryžiumi. Ceremonija vyko skambant Šopeno gedulo maršui, o atsisveikinimo salves atstojo trys popieriniai maišeliai, kuriuos Elfrydė pripūtė ir susprogdino. Gretelė nepaguodžiamai verkė.)

Šiandien Elfrydė gavo jiems su broliu skirtą mamos laišką:

Vaikai, šį rudenį aš jaučiuosi labai prislėgta. Lyja, pliaupia, šalta. Ar galit įsivaizduoti – praradau anglių normos korteles. Rytoj pirmiausia eisiu pas prekiautoją anglimi. Laimei, aš jam labai patinku, ir jis nepaliks manęs bėdoje. Sielą varginantis kontoros darbas baigia iščiulpti mano jėgas. Ilgiuosi laisvės ir muzikos. Bet kas tokioje situacijoje galvoja apie muzikos studijas? Jei vakarais neateitų mokyti ištikimoji panelė Lap, pianinas visai būtų pamirštas. Matant tuščias klases ima šiurpas. Berlyne visi garsiai prašo taikos. Bet kokia bus ta taika? Ar mes galime jos laukti atvira širdimi? Jei pralaimėsime, prarasime viską. Mūsų narsieji kareiviai! Mielieji Žili ir Piti, spauskit kumščius už vargšę Vokietiją! Negali būti, kad šitiek kraujo buvo pralieta veltui!*

* Taip ji švelniai vadina savo vaikus.

206.

1918 m. spalio 14 d., pirmadienis

VILIS KOPENSAS SUŽEIDŽIAMAS VIRŠ TORHAUTO

Jei Kopensas būtų žinojęs, kad auštant reikės skristi patruliuoti, savaime suprantama, būtų nuėjęs miegoti anksčiau. Jis grįžo motociklu apie vidurnaktį (kareivinėse jau buvo tylu ir tamsu). Užsidegęs degtuką perskaitė tos dienos įsakymą ir suprato, kad pamiegos išties per trumpai.

Dabar penkios, jis miegojo gal keturias valandas. Kopensas žino, kodėl reikia keltis taip anksti. Šį rytą į puolimą pakils net ir belgų armija, kad dar labiau sustiprintų spaudimą jau ir taip smarkiai spaudžiamai vokiečių armijai. Lemiamas mūšis turėtų būti netoli.

Tik negerai, kad ūkanota, apniukę ir pilka. Lėktuvai jau išstumti iš žalio brezento angarų, bet rūke vos matomi. Skristi dar per tamsu, tad jie laukia.

Pusę šešių rytuose ima šaudyti patrankos. Jų ugnys susilieja su plona raudona saulėtekio juosta. Kopensas dar niekada nebuvo girdėjęs tokios intensyvios artilerijos ugnies toje fronto pusėje. Jis atsigręžia į šalia stovintį vyrą ir sako: „Ar čia karo pabaiga?“

5 valandos 35 minutės atvyksta vienas iš štabo karininkų ir atneša žinią, kad priešakinės linijos prašo pagalbos: numuškite stebėjimo balioną prie Torhauto! Priešai taikliai apšaudo belgų artileriją. Tikriausiai jų tikslias koordinates vokiečiai saviškiams praneša iš tos *saucisse* – „dešros“ (taip dažniausiai vadinami tie oro balionai), kybančios ore už priešo linijų. Tokius oro balionus, pririštus prie žemės metaliniais lynais, naudoja visos armijos. Jų krepšiuose sėdi vienas ar du stebėtojai ir telefonu informuoja saviškius ant žemės. Pėstininkai jų nekenčia, artileristai vertina kaip gerus pagalbininkus, o lakūnams tai geras, bet pavojingas taikinys. „Dešras“ saugo priešlėktuvinės gynybos baterijos. Be to, padegti tuos vandeniliu užpildytus

balionus sunkiau, nei atrodo. Reikia turėti drąsos ir specialių šaudmenų – padegamųjų arba raketų.* Nė viename mūšyje niekas iš anksto nežino, kuo jis gali baigtis.

5 valandos 40 minučių Kopensas pakyla savo mėlynu „Hanriot“. Jo bendražygis yra naujas pilotas Etjenas Agas. Maždaug 900 metrų aukštyje dangų dengia tiršti debesys. Ir Kopensas, ir Agas skrenda po pat jais, maždaug 800 metrų aukštyje. Saulė jau patekėjo, bet neįstengia prasiskverbti pro pilkas spalio ūkanas. Pusiau prieblandoje pilotai skrenda link fronto.

Priartėjus prie apkasų linijos paaiškėja, kad balionas ne vienas – jų du. Vienas tikrai sklando virš Torhauto, maždaug 500 metrų aukštyje, o antras kyla virš Pre-Bošo. Jis jau pasiekė daugiau kaip 600 metrų aukštį ir vis dar kyla.** Kopensas žino iš patirties, kad tokiose situacijose visada pirma reikia atakuoti žemiau esantį balioną. Vos užpuolus tokią „dešrą“, apačioje esantys kareiviai tuoj pat ima traukti ją žemyn, o kadangi vokiečiai dabar pradėjo naudoti variklius, balionas nuleidžiamas gana greitai. O kai jis atsiduria pakankamai žemai, priešlėktuvinei artilerijai pasidaro lengva pataikyti į užpuoliką, todėl jei tęstumei ataką, beveik prilygtų savižudybei. (Pavyzdžiui, britų lakūnai laikosi taisyklės: niekada nepulti „dešrų“, kybančių 300 metrų aukštyje ir žemiau.)

Bet Agas nepatyręs ir labai veržiasi į mūšį. Kopensas pasuka link Torhauto baliono, bet Agas jį aplenkia, todėl Kopensas priverstas pirma pulti balioną virš Pre-Bošo.

Lygiai šeštą valandą Kopensas paleidžia pirmą trumpą salvę. Pamatęs, kad baliono dangalas užsidegė, jis pasuka link antro baliono. Tačiau Agas nepastebėjo, kad balionas užsidegė, nes drėgname ore liepsna plinta ne taip greitai, ir apsisukęs grįžta dar vienai atakai. Kopensas nebežino, ką daryti. Vienoje pusėje mato, kad vokiečiai pradeda traukti žemyn Torhauto balioną, o kitoje pusėje pastebi kelis nežinia kam priklausančius lėktuvus. Ar čia

* Susirėmimai tarp balionų ir lėktuvų – tai susirėmimas tarp XIX ir XX amžiaus technologijų. Statistika rodo, kad laimi XX amžius. Toks balionas nenumuštas išbūna vidutiniškai apie penkiolika dienų. Tačiau tos pačios statistikos negalima pritaikyti oro balionų pilotams. Nuo 1916 metų jiems, skirtingai nei lakūnams, išduodami parašiutai. Kad parašiutas spėtų išsiskleisti, turi būti mažiausiai 60 m aukštis.

** Maksimalus šio tipo balionų pasiekiamas aukštis yra apie 1500 metrų.

priešai? Jis negali palikti Ago vieno, todėl apsisukęs grįžta ir pamato, kad jo padegtas balionas paskęsta liepsnose ir subliūškęs krinta žemyn.

Dabar jie abu pasuka link Torhauto baliono, kuris sparčiai traukiamas žemyn. Kai priartėja prie jo, tarp baliono ir žemės likę mažiau kaip 300 metrų – lakūnams pavojinga riba.

Kopensas skrenda per sproginėjančių priešlėktuvinių sviedinių ir trasuojančių kulkų audrą. Jis taip žemai, kad girdi „piktą kulkosvaidžių lojimą", kurio šiaip nebūna girdėti per motoro gausmą.

Po kelių sekundžių, 6 valandą 05 minutės, jis priartėja tiek, kad gali atidengti ugnį. Po akimirkos pajunta smarkų smūgį į kairę koją. Kūnu nubėga skausmo banga. Šokas toks stiprus, kad dešinė koja nevalingai iki galo nuspaudžia dešinį krypties vairo pedalą ir lėktuvas sukdamasis neria žemyn. Nesuprasi, kur dangus, kur žemė. Jo ranka mėšlungiškai spaudžia vairalazdės mygtuką, todėl aplink besisukantį, besivartantį lėktuvą pliūpsniais lekia kulkos.

Skausmas truputį atlėgsta. Kopensui vargais negalais pavyksta grąžinti lėktuvą į horizontalią padėtį. Kairės kojos jis negali pajudinti – ji tiesiog kybo, o iš jos pulsuoja kraujas. (Vėliau jam buvo paaiškinta, kad trasuojanti kulka perėjo per fiuzeliažo dugną ir pataikė į padą. Ji perrėžė raumenis ir nukirto blauzdikaulį bei arteriją.) Tačiau dešine koja jis dar gali valdyti abu sujungtus pedalus.

Dabar Kopensas galvoja tik apie du dalykus: pirma – pasiekti saviškių linijas; jis *nenori* papulti į nelaisvę; antra – jis privalo išlikti sąmoningas, kitaip nukris ir užsimuš.

Svaigdamas nuo skausmo ir prarasto kraujo, jis iš pradžių nusiplėšia piloto akinius ir odinį šalmą, kurį pasikiša po striuke, paskui šilkinį šaliką, kuriuo buvo prisidengęs veidą nuo šalčio. Dabar jam turi būti šalta, kad neprarastų sąmonės.

Kopensui pavyksta.

Kirtęs belgų fronto liniją, jis šiaip ne taip nusileidžia nedideliame lauke šalia kelio. Į pagalbą atbėga kareiviai. Norėdami kuo greičiau ištraukti jį iš kruvinos kabinos, vyrai tiesiogine žodžio prasme sudrasko lėktuvą į gabalus.

Kopensas ir dar du sužeisti kareiviai greitosios pagalbos automobiliu nuvežami į ligoninę De Panė. Dėl prarasto kraujo nusilpusiam ir vis labiau skausmo kankinamam Kopensui atrodo, kad kelionė šokinėjančiame automobilyje niekada nesibaigs. Kelią jis žino. Kartu su kitais vyko juo daugybę kartų į įvairias pramogas mieste ir atgal į dalinį. Gulėdamas automobilyje jis bando susigaudyti, kur jie dabar ir kiek laiko dar važiuos.

10 valandų 15 minučių automobilis sustoja prie šaligatvio priešais Oušeno ligoninę. Kopensas girdi, kad vairuotojas ima šaukti, jog miršta įžymusis lakūnas. Kopensą įneša neštuvais. Laukdamas gydytojo jis atsisėda ir nusimeta odinę striukę. Tai paskutinis dalykas, kurį aiškiai prisimena.

Paskui jis neteko sąmonės, karščiavo. Eteris, chloroformas. Po viso šito vėlesnius įvykius prisimena kaip per miglą, lyg būtų sapnavęs: operacinės, baltai vilkintys gydytojai, aukšta, siaura figūra, kuri palinksta virš jo ir prisega ant krūtinės medalį, kažkoks vyras išsitraukia kardą ir atiduoda jam pagarbą, o paskui garsiai perskaito komunikatą. Ir dar tas nuolatinis troškulys. Paskui jis suprato, kad tai dėl prarasto kraujo.

* * *

Vėliau jis su siaubu prisimins „tas baisias dienas ir begalines naktis“. Praėjus savaitei dar neaišku, ar jis išgyvens. Kairė koja amputuojama.

Mano bendra būklė prastėjo, nuotaika nukrito. Aš neturėjau jėgų priešintis. Mano kūną pamažu išsekino tai, kad kiekvieną dieną mane guldydavo ant operacinio stalo ir užmigdydavo. Nepaisant slaugos ir priežiūros aš virtau klipata.

Kartais jį apimdavo be galo slogi nuotaika – „per daug bauginanti, kad galėtum apie tai kalbėti“. Sunkiausia naktimis.

207.

1918 m. spalio 15 d., antradienis
ALFREDAS POLARDAS PERONE SUSERGA

Nemaloni kelionė traukiniu. Be galo šalta, nors sėdi susisupęs į apklotą. Be to, iš skausmo plyšta galva. Kai nepaisant visko trumpam pavyksta užmigti, miegas būna neramus ir sapnuojasi „keisti košmarai“.

Polardas pakeliui į frontą. Jo paties žodžiais tariant, jis nori paskutinį kartą pajusti „atakos įtampą“. Vokietijos armija traukiasi visame fronte. Atrodo, kad pabaiga arti. Tačiau jį vilioja ne tik kovos įkarštis. Dalyvauti lemiamą akimirką – tai savigarbos reikalas.

Šiais metais jis turėjo daug įvairių pareigų užfrontėje. Paskutinė užduotis – surankioti aktyvius kareivius tarp visų nekovojančių uniformuotų vyrų krovininiuose traukiniuose ir užnugaryje. Kiekvienam kareiviui, kovojančiam apkasuose, tenka po penkiolika vyrų, kurie dirba įvairius darbus kariniame aparate, pavyzdžiui, yra atsakingi už maisto ir amunicijos atsargų tiekimą tiems, kurie yra atsidūrę pačiame fronto priekyje. Britų armija neteko tiek daug žmonių, kad fronto linijoje be galo trūksta kareivių. (Beje, Prancūzija susiduria su tokia pat problema. Dėl kareivių stygiaus prancūzai pradėjo šaukti į armiją net dar būtino amžiaus nesulaukusius vaikinus, – dabar rikiuotėse stovi jau ir septyniolikmečiai.) Atrinktieji, kuriuos Polardas turi išmokyti, visai nedega noru. Jų yra visokių – pradedant vyrais, kurie turi kokių nors nedidelių fizinių negalių, baigiant nusikaltėliais, kurie paleisti tik tam, kad būtų išsiųsti į frontą. Tarp jo kareivių yra ne mažiau kaip vienuolika paleistų žudikų. Polardas yra griežtas viršininkas ir palaiko drausmę. Jis dėvi specialiai jam pasiūtą uniformą.

Tačiau sužinojęs, kad jo batalionas vėl siunčiamas į frontą, Polardas nutarė atsisakyti pareigų mokymų stovykloje. Dabar jis sėdi traukinyje ir vyks-

ta į Peroną, tikėdamasis, kad ten kas nors iš bataliono jį pasitiks. Vyrui taip šalta, kad visas dreba, o temperatūra pakilo tiek, kad jis pradėjo klejoti.

Kai atvyko į Peroną, buvo jau kelios valandos po vidurnakčio. Naktis šalta ir žvaigždėta. Niekas jo nepasitiko, todėl teko palikti savo tarną saugoti bagažo. Mieste tuščia, tylu ir tamsu, todėl beveik atrodo, kad jame nieko nebėra. Australų būriai atkovojo jį tik kiek daugiau kaip prieš mėnesį. Polardas išeina iš miesto ir vadovaudamasis žvaigždėmis pasuka į rytus. Anksčiau ar vėliau vis tiek prieis frontą, o ten kas nors pasakys, kur dėjosi jo batalionas.

Vyras vis labiau svirduliuoja, parpuola, o atsikelti sunku. Jis serga gripu, kuriuo ne tik Europoje, bet ir visame pasaulyje užsikrėtė daugybė žmonių. Liga kilo Pietų Afrikoje, bet vadinama „ispaniška liga“ arba tiesiog „ispane“.*

Vieškelis vis labiau siaurėja. O gal čia tik jo kojos atsisako tarnauti? Vyksta kova – jo paskutinė kova – tarp vis labiau silpstančio kūno ir dvasios, kuri nenori pripažinti ligos fakto. Ta pati dvasia vertė jį nuolat rizikuoti gyvybe, nepaisant didžiulių pavojų ir menkos tikimybės laimėti. Karščiuojančio Polardo galvoje kyla „keistos vizijos“.

Jis vėl parklumpa. Bando atsikelti, bet nužengia „tiesiai į prarają“. Paskutinis dalykas, kurį dar prisimena, – kad krinta, o ta praraja neturi pabaigos.

---

* Per epidemiją mirė mažiausiai 20 milijonų žmonių, daugiau nei dėl paties karo. Abiem atvejais žmonės mirė masiškai. (Esama ir kitokių statistinių skaičių – 40 milijonų, net 100 milijonų žmonių.) Pirmas ligos protrūkis kilo praeitą vasarą ir labiausiai nuo šios ligos nukentėjo Vokietijos armija, ir būtent tada, kai jai reikėjo visų kareivių (nes buvo puolamas Paryžius), daugybę vyrų išguldė liga. Ši epidemija patraukė visų dėmesį ne tik dėl ypač didelio mirtingumo (nuo įprasto gripo miršta 0,1 procentas ligonių, o pastarojo atveju – 2,5), bet ir tuo, kad dėl iki šiol nežinomų priežasčių sunkiausiai susirgdavo jauni suaugę žmonės – ta amžiaus grupė, kuri paprastai perserga lengviausiai. Be to, liga progresuodavo labai sparčiai: pacientai kęsdavo baisų galvos skausmą, labai aukštą temperatūrą ir varginantį šlapią kosulį; jie arba mirdavo, arba pasveikdavo per tris dienas. Kaip minėta, gripas kilo ne Ispanijoje, tačiau toks pavadinimas gimė todėl, kad pirmoji apie šalyje kilusią epidemiją pranešė Ispanijos spauda, kuri nebuvo kontroliuojama cenzūros. O tuo metu epidemija jau buvo paplitusi keliose kariaujančiose valstybėse.

208.

1918 m. spalio 26 d., šeštadienis

EDVARDAS MUSLIS MATO, KAIP BOMBARDUOJAMAS KONSTANTINOPOLIS

Apie antrą popiet Muslis išgirdo sprogimus. Lėktuvai. Kartu su kitais vyrais iš jų didelės ligoninės Muslis išbėga į lauką, kad viską pamatytų geriau. Dangus mėlynas. Virš Konstantinopolio skrenda septyni greiti lėktuvai, o jiems iš paskos kyla sprogimų dūmai – šaudo priešlėktuvinė artilerija. Lėktuvai mėto bombas. Virš stogų, bokštelių ir bokštų margumyno kyla balti dūmai. Muslis patenkintas – regis, buvo pataikyta į Karo ministeriją.

Lėktuvai apsisuka tobulai suderinta rikiuote (jam panašu į skrendančius paukščius), praskrenda virš Auksinio bokšto ir pasuka link Bejolu, numeta kelias bombas prie Galato tilto ir dar kelias prie Vokietijos ambasados. Tada dar kartą apsisuka ir nulekia link didelės geležinkelio stoties visai šalia ligoninės. Ima šaudyti gretimame sode pastatytas kulkosvaidis. Jo skardžiam tratėjimui pritaria tolimas priešlėktuvinės artilerijos bumbsėjimas. Nukrinta dar kelios bombos. Viena pataiko į baraką.

Priešlėktuvinė gynyba vis dar persekioja lėktuvus, bet dar nė karto nepataikė. Paskui liaujasi, ir dūmų debesys išsisklaido. Į ataką kyla vienas turkų lėktuvas. Keli šalia Muslio stovintys turkai atvirai didžiuodamiesi rodo į vienišą lėktuvą. Nuo užpuolikų grupės atsiskiria du lėktuvai ir pasuka link turko. Aukštai danguje sutrata kulkosvaidžiai. Po kelių akimirkų turkų lėktuvas sukdamasis nukrinta. Septyni užpuolikai dingsta vakarų pusėje.

Po kelių valandų Muslis sužino atakos pasekmes. Kalbant apie materialinius dalykus, žala nedidelė. Sako, kad žuvo vienas turkų pulkininkas. Tačiau moralinė žala žymiai didesnė. Septyniukė mėtė ne tik bombas, bet ir atsišaukimus, kuriuose tiksliai išvardyti sąjungininkų laimėjimai ir jų

priešų pralaimėjimai. Tačiau svarbiausia, kad šiuo antskrydžiu visiems laikams sunaikinta išliaupsinto nepažeidžiamumo atmosfera, visą laiką vyravusi Konstantinopolyje. Miestiečius ištiko šokas. Muslis dienoraštyje rašo:

Dabar, kai suvoki, kokį menką palaikymą beturėjo valdantieji, per tiek krizių išlaikę Turkiją kare, kokie abejingi buvo daugelis gyventojų dėl dalyvavimo kare apskritai ir kaip nenoriai turėjo kariauti paprasti žmonės, kad ir toliau padėtų Vokietijai, imi suprasti, jog oro antpuolis ir propaganda būtų galėjusi priversti žmones susigaudyti jau žymiai anksčiau, kam iš tikrųjų reikalingas tas karas.

Paskui Muslis sužinojo, kad pyktis dėl atakos nukrypo ne prieš tuos, kurie ją surengė – britus, o prieš vokiečius: Bejolu buvo užpulti keli vokiečiai, o įtūžusios moterys peiliais grasino vokiečių karininkams.

209.

1918 m. spalio 30 d., trečiadienis

HARVIS KUŠINGAS PRYZE IŠGIRSTA ISTORIJĄ, KURIĄ PAPASAKOJA JAUNAS KAPITONAS

Kušingas susirgo kažkokia liga, kuri niekaip nenori trauktis. Prieš dešimt dienų jis nenoromis – nors suprato, kad reikalai visai prasti – leidosi paguldomas į ligoninę. Jam svaigo galva, buvo sunku paeiti, netgi susisagstyti sagas. Ligoninė yra Pryze. Dabar jis jau sveiksta. Laiką leidžia skaitydamas romanus, miegodamas, gaudydamas muses ir skrudindamas duoną nedideliame židinyje.

Nors kūnas vis dar silpnas, pojūčiai vėl atsigavo, ir iš neturėjimo ką veikti Kušingui vėl norisi imtis darbo. Vienas iš pacientų yra jaunas kapitonas, jo tautietis. Jis mikčioja, bet Kušingas išmoko suprasti jo kalbą ir atskirti iš nerangių, nelygių žingsnių. Atrodo, kad jis kenčia nuo patirto sprogimo šoko. Kušingo gydytojas žino, kad jo kolega domisi panašiais sutrikimais, tad leido jam dalyvauti pokalbyje su šiuo pacientu.

Šiandien abu gydytojai paskutinį kartą kalbėsis su mikčiojančiu kapitonu. Paskui Kušingas viską aprašys dienoraštyje.

Pacientui, pavadintam B, dvidešimt ketveri, jis šviesiaplaukis, gerai apsikirpęs, vidutinio ūgio, gerai sudėtas; anksčiau žaidė amerikietišką futbolą. B nei geria, nei rūko. Tvarkinga praeitis. Nuo 1911 metų priklausė nacionalinei gvardijai, per karą Meksikoje 1916 metais buvo išsiųstas į pasienį pietuose, 1917 metais įstojo į armiją, po aštuonių mėnesių tapo jaunesniuoju leitenantu, o 1918 metų gegužę atvyko į Prancūziją (su 47-uoju pėstininkų pulku).

Viena iš artimesnių karo ligoninių atsiuntė B į Pryzą gydytis sunkių psichosomatinių sutrikimų. Rugpjūčio pirmą, kai paliko priešakinę liniją,

fiziškai jis buvo sveikas, jei neskaičiuosi nedidelių žaizdų, įskaitant ir nudegimų nuo garstyčių dujų; tačiau kentė sunkius regos ir motorikos sutrikimus. B tvirtino, kad jam reikia tik poilsio, todėl prireikė šiek tiek švelnios prievartos, kad vyktų gydytis į ligoninę. Atvažiavęs į Pryzą, kapitonas nieko nematė ir beveik nepaėjo.

Kaip naujokas B buvo siuntinėjamas po įvairius prancūzų fronto linijos dalinius, kad susipažintų su padėtimi ir įgytų patirties, tai reiškia, jog anksti atsidūrė mūšyje. Gegužę jam teko patirti britų atsitraukimą prie Somos, birželio pradžioje matė, kaip karinio jūrų laivyno padalinys gavo kovos krikštą Belo miške, o liepos viduryje tarnavo prancūzų dalinyje, kuriam teko atlaikyti pasikartojančias vokiečių atakas. Liepos pabaigoje su savo pulku buvo išvežtas sunkvežimiu į frontą į vakarus nuo Reimso, kur prancūzai kartu su amerikiečiais buvo pradėję kontrpuolimą. Pagal planą jie turėjo būti tarsi pavojaus ugniagesiai tose atkarpose, kuriose puolantieji įstrigtų. Liepos 26-osios naktį jie važiavo per mišką, pilną dujų. Auštant juos išlaipino, kad prisijungtų prie jau prasidėjusios atakos. Kadangi B buvo tik leitenantas, jis apie planą nieko nežinojo. Jų pulkui tai buvo pirmas tikras mūšis. Dar nespėję išeiti į atvirą lauką, jie buvo smarkiai apšaudyti. Papulkininkis ir vienas iš majorų buvo sunkiai sužeisti, netrukus žuvo antras majoras ir kapitonas. Vadinasi, B staiga tapo aukščiausio rango karininku batalione.

Tokioje chaotiškoje situacijoje iš „niekur išdygo" nepažįstamas generolas ir mostelėjęs ranka liepė: „Ten turite pereiti upę ir užimti miestą, kuris vadinasi Serži." Bataliono vyrai ir taip jau buvo pavargę po naktinio žygio ir sukrėsti po įnirtingo apšaudymo, tačiau B pasistengė išrikiuoti juos mūšiui. Jie iki juosmens brido per kviečių lauką, apšaudomi sunkiosios vokiečių artilerijos, perbrido upę (kuri pasirodė besanti tik upelis) ir patraukė link Serži. Iki dešimtos ryto jie išvalė miestą nuo priešų. Paskui vokiečiai juos smarkiai apšaudė ir pradėjo kontrpuolimą.

Ir taip kelis kartus – tai puolimas, tai kontrataka. Per penkias dienas miestelio šeimininkai pasikeitė devynis kartus. Vokiečiai priversdavo bataloną pasitraukti iš miesto ir nustumdavo iki upelio bei nedidelio malūno,

kuriame B buvo įkūręs štabą ir greitosios pagalbos punktą. Amerikiečiai vėl surengdavo kontrpuolimą ir atsiimdavo Serži. Iki mūšio buvo 927 eiliniai ir 23 karininkai, o baigiantis penktai dienai liko 18 eilinių ir vienas karininkas – visi kiti žuvo arba buvo sužeisti.* Kušingas rašo:

> *B prisipažįsta, kad tuo metu situacija jau buvo įgrisusi iki gyvo kaulo. Jis buvo atsakingas už apsaugą nuo dujų. Visi jo vyrai buvo daugiau ar mažiau nuo jų nukentėję, daugelis buvo smarkiai apdegę.*** Be to, jis dar turėjo būti ir žvalgas, kitaip tariant, ryšininkas, ir pranešti apie padėtį kartą ar du per dieną bei du ar tris kartus kiekvieną naktį. Tai būtina, nes telefono linijos, jungusios su 168-uoju***, netrukus buvo nutrauktos, o štabe nebuvo nė vieno, suprantančio šviesos signalus. Per visą tą laiką neturėta jokio pastovaus ryšio su užnugariu. Be to, B buvo dar ir sanitaras, todėl turėjo pasirūpinti, kad sužeistieji būtų nugabenti į malūną – per nesiliaujantį apšaudymą. Jam pačiam teko atlikti dvi amputacijos operacijas karišku peiliu ir senu pjūklu, rastu malūne. Vieną naktį jie ant sumeistrautų neštuvų į užpakalines linijas išsiuntė 83 sužeistuosius.*
>
> *Kai naktys būdavo pakankamai ramios, jie ieškodavo maisto ir amunicijos, likusios tarp saviškių ir priešų lavonų. Kurį laiką turėjo tik po dvidešimt šovinių. Ilgą laiką jie naudojosi vokiečių ginklais ir amunicija, net rankinėmis granatomis,**** per kurias iš pradžių neteko*

* Šiandien Serži (Sergy) – tik nemažas kaimas į vakarus nuo Reimso, netoli E 50. Nieko keisto, kad vos už dviejų kilometrų yra antros pagal dydį amerikiečių kapinės, atsiradusios per Pirmąjį pasaulinį karą (žuvo 6012 karių). Kapines supa graži žaluma. Jos beveik tiksliai sutampa su fronto linija, ėjusia ten 1918 metų liepą ir rugpjūtį. „Upė“ vis dar tik upelis.

** Juos sužalojo garstyčių dujos, kurios lengvai prasismelkia per drabužius, net batų padus, o paskui per odą. (Kad atsirastų žaizda, užtenka tik paliesti daiktą, kuris gulėjo ant dujomis užterštos dirvos. Užtenka tik pauostyti drabužius, kurie buvo dujų atakos zonoje, ir žmogus suserga.) Iš pradžių nesimato nieko. Bet maždaug po dviejų valandų oda pradeda rausti, o po aštuonių ar devynių – tinti. Maždaug po paros susidaro daugybė pūslelių, kurios pamažu susijungia į vieną didelę žaizdą, kuri gyja išties sunkiai. Dujos ypač pakenkia akims, nosiai ir burnai. Blogiausiu atveju prasideda kraujo užkrėtimas ir žmogus miršta, bet paprastai galima pasveikti po šešių savaičių gydymosi ligoninėje.

*** Pulkas, gynęs atkarpą į dešinę nuo B bataliono.

**** B vadina jas *potato masher hand grenades* – „bulvių trintuvė-rankinė granata“, nes jos šiek tiek panašios.

nemažai vyrų, nes vokiečių granatos sprogsta vos per tris ar keturias sekundes, o saviškės – per keturias ar penkias. Vokiškas maistas, kurio pasisekdavo rasti, buvo geras: dešra, duona ir argentinietiški mėsos konservai.

Mažiausiai išsekę turėjo surinkti sužeistuosius, o tai buvo labai sudėtinga. Dažniausiai panešti galėjo tik vieną ar du žingsnius, žiūrint kokia situacija. Daugelis tų, kurie buvo sužeisti net tris ar keturis kartus, kovėsi toliau, nes neturėjo kitos išeities. Dažnai kartu kovojo vienas sveikas ir vienas sužeistas: jei pastarasis negalėdavo atsistoti, tai bent užtaisydavo ginklus. Sprogimų išraustos duobės buvo vienintelė jų priebėga.

Kaip tik tomis dienomis B pirmą kartą pamatė sprogimo šoko ištiktą žmogų. Jis nežinojo, kad taip būna, ir palaikė kareivį bailiu. Kaskart, kai netoliese sprogdavo sviedinys, kareivis drebėdamas puldavo ieškoti priedangos. Bet paskui vėl grįždavo į vietą ir šaudydavo toliau. Sproginėjant sviediniams jis paprasčiausiai nesugebėdavo susivaldyti. Šiaip jau jie visi virpėjo nuo beveik nenutylančios artilerijos, kuri šaudė ir fugasiniais sviediniais, ir dujinėmis granatomis.

Tačiau bene blogiausia buvo ašarinės dujos, kurios atsidavė supuvusiomis kriaušėmis ir priversdavo visus čiaudėti, o dažnai net apsivemti bemūvint dujokaukes, todėl tekdavo jas nusimesti ir tikėtis geriausio. Visi buvo daugiau ar mažiau paveikti, o dėl ašarų negalėdavo tiksliai nusitaikyti.

Pirmadienį B gerokai apsvaigino į šalmą atsitrenkusi fugasinio sviedinio skeveldra. B sakė, kad jautėsi taip, lyg į smilkinį būtų pataikęs beisbolo kamuoliukas. Kareiviams dažnai atrodydavo, kad juos sužeidė, pavyzdžiui, manydavosi pajutę smūgį į koją ir matantys kraują bei praplėštas kelnes, bet nusimovę aptikdavo tik mėlynę, o kraujas būdavo užtiškęs nuo šalia sužeisto vyro.

Pacientas Kušingui ir jo kolegai papasakojo, kad kita pamaina atvyko trečiadienio vakarą. Nors jie per tas šešias paras buvo menkai miegoję, turėjo žygiuoti visą naktį. Pailsėti buvo leista tik kitos dienos pusiaudienį.

Tada jie gavo karšto maisto, o jų supratingas papulkininkis privertė visus eiti pamiegoti.

Bet pats B visai nepailsėjo, nes pastebėjęs, kad nebeturi savo kodų knygelės, pasiskolino motociklą ir grįžo į Serži. Knygelę rado savo kitelyje, kurį buvo sulankstęs kaip pagalvę ir pakišęs po galva sužeistam kariui. Tas mirė, o knygelė liko. B jau ketino grįžti, bet upės pakrantėje pastebėjo pamirštą sužeistąjį. B bandė pernešti jį į kitą krantą, bet pateko į apšaudymą. Kareivis žuvo, o B į galvą pataikė skeveldra. Apsvaigęs jis susirado motociklą ir pasuko link saviškių, vis dar apšaudomas priešų.

Kai grįžo, visi iškart suprato, kad atsitiko kažkas negera. B drebėjo ir mikčiojo, buvo sunku net atsisėsti. Jam davė išgerti viskio ir apipylė lediniu vandeniu, bet niekas nepadėjo. B jautėsi labai blogai, jį pykino, labai skaudėjo galvą, ausyse ūžė, jautėsi apsvaigęs, o akis ėmė traukti gelsva migla. Jis bijojo užmigti, nes prisigalvojo, kad atsibus aklas. Nuo tos vietos prisimena tik fragmentus.

Pokalbio pabaigoje gydytojai pasiteirauja, kaip jis jaučiasi šiuo metu.

> *Dabar blogiausias dalykas – tai sapnai, na, ne visai sapnai, nes su kuo nors paprasčiausiai besikalbant man prieš akis labai aiškiai iškyla vokiečio, kurį nudūriau durtuvu, veidas; aš girdžiu tą baisų gargimą ir matau persikreipusį veidą. O šiaip matau vyrą, kuriam vienas iš mūsų vaikinų nukirto galvą, rėžęs per sprandą dideliu peiliu.* Dar nespėjusiam nuvirsti vyrui iš kaklo pliūptelėjo kraujo fontanas. O tie atgrasūs kvapai! Juk žinote – aš beveik negaliu net pažiūrėti į mėsą ant stalo ir labai blogai jaučiuosi dėl to, kad iškart po mūsų langu yra mėsos parduotuvė. Stengiuosi priprasti prie to kiekvieną mielą dieną.*

Pacientas nori grįžti į frontą, kad galėtų dalyvauti galutiniame didžiajame puolime. Tačiau tam jis nepasirengęs. Kušingas užsirašo šio dvidešimt ketverių metų kapitono diagnozę: „psichoneurozė, kilusi tarnyboje“.

---

* B kalba apie *bolo knife* (angl.) – peilį, kuris ilgiu ir paskirtimi labai panašus į mačetę. Daugiausia jie skiriasi geležtės svoriu ir išlinkimu.

210.

1918 m. lapkričio 3 d., sekmadienis
PALAS KELEMENAS ARLONE IŠGIRSTA KALBANT, KAD VENGRIJOJE PANAIKINTA CENZŪRA

Tai labai geras ženklas. Jis kartu su kitais pietauja karininkų valgykloje, kai įlekia panikos paimtas intendantūros karininkas. Budapešte panaikinta oficialioji cenzūra ir dabar dienraščiai gali rašyti *ką tik panorėję*! Tarp pašto buvo rasta šviežiausių numerių, kurių pirmuose puslapiuose didelėmis raidėmis išspausdintas reikalavimas, kad vengrų daliniai nedelsiant būtų grąžinti namo: „Gana lieti kraują už svetimą valdžią svetimoje žemėje."

Divizijos vadas iškart įsako tikrinti visą paštą ir konfiskuoti visus laikraščius, pas ką berastų, nes naujiena gali turėti pragaištingos įtakos jau ir taip svyruojančiai karinei drausmei. Pasakyta, padaryta. Peržiūrimas visas paštas, bet daugiau dienraščių nerasta.

Sunerimę karininkai stebi, ar nėra požymių, kad ta naujiena pasiekė ir eilinius, bet po pietų nutinka tik keli „nedideli incidentai". Tačiau vakare, nežinia nei kaip, nei iš kur, kareivinėse visgi pasirodo keli tų dienraščių numeriai ir pradeda eiti iš rankų į rankas. „Vos įžiūrėdami žvakių šviesoje, vyrai garsiai skaitė vieni kitiems, ir eiliniai bei puskarininkiai nediskutavo apie nieką kita, kaip tik apie šią naujieną."

211.

1918 m. lapkričio 4 d., pirmadienis

RICHARDAS ŠTUMFAS IR PENKIOS KRITINĖS AKIMIRKOS VILHELMSHAFENE

Rudeninis oras. Apniukę. Tokios dienos proga jis apsivelka paradinę uniformą ir išeina dalyvauti demonstracijoje. Sprendžiant iš karininkų elgesio, jūreiviai gali laimėti. Nuotaika kardinaliai pasikeitė. Senasis vilhelmietiškas pasipūtimas išnyko kaip dūmas, – dabar karininkai atrodo sutrikę, neužtikrinti ir prislėgti. Iš pradžių jie nedrąsiai, labiau simboliškai, mėgino drausti išeiti iš laivo, bet paskui nusileido. „Aš jums sutrukdyti negaliu", – droviai pasakė laivo vado pavaduotojas Štumfui.

Prieš savaitę visas karinis laivynas pasiruošė išplaukti į paskutinį herojišką, beprasmį mūšį, bet tada keliuose laivuose kilo maištas.* Richardas Štumfas manosi žinąs, kas atsitiko: „Per daugelį metų susikaupusios neteisybės virto pavojinga sprogstamąja galia, kuri dabar ėmė veržtis per kraštus." Nepaklusimas įsakymams tapo kasdienybe. Kiek daugiau kaip prieš savaitę atsistatydino vyriausiasis vadas Ludendorfas. Sklinda gandai, kad netrukus jo pavyzdžiu paseks ir imperatorius, atsisakydamas sosto. Viename iš laivų buvo užmuštas leitenantas.

Per Vokietiją ritasi galinga nusivylimo, įsiūčio ir beviltiškumo banga. Ji kilo ne vien dėl įgrisusios neteisybės, karo, didelių kainų ir maisto stygiaus. Tai rezultatas tos pačios propagandos, kuri pastoviai ir išties sėkmingai slėpė blogas žinias, problemas ir skatino išpūstus lūkesčius.** Lūkesčiai buvo tokie perdėti, per daug aukštai iškelti, kad jų žlugimas buvo

* Operacija iš tikrųjų būtų prilygusi masinei savižudybei, suorganizuotai pačių, ne itin sumanių, laivyno karininkų, kurie paskutinę karo minutę sugalvojo gelbėti laivyno „garbę". Dėl jų idiotiško plano kilo jūreivių maištai, davę pradžią Vokietijos revoliucijai. Istorijos ironija, jei taip galima pasakyti.

** Metų pradžioje dar buvo galima sutikti vokiečių, kurie tikėjosi, kad karui pasibaigus Belgijos iš tikrųjų neliks, o iš Prancūzijos ir Rusijos bus atimtos didelės teritorijos.

labai skaudus. Viešoji nuomonė, kuri buvo dirbtinai sukurta tomis gražiomis 1914-ųjų vasaros pabaigos savaitėmis, miniai entuziastingai pritariant, ta nuomonė, kuri „taip pakeitė visas gyvenimo aplinkybes, kad jas buvo galima vaizduoti tik kaip herojinę tragediją, antžmogišką ar netgi šventą karą prieš blogio jėgas",* ta nuomonė, dėl kurios visuomenė ilgą laiką tikėjo tik visiška pergale ir niekuo daugiau, – dabar ja taip nusivilta, kad žmonių nuotaikos perėjo į priešingą polių – tamsos ir kartėlio. Štumfas, kaip visada, nežino, kas teisinga. Gaila, kad karas pralaimėtas, bet gal nuo pat pradžių buvo aišku, kad Vokietija nelaimės? Jis džiaugiasi, kad pagaliau išmušė atsiskaitymo valanda, bet tuo pat metu jį trikdo faktas, jog tie, kurie rėkė garsiausiai, palaikydami karo vadus, dabar garsiausiai pasisako už tai, kad jie būtų paaukoti. Galbūt jis jaučia ne tik piktdžiugą? Galbūt šalia kirba dar ir nerami sąžinė? Įtampa visuomenėje didžiulė ir kasdien auga, bet jis pats kažkodėl abejingas: „Man visa tai nesukelia jokių stiprių emocijų."

Palei krantinę link kelių barakų, kuriuos saugo ginkluoti jūreiviai, eina uniformuotų vyrų minia. Kas dabar bus?

Miniai priartėjus, sargybiniai džiaugsmingai pasveikina ir triskart sušunką „valio". Iš visų pusių plūsta žmonės, auganti minia juda toliau. Kas čia bus? Kartais kas nors vis atsistoja priekyje, bando sustabdyti eiseną, bando kalbėti, siūlo nutarti, ką daryti toliau. Visiškai jokios tvarkos. Galiausiai jūreiviai nutaria eiti prie karinio jūrų laivyno flagmano „SMS Baden" ir pakviesti prisijungti jo įgulą.

Ten nutinka pirmoji tos dienos kritinė akimirka.

Tarp laivo kapitono ir kelių demonstracijos atstovų kilo žodinė dvikova. Tam, kuris laimės, kaip prizas atiteks ant denio susirinkusi įgula. Jei kapitonas būtų buvęs nors kiek geresnis oratorius, mūsų atstovai būtų buvę priversti atsitraukti, nelaimėję nė vieno jūreivio. Tačiau ir mirtinai išblyškusio kapitono, ir jūreivių tarybos žodžiai buvo menkai paveikūs. Galiausiai prie mūsų prisijungė apie trečdalis įgulos.

---

* Cituojant Fredericą Manningą.

Auganti minia lėtai braunasi pirmyn, nelabai žinodama, kur eiti. Nėra jokio konkretaus eisenos tikslo, nėra jokio konkretaus vedlio. Štumfas ir dar keli jūreiviai išsitraukia savo instrumentus. Senų karinių maršų melodijos priverčia minią judėti sparčiau ir tuo pat metu privilioja dar daugiau žmonių.

Kita kritinė akimirka nutinka Peterio gatvėje. Ją užbarikadavo ginkluotas keturiasdešimties karių būrys, vadovaujamas leitenanto. Kareiviai nė neketino panaudoti ginklų – jie prisijungė prie demonstrantų. „Reikėjo pamatyti, kaip juokingai atrodė leitenantas, staiga supratęs, kad liko visiškai vienas." Masė stumiasi tolyn, vis dar genama kolektyvinio instinkto, o ne vedama aiškaus tikslo.

Prie didelių užrakintų vartų žmonių upę pabandė sulaikyti vienas pagyvenęs majoras, iškėlęs pistoletą. Tai trečia kritinė akimirka. Tačiau buvo gan aišku, kuo viskas baigsis. Vyrai vienu kilstelėjimu pašalina vartus, o majoras nuginkluojamas. Keli jūreiviai dar norėjo nuplėšti jam epoletus, o paskui karininkas prasmego minioje. Štumfui gaila šio seno vyro, „kuris drąsiai mėgino vykdyti savo pareigas".

Didelėje pratybų aikštėje susirenka gal apie dešimt tūkstančių karių, o ant greitosiomis padarytos pakylos užlipa būrelis oratorių. Vieni ragina laikytis ramybės ir tvarkos, kiti kelia „kvailiausius reikalavimus", bet susilaukia audringų plojimų. Štumfas įsitikinęs, kad minia dėl ją užvaldžiusios nuotaikos dabar pritartų beveik bet kokiai idėjai.

Masė vėl pajuda. Miestiečiai stebi per uždarytus langus. Praeinančios moterys palydimos „šiurkščiomis replikomis ir švilpčiojimais". Virš galvų ir pečių jūros plevėsuoja raudona vėliava, padaryta iš nudažytos paklodės. Jie žygiuoja per Taichbriukę, prieina torpedinių laivų batalioną. Čia nutinka ketvirta kritinė akimirka. Torpedinių laivų jūreiviai ploja, bet nelipa iš laivų ir neprisijungia prie demonstrantų. Netrukus jie paaiškina kodėl: „Dabar pietaujame." Na taip, žinoma, pietūs. Ne vienas ima kalbėti apie maistą. „Susinervinę mes padrikai nuskubėjome toliau."

Finalas ir paskutinė kritinė akimirka laukia prie karinio jūrų laivyno vyriausiojo štabo. Bus paskelbta, kuo baigėsi derybos su vietos vadu admirolu Krosigu.

Minia nuščiūva, kai ant didelės statulos, stovinčios priešais pastatą, užsiropščia vienas vyras. Admirolas Krosigas sutiko su visais punktais: „Mūsų reikalavimai priimti!“ Džiūgavimas, plojimai. Buvo reikalauta geresnio maitinimo, geresnių laisvadienių taisyklių, kad būtų sukurti specialūs komitetai, kurie stebės karo teismo posėdžius, mažesnių reikalavimų disciplinai* bei paleisti tuos, kurie buvo suimti maišto pradžioje. Kažkas sušunka: „Šalin imperatorių Vilhelmą!“ Bet oratorius ant pakylos nekreipia į tai dėmesio. Priekin išeina laivų statyklos darbininkas, kurio veidas, Štumfo nuomone, yra „išties tipiškas nusikaltėlio veidas“,** ir pareikalauja, kad būtų įkurta „sovietinė respublika“. Plojimai. Pirmasis kalbėtojas paragina visus grįžti į postus. Minia juokiasi.

Paskui demonstrantai išsiskirsto.

„Visi pasuka link artimiausios virtuvės.“

* Be kitų palengvinimų, dabar papraščiau kreiptis ir į karininkus: pasakyti jų laipsnį užtenka vieną kartą, tik pokalbio pradžioje, o ne po kiekvieno sakinio, kaip būdavo anksčiau.

** Štumfas pavartoja sunkiai išverčiamą apibūdinimą: „wahrhaft klassisches Apachengesicht“.

212.

1918 m. lapkričio 13 d., trečiadienis

PALAS KELEMENAS DEMOBILIZUOTAS IR GRĮŽTA Į BUDAPEŠTĄ

Prietema. Traukinio ratai dunksi, važiuodami per bėgių sujungimus. Kelionė tęsiasi. Ji prasidėjo prieš kelias dienas, kai štabas ir paskutiniai divizijos kareiviai vėlai naktį sulipo į traukinį Arlone, pasišviesdami žibintuvėliais. Ir nuo tos dienos jie vis dar rieda, stabteldami, trūkčiodami, daug kartų dėl neaiškių priežasčių sustodami ilgesnėms pertraukoms. Jie rieda per Belgiją, Prancūziją, Vokietiją, Austriją. Karininkai vyksta atskirame keleiviniame vagone pačiame priekyje, o ginkluotė ir kareiviai – paprastuose krovininiuose vagonuose.

Vokietijoje su jais elgėsi „kaip su maro nešiotojais". Visai kaip paskutinėmis dienomis Vakaruose, Vokietijos valdžios institucijos bet kokia kaina norėjo išvengti pavojaus, bijodamos, kad maištaujantys ir namų besiilgintys vengrų kareiviai gali tokiomis nuotaikomis užkrėsti karui dar tinkamus vokiečių dalinius. Vengrų disciplina, jau ir anksčiau rodžiusi nykimo ženklus, kelionėje išnyko visai, visų pirma dėl alkoholio. Dauguma keleivių buvo gerai įkaušę, rėkavo – vieni iš džiaugsmo, kiti grasindami. Kartkartėmis nuaidi šūviai – į orą šaudo apgirtę arba džiūgaujantys kareiviai.

Prieš įvažiuojant į Austriją, traukinį sustabdė Vokietijos valdžios atstovai ir pareikalavo, kad vengrai atiduotų visą ginkluotę ir amuniciją; tikriausiai vokiečiai bijojo, kad visa tai nepakliūtų į rankas revoliucinėms austrų grupuotėms, laukiančioms anapus sienos. Tą akimirką galėjo įvykti kas nors baisaus, nes girti ir karingai nusiteikę kareiviai ryžtingai atsisakė atiduoti ginklus. Laimei, viskas baigėsi geruoju, kai vokiečiai pasitraukė, gavę arklius, lauko virtuves ir panašius dalykus. (Tad kai kirtus sieną vengrus pasitiko „nesiskutę, prastai vilkintys, įsikarščiavę civiliai su raudonomis

juostelėmis ant rankovių", jiems teko pasitenkinti tik divizijos štabo rašomąja mašinėle.)

Vos įvažiavus į Austriją, visi ne tik dar labiau atsipalaidavo, bet ir tapo agresyvesni. Kiekvienoje stotyje vieni kareiviai išlipdavo, dažniausiai jausdami palengvėjimą, o kiti įlipdavo – dažniausiai girti. Pastarąją parą šūviai aidi vis dažniau. Vagiliaujama ir grasinama vis atviriau. Į Budapeštą Kelemenas vežasi savo tarną Ferį, arklininką Lacį ir vieną iš pasiuntinių – Benkę; vyrai bendromis jėgomis gina savo šeimininką ir netgi pasirūpino paslėpti jo bagažą garvežio anglies vagone.

Temsta. Už langų švysčioja šviesos. Iš toliau esančių krovininių vagonų girdisi džiaugsmo šūksniai ir šūviai. Traukinys sustoja prie vienos stoties. Kareiviai vis labiau nekantrauja, pro atviras vagonų duris ima leisti salvę po salvės. Kai kurie susiburia prie karininkų vagono, kuris dabar pustuštis. Jie rėkauja, grūmoja, reikalauja pinigų vynui, pradeda šaudyti. Sudūžta vagono langai, šukės pažyra ant grindų. Laimei, neįvyksta nieko rimto, nes traukinys trūkteli iš vietos ir triukšmadariams tenka skubiai ropštis vidun.

Vis daugiau namų. Traukinys pasiekė Budapešto priemiesčius. Jie visai trumpam sustoja Rakose – vienoje iš nedidelių stočių. Maždaug dvylikta nakties. Kelemenas su savo trijule pasinaudoja proga ir išlipa. Tačiau palengvėjimas, apėmęs vėl grįžus į gimtąjį miestą, laikinas – geležinkelio darbininkas įspėja, kad viešpatauja chaosas: besivadinantieji revoliucionieriais siaučia gatvėse, plėšia parduotuves, o grįžusiems karininkams nuplėšia laipsnio ženklus, medalius ir atima jų daiktus.

„Labai prislėgtas", gerai paslėpęs kariuomenės ženklus po paltu, Kelemenas palieka nedidelę geležinkelio stotį ir patraukia tyliomis, tuščiomis, tamsiomis gatvėmis, ieškodamas kokio nors transporto. Jis labai nori parsigabenti namo balną, šautuvus, kardą ir kitus daiktus, kuriuos vežiojosi nuo pat 1914 metų. Po valandos jam galiausiai pavyksta sustabdyti karietą, grįžtančią į arklides.

Paslėpęs bagažą po karietos sėdynėmis, Kelemenas su bendrakeleiviais pasuka į miestą. Ketvirtą nakties jie pasiekia Kelemeno tėvų namus. Jis pa-

skambina skambučiu prie didelių vartų. Niekas neatidaro. Paskambina dar kartą, ir dar kartą. Galiausiai baugščiai dairydamasis iš kiemo prietemos ateina vartų sargas. Kelemenas pašaukia jį vardu ir praskleidęs paltą parodo savo laipsnio ženklus.

Sargas džiūgaudamas pasveikina keliauninkų grupelę ir atrakina sunkius vartus įleisti Kelemeną ir jo bendrakeleivius.

Į virtuvės koridorių jie pakyla krovininiu liftu. Kelemenas nenori žadinti tėvų, todėl atsigula prieškambario rūbinėje.

PABAIGA

Galiausiai viskas BAIGĖSI.

Elfrydė Kur gyveno ten pat Šneidemiulyje kaip ir prieš ketverius metus, kai prasidėjo karas. Bent jau vienas vaizdas buvo lygiai toks pat kaip tada – prie laikraščio redakcijos grūdosi žmonės, ir visai kaip 1914-aisiais situacija keitėsi taip greitai, kad šviežiausios naujienos buvo iškabinamos ranka parašius ant laikraštinio popieriaus mėlynu rašalu. Tačiau skirtingai nei tada, netvarka dabar žymiai didesnė, o vienybė žymiai mažesnė. Elfrydė pamatė nepaguodžiamai verkiantį berniuką, kuriam kažkas iš sambūrio užvožė už tai, kad tas leptelėjo kažką netinkamo. „Valio" šūksniai nebe tokie dažni, žmonės diskutuoja daugiau ir garsiau. Gatve darniomis gretomis atžygiavo dainuojantys kareiviai. Leitenantui, kuris ėmė ant jų rėkti, kažkas nutrenkė kepurę. Išbalęs karininkas turėjo susižvejoti ją iš nuotekų griovio. Kai kurie civiliai apšaukė kareivius išdavikais. Elfrydė parbėgo namo. Netrukus kažkas paskambino į duris. Vidun įpuolė brolio draugas Androvskis ir klestelėjęs ant kėdės sušuko: „Karas mirė! Tegyvuoja karas!" Netrukus grįžo ir brolis. Jis neturėjo kepurės ir diržo, kitelis buvo sudraskytas, sagos ir antpečiai nuplėšti, o atlapų ženkleliai dar šiek tiek kybojo. Jo veide atsispindėjo šokas ir sumišimas. Išvydęs draugą Androvskis ėmė juoktis. Netrukus, kiek padelsęs, nusišypsojo ir brolis.

Richardas Štumfas vis dar Vilhelmshafene. Tai, kas prasidėjo kaip beprotybė, baigėsi isterija. Sklido gandai, kad juos išdavė, ir dabar atvyksta būriai, ištikimi senajam režimui: „Gatvės buvo panašios į beprotnamį: visur visomis kryptimis lakstė ginkluoti žmonės, mačiau net kelias moteris, velkančias dėžes su amunicija. Kokia beprotybė! Negi viskas baigsis būtent šitaip? Po penkerių metų žiaurių mūšių dabar nukreipsime ginklus į savo tautiečius?“ Vėliau, berašydamas, jis išgirdo džiaugsmo šūksnius, bėgiojimą, sirenų kauksmą, šautuvų ir patrankų šūvius. Vakariniame danguje be perstojo švysčiojo raudonos, žalios ir baltos signalinės raketos. Jis pagalvojo: „Šiek tiek daugiau orumo nepakenktų.“

Tuo metu Andrejus Lobanovas-Rostovskis buvo mokymų stovykloje Sable d'Olone prie Atlanto. Jam ir jo maištaujančiai kuopai taip ir neteko pakliūti į mūšį – jie nuobodžiaudami, senkant kovinei dvasiai, laukė kaip atsarginė kuopa užpakalinėse linijose. Galiausiai juos užklupo „ispaninis“ gripas. Sunkiai susirgo ir Lobanovas-Rostovskis: jis karščiavo ir klejojo, bet pasveiko. Ir tuoj pat sužinojo, kad neteko kuopos vado posto, bet giliai viduje dėl to pajuto palengvėjimą. Tuo metu jis buvo nelaimingai įsimylėjęs jauną rusę, gyvenančią Nicoje. Iš neturėjimo ką veikti jis toliau rijo istorines knygas ir vis tvirčiau tikėjo, kad bolševikai valdys neilgai. Nors vyras kaip ir daugelis kitų nujautė, kad karas eina į pabaigą, jam visgi buvo sunku įsivaizduoti gyvenimą be jo ir uniformos. „Šis laikotarpis prarijo mano asmenybę. Manau, kad mano, kaip kariškio, reakcija buvo natūrali. Greičiausiai tą pat pajuto ir milijonai kitų kareivių.“ Jo kolegos rusai svarstė, ar prisijungti prie baltųjų Rusijoje bręstančiame pilietiniame kare. Lobanovas-Rostovskis nežinojo, ką jam daryti.*

* Intensyviai studijuodamas istoriją jis ėmė manyti, kad ginkluota intervencija Rusijoje, planuojama kelių sąjungininkų šalių, nėra itin gera mintis. Didžioji Britanija, Prancūzija, JAV, Japonija ir kitos prisijungusios šalys iš tikrųjų neturėjo jokio rimto plano. Iš pradžių intervencijos tikslas buvo ne paremti baltuosius, o išlaikyti šią didelę Rytų valstybę kare. Nuo pat pradžių bolševikai šią intervenciją tiesiog skatino. Dabar Lobanovas-Rostovskis mano, kad liaudies parama baltiesiems yra pernelyg menka.

Šįryt jie kaip visada mokėsi svaidyti rankines granatas. Staiga atlėkė prancūzų karininkas ir labai įsikarščiavęs pranešė: „Nutraukite visas pratybas. Pasirašytos paliaubos." Mieste vyko „laukinis karnavalas" – žmonės gatvėse glėbesčiavosi ir šoko, šventė iki pat nakties.

Florensės Farmborou karas baigėsi tą minutę, kai laivas su pabėgėliais išplaukė iš Vladivostoko uosto. Laivas jai buvo panašus į plaukiojančius rūmus. Jie įlipo skambant muzikai, o įžengusi į savo kajutę ji pasijuto tarsi pasakoje: balta patalynė, balti rankšluosčiai ir baltos užuolaidos.* O paskui ji stovėjo denyje ir žiūrėjo, kaip pamažu, pamažu horizonte tirpsta šalis, vadinama Rusija, „kurią mylėjau taip nuoširdžiai ir kuriai taip atsidavusi tarnavau". Galiausiai horizonte lieka tik šviesiai pilkas dryžis. Jūrą apgaubė tirštas melsvas rūkas ir daugiau nieko nebesimatė. Tada ji nuėjo į kajutę ir užsirakino, kitiems paaiškinusi, kad ją kankina jūros liga.

Kresteno Andreseno šeima ilgai tikėjosi, kad jis bus patekęs į anglų nelaisvę, galbūt išgabentas į kokią tolimą internuotųjų stovyklą, pavyzdžiui, Afrikoje. Tačiau daugiau niekada jo nepamatė, o jų paieškos liko bevaisės.**

* Galima paminėti, kad viena iš pirmųjų sutiktų keleivių laive buvo Marija Baškariova – ta seržantė, kuri subūrė rusių batalionus, o dabar buvo medžiojama bolševikų. Moterų būriai išliko ištikimi Kerenskio režimui iki paskutinės minutės, tad šturmuojant Žiemos rūmus, juose buvo ir kelios iš Baškariovos bendražygių.

** Vienas Kristianas Andresenas, kuris buvo užregistruotas kaip dingęs 1916 metų rugpjūčio 10 dieną, yra palaidotas vokiečių kareivių kapinėse Vervik-Sude (ketvirtas blokas, kapas Nr. 140). Gali būti, kad tai Krestenas, o gal ir ne. Kapinės yra netoli Belgijos sienos, arčiau Ipro nei Somos, ir nebūtų lengva paaiškinti, kaip Kresteno kūnas būtų galėjęs atsidurti taip toli šiaurėje. Galimi du variantai. Vienas: po karo Prancūzijoje daugybė kūnų iš mažų kapinių buvo iškasti ir perkelti į didesnes, tad taip galėjo nutikti ir Kresteno kūnui. (Beje, tai viena iš priežasčių, kodėl daugelyje karių kapinių galima rasti masinių kapų, o paminkluose nurodytos visų mirusiųjų pavardės. Buvo perkeliamos ištisos kapinės, kuriose kareiviai buvo palaidoti tiksliai pažymėtuose pavieniuose kapuose, o paskui visi kaulai paprasčiausiai suversti į bendrą duobę be jokių ceremonijų. Tai įprastas reiškinys.) Antras variantas susijęs su pirmu: galbūt kūnas buvo iškastas per vieną iš tokių masinių perkėlimų, bet ne iš paprastų, o belaisvių kapinių, kurių iš tiesų būta šioje fronto pusėje. Gali būti, kad tai padėtų išsiaiškinti Kresteno likimą. Galbūt jis buvo paimtas į nelaisvę 1916 metų rugpjūčio 8 dieną, nugabentas šiauriau, bet netrukus mirė. Gal jis buvo sunkiai sužeistas, todėl jo nespėjo įrašyti į jokius belaisvių sąrašus.

Mišelis Kordė tuo metu bent kartą buvo ne Paryžiuje, o nedideliame provincijos miestelyje. Kaip ir dauguma kitų, jis jau kelias savaites nujautė, kad pabaiga artėja. Jo sutiktų žmonių nuomonės skyrėsi iki paskutinės minutės. Vyravo visuotinis džiaugsmas dėl pergalių, daugelis šypsojosi. Kai kurie visgi užsispyrę tvirtino, kad negalima nurimti, reikia kariauti toliau, okupuoti Vokietiją ir priversti ją kentėti taip pat, kaip kentėjo Prancūzija. Kiti nedrįso patikėti, nes anksčiau ne kartą teko nusivilti. Kai kurie vis dar laikėsi įsikabinę propagandinės idėjos, kad „taika“ yra bjaurus žodis, todėl elgėsi santūriai. O šiaip visur girdėjosi dvejones išduodanti frazė: „Ir kas būtų tuo patikėjęs prieš keturis mėnesius?“ Kordė matė jau link namų traukiančius džiūgaujančius italų kareivius, nes jų karas jau baigėsi. O šįryt septintą valandą vietinis armijos štabas gavo radijo žinutę, kad pasirašytos paliaubos. Skambėjo varpai, kareiviai šoko gatvėse, laikydami vėliavas ir puokštes. Per pietus buvo pranešta, kad imperatorius Vilhelmas pabėgo į Olandiją.

Tuo metu Alfredas Polardas buvo britų ekspedicijos vyriausiajame štabe Montrėjuje, kur jo batalionas buvo pasiųstas vėl eiti sargybą. Lapkričio pradžioje jų dalinys buvo siuntinėjamas kaip rezervinis, bet nedalyvavo nė viename mūšyje. Polardas apgailestavo, kad kareiviai to nepatyrė, tačiau dėl savęs džiaugėsi, nes „būtų baisiai pikta, jei per mūšį būčiau nepamatęs šio įspūdingo reginio“. Tuo metu jis jau buvo atsigavęs po „ispanės“. Kai kelios minutės po vienuolikos atėjo žinia apie paliaubas, visi „patrako iš džiaugsmo“. Likusią dieną jis su kitais karininkais praleido šūkaudami „valio“, dainuodami, lankydamiesi kituose karininkų salonuose, keldami tostus už pergalę ir minėdami žuvusius. Tikriausiai jis buvo jau gerokai įkaušęs, kai kažkas po pietų pasiūlė jam užeiti į slaptąjį operatyvinio vadovavimo kambarį apžiūrėti didelio žemėlapio, kuriame pažymėtos vokiečių armijos dislokacijos vietos. Polardas patenkintas, kad daugiausia vokiečių dalinių buvo sutelkta priešais britus, o mažiausiai – priešais belgus ir amerikiečius.

Viljamas Henris Dokinsas buvo palaidotas leidžiantis saulei tą pačią dieną, kai žuvo, neseniai atsiradusioje laidojimo vietoje į pietus nuo visai šalia esančios Anzako įlankos. Jo kūnas ilsisi vis dar ten, vos už dvidešimties metrų nuo vandens.*

Tuo metu Sofija Bočarskaja kartu su keliais armijos draugais vaikštinėjo po šaltą, apsnigtą Maskvą. Didžiulis miestas virto tamsia ir slegiančia vieta, tamsia ir tiesiogine žodžio prasme: daugumoje langų buvo tamsu, dėl dujų stygiaus degė tik kas antras gatvės žibintas. Daugelio parduotuvių durys užkaltos, kai kurių sienos išvarpytos kulkų. Gatvėse beveik tuščia. Pro šalį pravažiavo sunkvežimis su ginkluotais vyrais bolševikais. Vienoje vietoje nuo šaligatvio sniegą kasė du vyrai senomis uniformomis. Pamačiusi, kad nuo jų nuplėšti antpečiai, Sofija suprato, kad tuodu yra buvę karininkai. Ji su draugais praėjo pro seną vyrą, kuris, regis, taip pat buvo vienas tų, iš kurių neseniai atimta teisė priklausyti aukštesnei klasei. Buvo akivaizdu, kad vyriškis „išsilavinęs ir bandė parduoti laikraščius taip kukliai ir mandagiai, kad niekas nekreipė į jį dėmesio". Kompanija pasuko į prisnigtą skersgatvį. Link jų artėjo grupė kareivių. Bočarskaja ir kiti tapo budrūs, ypač pamatę, kad keli iš jų nešė sunkų kulkosvaidį. Prasilenkdama su jais Sofija staiga atpažino vieną iš kareivių. Tai buvo Aleksis. Trumpas džiugus susitikimas. Jis ir kiti kareiviai demobilizavosi patys. Tačiau dabar jie neturi maisto, traukinių eismas beveik sustojo. Jie nutarė parsivežti kulkosvaidį namo į kaimą – „dėl viso pikto". Sofija pasakė: „Atėjo tamsūs laikai." Aleksis atsakė: „Kvepia krauju."

Renė Arno vėl buvo fronte, sviedinio išraustoje duobėje, kuri laikinai atstojo bataliono štabą. Staiga jis prisiminė, kad jam ką tik sukako dvidešimt penkeri. Buvo visiškai pamiršęs savo gimtadienį. Iš tamsos išniro majoras

---

* Kapinės vadinasi *Beach Cemetery* – Pajūrio kapinės. Kaip minėta, jos yra į pietus nuo Anzako įlankos, prie pat kelio tarp Kelijos ir Suvlos. Kapas yra pirmame kvartale, eilėje H, pažymėtas trečiu numeriu. Iš ten galima nusviesti akmenį į Egėjo jūrą.

ir pranešė, kad jis perima pareigas, o Arno turi imtis vadovaujamų pareigų užfrontėje. Arno pasakoja:

> *Aš iškart supratau, kad man karas baigėsi, kad aš išgyvenau. Staiga išnyko baisus nerimas, slėgęs mane trejus su puse metų. Manęs nebemedžios mirties šmėkla, kurią jutau taip, kaip junta seni žmonės.*

Jis aprodė majorui fronto atkarpą, bent kartą nebijodamas kalenančių kulkosvaidžių ir sproginėjančių sviedinių, nes „taip džiūgavau, o širdyje buvo taip lengva, kad pasijutau nesužeidžiamas".

Tuo metu Rafaelis de Nogalesas sėdėjo garlaivyje pakeliui į Bosforą. Visur matėsi vėliavos – priešų vėliavos: italų, prancūzų, britų. Jis manė, kad dauguma plevėsuoja virš namų, priklausančių „armėnams, graikams ir levantinams*". Vakare jis papuolė į paliaubų šventę, surengtą kelių graikių. Sklandė visokių gandų. Keli iš jaunųjų turkų vadų pabėgo iš miesto torpediniu vokiečių kateriu. Anatolijoje rengiamas karinis perversmas, protestuojant prieš nugalėtojų „kišimąsi į vidinius Turkijos reikalus". „Be to, – priduria de Nogalesas, – dėl kišimosi ir toliau kils rimti ginkluoti konfliktai tol, kol sąjungininkai mandatais ir protektoratais dalysis Siriją, Palestiną, Arabiją ir Mesopotamiją." Po savaitės jis nuvyko į Karo ministeriją ir įteikė atsistatydinimo prašymą. Šįkart prašymas buvo patenkintas iškart.

Harvis Kušingas vis dar guli Pryzo ligoninėje. Šiandien atėjo jo tarnas, nešinas veidrodžiu ir šepetėliu nagams, ir pasiėmė jo uniformą, nes reikia prisiūti naujus laipsnio ženklus. Kaip tik šiandien Kušingas buvo pakeltas į pulkininkus. Kurį laiką, vis labiau stebėdamasis, jis spaudoje skaitė apie pergales – tik pagalvok, kaip greitai viskas vyksta! – ir adatėlėmis bei siūlu žemėlapyje žymėjo sąjungininkų armijų veržimąsi. Pusę penkių jis, ūkvedė, ligoninės kunigas ir vienas gydytojas šventė paliaubas Kušingo kambaryje.

* Taip jis vadina žydus.

Be didingo krykštavimo. Jie sėdėjo priešais židinį, gėrė arbatą ir kalbėjosi apie religiją bei ateitį.

Tuo metu Angusas Bjukenenas buvo karo lauko ligoninėje Narundžu. Maždaug prieš savaitę jų 25-asis karališkasis fuzilierių batalionas perėmė pamainą iš Pietų Afrikos pėstininkų bataliono. Kareiviai dėl kankinamo karščio buvo beveik apatiški. Kareivių ir nešikų gretos retėjo kiekvieną dieną. Tarp ligonių ir išsekusiųjų papuolė ir Bjukenenas. Porą dienų, nepaisydamas aukštos temperatūros, jis stengėsi dirbti toliau ir sukaupęs paskutines jėgas dalyvaudavo bent jau rytinėse rikiuotėse. Galiausiai neturėjo jėgų netgi paeiti ir buvo nuneštas į ligoninę: „Aš pralaimėjau, esu beviltiškai išsekęs." Gydytojas baiminosi dėl jo gyvybės. Bjukenenas gulėjo pašiūrėje, laukdamas, kol bus nugabentas pirma į Lindį, o paskui laivu į Dar-es-Salamą. Tuo ir baigėsi Anguso Bjukeneno karas. Įėjo uniformuotas vyras. Tai buvo O'Greidis – šios fronto atkarpos vadas, su kuriuo Bjukenenui buvo tekę dirbti anksčiau. O'Greidis pasakė jam kelis draugiškus paguodos žodžius, apgailestaudamas, kad viskas baigėsi taip blogai. „O paskui, jam išėjus, – pasakojo Bjukenenas, – aš įspraudžiau galvą į tamsų žemos žolinės pašiūrės kampą ir pravirkau kaip moteris."

Vilis Kopensas vis dar De Panė ligoninėje, kurioje gydomas nuo spalio vidurio. Jam prasidėjo komplikacijos. Žaizda po amputacijos vis dar atvira. Kopensas niekaip neatsikrato depresijos. (Žinoma, jis buvo apipiltas medaliais beveik nuo visų sąjungininkų armijų, įskaitant Portugaliją ir Serbiją, bet nepaisant to, kad visada norėjo gauti apdovanojimų, šįkart jie Kopenso nuotaikos nepakėlė. Jis žinojo, kad negalės segėti jų ant uniformos, ir suprato, kad artėjanti taika reiškia, jog greitai ištiks dar neregėta medalių infliacija.) Vakare jis išgirdo bangomis per sales, laiptines ir koridorius atplūstantį garsų rėkavimą, šūkavimą ir juoką. Bet jam atrodė, kad tai ne džiūgavimas, o beveik paskutinis mirštančiojo atodūsis – daug kartų sustiprintas ir iškreiptas. Ką tik paskelbta apie paliaubas. Kopensas sutrikęs: „Turėčiau be

galo džiaugtis, bet jaučiausi taip, lyg kas nors šaltomis rankomis būtų sugriebęs man už gerklės. Mane užvaldė nerimas dėl ateities. Supratau, kad baigiasi vienas mano gyvenimo etapas."

Olivė King buvo Salonikuose, į kuriuos ką tik grįžo iš Anglijos. (Ten turėjo vykti susitvarkyti nemažai būtinų oficialių leidimų, kad galėtų įgyvendinti kitą savo didelį projektą: ji norėjo įkurti valgyklų grandinę, kuriose būtų maitinami vargstantys namo grįžtantys serbų pabėgėliai ir kareiviai.) Kelionė į Angliją jai buvo, švelniai tariant, gluminantis išgyvenimas: iš pradžių jautėsi vieniša ir norėjo grįžti, bet pamažu viskas apsivertė – ėmė slėgti vien mintis apie Salonikus, visai nenorėjo ten grįžti. Visgi teko. Grįžimas buvo keistai laimingas. Jos dalinys jau seniai buvo iškeliavęs į šiaurę, persekiodamas yrančią bulgarų armiją. (Paskutinėmis karo dienomis visi Salonikuose dislokuoti kareiviai pagaliau gavo rimtą užsiėmimą ir rugsėjį privertė kapituliuoti smarkiai spaudžiamą Bulgariją. Jos pavyzdžiu netrukus pasekė Osmanų imperija, o grandinės reakciją užbaigė Austrija-Vengrija.) Dalinys pasiėmė abu Olivės automobilius. Jos medinė pašiūrė buvo perkelta į kitą vietą ir beveik ištuštinta, bet visus jos daiktus ypač kruopščiai supakavo ir saugioje vietoje paliko jos draugai serbai. Ruošdamasi išvykti į jau išlaisvintą Belgradą, King peržiūrėjo visus savo daiktus, susikaupusius per karo metus. Didžioji dalis, jos nuomone, buvo tik „šiukšlės". Be visa kita ji išmetė lagaminą, pilną senų drabužių, ir šūsnis laikraščių bei naujienų biuletenių. Visa tai jau praeitis.

Vinčencas D'Akvila sėdi krovininiame laive netoli Bermudų ir plaukia namo į JAV. Tikriausiai jį išgelbėjo Amerikos pilietybė ir tai, kad nebuvo davęs armijai formalios priesaikos. Italijos valdžios institucijos tikrai nenorėjo susilaukti viešų Amerikos visuomenės pareiškimų, nes pastarosios akyse D'Akvila galėjo atrodyti kaip kankinys. Tad nors jis ir buvo laikomas Italijoje kaip karys, grįžti į frontą jam nebereikėjo. Galiausiai painiais aplinkiniais keliais jam buvo išrūpintas leidimas grįžti į JAV. D'Akvila pavėlavo

į pašto laivą, plaukusį į Niujorką, bet paskui gavo vietą amerikiečių krovininiame garlaivyje „Carolyn“, kuris išplaukė iš Genujos rugsėjį. Gibraltare jie pasikrovė rūdos. Gavęs įspėjimą apie povandeninius laivus, kapitonas pasirinko žymiai ilgesnį, bet taip pat ir žymiai saugesnį kelią per Braziliją. Vieną lapkričio naktį, plaukdami šiaurės kryptimi, jie išvydo keistą dalyką: kažkoks laivas plaukė įjungęs visas šviesas. Auštant jie sutiko dar vieną laivą ir signalizuodami vėliavėlėmis paklausė: „Ar baigėsi karas?“ Ir gavo teoriškai visiškai teisingą atsakymą: „Ne, dabar tik paliaubos.“

Edvardo Muslio karas pasibaigė įlipus į laivą, išgabensiantį jį iš nelaisvės Konstantinopolyje į laisvę Smyrnoje*. „Visi įsikarščiavę, viešpatauja netvarka“, rašo jis dienoraštyje. „Nelaisvės šimtmečiai tolsta nuo manęs kiekvieną sekundę. Išoriškai aš ramus. Dabar esu per daug užsiėmęs ir neturiu laiko mąstyti apie fantastišką šios siaubingos amžinybės pabaigą.“ Laive buvo ir daugiau neseniai išlaisvintų karo belaisvių. Jis dalijosi kajute su vyruku, kuris taip pat tarnavo artileristu Kut-el-Amaroje ir kuris apsimetė išprotėjęs, kad būtų paleistas į laisvę. Kai laivas paliko uostą, buvo jau tamsu. Naktyje ištirpo miesto kontūrai. Pirmiausia išnyko apvalūs didelių mečečių kupolai, o paskutiniai – aštrūs aukštų minaretų brūkšniai. Muslis trumpam nusileido į kajutę, kur juodu su bendrakeleiviu sėdėjo rūkydami ir klausydamiesi bangų mūšos. Kai juodu vėl užlipo ant denio, miesto jau nebesimatė, tik blyški šviesa tolumoje: „Ten buvo Konstantinopolis, amžinasis miestas, gražusis, siaubingasis miestas.“ Nė vienas iš jų nepratarė nė žodžio.

Paolas Monelis tuo metu buvo geležinkelio stotyje Zigmundsherberge šiaurės rytų Austrijoje. Jis kartu su kitais italų belaisviais išsilaisvino prieš kelias dienas, įkalbinėjimais ir prievarta įveikę sutrikusius, kovoti nebenorinčius sargybinius. Viskas apsivertė aukštyn kojomis. Dalis jo draugų nusigavo į miestą ir ten prisigėrę ėmė lįsti prie moterų, o kiti ėmė planuoti

* Dabartinis Izmiras. (*Vert. past.*)

didžiulį antpuolį prieš Vieną. Atkurti tvarką padėjo italų kareiviai, patruliavę geležinkelio stotyje su austriškais šautuvais. Pro šalį vis pravažiuodavo traukiniai, pilni vengrų kareivių. Kartais nuaidėdavo šūviai. Austrų telefonistai dirbo kaip dirbę. Šįryt Monelis kartu su nedidele grupe buvusių kalinių klausėsi austrų karininko, kuris buvo žinomas kaip malonus žmogus. Giliai alsuodamas, sakinys po sakinio jis išvertė jiems paliaubų sąlygas. Moneliui be galo palengvėjo, kad dabar jis laisvas, kad karas baigėsi, tačiau tuo pat metu širdį nudilgė ir kartėlis bei liūdesys. „Tai bus mūsų blogas arba geras palikimas. Bet kokiu atveju, jo nepakeisi. Mes amžiams pririšti prie savo prisiminimų.“

ENVOI*

Lapkričio 10 dieną į ligoninę atėjo pastorius. Jis norėjo pasakyti trumpą kalbą. Tada viską ir sužinojome.

Klausantis jo mane apėmė begalinis pyktis. Šis senas taurus vyras virpėjo pranešdamas, kad Hohencolernai prarado Vokietijos imperatorių karūną, kad tėvynė virto „respublika", kad reikia melsti Aukščiausiojo, jog jis nepagailėtų palaimos šioms permainoms ir neapleistų mūsų tautos. Pastorius nesusilaikė nepasakęs kelių žodžių apie imperatoriaus šeimą, priminė apie jos nuopelnus Pomeranijoje, Prūsijoje, apie nuopelnus visai Vokietijai. Jis ėmė tyliai šniurkščioti, ir visų mūsų, buvusių toje nedidelėje salėje, širdis prislėgė giliausias liūdesys. Turbūt nebuvo nė vieno, kuriam neištryško ašara. Bet kai senasis ponas susitvardė ir pasakojo toliau, kad turėsime nutraukti šį ilgą karą ir kad mūsų šalis ateityje bus smarkiai engiama, nes mes pralaimėjome ir esame priklausomi nuo nugalėtojų malonės, ir kad paliaubos bus sudarytos pasikliaujant mūsų priešų kilnumu, – aš nebeišlaikiau. Neturėjau jėgų ten stovėti. Man akyse vėl aptemo ir svyruodamas grįžau į palatą, kritau ant lovos ir įkniaubiau degančią galvą į antklodę ir pagalves. (...)

Paskui ėjo siaubo kupinos dienos ir dar baisesnės naktys. Žinojau, kad viskas prarasta. Tikėtis priešo malonės gali tik apgailėtinas žmogus arba melagis ar nusikaltėlis. Tomis naktimis manyje užaugo neapykanta, neapykanta šios piktadarystės kaltininkams. Per ateinančias dienas aš apsisprendžiau. (...)

Aš nutariau tapti politiku.

Adolfas Hitleris,
„Mano kova", 1925 m.

* Envoi – literatūrinė priemonė, reiškianti pakartojimą. Autorius, cituodamas A. Hitlerį, suponuoja mintį, kad Pirmasis pasaulinis karas turėjo tęsinį.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Agajev, M.: *Roman med kokain.* Sthlm, 1999.

Akçam, T.: *A Shameful Act – The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility.* New York, 2006.

Anderson, R.: *The Forgotten Front – The East African Campaign 1914–1918.* London, 2004.

Andresen, K.: *Kresten breve.* Udgivne af Hans Moder. København, 1919.

Anonimas: *Instruction for the Training of Divisions for Offensive Action.* Washington, 1917.

Anonimas: *Instruction provisoire pour les unites de mitrailleuses d'infanterie.* Nancy, 1920.

Anonimas: *Manual of the Chief of Platoon of Infantry.* U.o., 1918.

Anonimas: *Notes on the Construction and Equipment of Trenches.* Washington, 1917.

Anonimas: *British Trench Warfare 1917–1918. A Reference Manual.* London u.å.

Arnaud, A.: *La Guerre 1914–1918. Tragédie-Bouffe.* Paris, 1964.

Barbusse, H.: *Elden. En halvtropps dagbok.* Bd I–II. Sthlm, 1917.

Bertin, F.: *14–18. La grande guerre. Armes, uniformes, materiels.* Rennes, 2006.

Bloxham, D.: *The Great Game of Genocide. Imperialism, Nationalism and the Destruction of the Ottoman Armenians.* Oxford, 2005.

Botcharsky, S & Pier, F.: *The Kinsmen Know How To Die.* New York, 1931.

Bouveng, G.: *Dagbok från ostfronten.* Sthlm, 1928.

Bradley, Carolyn G.: *Western World Costume. An Outline History.* New York, 1954.

Bruce, A.: *The Last Crusade. The Palestine Campaign in the First World War.* London, 2003.

Buchanan, A.: *Three Years of War in East Africa.* London u.å.

Buffetaut, Y.: *Atlas de la Première Guerre mondiale. 1914–1918. La chute des empires européens.* Paris, 2005.

Buffetaut, Y.: *The 1917 Spring Offensives. Arras, Vimy, Le Chemin des Dames.* Paris, 1997.

Buffetaut, Y.: *Verdun. Guide historique & touristique.* Langres, 2002.

Carlswärd, T.: *Operationerna på tyska ostfronten med särskild hänsyn till signaltjänsten.* Sthlm, 1931.

Christiernsson, N.: *Med Mackensen till Przemysl.* Sthlm, 1915.

Coppens, W.: *Jours envolés. Mémoires.* Paris, 1932.

Corday, Michel.: *The Paris Front. An Unpublished Diary 1914–1918.* New York, 1934.

Cox, I.: »The larks still singing«, *Times Literary Supplement*, 13 November 1998.

Cron, H.: *Geschichte des Deutschen Heeres im Weltkriege 1914–1918.* Berlin 1937

Curti, P.: *Artillerie in der Abwehr. Kriegsgeschichtlich erläutert.* Frauenfeld, 1940.

Cushing, H.: *From a Surgeon's Journal 1915–1918.* Toronto, 1936.

D'Aquila, V.: *Bodyguard Unseen. A True Autobiography.* New York, 1931.

Dadrian, V. N.: *The History of the Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus.* New York, 2003.

Davenport-Hines, R.: *Sex, Death and Punishment. Attitudes to Sex and Sexuality in Britain since the Renaissance.* Glasgow, 1991.

Davenport-Hines, R.: *The Persuit of Oblivion. A Social History of Drugs.* London, 2002.

Dawkins, W. H.: /brev och dagbok/ i Ingle, J.: *From Duntroon to the Dardanelles.* Canberra, 1995.

Defente, D. (red.): *Le Chemin des Dames 1914–1918.* Paris, 2003.

Delaporte, S.: *Les Gueules cassés. Les blessés de la face de la Grande Guerre.* Paris, 1996.

Erickson, E. J.: *Ordered to Die. A History of the Ottoman Army in the First World War.* London, 2001.

Farmborough, F.: *Nurse at the Russian Front. A Diary 1914–1918.* London, 1977.

Ferguson, N.: *The Pity of War.* London, 1999.

Ferro, M.: *The Great War 1914–1918.* London, 1973.

Fewster, K. (red.): *Gallipoli Correspondent. The Frontline Diary of C.E.W. Bean.* Sydney, 1983.

Figes, O.: *A Peoples Tragedy. The Russian Revolution 1891–1924.* London, 1997.

Fitzsimons, B.: *The Big Guns. Artillery 1914–1918.* London, 1973.

Flex, W.: *Die russische Frühjahrsoffensive 1916*. (Der große Krieg in Einzeldarstellungen. Heft 31). Oldenburg, 1919.

Gately, Iain: *La Diva Nicotina. The Story of How Tobacco Seduced the World*. New York, 2001.

General de M*** (pseud.): *Slaget vid Verdun*. Sthlm, 1916.

Generalinio štabo karo istorijos skyrius: *Några erfarenheter från fälttåget i Rumänien 1916–1917*. Sthlm, 1924.

Generalinio štabo mokymų skyrius: *Från fälttåget i Serbien augusti 1914. En strategisk-taktisk studie*. Sthlm, 1935.

Gierow, K. R.: *1914–1918 in memoriam*. Sthlm, 1939.

Gilbert, M.: *First World War*. London, 1994.

Gleichen, E. (red.): *Chronology of the Great War 1914–1918*. London, 1988.

Gourko, B.: *Minnen och intryck från kriget och revolutionen I Ryssland 1914–1917*. Sthlm, 1919.

Griffith, P.: *Battle Tactics of the Western Front. The British Army's Art of Attack 1916–1918*. London, 1994.

Gudmundsson, B. I.: *Stormtroop Tactics. Innovation in the German Army 1914–1918*. London, 1995.

Guéno, J.-P. & Laplume, Y. (red.): *Paroles de Poilus. Lettres et carnets du front 1914–1918*. Paris, 1998.

Haichen, M. (red.): *Helden der Kolonien. Der Weltkrieg in unseren Schutzgebieten*. Berlin, 1938.

Harries, M. & S.: *Soldiers of the Sun. The Rise and Fall of the Imperial Japanese Army*. New York, 1991.

Hedin, S.: *Kriget med Ryssland. Minnen från fronten i öster mars–augusti 1915*. Sthlm, 1915.

Hedin, S.: *Bagdad, Babylon, Ninive*. Sthlm, 1917.

Heyman, H.: *Frankrike i krig*. Sthlm, 1916.

Hirschfeld, G., Krumreich, G. & Renz, I.: *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*. Paderborn, 2003.

Hirschfeld, M, & Gaspar, A.: *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*. Hanau, 1929.

Hitler, A.: *Min kamp. En uppgörelse*. Sthlm, 1934.

Holmes, R.: *Firing Line*. London, 1987.

Holmgren, A.: *Krigserfarenheter. Särskilt från fyra österrikisk-ungerska fronter*. Sthlm, 1919.

Horne, J. & Kramer, A.: *German Atrocities 1914. A History of Denial.* Yale, 2001.

Johann, E. (red): *Innenansicht eines Krieges. Deutsche Dokumente 1914–1918.* Frankfurt a. M., 1969.

Johansson, K.: *K. J. själv.* Sthlm, 1952.

Johnston, M. A. B. & Yearsley, K. D.: *450 Miles to Freedom. The Adventures of Eight British Officers in their Escape from the Turks.* London, 1922.

Jünger, E. (red.): *Das Anlitz des Weltkrieges. Fronterlebnisse deutscher Soldaten.* Berlin, 1930.

Jünger, E.: *In Stahlgewittern.* Stuttgart, 1992.

Kearsey, A.: *A Summary of the Strategy and Tactics of the Egypt and Palestine Campaign with Details of the 1917–18 Operations illustrating the Principles of War.* U.o. U.å.

Keegan, J.: *The First World War.* London, 1998.

Kelemen, P.: *Hussar's Picture Book. From the Diary of a Hungarian Cavalry Officer in World War I.* Bloomington, 1972.

King, O.: *One Woman at War. Letters of Olive King 1915–1920.* Melbourne, 1986.

Kisch, E. E.: *Bland pyramider och generaler.* Sthlm, 1977.

Klavora, V.: *Schritte im Nebel. Die Isonzofront. Karfreit/Kobarid. Tolmein/Tolmin 1915–1917.* Ljubjana, 1995.

Koerner, P. (red.): *Der Erste Weltkrieg in Wort und Bild.* Bd I–V. München, 1968.

Kolata, G.: *Spanska sjukan. Berättelsen om den stora influensaepidemin 1918 och jakten på det virus som skapade den.* Sthlm, 2000.

Laffin, J.: *Combat Surgeons.* London, 1970.

Lefebvre, J.-H.: *Verdun. La plus grande bataille de l'Histoire racontée par les survivants.* Fleury-devant-Douaumont u.å.

Lettow-Vorbeck, P. von.: *Meine Erinnerungen aus Ostafrika.* Leipzig, 1920.

Liman von Sanders, O.: *Five Years in Turkey.* London, 2005.

Ljunggren, J.: *Känslornas krig. Första världskriget och den tyska bildningselitens androgyna manlighet.* Sthlm, 2004.

Lobanov-Rostovsky, A.: *The Grinding Mill. Reminiscences of War and Revolution in Russia. 1913–1920.* New York, 1935.

Ludendorff, E.: *Mina minnen från kriget 1914–1918.* Sthlm, 1919.

Malmberg, H.: *Infanteriets stridsmedel och krigsorganisation under och efter världskriget.* Sthlm, 1921.

Manning, F.: *Her Privates We.* London, 1943.

Marén, N. G.: *Skuggor och dagrar från världskriget. Minnen och stämningar från en studieresa mot ostfronten. Sept. 1915.* Uppsala, 1916.

Marlow, J. (red): *Women and the Great War.* London, 1998.

McDonald, L.: *Somme.* London, 1985.

McDonald, L.: *The Roses of No Man's Land.* London, 1980.

McMoran Wilson, C. (Lord Moran): *Modets anatomi.* Sthlm, 1958.

Messenger, C.: *Trench Fighting 1914–18.* New York, 1972.

Meyer, G.: *Der Durchbruch am Narew. Juli–August 1915.* (Der große Krieg in Einzeldarstellungen. Heft 27/28). Oldenburg, 1919.

Mihaly Jo [Elfriede Kuhr pseudonimas]: *...da gibt's ein Wiedersehen! Kriegstagebüch eines Mädchens 1914–1918.* Stuttgart, 1982.

Miller, H. W.: *The Paris Gun.* London, 1930.

Moberly, F. J.: *The Campaign in Mesopotamia 1914–1918.* Bd I–II. (Official History of the War). London, 1923.

Mollo, A.: *Army Uniforms of World War I. European and United States Armies and Aviation Services.* New York, 1978.

Monelli, P.: *Le scarpe al sole. Cronaca di gaie e tristi avventure di alpini di muli e di vino.* Milano, 2008.

Morris, J.: *The German Air Raids on Great Britain 1914–1918.* London u.å.

Mousley, E. O.: *The Secrets of a Kuttite. An Authentic Story of Kut. Adventures in Captivity and Stamboul Intrigue.* London, 1921.

Munson, K.: *Stridsflygplan 1914–19.* Sthlm, 1970.

Musil, R.: *Diaries 1899–1914.* New York, 1998.

Neiberg, M. S.: *Fighting the Great War. A Global History.* London, 2005.

Neumann, P.: *Luftschiffe.* (Volksbücher der Technik). Leipzig u.å.

Nogales, R. de: *Four Years Beneath the Crescent.* London, 2003.

Nordensvan, C. O.: *Världskriget 1914–1918.* Sthlm, 1922.

Ousby, I.: *Vägen till Verdun. Frankrike och det Första världskriget.* Sthlm, 2002.

Pitreich, M. von: *Lemberg 1914.* Sthlm, 1929.

Pollard, A. O.: *Fire-Eater. The Memoirs of a VC.* London, 1932.

Rachamimov, A.: *POWs and the Great War. Captivity on the Eastern Front.* Oxford, 2002.

Razac, O.: *Histoire politique du barbelé. La prairie, la tranchée, le camp*. Paris, 2000.

Reicho archyvas: *Der Durchbruch am Isonzo*. Teil 1. *Die Schlacht von Tolmein und Flitsch*. (Schlachten des Weltkrieges. Bd 12a). Berlin, 1928.

Reicho archyvas: *Der Kampf um die Dardanellen 1915*. (Schlachten des Weltkrieges. Bd 16). Berlin, 1927.

Reicho archyvas: *Die Tragödie von Verdun 1916*. Teil III und IV. *Die Zermürbungsschlacht*. (Schlachten des Weltkrieges. Bd 15). Berlin, 1929.

Reicho archyvas: *Flandern 1917*. (Schlachten des Weltkrieges. Bd 27). Berlin, 1928.

Reicho archyvas: *Gorlice*. (Schlachten des Weltkrieges. Bd 30). Berlin, 1930.

Reicho archyvas: *Herbstschlacht in Macedonien Cernabogen 1916*. (Schlachten des Weltkrieges. Bd 5). Berlin, 1928.

Reicho archyvas: *Ildirim. Deutsche Streiter auf heiligem Boden*. (Schlachten des Weltkrieges. Bd 4). Berlin, 1928.

Reiss, R. A.: *Report Upon the Atrocities Committed by the Austro-Hungarian Army During the First Invasion of Serbia*. London, 1916.

Roberts, N.: *Whores in History. Prostitution in Western Society*. London, 1992.

Rochat, G.: »Les soldats fusillés en Italie« i *14–18. Le Magazin de la Grande Guerre*, nr 29

Rommel, E.: *Infanteri greift an. Erlebnis und Erfahrung*. Potsdam, 1941.

Saunders, A.: *Dominating the Enemy. The War in the Trenches 1914–1918*. Phenix Mill, 2000.

Schaumann, W.: *Vom Ortler bis zur Adria. Die Südwest-front 1915–1918 in Bildern*. Wien, 1993.

Schaumann.: G. & W.: *Unterwegs zwischen Save und Soča. Auf den Spuren der Isonzofront 1915–1917*. Klagenfurt, 2002.

Schreiner, G. A.: *The Iron Ration. Three Years in Warring Central Europe*. New York, 1918.

Schwarte, M. (red.): *Kriegslehren in Beispiehlen aus dem Weltkrieg*. Berlin, 1925.

Sibley, J. R.: *Tanganyikan guerrilla. East Africa Campaign 1914–18*. London, 1971.

Simčić, M.: *Die Schlachten am Isonzo. 888 Tage Krieg im Karst*. Graz 2003

Slowe, P. & Woods, R.: *Fields of Death. Battle Scenes of the First World War*. London, 1990.

Sonderhaus, L.: *Franz Conrad von Hötzendorf. Architekt der Apokalypse*. Wien, 2003.

Stone, N.: *The Eastern Front 1914–1917*. London, 1998.

Stone, N.: *World War One. A Short History*. London, 2007.

Strachan, H.: *The First World War*. Volume 1. *To Arms*. Oxford, 2001.

Struck, E.: *Im Fesselballon*. Berlin, 1918.

Stumpf, R.: *Warum die Flotte zerbrach. Kriegstagebuch eines christlichen Arbeiters*. Berlin, 1927.

Taylor, A. J. P.: *Världskriget 1914–1918*. Sthlm, 1967.

Transfeldt: *Dienstunterricht für den Infanteristen des Deutsches Heeres*. Berlin, 1916.

Turbergue, J.-P. (red): *Les 300 Jours de Verdun*. Paris, 2006.

Tylden-Wright, David: *Anatole France*. London, 1967.

Wattrang, K.: *Det operativa elementet i världskriget*. Sthlm, 1924.

Willers, U.: *Tysklands sammanbrott 1918*. Sthlm, 1944.

Willet, C. & Cunnington, P.: *The History of Underclothes*. London, 1951.

Williams, J. F.: *Corporal Hitler and the Great War 1914–1918. The List Regiment*. New York, 2005.

Wilson, T.: *The Myriad Faces of War. Britain and the Great War. 1914–1918*. Oxford, 1988.

Winter, D.: *Death's Men. Soldiers of the Great War*. London, 1979.

Winter, J., Parker, G. & Habeck, M. R. (red.): *The Great War and the Twentieth Century*. Yale, 2000.

Wirsén, E. af: *Minnen af fred och krig*. Sthlm, 1942.

Witkopf, P. (red.): *Kriegsbriefe gefallener Studenter*. München, 1928.

Ångström, T.: *Kriget i luften. Med skildringar av flygare i fält*. Sthlm, 1915.

RODYKLĖ

Atkreipkite dėmesį:
nuorodos susietos su skyriais, o ne puslapiais.

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

Q

R

S

Š

T

U

V

Z

Ž

Englund, Peter
En89 Karo liūdesys ir grožis / Peter Englund ; iš švedų kalbos vertė Virginija Jurgaitytė. – Kaunas : Obuolys [i.e. MEDIA INCOGNITO, 2013. – 600, [8] p., [4] iliustr. lap.

Bibliogr.: p. 579–585.

ISBN 978-609-403-492-3

Savo originaliame istorijos veikale Peteris Englundas visiškai naujai pažvelgia į epochas skiriantį įvykį, išdidina mažiausiai tyrinėtą, bet labiausiai sukrečiantį komponentą – eilinio vyro ir moters patirtį, aprašo ne tik karo tragediją ir siaubą, bet ir absurdiškumą, o kartais netgi grožį.

UDK 940.3+355.48(100)

Peter Englund
KARO LIŪDESYS IR GROŽIS

Iš švedų kalbos vertė *Virginija Jurgaitytė*
Redagavo *Raimonda Kavaliauskienė*
Viršelį kūrė *Andrius Morkeliūnas*
Maketavo *Daiva Širvaitienė*

38 sp. l. Užsakymas Nr.
Išleido OBUOLYS®
(OBUOLYS yra registruotas leidybinis ženklas,
kurį pagal sutartį naudoja UAB MEDIA INCOGNITO)
Butrimonių g. 9, LT-50220 Kaunas
knygos@obuolys.lt | www.obuolys.lt

, 99 Lt

Spausdino Printing House Skleniarz,
3d Bolesława Czerwińskiego Str., Kraków 31-319, Poland,
fax: (+48) 12 637 80 02

Štai kas yra karas: ne mirties pavojus, ne raudona sviedinio liepsna, apakinanti, kai jis švilpdamas praskrieja ir sprogsta, o jausmas, kad esi marionetė lėlininko rankose. Kartais tas jausmas sukausto širdį lyg pati mirtis.

„Karas gražus generolams, žurnalistams ir mokytiems žmonėms", – pagalvojo prancūzų pėstininkas René Arno, traukdamasis su 30 išlikusiųjų fronto linijoje prie Verdeno iš 100 atžygiavusių karių. *Karo grožis ir liūdesys* yra nepaprastas pasakojimas apie Pirmąjį pasaulinį karą, talentingo istoriko surinktas iš devyniolikos realiai gyvenusių ir į konfliktą patekusių asmenų dienoraščių, atsiminimų ir laiškų. Tarp jų yra amerikietis karo lauko chirurgas, australė serbų armijos vairuotoja, anglė slaugė rusų armijoje, už osmanus kovojęs nuotykių ieškotojas iš Pietų Amerikos, dvylikametė vokietaitė ir keletas kitų civilių. Jie paeiliui pasakoja, ką matė ar jautė tą dieną, nė nenutuokdami, kaip baigsis karas ir koks bus jų likimas. Tarp karių palydėtuvių 1914 metų rugpjūčio ketvirtąją, kai Elfrydė traukia namo ištiesusi kario paspaustą ranką, ir 1918 metų lapkričio tryliktosios, kai Budapeštą pasiekė sutriuškintos austrų-vengrų armijos kavaleristas Palas Kelemenas ir tyliai susiraitė priemenėje, kad nepažadintų tėvų, – ketveri siaubo, bado, pažeminimo, išsekimo ir liūdesio metai įvairiose karo scenose nuo Vakarų fronto, Alpių ir Balkanų iki Rytų fronto, Mesopotamijos ir Rytų Afrikos, kurie vienodai lamdė valstybių ir pavienių žmonių likimus.

Autoriaus nuotrauka © Mikael Gustavsen

Peteris Englundas (g. 1957 m.) yra ne vieną premiją savo šalyje pelnęs švedų istorikas ir rašytojas, kurio knygos išverstos į penkiolika kalbų. Jis dirbo kaip karo korespondentas Balkanuose, Afganistane ir Irake. Šiuo metu P. Englundas yra Švedijos akademijos, kuri atrenka literatūros Nobelio premijos laureatus, narys, o nuo 2009 metų – dar ir nuolatinis sekretorius. Savo meistriškame, itin originaliame istorijos veikale Peteris Englundas visiškai naujai pažvelgia į epochas skiriantį įvykį, išdidina mažiausiai tyrinėtą, bet labiausiai sukrečiantį komponentą – eilinio vyro ir moters patirtį, aprašo ne tik karo tragediją, siaubą, bet ir absurdiškumą, o kartais netgi grožį.

OBUOLYS
SENSACINGI FAKTAI
ISBN 978-609-403-492-3
9 786094 034923
facebook.com/obuolys.lt